

**КАЗАҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ-ЗАҢ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ ГУМАНИТАРНО-ЮРИДИЧЕСКИЙ ИННОВАЦИОННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

**«ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ:
ДӘСТҮР МЕН ИННОВАЦИЯ»**

халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары

16 қараша 2018 ж.

Материалы международной научно-практической конференции
«ВЫСШАЯ ШКОЛА: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ»

16 ноября 2018 г.

Том 1

**Семей
2018**

УДК 387 (063)

ББК 74.58

В 93

Под общей редакцией Курманбаевой Ш.А.

Выпускающий редактор Матаева М.Х.

Редакционная коллегия:

Сейітова Ш.Б., Кыдырмолдина А.Ш., Уранхаева Г.Т., Байпеисова Г.М.

В93 Высшая школа: традиции и инновации [Текст]: мат-лы междунар. науч.-прак. конф., посвященной 20-летию Казахского гуманитарно-юридического университета (16 ноября 2018 г.) В 2-х томах. Т.1 / под науч. ред. Ш.А. Курманбаевой – Семей: «Интеллект», 2018.-298с.

ISBN 978-601-7915-63-6

Сборник включает в себя результаты научной дискуссии, развернувшейся на Международной научно-практической конференции, посвященной 20-летию Казахского гуманитарно-юридического университета. Представленные научные сообщения посвящены различным аспектам модернизации всех аспектов образовательного процесса. В издании представлены научные доклады ученых Республики Казахстан, России, США, Сирии, Индии, Польши, Болгарии, Турции по актуальным вопросам развития высшей школы. Актуальность тематики, оригинальность подходов к решению научных задач придают изданию научную привлекательность.

Издание адресовано ученым, преподавателям, аспирантам и студентам высших учебных заведений.

Рекомендовано к изданию решением Ученого Совета УО «Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет» от 27 ноября 2018г., протокол №3

УДК 387 (063)

ББК 74.58

ISBN 978-601-7915-63-6

© Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, 2018

Приветственное слово

Уважаемые участники и гости Международной научно - практической конференции «Высшая школа: традиции и инновации»! Позвольте приветствовать вас в стенах нашего университета. Мы проводим международный научный форум, приуроченный 20-тилетию образования КазГЮИУ.

За 20 лет своего существования университет стал заметным и узнаваемым брендом в стране и за рубежом. Все эти годы университет осуществляет модернизацию всех аспектов образовательного процесса, проводит сложнейшие научные исследования, выработал свои механизмы обновления кадрового состава, которые позволяют, сохраняя преемственность традициям, добиваться постоянного совершенствования качества образования.

Университет, находится в постоянном развитии. Сейчас – это программы трех уровней образования: бакалавриата, магистратуры и докторантуры PhD, это – наука и бизнес, это – студенческие инициативы, это и студенческий бизнес-инкубатор и компании, созданные нашими выпускниками.

Инновационность университета это и инициирование новых программ, это и дуальное обучение на уровне бакалавриата, и программы двойного диплома, это и совместная интегрированная образовательная программа «IT-технологии в здравоохранении», и международные исследовательские и образовательные проекты, и обеспечение интеграции системы коммерциализации в научное производство. Современный статус университета и его реальное присутствие на образовательном рынке являются логическим результатом продуманной стратегии его развития.

Подготовка кадров – вопрос определяющий развитие нашей страны. Лидером может быть только тот, кто не просто улавливает изменения, но предугадывает и формирует их. Уровень конкуренции в современном образовании таков, что требуются быстрые изменения контента самих программ, технологий обучения.

Именно нынешнее поколение студентов и преподавателей может обеспечить инновационный прорыв. Для этого в ближайшие годы университет должен серьезно измениться. Методики преподавания, подходы к организации учебного процесса, квалификационные работы – все станет более ориентировано на практическую научную и профессиональную деятельность.

И от Вашей поддержки, смелости и инициативности, творчества и ответственности зависит успех преобразований, которые обеспечат стране достойное место в мировой системе знаний и инноваций. Уверена, что насыщенная программа и солидный состав участников конференции позволят на самом высоком уровне обсудить важные проблемы высшей школы.

Уважаемые участники конференции!

Целью нашего форума является обсуждение актуальных проблем модернизации высшего профессионального образования.

В рамках конференции будут работать две панельные сессии.

Первая сессия предполагает: обсуждение и обмен опытом вопросов правового регулирования, вопросов повышения качества высшего профессионального образования.

Вторая сессия будет посвящена обсуждению вопросов многоязычия и полиязычия в системе высшего образования, значении культурно-образовательных центров, исторического наследия в подготовке специалистов.

Как отметил много лет назад, известный русский хирург Николай Пирогов: "...университет выражает современное общество более, чем все другие учреждения". Современная реальность сделала активную подготовку кадров необходимым условием развития государства в конкурентном мире. Новых, нестандартно мыслящих специалистов готовят именно университеты. Поэтому подготовка кадров рассматривается, как один из важнейших приоритетов государственной политики всех стран мира.

Научный Форум – это возможность творческого подхода, инициатив, поиска, обсуждения как системных, базовых вопросов подготовки специалистов, так и путей решения специализированных задач конкретных отраслей экономики, образования, общества. В этом контексте конференция позиционирует себя как инструмент налаживания диалога заинтересованных сторон, площадку, открытую для дискуссий.

Разрешите пожелать вам, уважаемые участники конференции успешной творческой работы.

Заключительное слово

Уважаемые участники конференции! Две панельные сессии завершили свою работу. В ходе конференции были обсуждены очень значимые для нашего педагогического и научного сообщества проблемы инновационных и компетентностных подходов, которые реализуются сегодня в практике образования. Формирование социально-личностных, академических и межпредметных компетенций – это тот результат, к которому мы должны прийти по итогам обучения.

Научный обмен в организации образовательного процесса и использования новых инновационных технологий, методик позволит нам расширить наш научно-методический арсенал. Мы надеемся, что сегодня состоялся содержательный разговор по проблемам и перспективам развития высшей школы, науки и инновации. Профессиональный диалог был очень интересным и продуктивным.

Благодарю Вас за участие в работе конференции!

**Ректор Казахского гуманитарно-юридического
инновационного университета,
доктор политических наук, профессор
Ш.А.Курманбаева**

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖЛІС

PLENARY SESSION

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

УДК 378.4

T. Awwad

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;
Damascus University,
Damascus, Syria*

INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND THE MARKET - THE WAY TO IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION AND EMPLOYMENT OF GRADUATES

To generate innovations & entrepreneurship is a key purpose of a national research university which L.N. Gumilyov Eurasian National University (hereafter – ENU) claims to become. Dynamic innovation and entrepreneurship can be feasible in conditions of developing sustainability in an interaction between science, business and society.

This kind of interaction is usually provided through experimentation, applied research and extensive knowledge exchange. In this light, ENU

- makes the university's applied studies more relevant to market demands by involving social partners and employers in the development, examination and implementation of educational programs due to professional standards;

- develops an integration of entrepreneurship education into all academic programmes and existing courses by introducing accredited electives “Basic principles of entrepreneurship” to the 1st year undergraduates of all faculties and “Entrepreneurship & Business development” to the 3d and 4th year undergraduates of the economic faculty;

- & innovative teaching methods are constantly introduced (a student-initiated approach (puzzles and games, teambuilding, case studies), role play, brainstorming, “real-world” learning, creative teaching, learning through argumentation, incidental learning, context-based learning, computational thinking, learning by doing Science, embodied learning, adaptive teaching, stealth assessment, etc.).

Moreover, the Erasmus + CACTLE project "Central Asian Center for Teaching, Learning and Entrepreneurship" (figure 1) is implemented from 2015. CACTLE project intends to make an own input into the professional development of academic staff, as well as development of entrepreneurship skills and competences both in teachers and students, through sharing best practices among project partners. The main aims of which are as following:

- to qualify and certify teachers in modern Teaching Competencies in Economics and Business for the target groups: students, employees of private companies/public institutions and entrepreneurs;

- to offer a course program and in class and long-distance training material for further training courses for enterprises/institutions to link the universities to business and industry, using specific modalities of teaching and learning patterns;

- to develop a core-curriculum and teaching and learning material for an accredited elective “Entrepreneurship and Business development”.

Figure 1

On successful completion of “Entrepreneurship and Business development”, students’ entrepreneurial thinking development is expected to be as the following skills:

- ✓ to explain the range, scope and complexity of the issues and problems related to the strategic management of technology, innovation and entrepreneurship;
- ✓ to analyze the conceptual framework for assessing and auditing the innovative capabilities of a business organization;
- ✓ to describe the skills necessary to an effective entrepreneur throughout the innovation process from idea to market;
- ✓ to analyze the impact of effective management of innovation and entrepreneurship on organizational performance;
- ✓ to critically evaluate core principles of innovation management and comment on their implications;
- ✓ to explain the innovation cycle, from conceptualization to commercialization, and how it can be accelerated.

Furthermore, ENU has other propitious factors to lead and drive innovation and entrepreneurship: collaboration with companies, international activities, degree of university autonomy, Joint degree programs, involving professors (f.e. Start-Up practices), etc.

In April 2017 a round table "Crossing Science, Entrepreneurship and Innovation" was organized by the Center for the Development of Entrepreneurship and Innovation in cooperation with the Department of Tourism of the Faculty of Economics, the main task of which was building a dialogue between representatives of governance, business and higher education institutions. A dialog served as a platform of the exchange of views on the interaction of science & entrepreneurship, as well as innovative approaches to the development of entrepreneurship in Kazakhstan. The discussions (figure 2) were ardently evolved by LLP Director General of “KazProm”, Director of the Center for Sectoral Analysis (Development of Entrepreneurship) of the Institute for Economic Research in the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Director of the Directorate for Research and Strategic Development in JSC "Baiterek Development", founder of LLP "Innovation Reactor", Executive Director of the NGO "Alliance of Professionals on the Commercialization of Technologies" after the presentations on the topics: "The practice of innovative technologies usage in a commercial enterprise in Kazakhstan", "The development of entrepreneurship: medium-term needs for knowledge and investments", "Innovation reactor" and others.

Figure 2

To enhance partnership between students & business, to reduce entrepreneurial innovation talent among our partner organizations, the local community, students, and alumni, the school of entrepreneurs and "Maksat" (students' business club) were opened in May, 2017.

Also ENU pays a great attention to form R&D laboratories for educational and industrial purposes (the example of ENU-Lab) & to their international accreditation processes. Along with that the potentiality of ENU-lab in the development of interdisciplinary science is in a tight process. Interrelation of ENU-lab & building supplies market put the beginning to an interdisciplinary approach.

The main goal of the research and production center ENU-Lab is creating conditions and providing access of the university students to the laboratory resources for conducting laboratory research. The second important goal of the laboratory is forming a highly qualified competitive laboratory to commercialize results of the scientific-technical activities in order to provide laboratory services in the field of construction and to attract investments of the construction sector. The given goals are aimed at solving several priority tasks of the university, involvement of the university Bachelor, Master and PhD students in commercial research projects and industrial works is one of them. In this case, it is not the choice of a research topic which is associated with scientific-technical and laboratory-research activities of a student, but, on the contrary, it is the research activity which will define a title of a research paper aimed at solving actual practical problems, including laboratory research. As a result, there is a complete induction of a student into research activities and enhancement of his/her qualitative specialized and research indicators.

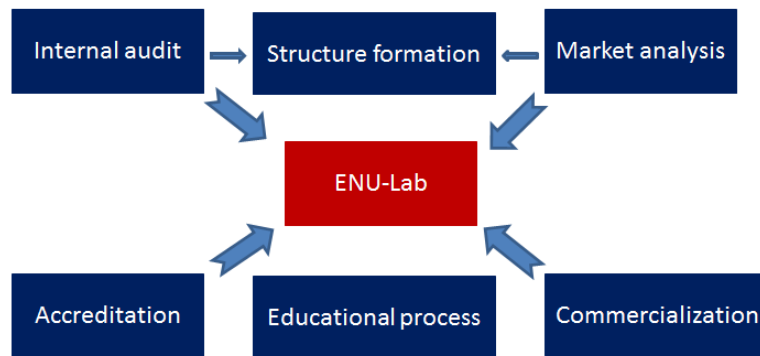
Fig. 3 shows the semantic workflow required for forming the research and production center ENU-LAN including the activities before and after the creation of the center.

At the initial stage there is a need in the qualitative internal audit, which constitutes the basis of the center structure including staff units, substructures, and subdivision. The internal audit includes the analysis of the existing laboratory resources, the analysis of the laboratory premises, staff qualification, etc. Then, the market analysis, in this case the analysis of the laboratory services in the field of construction, is an integral part of the activities, which precede the center creation. The analysis results form the basis for selecting the priority directions. The statistical analysis of the services of the certifying, testing and calibrating laboratories, which are described in the accessible use of Kazinmert [1,2,3,4], can be a tool for the market analysis. The analysis of the market of construction services and the results of the internal audit of the laboratory equipment of the research and production center ENU-Lab defined the priority directions. According to the priority, they are the laboratory of construction materials (LCM); the laboratory of concrete and RC structures and items (LCS); the geotechnical laboratory (GL); the laboratory of non-invasive control (LNC); the educational laboratory of utility networks (UN); as

well as the related laboratory in the field of engineering services, i.e. the premises for equipment for inter-laboratory purposes.

Figure 3

Not least important is the development of the system of engineering and graphic training based on Open BIM technology in aspect of professional growth and competitiveness of a specialist in the labor market.

Modern trends in the construction industry, especially industrial production facilities require technological models. As we move towards the increasingly complex construction of industrial facilities in various industries, designers and builders have to find more and more innovative solutions, and then transfer them into reality. The desire to build successfully and safely is possible on the basis of Open-BIM technology, which today is an innovative breakthrough in construction.

There is a need to reduce costs, energy-resource-saving, energy efficiency. You can plan processes and draw up graphs, as well as identify possible problems at the design stage, before construction starts. Due to this, the site will take less time to solve problems. The use of technological models of objects allows for cheaper, faster and better monitoring of the general condition of buildings, structures with all types of equipment until the end of the life cycle.

Recently, the term information modeling (BIM) is often mentioned, and the concept of open BIM (Open-BIM) or, more precisely, "Smart Building" or "Story wisely" - is less common. The essence of this concept is the integrated information modeling of buildings, based on the principles of openness and accessibility of the model and its elements in real time mode, the application of uniform standards describing the general universal data of the information model and specifications.

Open-BIM is just evolving. Now there is very little available information about how the Open-BIM is actually implemented, what problems users have and how they solve them.

Practical implementation of the ideology of Open-BIM is only being formed. Companies that invest in this technology are just working on mechanisms [5,6].

The technology of information modeling of buildings of cause significantly complicates the design process. It is not enough to simply transfer a BIM model from one application to another: in different programs, complex BIM elements are often described in different ways, especially information data that another program may simply not understand: for example, do not recognize the electrical characteristics of the building's engineering subsystem, etc.

Modern IT-development leads to new design principles, including in construction - to the transition to the intelligent information modeling system (hereinafter IMI). Each IMM comes first to its local idea - then to a single maximally interconnected model within its specialty.

CONCLUSION

The paper presents a minor part of the complex process of forming university-based laboratory centers, which necessity is preconditioned by enhancement of quality of the

pedagogical process within the dual system of education. The constructive approach to implementation of strategic tasks of its creation and operation is the key factor for solving this issue. The given particular cases of task implementation and problem solving using the example of forming the research and production center ENU-Lab can be adjusted for creation of other laboratory centers.

There is no doubt that at the next stage of the development of the construction industry in Kazakhstan Open-BIM technology, as an innovative breakthrough in construction, will prevail over the system of separate documentation, the need for training of BIM-specialists will increase. The education system will have to respond to the labor market request. Consequently, it is time to develop disciplines that can provide the future graduate with the necessary knowledge.

REFERENCES

1. <https://www.kazinmetr.kz/bd/reestr/>
2. ГОСТ ИСО/МЭК 17025-2009. Общие требования к компетентности испытательных и калибровочных лабораторий
3. Закон Республики Казахстан «Об аккредитации в области оценки соответствия», (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.03.2016)
4. T. Awwad, A. Moldazhanova, R. Lukpanov (2017). "Integration of science, education and the construction market: The role of forming R&D laboratories for educational and industrial purposes (The example of ENU-Lab)". International scientific and practical conference. New construction trends in the 21st century, Proceedings of "Architectural and Construction Education" session, Kazakh Leading Academy of Architecture and Civil Engineering, Almaty, Kazakhstan. pp 21-26
5. The OPEN BIM program // URL: http://www.graphisoft.ru/archicad/open_bim.
6. T. Awwad, Zh. Taibassarov, Zh. Taibassarova, L. Awwad (2017). "Open-BIM technology - Innovative breakthrough in the construction industry". Новые строительные тренды в XXI веке, Научная секция «Проектирование и строительство зданий: нормативные требования и технологии инновационного прорыва»; труды Международной научно-практической конференции, Проектная академия KAZGOR, Almaty, Kazakhstan., pp 39-44.

УДК 378.1

Dr. Punit Gaur
Invited Professor Ph. D.

*L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan*

DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN KAZAKHSTAN: A PERSPECTIVE TOWARDS RUHANI ZHANGYRU

In post-industrial or post-modern societies knowledge is playing a significant role in the development of any nations. So the processes and intensity of production especially through growth of knowledge would be an essential part to develop and growth of a nation. In today's post-industrial societies even the prominent states in the world focused more on development of higher education as they assumed that it would be the human ability to perform core of all social, political and economic processes.

In this context twenty-seven years of independence of the Republic of Kazakhstan is also marked by significant changes in development of higher education. Socio-economic drifts especially in the context of the development of higher education were mainly due to fundamental changes in the intact social system that's why the modernization of society, nation and identity is always characterized through innovative initiatives taken by the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev.

As Kazakh President Nursultan Nazarbayev explained his vision on “Course towards the future: modernization of Kazakhstan’s identity”. He outlined the significant steps for modernization of social customs and precedence. The three important segment of national modernization political, economic and social, have one common goal – to enter the world’s 30 most-developed countries. In Nazarbayev’s opinion, traditional ways should be the in the core of modernization of Kazakhstan. On the other hand, in his annual state of the nation address the President, Nursultan Nazarbayev, on 5th October also explained about the development of higher education especially in the context of quality of education, employment and integration of higher education institutes.

With above reference this article deliberate upon the number of directions purposed by President to modernize the nation and its people with special reference to the development of higher education in Kazakhstan.

УДК 34.09

Васильев А.А.

доктор юридических наук, доцент,
декан юридического факультета

Алтайский государственный университет, г. Барнаул, Россия

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Подготовка юристов в системе высшего образования всегда носила особый характер, как в силу своеобразия самой профессии, так и с точки зрения процесса образования. Для юридического образования всегда были характерны элитарность и корпоративность. На протяжении последних трех десятилетий юридическое образование столкнулось с рядом трансформаций и вызовов, которые поставили под сомнение элитарность юриспруденции и способность быть инструментом юридического сопровождения социально-экономического и политического развития России. Среди таких вызовов можно назвать:

1. Переход от концепции образования в качестве духовного блага к идее образования – услуги привел к масштабной перестройке юридического образования. Утилитаризм образования в рыночных условиях сдвинул восприятие юриспруденции в сторону некоего товара, который необходимо предложить потребителю для приобретения. «Рыночная» модель юридического образования вызвала рост частного сектора в сфере высшего образования, конкуренцию среди вузов. Но самое главное изменился социально-психологический контекст восприятия юридического образования как коммерческого продукта, который во главу угла поставил не качество образования и формирование элиты для публичного управления, а прибыль от образования. Коммерциализация юридического образования в российских условиях серьезно подорвала качество юридического образования и репутацию юридической школы [1]. Ряд российских и иностранных специалистов в сфере образования видят в утилитаризме высшего образования отказ от вневременной сущности университетов в качестве источников духовного развития личности и превращение вузов в участников рыночной торговли [2].

2. Массовизация юридического образования, обусловленная изменением как образовательной среды (появление рынка юридического образования: частные юридические вузы и введение платной основы для поступления), так и принципов отбора в высшие учебные заведения (смещение от высокого уровня подготовки абитуриента в сторону коммерческого набора безотносительно к уровню интеллектуальной готовности абитуриента к занятию юриспруденцией) [3]. К 2010 г. в число юридических вузов выросло в 30 раз по сравнению с советским периодом. В СССР было 30 вузов, в России к

указанному периоду действовало более 1200 юридических вузов. Число студентов-юристов составляло более 700 тыс. человек [4]. Как справедливо отмечается в юридической литературе подготовка юристов в России всегда была делом воспитания государственно мыслящих правоведов и находилось в сфере особого внимания государственной власти. Так, В.А. Томсинов указывает: «Учреждавшиеся в России в XIX в. юридические учебные заведения — юридические факультеты императорских университетов, императорские лицеи, Императорское Училище правоведения — имели такое же предназначение, каковое было придано изначально юридическому факультету Императорского Московского университета, а имен но: осуществлять подготовку не просто знатоков права, но государственно мыслящих, преданных своему Отечеству и потому способных к успешной государственной деятельности молодых людей» [5].

3. Включение юридического образования в болонский процесс и введение двух уровней подготовки юристов: бакалавров и магистров. Целью Болонского процесса было создание единого образовательного пространства в Европе и предоставление выпускникам возможности как продолжать обучение в любой из стран Европы, так и трудоустроиться в них [6]. Во многом Болонская декларация, как и Сорбонская декларация, преследовали цель сделать европейское образование конкурентоспособным в сравнении с американским образованием (которое стало более привлекательным для студентов со всех уголков мира, в том числе и Европы)[7].

Болонская Декларация 1999 г. определила ряд направлений развития системы образования и сферы занятости:

- введение европейских приложений к диплому, которые позволят в европейских странах продолжить обучение и трудоустроиться выходцам из других европейских стран;
- двухуровневая система образования, предполагающая право выпускника первого уровня на получение работы в любой европейской стране в соответствии с квалификацией;
- введение системы образовательных кредитов для обеспечения студенческой мобильности в Европе;
- устранение препятствий в академической мобильности и свободе передвижения;
- создание критериев и методологии признания образования в европейских государствах.

Надо отметить, что отмеченные задачи болонского процесса во многом не учли своеобразия традиций российского образования и оказались нереализованными.

Принятие для себя положений Болонской декларации (не договора, а декларации, которая по определению не могла быть обязательной) Россией не учитывало специфики отдельных направлений подготовки специалистов. Юридическое образование в любой стране мира носит национально ориентированный характер и не позволяет осуществлять профессиональную деятельность в другом государстве без получения в нем полноценного образования. Поэтому для высшего юридического образования болонский процесс не мог быть применимым[8].

По самой по своей природе юридическое образование может быть только монопрограммой. Бакалавр-юрист с точки зрения законодательства и юридической практики не воспринимается как пригодный для профессиональной деятельности специалист[9]. Так, Закон Российской Федерации «О статусе судей в Российской Федерации» в качестве образовательного ценза для занятия должности судьи предусмотрел наличие высшего образования не ниже специалитета или магистратуры. Ст.4 Закона определяет, что судьей может стать гражданин Российской Федерации, имеющий высшее юридическое образование по специальности "Юриспруденция" или высшее образование по направлению подготовки "Юриспруденция" квалификации (степени) "магистр" при наличии диплома бакалавра по направлению подготовки "Юриспруденция"[10].

Следовательно, юрист с дипломом бакалавра не может претендовать на должность судьи. Вследствие чего, юристы-бакалавры при трудоустройстве сталкиваются с проблемой восприятия в качестве профессионала. Очевидно, что болонская система в сфере юриспруденции могла быть рассчитана на обучение студентов-иностранцев, что и сделано в странах Европы (в Германии по двухуровневой системе обучаются студенты из других стран, национальная система юридического образования не делится на уровни). В целом в области гуманитарных направлений подготовки существуют непреодолимые национальные барьеры, которые не позволяют говорить о единстве образования, взаимном признании диплом и возможном допуске к профессиональной деятельности. В технической сфере и естествознании, для которых характерен поиск универсальных законов природы и техники, такая международная интеграция потенциально возможна.

Неопределенность статуса юриста-бакалавра связана и с тем, что образовательное законодательство не коррелирует с законодательством о требованиях к тем или иным юридическим профессиям и должностям. Прямые ограничения для занятия должностей бакалаврами установлены в отношении должностей судей и должностей государственной и муниципальной службы высшей и главной групп должностей. В отношении остальных должностей и профессий речь идет о соблюдении требования о наличии высшего юридического образования независимо от его уровня.

Определенные статусные и репутационные потери имеет диплом бакалавра в сфере проведения научных исследований и занятия педагогической деятельностью[11]. С учетом действующих ФГОС юрист-бакалавр не вправе обучаться в аспирантуре и быть преподавателем в высшей школе. Юрист-бакалавр не вправе претендовать на соискание ученой степени кандидата юридических наук без освоения программы обучения в магистратуре[12].

3. Подушевой принцип финансирования ведет к профанации юридического образования, поскольку создает порочный круг - вуз должен сохранять принятых студентов, чтобы не потерять финансирование.

4. Вызывает вопросы государственное регулирование образовательных стандартов. С одной стороны, высшие учебные заведения поделены на две группы. Первая группа вузов имеет право разрабатывать собственные стандарты. Другая группа вузов подчиняется ФГОС, утвержденному приказом Минобрнауки. Еще более дифференциация по содержанию учебных программ свойственна для магистратуры. Становится очевидным отсутствие универсальных подходов к содержательному наполнению юридического образования. Так называемая базовая обязательная часть учебных программ ограничено несколькими дисциплинами. В остальном учебная программа наполняется дисциплинами по усмотрению высшего учебного заведения. Интересы автономии ряда вузов приводят к потере единых принципов и начал в подготовке юристов. Более того, под угрозой оказались традиционные основы юридического образования. Так, ФГОС потерял такие дисциплины как история политических и правовых учений, римское частное право. Следующий ФГОС отдал содержание государственных экзаменов на откуп вузам. Новый ФГОС указал на наличие одного экзамена. В результате теория государства и права как базовый и фундаментальный государственный экзамен перестала рассматриваться в качестве обязательной.

5. Остаются нерешенным вопросом относительно системы государственной научной аттестации: соотношение магистратуры, аспирантуры и докторантуры, судьба ВАК, статус диплом о присуждении ученых степеней, выданных вузами и пр.

6. Еще одним вызовом для юридического образования и высшего юридического в том числе является цифровая эра – активное внедрение информационных технологий во всех областях жизни человека. Испытанием для юридического образования является внедрение онлайн-обучения и массовых онлайн-курсов. Мировые тренды таковы, что обучение по таким онлайн-курсам признаются национальной системой сертификации образования и ведет к перезачету освоенных дисциплин и в конечном итоге к выдаче

диплома специалиста. В Государственной программе образования Российской Федерации определены цели развития онлайн-образования. Если в 2018 г. число прошедших онлайн-обучение должно достигнуть 1,5 млн. человек (из них 600 тыс. студентов), то в 2025 г. их число должно составить 11 млн. чел. (из них 6 млн. студентов)[13]. Онлайн-обучение наряду с достоинствами (возможность удаленного обучения, что выгодно с точки зрения преодоления географических пространств или ограниченных возможностей человека, экономии расходов на обучении в реальных условиях) имеет и недостатки: сокращение преподавателей и вузов, которые не могут предложить конкурентные онлайн-курсы в условиях глобальной конкуренции. Для юридического образования требует решения вопроса о допустимости такого дистанционного обучения, которое сродни заочному образованию. Требует обсуждения и решения данный вопрос с точки зрения возможности формирования с помощью онлайн-обучения необходимых юридических навыков и умения по толкованию и применению норм права без контактной работы с преподавателями.

Эти тенденции в итоге приводят к девальвации самого важного - качества юридического образования, что плачевно отражается на влиянии юристов не только на правовую систему, но и на состоянии общественной жизни. Перепроизводство и низкое качество нормативных правовых актов, деградация корпорации юристов под влиянием коррупции, некомпетентности, нравственном разложении приводят к системным ошибкам в правоприменении и создают угрозу правопорядку, формируют и поддерживают теневое право.

Вне всякого сомнения, проблема качества юридического образования давно стала притчей во языцех и поднята на высоком государственном уровне. И надо признать, что государство и профессиональное юридическое сообщество за последние годы предприняли серьезные усилия по повышению качества юридического образования:

- введение процедуры общественно-профессиональной аккредитации юридических вузов с помощью Ассоциации юристов России. Указом Президентом РФ «О мерах по совершенствованию высшего юридического образования в России» от 26 мая 2009 года было предусмотрено проведение общественной аккредитации юридических вузов с привлечением Ассоциации юристов России. Распоряжением Правительства Российской Федерации от 26 мая 2009 г. была утверждена межведомственная комиссия по вопросам качества юридического образования. На сегодняшний день общественную аккредитацию имеют всего 150 вузов из менее 1000 вузов. Соответственно, наличие такой аккредитации определяет репутацию юридического вуза среди юридической общественности и потенциальных абитуриентов. Каких-либо правовых последствий данная общественно-профессиональная аккредитация не влечет;

- жесткий государственный аудит при аккредитации частных юридических вузов, который привел к ликвидации большого числа частных государственных вузов и филиалов государственных вузов;

- установка государства на недопустимость реализации программ подготовки юристов на базе непрофильных (неклассических) вузов (технических и аграрных);

- введение в 2017 г. запрета на набор студентов со средним образованием на заочное обучение по программе подготовки юристов-бакалавров[14]. Решение было очевидно назревшим. Сама идея отмены заочного юридического образования не нова. Еще в начале 1980-х гг. юридическая общественность пришла к убеждению, что необходимо отказаться от заочного юридического образования, поскольку при такой форме обучения невозможно обеспечить качественную подготовку юристов. Следует отметить, что государственная политика в этом вопросе недостаточно последовательна. Запрет не коснулся лиц, имеющих высшее образование. Кроме того, набор на специальность «судебная и прокурорская деятельность» не имеет ограничений: право поступления на заочную форму имеют лица со средним общим образованием. Выходом мог бы стать запрет заочного

образования и замена его вечерним образованием – тот же график учебного процесса, что и на дневной форме, но только в вечернее время.

Прием абитуриентов на основе ЕГЭ помимо нейтрализации коррупционных рисков и расширения возможностей для поступления в ведущие вузы имеет минус в том, что отбор производится на основе тестовой заочной формы, которая не позволяет определить наличие базовых для освоения юриспруденции способностей: навыки мышления, творческое и критическое мышление, способности к публичному выступлению и пр. Такие способности абитуриентов могут быть определены только в ходе очной сдачи вступительных испытаний творческого характера.

Поддержку в юридическом сообществе вызвало утверждение в 2017 г. Министерством образования и науки Российской Федерации нового ФГОС по специальности «Судебная и прокурорская деятельность», которое фактически возвращает монопрограмму подготовки юристов-специалистов, которая существовала ранее до болонского процесса. При этом, такое решение принимается без оценки судьбы бакалавриата и магистратуры, поскольку обучение на специалитете снимает проблему трудоустройства выпускников. Специалитет обеспечивает выпускникам возможность претендовать на любой юридическую профессию без прохождения обучения в магистратуре. Хотя, в нормативных правовых актах пока нет ясности относительно той квалификации, которая будет присвоена по итогам реализации программы «судебная и прокурорская деятельность»[15].

Особый интерес в связи с качеством юридического образования и коммерциализацией образования вызывает запрос государства и общества на юридическую профессию – потребность государственного сектора и рынка на юристов. Не является ли высокий конкурс и рост числа студентов-юристов искусственным и не отражающим реальных потребностей.

Численность юристов в России в 2013 г. оценивалось в 1,3 млн. человек. Для сравнения в США количество юристов составляло 900 тыс. человек.

Об объемах рынка юридических услуг и востребованности юристов свидетельствуют данные об обороте средств на рынке и количестве юридических дел, рассмотренных в органах судебной власти. Так, объем выручки от оказания юридических услуг с 2003 г. по 2015 г. удвоился и составил 222 млрд. рублей. Количество гражданских и административных дел в судах за 15 лет с 2000 г. увеличилось в 3 раза. Гражданских дел в 2015 г. было рассмотрено судами 16 млн., к административной ответственности было привлечено 6 млн. человек. Число зарегистрированных преступлений за последние 4 года варьируется в пределах 2 – 2,4 млн. Число выявленных правонарушителей составляет приблизительно 1 млн. человек[16]. Соответственно, сопровождение уголовного преследования требует необходимого кадрового обеспечения со стороны правоохранительных органов и представителей адвокатуры.

Интересно, что государство не располагает сведениями о количестве юристов, работающих в частной сфере. Росстат использует сведения о количестве юристов в правовых службах публичных органах власти и учреждениях и определяет число частнопрактикующих юристов путем умножения указанного количества юристов в публичной форме на два[17]. Среди исследователей количество юристов разнится от 100 тыс. до 1 млн. человек.

При внушительном росте юридических дел различной отраслевой принадлежности и объема доходов от рынка юридических услуг следует отметить негативные тенденции в сфере юридической деятельности:

- рост числа коррупционных правонарушений, совершенных лицами с юридическим образованием (в целом «беловоротничковой» преступности);
- низкое качество юридической помощи;
- широкое использование в юридической практике теневых и неправовых способов и средств урегулирования конфликтов и решения задач.

Очевидно, что при росте числа профессиональных юристов и объема выручки от юридических услуг отмечается падение качества юридической помощи и проблема компетентности юристов. Во многом некомпетентность юристов проистекает из состояния высшего юридического образования.

Направлениями повышения качества юридического образования и сохранения его элитарности могут быть:

- отказ от понимания образования как услуги и возвращение к идее образование-благо и как следствие минимизация коммерческих основ в юридическом образовании. В этой связи, верно звучат слова С.В. Степашина о том, что юридическое образование не должно быть бизнесом[18].

- увеличение набора студентов-юристов на бюджетной основе в государственных вузах и сокращение коммерческого набора;

- запрет на открытие программ подготовки юристов в непрофильных высших учебных заведениях;

- отмена заочного юридического образования и замена его вечерней формой подготовки юристов;

- использование творческих заданий при отборе абитуриентов наряду с ЕГЭ;

- отказ от двухуровневой системы подготовки юристов и возврат к специалитету по юриспруденции;

- сохранение государственного контроля за подготовкой юристов в высших учебных заведениях[19];

- признание общественно-профессиональной аккредитации в качестве обязательной;

- смещение акцентов при аккредитации с формальной стороны на содержательные аспекты учебного процесса;

- создание примерных учебных планов и унификация содержания юридического образования в целях сохранения единых принципов построения образовательных программ и как фактор обеспечения качества и единства требований к подготовке юристов.

Список источников:

1. Ящук Т.Ф. Учебные программы подготовки юристов России: эволюция, современное состояние, перспективы//Вестник Омского государственного университета. Серия «Право». 2011. № 4. С. 173.

2. Иглтон Т. Медленная смерть университета//<https://www.chronicle.com/article/The-Slow-Death-of-the/228991?key=Smt2IgNgb3oWZHlqZDdCNDhROiY8MU4hMHAeYnonblxSEw%3D%3D%3D%3D>

3. Воскресенская Е.В. Проблема качества юридического образования в современной России // Современные проблемы науки и образования.– 2017. – № 2.; URL: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=26361> (дата обращения: 05.04.2018).

4. Томсинов В.А. Преступление под названием юридический факультет//Закон. 2009. № 3. С. 52 – 53.

5. Томсинов В.А. Указ. соч. С. 55.

6. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 01.12.2016 г. «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта высшего образования по направлению подготовки 40.03.01 Юриспруденция (уровень бакалавриата)// <http://www.pravo.gov.ru>, 29.12.2016.

7. Ритцен Д. Шанс для европейских университетов. – М.: Логос, 2011.

8. Ящук Т.В. Применение образовательных стандартов третьего поколения по юриспруденции в условиях Болонского процесса//Вестник Омского университета. Серия «Право». 2011. № 2(27). С. 202 – 208.

9. Определения Верховного Суда РФ от 10 декабря 2003 г. [N 13-Г03-13](#), от 16 июля 2008 г. [N 41-Г08-12](#), от 11 ноября 2009 г. [N 41-Г09-21](#), от 23 мая 2012 г. [N 53-АПГ12-3](#).
10. Закон РФ от 26.06.1992 N 3132-1 (ред. от 05.12.2017, с изм. от 19.02.2018) «О статусе судей в Российской Федерации»// Российская газета. N 170. 29.07.1992.
11. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 14.12.2010 г. «Об утверждении и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования по направлению подготовки 030900 Юриспруденция (квалификация (степень) "магистр")»//Бюллетень нормативных актов федеральных органов исполнительной власти", N 14. 04.04.2011.
12. Постановление Правительства РФ от 24.09.2013 N 842 (ред. от 28.08.2017) «О порядке присуждения ученых степеней»// Собрание законодательства РФ. 07.10.2013. N 40 (часть III). ст. 5074.
13. Постановление Правительства РФ от 26.12.2017 N 1642 (ред. от 22.02.2018) «Об утверждении государственной программы Российской Федерации «Развитие образования»// Собрание законодательства РФ. 01.01.2018. N 1. (Часть II). ст. 375.
14. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 01.12.2016 г. «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта высшего образования по направлению подготовки 40.03.01 Юриспруденция (уровень бакалавриата)»// <http://www.pravo.gov.ru>, 29.12.2016.
15. Канцеляров А.В. Закон о статусе судей требует корректировок // Администратор суда. 2017. N 3. С. 38 - 40.
16. Официальный портал правовой статистики http://crimestat.ru/offenses_map
17. http://www.gks.ru/bgd/free/b99_10/isswww.exe/stg/d000/i000480r.htm.
18. Степашин С.В. «Юридическое образование должно перестать быть бизнесом»//<<http://www.pravo.ru/news/view/12084/>>. 29.05.2009.
19. Горбатов М.К. Высшее юридическое образование в современной России: теоретико-правовой аспект развития. Автореф. на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород. 2007. С. 11.

УДК 377.031.4

Kaliakin V. N.

*University of Delaware,
Newark, Delaware, USA*

CHALLENGES IN ENGINEERING EDUCATION AND RESEARCH ON A GLOBAL SCALE FOR THE 21ST CENTURY

Engineers are tasked with solving an ever-increasing number of complex, multi-disciplinary and multi-physics problems on a global stage. Colleges and universities throughout the world are tasked with educating future generations of engineers to solve such problems and to study emerging technologies and develop the next generation in engineering innovations. This task is rather complex and thus requires a general, adaptive and robust approach to successfully meet future challenges in engineering education and research. This paper briefly reviews some of the aforementioned challenges and proposes possible ways in which they can be met.

First Educational Challenge. The first educational challenge is to develop engineers that are technically sound, well-rounded, adaptive, and good global citizens or “stewards of the earth”. In the past, being “technically sound” meant that an engineer was well-educated in the basic principles such as mathematics, physics, the natural sciences (e.g., biology, chemistry, geology, etc.) and engineering mechanics. Indeed, engineering mechanics represents an application of mathematics, physics, the natural sciences in such a manner as to solve practical problems.

In the present, being “technically sound” requires the same mastery of the aforementioned subjects, as well as knowledge of new and evolving areas of research that were typically not known in the past or intractable due to insufficient technological advances. These areas include topics such as climate change, resilient design, energy efficiency and energy structures, “smart” cities, data science and analysis, natural hazard mitigation, and many others.

The subject of climate change is very wide-reaching and affects individuals throughout the world. Present and future engineers cannot design and analyze the structures and systems of the future without understanding how the consequences of their work will impact the environment locally as well as globally. Inherent in this requirement is the need for future engineering students to also be exposed to non-engineering subjects such as creative arts and humanities, history and cultural change, and social and behavioral sciences.

Resilience is defined as the capacity to adapt to changing conditions and to maintain or regain functionality and vitality in the face of stress or disturbance [1]. It is the capacity to rebound after a disturbance or interruption and to continue to perform at least at the level that was maintained prior to the interruption. Resilience extends to various levels of society, beginning with individuals, extending to households, communities, and then to regions, countries and continents. Through resilience, livable conditions can be maintained in the event of natural disasters, loss of service (e.g., power, water, etc.), or other interruptions. Resilience is inherently related to climate change, as it involves the adaptation to the wide range of local, regional and global impacts that are expected in conjunction with a warming planet. Examples of such phenomena include warmer temperatures, melting ice caps, increased precipitation, more intense storms, increased flooding, more frequent and prolonged power outages, prolonged droughts, a greater number of intense wildfires, and so on.

Based on the above discussion, it is evident that that future engineers must be well-versed in resilient design. That is, the intentional design of the civil infrastructure (i.e., buildings, landscapes, communities, and regions) in response to the aforementioned phenomena related to climate change that often manifest themselves as natural hazards.

Inherently coupled with resilient design is the topic of sustainability. Sustainability is commonly defined as the process of maintaining change in a balanced fashion. In this process, the use of natural resources, the direction of investments, the orientation of technological development and institutional change are all in some sort of harmony [2]. This, in turn, enhances both current and future potential to meet human needs and aspirations. Sustainability typically involves the three domains of economy, environment, and social sciences. Thus, engineers associated with sustainable designs must be exposed to key issues in these areas.

Second Educational Challenge

The above discussion illustrates the second educational challenge facing present engineering educators, namely how to educate undergraduate students to meet societies’ needs while keeping them well-educated in engineering principles (mathematics, physics, the natural sciences, engineering mechanics) but also exposing them to non-engineering subjects (e.g., creative arts and humanities, history and cultural change, and social and behavioral sciences). Recent trends show that economic pressures on colleges and universities have caused the total number of credit hours associated with undergraduate degrees to steadily decrease with time. Such constraints are, however, counter to the aforementioned need to diversify and expand future undergraduate engineering curricula.

The importance of meeting the aforementioned second educational challenge can be better understood by considering the area of data science. Data science is an interdisciplinary field that uses scientific methods, processes, algorithms, and systems to extract knowledge and insights from large amounts of data [3]. This data is typically contained in many forms, both structured and unstructured. As a concept, data science unifies statistics, data analysis, machine learning and their related methods [4]. It employs techniques from mathematics, statistics, computer science, and information science. Data science is considered by some to be the “fourth paradigm” of science [5], the other three being empirical, theoretical, and computational.

Third Educational Challenge

Inherently, the majority of instruction at colleges and universities has traditionally been local. That is, on the home campus of the college or university. Yet, the engineering students of the future must also be trained to act globally in order to help solve engineering problems throughout the world. This implies a need for expansion of student exchange programs, in which students spend a semester or academic year abroad, studying at colleges and universities throughout the world, while still matriculating at their own institution. To realistically realize this challenge requires that robust student exchange programs be put in place and maintained in many, if not all, majors. This is not a trivial undertaking, however, as new programs of study often have to be developed. In addition, many bureaucratic hurdles typically must be overcome at all institutions involved in such programs.

Fourth Educational Challenge

The challenge facing engineering educators is how to motivate undergraduate students to consider research and graduate degrees. Very often, undergraduate students are not aware of the research being carried out in their department. They also generally have little information regarding graduate studies and possible careers in academia. To make strides to solve this challenge requires engaging undergraduate students early in their careers through summer research projects. Colleges and universities must also provide travel grants that will allow students to participate in conferences by either giving an oral or a poster presentation. Through such actions, undergraduates will be made aware of the possibility of pursuing graduate studies, either immediately after earning their first degree, or while in the job force. The important thing is to inform them of the options available to them in the years leading up to their graduation.

Fifth Educational Challenge

The final educational challenge is very much related to the fourth one. It seeks to educate the next generation of engineering educators that have will have mastery of classical engineering subjects, knowledge and adaptability on a global stage, and specialization in new and evolving areas of research. In some disciplines, the difficulty in overcoming such a challenge is the disparity in pay available to academicians as compared to those in the private sector. In other cases, the difficulty in securing research funding requisite to maintaining an academic position acts as a deterrent to potential engineering educators. In either case, if these hurdles are not overcome, the training of the next generation of engineering educators will be that much more difficult.

Conclusion

This paper has described five challenges in engineering education and research on a global scale for the 21st century. These challenges are complex and meeting them will require innovative solutions. It is safe to say that such solutions will not be the same ones that are currently used in educating engineers.

List of References

- 1 Attoh-Okine, N. Resilience Engineering: Models and Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- 2 James, P. Urban. Sustainability in Theory and Practice: Circles of Sustainability. Routledge Press, 2015.
- 3 Dhar, V. Data science and prediction // Communications of ACM. – 2013. – 56(12) – C. 64.
- 4 Hayashi, C. What is Data Science ? Fundamental Concepts and a Heuristic Example. In Data Science, Classification, and Related Methods, Springer, Japan. 1998 – C. 40-51.
- 5 Tansley, S. and Tolle, K. M. The Fourth Paradigm: Data-Intensive Scientific Discovery. Microsoft Research Press. 2009.

Эдита Денст-Гарсия

кандидат филологических наук, приглашенный профессор

Бейсембаева С.Т.

кандидат филологических наук, доцент

*Евразийский Национальный Университет им Л.Н. Гумилева
г. Астана, Республика Казахстан*

**МНОГОЯЗЫЧИЕ И ПОЛИАЗЫЧИЕ:
РАЗЛИЧИЯ И СХОДСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДАННЫХ ПОНЯТИЙ
В ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКЕ ЕС**

Главным принципом языковой политики Европейского Союза является тот факт, что она основана на уважении языкового разнообразия и создании межкультурного диалога во всем Союзе. Для обеспечения взаимного уважения Союз содействует преподаванию и изучению иностранных языков, а также мобильности всех граждан посредством специальных программ обучения и профессиональной подготовки. Считается, что знание иностранных языков является одним из основных навыков, которым должен обладать каждый гражданин Союза, с тем, чтобы повысить свои возможности в сфере обучения и трудоустройства. Поэтому Союз поддерживает идею о том, что все его граждане должны владеть как родным, так и иностранным языком, а вернее, двумя иностранными языками.

ЕС и Совет Европы широко пропагандируют многоязычие и полиязычие, равный статус всех языков, а также уважают индивидуальные решения государств-членов. Лучшим выражением этого является девиз ЕС «Объединенные в разнообразии».

ЕС заботится о качестве педагогического и непрерывного образования, при этом выступает за раннее начало изучения иностранно языка, пропагандирует снижение возраста для начала изучения второго иностранного языка, а также поддерживает защиту этнических и региональных языков.

Обратимся к языковой панораме в Европейском Союзе: на данный момент в него входят 28 стран с 24 официальными языками и общим населением около 508 000 000 человек. Согласно статистическим данным за 2013 год, наиболее употребительным родным языком в странах ЕС является немецкий язык - 16 % населения ЕС используют его как родной язык, за ним следуют английский и итальянский с 13 %, третье место в данной категории занимает французский язык с 12%.

Среди иностранных языков, на которых говорят в ЕС, лидирующую позицию занимает английский язык с 38% населения ЕС, за ним следуют французский с 12% и немецкий с 11%.

Как говорилось выше, ЕС и Совет Европы широко пропагандируют многоязычие и полиязычие. В чем же различия и сходства в использовании данных понятий?

Рассмотрим определения данных понятий в документах Европейского Союза. Согласно Европейской комиссии, многоязычие присутствует в Европе на двух уровнях. Во-первых, как способность общаться на нескольких языках отдельными лицами, во-вторых, как сосуществование различных социальных групп, использующих разные языки в пределах одного географического района (Zygierewicz, 2010) [1,с.13]. Совет Европы использует несколько другую терминологию – «плюрилингвизм/полиязычие» в отношении одного отдельно взятого «полиязычного» человека и «многоязычие» - в отношении языкового разнообразия в одном определенном регионе, на одной определенной территории.

По словам Мацкевича (2002:1) [1,с.13], терминологические различия являются результатом различных стратегий перевода, принятых Советом Европы и Европейской

Комиссией, а также результатом проблем в поиске эквивалентных французских и немецких слов на английском языке. В то время как французский и немецкий языки имеют отдельные термины для определения возможности использования нескольких языков одним человеком (Plurilinguisme / Mehrsprachigkeit) и для факта наличия нескольких языков в сообществе (Multilinguisme / Vielsprachigkeit), в английском языке есть только одно слово для обоих этих явлений – многоязычие.

Совет Европы перевел оба термина с французского и немецкого на английский как полиязычие (polylingualism) и многоязычие (multilingualism). С другой стороны, Европейская комиссия использует только один термин - «многоязычие», как в отношении индивидуального, так и социального языкового разнообразия.

Рассмотрим несколько примеров толкования интересующих нас понятий в различных языках.

Анализ понятий «многоязычие» и «полиязычие» в классическом толковом словаре испанского языка, показывает, что данные термины синонимичны и семантических различий в их использовании нет.

Испанский язык:

«Multilingüismo – coexistencia de varias lenguas en un país o territorio» - «Многоязычие – сосуществование различных языков в одной стране или на одной территории»,

«Plurilingüismo = multilingüismo» - «Плюрилингвизм = многоязычие». [2] То есть, согласно данному словарю понятия «многоязычие» и «полиязычие» в испанском языке взаимозаменяемы на основе их полной синонимичности.

В классических толковых словарях русского и английского и языков приводится только понятие «многоязычие», понятие «полиязычие/ плюрилингвизм» в данное время пока отсутствует, эти понятия используются синонимично.

Русский язык:

«Многоязычный, -ая,-ое;-чен,-чна. 1. Состоящий из людей, говорящих на многих языках. Многоязычное население. Многоязычная толпа. 2. Составленный на нескольких или многих языках. ... сущ. МНОГОЯЗЫЧНОСТЬ, -и, ж. МНОГОЯЗЫЧИЕ, -я.» [3]

Термин «плюрилингвизм» или «полиязычие» в русских толковых словарях на данный момент отсутствует, хотя в письменной и разговорной русской речи он достаточно широко используется в качестве синонима понятия «многоязычие». Один из таких примеров: «Языковая политика и принцип многоязычия стали приоритетными вопросами при создании Европейского Союза. В 1995 г. Европейская комиссия опубликовала официальный доклад о вопросах образования, в котором была поставлена цель трёхязычия всех европейских граждан. Комиссия подчеркнула важность многоязычных навыков общения в условиях единого рынка в информационном веке [3]. Проблемы полиязычия, образования и культуры ежегодно рассматриваются на заседаниях Комиссии Европейского Сообщества с 2007 г. Более того, Еврокомиссия выделяет гранты для проведения исследований по полиязычию с применением средств электронного обучения.» [4]

Английский язык:

«multilingual – adjective:

1. speaking or using several different languages:
multilingual translators / communities / societies

2. written or printed in several different languages: a multilingual phrasebook» [5]

Т.е. понятие «многоязычный» в английском языке имеет два значения, а именно - «говорящий или использующий различные языки» и «написанный или напечатанный на нескольких различных языках». Таким образом, понятие «polylingual/ полиязычий» в английском языке так же, как и в русском, пока не зарегистрировано в толковом словаре как отдельный самостоятельный термин и может заменяться синонимичным ему словом «multilingual».

Обратимся к понятию «полиязычие» в «Общеввропейских компетенциях владения иностранным языком: изучение, преподавание, оценка» (Common European Framework of Reference, CEFR). См. пункт 1.3 «Что такое «полиязычие»?»: Концепция полиязычия отличается от многоязычия. Многоязычие указывает на существующее разнообразие языков в одной стране, сосуществование разных языков в одном конкретном обществе. Полиязычие - это знание нескольких языков одним человеком, т.е. это черта, относящаяся к определению личности, а не общества.

Полиязычие может быть достигнуто путем диверсификации языков, предлагаемых в конкретной школе или образовательной системе, путем обеспечения того, чтобы учащиеся изучали более одного иностранного языка или уменьшали доминирующее положение английского языка в международном общении.

Помимо этого, полиязычный подход подчеркивает тот факт, что, поскольку лингвистический опыт человека расширяется в культурной среде языка, от знакомого «домашнего» языка до языка общества в целом, а затем и со своего языка до языков других народов, то человек не отделяет эти языки и связанные с ними культуры друг от друга, а развивает такую коммуникативную компетенцию, в которой используются все знания и лингвистический опыт, и в которой языки взаимосвязаны друг с другом и активно взаимодействуют. В разных ситуациях человек может гибко приспосабливаться к различным частям этой полиязычной коммуникативной компетенции для достижения эффективной коммуникации с конкретным собеседником. Например, собеседники могут перейти от одного языка или диалекта к другому, используя способность каждого выражать себя на одном языке и понимать другого. Полиязычный человек может прибегнуть к знаниям нескольких языков, чтобы понять текст, писать и даже говорить на ранее неизвестном языке, распознавая слова из международного общего пула, которые появляются в новой форме.

Те, у кого есть хотя бы некоторые знания какого-либо иностранного языка, как бы они ни были ограничены, могут использовать эту компетенцию, чтобы помочь, будучи посредником между людьми, не имеющими общего языка для общения. Люди даже с ограниченными лингвистическими возможностями, т.е. с ограниченными знаниями нескольких языков, несмотря на это, могут достичь некоторой степени общения, например, если они введут в коммуникацию весь свой лингвистический багаж, экспериментируя с альтернативными формами выражения на разных языках и диалектах, используя паралингвистические ресурсы (мимику, жесты и т. д.). То есть, для полиязычного человека важен практический подход владения языком, а не стремление к совершенству владения им.

С этой точки зрения цель обучения иностранным языкам в странах ЕС глубоко изменилась. Она больше не рассматривается как простое достижение уровня C2 одного или двух - или даже трех языков. Целью является развитие лингвистического репертуара, в котором имеют место все лингвистические навыки. Это подразумевает, конечно, что языки, предлагаемые для изучения в учебных заведениях, должны быть диверсифицированы, чтобы у студентов была возможность развивать полиязычную компетенцию. Кроме того, как только обучение языку признается жизненно-важной задачей, развитие мотивации, умений и уверенности молодого человека в приобретении нового языкового опыта вне места обучения приобретает особое значение.

Обязанности органов образования, экзаменационных учреждений и учителей не могут ограничиваться достижением определенного уровня владения языком в определенный момент времени.

Последние разработки программ Совета Европы в области языка были разработаны с целью создания инструментов, которые могут использоваться всеми, кто участвует в преподавании языков, с целью содействия полиязычию и его развитию.

Сходство и различия в использовании понятий «многоязычие» и «полиязычие» создают определенные сложности в их понимании в силу того, что на данный момент нет

их общепринятых конкретных дефиниций. Более четкое определение понятий «многоязычие» и «полиязычие» в специализированной литературе может способствовать более правильному их пониманию, а соответственно и корректному использованию. В особенности это касается термина «полиязычие/полиязычный». Полиязычное образование в современной действительности, во время процессов глобализации является одним из самых приоритетных, а полиязычная личность - почти необходимостью, и для положительных результатов в данных аспектах, как минимум необходимо уважительное и корректное обращение в использовании данного понятия.

Список литературы:

1. Катаржина Кутуловска, Языковая политика в Европе, Варшава, 2013
2. Diccionario de la Real Academia Española режим доступа: <http://dle.rae.es/?id=Q4IeqhF> и <http://dle.rae.es/?id=TRcQ1ZZ>
3. Сайт Грамота, режим доступа: <http://gramota.ru>
4. С.К.Нурпеисова, Ж.А.Азимбаева Внедрение полиязычного образования: опыт, проблемы и перспективы, 2015, режим доступа: <https://articlekz.com/article/11917>
5. Oxford Advances Learner's Dictionary, режим доступа: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/multilingual?q=multilingual>

УДК 81:378

Ходус В.П.

доктор филологических наук, профессор

Северо-Кавказский федеральный университет, г. Ставрополь, Россия

ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ ПОЛИЛИНГВАЛЬНОГО, ПОЛИКУЛЬТУРНОГО РЕГИОНА: ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Ослабление в последние десятилетия системности в обучении русскому языку и литературе в школах, реализующих разные варианты федерального государственного образовательного стандарта, снижение бюджетных контрольных цифр приема на филологические и педагогические направления, отсутствие должного внимания к подготовке педагогических кадров этой предметной области в высшей школе, несоотнесенность содержания требований федерального государственного образовательного стандарта общего образования по русскому языку с требованиями федерального государственного образовательного стандарта педагогического образования по направлению «Филология» и другие проблемы влияют на качество преподавания русского языка и в школе, и в вузе.

Отказ от практики системного подхода к непрерывному профессиональному совершенствованию квалификации преподавателей вузов в ведущих научно-педагогических центрах страны увеличивает риски разрыва между реальным качеством обучения в школе и требованиями федерального государственного образовательного стандарта общего образования, реальным качеством педагогического образования в вузах страны и требованиями федерального государственного образовательного стандарта высшего образования по направлению «Филология» и, наконец, риски разрыва между уровнем профессиональной подготовки выпускника педагогического вуза и ожиданиями современной школы.

Особого внимания заслуживает проблема подготовки учителя русского языка для школ полилингвального, поликультурного региона, проблема создания условий для использования в системе общего образования в качестве языков обучения

государственных языков народов РФ. Это наиболее эффективный путь сохранения и развития, с одной стороны, языкового разнообразия России и укрепление позиций русского языка как общегосударственного, как языка межнационального общения, с другой стороны. Остро стоит задача обеспечения координации процессов разработки учебников и учебных пособий по русскому языку и русской литературе для общеобразовательной школы, адаптированных к лингвокультурологической ситуации в каждом субъекте РФ, апробации, компетентного рецензирования этих учебно-методических комплексов.

В контексте этих сложных процессов роль русского языка и учителя русского языка и литературы в школах полилингвального, поликультурного региона трудно переоценить. Поэтому сегодня тема подготовки учителей-словесников в классических университетах и региональных педагогических институтах требует особого внимания и нуждается в системных мерах государственной поддержки.

В Программе развития Северо-Кавказского федерального университета определена особая миссия: через реализацию образовательных программ, развитие научных исследований, поддержку инновационных процессов в социально-экономической, культурной сферах деятельности народов Северного Кавказа масштабно влиять на укрепление позиций русского языка и русской культуры на Северном Кавказе, а также стать ведущей экспертной площадкой для межкультурного диалога, центром позитивного влияния на процессы межэтнического и межконфессионального общения.

Во многом благодаря русскому языку, связавшему между собой многочисленные горские народы, Северный Кавказ стал именно в советское время восприниматься не только как географическое, но и как особое духовно-культурное пространство, как уникальное региональное сообщество с особой ментальностью.

Одна из проблем в подготовке учителей словесности видится в том, что в национальных субъектах РФ практически не реализуются программы педагогического образования (44.04.01) филологического профиля, в которых бы учитывалась лингвокультурологическая характеристика региона, программы не формируются в аспекте той языковой ситуации в школах, в которые через 2 года пойдут выпускники магистратуры, не обращены в пространство той педагогической коммуникации, которое будет формировать молодого учителя. В созданных образовательных программах не отражается динамика педагогической ситуации, слабо находят воплощения рекомендации работодателей, что приводит к ситуации повторного осмысления педагогических задач начинающими учителями в период самостоятельной работы.

В СКФУ формирование магистерских программ ведется ежегодно при постоянном участии и взаимодействии с лучшими учителями-практиками, оценивается работодателями — руководителями образовательных учреждений, находят отражение вопросы билингвального и поликультурного образования. Вопросы подготовки филологов систематически обсуждаются на заседаниях Ассоциации учителей русского языка и литературы края и СКФО.

В 2017 году в рамках проекта «Единая образовательная среда как основа российской национальной идентичности» была разработана "Научно-методическая концепция развития преподавания русского языка и литературы в поликультурной школе". Автор концепции – ректор СКФУ, профессор кафедры русского языка университета, член Совета по русскому языку при Президенте РФ Алина Афакоевна Левитская.

Положения концепции во многом направлены именно в область магистерского образования, которое мыслится не только как отдельная ступень в образовательном процессе, но и как метаобразовательный компонент, который затрагивает процессы и континуальной стадии педагогического процесса, и реинвантной, предполагающей новые постижения к уже имеющемуся педагогическому опыту. В этой связи курс магистратуры должен быть единомысленно направлен и на формирующегося педагога, и на педагога с опытом преподавания в сложившихся за несколько лет матрицах образовательного процесса, цель

прихода в магистратуру которого – переформатирование научно-педагогического подхода к методической линии. И в этой связи значение магистратуры, в которой отражены современные процессы изменений в поле поликультурного, полилингвального пространства, трудно переоценить.

В решении сложных задач строительства солидарного общества особая роль принадлежит образовательной системе, поскольку именно она наиболее эффективным образом может осуществлять с одной стороны, формирование (воспитание) единой гражданской нации, и, с другой стороны, создавать условия для восприятия молодыми поколениями нашего многонационального народа базовых этнокультурных ценностей, чтобы транслировать их следующим поколениям.

На наш взгляд, наиболее полно обеспечивает решение названных задач модель поликультурной школы, и внедрение принципов поликультурной школы как методологического фундамента в проектирование и структурирование программы магистратуры по педагогическому филологическому образованию представляется важным и обоснованным.

Образовательный процесс в полилингвальном, поликультурном регионе, в школах строится на основе инновационных принципов, технологий и методик через внедрение образовательных программ и, соответственно, учебников нового интегрированного (матричного) типа, в содержании которых гармонично сочетаются, выступают единым целым предметные и культурологические знания из области этнической культуры, русской культуры, культуры других народов РФ, мировой культуры.

В Федеральном государственном образовательном стандарте обозначены те социально значимые личностные качества выпускника школы, которые должны быть сформированы у него на выходе из школы. Первыми названы следующие личностные характеристики:

- любящий свой край и свою Родину, уважающий свой народ, его культуру и духовные традиции;
- осознающий и принимающий традиционные ценности семьи, российского гражданского общества, многонационального российского народа, человечества, осознающий свою сопричастность судьбе Отечества;
- осознающий себя личностью, социально активный, уважающий закон и правопорядок, осознающий ответственность перед семьёй, обществом, государством, человечеством.

Сформированность у выпускника школы и этих, и других обозначенных в стандарте личностных характеристик очень важна, но главным условием, определяющим возможности воспитания в ребенке всех названных качеств, является воспитание в нем чувства человеческого достоинства, которое невозможно вне связи с чувством национального достоинства, вне понимания им – школьником – сопричастности ценностям родной для него этнической культуры!

Модель поликультурного образования, о чем развернуто, на материале многолетних исследований и измерений, анализа ситуации в республиках Северного Кавказа, Татарстана и Якутии, говорится в концепции, совмещает, с одной стороны, задачи по успешной реализации образовательных и воспитательных функций родных языков народов России и, с другой стороны, задачи усиления роли русского языка как общегосударственного, как языка межнационального общения.

На основе уже проведенных педагогических измерений, социологических исследований результатов экспериментальной апробации разных вариантов поликультурного образования следует, что эта модель общего образования имеет ряд преимуществ.

Во-первых, использование разных языков в качестве языка обучения предоставляет родителям и школе свободу выбора и сочетания языкового инструментария в зависимости от уровня владения учащимися тем или иным языком и, как следствие, позволяет

достигать максимально полного усвоения программного материала в начальной школе, на средней и старшей ее ступенях.

Во-вторых, лежащий в основе отбора дидактического материала концептуальный принцип «родной край – Россия – мир» содействует формированию гармоничного мироощущения детей, которые таким образом постепенно осознают себя вначале в качестве жителей родного края, затем в качестве граждан России и, наконец, членов мирового сообщества, а их национальная культура вписывается в общероссийское культурное пространство как ее неотъемлемая часть и элемент мировой культуры.

Поликультурная модель представляется естественной и оптимальной основой для подготовки магистров, которые претворят полученные знания в современной системе общего образования российского федеративного государства. Это позволит обеспечить научно обоснованное, методически выверенное, последовательное решение стратегической задачи воспитания чувства принадлежности к единой российской гражданской нации на основе формирования профилей его этнической и региональной идентичности.

Ориентированность магистерского образования на подготовку учителя не только как предметника, но и как носителя компетенций для работы в полилингвальном, поликультурном пространстве должно стать приоритетным.

Наш мир сейчас открыт для получения знаний каждым в каждом участке большой планеты. И в определенном ракурсе подготовка учителя-филолога, если обобщенно посмотреть на проблему подготовки учителя государственного языка и литературно-культурной традиции, должна строиться с ориентацией на полилингвальность и поликультурность подхода, так как учебная аудитория в нынешнее время рассматривается как взаимодействие различных культурных кодов, гармоничный учет которых ведет к формированию гражданской цивилизационной идентичности обучающихся.

Prof. Christo Kaftandzhiev, Ph.D
Shustova Elena, Candidate of Economic Sciences

Kazakh Humanitarian Juridical Innovative University
Semey, Kazakhstan

THE VERY CREATIVE, INNOVATIVE AND SOCIAL MINDED STUDENTS FROM KAZHLIU

The postmodern societies are developing creative and innovative economies. This means that they create most of all intellectual products - original designs, patents, new technologies, technologies in the edge of several sciences, etc.

It is necessary to define the difference between the concept of "innovation" and the concept of "creativity":

- Innovation is the answer to the new challenges.;
- Creativity is the answer to the traditional and even sclerotic thinking.

Another point of view to these two concepts is the following - creativity invents new and unusual phenomena, and innovation implements them in practice.

If the team is creative, it will act innovatively at the right time and place.

Many students are quite creative. Several conditions, however, are needed to develop this creativity. According to one of the most prominent scientists in the field of creativity – the psychologist Joy Gilford, some of these conditions are the following:

- The atmosphere in the organization must be supportive and benevolent.;
- The leader must think and act in a liberal way.;

- He/She should encouraged divergent thinking and these people who propose and develop creative solutions.;

- People should find adequate solutions for the emerging problems.;

- The managers must give a personal example in this regard.

All these behavioral characteristics are typical for our university.

One of the most convincing evidence for this is the effective activity of KazHLIU Business Incubator, which supports the creative and innovative projects of young businessmen and students at all stages of development - from the start of the project to its commercialization.

In addition, an Enactus KazHLIU creative and innovative team was established now it demonstrate its full potential.

The most impressive achievement of Enactus KazHLIU team is the double victory in the competition of the National Cup of student entrepreneurship, start-ups and innovations in ENACTUS Kazakhstan National EXPO.

In 2017, the winner was the team of the Kazakh Humanitarian Law Innovation University. Then the team presented five projects. The most impressive of them is how the help and rehabilitate homeless people.

As a reward for this impressive victory, the KazHLIU team presented Kazakhstan at the ENACTUS World Cup in London. There the team took 3rd place in the league, which is a tremendous success.

In 2018, the team of KazHJIU won again the competition of Enactus Kazakhstan National EXPO 2. This victory is very impressive, because more than 700 students from 60 Kazakhstan universities, as well as more than 100 projects participated in the competition.

These two creative and innovative victories are very impressive. The reason is not only because of the victory in entrepreneurial competition, but also due to the fact that these creative and innovative business ideas are socially oriented and they improve the people's lives.

It is really wonderful that this mighty and inventive energy is directed to social problems - thanks to the ethics and morality of the great Kazakhstan culture.

УДК 81'272

Seyit Ali Avcu

Ph.d, Associate Prof, Director, the Center for Internationalization and Image

L.N.Gumilyov Eurasian National University

ROLE AND SIGNIFICANCE OF KAZAKH CULTURAL-EDUCATIONAL CENTERS ABROAD

Defined as the increase of moving goods, people and ideas, Globalization has been the phenomenon in world stage for thirty years. Along with globalization of the internationalization of higher education meant the increase of the moving of students and faculty, and international cooperation of the higher education institutions. The higher education institutions host more international students and faculty more ever than before. So much so that, the countries have incorporated higher education in their soft power efforts. The countries actively engage in in attracting more international students to their higher education institutions; giving more scholarship to foreign students.

Internationalization of the higher education helps the institutionalization of the higher education institutions making them more competitive academically. Kazakhstan leadership realizing these facts has been giving more importance to higher education and internationalization of Kazakh universities. In this essay, first I will analyze State of the Union address of the President Nursultan Nazarbayev in terms of higher education. Second I will talk about the Internationalization and how it affects Institutional developments of higher education

institutions. Then I will analyze the Kazakh Culture and Education Centers abroad as tools of internationalization and their role in institutional development of the ENU.

Higher Education in the State of the Union Address

The President of the Republic of Kazakhstan delivered the State of the Union address on October 5, 2018. The theme of his speech was Growing Welfare of Kazakh Citizens: Increase In Income And Quality Of Life. We can tell that one of the theme was education since he mentioned Education 19 times in his speech. Under the section Increase in Quality of Life he said “We need to increase expenditures on education, science and healthcare from all sources up to 10% from the GDP within 5 years.” He talked about increasing the quality of education starting from pre-school, primary, secondary and higher education. Under the section of higher education, he said “We need to raise the bar to the quality of education in academic institutions in the higher education system.” As a positive development Nazarbayev said “We have increased the number of scholarships” he intends to make higher education institutions higher accountability: “institutions now the time has come for greater responsibility”. For him success for universities is how many of their graduates can find higher paying jobs.

Nazarbayev pointed several targets for the higher education. He said “We need to conduct a policy of the integration of higher educational institutions.” But it is not clear how this will be done. It seems what is his mind is let universities compete and market decide which universities to survive: “Only those providing high quality education should remain in the market.” He said “I find it necessary to open a new regional higher education institution following the example of the Nazarbayev University based on the existing education infrastructure.” Although Nazarbayev University is a good example of what a higher education institute can achieve in Kazakhstan, the salaries and opportunities can be improved in other higher education institutes to have better results and attract better faculty members.

Finally, Nazarbayev talked about international partnership and top manager program: “It is crucial to establish partnerships with the world’s leading universities while attracting best foreign senior managers as Nazarbayev University does.” Indeed, the Ministry of Education and Science of Kazakhstan has a program since 2016 to employ foreign top managers to manage universities. This is a very good program to benefit the experience of foreign specialists to reform the university system. The top manager program can be improved further by signing contracts 2-3 months in advance so that the top manager knows whether he/she has a job. Although the salary is announced in dollars, it is much less because the top managers are paid in tenge and subject to fluctuations. The top managers’ salaries can be paid with dollar.

Internationalization and Institutional Development of Higher Education Institutions

Internationalization is defined as “The process of integrating an international, intercultural and/or global dimension into the goals, functions (teaching/learning, research, services) and delivery of higher education.

I define Institutional development as Strengthening institutions in terms of infrastructural, organizational capacities; investment in human capital, and creating culture and practices that will enable universities to achieve their objectives.

Rationales	Constituent elements or focus
Social and cultural	Intercultural understanding, Global Citizenship, Social and community development
Political	Foreign policy, National security, Peace and mutual understanding, National identity, Regional identity
Economic	Economic competitiveness, Labor market, Income generation
Academic	International dimension to research and teaching, Institution-building, Profile and status, Enhancement of quality and curriculum, Collaborations
Competitive	International branding and positioning, Strategic alliances, Knowledge production & exchange
Developmental	Student and staff development, Institutional learning and exchange, Capacity building

Kazakh Culture and Education Centers Abroad

I work under this program as the Director of Internationalization and Image at L.N. Gumilov ENU. I would like to thank the Ministry of Education and Gumilov ENU for giving me this opportunity. We focus on opening Kazakh Culture and Education Centers abroad as well as other international cooperation. ENU opened four Culture and Education Centers since February 2018. These are in Belarus, Iran, China, and in Turkey. I consider these centers as a new Innovative way of internationalization. Kazakh culture and education centers will foster internationalization, thus contribute to institutional building of ENU. The cost was very little to ENU: Host universities abroad provides rooms and furniture while ENU provided books. Opening centers abroad is proactive: Kazakhstan universities usually has been the receiving end; foreign countries opened centers in KZ in the past. We are changing this by opening centers at universities abroad. This centers provide visibility of Kazakhstan abroad since it has a room, name tag, Kazakhstan flag, portrait of the president Nursultan Nazarbayev. The Centers provide institutional framework through which cooperation between universities function: They have a director of the centers appointed by the host university and corresponding responsible person at ENU handle the cooperation. These centers provide continuity in the cooperation between universities. After opening, the universities together prepare a road map how these centers will operate. We have coordinator here and in target university. The centers have advantages over signing MOUs and forgetting each other later.

The Role of the Culture and Education Centers

Here are the benefits of the culture and education centers:

1- Social-Cultural: With more international students and faculty coming to the ENU, the University is developing better Intercultural understanding. More tolerance and less xenophobia towards other cultures.

2- Foreign Policy : Visibility of Kazakhstan in target country via centers, therefore contributing the soft power of Kazakhstan, conveying the image of Kazakhstan as a peaceful member of the world community.

3- Economic: Through centers more international students will come to ENU, thus more income. Also applying to International projects together with partner institutions will generate income.

4-Academic: Through centers research and teaching will match international quality. Enhancement of quality and curriculum to fit international standards. For example, ENU is constantly improving the English language programs.

5-Competitive: Through centers the ENU will be known in target countries therefore contributing International branding and positioning. This will result more Strategic alliances, therefore Knowledge production & exchange capacity of ENU

6-Developmental: Cooperation through centers will help Student and staff development, Institutional learning and exchange, Capacity building of the ENU

Conclusion

Kazakh Culture and Education Centers abroad are new, low cost, and innovative way of internationalization and they can contribute the institutional development of the universities of and soft power of Kazakhstan.

УДК 72.03

Арынов Қ.Қ.

сәулет докторы, профессор

Ресей Ұлттық дизайн академиясының академигі

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан*

СӘУЛЕТТІК - ТАРИХИ ҚАЗЫНА ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨТКЕНІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Құрметті қауым, қонақтар, университет ұжымы!

Құрметті, Шырын Асылханқызы!

Сіздерді бүгінгі толып отырған университеттің 20 жылдық мерейтойымен құттықтаймын, сіздерге еңбекте табыс, дендеріңізге саулық, жанұяда бірлік пен береке тілеймін!

Бүгінгі баяндаманың негізгі желісі Абай көшесі, 94 үй мекенжайында орналасқан сәулеттік-тарихи маңызы бар және өзінің мәдени-рухани құндылықтарымен ерекшеленетін университеттің оқу ғимараты турасында болғалы тұр.

Өздеріңізге белгілі аталмыш ғимарат тек қана Семей қаласында емес, сонымен бірге Республика деңгейінде өзінің бірегейлігімен, тарихи құндылығымен ерекшеленеді (1-сурет).

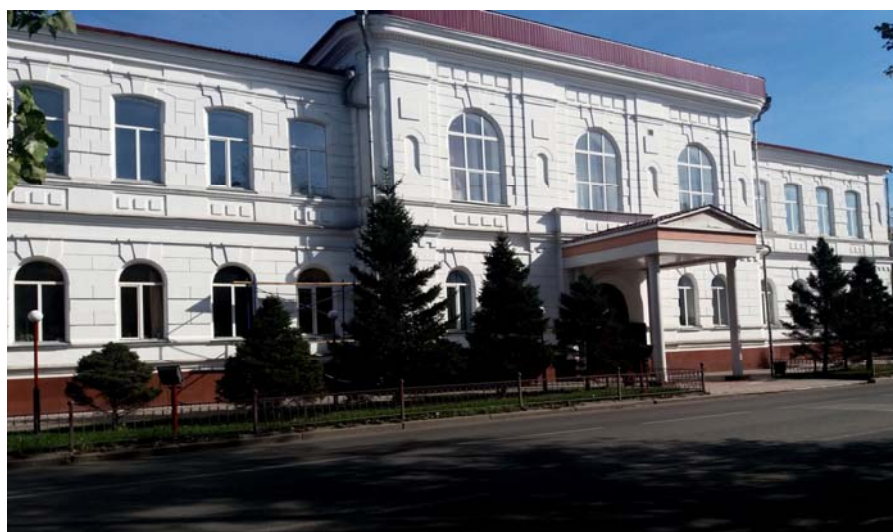

1-сурет

Ғимарат 1872 жылы тұрғызылған, мемлекет қарамағындағы тарихи-сәулет ескерткіші болып табылады. Ғимарат бұрын 1894-1919 жылдары Қазақ ССР педагогикалық институтының оқу корпусы (бұрынғы ерлер гимназиясы), 1919-1934 жылдары 11-ші ақ гвардияшылардың Сібір округтік штабы. 1934 жылдан бері түрлі оқу орындарына қызмет атқарып келді, ал Қазіргі кезде Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің оқу корпусы болып табылады. Өздеріңіз байқап отырғандай аталмыш ғимарат, қойнауында талай тылсым тарихтың сан-қилы тағдырларын бүркемелеп жатыр. Ғимарат тұрғызылғаннан бастап бүгінгі кезге дейін, яғни бір жарым ғасырға жуық уақыт үздіксіз пайдалануда, бірақ кешенді түрде ғылыми зерттелінген күрделі жөндеу мен қайта қалпына келтіру жұмыстары кешегі күнге дейін жүргізілмеген.

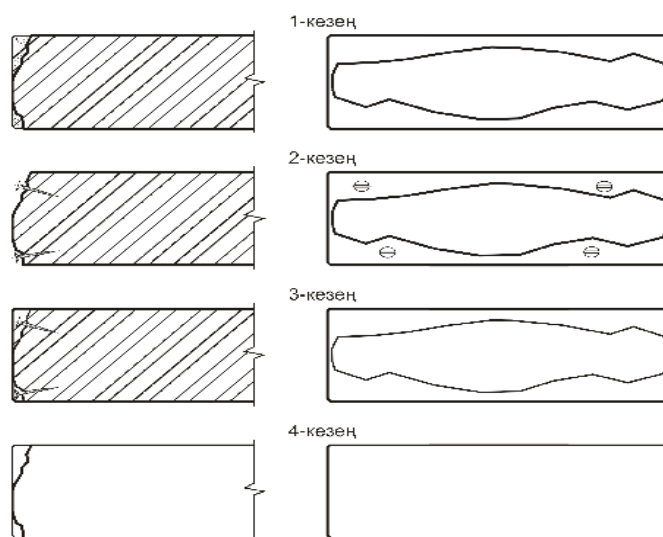
Қалпына келтіру дегеніміз аз уақытта біте салатын оңай шаруа емес, сондықтан бұл жерде ғылыми-зерттеу жұмысы мен қайта қалпына келтіру қатар жүріп отырады. Өйткені қайта қалпына келтіру яғни тарихи нысандарды жаңғырту кезінде, әр-түрлі қиындықтағы басқа да қосымша жұмыстар жамала береді. Көп жұмыс қолмен, зергерлік дәлдікпен, үлкен шыдамдылықпен істеледі және кәсіби шеберлікті қажет етеді (2-сурет).

2-сурет

Бүгінгі таңда университет басшылығының қолдауымен аталмыш ғимаратқа күрделі жөндеу мен қайта қалпына келтіру жұмыстары жүргізіліп жатыр. Мұндай өте жауапты жұмысқа кіріспестер бұрын, бізге көптеген мәселелерді кезең-кезеңімен, жүйелі түрде шешуге тура келді. Атап айтатын болсақ:

- ғимаратқа жалпы кешенді түрде тарихи-сәулеттік зерттеулер жүргізілді;
- мұрағаттар мен басқа да бүгінгі кезге дейін сақталынып қалған түрлі дереккөздерге шолу жасалынды;
- ғимараттың іргетасынан бастап, цоколь қабатының және салмақ қабылдаушы қабырғаларының жарамдылық деңгейі сарапталынып нәтижесінде оң қорытынды жасалынды;
- ғимараттың (балка, стропила, обрешетка тәріздес) жабын конструкцияларының ары қарай тозып жарамсыз жағдайға жетуінің (ағаш балкалар мен стропилалардың ылғалдан шіріп кетуін, тым қатты кеуіп кетуін) алдын алу мақсатында кезең-кезеңімен бірнеше қалпына келтіру шараларын жүргізу қажеттілігі анықталды;
- ғимараттың негізгі құрылымдық материалы болып табылатын кірпіштердің сапасына сынақтар жүргізіліп, оның сыртқы түрлі табиғи әсерлерге деформацияға ұшырау дәрежесі анықталынып оң қорытынды жасалынды (3-сурет);

3-сурет

- ғимараттың бүгінгі кездегі сыртқы сыбақ қабаттарының жарамдылық деңгейіне сараптамалар жүргізілді;
- нысанға нақты зерттеулер жүргізу нәтижесінде қасбет жақ сылақтары мен бояулар қабатының сыртқы беті біршама түрлі сыртқы табиғи әсерлер мен ұзақ уақыт пайдаланудың нәтижесінде түрлі деңгейде зардап шеккені (үгітілгені, жарылғаны) анықталды;
- нәтижесінде жарамсыз деп табылған сыртқы сыбақ қабаттары жүйелі түрде бұзылып (демонтаж) жасалынып оларды жаңа сыбақтармен алмастыру жұмыстары жүргізіліп жатыр (4,5-суреттер);

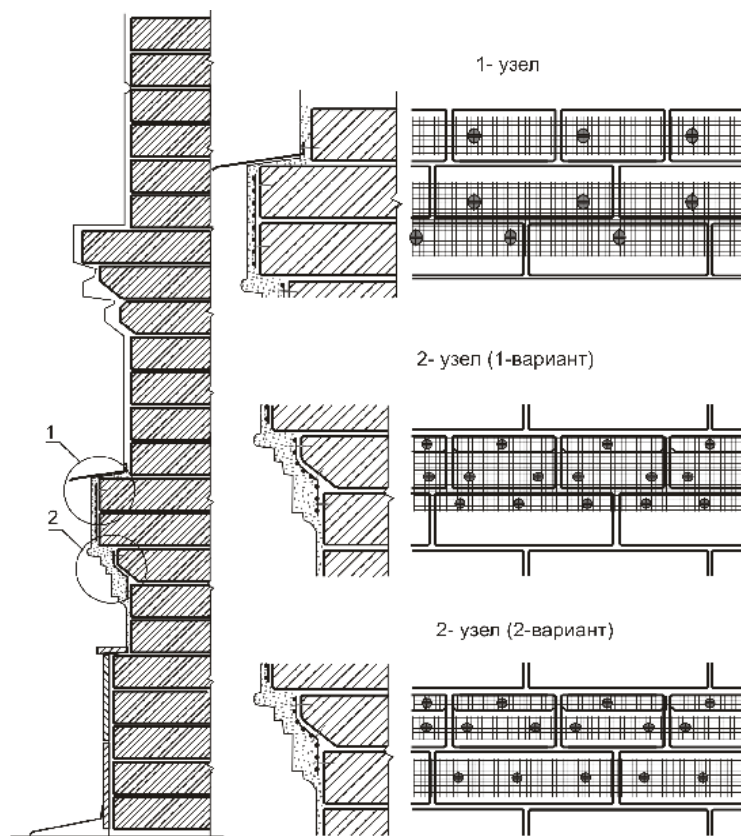

4-сурет

5-сурет

- ғимаратты қайта қалпына келтіру барысында оның қасбетінің көркемдік-стильдік ерекшеліктерін сақтап қалу мақсатында, бұрынғы сәулеттік элементтердің негізінде түрлі пішіндерден тұратын қалыптар дайындалып пайдалануда (6-сурет).

6-сурет

Осы тарихи-сәулеттік құндылықты көздің қарашығындай жақсы қалыпында сақтап, қолда бар алтынның қадірін түсініп, оны бүгінгі күнге дейін жеткізген университет басшылығына және Шырын Асылханқызына өзімнің және сіздердің яғни Семейліктердің атынан алғыс білдіргім келеді. Себебі бұл жай ғана бір ғимаратқа жөндеу жұмысын жүргізу емес, бұл үлкен жанашырлықпен болашақ ұрпақтың, қала берді тарихтың алдындағы зор жауапкершілікті сезіну, және соның қайтарымын жасау деп түсінеміз.

Жұмыс барысында университет әкімшілігі оның маңыздылығын жете түсініп, үлкен жауапкершілікпен қарап, кез келген көмекті, оның ішінде қаржылай көмекті дер кезінде қамтамасыз етіп отырды.

Алдағы таңдарда ғимараттың сыртқы қайта жаңғырту жұмыстарын жалғастырумен қатар, оның интерьерлік безендіруін қайта қалпына келтіру, шатыр қабатының ағаш құрылымдарының сапасын арттыру, сонымен қатар ішкі табиғи ауа тазарту және жылыту жүйелерін зерттеп, мүмкін болған жағдайда оны іске қосу жоспарланып отыр. Бұл дегеніміз ғимараттың сыртқы сәулеттік-көркемдік шешімімен шектеліп қана қалмай, сонымен бірге оның алғашқы жұмыс істеу қалпын қайта жаңғыртуға талпыныс жасау деген сөз.

Бүгінгі күнге дейін орындалған ғылыми-зерттеу және тәжіриделік жұмыстардың және алдағы орындалатын жұмыс нәтижелерінің негізінде сандық каталогтар мен монографиялық жұмыстар жазу жоспарланып отыр.

Мұндай игі бастама Семей қаласында алғаш рет осы университетке тиесілі ғимараттан басталып отырғанын айтып кетуіміз керек. Осындай шаралар бүкіл қала деңгейінде өзінің жалғасын тапса деген үміттеміз.

XVIII-XIX-ғасырлық сәулеттік-тарихи інжу-маржандарына бай Семей қаласын бүкіл әлемдік деңгейдегі сәулеттік-тарихи құндылығы бар Түркістан, Тараз, Сайрам сияқты қалалардың қатарына қосыу. Осылайша әлемдік туризмі дамыған қалалардың қатарына тарту. Біз ойлаймыз мұндай сәулеттік-тарихи қазыналарды қалпына келтіріп сақтау, әкімдіктен бастап осындай тарихи-ғимараттарды иемденіп отырған азаматтардың

алдындағы қазіргі кездегі кезек күттірмейтін өзекті мәселелерінің бірі болуға тиіс деп. Қазір Семей қаласында көптеген тарихи құндылығы бар сәулеттік ескерткіштердің жағдайы сын көтермейді. Бір ғана мысал бұрынғы Семей малдәрігерлік институттың тағдырын айтсақ та жеткілікті! Бұл ғимарат тек қана Қазақстанда емес сонымен қатар Ресейде де өзінің аналогы жоқ бірегей, еш жерде қайталанбаған сәулеттік өте құнды нысан болып табылады

7-сурет

Революцияға дейінгі соғылған ғимарат (сол кездегі қыздар гимназиясы), 1917 жылы 10 желтоқсанда кешкісін акт залында бірінші рет, 69 жылдан кейін, 1986 жылы 9-желтоқсанда екінші рет өртенген, содан бері табаны күректей 35 жыл өтіпті, қазіргі кезде қайран ғимарат қабырғасы ырсып, жылдардың шежіресіндей, «Қашанға дейін шыдар екенмін» дегендей қасқайып немесе қалқиып міз бақпай бөркін алып ойланып тұр, мұндай көрініске жанашырлықпен қарамай өту тіпті де мүмкін емес (7-сурет). Ғимараттың жыл санап түрлі деформацияға ұшырап жатқандығы, тағы да бір рухани құндылық «Көз алдымызда ғайып болады ау» деген көңілге күдік ұялатады!

Сөзімнің соңында Рухы биік ел, тарихын құрметтеп, құндылықтарын бағалай білген, сондықтан да мұндай елдің болашағы айқын, мақсаты нық екендігін естен шығармайық ағайындар, дегім келеді!

1 секция: ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҮЗДІКСІЗ ДАМУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖӘНЕ ҚОЛДАНБАЛЫ ТӘСІЛДЕРІ

Section 1: THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND APPLIED APPROACHES TO THE CONTINUOUS PROCESS OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION

1 секция: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ПОДХОДЫ К НЕПРЕРЫВНОМУ ПРОЦЕССУ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

УДК 378.147

Мағауова А.С.

доктор педагогических наук, профессор, академик МАНПО

*Казахский национальный университет им. Аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан*

**ПОДГОТОВКА КОМПЕТЕНТНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ В УСЛОВИЯХ
УНИВЕРСИТЕТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В настоящее время подготовка профессионально компетентного специалиста является одной из приоритетных задач системы высшего профессионального образования Республики Казахстан. В связи с этим в процесс подготовки психолого-педагогических кадров в вузе требуется внедрение инновационной компетентностно-ориентированной модели подготовки специалистов, обеспечивающей успешность и эффективность профессиональной деятельности педагогов-психологов.

По мнению исследователей, система высшего профессионального образования в вузе должна быть направлена по подготовке педагога-психолога к выполнению следующих основных видов деятельности:

- осуществление профессиональной деятельности, направленной на психологическое обеспечение образовательного процесса, личностное и социальное развитие обучающихся;
- способствовать социализации и формированию общей культуры личности, осознанному выбору и освоению образовательных программ;
- содействовать охране прав личности в соответствии с Конвенцией о правах ребенка;
- способствовать гармонизации социальной сферы образовательного учреждения; осуществлять меры по формированию психологической культуры обучающихся, педагогических работников и родителей;
- разрабатывать развивающие и коррекционные программы образовательной деятельности с учетом особенностей личности;
- проводить психологическую диагностику различного профиля и предназначения и необходимую психолого-педагогическую помощь личности [1, с.26].

В условиях компетентностно-ориентированной парадигмы образования, важнейшей целью подготовки педагогов-психологов становится формирование у студентов личностных качеств, а также общекультурных и профессиональных компетенций, развитие навыков их реализации в научно-исследовательской, организационно-управленческой, практико-аналитической, производственно-технологической и преподавательской деятельности. Заканчивая вуз, педагог-психолог должен иметь не только запас знаний по своему предмету, но и обладать достаточным набором личностных качеств и компетенций.

В связи с этим, на современном этапе развития педагогической науки и практики сложился компетентностный подход, который, по мнению Болатова В.А., Серикова В.В. предполагает «постепенную переориентацию доминирующей образовательной парадигмы

с преимущественной трансляции и освоения знаний, умений и навыков на создание условий для овладения комплексом компетенций» [2, с.45].

В условиях модернизации и реформирования системы образования возникла необходимость пересмотра подготовки психолого-педагогических кадров в вузах. Это коснулось, прежде всего, требований, предъявляемых к разработке основных профессиональных образовательных программ подготовки специалистов с учетом компетентностного подхода. Мы исходим из того, что «основная задача подготовки специалистов на современном этапе должна заключаться в том, чтобы выпускник вуза мог выстраивать собственную профессиональную траекторию развития на основе Профессионального стандарта, что и является основным образовательным результатом деятельности вуза. Для решения данной задачи необходимо создавать инновационные, практико-ориентированные модели подготовки будущих специалистов» [3, с.129].

Современные требования высшего образования к уровню профессиональной подготовки будущих педагогов-психологов вызывают необходимость внедрения элективных курсов, направленных на усиление практической подготовки специалистов. К числу таких дисциплин относится элективный курс «Экспертиза и мониторинг в системе образования», разработанный нами и внедренный в учебный процесс магистратуры по специальности 6М010300- «Педагогика и Психология» в Казахском Национальном университете им. аль-Фараби.

Курс «Экспертиза и мониторинг в системе образования» ориентирован на ознакомление с научно-теоретическими основами организации экспертизы и мониторинга в образовательных учреждениях разного типа; на практическое освоение процедуры проведения экспертизы и мониторинга; овладение диагностическими методиками экспертизы и мониторинга. Программа данного курса рассчитана на 3 кредита, из них 2 лекции, 1 семинар.

Основной целью изучения курса является: обеспечение студентов теоретическими знаниями и практическими умениями, способствующими усилению их профессиональной подготовки, содействие овладению будущими специалистами традиционными и современными диагностическими методиками и методами проведения экспертизы и мониторинга в образовательных учреждениях разного типа, а также формирование у будущих специалистов личностно-профессиональных качеств будущих экспертов.

Данный курс призван решать следующие задачи:

- Формировать целостное представление о теоретико-практических основах экспертизы и мониторинга;
- раскрыть сущность, содержание деятельности педагога по организации экспертной деятельности;
- обучать магистрантов овладению современным методам, технологиями и диагностическими методиками по проведению экспертизы и мониторинга;

Дисциплина «Экспертиза и мониторинг в образовании» позволяет существенно расширить представления о современных методах экспертизы и мониторинга в образовании и отслеживании изменений и тенденций в его развитии; полученные знания позволят магистрантам осваивать материал других дисциплин с учетом современных тенденций в образовании оценке качества образования и через призму личностно-ориентированных и компетентностных парадигм образования. Данный курс направлен на профессиональное обучение магистрантов основам экспертной деятельности; подготовке к применению знаний в реальной аттестационной процедуре образовательных учебных заведений. Также данный курс ориентирован на овладение навыками профессиональной деятельности эксперта, развитие аналитических и творческих способностей в экспертной деятельности, формирование социально - значимых качеств личности эксперта.

В рамках разработки Учебно-методического комплекса дисциплины нами были сформулированы ожидаемые результаты обучения как системы сформированных компетенций с учетом требований Дублинских дескрипторов и на основе «Таксономии

результатов обучения (по Блуму): знание, понимание, использование, анализ, синтез, оценка».

Таблица 1.-ТИПОЛОГИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ
для описания результатов обучения в КазНУ им. аль-Фараби

компетенции	описание компетенций
Когнитивная	Знания - запоминание и воспроизведение изученного материала — от конкретных фактов до целостной теории; Понимание - способность преобразовывать материал из одной формы выражения — в другую, интерпретировать информацию, высказывать предположение о дальнейшем ходе явлений, событий;
Функциональная	Применение - умение использовать изученный материал в конкретных условиях и новых ситуациях; Анализ - способность вычленять части целого; выявлять взаимосвязи между ними; определять принципы организации целого; проводит различие между фактами и следствиями; оценивает значимость данных;
Системная	Синтез - умение комбинировать элементы, чтобы получить целое, обладающее новизной, (сочинение, выступление, доклад, реферат, проект, кейс, квест и др.); Оценка- умение оценивать значение того или иного материала, логику изложения информации, построения текста, соответствие выводов, значимость того или иного продукта деятельности;
Метакомпетенция	Умения развить такие умения в области обучения, которые необходимы для продолжения обучения с высокой степенью автономности;
Социальная (поведенческая)	Готовность к сотрудничеству (умение поставить проблему, отстоять, аргументировать; организовать, работать в команде)

В процессе изучения курса «Экспертиза и мониторинг в системе образования» нами предполагалось сформировать у магистрантов следующие компетенции.

1. Когнитивная компетенция: знать понятийный аппарат менеджмента, мониторинга и оценки системы качества в образовании; знать сущность ключевых понятий «экспертиза», «мониторинг»; знать место, роль и значение современных аттестационных процедур в системе оценки качества обучения; организовать экспертизу и мониторинг в образовательном учреждении; определить различия между экспертизой и мониторингом заполнить таблицы сравнительного анализа специфики, структуры и модели системы менеджмента качества в образовании; классифицировать педагогический, психологический, образовательный мониторинг; описывать методы и методики экспертизы и мониторинга; определить признаки экспертизы и мониторинга в средней школе, высшей школе.

2. Функциональная компетенция: умения применять полученные знания в практике по экспертизе и мониторингу, понимать сущность менеджмента качества в образовании как науки об управлении образовательным процессом; подбирать методические подходы к разработке экспертизы и мониторинга в оценке системы качества в образовании; формулировать цели и задачи современной системы менеджмента качества в образовании; формулировать диагностическое заключение, отвечающее целям и задачам системы менеджмента качества в образовании; конструировать процесс мониторинга оценки системы качества в образовании; провести эксперимент по мониторингу динамики формирования у студентов ПЗК; умения выполнить тест по выявлению уровня воспитанности школьников.

3. Системная компетенция: умение комбинировать элементы, чтобы получить целое, обладающее новизной, (сочинение, выступление, доклад, реферат, проект, кейс, квест и

др.); организовать процедуру проведения экспертизы и мониторинга в образовании; собрать диагностический материал для проведения экспертизы и мониторинга в образовании; составлять рекомендации по итогам проведения экспертизы и мониторинга в образовании; разрабатывать диагностические карты; написать заключение по итогам экспертизы и мониторинга в образовании; оценить значимость усвоения экспертизы и мониторинга для обеспечения результативности своей педагогической деятельности; спрогнозировать модели обеспечения качества образовательного и воспитательного процесса на основе экспертизы и мониторинга.

4. Социальная компетенция: готовность к сотрудничеству: сообщать информацию, идеи, проблемы и решения, работать в команде; уметь сформулировать проблему, цель, задачу, выводы, положения по проблемам экспертизы и мониторинга; определять основные требования, критерии, принципы работы в команде; уметь аргументировать, обосновывать свои позиции на основе полученных научных знаний; уметь убеждать членов команды в правоте своих взглядов.

5. Метакомпетенция: умения в области обучения- быть способным к рефлексии, объективной оценке своих достижений в области профессионального роста; осознавать необходимость формирования новых компетенций в области проведения экспертизы и мониторинга в образовании; определять направления дальнейшего личностного и профессионального развития на основе освоения и использования методов диагностики саморазвития и самосовершенствования.

Результативность формирования системы компетенций магистрантов в контексте квалификационных требований специальности «Педагогика и психология» в первую очередь зависит от освоения содержания дисциплины. При разработке содержания данного курса мы использовали модульный подход. В исследовании Муравьевой А.А. отмечается, что важнейшей особенностью модульного подхода, основанного на компетенциях, состоит в гибкости программ обучения, которые:

- обеспечивают индивидуализацию обучения для каждого обучающегося, исходя из его уровня знаний и умений и предыдущего опыта обучения;

- по мере изменений требований практики к специалистам в модули могут быть оперативно внесены необходимые изменения;

- на основе различных комбинаций модулей можно формировать самые различные курсы обучения в зависимости от потребности обучающихся и их исходного уровня [4, с.25].

Понятие «модуль» трактуется как целостный набор подлежащих усвоению умений, знаний и отношений (т.е. компетенций), описанных в форме требований, которым должен соответствовать обучающийся по завершению модуля.

Дисциплина «Экспертиза и мониторинг в системе образования» включает два модуля:

МОДУЛЬ 1. Концептуальные основы экспертизы и мониторинга в образовании.

МОДУЛЬ 2. Экспертиза и мониторинг образовательных учреждений

В процессе освоения данного курса, будущие педагоги-психологи осваивают ключевые понятия курса «экспертиза», «мониторинг», «педагогический, психологический, образовательный мониторинг: сравнительный анализ» и др. [5]. Знакомятся с механизмами контроля и оценки эффективности деятельности в системах образования зарубежных стран. Анализируют документы по нормативно-правовому обеспечению экспертизы и мониторинга в системе образования. Овладевают инновационными технологиями проведения экспертизы и мониторинга. Получают практические навыки по овладению современными методами экспертизы и мониторинга в различных учреждениях образования.

Большое значение придается формированию у магистрантов представлений о системе экспертизы и мониторинга в высшей школе, в частности в процессе изучения ими таких тем, как «Мониторинг профессионально-образовательного процесса», «Современные

технологии экспертизы и мониторинга образования в вузе», «Мониторинг воспитательного процесса в вузе», «Мониторинг профессионального развития будущего специалиста в вузе», «Внутренний и внешний аудит образовательного процесса в вузе», «Мониторинг учебных достижений студентов в системе управления качеством учебного процесса в вузе».

Наша практика показывает, что повышению уровня эффективности подготовки педагогов-психологов, формированию их профессиональной готовности, побуждению их к активному владению системой знаний и умений, творческому их использованию в профессиональной деятельности и в самообразовании способствуют использование личностно-ориентированных технологий обучения [6]. В связи с этим, при разработке данного курса мы спроектировали использование различных форм работы и организации учебно-познавательной деятельности магистрантов: лекции, практические занятия, выполнение проблемных ситуаций, работа с первоисточниками, решение педагогических задач, тренинги, выполнение творческих заданий, мини-исследований, рефераты, составление Глоссария, Презентации и др.

При организации семинарских и практических занятий мы исходили из деятельностного подхода, который «предполагает такой способ изучения теоретического материала, который, по мнению Марголис А.А., отражает методологию изучаемого содержания и связан «с результатами самостоятельной и групповой работы самих студентов, что позволяет существенно повысить качество изучения теории» [7, с.12]. Продуктивность деятельностного подхода проявляется на практических занятиях, во время выполнения творческих заданий, решение педагогических ситуаций, которые требуют аргументированных ответов, рассуждений, коллективного обсуждения, в процессе которого магистранты учатся сопоставлять факты, сравнивать, анализировать и т.д.

В формировании научно-исследовательских компетенций у будущих специалистов значима роль самостоятельной работы. В рамках изучения данного курса магистрантам предлагались выполнить следующие задания: «Представить Презентацию «Опыт зарубежных стран в обеспечении мониторинга качества образования», провести Мини-исследование: «Подберите диагностические методики и проведите диагностику уровня сформированности у студентов социальной компетентности», Разработать и представить «Диагностическую Карту «Мониторинг формирования личностно-профессиональных качеств будущих специалистов в вузе и т.д.

Итак, по нашему убеждению, спецкурс располагает большими возможностями для расширения и углубления знаний магистрантов о профессиональной деятельности в области экспертизы и мониторинга и результативной профессиональной подготовки педагогов – психологов к экспертной деятельности.

Таким образом, опыт профессиональной подготовки будущих педагогов-психологов позволяет сделать следующие выводы и рекомендации:

- в целях эффективного формирования профессиональных компетенций будущих специалистов необходимо в основу вузовского этапа обучения положить принципы гуманизации, гуманитаризации, интеграции и практико-ориентированную направленность процесса обучения;

- профессиограмма выпускника университета и государственные стандарты высшего образования должны предполагать необходимость формирования профессиональной компетентности в деятельности всех участников целостного педагогического процесса высшей школы, как преподавателя, так и студента;

- в соответствии с дидактическими традициями вуза необходимо всецело реализовывать концепцию личностно-ориентированного обучения;

- изучение всех, прежде всего, специальных дисциплин, элективных курсов должно быть профессионально ориентировано и направлено на формирование профессиональных, общекультурных и социальных компетенций.

Список использованных источников:

1. Кулов А.У. Профессиональная подготовка педагогов-психологов в современной России.- / Образование в сфере культуры.- Вестник МГУКИ 2 (52).-март-апрель, 2013, с. 201-204.
2. Болатов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика.-2003.- № 10.- с.8-14.
3. Magauova A., Competence Approach in Vocational Education of Kazakhstan in Conditions of Innorational and Industrial Development of the Society.- Rural Environment.Education.Personality (REEP). Proceedings of the International Scientific Conference.Volume.9, 13th-14 th May, 2016, LLU, Jelgava, Latvia, pp.361 – С. 128-134
4. Муравьева А.А Разработка модульных программ в проекте Делфи-2 / Специалист № 9, 2005, с. 25-27.
5. Иванов Д.А. Экспертиза в образовании: краткое содержание основных понятий, терминов и подходов. Учебно-методическое пособие. – М., 2003.- 28 с.
6. Магауова А.С., Ермакова Ж. Инновационные образовательные технологии в высшей школе: учебное пособие для магистрантов.- Астана: 2016.-189с. Астана: 2016.-189с.
7. Марголис А.А. Требования к модернизации основных профессиональных программ (ОПОО) подготовки педагогических кадров в соответствии с профессиональным стандартом педагога: предложения к реализации деятельностного подхода в подготовке педагогических кадров // Психологическая наука и образование, 2014., Т 6, №2, С. 11-18,

УДК 320.356

Есенгельдин Б.С.

доктор экономических наук, профессор, декан экономического факультета

Жартай Ж.М.

докторант

*Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова
г.Караганда, Казахстан*

ТЕНДЕНЦИИ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

Евразийский экономический союз является мощным интеграционным объединением с огромным экономическим потенциалом, в силу следующих объективных факторов:

- совокупный ВВП пяти стран составляет почти 2 трлн. \$;
- промышленный потенциал оценивается в 600 млрд. \$;
- объем выпуска продукции сельского хозяйства — порядка 112 млрд. \$;
- общий потребительский рынок — 170 млн. человек;
- добыча газа – 1 место в мире, 22% от мировой доли;
- добыча нефти – 1 место в мире, 14,6% от мировой доли;
- добыча угля – 4 место в мире, 5,9 % от мировой доли;
- производство электроэнергии – 3 место в мире;
- металлургическое производство: производство чугуна – 3 место, стали – 4 место в мире;
- производство минеральных удобрений – 2 место в мире;
- машиностроение – 6 место в мире;
- сельскохозяйственное производство: пшеница – 4 место, мясо – 5 место, картофель – 3 место в мире;
- автомобильная инфраструктура – 5 место в мире;
- железнодорожная инфраструктура – 2 место в мире [1].

Одним из приоритетных направлений промышленного сотрудничества в рамках ЕАЭС определено создание условий для цифровой трансформации промышленности в государствах-членах и формирования единого цифрового пространства промышленности.

Нормативно-правовой основой для реализации мероприятий по цифровой трансформации промышленности в рамках Евразийского экономического союза стало принятие ряда актов Союза. Акты Союза по данному направлению приняты (принимаются) по двум направлениям:

а) цифровая трансформация отраслей экономики ЕАЭС, в частности в промышленности;

б) генеральная «цифровая» повестка ЕАЭС, направленная на создание общего цифрового пространства ЕАЭС.

В рамках цифровой трансформации отраслей промышленности ЕАЭС выстроены процессный, отраслевой, технологический подходы в модели цифровой трансформации промышленности в рамках ЕАЭС.

Системные проекты в большей степени направлены на цифровую трансформацию промышленности в различных секторах экономики (производство, транспорт, энергетика, городская среда и т. д.). В свою очередь, сквозные проекты влияют на развитие нескольких секторов экономики.

Рисунок 1 - Цифровое пространство промышленности и системные проекты цифровой трансформации промышленности [3]

В части цифровой трансформации промышленности к системным проектам можно отнести следующие:

- 1) цифровая фабрика (завод) (умная фабрика, виртуальная фабрика);
- 2) цифровой город (умный город);
- 3) цифровая дорога и цифровой транспорт (умная дорога и умный транспорт);
- 4) умный дом и умные товары.

Эти системные проекты цифровой трансформации промышленности можно представить в виде общей экосреды (цифровое пространство промышленности), (рисунок 1).

Другими системными проектами в цифровой трансформации промышленности могут быть «Умный карьер» и «Умное месторождение», «Цифровая медицина» и «Телемедицина» (HealthNet), «Умный магазин», «Цифровое земледелие» (FoodNet) и ряд других проектов.

Сквозные проекты цифровой трансформации промышленности также можно разделить на три группы:

- 1) создание цифровых (информационных) ресурсов в рамках Интегрированной информационной системы ЕАЭС;
- 2) разработка механизмов поддержки развития цифровых платформ в рамках ЕАЭС;
- 3) создание условий для развития рынка цифровых платформ и цифровых услуг в рамках ЕАЭС.

В рамках развития цифрового пространства промышленности ЕАЭС предлагается разработать механизмы реализации инициативы по формированию пилотных проектов (testbet) для развития концепции цифровой фабрики (завода) (умной фабрики, виртуальной фабрики) в рамках ЕАЭС.

Проект «Цифровая фабрика» тесно связан с концепциями «Индустрия 4.0» и «Цифровое производство» (digital manufacturing).

В рамках «дорожной карты» развития цифрового пространства ЕАЭС будет создана демонстрационная площадка (полигон, TestBed) Фабрики будущего – Цифровой фабрики (Digital Factory), предназначенной для отработки взаимодействия всего спектра технологий цифрового проектирования и моделирования, включая разработку кастомизированной продукции нового поколения, в частности «best-in-class» оптимизированных конструкций, и обеспечения высокотехнологичных отраслей промышленности (рисунок 2).

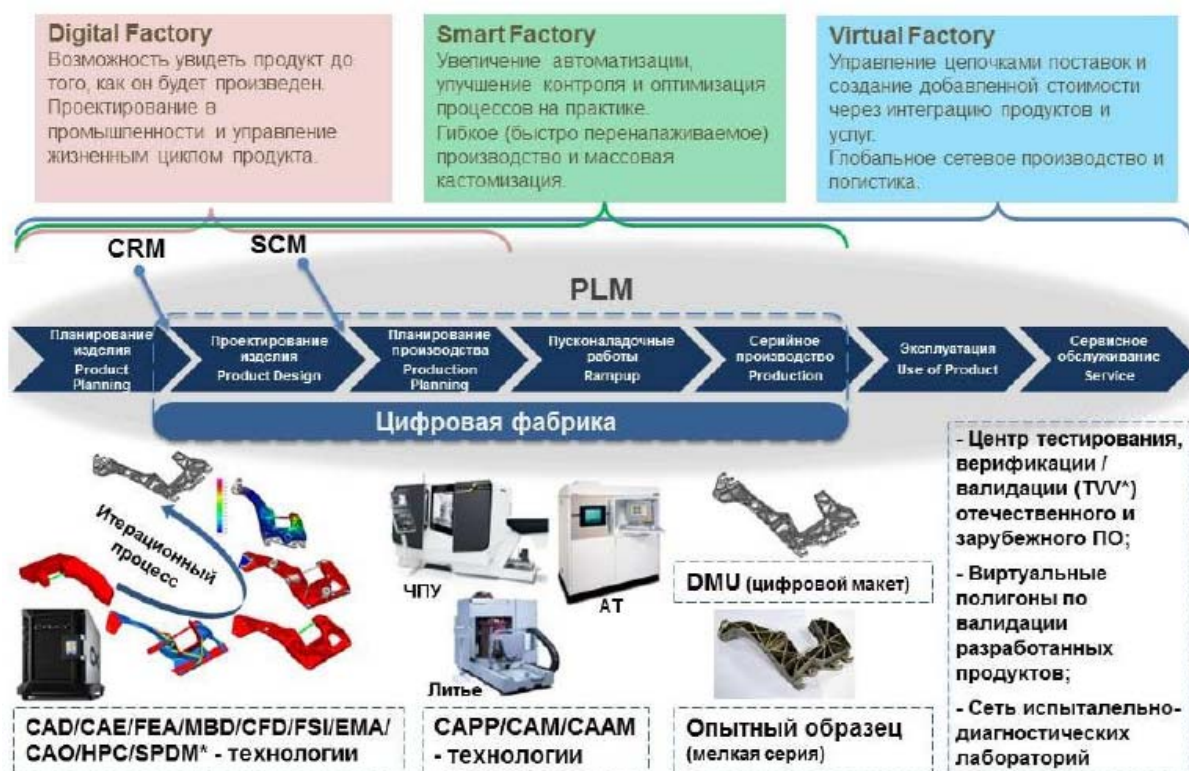

Рисунок 2 - Модель цифровой фабрики [3]

Одним из ключевых элементов цифровой фабрики является аддитивное производство (послойное производство), которое основано на изготовлении изделия послойно на основе компьютерной 3D-модели с использованием 3d-принтинга. По оценкам компании Marcets&Marcets, к 2022 году объем рынка 3d-печати составит более 30 млрд долл. США. По оценкам PWC, в 2015 году около 7 % промышленных компаний использовало 3D-

принтеры для выпуска конечной промышленной продукции и еще 7 % компаний нуждалось во внедрении данной технологии. 3D-принтинг связан с концепцией децентрализованного производства (distributed manufacturing).

Важным элементом для развития 3D-принтинга в промышленности ЕАЭС является сырье (металл, пластик и их композиции). В 2016 году российская компания UC Rusal заявила, что она займется производством порошков для 3D-принтеров.

Схематично различия в традиционном и аддитивном производстве можно изобразить схемой, приведенной на рисунке 3.

Аддитивное производство и 3D-печать можно рассматривать как базовый проект цифровой трансформации промышленности.

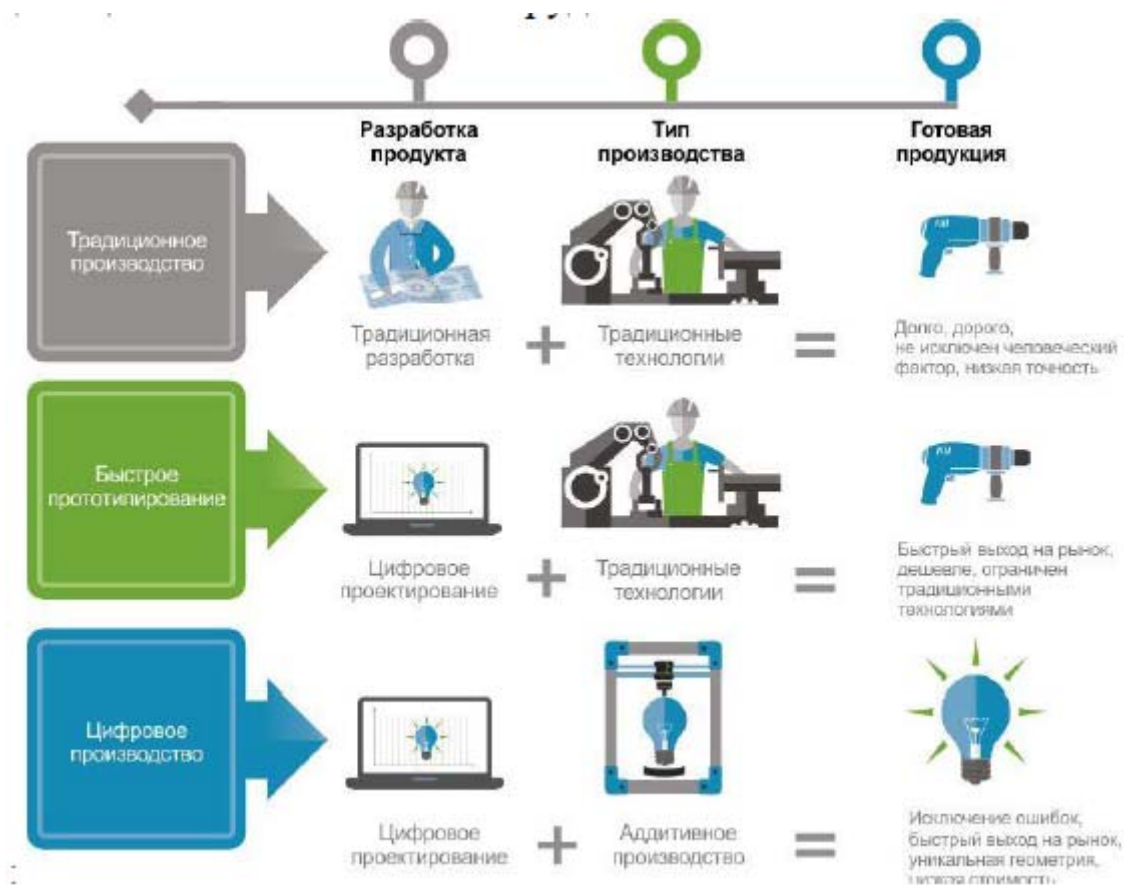

Рисунок 3 - Различия в традиционном и аддитивном производстве [3]

Также предлагается поддержать проекты «Цифровой (умный, интеллектуальный) карьер и месторождение», которые находятся на стыке промышленности, транспорта и энергетики и связаны с цифровой трансформацией промышленности. В проекте «Умный карьер» важным технологическим направлением является 3D-моделирование в добыче ресурсов.

В 2016 году разработана и утверждена государственная программа «Цифровой Казахстан» на 2017–2020 годы. Государственная программа состоит из следующих направлений: цифровой Шелковый путь, креативное общество, цифровые преобразования в отраслях экономики и проактивное государство.

Цифровой Шелковый путь – создание высокотехнологичной цифровой инфраструктуры путем проведения в сельских населенных пунктах широкополосного доступа в интернет, развития телекоммуникационного хаба, обеспечения информационной безопасности, строительства центров обработки данных. Креативное общество – развитие человеческого капитала путем повышения цифровой грамотности населения, повышения квалификации специалистов в области информационно-коммуникационных технологий,

развития креативного мышления. Цифровые преобразования в отраслях экономики – развитие цифровой индустрии путем автоматизации транспортно-логистической системы страны, внедрения цифровых технологий в сфере сельского хозяйства, промышленности, развития электронной торговли, улучшения систем учета минеральных ресурсов, обеспечения сохранности и доступности геологической цифровой информации, реализации технологий для создания «умных» городов. Проактивное государство – формирование цифрового правительства путем дальнейшего развития электронного и мобильного правительства, увеличения государственных услуг, предоставляемых в электронной форме, формирования открытого правительства, развития национальной инфраструктуры пространственных данных.

В целом, несмотря на предпринятые меры и заявленные стратегические ориентиры, в действительности дальнейшему успешному развитию Евразийского проекта и интеграции валютных рынков стран-участниц ЕАЭС препятствует целый комплекс нерешенных системных проблем национальных экономик, в частности:

- отсутствие серьезных структурных сдвигов по диверсификации производства, сохранение дефектов экономической структуры с рецидивами «голландской болезни»;
- низкая концентрация и интеграция хозяйств, не позволяющая реализовать кластерные инициативы;
- низкий рост производительности труда, технологическое отставание и высокая ресурсоемкость (энергоемкость) производства;
- пассивность в генерации инноваций;
- критический износ технической инфраструктуры производственной, жилищно-коммунальной сферы и социальной сферы;
- институциональная слабость финансово-кредитной системы и ее неспособность производить «длинные деньги».

Таким образом, ключевой проблемой интеграционных процессов остается негативное влияние внешних конъюнктурных и политических факторов, системные противоречия национальных экономик стран ЕАЭС, а также несогласованность валютной и финансовой политики. В связи с этим, основные усилия стран-участниц в среднесрочной перспективе должны быть ориентированы, прежде всего, на разрешение внутренних противоречий и выработку единого подхода к дальнейшему развитию Евразийского проекта.

Список литературы:

1. Bjorn Hettne. Globalisation and the New Regionalism: the Second Great Transformation. //Hettne, B., Inotai, A. and Sunkel, O. (eds.). Globalism and the New Regionalism. London, Macmillan, 1999. P. 3-24.
2. Экономический потенциал ЕАЭС. Данные с Официального сайта Евразийской экономической комиссии. - <http://www.eurasiancommission.org/ru/Pages/ses.aspx>
3. Об основных социально-экономических показателях государств –членов Евразийского экономического союза. Данные с Официального сайта Евразийской экономической комиссии. - http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Indicators201512.pdf

Мальтекбасов М.Ж.
доктор педагогических наук, профессор
Жолтаева Г.Н.
кандидат педагогических наук, доцент

*Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова,
г.Талдыкорган, Казахстан*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗРАБОТКИ ПРИКЛАДНОГО БАКАЛАВРИАТА

В свете реализации поставленных задач в Послании Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» 5 октября 2018 года проблемы эффективности подготовки высококвалифицированных кадров, повышения производительности труда, решение задач и вопросов сотрудничества предприятий с вузами становятся особенно актуальными.

В Послании было отмечено: «Главный критерий оценки успешности вуза – это занятость выпускников после окончания учебы, их трудоустройство на высокооплачиваемую работу» [1].

Конечно же, трудоустройство является главной целью каждого абитуриента, поступающего в учреждение профессионального образования. В такой ситуации перед системой профессионального образования стоит важная задача формирования новой модели подготовки специалистов, которая бы преодолела отставание в объеме и качестве трудовых ресурсов от реальных требований конкретных предприятий и организаций. Новизна модели должна соответствовать текущему этапу развития экономики и общества в целом. Некоторые профессии в последние годы значительно усложнились. Если ранее от специалистов среднего звена требовались только технические навыки, то сегодня необходимо еще обладать теоретической базой. Также в организации или на предприятии ценен выпускник вуза, получивший не только глубокие теоретические знания, но и сформированными практическими умениями и навыками, необходимыми для работы по специальности без дополнительной подготовки. Так, например, если говорить о педагогических специальностях, то выпускники с квалификацией бакалавра – педагоги, обладающие ценными практическими навыками работы в образовательных учреждениях.

Для повышения качества профессиональной подготовки, удовлетворения текущих и перспективных потребностей в высококвалифицированных специалистах необходимо ставить следующие задачи:

- «уже в средней школе проводить профессиональную диагностику и ориентацию детей на наиболее востребованные специальности» [1];
- повышать у студентов мотивацию к обучению, освоению профессии (специальности);
- внедрять в профессиональную подготовку обучающихся инновационные методы и технологии соответствующие требованиям времени;
- развивать партнерство учебного заведения с работодателями.

Решение этих задач должно привести к взаимовыгодному сотрудничеству между работодателями и образовательными учреждениями.

В связи с этим актуальна идея прикладного бакалавриата, которая начала обсуждаться в республике лет пять-шесть назад и внедряется в режиме эксперимента в организациях технического и профессионального, послесреднего, высшего образования согласно приложению к Приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 26 июня 2018 года № 305 [2]. Она заключается в том, чтобы готовить квалифицированных специалистов по программам высшего профессионального образования, поскольку

траектория начального и среднего профессионального образования в ныне существующей форме не гарантирует выпускникам колледжа трудоустройство на высокооплачиваемую работу. Идея прикладного бакалавриата, наверняка, привлекательна для работодателя, так как выпускнику, в полной мере овладевшему практическими умениями и навыками, не потребуется дополнительное обучение.

Изучение материалов по внедрению и развитию прикладного бакалавриата [3, 4, 5, 6 и др.] показывает, что необходимо сформировать общепризнанную модель, которая соответствовала бы потребностям экономики и повышала возможности трудоустройства выпускников. Основными дискуссионными вопросами обозначенной проблемы являются определение концептуальных подходов и принципов проектирования, организации программ прикладного бакалавриата; определение соотношения элементов среднего профессионального образования и высшего образования в программах прикладного бакалавриата, а так же к какому сектору системы образования отнести прикладной бакалавриат.

Образовательная же программа может реализовываться учреждениями среднего профессионального образования совместно с вузами, либо образовательными учреждениями высшего профессионального образования самостоятельно. С нашей точки зрения, предпочтительнее реализовать прикладной бакалавриат в стенах вуза. В этом случае обеспечивается профессиональная теоретическая подготовка, характерная для программ академического бакалавриата, и профессиональная практико-ориентированная подготовка программ среднего профессионального образования. В целом признано, что главной особенностью программ прикладного бакалавриата является практико-ориентированная подготовка обучающихся и ее интеграция с теоретической подготовкой из высшего образования. В связи с этим на повестке сегодняшнего дня важным является вопрос разработки таких программ прикладного бакалавриата.

Можно рассмотреть разные пути формирования программ прикладного бакалавриата. Российский опыт по развитию прикладного бакалавриата показывает, что одним из таких путей является разработка совместной программы прикладного бакалавриата [3]. Программу прикладного бакалавриата вуз реализует совместно с колледжем, причем колледж может быть структурным подразделением этого вуза. Первые пять семестров (в том числе и время практики) студенты учатся на базе колледжа в рамках среднего профессионального образования, затем еще три семестра — в рамках высшего образования (в том числе и практика). При этом студентам, обучающимся в колледже, вуз предоставляет своих преподавателей и лаборатории для изучения некоторых дисциплин.

Выпускник такой программы должен быть специалистом широкого профиля, который не будет испытывать проблем в поиске работы. Участие в программе работодателя не означает, что студент по окончании учебы пойдет именно на это предприятие, т.к. за четыре года спрос на рынке труда может измениться.

Упор должен быть сделан на практико-ориентированную подготовку, причем после второго курса по результатам практики можно предусмотреть получение двух рабочих профессий. При построении такой системы подготовки кадров обучение должно вестись по профессиональным модулям. В вариативную часть профессиональных модулей включаются специальные дисциплины, в рамках которых формируются необходимые компетенции.

Два с половиной года студенты учатся по единому плану, а затем делятся на подгруппы для обучения по профилям, которые требуются работодателю, причем эта часть учебного плана корректируется под потребности работодателя (в частности, наиболее актуальна такая корректировка на последнем году обучения) [3].

У студентов формируются адекватные современным требованиям знания, умения и навыки, поэтому они вполне могут справиться с производственными задачами. Такие работники будут движущей силой экономики страны. Здесь важно, чтобы правительство заинтересовало предпринимателей в партнерстве с учебными заведениями.

В общем виде подобное представление вполне сопоставимо с международным. Но самое важное – в мире такие программы диктуются потребностями рынка труда и, как правило, создаются по инициативе работодателей. Они имеют собственную идентичность и четкие границы с программами академического бакалавра. Но не по количеству часов, дисциплин и лет обучения, а по актуальным для сферы труда компетенциям, которых должны достичь обучающиеся. Во всех странах обучение по таким программам регламентируется законодательством [4].

Поэтому и в РК необходимо принять соответствующие нормативно-правовые документы и законодательные акты, касающиеся содержания и обеспечения качества обучения, организации программ и механизмов социального партнерства.

В целом образовательные программы прикладного бакалавриата направлены на подготовку высококвалифицированных работников [5] и:

- реализуют все принципы непрерывного образования с выдачей сертификата или диплома соответствующей ступени образовательного процесса;
- позволяют продолжить обучение на уровнях послевузовского образования;
- могут реализовываться как в вузах, так и совместно с колледжами;
- реализовывают индивидуальную образовательную траекторию обучающихся на всех ступенях образовательного процесса посредством кредитно-модульной модели образования;
- основаны на сотрудничестве между учебными заведениями и предприятиями/организациями, а также на результатах обучения;
- включают обязательный период работы на предприятии/организации;
- предполагают участие в преподавании сотрудников предприятий/организаций.

Подчеркнем также, что программы подготовки прикладных бакалавров дают возможность получения нескольких специальностей и являются существенным элементом системы обучения в течение всей жизни.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни». Астана, 5 октября 2018 г.
2. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 26 июня 2018 года № 305. О внедрении прикладного бакалавриата в организациях технического и профессионального, послесреднего, высшего образования в режиме эксперимента (с изменениями от 28.08.2018 г.)
3. Лучшие практики реализации образовательных программ прикладного бакалавриата при взаимодействии образовательных организаций среднего профессионального и высшего образования (по итогам эксперимента 2010-2014 гг.) Министерство образования и науки Российской Федерации http://fgosvo.ru/uploadfiles/prikl_bak/Zolotareva.pdf
4. Аксенова Н.М., Муравьева А.А. Выгоды и подводные камни программ прикладного бакалавриата //Аккредитация в образовании» 2013. № 7 (67). С. 73-75.
5. Федорова Т.П., Урукова А.Г. Совершенствование качества подготовки квалифицированных кадров с учетом реальных потребностей экономики на зарубежном опыте. Чебоксары, 2016. <https://nsportal.ru/npo-spo/obrazovanie-i-pedagogika/library/2016/04/25/sovershenstvovanie-kachestva-podgotovki>.
6. Исакова Е.К., Алпысбаева А.Е., Тасмагамбетова Б.К., Ашимова А.Г. Введение прикладного бакалавриата – веление времени. http://www.rusnauka.com/6_PNI_2018/Pedagogica/2_233992.doc.htm.

Булатбаева К.Н.

доктор педагогических наук, профессор

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева
г. Астана, Казахстан*

ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ДВУЯЗЫЧНОГО ОБУЧЕНИЯ ПО КОГНИТИВНО-КОММУНИКАТИВНОЙ ТЕХНОЛОГИИ

В прошлом веке языковой и неязыковой предметы кардинально отличались тем, что объектом языковой дисциплины являлась абстрактная языковая система. С переходом на стратегический коммуникативный курс в изучении языков границы между языковыми и неязыковыми курсами сблизились в методическом аспекте. Когнитивно-коммуникативный подход к обучению учебным дисциплинам языкового и неязыкового циклов основан прежде всего на когнитивной обработке текста и использовании функциональных языковых средств как составляющих этого текста.

В чем схожесть методики обучения языку и неязыковому предмету? Она заключается в единой когнитивной базе – каком-то «смысле», который структурируется на семантической основе. Такая единая база порождает и единство реализуемых принципов.

Мы выделяем частные принципы когнитивно-коммуникативного подхода к обучению:

- принцип представления когнитивной структуры тематического поля;
- принцип учета потенциальных тем общения и соответствующих им речевых интенций в рамках изучаемого материала;
- принцип полевого представления лексико-грамматического материала (отбор тематической лексики и лексикализованной грамматики);
- принцип представления диалогических единств;
- принцип представления речевого этикета,
- принцип представления структурно-содержательных типов диалога;
- принцип представления структурно-содержательных типов монолога;
- принцип представления коммуникативных регистров речи.

Независимо от содержания (языкового или неязыкового) предмета, мы исходим из того, что нужно познать новый материал, его нужно уметь воспроизвести (не как заученный текст, а «пропущенный» через сознание обучающейся личности), уметь вступить в общение по теме, уметь выразить логично и целостно усвоенный материал в убедительной форме, выражая авторскую позицию.

Тематическая основа материала позволит четко обозначить круг микротем, которые позволят им раскрыть тему монологического высказывания на завершающем этапе тематического цикла занятий. В итоге «предмет» обсуждения обретет целостный характер в сознании обучающихся. В организационном плане это значительная экономия учебного времени, позволяющая собрать нужную информацию по теме обсуждения.

Принцип учета типовых интенций в рамках тематических полей призван определить круг микротем, по которым отбирается ключевая лексика. При этом речевые намерения служат инструментом отбора нужных фрагментов из обширного текста, адаптации их с учетом ключевых слов и сочетаний. Типовые интенции в методической науке систематизированы, лишь в каждой теме их перечень ограничивается с учетом тематической значимости (сказать, объяснить, растолковать, сообщить, обосновать, спросить, узнать, критиковать, (не)согласиться, просить, приказывать, советовать, призвать, описать, доказать, перечислить, определить, выявить, пригласить, поздравить, пожелать, одобрить, ободрить, и т.д.). Когда обучающийся усваивает способы оформления одних и тех же речевых интенций, обеспечивается прочность усвоения. При этом усвоение этих

способов происходит на деятельностной основе, то тесть в контексте определенных ситуаций.

Принцип создания типовых ситуаций облегчает процесс активизации лексико-фразеологических средств на ситуативной основе по теме, так как экстралингвистическая основа прежде всего разгружает оперативную память обучающихся. Все внимание обучающихся будет сосредоточено на оформлении речевых задач средствами неродного языка. При этом берем во внимание 8 типов речевых ситуаций, в которых варьируются официальная и неофициальная обстановка общения, возрастные статусы собеседников и типы их взаимоотношений. Эти типы варьируются в тематических циклах занятий (тематических модулях).

Принцип единства типовых ролей коммуникантов является следствием единства тем общения. Обучающиеся искусственно «погружаются» в естественную ситуацию, проигрывают потенциальные роли соответственно конкретной сфере общения. Данный принцип позволяет активизировать навыки употребления отобранной тематической лексики в речи студентов в диалогах и полилогах. При этом обращается на правильное употребление лексических средств соответственно их стилистической функции.

Принцип учета активных лексических средств важен при отборе ключевых лексических средств по теме. При потематической минимизации лексических и фразеологических средств учитываются все этапы обучения, при преемственности тем учитывается и преемственность лексики (с каждым последующим этапом усвоенная лексика закрепляется, включается новая лексика). Таким образом для разработчиков программ и учебных пособий представляется лексика, минимизированная по каждой теме.

Принцип представления семантических групп лексических средств в рамках тематического поля реализуется при определении объема лексики в каждой микротеме. Этот принцип способствует функциональной подаче лексики, когда обучающимся даются условно-речевые упражнения на выражение собственных суждений. Такой прием зеркально отражается и на занятии второго иностранного языка.

Принцип представления семантических типов элементарных высказываний на двух языках основан на смысловой типологии суждений. Благодаря этому принципу мы можем обучать лексикализованной грамматике. Тесное сплетение лексико-грамматических средств в рамках определенного тематического поля является эффективным путем достижения грамматических навыков говорения при параллельном представлении их на двух иностранных языках.

Принцип параллельного представления диалогических единств. В методической науке известны 4 типа диалогических единств: сообщение – реакция на сообщение; запрос информации – реакция на запрос; побуждение – реакция на побуждение; эмоционально-экспрессивный тип диалогических единств. В рамках этих диалогических единств осуществляется отбор стереотипных фраз, которые в широком понимании фразеологии можно отнести к фразеологическим единицам. Диалогические единства как единицы обучения будут важными для любых предметов. Взаимосвязь двух реплик предполагает одно и то же намерение реализовывать несколькими способами, что приближает обучающихся к коммуникативной компетентности.

Принцип представления речевого этикета. Речевой этикет в широком понимании включает не только устойчивые формулы общения. Это также национально специфические формы общения в разных ситуациях, более подходящий к ситуации вариант из лексической синонимии. Речевой этикет – это подсистема каждого языка, которая апплицируется на высказывания и является немаловажным фактором для установления и поддержания взаимоотношений между собеседниками..

Принцип представления структурно-содержательных типов диалога. Разворот первой реплики может представлять собой цепь разных схем диалога. Для подготовки обучающихся к быстрой реакции в момент разговора на неродном языке этот материал должен быть внедрен системно. Отобранные типы диалога распределяются по темам. Для

каждого этапа, для каждой тематики будут свойственны определенные структурно-содержательные типы диалогов (1-4 типа на занятие).

Принцип представления структурно-содержательных типов монолога непосредственно работает на развитие монологической речи. Он призван обеспечить содержательность (информативность), логичность продуцируемого монолога, последовательность изложения мысли. При правильной организации нескольких взаимосвязанных занятий по одной тематике этим принципом руководствуются с самого начала модуля, когда по каждой микротеме отрабатывается логика ее раскрытия. Формой полной реализации является устный или /и письменный продуктивный монолог обучающихся. Параллельное представление потенциальной композиции будущего текста дает возможность сократить время для достижения коммуникативной компетентности обучающихся на втором языке.

Принцип представления коммуникативных регистров речи. В современной методике большое внимание обращается на выражение авторского «Я» в продуктивных высказываниях. Обучающиеся смогут предстать перед собеседником участником или свидетелем описываемого события, передатчиком источника информации (из книг известно, по воспоминаниям деда и т.д) или общечеловеческих аксиоматических утверждений, выразителем собственной реакции на передаваемое событие, побудителем к какому-либо действию (приглашение, совет, просьба, призыв, реклама и др.). Эти позиции также будут отработаны и прочно закреплены в языковом сознании обучающихся.

Функциональными единицами отбора профильно\профессионально ориентированного лексического материала для неязыковых специальностей должны быть: тематическое поле как 1) средство полевого отражения лексических средств в языковом сознании, 2) компонент идеографического описания лексики языка; семантическое поле слов и фразеологизмов; лексико-семантические группы слов и фразеологических единиц как компоненты семантического поля, отраженные в сознании языковой личности; синонимы как единицы выражения согласия, подтверждения, многократного выражения мысли в письменном высказывании; синонимы как средства стилистической корректировки текста; антонимы как единицы выражения несогласия, отказа в рамках тематического (семантического) поля; антонимы как средства выражения антитезы; лексико-семантические группы слов как средства обогащения словарного состава языковой личности в рамках семантического поля; устойчивые средства (фразеологизмы в узком понимании и все устойчивые речевые единицы, в том числе этикетные формулы), обслуживающие определенное тематическое поле и конкретные типы ситуаций

Для обеспечения хранения осваиваемой информации в виде определенных образований в долговременной памяти учащихся важно презентовать материал в виде взаимосвязанных между собой элементов определенной системы. В памяти учащихся появляется возможность сохранить общее количество фрагментов ("семантических кусков"), по каждому фрагменту запоминаются ключевые лексические средства. .

Лексическая система определенного тематического поля представляет собой группы семантически объединенных слов и словосочетаний, которые обслуживают один конкретный смысловой фрагмент. Запоминание слов второго языка является наиболее прочным только в том случае, если этот процесс основывается на какой-либо иерархически организованной когнитивной структуре. Такой структурой служат микротемы изучаемого материала - раздела, пункта учебника. Обучающийся не всегда бывает способным самостоятельно выделить микроблоки и начинает читать сплошной текст, когда он не в состоянии удержать в памяти череду сменяющих друг друга микротем, "уловить" внутренние взаимосвязи последних, теряет интерес к осваиваемому материалу. Выделение структуры изучаемого текста в виде схем, таблиц позволяет на функционально-семантической основе четко увидеть "скелет" материала.

Когнитивная структура изучаемого теоретического материала, представляя собой "скелет" из взаимосвязанных частей, обеспечивает целостность и системность

воспринимаемого содержания, что немаловажно для сохранения изученного в долговременной памяти.

В то же время каждая семантическая ячейка этого целого представляется набором самых функционально значимых лексем, которые считаются ключевыми при раскрытии данного семантического фрагмента. Методический замысел обучающего - обеспечить вначале структурированными по ячейкам семантическими группами лексических средств на первом языке, активизировать их с помощью наводящих вопросов в речи, чтобы обучающиеся усвоили прочно изучаемые фрагменты по отдельности. Обучающиеся опираются на сгруппированные в таблице по столбцам слова, словосочетания и сочетания слов, раскрывающие микротемы большого тематического блока. Вместе с преподавателем/учителем или в группах обсуждают каждую микротему, отвечают на конкретные вопросы. Таким образом осуществляется одновременный процесс познания нового и его словесного выражения. Такой прием облегчает обучающимся процесс восприятия текста, также обеспечивается их психологический комфорт, так как: а) у них не бывает страха выглядеть провинившимся за невыученный урок, б) тема новая, и все в равном положении, в) все имеют право на ошибочное суждение, так как они с этим материалом сталкиваются впервые.

В рамках тематического блока семь микротем являются эффективным количеством. В случае объемного материала один тематический блок подается в два приема, когда каждая функционально-семантическая таблица представляет собой совокупность семи микротем. Предлагаемый методический способ освоения нового материала способствует развитию активной познавательной деятельности всех учащихся без исключения, при правильно созданной психологической атмосфере преподаватель/учитель чаще работает с обучающимися среднего и слабого уровней, автоматически поддерживая и не забывая сильных учащихся. В таком случае обеспечивается 100%-ная успеваемость класса/группы.

Формирование знаний по неязыковому предмету – очень сложный и многоступенчатый процесс переработки поступающего извне опыта. Без построения в сознании обучающихся определенной схемы относительно «предмета обсуждения», невозможно добиться определенного связного высказывания. Представление этих когнитивных структур по теме и определение на этой основе перечня потенциальных речевых намерений даст возможность тесно связать учебный материал и учебные действия со стратегией формирования коммуникативной компетенции.

Разные аспекты когнитивно-коммуникативной технологии отражены в других работах автора [1-6].

Список использованных источников:

1. Научно-методические основы формирования языковой личности в вузе: когнитивно-коммуникативная технология обучения полиязычию. // Вестник науки Казахского агротехнического университета им.С.Сейфуллина. - Астана, 2013. - С.36-42
2. Семантические типы элементарных высказываний как единицы обучения русской грамматике в иноязычной аудитории. // Научный журнал "Вестник" Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева. - Астана, 2004, № 1. - С. 116-123
3. Когнитивно-коммуникативная технология развития полиязычия при изучении неязыковых дисциплин в вузе //Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – Астана, 2014. - С.117-121
4. Этапы когнитивно-коммуникативного освоения материала неязыковой дисциплины на двух языках (авторская технология) //Қызылорда ұстазы, №5 (07), 2016 - Б. 35-40 Учет стратегии говорящего при обучении монологическому высказыванию на втором языке. // Валихановские чтения -9: Сборник материалов международной научно-практической конференции. - Кокшетау, 2004.- С.163-168
5. Когнитивно-коммуникативная технология двуязычного обучения неязыковым дисциплинам как оптимальный путь развития полиязычия в условиях языковой ситуации

Казахстана. //Актуальные проблемы непрерывного образования: Мат.Междунар.науч.-практ.конф.посвящ.юбилею проф.Омаровой Веры Константиновны./Бас ред.хғд, профессор А.Нухулы; жауапты ред.А.С.Ильясова.-Павлодар: ПМПИ, 2016.-1 том, с. 174-185 (соавтор: Кондратова О.И.)

6. Научные основы непрерывного лингводидактического образования специалистов иностранных языков в Казахстане. Коллективная монография. – Астана: Мастер ПО, 2017. – 135 с(Соавторы: Бижкенова А.Е.,Сабитова Л.С.)

УДК 378.14.015.62

Гаптар С.Л., кандидат технических наук
Жарыкбасова К.С., доктор технических наук
Марат Е.Е.

*Новосибирский государственный аграрный университет
г. Новосибирск, Российская Федерация*

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Республика Казахстан*

ДУАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Одним из главных показателей эффективности работы любого высшего учебного заведения является востребованность и конкурентноспособность его выпускников на современном рынке труда.

Модернизация профессионального образования как в Казахстане, так в России во многом связана с введением новых образовательных программ, учитывающих изменения экономической ситуации и требования рынка труда, предполагающих переход к практико-ориентированному обучению студентов.

Практико-ориентированное обучение способствует формированию конкурентоспособного специалиста, обладающего достаточным уровнем развития компетенций, способного быстро адаптироваться к постоянно меняющимся условиям производственного процесса. В рамках реализации моделей практико-ориентированного подхода повышается эффективность обучения, развивается интерес студентов к профессии [1].

В системе высшего образования существует несколько подходов к практико-ориентированному образованию: первый подход связывает его с организацией учебной, производственной и преддипломной практики студента таким образом, чтобы состоялось его погружение в профессиональную среду; второй подход - с внедрением профессионально-ориентированных технологий обучения, способствующих формированию у студентов значимых для будущей профессиональной деятельности качеств личности, а также знаний, умений и навыков (опыта), обеспечивающих качественное выполнение профессиональных обязанностей по профилю подготовки; третий подход - с созданием в университете инновационных форм профессиональной занятости студентов с целью решения ими реальных научно-практических и опытно-производственных работ в соответствии с профилем обучения и четвертый подход - с созданием условий для приобретения знаний, умений и опыта при изучении учебных дисциплин с целью формирования у студента мотивированности и осознанной необходимости приобретения профессиональной компетенции в процессе всего времени обучения в университете [2].

На основании вышеизложенного необходимо отметить, что практико-ориентированное образование нельзя реализовать без приобретения студентами опыта

деятельности, уровень которого определяется в логике компетентностного подхода. При этом компетентность следует понимать, как способность мобилизовать свои знания и опыт для решения конкретных задач по профилю будущей деятельности. В отличие от традиционного образования, ориентированного на усвоение знаний, практико-ориентированное обучение направлено на приобретение студентом опыта практической деятельности, который выступает как готовность студента к определённым действиям и операциям на основе имеющихся знаний, умений и навыков [3].

Для подготовки специалистов технического профиля практико-ориентированная модель, как альтернатива модели базового профессионального образования, в большей степени может быть реализована через внедрение дуальной системы обучения, поскольку в основе дуального обучения положен принцип взаимосвязи теории с практикой.

В соответствии с Международной стандартной квалификацией ЮНЕСКО, дуальная система образования – это организованный учебный процесс реализации образовательных программ, сочетающих частичную занятость на производстве и обучение с неполной нагрузкой в традиционной школьной и университетской системе [4].

В Европейской системе образования дуальное обучение получило широкое распространение для подготовки специалистов среднего звена реального сектора экономики. В Европейских странах в структуре занятого населения специалисты, окончившие лицеи и колледжи, составляют до 60 %.

Применение дуальной системы обучения, особенно в системе среднего профессионального образования, усиливает практическую направленность подготовки специалистов вследствие интеграции теоретического обучения с большим объемом производственной практики на предприятиях и в организациях.

В последние годы, как в Казахстане, так и в России, активно внедряют дуальную систему обучения в колледжах для повышения качества подготовки квалифицированных рабочих и работников среднего звена.

Вместе с тем, элементы дуального обучения начали внедрять и в систему высшего образования. Актуально обучение студентов технического профиля с применением элементов дуального обучения, поскольку теоретические знания, полученные в университете будут подкреплены и полученными практическими навыками на базе реального производства. Конечно же, в вузах предусмотрено прохождение студентами учебной, производственной и преддипломной практики после освоения ими теоретического курса обучения в течение одного учебного года. Однако, для того чтобы будущий специалист с высшим техническим образованием был конкурентноспособным на современном рынке труда необходимо усилить практическую направленность подготовки будущих специалистов. С этой целью, возникает необходимость при организации образовательного процесса в техническом вузе рационально сочетать теоретическую подготовку студентов с расширенной производственной практикой на предприятиях в течение всего учебного года.

Российскими учеными представлена структурно-функциональная модель проектирования подготовки специалистов в техническом вузе в условиях дуального образования, которая основана на:

- принципе системности или целостности, который «предполагает существование определенных связей и отношений между элементами системы дуального образования в техническом вузе, обеспечивающих координацию деятельности различных уровней подготовки, связь теоретической системы с практической профессиональной деятельностью на конкретном предприятии-партнере, преемственность образовательных программ»;

- принципе интеграции, который «ориентирует содержание профессиональной подготовки специалистов на взаимосвязь естественно-научных, социологических экономических, технических, технологических, экологических, психологических знаний и умений, исходя из необходимости ее комплексности, диктуемой современными

условиями, обеспечивая переход от узкоспециализированной подготовки к интегрированию и формированию у специалистов профессиональной компетентности»;

- принципе междисциплинарных связей учебных дисциплин, «предусматривающих логичное системное построение содержания подготовки, обусловленное взаимопроникновением и взаимовлиянием учебных дисциплин»;

- принципе региональности, который заключается в «выдвижении новых целей в подготовке кадров – ориентирование на потребности определенного региона»;

- принципе мобильности образования, который выражает «необходимость быстрого реагирования системы профессионального образования на все изменения - как внутрисистемные, так и внешние»;

- принципе многопрофильности, «который предусматривает возможности получения дополнительной специальности в процессе обучения; принцип дуализма, являясь основой проектирования подготовки специалистов в условиях дуального образования предполагающий активное участие работодателя, как в создании образовательной инфраструктуры, так и в учебном процессе, что находит выражение в создании производственно-образовательного кластера»;

- принципе соответствия содержания «подготовки профессиональной деятельности перспективам и приоритетам научно-технического, социально-экономического развития» [5].

Эффективность применения структурно-функциональной модели проектирования подготовки специалистов в техническом вузе, основанной на вышеуказанных принципах, определяется, прежде всего, уровнем социального партнерства «вуз-предприятие» и развитием промышленности. И, это является главной проблемой для региональных вузов. Поскольку, если технический вуз внедряет дуальную систему обучения, то обучение студентов должно осуществляться на предприятиях, отвечающим современным техническим требованиям, на современных станках и оборудовании. Вместе с тем, не все предприятия имеют долгосрочную кадровую политику, возникает вопрос дальнейшего трудоустройства выпускников.

Не все предприятия заинтересованы в реализации дуальной системы обучения. Также необходимо отметить, что дуальная система обучения ориентирована на индивидуальное обучение студентов, что затрудняет процедуру планирования педагогической нагрузки профессорско-преподавательского состава вуза.

Для решения указанных проблем, прежде всего, необходима заинтересованность не только со стороны вуза, но и предприятия. С этой целью необходимо разработать и внедрить экономические стимулы для предприятий, участвующих во внедрении дуальной системы обучения совместно с колледжами и вузами.

Для дальнейшего развития дуальной системы обучения, как отмечают многие российские и казахстанские ученые, необходимо:

- определить в каждом регионе и отрасли перечень направлений, по которым можно внедрить дуальную систему обучения;

- выработать требования к предприятиям, внедряющим дуальную систему обучения;

- разработать совместно с отраслевыми организациями работодателей рекомендации для предприятий по внедрению дуальной модели обучения;

- обеспечить создание или выделение учебных полигонов на предприятиях для обучения по дуальной системе;

- активно вовлекать в разработку образовательных программ социальных партнеров;

- развивать систему прогнозирования кадровой политики на предприятиях [6].

Внедрение и дальнейшее развитие дуальной системы обучения при подготовке студентов технического профиля в высших учебных заведениях позволит не только повысить качество профессиональной подготовки будущих специалистов, но и позволит повысить уровень научно-исследовательских работ, проводимых в вузах посредством

взаимосвязи, взаимопроникновения и взаимовлияния различных систем: наука и образование; наука и производство.

Список литературы:

1. Буковцова Н.И., Ремезова Л.А. Практико-ориентированная подготовка выпускников вуза в соответствии с требованиями современного рынка труда как условие гарантированного трудоустройства // Поволжский педагогический вестник. - 2017. - Том 5, №2 (15). - С. 66-72
2. Мамыченко С. А. Практико-ориентированная модель обучения студентов в учебном процессе современного ВУЗа // Бизнес-образование в экономике знаний. - 2017. - № 2. - С. 92-98
3. Полисадов С. С. Практико-ориентированное обучение в вузе // Известия Томского политехнического университета. - 2014. - № 2. - С.
4. Григорьева Н.В., Швец Н.А. Модель подготовки специалистов в условиях дуального обучения // Современные проблемы науки и образования. - 2016. - № 6. - С.
5. Григорьева Н.В. Подходы и принципы организации дуального обучения в техническом вузе // Научный форум: Педагогика и психология: сб. ст. по материалам IV междунар. науч.-практ. конф. — № 2(4). — М., Изд. «МЦНО», 2017. — С. 7-11.
6. Харитоновна Н.Д. Дуальная система образования в высшей школе: эффективность внедрения // Электронный научно-методический журнал Омского ГАУ. - 2017. – Спецвыпуск №3.

УДК 378.1

Аманбаева А.А., доктор PhD
Тахтаева Р.Ш., кандидат экономических наук
Калдыбаева Д.О., магистр

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г.Семей, Казахстан*

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕХОДА К КОМПЕТЕНТНОСНОМУ ПОДХОДУ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ЭКОНОМИСТОВ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В современном мире включают «грамотный» уровень владения языком, компьютерную грамотность, владение способами решения проблем, гибкое и инновационное мышление, склонность и способность к непрерывному образованию. Ключевые компетенции показывают, что языковое образование может соответствовать жизненным требованиям, если узко понимаемая коммуникативная компетенция будет дополнена подготовкой к реальному жизненному общению.

Открылось много ВУЗов и их филиалов. Увеличилось количество специалистов с высшим образованием, но к сожалению их профессиональный уровень не соответствует современным требованиям. Кроме того современная система образования РК интегрируется в Европейскую (Болонскую) систему образования. Все это требует новых подходов к организации высшего образования и работе ВУЗов.

В Послании Главы государства Н.А. Назарбаева народу Казахстана Президент подчеркнул ключевую роль качественного образования, в том числе высшего, в индустриальном и инновационном развитии страны, доведения уровня казахстанских вузов до лучших международных стандартов.

Образование является одним из главных социально-экономических приоритетов, влияющих на все сферы общественной жизни, во многом определяющих эффективность экономики страны, возможности для интеграционных процессов и др.

Позитивные перемены в социальной, экономической и политической жизни общества в преддверии третьей индустриальной революции создают растущую потребность в высококвалифицированных кадрах. В своем послании Президент Казахстана Н. Назарбаев отмечал «ключевое условие успеха новой экономической политики должно быть подкреплено кадрами» [1].

Отечественное высшее профессиональное образование, так же как и экономика, длительное время развивались, ориентируясь на потребности внутреннего рынка. Процессы глобализации ускорили тенденцию вхождения Казахстана в международную образовательную сферу и выявили несоответствия качественных характеристик результатов образования новым требованиям к подготовке кадров.

Влияние образования на экономический рост было исследовано и Организацией социального и экономического развития (ОЭСР). Выявлено, что повышение «образованности» общества на 1 академический год обеспечивает прирост экономики стран ОЭСР на 5% в краткосрочной перспективе и на 25 % — в долгосрочной [2; 18, 19].

Высшее образование в Республике Казахстан переживает существенные изменения в формировании подходов к профессиональной подготовке, в том числе к подготовке экономистов, что обусловлено кардинальным изменением их роли в современном обществе.

Это обусловлено тем, что в современных условиях востребованы не столько сами по себе знания, а способность специалиста применять их на практике, выполнять определенные профессиональные и социальные функции. Поэтому перед преподавателями стоит задача не только дать определенный объем знаний по соответствующей специальности, но и научить навыкам и умениям находить новые источники получения знаний, привить умение и навыки применения этих знаний.

Отметим, что во все времена высшее образование соединяло в себе две функции – учебную и научную. Учебная функция имеет целью формировать систему знаний и профессиональных умений и навыков, а научная направлена на достижение - отражает процесс развития науки. Исходя из этого, преподавание в высшей школе соединяет в себе две цели - изложить содержание соответствующего предмета, и научить самостоятельно мыслить и решать практические задачи.

Однако особенности экономического образования обусловлены и другими объективными факторами, которые оказывают немаловажное влияние на учебный процесс. Один из таких факторов – зависимость содержания отраслевых дисциплин от общего состояния казахстанского законодательства.

Будущие экономисты должны не только получить набор теоретических навыков, но сформировать определенные профессиональные компетенции, соответствующие задачам и потребностям, необходимым на рынке труда. Это подводит нас к обоснованности внедрения компетентного подхода к подготовке конкурентноспособных специалистов .

Теоретическая разработка компетентного подхода и его практическая реализация в образовательном процессе в настоящее время является одним из актуальных направлений научно-педагогической деятельности.

В словаре ЮНЕСКО под образованием, основанном на компетентности, понимается образование, базирующееся на описании, изучении и демонстрации знаний, навыков, поведения и отношений, требуемых для какой-либо определенной роли, профессии или карьеры [3].

В академической среде все еще идет дискуссия по поводу оправданности такого переноса акцента в обучении на потребности рынка, об опасности тем самым потерять один из основных козырей отечественного образования, нанеся ущерб его фундаментальности.

Тем не менее, при создании стандартов третьего поколения в подготовке экономистов за основу взят именно компетентностный подход.

Внутри компетентностного подхода выделяются два базовых понятия: «компетенция» и «компетентность».

Компетентность - осведомленность, авторитетность в какой-либо области [4]. Показателем профессионального мастерства экономиста служит его компетентность в той области экономической практики, где он работает.

Понятие «компетенция» имеет более конкретный смысл и указывает на качество человека, позволяющее ему демонстрировать на практике свою компетентность. С.Е. Шишов отмечает, что компетенция это способность специалиста мобилизовать в ходе профессиональной деятельности свои знания, умения, а также обобщенные способы выполнения действий. Ключевые компетенции придают специалисту универсальность, но они проявляются только в конкретной ситуации [5].

Основным критерием сформированности профессионально - деятельностного компонента экономиста является его умение самостоятельно разрешать возникающие правовые ситуации, вносить в свою деятельность новшества в пределах правового пространства, создавать в коллективе благоприятный психологический климат, постоянно заниматься самообразованием, саморегуляцией [6].

Если анализировать профессиональную компетенцию экономиста с точки зрения структуры и содержания, можно выделить три основных компонента:

- общепрофессиональная грамотность (необходимые знания);
- умения как способность специалиста использовать имеющиеся у него знания в процессе деятельности;
- индивидуально-личностные качества, без которых немыслима компетентность юридического работника.

Освоение компетенций происходит в процессе изучения отдельных учебных дисциплин, циклов и модулей, что он позволяет сохранять гибкость и автономию в структуре и содержании учебного плана.

Программы учебных дисциплин направлены на становление компетентностей специалиста, в идеале при описании целей учебно-методических комплексов дисциплин на первое место выносятся характеристики компетентностей, затем предлагаются способы их формирования и становления, далее производится отбор информации, которая способствует решению конкретных задач и развитию компетентностей будущего экономиста.

Современными преподавателями активно используются технические средства обучения, создаются презентации, фото- и видеоряды. Мы считаем, перечисленных средств и методов уже недостаточно, любой студент может создать презентацию.

Для практической реализации компетентностного подхода в обучении экономистов предлагаем расширить использование современных информационных интерактивных технологий, в виде, например, видеоконференций, электронных игр, электронных тренингов, электронных учебников и учебных пособий.

При данном подходе изменяются подходы и к оцениванию результатов обучения.

Если раньше оценивались знания, то теперь оцениваются компетенции.

Соответственно изменяется и позиционирование преподавателя высшей школы. При компетентностном подходе профессионализм преподавателя вуза определяется не только его педагогическим умением передавать знания и навыки обучаемым студентам, но и способностью правильно и объективно оценить эти знания, то есть обладать оценочной компетенцией.

Необходимо дифференцировать оценочные средства, используемые в учебном процессе. Для оценки репродуктивного уровня компетенций наиболее адекватны технологии тестирования. Для оценки более высоких уровней компетенций считаем необходимым выработать универсальный набор показателей, шкалы и технологию оценки

компетенций. В процессе оценки сформированности социально-личностных и организационно-деятельностных компетенций следует учитывать степень творческой самостоятельности, активности, доказательности суждений студентов.

Для оценки компетенций очень важно придти к общему знаменателю стандартных признаков, возможных синонимах компетенций, описательных и базовых характеристиках компетенций, диапазонах их усвоения. А чтобы достичь конкретных результатов, нужно держать руку на пульсе событий, поддерживать постоянную связь с работодателем.

На основании вышесказанного можно сформулировать следующие выводы:

- компетентность – понятие более широкое, чем обученность и квалификация;
- содержание компетентности следует рассматривать в контексте функциональных обязанностей, задач,
- характеризующих будущую деятельность специалиста.

Таким образом, при компетентностном подходе основным принципом отбора содержания вместо принципа научности становятся принципы ориентированности на практику и социальной направленности. Для определения уровня усвоения компетенций необходимо разработать дифференцированные оценочные средства.

Список использованной литературы:

1. Poslanie Prezidenta RK Nazarbaeva narodu Kazakhstana ot 14 dekabrya 2012 g. «Strategiya «Kazakhstan-2050»: novyi politicheskii kurs sostoyavshegosya gosudarstva».
2. Лукичев Г. США и Европейский союз: конкуренция в образовании и исследованиях // В мире науки. — 2003. — № 10. — С. 18-19.
3. Словарь ЮНЕСКО
4. Словарь ПЕДАГОГИКИ
5. Шишов С.Е. Понятие компетенции в контексте качества образования /С.Е. Шишов // Стандарты и мониторинг в образовании. - 1999. -№ 2
6. Таова А.А. Компетентностный подход в процессе подготовки юриста.// Научные проблемы гуманитарных исследований. - Режим доступа -http://pgtu.ru/gournal/6_2008.pdf

УДК: 338.2

Тахтаева Р.Ш., кандидат экономических наук
Аманбаева А.А., доктор PhD
Тлемисова Ж.М., магистр

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РК

На современном этапе в Республике Казахстан происходят глубокие социально-экономические преобразования, которые требуют новых подходов законодательной базы в сфере образования, а также поиска новых эффективных форм организации учебного процесса, контроля знаний обучаемых и их воспитания. Это нашло отражение в ряде основополагающих документов – стратегических и отраслевых программах, законах государственных стандартах РК, основными из которых являются: Стратегическая программа «Казахстан-2050» [1]; Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы [2]; Закон РК «Об образовании» [3].

Повышение востребованности и реализации возможностей по трудоустройству выпускников гражданских вузов – одна из важнейших проблем современной системы образования РК. Чуть ли не в каждом райцентре страны созданы вузы, или филиалы вузов,

в которых как бы «успешно» готовят дипломатов, юристов, экономистов, социологов, PR-менеджеров и т.п. специалистов «нематериальных» сфер. Возникает вопрос – а нужно ли стране такое количество выпускников по этим специальностям, где взять столько посольств и торгпредств за рубежом, адвокатских контор, арбитражных или уголовных судов, чтобы их трудоустроить согласно сфере деятельности означенной в дипломе? Ведь выпускников таких вузов нередко увидишь торговцами или грузчиками на «барахолках», официантами в ресторанах... Но этим повезло хоть с какой-то работой, которая, как известно, всякая – почетна и нужна.

Мы встали перед ситуацией, когда вузы РК не заботятся о гарантиях трудоустройства своих выпускников. Но для отчетности перед МОН ректораты и деканаты заставляют юношей и девушек носить справки о том, что некто, якобы, уже берет молодого специалиста на работу. Для чего нужны эти фикции? Почему отсутствует или нормально не налажена система государственных, отраслевых или конкретных заказов производственной и иных сфер на подготовку кадров?

В стране начался процесс возврата престижности учительских, медицинских и технических специальностей. Но темпы его настолько медленны, что создается впечатление – прорыв в индустриальное будущее Казахстан осуществит только при помощи огромного числа своих юристов, маркетологов и социологов или пригласив иностранных инженеров и технологов, физиков и автомобилистов.

Трудоустройство выпускников, особенно по государственным грантам, не гарантировано. Выделяя гранты на обучение, государство часто не восполняет свои затраты на их реализацию. Государственные «грантники», дипломанты и лауреаты красиво перемещаются в структуры, которые никак не участвовали в их подготовке. Налицо парадоксальный разрыв между запросами государства на получение подготовленных специалистов, грантами на их обучение, реальным числом выпускников, а вернее их «перепроизводством» по целому ряду специальностей и недостатком специалистов при необходимости приглашать зарубежных работников.

Образование – это услуга или общественное благо? Это мировоззренческий вопрос. Знания, с учетом того, что сегодня везде приняты товарно–денежные отношения, не всегда являются бесплатными. Можно предоставлять за деньги информацию, купить абонемент в оздоровительный клуб – почему не продавать знания? Ни для учебного заведения, ни для преподавателя это не является каким–то позором или криминалом. Обучение – это услуга, предоставляемая учебным заведением, обществом или государством. Образование – это общественное благо, если не сводить его к обучению, и принять, что оно включает в себя воспитание в школе, дома и на улице.

Общественное благо – это макроуровень образования; конкретный же человек воспринимает образование на микроуровне – как услугу. А качество этой услуги неразрывно связано с развитием общества: чем оно более развито, тем более качественные услуги оно может предоставить с помощью государственных и негосударственных структур. Обозначим сущности понятий «услуга» и «образование», выделим характеристики, присущие всем услугам. Ф. Котлер предлагает следующее определение: «Услуга – любое мероприятие или выгода, которые одна сторона может предложить другой и которые в основном неосвязаемы и не приводят к завладению чем–либо»[4]. Вообще, с позиций маркетинга под услугами понимают огромное разнообразие видов деятельности и коммерческих занятий.

В Законе РК «Об образовании» дается следующее определение образования – «образование – единый целенаправленный процесс воспитания и обучения, являющийся общественно значимым благом и осуществляемый в интересах человека, семьи, общества и государства, а также совокупность приобретаемых знаний, умений, навыков, ценностных установок, опыта деятельности и компетенции определенных объема и сложности в целях интеллектуального, духовно-нравственного, творческого, физического и (или)

профессионального развития человека, удовлетворения его образовательных потребностей и интересов» [3].

В условиях рыночной системы хозяйствования можно рассматривать высшее образование с двух позиций: как общественное экономическое благо и как частное экономическое благо. С одной стороны, многие исследователи относят образовательную услугу к категории «общественных экономических благ», предоставление, оплату и ответственность за производство которых должно полностью брать на себя государство. Дж. Бьюкенен называет это производящей функцией государства, возникающей на базе конституционных прав и свобод [6]. Дополнительные финансовые средства, способствующие увеличению числа студентов, приводят к ряду негативных последствий:

– высшая школа развивается экстенсивно, происходит падение ценности данного блага в глазах потребителей, снижается качество обучения и преподавания и, как следствие, уровень подготовки выпускников;

– падают требования к абитуриенту, так как финансирование учебных заведений зависит от числа обучающихся студентов. За исключением нескольких ведущих учебных заведений, все готовы принимать любых студентов, действует так называемый «остаточный принцип», таким образом, дифференциация в обществе усиливается и приобретает самоподдерживающийся характер;

– государство оказывается не в состоянии финансировать массовую систему высшего профессионального образования.

Дополнительное бюджетное финансирование вузов осуществляется за счет уменьшения бюджетных ассигнований на общее образование, в результате чего средняя школа деградирует. Общий уровень подготовки основной массы школьников падает, большая часть из них идет в вуз, уровень подготовки выпускников также падает, в результате снижается в целом уровень образования в стране, со всеми вытекающими последствиями для экономического развития;

– низкий уровень подготовки в школе и практически бесконкурсный прием в вузы и сузы приводят к тому, что большинство из них превращается в некую промежуточную ступень между общим средним и высшим образованием.

«Рынок в образовании, понимаемый как абсолютно свободная, совершенно неконтролируемая и неограниченная игра частных интересов, недопустим» [4]. Образование – благо «смешанное», то есть не только частное, но и общественное, в котором общественная ценность имеет определяющее, главное значение. Общественное благо – это макроуровень образования; конкретный же человек воспринимает образование на микроуровне – как услугу. А качество этой услуги неразрывно связано с развитием общества: чем оно более развито, тем более качественные услуги оно может предоставить с помощью государственных и негосударственных структур.

Образование всегда было и будет рыночным продуктом, признается это в обществе или нет. Разнообразие подходов к определению понятия «образовательные услуги» требует обращения к сущности самого явления по оказанию услуг. На протяжении многих лет понятие «услуга» исследуется экономической наукой в рамках маркетинга услуг, но до сих пор единого понятия, способного охватить все многообразие данного явления, не выработано. Вместе с тем экономической наукой были сформулированы основные признаки данного понятия, его ключевые составляющие, которые с успехом были заимствованы юридической наукой. К их числу маркетингологи отнесли:

- неосвязаемость; неотделимость от источника;
- неразрывность производства и потребления услуги;
- неоднородность или изменчивость качества;
- неспособность услуг к хранению;
- взаимозаменяемость услуг товарами;
- отсутствие количественных характеристик услуг;
- опосредованное измерение их качества;

- невозможность транспортировки;
- отсутствие гарантий; целостность;
- многократность использования;
- сложность;
- невозможность оценки ожидаемого личного эффекта от услуги потребителем [5] и

т.д.

Необходимо понимать и отличительные черты образовательных услуг, присущие только им:

1. Они относятся к категории «общественных благ» (товаров).
  2. Невозможность их непосредственного денежного измерения. Полезный результат такой услуги может проявиться лишь спустя продолжительное время, и его практически можно измерить лишь с помощью косвенных показателей.
  3. Многозначность целей, поставленных перед производителями этих услуг. Как правило, деятельность образовательного учреждения не направлена явно на достижение прибыли. Но, с другой стороны, многие их интересы связаны с ростом благосостояния, который предполагает «получение прибыли, необходимой для обеспечения расширенного воспроизводства». Поэтому, прибыль не является изначально запретным ориентиром для учреждения образования, но, конечно, и не сводится только к нему.
  4. Они оказываются, как правило, в комплексе с созданием духовных ценностей, преобразованием и развитием личности обучающегося, образовательные услуги непосредственно участвуют в формировании человеческого капитала.
  5. Сотворчество преподавателя и слушателя. В сфере образования, где преобразуется личность клиента, он, не являясь профессионалом, претендует на самую активную роль в процессе производства и оказания образовательных услуг.
  6. Образовательные услуги как никакой другой вид деятельности находится под пристальным общественным вниманием и внерыночным давлением. Это положение наиболее отчетливо проявляется в рамках политических компаний, в которых вопрос общественного образования обычно рассматривается как элемент обеспечения национальной безопасности, перспективы выживания и развития нации. Кроме того, образовательные услуги имеют ряд специфических признаков: – высокая стоимость (образовательные услуги обладают высокой потребительной стоимостью, т.к. наращивают потенциал личности, специалиста, а на развитых рынках это выражается в признании высокой стоимости, правомерности высоких цен на них). Мы же не считаем, что образовательные услуги являются дорогими, поскольку, например, научные услуги,
- Экономические аспекты образовательной деятельности особенно в области фундаментальных наук, стоят значительно дороже. Не менее дорогими являются:
- консалтинговые услуги;
  - относительная длительность оказания (в нашей стране получение первого высшего профессионального образования по различным специальностям может занимать от 4 до 6 лет);
  - отсроченность выявления результативности;
  - зависимость результатов от условий будущей работы и жизни обучившегося;
  - необходимость дальнейшего сопровождения услуг;
  - зависимость приемлемости услуг от места их оказания и места проживания потенциальных обучающихся;
  - невозможность перепродажи;
  - необходимость лицензирования [7];
  - конкурсный характер (этот признак в основном проявляется в большинстве государственных высших учебных заведений);
  - относительно молодой возраст потребителей образовательных услуг;

– значительная открытость сферы образовательных услуг для информационного, кадрового и другого обмена (что делает приоритетным сотрудничество производителей образовательных услуг).

К основным направлениям подобного сотрудничества можно отнести проведение научно–практических конференций, круглых столов, межвузовских семинаров и олимпиад и т.д. [8].

Отдельно необходимо отметить роль информационных технологий, которые значительно содействуют развитию рыночных отношений в сфере образования в первую очередь потому, что их применение ведет к значительному расширению рынка образовательных услуг.

Предоставляя возможность получать образование на рабочем месте, в домашних условиях или в учебном центре недалеко от дома и без отрыва от работы, новые технологии значительно расширяют доступ к образованию, способствуют достижению равенства этого доступа независимо от места жительства и возможности отказаться от заработка на время учебы. Чем больше число пользователей образовательных продуктов и услуг, тем более низкими оказываются затраты на одного обучаемого, тем больше эффективность образования.

Образование, как уже отмечалось, – благо «смешанное», то есть не только частное, но и общественное, в котором общественная ценность имеет определяющее, главное значение. Если образование будет следовать только за логикой развития рыночной экономики, то в ходе конкуренции в образовании будет наблюдаться то же самое, что и в современном предпринимательском секторе, что приведет к нарушению главных задач и функций высшего образования в обществе.

Таким образом, рыночная конкуренция в данной сфере в полной мере нецелесообразна, а существующие здесь рыночные механизмы требуют вмешательства общества и государства. Рынок сам по себе не способен навести порядок в подготовке специалистов.

Список литературы:

1. Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации народу Казахстана «Стратегия Казахстана - 2050» - новый политический курс состоявшегося государства // Казахстанская правда. – 2012. – 15 декабря.
2. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы // www.kgu.kz/doc/strateg_doc/5_GPRO_RK . - 2010. - 21 декабря.
3. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.02.2014 г.) // www.zakon.kz/141156-zakon-respubliki-kazakhstan-ot-27.html .
4. Е.А. Аникина, Л.И. Иванкина. Затраты на получение высшего образования как особый вид инвестиций. Известия Томского политехнического университета. 2009. Т. 315. № 6
5. Борисова, С. Г. Оценка эффективности маркетинговых решений в сфере образования: монография / С. Г.Борисова. – Новосибирск: Изд. НГПУ, 2008. – 156 с. 3.
6. Бьюкенен Дж.М. Конституция экономической политики. Расчет согласия. Границы свободы. – М.: Таурис Альфа, 1997. –558 с. 4. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. - М.: «Ростинтэр», 1996. - 704 с.
7. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышления // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / Под ред. Ю.В. Яковца. – СПб.: Гуманистика, 2003. – 966 с.
8. Николаева М.А. Маркетинг товаров и услуг: Учеб. М., 2001. С. 147 - 148; Песоцкая Е.В. Маркетинг услуг. СПб., 2000. С. 74.

Әбікенова Г.Т., филология ғылымдарының кандидаты
Уалиева А.Ж., магистрант

*Қазақ инновациялық гуманитарлық - заң университеті
Семей қ, Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АРАБ ТІЛІНЕН ЕНГЕН КІРМЕ СӨЗДЕРДІҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Морфология саласында сөз таптарының жасалуы, тұлғалық көрсеткіштері, сөздердің құранды бөлшектері туралы мәселенің қозғалуы сөздердің жасалу заңдылықтарымен ұштасып жатады.

Сөздердің жасалуы деген ұғым – жаңа сөз жасаудағы заңдылықтар мен ереже - анықтамалардың жиынтығы. Сондықтан қазақ тілі сөздерінің жасалу жолдары лексика, грамматика заңдылықтарымен тығыз байланыста қарастырылады. Сөздердің мағынасы, олардың тұлғалық ерекшеліктері және сөйлемде қолданылуының бәрі – өзара іштей тұтасып жататын заңдылық. Осылайша сөздердің әр түрлі жолдармен жасалуы, жаңа ұғым, жаңа бір грамматикалық тұлғада жұмсалуды сөздік құрамды байытатын және дамытатын категория болып саналады.

Тіліміздегі араб сөздері туралы жазылған ғылыми зерттеулердің барлығында дерлік араб сөздерінің төл тіліндегі морфологиялық сипаты талданып, етістіктің қай бабынан жасалған қимыл есім, есімше, сын есім екендігі қалыптарымен жіктеліп көрсетілген. Араб сөздерінің төл тіліндегі грамматикалық сипаты жойылып, қазақ тіліне лексикалық бірліктер ретінде енгендігіне назар аударылған.

Расында да араб сөздері қазақ тіліне ене бастаған дәуірлердің өзінде грамматикалық сипаты ескерілмей, лексикалық бірліктер ретінде енген болатын. Бұған себеп екі тілде сөздердің түрлену жүйесінің бір-бірінен өзгеше болуы еді. Мәселен, араб тіліндегі әрі етістік, әрі есім сөздерге тән әйел тегі, екілік түр және есім сөздерге тән белгілілік артиклі сияқты категориялар - қазақ тіліне жат грамматикалық категориялар. Сондықтан мұндай көрсеткіші бар сөздердің дыбыстық жағы сақталғанымен, грамматикалық мәні ескерілмеді.

Араб тілінде барлық сөздер үш топқа бөлінеді: етістік, есім сөздер және қосымшалар. Қазақ тіліне кірген араб сөздерінің басым бөлігі есім сөздерден құралған. Мұнда есім сөз дегенде араб тіліндегі есім сөздермен қатар етістіктен туындаған қимыл есім (масдар), негізгі және ырықсыз етістіктен жасалған есімшелер және сын есімдер де қамтылады. Төл тілінде осылайша жіктелген есім сөздер қарастырылып отырған түркі тілдерінде, негізінен, зат есім, сын есім, үстеу сөздер ретінде қалыптасқан. Бірлі-жарым одағай және модаль сөздер ретінде келгендері де бар.

Алдымен есім сөздерге тоқталайық. Араб тіліндегі есім сөздерге тән грамматикалық категориялар: септік, хал, тек және түр. Араб есімдері үш септікте септеледі, олар: атау, ілік және табыс септіктері. Бұл атаулар - мағынасы жағынан түркі тілдеріндегі осы септіктерге сәйкестендіріліп берілген шартты атаулар. Ал қалған барыс, жатыс, шығыс және көмектес септіктері септеулік шылаулардың есім сөздің алдынан тіркесуі арқылы жасалып, ілік септік жалғауымен беріледі. Араб сөздері қазақ тіліне паузалық, яғни септікті көрсететін көрсеткіші түсірілген күйде еніп, бастапқы кезінен-ақ түркілік септелу жүйесінде түрленді. Қазақ тіліндегі морфологиялық категориялар: зат есімнің көптік, септік, тәуелдік, жіктік жалғаулары, сын есімнің шырайлары, сан есімнің мағыналық топтарының жалғаулары, есімдіктің септелуі мен көптелуі, етістіктің жіктелуі, шақтары, райлары, үстеулердің түрленуі, деректі және дерексіз, жалпы және жалқы зат есімдер, сапалық және қатыстық сын есімдер және т.б. араб тілінің лингвистикалық табиғатын мүлде қабыспайды. Өйткені қазақ тілі жалғамалы тіл, ал араб тілі қопарылмалы (флективті) тіл болып табылады.

Арабшада пысықтауыш қызметін атқаратын табыс септігінде келген сөздердің септік көрсеткіші [ән] түркі тілдерінде де сақталады. Алайда септік мағынасында емес, бүтін лексикалық бірлік түрінде қабылданып, арабшадағыдай үстеу сөздер ретінде жұмсалады. Қазақшада табыс септігінде келген сөздер бірде үстеу, бірде модаль сөз ретінде қалыптасқан, мысалы, әбден, мәселен. Негізі, табыс септігінде келген мұндай сөздердің пысықтауыштық мағынада жұмсалатыны белгілі. Ал мәселен сөзі қазақ тілінде де модальді сөзге жатқызылған. Ілік септігі мүлде еңбеген. Араб тілінде жыныстық екі тек қолданылады: ер тегі және әйел тегі. Бұл категория араб тілінде қосымшалардан басқа барлық сөздерді, яғни есім сөздер мен етістіктерді түгел қамтиды. Әйел тегінің көрсеткіші ретінде, есімдерге, негізінен, [әт] қосымшасы қосылады. Ал қазақ тіліне мұндай категория тән болмағандықтан, бұл қосымшамен енген сөздердің тектік сипаты ескерілмейді. Арабшадан қазақ тіліне енген сөздерде жыныстық категория тек кісіге, не кісі аттарына қатысты бір қатар сөздерде ғана сақталған.

М. Оразов қазақ тілінде: «Сирек те болса, зат есімдердің кейбіріне, әсіресе, адам аттарына арнайы қосымшалар қосылып келіп жыныстық мағынаны білдіретіндей көрінеді. Салыстырыңыз: Селим (ер адамның аты), Селима (әйелдің аты), Әли-Әлия, құда-құдағи, мұғалім-мұғалима, құнан-құнажын, дөнен-дөнежін. Бірақ бұдан түркі тілдерінде жыныстық категория бар деген тезисті қолдап отырғанымыз жоқ», - дей келе, мұндай сөздерді жеке сөздер ретінде қабылдау керектігін ескертеді [1, 48-49 бб.]. Әсіресе, арабша кісі аттарын көптеп келтіруге болады: Кәрім-Кәріма, Ғалым-Әлима, Сәлім-Сәлима, Рақым-Рахима, Сабыр-Сабира және т.б.

А.Н. Кононов қазақ тіліне грамматикалық тек категориясы тән еместігін атай келе, грамматикалық тек категориясы тән тілдерден енген сөздер сөз беруші тілдің текті беру құралдарымен бірге енетіндігін көрсетеді, мысалы, муаллим-муаллима, шоир-шоира; кісі аттары: Карим-Карима, Салим-Салима [2, 72 б.]. Түркі тектес тілдерде әйел тегін білдіретін араб сөздерінің басым бөлігін субстантивтенген араб есімшелері құрайды. Келтірілген мысалдардан бұл категорияның тек кісіге не оның кәсібіне қатысты сөздерде ғана сақталғандығын аңғаруға болады.

Араб тіліндегі әйел тегінің көрсеткіші болып табылатын [әт] қосымшасы дерексіз ұғымды білдіретін сөздер үшін де қолданылады. Алайда түркі тілдерінде мұндай сөздердің тектік сипаты сақталмаған. Жоғарыдағы әйелдерге қатысты сөздерде бұл қосымша паузалық түрінде, яғни т түсіріліп сақталған болса, одан басқа сөздерде бірде сақталып, енді бір де түсіп қалған. Араб тілінің өзінде паузалық формада түсіп қалатын бұл дыбыстың сақталу себебін Б.Н. Жұбатова парсы тіліндегі жазба нұсқалар арқылы енуімен байланыстырады. Себебі араб тіліндегі т -ға аяқталатын сөздер парсы тілінде жай *m* дыбысына айналған [3, 101 б.]. Назар аударарлық жайт, қарастырылып отырған қазақ тілінде мұндай сөздердің бірдей келгендігі, яғни қазақ тілінде бірдей түсіріліп, не үшеуінде де бірдей сақталғандығы. Мысалға: аманат, әділет, әрекет, дәулет, қанағат, қасірет, күдірет, құжат, құрмет, насихат сөздерінде т сақталған болса, ал мына сөздерде түскен: дәреже, жаназа, қазына, қағида, мәселе, мекеме, нәпақа, нәтиже, тәрбие және т.с.с. Саны жағынан бұл дыбыстың сақталуы басым түседі. Жарыса қолданылатын бірен-саран сөздер де кездеседі, мысалға, береке/берекет.

Араб тілінде үш түр: жекеше, екілік және көпше түр қолданылады. Қазақ тілінде екілік түр категориясы жоқ. Сондықтан арабшадан енген сөздер арасында екілік түрдегі сөздер өте сирек кездеседі. Қазақ тілінде екілік түрдегі араб сөзі мүлде кездеспейді.

Көбіне, араб сөздері жекеше түрінде енген. Ал көпше түрде енген сөздердің бастапқыда мағынасы ажыратылғанымен, қазіргі тілде жекеше түр ретінде қабылданып, түркілік көпше түр жалғауын қабылдай береді.

Келесі грамматикалық категория - хал. Арабшада есім сөздер екі түрлі халда келеді: белгілі және белгісіз. Мұнда белгілілік көрсеткіші ретінде [әл] артиклі жұмсалады. Бұл категория да қазақ тіліне жат болғандықтан, артикльмен келетін араб сөздері сирек кездеседі. Оның үстіне мұндай сөздер құрамындағы артикль қабылдаушы тілдерде түбір

ретінде сіңісіп кеткен[4, 79 б.]. Мысалға, қазақ тілінде әлбетте, әлқисса, әлмисак) сияқты сөздердің құрамында ғана кездеседі.

Арабшадан енген сөздер арасында «Аллаһтың құлы» мағынасындағы тіркес түрінде келетін кісі аттары жиі кездеседі. Мұндай тіркестерде Аллаһ сөзімен қатар оның 99 аты да қолданылады және бұл аттар арабшада тек артикльмен ғана келеді. Қарастырылып отырған тілдерде мұндай аттар түрліше қалыптасқан. Мәселен, қазақ тілінде мұндай кісі аттарындағы артикль мүлде түсіп қалған. Мұнда екінші сөздің басқы дыбысы арабша «қамари» деп аталатын дыбыстармен басталғандығы назар аударады. Араб тілінде «қамари» дыбыстармен басталған сөздің алдына жалғанған артикльдің құрамындағы «лә:м» дыбысы жазуда да, айтылуда да сақталады. Осыған байланысты түрікшеде де сақталған болуы керек.

Араб тілінде діни мағынада жұмсалатын сөздер негізінен артикльмен келеді, мысалы [әл-әхира], [әл-суннәту], [әл-кәусәру], [әл-джәннәту] және т.б. Бұл сөздер қазақ тіліне діни мағынасында енгенімен, белгілілік артикли сақталмаған: ақырет, сүннет, кәусар, жәннат және т.б. Келтірілген мысалдар бұл грамматикалық тұлғаның да түркі тілдерінде орнықтағандығын көрсетеді.

Арабтың етістік формалары түркі тілдерінің ешбірінде кездеспейді. Өйткені флективті тілдер қатарына жататын араб тілі мен аглютинативті тілдер тобына қарасты қазақ тілінде етістіктің түрлену жүйесі тұрғысынан да бір-бірінен өзешеленеді. Сондықтан етістіктердің орнына сол етістіктерден жасалған қимыл есімдер еніп, қимылдық мағына бастапқыда осы қимыл есімдерге түркілік көмекші етістіктер тіркесу арқылы берілсе, кейінірек мұндай сөздерге жұрнақ жалғану арқылы туынды етістіктер жасалған. Ал негізгі және ырықсыз етістіктерден туындаған есімшелер, негізінен, сындық қызмет атқарды. Бұл сөздер араб тіліндегі туынды етістіктің он бес бабының ішінде I-VIII және X баптағы туынды сөздер болып табылады. Ескі түркі жазба ескерткіштерінде кездесетін араб сөздерінің дені осы қимыл есім және есімше үлгісімен жасалған сөздер.

Қазақшада өткен шақ етістік үлгісінде енген бірлі-жарым сөздер кездескенімен, есім сөз мағынасында жұмсалған. Мысалы, араб тіліндегі V баптағы [тәкәббәра] «көкіректену, менменсу» етістігі қазақ тілінде тәкәппар деп сын есім ретінде көрсетілген. Осы V баптағы тәуекел етістігі де қазақ тілінде есім сөз мағынасында келеді. Арабтың «мақтау» мағынасындағы [мәдәхә] және [бәхәсә] етістіктері қазақшада есім сөз ретінде мадақ, бақас түрінде қолданылады. Сол сияқты «келемеждеу» мағынасындағы [мәзәхә] етістігі қазақ тілінде сөз ретінде мазақ деп қалыптасқан.

Арабшадан енген зат есім мағынасындағы сөздер қазақ тілінде де осы заттық мағынасында жұмсалады: кітап, қалам, піл, ақыл, зейін, ақиқат, ұждан, ниет және т.б.

Алайда зат есім сөз ретінде келген кейбір сөздер қарастырылып отырған тілдерде басқа сөз табына айналатын кездері де кездеседі. Сол сияқты аман сөзі арабшада зат есім болғанымен, қазақ тілінде сын есім ретінде, ал түрікшеде одағай сөз ретінде қалыптасқан. Ал бұқара сөзі тілімізде зат есім болып келген.. Мұндай мысалдар саны өте мол. Әсіресе, зат есімнің сын есімге айналуы жиі байқалады. Ал нұқсан сөзі қазақ тілінде тек заттық мағынаны береді.

Қазақ тіліне енген арабтың қимыл атаулары есім сөз ретінде және құранды етістіктің есімді компоненті ретінде қалыптасқан. Негізгі және ырықсыз есімшелер, әдетте, сын есім мағынасында қолданылады, алайда арасында субстантивтенген есімшелер де бар. Ырықсыз есімшелерден қазақ тілінде тек I баптың ырықсыз есімшесі ғана қолданылады: марқұм, мақрұм, мәжбүр, мәшһүр және т.б. Мұнда алдыңғы сөз ғана зат есімге айналған да, ал қалған сөздер сын есім ретінде жұмсалады. Басқа баптардан тек негізгі есімшелер ғана кездеседі. Ал қалған екі тілде жоғарыда аталған барлық баптардан жасалған негізгі де, ырықсыз да есімшелер көптеп кездеседі.

Арабшадағы сын есім сөздерден [фә`и:л] үлгісіндегі сын есімдер қазақ тілінде осы сындық сипатында, не зат есім ретінде жиі ұшырайды: әзіз, кәріп/қаріп, зағип, керім, пақыр және т.б.

Негізгі және ырықсыз есімшелер қазақ тілінде сын есім ретінде де жұмсалады: мағлұм, мақрұм, мәжбүр, мәшһүр. Қазақ тілі детүркі тектес тіл болғандықтан, түркі тіліндегі араб сөздерінің морфологиялық сипаты С.Н. Ивановтың «Түрік тіліндегі арабизмдер» [5, 15 б.] атты еңбегінде жан-жақты талданғандығын айта кету орынды. Онда ғалым араб тіліндегі етістіктің I-VIII және X баптарынан жасалған қимыл есімдердің түгел дерлік түрік тілінде кездесетіндігін айта келе, осы баптардан жасалған қимыл есімдер мен негізгі және ырықсыз есімшелерге жеке-жеке тоқталып, олардың мағыналық жағына толық сипаттама берген. Сонымен бірге түрік тілін үйренуде араб тіліндегі етістік баптарын білудің маңызын атап көрсеткен. Өйткені түрік тілінде бір түбірден өрбіген түрлі баптағы сөздер жиі кездеседі. Қазақ тілінде араб тіліндегі I, II, IV, V, VI, VIII, X бап етістіктерінен жасалған қимыл есімдер кездеседі. Бұлардың ішінде ең жиі кездесетіні I баптағы қимыл есімдер. III баптың масдары өте сирек кездеседі. Қазіргі қазақ тілінде араб тіліндегі шылау сөздер қолданылмағанымен, XIX ғасырдың II жартысына дейінгі жазылған шығармаларда, соның ішінде Абайдың қара сөздерінде де уә және ләкин шылаулары кездеседі [6, 178 б.].

Араб тіліндегі [би] септеулігі қазақ тілінде тек бісміллә, билләһи сөздерінің құрамында ғана кездеседі. Сонымен, арабшадан енген сөздердің төл тіліндегі грамматикалық ерекшеліктері қарастырылып отырған қазақ тілінде сақталмағандығын айтуға болады. Арабша сөздер лексикалық бірліктер ретінде ғана қабылданған. Араб есімдеріне тән септік, тек, түр және белгілілік сияқты категориялар еленбеген. Септіктерден тек табыс септігінің көрсеткіші сақталғанымен, септік мағынасында емес, үстеу сөз ретінде қалыптасқан. Араб есім сөздері паузалық түрінде, яғни септік көрсеткіштерінсіз енгендіктен, бастапқы кезден-ақ түркілік септік жалғауларын алған. Белгілілік артиклі аз ғана сөзде сақталғанымен, түбірден саналады. Көпше түрде енген араб сөздері бастапқыда көптік мағынада жұмсалғанымен, кейін жекеше сөз ретінде қалыптасып, түркілік көптік жалғауын қабылдайтын болған.

Араб етістіктерінің жіктелу жүйесі сәйкеспегендіктен, қазақ тілі арабша етістіктерді мүлде қабылдамаған. Етістіктер тек қимыл есім түрінде еніп, бастапқыда түркілік көмекші етістіктермен тіркесу арқылы, кейін келе туынды етістіктер жасалу арқылы қимылдық мағынаға ие болған.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. - Алматы: «Рауан», 1991. – 48-49 бб.
2. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. - М., 1960. – 72 с.
3. Жұбатова Б.Н. Қазақ қисса-дастандарындағы араб, парсы сөздері: филол. ғыл. канд. дисс. - Алматы, 2001. – 101 б.
4. Меңлібаева Қ. Араб-парсы тілдерінен енген сөздерден жасалған терминдер // Тілтаным, 2002. - №1. – 79 б.
5. Иванов С.Н. Арабизмы в турецком языке. - Л, 1973. – 15 с.
6. Кеңесбаев І., Мұсабаев Ғ. Қазіргі қазақ тілі. - Алматы, 1975. – 178 б.

Әбікенова Г.Т., филология ғылымдарының кандидаты
Тусупова Р.А., магистрант

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ, Қазақстан Республикасы

Ж. АЙМАУЫТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛҒАН ТІЛДІК АМАЛДАР

Қаламгер өз шығармашылығында жалпы халықтық тілдің лексикалық байлығын шебер қолданады. Күнделікті қолданылып жүрген сөздер арқылы шындықты дәл көрсетіп, айқын да бейнелі, адамдардың ой сезіміне әсер ететін образдарды жасады. Кейіпкер тілінде қолданылған эмоционалды-экспрессивтік бояуы басым сөздер кейіпкер бейнесін сомдауға жұмсалған.

Сол замандағы жазу стилі классикалық үлгіге негізделіп құрылса, ауызекі сөйлеу мәнерін қолдану жиі кездеседі. Мұндай ерекшеліктерді Жүсіпбек Аймауытов шығармаларынан жиі кездестіруге болады.

Жазушы еңбектерінде халықтың күнделікті сөз қолданысындағы қарапайым сөздерді жиі кездестіреміз.

Орыс ғалымы Ефимов А.И.:

«Просторечие – это речевые средства, бытующие в различных социально-речевых стилях общенародной разговорно-бытовой речи и остающиеся за пределами общепризнанных средств и норм литературного выражения» [1,156], - деп анықтама береді.

Жүсіпбек Аймауытов шығармаларындағы кейіпкер тіліндегі қарапайым сөздер кейіпкер мінезін ашуға қызмет етеді.

Мысалы,

- Сенің-ақ жылыншығың құрып тұр ма? Неткен бала өзі! – деп Сараны төбеге бір ұрды...

- Ой қағынды! Ой, түйнеме келсін! Добалдай боп, көзің шығып кетті ме, Көк шешек! – деп...

- Тәйт әрі, албасты қатын қар! Сенікі не? Сен неге қыстырыла қалдың! Менен тумады дейтін шығарсың... Қарғамақ түгілі отқа тастап жіберсем де, менің қолымнан алатын кісі жоқ. Балаға ара түскенді көрсетпе! Паһ! Бауырың екен көрдік (291-бет).

Өріктің аузынан шыққан дөрекі, эмоционалды сөздер, яғни қарапайым сөздер шоғыры оның адуынды, ұрысқак, қатал адам екендігін ашуға ерекше қызмет етіп тұр. Қағынды, түйнеме келсін, көк шешек, албасты деген сөздер қарғыс мәнді сөздер, сөйлеу тілінің элементтері.

Кейіпкер тіліндегі «Бауырың екен көрдік. Паһ!» деген сөйлемдердің де экспрессивтік мағынасы ерекше. Қаламгер Өріктің бейнесін ашу үшін қарапайым сөздерге стильдік жүк артқан.

Жүсіпбек Аймауытов – фразеологизмдерді мейлінше мол қолданған суреткер. Жалпы халық тіліндегі фразеологизмдер авторлық баяндауда, кейіпкер тілінде өз орнын тауып, аса шеберлікпен жұмсалған.

Жүсіпбек шығармаларындағы әр түрлі стильдік мақсатта қолданылған фразеологиялық тіркестер – қаламгер тілінің лексикалық байлығының бір қырын танытады. «Шаруаның жайы мынадай: реніш анадай болған соң, «оқимын деп бекінген Қартқожаның үні өшті, тілі күрмелді, ойын тұман басты, іші-бауыры, өзегі өртенгендей болып, иығы түсіп, еңсесі салбырап кетті» (34-бет). Берілген мысалдарға жазушы тұрақты тіркестерді бірінен соң бірін келтіріп, кейіпкерлердің көңіл-күйін суреттеген. Мысалдағы тұрақты

тіркестер кейіпкер сезімін, көңіл-күйін, хал жағдайын ерекше әсермен жеткізуге қызмет еткен.

Ж. Аймауытов көбінесе тұрақты тіркестерде берілетін ойды алдын ала еркін тіркестер арқылы баяндап, мағыналас ұғым, суреттермен сипаттайды.

Бір гүл селк етпейді, не бір жапырақ сыбдырламайды, төңірек құлаққа ұрған танадай, ауыл маужырап ұйқыда (42-бет).

Сөйлем ішінде образдылықты күшейту үшін бұл фразеологизмдерге автор қосымша мағыналас ұғым мен суретті енгізу арқылы аталған тіркестерді жандандыра түседі.

Ол келген қонақтардың ішіндегі сорпаға шығары: Иманбай би, Әлдеке, Мүсірәлі екен (276-бет).

Беделді, сыйлы қонақтар дегенде ойдың берілуіндегі көркемділік бірден жүдеу тартады.

Жазушы прозасындағы фразеологизмдер кейіпкердің жан-дүниесін, күйзелісін, өкінішін, күйініш-сүйінішін, бір сәттік жай-күйін ашып жеткізуде орасан зор орын алады. Жазушы прозасында жай сөйлемдер, сондай құрмалас сөйлемдер де өзі суреттеп отырған оқиғаны көркем жеткізу үшін пайдаланылады. Күрделі сөйлемдер оқиғаны, құбылысты жан - жақты қамтып, айтып даған ойын нақты жеткізу мақсатында қолданылған. Халықтың сөйлеу тілі лексикалары, фразеологиялық тікестері, мақал - мәтелдер прозада жиі қолданылған. Жүсіпбек прозалары ырғаққа негізделіп құрылып, сазды әуенімен ерекшелінеді.

Жалпы Жүсіпбектің прозаларына тән ортақ бір қасиет бар. Ол-басынан аяғына дейін тұтастай терме, жыр секілді желдірме, шешен сөзге байлығы.

Мысалы:Марқакөлдің суы балдай. Марқакөлдің суын ішіп, отын жеген сары қарын, тұтам емшек жануардың бауырынан сүт сорғалап, сүт емес - ау, құт сорғалап көнек - көнек лықылдайды.

Марқакөлдің жиегінде Мамырбайдың Ақбілегі, жас балташтың сүйген жары Ескендірін құшып сүіп, бала болып, ана болып, көп әйелден дана болып, кеудесіне бағы сыймай, кемерінен аса шыпылдайды (345 - бет).

Берілген мәтінде Марқакөлдің ерекшелігі Ақбілектің бақытты кезін суреттеумен байланысып жатыр. Ырғақтылық әуендік сыртқы әдемілік үшін қолданылмаған, мазмұнын ашу мақсатында күшті көркемдегіш тәсіл болып тұр. Мысалдағы көсемше формалы етістіктер де ырғақтылық туғызуға бейім.

Кез келген шығармағы қойылар басты талап оның тілі екендігі белгілі. Жүсіпбек прозасы өз оқырманын елітіп, баурап әкетеді. Оның себебі – тілінің жатықтығында, сөзді өрнектеу тәсілінің қарапайымдылығында. Жүсіпбектің барлық шығармаларынан оның асқан суреткерлігін танимыз.

Тегелей – теңіз сөз маржандарын шеберлікпен өз кәдесіне жарата білген. «Көркем әдебиеттің қай жанрын, қай түрін болмасын көркемдеп нәрлендіруде, идеялық мазмұнын ашуда, образ жасауда олардағы эпитет, теңеу және троп айрықша роль, күрделі эстетикалық қызмет атқарады. Бұлар өмір құбылысын суреттеуді нақтыландырудың, оқушыға автор қалаған бағытта әсер етудің тамаша оралымды құралдарының бірі» [49]. Жазушы кейіпкерлер бейнесін өмір шындығымен жанастыра суреттейді. Жазушы қолданған сөз тіркестері, бейнелеуіш сөздері сол кездегі қазақ халқының тұрмысына, ұғымына лайық қолданылған сөздер мен сөйлемдерден тұрады. Жазушы қолданған эпитет, теңеу, троп түрлері мал шырушылығымен айналысқан қазақтардың тұрмысы мен салт – дәстүріне байланысты лексикалардан құралады. Қазақ халқының ұлттық бейнелеуіш сөздері молынан ұшырасады.

Жазушы бейнелеуіш сөздерді портрет, оның детальдарын беру үшін, кейіпкеріне мінездеме беру мақсатында, табиғатты әсерлі суреттеу үшін қолданады.

«Айқындау, яғни эпитет – заттың, құбылыстың айрықша сипатын, сапасын анықтайтын суретті сөз» [2, 209 - бет].

Эпитет – кейіпкердің портретін жасауда тапсырмас тәсіл. Мысалы:

Ортасында ұзын бойлы, шоқша сақалды Нұрмағамбет би, қарыны кебежедей талтандаған Қабылбай, мешкей Жолтай сықылды кісілер бар көрінеді

Мен таңқы мұрын, бадырақ көз, шұнақ құлақтау, жарбақтау, кірпі шаш, қырыс маңдай, кара сұр жігітпін.

Берілген мысалдардағы эпитеттер кейіпкер портретін суреттеу мақсатында қолданылса, мешкей Жолтай дегенде қомағайлылығын білдіреді.

Портрет оның детальдарын жасау үшін, кейіпкерге мінездеме беру үшін, кейіпкердің ішкі сезімдерін, көңіл күйін бейнелеу үшін жазушы эпитеттерді қолданған.

Қасқыр көзді көне адам; көк тұмысқ, тарғыл бет адам; бір дала ауыз; жаман тымақ; шоқша сақал; қара жон солапат көсе жігіт; қара торы, орта бойлы; қошқар тұмсық, түлкі мұртты, эпитеттер кейіпкердің келбетін, портретін, өзіндік ерекшеліктерін нақты, дәл көрсетуге қызмет етеді.

«Эпитетті қолданғанда, жазушылар жай қолдана салмайды. Белгілі мақсатпен қолданады. Жазушының қолданған эпитеттері, суреттеген нәрсесіне өзінің қатынасын көрсетеді».

Ж.Аймауытов эпитеттің әр қырларын өз мақсатына жарата білген. Жазушы қолданысындағы эпитеттер тек кейіпкер портретін сомдауға ғана жұмсалмайды, кейіпкердің көңіл күйін ішкі сезімін ашады. Жүсіпбек шығармаларында сын есімнен, есімшеден, етістіктің көсемше түрінен жасалған эпитеттер көп ұшырасады. Адамның іс - әрекетін, қимылын суреттеуде есімше мен көсемшені бейнелі түрде қолданады.

Қирататын кісіше атына мініп адыраңдатып жөнелді [55 бет].

... Қоқыраңдатып төтесіне Қартқожа да қосылды [55 бет].

Қартқожаның қимылы арқылы мінез ерекшелігі де ашылғандай. Көсемше эпитеттер баяндаудың, суреттеудің бейнелілігін күшейтуде ерекше қызмет атқарады.

Қартқожа жұмысын шала – бұла бітіре сала, салып келді.

Қасен он шақты дөкейлерді иіріп алып, мәңгір – нәңгірдей тергеп жатыр екен. Ішінде Қартқожаның болысы да отыр [123 - бет].

«Иіріп алып» эпитеті Қасеннің образын береді. Әдетте «иіру» сөзі жеңіл нәрсеге байланысты айтылады. Қасен ел басқарған байларды, яғни дөкейлерді иіріп алады, бір жағынан Қасеннің өжеттілігі мен қайсарлығы көрінеді, әрі тергеудің қалай өтіп жатқандығын бейнелейді. Етістіктен болған эпитеттер ойды дәл білдіру жағынан ерекше көзге түседі.

Мұқаш «пажалыстаны» қағып, қол ұстап қоштасып, «қираттым ба?» дегендей опырандап тысқа шықты [249 - бет].

«Опырандап» - эпитеті Мұқаштың сол сәттегі кезін, көңіл күйін нақты жеткізіп тұр.

Бекболат тайрандап ауруханаға кірді [211 - бет].

«Тайрандап» эпитеті кейіпкердің қуанышын бейнелейді.

Қашан көрсең де көзі ойнақтап, пұшықтау мұрынын жұқа танауы делдиіп, дөңес маңдайы жылтырап, құнақ құланша отырғылап тұрғаны [218 - бет].

Эпитет арқылы Жылтырдың портреті беріліп, әрі мінезі ерекшелігі байқалады.

Маңдай терісі қырысып, бет – ауызы тырысып, дардиып, бет терісі аузына түсіп, саусылдап, мардамсып, бажырайып қарап, сай – сүйегі сырқырап, қара көзі жаудырап, т.б. сол сияқты эпитеттер кейіпкерлерге мінездеме беру үшін, ішкі сезімдерін бейнелеу үшін жұмсалған.

Табиғат құбылыстарын, өмір құбылыстарын бейнелеу, болып жатқан оқиғаларды бейнелеу, суреттеу үшін эпитеттер қолданады.

Мысалы:

Шарқыласқан, жүгіріскен, жаңылдасқан еркек, күрсінген, солқылдаған, ішін тартқан шал – кемпір, шешесі итеріп тастап, шырылдаған жас бала [94 - бет].

Есімшеден жасалған эпитеттер арқылы ауыл тіршілігін нақты суреттеген.

Ноқаң түннен көшеді, үдіре көшеді. Қатын баланың жақ жүнін үрпите, көзін іріндете, иегін дірілдете, көлікті зорықтыра, арықты өлтіре көшеді [353 - бет].

Мидай жазық, кең дала, жел жоқ. Күн шуақ. Аспанда ақ сабынның көбігіндей ақ мақтадай ақ бұлттар. Деген шеке қыздар, ми қайнар уақыт.

Ақбілек романы табиғатты суреттеумен басталады, эпитет, теңеу, троп түрлері табиғатты бейнелеуде ұтымды тәсіл ретінде қолданылған.

Жазушы табиғатты суреттеуде троп түрлері табиғат көрінісін дәл суреттеу үшін жұмсалған.

Күнікей сұлуды өрмелеткелі күн шығыс ұжымға қызыл қақпасын ашқанда, Ақбілек артына алаң – алаң етіп жолға шықты. Аспанның күн жақ туырлығы ақшыл тартып, тау бастары алтын жалатқандай күлімдеп келеді.

Орыстардың улы тырнағынан құтылған Ақбілектің сезімімен табиғат көрністері астасып жатыр. Өткен оқиғалар түн, түн болғанда қызыл көз, қасқыр жүз, қобылан ауыз Прозада кейіпкерлердің көңіл – күйін, ішкі сезімдерін ашатын төмендегідей теңеулер кездеседі.

Ел сең соққан балықтай (43 – бет).

Шекердің іші қазандай қайнайды (37 – бет).

Түрі жұрттан қалған сулы шүберектей болып, еріні кезерген (93 – бет).

Жігіттер желдей гулейді, судай толқиды, ду – ду етеді (49 - бет).

Ақбілектің іші мұздай болып кетті (178 - бет).

Алдыңғысы жаудан түсіргендей, адырайып, терісіне симай келе жатқан тәрізді. Бала қамаған лаққа ұқсап, апанды айнала жүгіріп, өкпесін соққан торғайдай торға ілінді (150 - бет).

Аяғы қорғасын құйғанда, ауырланып кеткендей тәрізді (182 - бет).

Адасып жүріп тұмсығы тығырыққа тірелген адамдай, беттеген жолынан тайқып қайта берді.

Ел мені шоқынып кетті деп кірпідей жиырылады.

Жалмауыздай көріп отырған үңірейген қосқа жалма – жан кіріп кетті (179 - бет).

Мысалдарды көптеп келтіруге болады. Сонымен, адам сезімін, көңіл – күйін, психологиялық халін суреттеуде теңеулердің атқарар ролі ерекше. Мысалдардағы кейіпкерлердің күйін, өкінішін, аянышын, ызасын, қорлық пен зорлығын, жиреніш сезімдерін жинақтап жеткізген.

Жұртта қалған сулы шүберектей, өкпесін соққан торғайдай, сең соққан балықтай, т.б. теңеулердің барлығы оқырман сезіміне ерекше әсер етеді.

Тұтқындағы Ақбілектің көңіл – күйін теңеулер арқылы нақты жеткізеді.

Әуелгі кезде Ақбілек қолға түскен құралайдай, екі көзі мөлдіреп, көп ит аңталаған күшіктей құнысып, маңайындағы жанның бәрін жан алғыштай көріп, үркіп, елегізіп жүрсе де, анасын ауылын ойлап, аузына дәм салмай, аштан қатып бүк түсіп көрсе де, әрі – беріден соң шыбын жаны түскір шыдатпайды, мезгілсіз өле алмады.(175 – бет).

Ақбілектің аянышты, ауыр халін бейнелеу үшін оны аңның әдемісі құралайға, дәрменсіз күшікке теңесе, төңірегіндегі жұртты қорқынышты жаналғышқа теңеу арқылы Ақбілектің қайғылы халін тереңдете көрсете білген.

Автор кейіпкерлердің портретін беру үшін де теңеулерге сүйенген: ауыз – басы бияздай қожаға айтқан нияздай; еті уыздай аппақ; білектері, сандары оқтаудай жұп – жұмыр без белді қара бүркіттей бет – ауызы жұртта қалған сірідей тырысқан; қол – аяғы шидей; бойы шүйкіттей; көзі тұздай, мұрыны біздей, шашы кірпішешендей; бет – ауызы құтты шөміш; қарны кебежедей; қойшының өгізіндей қоңыр жігіт; кеспектей дембіл қара жігіт; ай мен күндей бір сұлу; мойны құйған шамдай; үріп ауызға салғандай; т.б. Кейіпкер портретін беру үшін жұмсалған теңеулерге тағы да көптеп мысалдар келтіруге болады.

Жазушы кейіпкерлері түр – түсі, келбеті жағынан бір – біріне мүлде ұқсамайды. Еті уыздай аппақ, білектері – сандары оқтаудай немесе мойны құйған шамдай, үріп ауызға салғандай, ай мен күндей деп теңеу арқылы қыздың ешбір мінсіз көзтартарлық көркем де нәзік қасиеттерін қоса аңғартады. Бұл теңеулер ауыз әдебиетінде де кездеседі. Бұдан

шығатын қорытынды, автор тіліндегі теңеулер халықтық үлгіден бастау алған, өз ерекшелігі, әсерлі айшығы бар теңеулер.

Көксау мойны мықырайған, көзі бақырайған, бет – ауызы жұртта қалған сірідей тырысқан, қол – аяғы шидей, бойы шүйкіттей бір жарқанат еді (373 - бет) немесе Тұяқ алты – жеті қаралы кедейдің баласы. Мұрны кертеп, иегі кемиек, бет – ауызы құдды шөміш, мойны ішке кірген бейнесіз ақ жігіт (352 - бет).

Жұртта қалған сірідей – деген тұрақты теңеу. Жазушы шығармаларындағы теңеулер айтылатын ойға байланысты әр қилы мағына туғызуға қызмет етеді. Жоғарғыдағы берілген мәтінде Көксау мен Тұяқты суреттеуде теңеулерді қолдануынан ватордың көзқарасы, әрі кейіпкерлердің ұнамсыз бейнелері беріледі.

Табиғатты суреттеу барысында автор табиғатты басты кейіпкерлердің сезімдері мен тағдырымен байланыстырады.

Әуе шыныдай; аттың ізі баданадай; уыз қымыздың майда ақшыл көбігіндей, буылдыр шарбы бұлттар; жапырақтары ай сәулесіне танадай жалтырап, көбелектің қанатындай желбіреп, арба сатындағы шыбын қаққан бұзаудың құлағы тәрізденіп әрең - әрең, анда – санда бір селбеңдеп қыбырлаған ең төменгі жапырақтар; т.б. теңеулері табиғат көріністерін оқырман сезіміне әсер етерліктей дараландырып көрсетеді.

Жазушы прозасында қазақ халқына таныс, қазақ тұрмысынан, салт – дәстүрінен алынған теңеулер де қолданылады. Ол теңеулер арқылы адамның дүниетанымы, қарым – қатынасы, берген бағасы, сезімдері көрінеді.

Мысалы, қыздарды кәдеге таласқан қатындарша деп, кейіпкерлердің өздерін, іс - әрекеттерін өрмектен аттаған әжедей, жүген көрмеген басы асау жылқыша, көкпарға тартқан серкедей, жұртта қалған сірідей, т.б. теңеулер арқылы әсерлі суреттейді. Теңеулік образдарды қазақ өмірінен, танымынан алады.

Жазушы прозасында теңеудің жай түрінен гөрі кеңейтілген, күрделенген түрі жиі кездеседі.

«Өзінің структурасы жағынан күрделі теңеу – жалаң теңеуге қарама – қарсы құбылыс. Мұнда не образ немесе екеуі де өздеріне бүтіндей күрделі ұғымы негіз етіп алады да, соның нәтижесінде күрделі ойға негізделген, шытырман суретке құрылған эмоциялық – экспрессивтік әсері күшті образдар жасалады. Осындай күрделі ұғымның нәтижесінде жаңа заттар мен құбылыстарды былай қойғанда, ескі бұрыннан белгілі заттар мен құбылыстардың өздері жаңа сипатқа ие болып, жаңа қырларынан көрінеді» (23 – бет).

Мысалы, «арба астындағы шыбын қаққан бұзаудың құлағы тәрізденіп» деп ағаштың төменгі жапырақтарын образды түрде бейнелейді.

Сонымен, жазушы шығармаларында теңеудің жай түрінен гөрі күрделенген, кеңейтілген түрлері көбірек кездеседі.

Бұл ерекшелік 20 – 30 жылдардағы шығармалардың көпшілігінде кездесетін ерекшелік.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ефимов А.И. О языке художественных произведений. Москва, 1954, стр 56.
2. Сыздықова Р. Сөз құдіреті. Алматы, 1997, 209 б.
3. Ж.Аймауытов шығармалары. Алматы, 1989, 42-352 бб.

Абишева Ш.Ш., старший преподаватель
Исабаева Т.Д., кандидат педагогических наук

*Государственный университет имени Шакарима города Семей,
г. Семей, Казахстан*

К ВОПРОСУ О ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОМУ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ

В психолого-педагогической литературе накоплен достаточно обширный теоретический и экспериментальный материал о феномене готовности человека к труду, к разным видам деятельности, сформулировано понятие готовности, определены содержание, структура, основные параметры готовности и условия, влияющие на динамику, длительность и устойчивость ее проявлений (А.Д.Ганюшкин, М.И.Дьяченко, Ф.И.Иващенко, Л.А.Кандыбович, Я.Л.Коломенский, А.Т.Короткевич, И.Б.Котова, А.И.Кочетов, В.С.Мерлин, В.Н.Мясищев, Н.Д.Левитов, А.С.Нерсисян, А.Ц.Пуни, В.Н.Пушкин, К.К.Платонов, Д.Н.Узнадзе и др.).

В психолого-педагогическом контексте готовность рассматривалась как готовность к школе, к обучению в вузе, к выполнению тех или иных видов профессиональной деятельности, решению педагогических задач или проблемной ситуации и т.д. В существующих подходах проблема готовности исследуется как определенное состояние сознания, психики, функциональных систем в ситуации ответственных действий или подготовки к ним. Готовность показывается как возможность, предрасположенность субъекта действовать на достаточно высоком уровне, обоснуется в качестве решающего условия быстрой адаптации к условиям труда, дальнейшего профессионального совершенствования и повышения квалификации.

В целом готовность к профессиональной деятельности рассматривается как активное состояние личности, вызывающее деятельность; как следствие деятельности; как качество, определяющее установки на профессиональные ситуации и задачи; как предпосылка к целенаправленной деятельности, ее регуляции, устойчивости, эффективности; как форма деятельности субъекта, которая включается в общий поток его условий.

Исследователи, занимающиеся проблемой готовности в ее содержательном аспекте, выделяют следующие компоненты:

- положительное отношение к профессии учителя, положительные установки на те или иные виды деятельности педагога;
- стабильные профессиональные интересы;
- устойчивые мотивы педагогической деятельности;
- осознание ответственности за ее результаты;
- профессионально значимые знания, умения, навыки, способность их мобилизовать и активизировать;
- развитые педагогические способности;
- самостоятельность в решении профессиональных задач;
- развитость эмоционально-волевой, чувственной сферы (воодушевленность, уверенность в успехе, умение управлять собой, преодолевать чувство сомнения, боязни и т.п.);
- устойчивые, профессионально важные особенности восприятия, внимания, мышления.

Рассматривая проблему готовности к профессионально-педагогической деятельности, мы выделили две базовые составляющие - психологическую и деятельностную. Деятельностная готовность, в свою очередь, складывается из таких компонентов, как

конструктивный, организационный, коммуникативный и гностический. Психологическую готовность составляют мотивационно-ценностный, когнитивно-оценочный, эмоционально-чувственный, организационно-личностный и социально-перцептивный компоненты.

В лично ориентированном психолого-педагогическом взаимодействии мотивационно-ценностный компонент находит свое выражение в целенаправленной деятельности по усилению личностного начала в ребенке, в стремлении открывать в нем еще не реализованные возможности, имеющие социальную и личностную ценность, задавая тем самым перспективы самопостроения как личности, в помощи самопостроению ребенком своего «Я», в стимулировании развития его способности самоопределиваться, в формировании потребности быть личностью. Психолого-педагогическая деятельность рассматривается как ценность, определяющая смысл жизни. Педагог испытывает настойчивую потребность в повышении своего общекультурного уровня, своей квалификации, при этом успех и неуспех в своей работе, как правило, остро переживаются. Важной характеристикой также выступает заинтересованность не только своей личной психолого-педагогической деятельностью, но и работой своих коллег – педагогов, психологов, жизнью своего образовательного учреждения. В лично ориентированном психолого-педагогическом взаимодействии данный мотив проявляется в выработке у педагога самостоятельного отношения к различным сторонам профессиональной действительности, в таком построении обучения и воспитания, чтобы оно было интересным, лично значимым для каждого учащегося, в самостоятельном выборе содержания, форм и методов собственной деятельности, в формировании потребности самостоятельного приобретения знаний и самосовершенствования. В то же время осуществление учителем полноценных ролевых предписаний гарантирует ему решение многих образовательных и воспитательных задач. Стремление к обучению и воспитанию учащегося может проявляться и в желании открывать новое для ребенка, объяснять непонятное, убеждать в правоте или неправоте своих действий, вместе выполнять задания, играть и т.п.

С позиций модернизации педагогического образования важнейшим становится вопрос, каким образом педагог стремится обучать и воспитывать детей. Ведь стержневой фигурой в совершенствовании деятельности школ и обеспечении успешности обучения школьников сегодня является учитель. И существенным является его позиция в том:

- осуществляет ли он лично развивающие или лично тормозящие стратегии педагогического взаимодействия;

-преобразует ли он суперпозицию взрослого и субординированную позицию ребенка в равноправие, реализуя сотрудничество;

-понимает ли он ребенка, цели, мотивы его поведения; стимулирует ли он детей к творчеству, инициативе, создает ли условия для их самореализации [1].

Когнитивно-оценочный компонент включает в себя представления студентов о будущей профессии, оценку ими своих психолого-педагогических возможностей, представления о будущей профессии.

Представление - это образы предметов, сцен и событий, возникающие на основе их припоминания или же продуктивного воображения. Чем ярче и богаче представления будущего педагога, относящиеся к его будущей работе, тем лучше он ориентируется в задачах деятельности, правильнее принимает и выполняет решения, направленные на достижение цели. Они являются своеобразной внутренней моделью ожидаемых условий профессиональной деятельности. Это своего рода ориентиры, которые помогают разделить знания, получаемые в университете, на «применимые» и «неприменимые» в будущем, оказывают воздействие на выработку профессиональных компетенций, на отношение студентов ко всему учебному процессу. И в то же время это способность и умение педагога оценить свои силы, возможности, умения, качества; стремление соотнести их с внешними условиями, требованиями окружающей среды; умение самостоятельно ставить перед собой

ту или иную цель. Все это имеет огромное значение в формировании личности будущего профессионала.

На этапе профессиональной подготовки самооценка оказывает влияние на общую успешность обучения, динамику овладения профессиональным мастерством, стабильность учебной деятельности, а также успешность адаптации в учебной группе.

Этап профессиональной подготовки является наиболее благоприятным для целенаправленного формирования самооценки. Для успешного осуществления личностно ориентированного психолого-педагогического взаимодействия очень важно, чтобы учебная самооценка соответствовала профессиональной, а общая самооценка была адекватной. В связи с этим желательно с самого начала вводить в учебный процесс элементы профессиональной деятельности, последовательно усложняя и сопровождая их четкими, объективными эталонами успешности. Важно также предоставить возможность сравнения результатов своей деятельности с результатами других. Поэтому педагогическая практика должна быть научно организованной, давать достаточно четкое представление о профессиональных задачах и стимулировать уверенность в себе.

Социально-перцептивный компонент наиболее выпукло представляет характеристики личностно ориентированного психолого-педагогического взаимодействия. Психолого-педагогическая рефлексия как процесс и понятие изучается в прикладном аспекте в несколько условно выделенных направлениях:

-как образующая уровневая характеристика педагогических способностей учителей (Н.В. Кузьмина, В.К.Елманова, Г.И. Метельский, А.С. Тотанова, Р.К. Суарес и др.);

-как свойство профессионального самосознания, обуславливающее профессиональную субъективность учителя, педагога-психолога, становление личности профессионала (В.Е.Василюк, Т.А. Кислицина, В.Н.Козиев, К.М.Левитан, В.П. Саврасов);

-как атрибут профессионального мышления учителя в структуре готовности к психолого-педагогической деятельности (В.И. Андреев, Н.Ю. Бочаров, Е.П. Нечитайлова, Л.В. Никитенкова, Е.К. Осипова, В.А. Слостенин, А.С. Тотанова, И.Г. Татур, Н. Г. Хакимова и др.).

Данные многих исследований подтверждают тот факт, что психолого-педагогическая рефлексия в ее комплексном проявлении является важнейшим компонентом готовности студентов к личностно ориентированному педагогическому взаимодействию. Она включает в себя умения педагога проанализировать и верно оценить свое общение с учащимися; учитывать представление детей о нем; верно понять своих воспитанников, определить их психическое состояние; понять, что ждут ученики от общения с ним.

Личностно ориентированное педагогическое взаимодействие - это осуществляемые педагогом-психологом и учащимися совместные действия в процессе общей психолого-педагогической деятельности, которые характеризуются субъективностью, диалогичностью и феноменальностью, отказом от парадигмы прямых и насильственных действий, где основными действиями могут быть:

-способы и приемы воспитания и обучения, основанные на сознательном применении психолого-педагогических и методических знаний (О.А. Абдуллина);

- использование в действиях ранее полученного опыта и определенных знаний (С.И. Кисельгоф);

-компоненты деятельности, в которых воплощаются знания и навыки (Н.В. Савин).

Общими в данных определениях являются психолого-педагогические умения, развертывающиеся во внешнем или внутреннем плане педагогические действия, наполняющие приемы и способы педагогической деятельности. Их основой является глубокое и прочное усвоение психолого-педагогических знаний. Готовность к профессиональной деятельности есть результат, следствие профессиональной подготовки.

Список литературы:

1. Stronge, J., & Grant L. (2011) What Makes Good Teachers Good? A cross-case analysis of the connection between teacher effectiveness and pupil achievement. Journal of Teacher Education, 62, 339. DOI: 10.1177/0022487111404241.
2. Намазбаева Ж.И. История, тенденции и перспективы развития психологической науки и практики// Материалы Республиканской научно-практической конференции Социально-психологические проблемы современного общества.-Алматы, 2007.-5-11 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. - М.: Знание, 1996.-308
4. Тарасова Л.В. Профессиональная компетентность как структурный компонент личности// Журнал прикладной психологии.-2005.-№ 4.-С.45-49.

ӘОЖ: 821. 512. 122

Мұқажанова Р.М., филология ғылымдарының кандидаты
Турсумбекова М.Е.

*Қазақ инновациялық гуманитарлық – заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

М.ӘУЕЗОВТІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МҰРАСЫНДАҒЫ КӨРКЕМ АУДАРМАНЫҢ ОРНЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БҮГІНГІ ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ

Бүкіл адамзат баласы бір ғана әлемде өмір сүреді. Сондықтан сол бір ғана әлем жайлы танымы да, түсінігі де ұқсас келеді. Дегенмен әлемдегі сан мыңдаған халық пен ұлт өкілдерінің әлем туралы түсінігі мен танымында ерекшеліктер болады. Бұл ерекшелік әрбір ұлт пен халықтың тарихына, салт-дәстүріне, менталитеті мен территориялық орналасқан жеріне т.б. жайттарға байланысты болатындығы белгілі.

Тіл білімінің аударма саласы да кез келген халықтың рухани дүниетанымымен, болмысымен байланысып жатады. Өйткені аударма процесі бір тілдегі тілдік бірліктерді екінші тілге тәржімалап қою ғана емес, сол бірінші аударатын тілді тұтынушы ұлттың екінші аударылатын тілді қолданатын халықтың тілі арқылы жарыққа шығару болып табылады. Аударманың қай саласы болсын (көркем аударма, ілеспе аударма, ғылыми аударма, жарнама) аталған ұстанымды басшылыққа алғанда ғана таза шығармашылық туынды дүниеге келеді. Әрине бүгінгі таңда аударма мәселесін, әсіресе жергілікті атқарушы органдар мен ғылым саласында санамызда сіресіп қатып қалған орысша мәтіндерді қазақ тіліне тәржімалап қана жеткізу деген ұғым қалыптасқан. Бір қарағанда, қазіргі жасалып жатқан іс-шаралардың өзі де осыны аңғартқандай. Бірақ қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде қоғамның, ғылымның қай саласында болсын өз деңгейінде қызмет етуі үшін аударма процесіне мұндай көзқарас таныту – тілдің қолданылуына кері әсер ететін, оның дамуын тежейтін үлкен қателік. Олай болса, мемлекеттік тілді қолдану мен дамыту іс-шараларының қатарына аударма процесін де өз дәрежесінде қосу қажет. Ол үшін басқа тілдердегі әдебиет жауһарларын, публицистикалық шығармаларды қазақ тіліне, қазақ ақын-жазушыларының дүниелерін басқа тілдерге аудару керек, оған білгір ұстаздар мен білікті мамандар қажет.

Аударма мәселелері, соның ішінде көркем аударманың проблематикасы тамырын сонау тереңге жайып жатыр. Оның бастауы ежелгі Римнен басталады. Сол дәуірде аударманың түпнұсқаға адалдығы туралы аса маңызды мәселе төңірегінде Цицерон «аудару кезінде, сөзді санамау керек, керісінше сөзді салмақтау керек» деген екен [1.4].

Көркем аударма – үлкен шығармашылық іс, оның нәтижесі – басқа тілде жаңа көркемдік құндылықты жасаумен бағаланады және сол арқылы аудармашының шығармашылық белсенділігін танытады. Аудармашы шығармадағы жай ғана тілдік

элементтерді жеткізуден басқа, ең бастысы, көркемдік элементтерді жеткізуімен шеберлік танытады. Көркем аударма – көркем шығармашылықтың түрі. Мұнда түпнұсқа негізгі қызметті атқарады. Түпнұсқалық шығармашылықты шынайы түрде жеткізе білу – аудармашының басты ерекшелігі. Аудармашының шығармашылық тәсілі негізінен оның дүниетанымына байланысты. Өзінің дүниетанымына сәйкес аудармашы өзі таңдап алған шығармалардағы көркем шындықты мазмұн мен түр бірлігінде, жекеден жалпыға дейінгі тұтастықтың байланысында бейнелейді.

Классик суреткер М. Әуезов –сөз өнерінің асқан шебері, фольклор, публицистика, поэзия, драматургия, әдеби жанрлардың барлық түріне терең талдаулар, зерттеулер жасай отырып, ұлттық аударма өнерін дамытуға, шет елдер әдебиетімен байытуға баға жетпес үлес қосқан сан қырлы талант. М. Әуезовтың аударма туралы пайымдаулары әлемдік аударма ғылымында лайықты орын алады.

М.Әуезов аударма теориясына байланысты пікірлер айтумен қатар, шетел және орыс классиктерінің шығармаларын қазақ тіліне аударған. Ол көркем аударма түпнұсқаның мазмұнымен қатар, бүкіл стилін де дәл беру деген ұстанымды жақтады. Оның аударманың теориясы мен тәжірибесіне байланысты жазылған «Ревизордың аудармасы туралы», «Евгений Онегиннің қазақшасы туралы», «Евгений Онегин на казахском языке», «Қазақ сахнасындағы аударма пьесалар» т.б. мақалалары сол кездегі мерзімді баспасөз беттерінде жарияланған.

Мұхтар Әуезов алғаш рет Л. Толстойдың «Будда» деген әңгімесін аударып, 1918 ж. «Абай» журналының 1-санында жариялаған. Сөйтіп «бұл өзі қазақ әдебиетінің тарихында үлкен із қалдырған Мұхтар Әуезовтің де жазушылық өнерінің баспасөз бетін көрген тұңғыш туындысы деп айта аламыз» [2.42].

1924 ж. Ленинградта университетте оқып жүрген кезінде, Ю. Вагнердің «Жер жаратылысы жайындағы әңгімелерін» аударып, Түркістан мемлекет баспасында (Ташкент) бастырған. Бұдан кейін 30-жылдары, Қазақ академиялық драма театрында әдебиет бөлімін басқарып тұрған кезде, көркем аударма жұмысымен белсене шұғылданып, дүние жүзі, орыс және кеңес драматургтерінің бірсыпыра шығармаларын қазақ тіліне аударды және олардың ұлттық театр сахнасында қойылуына көмектеседі. Атап айтқанда, Әуезовтің аудармасымен 1933 ж. желтоқсанда Б. Пруттың «Жойқын князь Мстислав» пьесасы («Мстислав удалой», О. Бековпен бірігіп) сахнаға шығарылды; 1934 ж. А. Афиногеновтің, «Қорқыныш» («Страх») пьесасы ішінара өзгерте аударылып, Қазақстан мемлекеттік баспасынан жарық көрді; 1936 ж. 29 қаңтарда Н. Погодиннің «Ақсүйектер» пьесасының қазақша премьерасы көрсетілді; сол жылы 20 қазанда Н. Гогольдің «Ревизор» пьесасы қойылды; 1937 ж. 4 қарашада К. Треневтің «Любовь Яровая» пьесасы сахнаға шығарылды; 1939 ж. 23 сәуірде Шекспирдің «Отелло» трагедиясының премьерасы көрсетілді; 1943 ж. Шекспирдің «Асауға түсау» («Укрощение строптивой») комедиясы аударылып, Қазақ академиялық драма театрының және бірсыпыра облыстық театрлардың сахнасында көрсетіле бастады [2.42]. Аталған шығармалардың аудармалары - М. Әуезовтің және жалпы қазақ драматургиясының қорына қосылған зор үлес, ал сол аудармалар бойынша жүзеге асырылған қойылымдар қазақ театр өнерін ілгері дамытуда белесті кезең болды.

1957 жылы Қазақтың Мемлекеттік көркем әдебиет баспасы «Көркем аударманың кейбір мәселелері» деген жинақ шығарды. Жинақ талантты аудармашы Мұхтар Әуезовтің «Көркем аударманың кейбір теориялық мәселелері» деген мақаласымен ашылады. Автор мақаласында : «Аударма саласындағы көптеген міндеттер нақтылы түрде, түпнұсқаның түрлі қасиеттерін толық беру үшін аудармашы қолданған құрал-тәсілдерді зерттеумен анықталады, ол қасиеттерге: интонация, ырғақ, образдылық/ синонимдердің, идиомалардың, мақал-мәтелдердің, афоризмдердің түрліше астарларымен бірге/ секілді элементтер жатады және бұған ұлттық форманың әрқилы өзгешеліктері, тарихи сипаттары да келіп қосылады», - деп өз ойын білдіреді.

М.Әуезов Н.В.Гогольдің «Ревизорын», И.С.Тургеневтің «Дворян ұясы» секілді классикалық шығармаларын қазақ тіліне көркем тілмен аударғаны белгілі. Ол ешқашанда аудармада «түпнұсқадағы сөйлемнің көшірмесін беру керек» деп талап қоймайды, қайта керісінше Әуезов «тек дәл аудару ғана үлкен жазушының тіл, стиль, сөйлем ерекшеліктерін бере алатынын» ашып айтады. Дәл осы пікірді біз аударма тәжірибесінде кеңінен қолданып келеміз.

М.Әуезовпен аудармашылық жұмыста тығыз қарым-қатынаста болған А.Пантйлев пен З.Кедринаның мына бір естелігіне назар аударайық: «... Мен үшін ең тамашасы-қазақ өлеңдерін орыс тіліне аудару ісіне, соның ішінде автордың /Жансүгіровтің/ өзі тікелей қатысуымен және Мұхтар Омарханұлының басшылығымен аударуға қатысуым болып еді. Біз онда Ілиястың «Дала» поэмасын аудардық. Поэманы үшеулеп отырып аударатынбыз. Мұхтар Омарханұлы, Жансүгіров және мен үшеуіміз бірігіп әуелі жолма-жол аударма жасап алдық. Осындай әр отырыста біз бір тарауды аударып тастайтынбыз. Сол кезде менің қолымнан өткен әрбір тарауды дауыстап оқып, талқылайтынбыз, түзетулер енгізетінбіз, содан соң ғана дайын болды деп есептейтінбіз. Осы жұмыс үстінде мен Мұхтардың қазақтың мәдениетіне шын берілген ғажап көзқарасын көрген едім. Әуезов өз мойнында көп те көрнекті жұмыс тұрғанына қарамастан талай тынымсыз уақытын, алуан қырлы еңбегін осы аудармаға жұмсады», - дейді [3.56].

Белгілі сыншы М.Қаратаев М.Әуезовтің аудармашылық рөлін жоғары бағалай келіп, мынандай қорытынды жасайды : «Без большой и многолетней переводческой деятельности Ауэзов, вероятно, не стал бы тем, чем он стал для советской литературы» [4.6].

1963 жылы Мәскеу қаласында жарық көрген «Мастерство перевода» атты кітаптың М.Әуезовке арналғандығы аудармашылық шеберлігінің куәсі іспеттес.

Нағыз шығармашылық дегеніміз көркем аудармада да түпнұсқаның тілдік, стильдік ерекшеліктерін түгел ескере отырып, оның көркемдік қасиеттерін толыққанды жеткізу, әрі қазақша түсінікті да жатық етіп шығару. Осы екеуі шебер ұштасқанда ғана аударма көркем болатыны белгілі. Ал М.Әуезовтің барлық жасаған аудармалары осы айтылған талапқа сай келетінін аударматанушылардың жіті зерттеулерінің қорытындысы бойынша айта аламыз.

М.Әуезов қазақ әдебиеті классиктерінің шығармаларының орыс тілінде жарық көруіне де мол еңбек сіңірді. Белгілі орыс ақыны В. Рождественский: «Абай Құнанбаевтың мен аударған шағын жинағы Алматыда 1936 жылы басылып шықты. Оның жарық көруіне себепші болған Мұхтар Әуезов. Бұл соның идеясы болатын. Және оның толық жүзеге асуына ол өзі барынша атсалысты. Оның достығы аудармашы еңбегінің межелі жерден шығуы екі талай еді», деп ұлы Мұхтар Әуезовтің аудармашы ретіндегі қызметінің бір қырын көрсетеді.

XX ғасырдың Гомері атанған Жамбыл Жабаевтың шығармаларының орыс тіліне аударылуына да себепші болған Мұхтар Әуезов еді. М.Әуезов аудармада Жамбылдың «өзі өзгеріп» жаңғырып, «жаңарып» кетпеуін, оның образдылық жүйесі, ұлттық өрнек бояуы, өлең құру ерекшелігі қаз қалпында сақталуын қатты қадағалаған. Ол: «Жамбыл сегіз қырлы, бір сырлы суреткер. Оның толып жатқан ертегі, эпиграмма, памфлет, мақал-мәтел, нақыл сөздері бар. Міне, солардың бәрін мұқият жинақтап, солардың бәрін аудару қажет. Тек сонда ғана Жамбылдың нағыз жезтаңдай жыршы, халықтық сөз зергері ретіндегі алып тұрған тұлғасын анықтауға болады» – деген тамаша пікір айтқан. Яғни, аудармашыларға ақыл-кеңес беріп отырған.

Аударматанушылар жиі айтатын: «Көркем аудармаға қойылатын ең басты шарт – шығарманың көркемдік идеялық күші мен эстетикалық ләззатын жеткізу. Ол ең алдымен, көркем болсын, әсерлі де тартымды оқылсын», - дегенді де айтқан Мұхтар Әуезовтің сөзі.

1918 жылдан бастап қазақ елі М.Әуезовтің аударма туындыларымен таныса бастағаны белгілі. Осы жылы Л.Н.Толстойдың «Будда» деген әңгімесін аударды. басылады. Аударманың көркемдік сапасы, әсіресе сол дәуірдің тұрғысынан қарағанда, біршама жоғары. Оның орындалу шеберлігі жағынан бұған дейінгі аударма еңбектердің алдыңғы қатарына да қоюға әбден болады. Аудармашы түпнұсқаның баяндау жүйесін

бұзбай, бөлшектемей, әрбір ойды, іс-әрекетті қазақтың әдеби әрі көркем сөздермен жатық етіп беруінде. Аудармашы еркін тәсілді қолданған. Еркін дегенде, жөні жоқ ауытқушылық кездеспейді.

Аудармашы ұстаған принциптері туралы 1936 жылы жазған «Мәңгі жасайтын Шота Руставели» деген мақаласында біраз ойлар бар. Грузин халқының талантты ақыны Шотаның «Жолбарыс терісін жамылған батыр» деген атақты поэмасын аударуға қазақтың ірі ақындары кіріскендігін мәлімдейді, соған байланысты аударма жайында біраз ойларын ортаға салады. Поэманы қазақша аудармастан бұрын, басқа тілдердегі аудармаларымен танысуға шақырады. Автор әрбір аудармаға жан-жақты әзірлікпен, ғалымдық мағлұматпен, сол тақырып жайында терең білімі мен кірісуді талап етеді. Ол аударма да түпнұсқаның көркемдік, стильдік ерекшеліктерін, ой тереңдігін жеткізуді бірінші кезекке қояды. Ш.Руставелидің өз жанынан мақал шығарғыштығын, аз сөзге көп мағына сыйғызып, терең метафора үлгісімен салыстыра сипаттайтын кестесі мол ақын екенін ескертеді. М.Әуезов: «... сол ерекшеліктер мен асылдандыра аса ұқыпты боп отырса, міндеттің зоры да, қадірлісі де осында. Біздің ақындар мәдениеттердің бір-бірімен жақындасу жолында қабысып табысуына жәрдем етеді. Тарихтың маңызы зор, мәдениеті міндетті ада қылады», – деп түйеді. Бұл да аудармашы қызметінің тарихи маңызын көре білгендік деп саналады.

1952 жылы И.С.Тургеневтің «Дворян ұясы» атты романды аударуына байланысты жазған мақаласында М.Әуезов: «Мен шамам келгенше ең алдымен романды дәл аударуға тырыстым» деген болатын. Бұл турасында, сыншы, академик М.Қаратаевтың кезінде: «аудармашы түпнұсқаға сөзбе-сөз ұқсатамын деп, кітаптың оқушыға түсініктілігін ауырлатып алған. Тургенев прозасының нәзік психологиялық суреттерін толық жеткізе алмаған» деп айтқан пікіріне аудармашы Ә.Сатыбалдиев те қосылады. Бұл сын-пікір аудармашының тірі кезінде айтылған болатын. Дегенмен бұл аударма ғылыми тұрғыда зерттеуді талап етеді. Өйткені, мұнда аударма өнерінде не бір тамаша үлгілер көрсетіп, еркіндік пен дәлдікті шебер ұштастыра білген классик жазушының мақсатты жасаған бетбұрысы еді. Сондықтан бұл еңбек дәл аударудың жолындағы қиыншылықтарды көрсететін туынды.

Л.Соболев : «Ол орысша өте шешен де әдемі сөйлейтін. Маған өзінің туып өскен даласы туралы айтқанда соншалықты дәл әрі әсем орыс сөздерін тауып қолданатын, соған қарағанда, өзінің ана тілін қандай тамаша біледі деп еріксіз ойланатынсың!», - деп ұлы аудармашы туралы жоғары пікір айтқан [5.17].

М.Әуезовтің көркем аударма теориясына байланысты айтылған келелі пікірі қашанда маңызды. М.Әуезов Гогольдің «Ревизор» пьесасын қазақ тіліне аударды. Аударма қазіргі кезге дейін өз құнын кеміткен емес. Аударманың негізгі түрлерін /сөзбе-сөз, еркін, балама/ шеберлікпен ұштастыра білген. У.Шекспирдің «Отелло», «Асауға тұсау» драмаларын қазақ тіліне аударды. Аталған шығармалар М.Әуезов атындағы академиялық драма театрының репертуарынан өзіндік орын алған.

Қазақ ақын-жазушыларының шығармаларын қазақ тілінен орыс тіліне аудару кезінде орыс аудармашыларының көбі М.Әуезовпен пікірлесіп, ақыл-кеңес сұрайтын. Мысалы, орыс жазушысы әрі аудармашы Алексей Пантилев, әдебиет зерттеушісі Сергей Даронян оның аудармашылық қызметтегі көмегіне байланысты естеліктерін жариялады.

1972 жылы «Жазушы» баспасынан орыс тілінде шыққан «Мухтар Ауэзов в воспоминаниях современников» дейтін жинағы ғалымның көркем аудармадағы қызметіне байланысты талай қызықты естеліктерді топтастырған еңбек деп саналады.

М.Әуезовтің аударматануға байланысты айтылған мынандай пікірлері бар:

«Қызыл тілге, шешендікке салынбаңдар, ол аударманы түпнұсқасынан алыстатып әкетеді. Оригиналдан лағып кетуге болмайды, ондай шығындап кеткен аудармалар тіпті соны жазған автордың шығармасы деудің өзі қиын болады».

... благодаря переводу произведений великой русской классической литературы, я переводчик-писатель, сам стремлюсь научиться мастерству этого прекрасного образца.

Точная передача предложения – основа точного воспроизведения стиля писателя, зная его можно полностью понять своеобразие и особенности этого писателя...

«Аудармада автордың өзіндік ерекшеліктерін жеткізу үшін сөйлемді бөлшектемей, тұтас аудару керек. Тұтас аударумен қатар автордың стилін неғұрлым айқынырақ көрсету үшін, сол сөйлемнің ерекшеліктерін, тыныс белгілеріне дейін, сол күйінде, бұлжытпай дәл беру керек.

«Біздің әдебиетімізді қай салада болмасын байытып, өсіруге көмекші боп келе жатқан істің бірі аударма екені мәлім. Біз поэзиялық және драматургиялық үлгілердің талайын орыс тілінен қазақшалап аударып жүрміз. Бірақ әлі күнге «Көркем аударма қалай істелсе ойдағыдай шығады» деген әрі ғылымдық, әрі творчестволық жауапты сұрақтарға нақтылы шешу сөз айтылмай келеді. Әрбір аудармашылық әрекетіміз табыстармен, кемшіліктермен ескеріліп, тексерілмей жүр. Неғұрлым аудармашылық еңбектеріміз көбейе түссе, соғұрлым аудармалық тәжірибеге қорытынды, тиянақты жетекшілік пікірлер айту қажет бола түседі».

«Тарихтық жаңа дәуірдің мақтаныш табысы ретінде тағы да еске алатын бір жайымыз бар. Революциядан бұрын өзге халықтың тіліне қазақ әдебиетінің шығармасы аударылмаған екен».

«Асылы, жолма-жол аударма дегеннің өзі түпнұсқа мен оны өзге тілге аударушы-әдебиетші арасында жүрген, тілінің мүкісі бар адам сияқты нәрсе ғой, ол өткен заман тілмаштарына ғана керек болар. Жолма-жол аударма ең жақсы дегенде сөздің тура сұлбасын, бергі жағынан ғана түсінікті мағынасын жеткізе алар. Ал көркем проза мәтіні дегеніміз де поэтикалық мәтін сияқты ғой, оның да көп-көп қосарлы, қосалқы қасиеттері – мән-мәнерлері, нюанстары, обертондары бар».

«Ешбір жағдайда да түпнұсқаны ұстай қатып, соның ағымымен қалай болса солай жүре бермеңіздер. Өйтсеңіздер шығармашылық аударма емес, жолма-жол аударманың біраз жақсартылған түрі ғана болып шығады. Қажет жердің қандайда да болса да, сөйлемді сығымдап құруды ойлай отырыңыздар. Мұның аса қажеттілігі сонда – қандай жолма-жол аударма болса да (тіпті нағыз аударманың өзінде де) сөйлем түпнұсқадан ұзынырақ болатынын байқап жүрміз. Сондықтан сөйлемді неғұрлым ықшамдай мәнерлеп, орыс тілінің нақ осы тектес сұлулығын пайдалана отырып аударыңыздар.

«Көркем аударманың кейбір мәселелері» дейтін мақаласындағы: «Аударма саласындағы көптеген міндеттер нақтылы түрде, түпнұсқаның түрлі қасиеттерін толық беру үшін аудармашы қолданған құрал тәсілдерді зерттеумен анықталады, ол қасиеттерге: интонация, ырғақ, образдылық /синонимдердің, идиомалардың, мақал-мәтелдердің, афоризмдердің түрліше астарларымен бірге/ секілді элементтер жатады және бұған ұлттық форманы әр қилы өзгешеліктері, тарихи сипаттары да келіп қосылады», - деген ойы көркем аударманың тәжірибесі мен теориясына өлшеусіз еңбек сіңірген жазушы, ғалым М.Әуезовтің аударматанушы ретінде жасаған ғылыми қорытындысы еді.

Пайдалаған әдебиеттер тізімі:

1. С.Құлманов. Аударманың өзекті мәселелері – Алматы: «Palitra-Press» - 2015
2. Ә.Сатыбалдиев. Рухани қазына. А., Жазушы, 1987
3. Мұхтар Әуезов энциклопедиясы — Алматы, «Атамұра» баспасы, 2011
4. Қаратаев М.Көркем әдебиет туралы ойлар. - Алматы : Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1958. - 442 б
5. М.Әуезов. Толық шығармалар жинағы. 20 томдық. Алматы : Жазушы. 1979.

Табулдина А.М.
экономист, доцент

*Государственный университет имени Шакарима города Семей,
г. Семей, Казахстан*

КАЧЕСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РК: СЕГОДНЯ И В БУДУЩЕМ. ЛОГИЧЕСКИЕ КОНСПЕКТЫ-СХЕМЫ ЛЕКЦИЙ

Исходя из Послания Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана (05.10.2018) необходимо почеркнуть, что сформированы прочные экономические основы.

Развивается малый и средний бизнес, составляющий основу процветания экономики. В рейтинге ведения бизнеса Всемирного банка Казахстан поднялся на 36-е место среди 190 стран.

Мир стремительно меняется. Новые технологии, роботизация и автоматизация усложняют требования к трудовым ресурсам и качеству человеческого капитала.

В высшем образовании должны быть повышены требования к качеству подготовки специалистов в учебных заведениях.

Главная цель научной статьи – повышение качества высшего образования.

В данном случае представляется возможность ознакомить аудиторию с новым подходом преподавания основы статистических дисциплин – «Общая теория статистики», которая является методологической базой всех отраслевых статистических дисциплин, включая социально-экономическую статистику.

Работа экономиста требует единства качественного и количественного анализа. Вообще, исходя из мирового опыта преподавания дисциплины «Статистика» представляет собой обязательный предмет.

От степени усвоения этого курса зависит успешность овладения другими не только статистическими, но и экономическими и неэкономическими дисциплинами, а следовательно, и умение в дальнейшей практической и научной работе широко и квалифицированно пользоваться статистическими методами и статистическими материалами для решения социально-экономических и других проблем, касающихся экономики и общества. Поэтому требуется активизация учебного процесса, повышение качества, интенсивности, модификации и эффективности преподавания, усиление самостоятельной работы студентов и их активности в учебном процессе, регулярная работа студентов на протяжении всего учебного года, внедрение более эффективных мер контроля за ходом освоения студентами учебного материала и за их успеваемостью.

Все это требует качественного совершенствования форм обучения статистике, как и другим дисциплинам.

В современных условиях, когда объем необходимых для человека знаний резко и быстро возрастает, уже невозможно делать главную ставку на усвоение определенной суммы фактов. Важно прививать умение самостоятельно пополнять свои знания, ориентироваться в стремительном потоке научной и политико-экономической информации. Тут нас ждет большая работа. Конечно работа осмотрительная, вдумчивая, без ненужной ломки или поспешных решений. Что здесь требуется? Видимо, и улучшение подготовки преподавателей, и приведение самих методов обучения в соответствии с требованиями жизни и обеспечение учебных заведений современными учебными пособиями, в том числе наглядными, например, как мы предлагаем-логические конспекты – схемы лекций по общей теории статистики, являющейся методической базой всех дисциплин.

В логических конспектах – схемах лекций по общей теории статистики важную роль играет программирование обучения и программированные учебные пособия. Такой курс обучения нацеливает студента на самостоятельное систематическое овладение знаниями и

помогающего ему в этом. Само пособие состоит из логических конспектов – схем лекций и трех разделов:

- 1- Основной;
- 2- Контрольный;
- 3- Консультативный.

Допустим, по данному курсу предусмотрено 30 часов практических занятий.

Тема	Количество часов
Сводка и группировка статистических материалов	2
Средние величины	4
Основные характеристики вариации и формы распределения	4
Статистические методы измерения связи	6
Ряды динамики	4
Индексы	6
Статистические наблюдения	2
Выборочный метод	2

Цель преподавания занятий – овладеть методами получения, обобщения и анализа статистических данных. В пределах отведенного для практических занятий времени предусмотрен программированный контроль знаний студентов. Первая контрольная работа охватывает материал по темам курса.

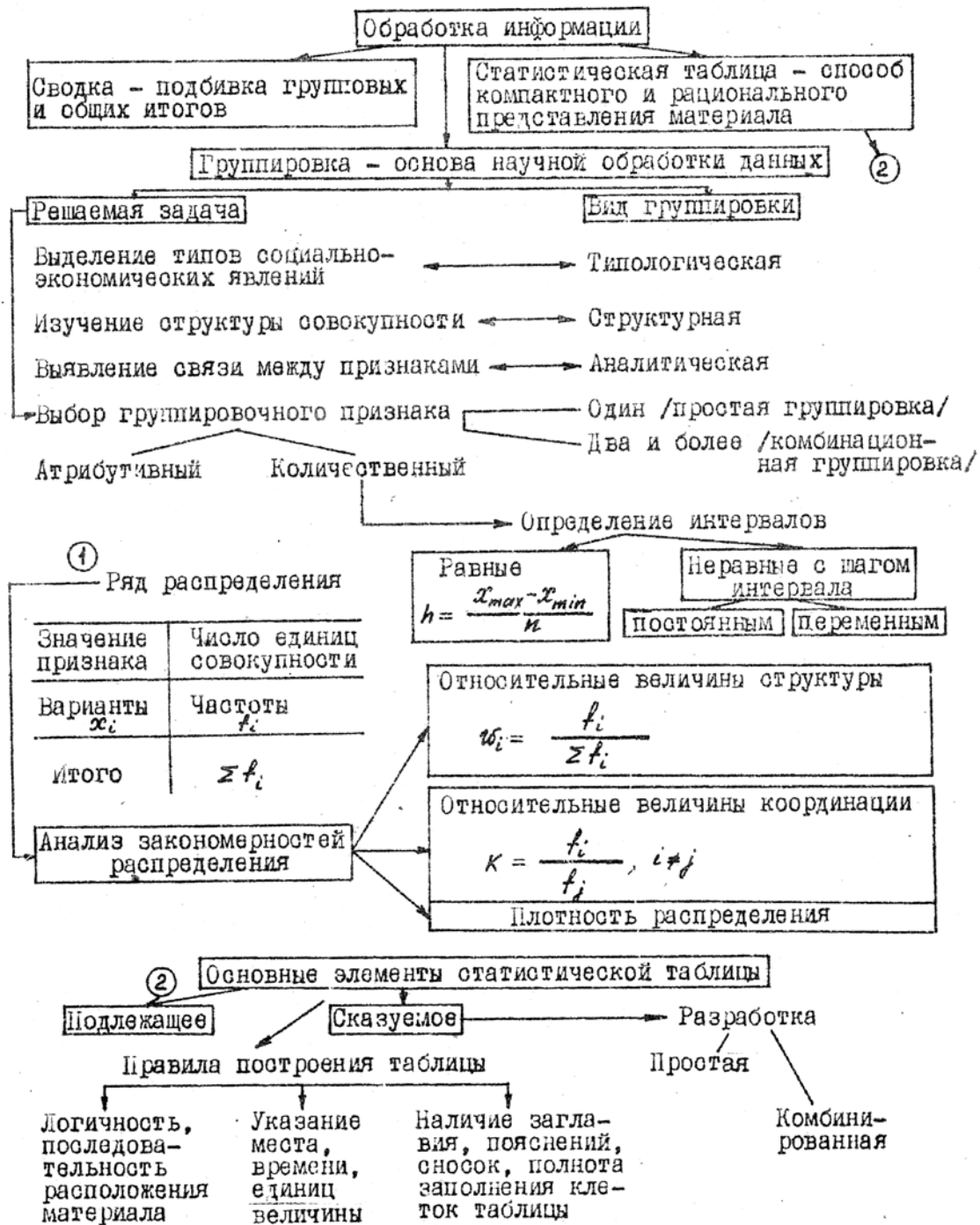
Рассмотрим первую контрольную работу по теме: «Сводка и группировка статистических материалов.»

В планах практических занятий по отдельным темам курса, кроме перечня основных вопросов темы, задач и вопросов для самостоятельной работы студентов приводятся логические конспекты – схемы изучаемого материала. Они иллюстрируют взаимосвязь статистических методов и приемов, а также возможность их комплексного использования для всестороннего изучения явлений и процессов общественной жизни.

Список литературы:

1. Рязов Н.Н. Общая теория статистики. – М.: Статистика, 1979
2. Аллен Р. Экономические индексы: Пер.с англ. –М.: Статистика, 2005
3. Кильдишев Г.С. Общая теория статистики.-М.: Статистика, 1998
4. Яблочник А.Л. Общая теория статистики. - М.: Статистика, 1976

Логический конспект-схема материала темы

Занятие 1

Тема: Сводка и группировка статистических материалов

Цель занятия – овладение техникой статистической сводки и группировки. Какие задачи решаются методом группировок. Усвоить правила выбора группировочных признаков и правила построения интервалов группировки. Приобрести навыки построения статистических таблиц и усвоить экономический смысл относительных величин структуры и координации.

Основные вопросы темы

1. Содержание сводки и группировки. Их роль в статистическом исследовании.
2. Важнейшие положения теории группировок.

3. Задачи, решаемые методом группировок. Виды группировок и их особенности.
4. Ряды распределения, их виды и способы графического изображения.
5. Экономическая сущность относительных величин структуры и координации.

Виды статистических таблиц. Правила их построения

Список литературы:

1. Плошко Б.Г. Группировка в системе статистических показателей. – М.: Статистика, 1971, с.с. 19-38.
2. Табулдина А.М. Учебные задания по общей теории статистики. – Семей: СГУ им.Шакарима, 2018.

Вопросы для самостоятельной работы

1. Роль сводки и группировки в статистическом исследовании.
2. Почему группировка называется научной основой статистической сводки?
3. Роль ученых – статистиков в создании научных основ использования метода группировок.
4. Основа выбора группировочного признака. Приведите примеры.
5. Как построить интервалы группировок? Когда применяются равные интервалы?
6. Когда применяются неравные интервалы? Шаг интервала.
7. Какие задачи статистико-экономического анализа решаются методом группировок?
8. Объясните на конкретном примере сущность типологической группировки
9. Какую задачу анализа решают ряды распределения?
10. Разъясните экономический смысл относительных величин структуры и координации (на конкретном примере).
11. Графическая структура совокупности (как наглядно Вы это представляете?)
12. В чем заключается назначение статистических таблиц?
13. Объясните понятия: «подлежащее» и «сказуемое» таблицы.
14. Назовите виды таблиц по характеру подлежащего.
15. Объясните на конкретном примере правила построения статистических таблиц.

Домашнее задание по теме: «Сводка и группировка статистических материалов» решить задачи: [4; 11.17-11.20] и подготовить теоретические вопросы темы «Средние величины». Хотелось бы уточнить: в разделе 1 все темы курса расчленены на подтемы (дозы, порции, шаги). В разделе 2 по каждой теме даны ответы на задачи к тексту раздела 1. И, именно, такая энергетическая пошаговая структура данной работы и рекомендуемая последовательность проработки материала соединяют в одно целое процесс его изучения, осмысливания, закрепления и контроля усвоения и в то же время облегчают работу студента над пособием, приучают его к самостоятельному приобретению знаний и к самоконтролю, представляют каждому студенту возможность работать в наиболее благоприятном для него режиме.

Считаем, что программированное обучение – это не вызов, это важный шаг в развитии традиционной формы обучения, которая остается основой педагогического процесса! Но с более активным управлением процессом обучения, с большей степенью индивидуализации, с более интенсивной и оперативной обратной связью, с более высокой степенью самостоятельности и активности обучаемого, согласитесь?! Это имеет исключительно важное значение для повышения качества подготовки специалистов и, в частности, для повышения уровня статистической подготовки экономистов и не экономистов с высшим образованием. Скажете, при чем тут не экономисты, а притом, что статистические методы анализа являются алгоритмами решения поставленных задач перед всеми отраслями рыночной экономики.

Атабаев Ж.Т., кандидат экономических наук
Семейханова А.М., магистр экономических наук
Калдыбаева Д.О., магистр

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан*

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ВАЖНЕЙШЕГО ФАКТОРА ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Динамично развивающаяся экономика Казахстана, с учетом поставленных масштабных задач по вхождению в тридцать наиболее развитых государств мира, уже сейчас испытывает нехватку в квалифицированных кадрах, и особенно в специалистах ИТ и телекоммуникаций. Новые образовательные инициативы, внедряемые в систему высшего профессионального образования страны, должны помочь решить проблему нехватки подготовленных кадров, адаптировать традиционное образование в глобальное образовательное пространство. Глобализация и впредь будет движущей силой изменения страны, ее экономики и образования.

По итогам Отчета о глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума (ВЭФ) 2017 г., Казахстан занимает 57 место среди 144 стран мира, что на четыре строчки ниже чем год назад. В то же время, по уровню развития инноваций Казахстан занимает 84 место, что является основанием для совершенствования государственной политики и национальных приоритетов (таблица 1).

Таблица 1. Позиции Казахстана в рейтинге GCI Всемирного экономического форума

Показатель	2014	2015	2016	2017	изменение
Общий рейтинг Казахстана	50	50	53	57	-7
12 - слагаемое: Инновации	84	85	84	84	0
Способность к инновациям	74	69	73	84	-10
Качество научно-исследовательских организаций	102	99	63	78	24
Расходы компаний на НИОКР	77	68	61	95	-18
Сотрудничество университетов и бизнеса в сфере НИОКР	79	88	66	75	4
Госзакупки высокотехнологичной продукции	58	74	55	73	-15
Доступность ученых и инженеров	98	83	64	66	32
Патенты на 1 млн. населения	67	70	69	68	-1

Примечание – Составлено авторами по данным /1, 2/.

«Из 12 факторов конкурентоспособности улучшение произошло по 5 факторам, снижение по 4 факторам и по 3 факторам позиции не изменились. Из 98 индикаторов улучшение произошло по 50 индикаторам, ухудшение по 34 индикаторам и по 14 индикаторам изменений нет».

Конкурентными преимуществами Казахстана являются рынок труда — 30 место (улучшение на 3 позиции) и динамичность бизнеса — 37 место (ухудшение на 2 позиции).

Согласно оценке ВЭФ, конкурентоспособность Казахстана находится на среднем уровне по таким факторам, как «ИКТ» — 44 место, «Размер рынка» — 45 место, «Образование и навыки» — 57 место, «Рынок товаров» — 57 место, «Институты» — 61 место и «Макроэкономическая стабильность» — 62 место и «Инфраструктура» — 69 место.

Слабыми позициями Казахстана определены факторы «Финансовая система» — 100 место, «Здоровье» — 97 место и «Инновационный потенциал» — 84 место.

Значительное улучшение в рейтинге отмечается по факторам «Институты», поднявшись на 12 позиций до 61 места, и «Рынок товаров», поднявшись на 10 позиций до 57 места. Также Казахстан показал позитивную динамику по следующим факторам: «Инфраструктура» (69 место, 2017 г. — 72 место) и «Рынок труда» — (30 место, 2016 г. — 33), «Финансовая система» — (100 место, 2016 г. -102 место).

Наибольшее снижение отмечается по 2 факторам: «Образование и навыки» (57 место, -5 позиций) и «Здоровье» (97 место, -3 позиций) [3].

Аналитики S&P отмечают, что экономика Казахстана по-прежнему в значительной степени зависит от ресурсной базы, в частности, от нефтяного сектора. На его долю, по оценкам агентства, приходится 20–30% ВВП Казахстана, более 50% налоговых поступлений и 60% экспорта.

По существующим оценкам, в развитых странах от 50 до 90% роста ВВП определяется инновациями и технологическим прогрессом [4, с.15].

Инновационная активность казахстанских предприятий заметна в отраслях, производящих продукцию с низкой степенью переработки (таблица 2).

Таблица 2. Основные показатели инновационной деятельности в Казахстане за 2006-2017 годы

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Доля инновационной продукции в ВВП, %	1,53	1,19	0,69	0,51	0,66	0,86	1,25	1,64	1,5	0,9	0,8	0,7
Уровень инновационной активности (по технологическим инновациям), %	4,8	4,8	4,0	4,0	4,3	5,7	5,7	8,0	8,1	8,1	9,3	9,6
Внутренние затраты на исследования и разработки, в % к ВВП	0,24	0,21	0,22	0,23	0,15	0,16	0,17	0,17	0,16	0,16	0,14	0,13

П р и м е ч а н и е – Рассчитано авторами по данным [5].

Инновационная активность предприятий страны хоть и демонстрирует неустойчивый рост, все же недостаточна. Для сравнения: доля инновационно активных предприятий в США составляет около 50%, Турции – 33%, Венгрии – 47%, Эстонии – 36%, России – 9,1% [4, с.16].

Принято считать, что от качества образования зависит не менее 40% экономического роста. А экономический рост, в свою очередь, зависит от наличия товаров, которые пользуются спросом на каких-либо рынках. В данное время Германия тратит примерно 2,7% своего ВВП на инновационные процессы (Казахстан, как следует из таблицы 2, менее 0,2%, планируется поднять этот показатель до 2020 г. до 1%) и 5% от ВВП на образование (Казахстан – 2,8%). По эффективности инновационных процессов немецкая экономика занимает 4-ое место в мировом масштабе.

В США объявлено о выделении более 3% ВВП на научные исследования и разработки, т.е. в течение следующих 50 лет в стране расходы на науку будут составлять, по некоторым подсчетам, более 400 млрд. долларов в год, и это обеспечит подавляющее научно-технологическое первенство Америки в XXI веке.

Сегодня в мире насчитывается всего 12 нанотехнологических стран, живущих за счет высоких технологий. Например, Тайвань, лидер в области микроэлектроники, производит 80% мобильных телефонов в мире. Кроме того, эта крошечная страна производит: ноутбуки – 94% мирового производства, серверы – 87%, кабельные модемы – 86%, память ROM – 94%. В число мировой четверки передовых наук входят США, ЕС, Япония и Китай. Затраты на науку в Китае растут на 17% ежегодно. На США приходится 36% мирового рынка наукоемкой продукции, на Японию – 30%, Германию – 17% [6, с.5].

Образование является важнейшим средством формирования человеческого капитала и тесно связано с исследованиями и инновациями. Политика поддержки инноваций должна способствовать системному взаимодействию между тремя факторами деятельности – образованием, наукой и бизнесом. Эти три понятия, которые являются центральными движущими силами общества, образуют так называемый «треугольник знаний» (Triangle of Knowledge) (рисунок 1).

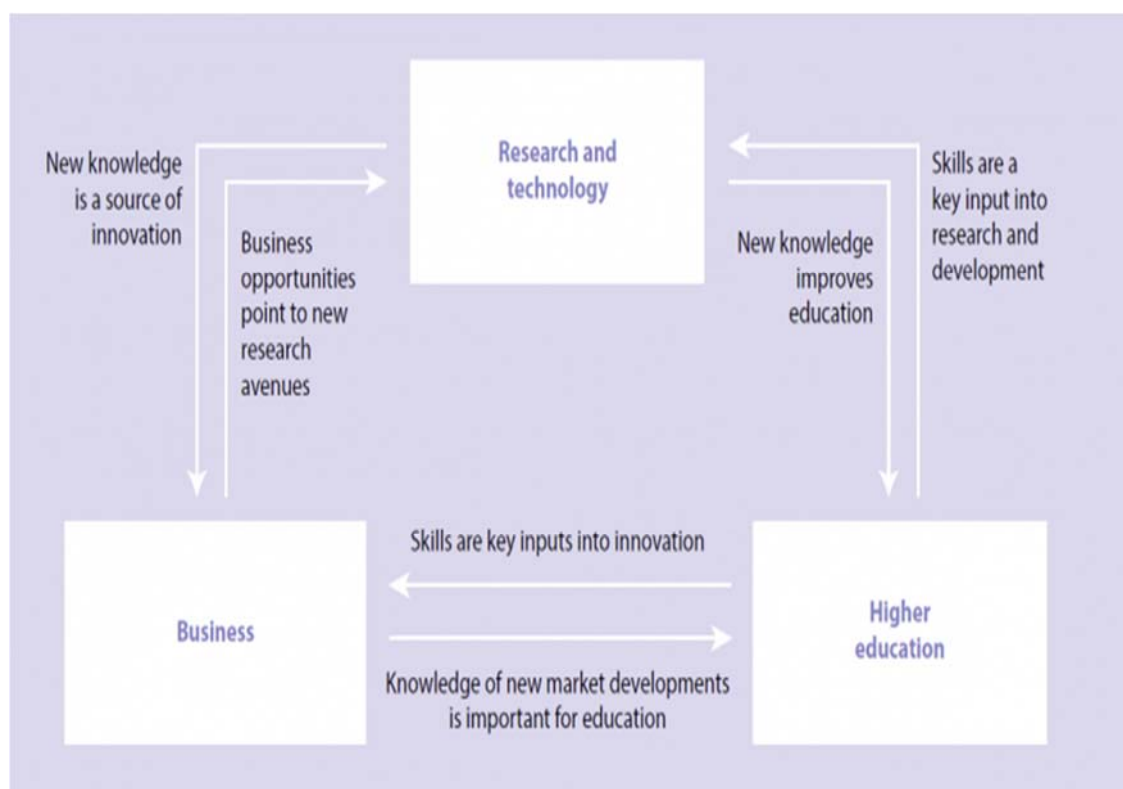

Рисунок 1 - Треугольник знаний [7]

Существует две ключевые вещи, касающиеся знаний:

1. Знание является ключевым фактором, определяющим будущий экономический рост и благосостояние нации;
2. Накопление знаний, навыков и креативности, которые гораздо сложнее скопировать, позволяют повысить инновационный потенциал экономики и ее конкурентоспособность в целом.

Стратегия инновационного развития предполагает приобретение и сохранение технологического преимущества (конкурентоспособности). Однако такие факторы, как качественное образование, научные исследования высокого уровня, приобретенный профессиональный опыт, взятые по отдельности, автоматически к такой стратегии не приведут. Соединенные же воедино в «треугольник знаний» в тесной взаимосвязи эти

факторы не просто создают возможности, а обеспечивают качественный экономический рост и развитие.

Общую прямую выгоду человечества от внедрения 12 прорывных технологий Глобальный институт McKinsey (MGI) оценивает в пределах от 14 трлн. до 33 трлн. долларов, причем большую часть этого прироста получают развитые страны. Последняя цифра сопоставима с современным ВВП США и Евросоюза вместе взятых. В реальности выгода может быть и намного больше, ведь экономисты не учитывали косвенные эффекты от внедрения новых технологий. Оценка учитывает не только вклад технологий в ВВП, но и такие показатели, как экономия на издержках для пользователей, а также выигрыш потребителя (разницу между рыночной ценой и тем, что покупатель готов отдать за новый товар) % [8].

Можно констатировать, что на нынешнем этапе развития страны, ориентированной на рыночные отношения, приоритетным направлением становится совершенствование инвестиционной политики и соответственно инвестиционного имиджа страны, нацеленной на сохранение социально-экономической стабильности и повышение эффективности экономики, в частности роста производительности труда в отраслях материальной сферы, снижение энергоемкости ВВП. Все это возможно только при системном и комплексном развитии человеческого капитала с учетом требований ускоренной технологической модернизации экономики.

Список литературы:

1. Никоноров А. Насколько конкурентоспособен Казахстан? Часть 1: Бизнес и инновации. 29 сентября 2017 года. [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <https://365info.kz/2017/09/naskolko-konkurentosposoben-kazahstan-chast-1-biznes-i-innovatsii/>
2. Казахстан в Индексе глобальной конкурентоспособности ВЭФ 2014-2015. 10 апреля 2016 года. [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>
3. В Индексе конкурентоспособности Казахстан занял 59 место из 140 стран. 17 октября 2018 года. [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://news.mail.ru/economics/35074019/?frommail=1>
4. Атабаев Ж.Т. Некоторые аспекты основ устойчивого социально-экономического развития Казахстана. Социально-экономические проблемы региона в условиях инновационного развития территорий: V Международная научно-практическая конференция (г.Нижневартовск, 30 апреля 2015 г.) – Нижневартовск (Россия).
5. Наука и инновации за 2003-2017 годы. [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersScience?lang=ru&_afLoop=4389020395705024#%40%3F_afLoop%3D4389020395705024%26lang%3Dru%26_adf.ctrl-state%3Dpa9z5w2om_64
6. Кенжеболат Жолдыбай Инновации – путь к процветанию// Казахстанская правда. – 2013. - №93-94. – с.5.
7. European Institute of Innovation and Technology, Catalysing innovation in the knowledge triangle: practices from the EIT knowledge and innovation communities, 2012 (p. 8).
8. 12 прорывных инноваций, которые изменят экономику к 2025 году. [Электронный ресурс]. – 2012. – Режим доступа: <http://www.ca-news.org/news/1068082?from=rss>

Ақманова Ғ.Р., педагогика ғылымдарының кандидаты
Кақимжанова Ә.Л., педагогика ғылымдарының магистрі

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

ҚАЗАҚ ТІЛІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ДЕҢГЕЙДЕ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Болашақтың бүгінгіденде нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын күш тек білімде ғана. Қай елдің болмасын өсіп - өркендеуі, өркениетті дүниеде өзіндік орын алуы оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты.

Қазіргі уақыттағы білім беру үрдісінде сапалы, тиімді, нәтижелі білім берілуі керек. Өйткені ХХІ ғасыр жандану заманы сол себептен де білім беру тарихында осындай жаңалықтардың, болып тұрғаны жоспарланған нәтижеге, мақсатқа толық жетудегі маңызды рол атқаратын мәселелердің бірі. Білім беру жүйесі төңірегінде сөз қозғау қазіргі өскелең өміріміздегі көкейкесті мәселелердің біріне айналып отыр. Өйткені, қай саланы тілге тиек етер болсақ та, білім, ғылым ауылына соқпай өту мүмкін емес. Бұл саланы реформалаудың маңыздылығы әлемдік стандарттар өлшемімен үйлесім тапқандығында. Себебі, ауқымды түрде болып жатқан жаһандану кезінде өміршендікті мұрат тұтып, жас ұрпаққа уақыт талабына сай заманауи деңгейде білім беру, сондай – ақ рухани қуаттандыру бүгінгі таңдағы алдыға қойған басты мақсаттардың біріне айналып отыр.

Еліміздің егемендік алуымен байланысты қоғамдық өмірімізде болып жатқан түбегейлі өзгерістер мен идеологиялық ұстанымдар қоғамдық ғылымдар саласына жаңаша өзгерістер әкелгені белгілі. Қоғамымыз жан – жақты қарқынды жолға түсіп, елу елдің қатарына кіруді мақсат етіп қойып отырған бүгінгі жағдайда тілдің атқарар орны ерекше екендігі белгілі.

Тіл – үнемі өзгеріп, дамып, толығып отыратын қоғамдық құбылыс. Қоғамда болып жатқан өзгеріс, жаңалықтардың бәрі тіл арқылы таңбаланып өмірге еніп жатады. Тілдің өмір суру даму тарихында сөздік құрамда бар кей сөздердің жаңа мағынаға ие болуы, жаңадан жасалуы, өзге тілдерден енуі, мағыналарының кеңеюі не тарылуы, бірқатарының қолданысымыздан шығып қалуы немесе мағыналары жақын сөздердің бір – бірінен алшақтау сияқты өзгерістер болып отыратыны ақиқат.

Тіл-адам мен адамды, ұлт пен ұлтты жақындастырып, табыстыратын өзгеше құрал. Ол халықтар арасындағы достықтың бастауы, олардың ынтымақтастығы мен береке бірлігінің тірегі. Алайда тілдер де жоғалып кетуі мүмкін.

«Тіл мамандарының есебі бойынша 2004 жылдың қаңтарына дейін әлемде 6809 тіл қалыпты. Сол тілдердің 90 пайызын саны 100 мыңнан төмен халқы бар ұлттар тұратын көрінеді. Яғни, олардың болашағы бұлыңғыр деген сөз. Енді 357 тілде 50-ге дейін, ал 47 тілде бір адамнан ғана сөйлейді екен.»

Енді жаһандану заманында көпшіліктің ағылшын тіліне бет бұру үрдісі басталды. Қазіргі таңда интернеттегі ақпараттың 70 пайызы ағылшын тілінде, сондықтан мектепке де үш тілділікті енгізіп жатыр. Бірақ бұл ағылшын тілін білсек, даму көрсеткішіміз жағынан да әлем бойынша алға шығамыз деген түсінікті қалыптастырмауы керек. «Қытай халқының бес пайызы ғана ағылшынша біледі де, қалғаны өз ана тілінде сөйлейді.» Қазақ тілінің бай тіл екендігін талай ғалым дәлелдегі. Біз солардың дәлелдерінен тағы бірнеше мысалды келтірейік. «Герольд Бельгер айтады: «Сонау XVII-XIX ғасырдағы жыраулардың, ақындардың өлең-жырларын оқып отырып таң қаламын. Қазір күнделікті тұрмыста пайдаланудан шығып қалған сөздерді есептесек, он миллион қазақ сөзі бар екен. Ондай сөздік қор немістерде де, орыстарда да, ағылшындарда да жоқ. »» дегенді жазады.

Қазақ тілін оқыту елімізде қандай деңгейде? деген сұрақтың туындауы заңдылық. Қазақстанда алғаш рет халықаралық мектеп 1997 жылы ашылған болатын, ол «Мирас»

халықаралық мектебі. Даму бәсеке болған жерде жақсы жүреді. Ал Қазақстанда бұл күнде барлығы 7 халықаралық мектеп бар. Егер ағылшын тілін оқытуға қатысты материал шетелден дайын күйінде әкелінсе, қазақ тілін оқытуға қатысты материалдарды шетелден ала алмайсың. Сондықтан қазақ тілін оқыту дейгейі бәсең дамыды деуге болады. Оның бірқатар себептері бар.

Біріншіден, дәстүрлі оқудың негізінде неліктен оқушылар қазақ тілінде сөйлеп кетіп жүрген жоқ?

Екіншіден, ең жиі қолданылатын сөздер топтамасы жасалады ма?

Үшіншіден, қазіргі заманғы технологияға қазақ тілін оқыту құралдары қаншалықты бейімделген?

Төртіншіден, қазақ тілінде жиі кездесетін конструкциялар топтамасы жасалмаған.

Бесіншіден, оқылатын мәтіндер қаншалықты бейімделген және қаншалықты танымдық ақпаратқа толы?

Алтыншыдан, қазақ тілі оқулықтары халықаралық білім беру бағдарламаларының критерийлері бойынша бағалауына бейімделген. Бұдан шығатын қорытынды қазақ және орыс тілін білмейтін түрлі ұлт өкілдері отырған аудиторияда қазақ тілін оқытқанда қандай әдіс-тәсілдер тиімді екендігін анықтау. Қазақ тілін оқыту әдістемесінің жаңа жолдарын іздестіру. Халықаралық білім беру стандарттарына қазақ тілін оқытуды бейімдеу.

Қазақ тілін тек Қазақстан халқына ғана емес, әлем халықтарына оқытудың әдіс-тәсілдерін жетілдіргеніміз жөн. Әзірше өзге елдердің жоғары оқу орындарында қазақ тілін оқытудан Түркия мемлекеті алда тұр. Себебі түрік елінің 18 университетінде қазақ тілі оқытылады. Бұл ретте тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ тілін оқыту мектеп жасындағы балалардың барлығына міндеттелсе де, неліктен мектептен оқушылар қазақ тілінде сөйлеп шықпайды деген заңды сұрақ туындайды. Сондықтан алдымен Қазақстандағы орыс және басқа да қазақ мектебі болып табылмайтын мектептерде қолданылып келген оқулықтарды басты назарға алған дұрыс. Осыдан нені, қалай оқыту керек? деген сұрақтың туындайтындығы заңдылық. Тілді үйретуде қандай технологияны қолдану тиімдірек. Жалпы технология сөзінің мағынасы педагогика тіліне аударсақ, педагогикалық шеберлік, өнерпаздық, іскерлік деген ұғымға саяды. Қ.Бітібаева ғалымдар еңбектеріне шолу жасай отырып, технология туралы олардың пікірлерін былай жинақтайды:

- көздеген нәтиженің орындалу кепілі;
- нақтылы мақсатқа негізделген болашақ оқу үрдісінің жобасы;
- сатылған және тәртіптелген іс-әрекет жүйесі;
- мұғалімнің кәсіби қызметін жаңартушы;
- жоспарланған түпкі нәтижеге жетудің кепілдік береліктей іс-әрекеттер жиынтығы;
- білім беру стандарттарының негізгі талаптарына жетудің нақты жолы.

Ал сабақ- мұғалімнің жеке педагогикалық шығармашылығы. Оны жобалауда мұғалім сабаққа қойылатын талапты ескереді, басшылыққа алады. Тілді оқытудың негізгі базасы сөздер, грамматика және фонетикадан тұрады. Алайда тілді игеру сөйлесу, түсіну, оқу және жазу дағдыларына негізделеді. Сондықтан осы дағдыларды қалыптастырмай, тілді игеру мүмкін емес. Тілді үйретуде қажет критерийлер тыңдалым және айтылым.

Тыңдау-өміріміздің әр сәтінде өте маңызды. Қазіргі таңда алынған біліміміздің ең көбі тыңдау арқылы алынған. Әсіресе ақпарат құралдарының көптігі мен түрлілігіне көңіл бөлсек, олар арқылы қаншама нәрселерді үйренуге мүмкіндік болатынына көзіміз жетеді. Тіл үйрену кезінде адам өте көп іс-шараларға тыңдау арқылы қатысып, сөздік қорындағы сөздер мен олардың қолданыс, тіркесу ерекшеліктерінің көп бөлігін осы арқылы меңгертеді. Сондықтан қазақ тілін үйретуде тыңдау арқылы жасалатын жұмыстардың орны ерекше, әсіресе бастапқы кезде. Қатысымға негізделген тіл үйрену барысында тілдік материалдардың функционалдық орналасуы мен ұсынылуы қажет. Мұндай жағдайда барлық тілдік деректер сөйлеу үрдісіндегі табиғи орнына, ақпарат алу мен оны жеткізу маңыздылығы тұрғысынан қарастырылады және бағаланады.

Тіл үйретуге коммуникативті тұрғыдан келу кезінде тілдік деректер қарым-қатынас жағдайатынан туындайтын мазмұнды жеткізетін қалыпты сұрақ-жауап түріндегі тіл катулар арқылы беріледі. Тіл үйрету барысында, оқушының үйренген сөздері мен сөйлемдерін күнделікті өмірде қолдана алуына көңіл бөлген жөн. Қатысымға негізделген тіл үйрену барысында тыңдалым мен сөйлесім әдістемесінің ерекшелігі негізінен: сөйлеу қажеттілігінің маңыздылығымен алға шығады және оқу мен жазуды тез арада іске асырып, түсініп тыңдау мен сөйлеуге төселдіреді.

Қазақ тілін үйренушіге сөздерді айту барысында жеке элементтерді айта алмаса, салы суға кетпеуі керек. Ең алдымен, элементтер жиынтығын сонымен қоса сол тілде интонацияны дұрыс қоя білу керек. Тілді меңгертуде тілдік ортаның маңызы зор дегенмен, ол ортаның сөздік қоры қандай сөздерді қамтитыны белгісіз. Сондықтан мұндайда арнайы жазылған диалогтар арқылы бастаған тиімді. Тіл үйрену азап емес, керісінше көтеріңкі көңіл күй сыйлайтын болғаны дұрыс. Сондықтан жастарға ән тыңдау мен ән айту ұнаса, әндермен жұмыс жасатқан тиімді. Сонымен қатар визуал тыңдалым және визуал оқылым арқылы да меңгерту жолдары ұсынылады. Визуалды көрген дүниені жақсы есте сақтағандықтан, оқушылардың осы қабілетін тіл үйретуде де дұрыс қолданған жөн.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Бітібаева Қ. «Әдебиетті оқытудың инновациялық әдістемесі мен технологиясы» Астана, «Дарын» 2001ж.
2. Жабаров А. «Қазақ тілі стилистикасын оқыту методикасының негіздері» Алматы, «Қаз. универ» 1991ж.
3. Оразбаева Ф. «Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі» Алматы, 2000ж.

ӘОЖ: 821. 512. 122

Мұқажанова Р.М., филология ғылымдарының кандидаты
Баяхметова Л.С., магистрант

*Қазақ инновациялық гуманитарлық – заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ҮРДІС

Соңғы уақыттағы қазақ қоғамындағы түбегейлі өзгерістер рухани көкжиегімізді кеңейтіп, көркемөнердің де жаңа бағыттарына жол ашты. Әрине, бұған дейін де Тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби үдеріс әртүрлі тұрғыдан сөз болды. Алайда, бұған дейін қазіргі кезеңдегі әңгімелер мен повестердегі әлемдік әдебиет тәжірбиесінен туындап жатқан жаңа шығармашылық ізденістер зерттелді де. Дегенмен шытырман оқиғалы детективті шығармалардың қазақ прозасына ықпалы қазақ қаламгерінің тарапынан қалай көрініс тапты дейтін мәселе жайлы ғылыми тұжырымдарға арналған еңбек жоқтың қасы. Мұның өзі жаңа әдеби үрдістің пайда болу, қалыптасу, даму үстінде екенін көрсетеді.

Детектив жанры – бірнеше ғасырдан бері әлем әдебиетінен ойып орын алған жанр, сонымен қатар қазіргі заманда шетел оқырмандарын айтпағанның өзінде, біздің оқырмандарымызды өзіне толайым қаратып алған жанр. Оның басты себебі – оның желісінде заман сарынының, өмір көріністерінің деректері басым, оның басқа әдеби жанрдан ерекшелігінің өзі сонда [1.102]

Проза жанрының ерекше бір түрі – детектив шынайы бір өмірді нысана етеді, сол заманның қылмыс әлемін әшкере ету үшін жазылады. Танымдық-тәрбиелік мәні бар, идеялық-эстетикалық әсері орасан күшті өнер әдеби детектив – характерлер қақтығысы, сезімдер шайқасын көрсетіп, аса қатал өмір талаптарын ескере отырып, ерекше көркемдік

құрал диалогтар мен монологтар арқылы болмыстың сан алуан шындықтарын ашады, өмір құбылыстарына баға береді, билік айтады.

Әр түрлі күнделікті тұрмыстың құбылыстары детективте жан-жақты бейнеленеді. Сан алуан тартыстар детектив қаһарманын ауыр шайқастарға салып, оның рухани-адамгершілік қуатын сынайды, алға қойған мақсат, белгі нысана үшін күрес үстінде адамдар мінезіннің неше түрлі қырлары ашылады. Уақыт, заман талаптары, әлеуметтік шарттар қалыптастырған нормаларды бұзу, белгіленген шеңберден шығып, шекерадан өту секілді қаһармандар әрекеті тартысты психологиялық ситуациялар неше түрлі қым-қуыт жағдайларды тудырады.

Алайда, қазақ прозасында детективтік жанр әлі өз орнын таба алмай жүр. Қазіргі таңда детектив жанрының өкілдері кемде-кем. Бұған себеп біріншіден – жас қаламгерлердің көбінде поэзия жанрын таңдауында. Яғни, детектив жанрын былай ысырып қойғанда, жалпы прозалық шығармаларды жазатын жас жазушылардың аздығы бұл жанрдың дамуын тоқтатуда. Екіншіден – детективтік жанрға деген көзқарастың жоғары деңгейде болмауы. Детективтік шығармалардың көбі аударма, басқа еңбекті көшіру немесе сюжетін қайталау деп есептейтін қате көзқарастың қалыптасуы. Кез келген қоғамда детектив жанрын қалайтын оқырман болған, болады да. Алайда, қазақ әдебиетінде қоғамға берер мұндай шығармалар жоқтың қасы. Аталмыш жанрда еңбектердің аз болуы қазақ детективі шарттарының толық орнықпағанына әкеліп соғады.

Әрбір жаңа образ бен көркемдік амал-әдістің тереңіне бойлап, сараптау, оның көркем шығарма мәтініндегі, мәтіннен тыс тұрған құпияларына бойлау – ғылыми зерттеуіміздің ең өзекті мәселесі. Қазіргі қазақ прозасындағы басым үрдістердің бірі ретінде адамның ішкі қасиеттерін жандандыру, жеке образдарға дейін әсірелеу арқылы көркем шарттылық іздерін айқындау да маңызды мәселе.

Танымдық-тәрбиелік мәні бар, идеялық-эстетикалық әсері орасан күшті өнер әдеби детектив – характерлер қақтығысы, сезімдер шайқасын көрсетіп, аса қатал өмір талаптарын ескере отырып, ерекше көркемдік құрал диалогтар мен монологтар арқылы болмыстың сан алуан шындықтарын ашады, өмір құбылыстарына баға береді, билік айтады.

Жалпы әдебиеттің тәрбиелік мәні туралы айтылған тұжырым детективтік әдебиетке де тікелей қатысы бар ой. Детективтік әдебиеттің тәрбиелік маңыздылығы тек құпияға қызығушылықты ояту ғана емес, өмірдегі не нәрсеге де моральдық, этикалық көзқараспен қарау болып табылады. Себебі детективтік әдебиет те ертегілер тәрізді бай болып барша мұратына жетіп аяқталатыны тәрізді әділдіктің зұлымдықты жеңуі немесе алдын-алуы сынды композициялық ішкі құрылымы адамның ой-санасына эстетикалық жағынан да, тәрбиелік жағынан да ықпалды екенін көрсетсе керек [2.177]. Ендеше, көркем детектив қоғамдық мақсатымен қоса, эстетикалық сезімге де әсер береді. Көркем жазылған детектив оқырманды терең мазмұны, көркемдік қуаттылығы, бейнелі тартымдылығымен, сөз, тіл кестелігімен де баурап алдатындығынан айқын байқалады. Біз бұл мақаламызда детективтік әдебиеттің фольклормен арадағы үндестігіне, морфологиялық сәйкестілігіне көркем образдар жүйесі, сюжеттік желісі арқылы саралауға тырысамыз. Детектив жанрының ертегі, шешендік сөздермен тектік, туыстық байланысына арналған нақты ғылыми зерттеу еңбектер жоқтың қасы. Қазақ әдебиетінде фольклорлық мұраның көркем арнасының бірі ертегі жанрының теориялық негізі терең зерттелгенімен, детективтік әдебиеттің теориясы туралы қазақша ғылыми еңбек жоқтың қасы.

Детектив жанрының қазақ әдебиетінде көрнекті өкілі ретінде ауызға алатынымыз да жалғыз Кемел Тоқаев болатын. Бірақ әдебиет тарихын саралай қарасак, С.Сейфуллиннің «Бандыны қуған Хамит» әңгімесін біздіңше қазақ прозасындағы детективті прозаның алғашқы үлгісі деуге болады. Бұл әңгіме Октябрь революциясының жеңісінен соң кеңес өкіметіне қарсы іріткі салу мақсатымен елдің үрейін, момын шаруалардың берекесін кетіріп жүрген бандылардың қарақшылықәрекетін әшкерелеуге арналған. Мұнда да автор жаа орнаған кеңес өкіметін оның ішкі жауларынан тазартып, көздің қарашығындай қорғай білу

керектігін айту, соны жас өспірімдерімізге, пионерлерге социалистік реализм негізінде түсіндіруі көзделген. Өңгіменің композициялық құрылысында бір ерекшелік бар [3.32].

Кейінгі кезде бұл жанр қазақ әдебиетінде де даму үстінде. Мысалы Қ.Нұрымбетов секілді бірен-саран өздері ішкі істер органдарында істейтін азаматтар бұл салада тәп-тәуір еңбек етіп жүр. Бірақ дәл еуропа мен америкадағыдай деңгейге жету әлі ертерек секілді. Ал қазіргі күні мақсатты түрде детективті жанрмен айналысып жүрген қазақ қаламгерін кездестіру қиын. Бұдан басқа қазақ прозасындағы К.Тоқаев, Қ.Исабаев, Ә.Файзуллаұлы, Х.Шопанов, Е.Жүсіпұлының, Ә.Дүйсенбеков шығармалары да детективті жанрдың қазақ сөз өнерінде өрісті арна табу үстінде екенін айтып өтуге болады [4.478].

Ақпарат құралдарында, жалпы әдебиетшілер, жалпы көпшілік қауым арасында бұл жанрдың көшке кеш ілесіп келе жатқаны жарыса айтылатын материалдарға көзің шалынып қалып жатады. Қазақ әдебиетіндегі детектив жанры турасында материал жоқтың қасы. Зерттеу көрмеген тың дүние. Ең бастысы, таза детектив жанрында жазылған шығарма жоқ. Осы жанрда қалам тербеген жазушылар ілуде біреу. Журналист, Қазақстан Журналистер одағының мүшесі, КСРО баспасөз қызметінің үздігі, республикалық «Құқықтық Қазақстан» газетінің Ақтөбе облысындағы меншікті тілшісі Зияш Төлеуованың детектив жанрындағы еңбегінің жарық көруі қазақ әдебиетіндегі тың жаңалықтың ең үлкені болғаны белгілі.

Зияш Төлеу – детектив жанрына қалам тартушы, жазушы, журналист. Зияш Төлеуова қазақ әдебиетіндегі детектив жанры туралы пікірінде: «Детектив жанры тек қана қазақ әдебиетіндегі сирек жанр. Бірақ тіпті түк жоқ деп ауызды құр шөппен сүртуге болмайды. Бізде оқиғасының баяндалу шытырмандығы кез келген детективке бергісіз әдеби шығармалар бар. Жалпы біздің халқымыздың менталитеті – жәй қозғаламыз, сосын жаңалықты бірден қабылдай қоймаймыз. Детектив жанры – бірнеше ғасырдан бері әлем әдебиетінен ойып орын алған жанр, сонымен қатар қазіргі заманда шетел оқырмандарын айтпағанның өзінде, біздің оқырмандарымызды өзіне толайым қаратып алған жанр. Оның басты себебі – оның желісінде заман сарынының, өмір көріністерінің деректері басым, оның басқа әдеби жанрдан ерекшелігінің өзі сонда» [5.] деп атап көрсетеді.

Зияш Төлеуова детектив жанрында қазақ тілінде жазылған бес кітапты баспаға ұсынды. Автор шығармаларының кейіпкерлері - жаңа заманның балалары. Кітап желісі бойынша компьютерді жетік меңгерген алғыр да, зерек оқушылар қаладағы бірнеше қылмысты ашуға көмектеседі. Автордың пікірінше, «Детективтер оқу арқылы - балалар жаңа заманның қыр сырын ұғуға ұмтылады, оқушылардың техникаға деген қызығушылығы артады» [5.], - дейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ тілі мен әдебиеті 2005ж., №3
2. Мұқажанова Р. XIX-XXғ. Шет елдер әдебиеті. 2012
3. Райымбаева, Қ. Детектив жанры / Райымбаева Қ. // ҚазМУ хабаршысы. Филология сериясы. - 2006. - №3. - Б. 142-143 КБК 83Қаз
4. Нұрғалиев Р. Сөз өнерінің эстетикасы. – Астана: Фолиант, 2003.
5. abai.kz ақпараттық порталы

Мұқажанова Р.М., филология ғылымдарының кандидаты
Сахариева З.Д., магистрант

*Қазақ инновациялық гуманитарлық – заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

70-80 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫ ЖӘНЕ ОРАЛХАН БӨКЕЙ

«Оралхан не жазса да қанымен, жанымен жазушы еді. Және қай жанрда жазбасын олардың бірде – бірі қаламдастар мен қалың қауым назарынан тыс қалмайтын». «Оралхан бір оқылатын жазушы емес. Оралхан қайталап оқуды қажет ететін жазушы, түсінгеніңше оқи беретін күрделі суреткер».

Дулат Исабеков

Біздің қоғамымыз ілгерлеген сайын ұлттар мәдениетінің өзара байланысы артып, олардың жақындасуы мен теңелуі қазіргі әдебиет дамуынан айрықша көрінеді. Бір кезде советтік әдебиетін қоғамдық дамудың әр түрлі сатысында бастаған, белгілі бір мәдени және ұлттық дәстүрлермен байланысты әдебиеттер қазір өзара теңеліп, біртұтас идеялық-эстетикалық ізденістерге бет бұрды.

70-жылдар қазақ әдебиеті дамудың өнімді де күрделі жолын бастан кешті. Әдеби процестің осындай сыпатын, әсіресе, прозаның дамуынан байқап, тану қиын емес. Халық өмірінің шындығының әртүрлілігі – 70-жылдардағы қазақ прозасы дамуының басты өзгешелігіне айналды. Қазақ әдебиетінің қазіргі даму жағдайларына көз жіберген адам оның бойынан да әдеби процестегі осы ерекшелікті таниды. Прозаның ішкі жанрлық белгілері артып, ұлттық дәстүрлі формалардың байып, өсіп келе жатқаны да әдебиетіміздің бүгінгі дамуынан айқын байқалады.

60-жылдардың ішінде әдебиетке келіп, бүгінгі прозаның салмақты жүгін көтерісе бастаған топтың талантты өкілдерінің бірі, кеңес кезіндегі ескі әдебиетіміздің жаңаша жаза бастаған жазушысы – Оралхан Бөкей. Әдебиетке өзіндік өрнегін сала келген жазушы оқырманын өзгеге ұқсамайтын ерекшелігімен таң қалдырды. 1970 жылы Алматыда жарық көрген «Қамшыгер» атты повестер мен әңгімелерінің тұңғыш жинағы жазушы есімін көпке таныс етті. Ол шығармаларында реалистік, романтикалық, мифтік желіні қолдану арқылы оқырманын таңғалдыра алды.

Жазушы өз ортасының шындығын, туып-өскен жерінің тамаша суретін, қарапайым халқының тұрмыс-тіршілігін керемет бейнелеп жазған. Жалпы, адамды ардақтау, адам психологиясын терең зерттеу – Оралхан Бөкей шығармаларының негізгі тақырыбы десе де болады. Оның шығармалары оқырмандардың жылы ықыласына бөленіп, жазушы есімі қалың қауымға белгілі етті. Оралханның ескі сүрлеуді таптамай, әдебиетке өзіндік үнімен, сырымен, айтар ойымен келгені, өмірді өзінше көріп тануға, өзінше бейнелеуге ұмтылысы, осы жолдағы сәтті ізденістері оның оқырманын тез табуына, оның жүрегінен жылы орын алуына себеп болғаны даусыз. Жазушы өзі өмір сүрген заманының тамыршысы іспетті. Уақыт тынысын, дәуір келбетін асқан шеберлікпен айнытпай сомдау, заманның жүрек соғысын тамыршыдай тап басып, әр түрлі көркемдік тәсілдер арқылы жеріне жеткізе бейнелей білу де шынайы суреткердің еншісіндегі дүние.

Оралхан Бөкей шығармашылығында да талайды табындырған, шиеленіске толы прозалық шығармаларындағы негізгі тақырыптардың бірі – әйел–Ана бейнесі. Қаламгер әйел тағдырын өз басынан кешіргендей жанымен түсініп, кең жүрегімен толғана отырып жазады. Оралхан Бөкей шығармаларын оқи отырып, қаламгер сомдаған әйел–Ана бейнесін екі топқа бөлуге болады: бірі – жер бетіндегі бар тіршіліктің бастау көзі, қамқоршысы мен ұйытқысы, киелі Аналарды жазушының «Апамның астауы», «Айпара-ана», «Жесірлер»,

«Бәрі де майдан», «Атау–кере» сынды шығармаларынан кездестірсек, екіншісі – жер бетіндегі тазалықтың, сұлулықтың, махаббатқа адалдың символы әйел–Ана–арулар бейнесімен «Өз отынды өшірме» романында танысамыз. «Өз отынды өшірме» жазушы Оралхан Бөкейдің роман жанрындағы тұңғыш шығармасы. Автор бұл кітабында қазақ даласында Совет өкіметін түпкілікті орнату мен Түркістан–Сібір магистралын салудағы қарапайым еңбек адамдарының жанқиярлық ерлігін шежірелейді [1.18].

Жазушы «Апамның астауы» әңгімесінде әйел баласын қазақ елінің қасиеті ретінде көрсете білген. Ол қазақтың этикалық, этнографиялық, тіпті археологиялық байлығының негізін әйел бейнесімен байланыстырады. Әңгіменің барысында «Апам менің...» деген тіркестің бес рет қайталануы – анаға деген сағыныш ғана емес, ұлттық салт–дәстүріміздің айнасы іспетті аналарымыздың сиреп бара жатқандығы толғандырған. Автор «Адам өмірі де қаңсыған астау секілді қаңсып қалады екен-ау» деген түйінді жасайды [2.106].

Ұлттық сөз өнері зергерлеріміздің бірі, қай шығармасы болсын оқырманды бейжай қалдырмайтын қарымды қаламгер Оралхан Бөкейдің соңғы туындысы «Атау кере» романының атының өзі бірден елең еткізеді. Өйткені «атау кере» сөзі ел ішінде адамдардың күнделікті қарым-қатынасында қолданыла бермейтін, сирек жағдайда, шанда бір ашынған ахуалда, болмаса шарасыздықтан айтылатын салмақты, зілді, ауыр ұғым. Шығармашылығында жеңіл мазмұн кездеспейтін Оралханның дәл осы күрделі тақырыпқа барып, әрі оны өзінің дәстүрлі шеберлігіне тән деңгейде ширатып, ширықтыра отырып жазғаны заңдылықтай қабылданады. «Атау–кере» повесі бүкіл адамзаттық мәселелерді қозғайды. Повесть оқиғасының басында Еріктің реалистік сипаты басым болса, шешімінде мифтік сипаты байқалады. Қаламгер адамдар өмірін аралар дүниесіне ұқсатады. Еріктің көк басты сонаға айналып кетуі және Қатын суының арғы бетіндегі жұмбақ қыз – символ [3.219].

XX ғасырда қазақ әдеби процесінің дамуында мифологиялық желі жақсы көріне бастады да, 1930-60 жылдар аралығында әдебиетте үстемдік еткен идеологиялық себептердің салдарынан үзіліп қалды, кейіннен 1970 жылдардан бастап қазақ прозасындағы осы сабақтастық қайта жалғасты. Аңыздық желі, мифологиялық сюжеттер, мотив пен образдар ірі суреткерлер шығармаларында жиі қолданылып, көркемдік ізденістердің күрделі де белсенді процесі жүрді. Қазақ әдебиетіндегі мифопоэтикалық дәстүр мен діни-мифологиялық, аңыздық сюжеттердің типологиялық, тарихилық тұрғыдағы көркемдік функциясын зерттеген еңбегінде А. Жақсылықов қазақ әдебиетінде мифопоэтикалық ойлау дәстүрінің генетикалық тұрғыдан сабақтастығы үзілмегенін, ол дәстүрдің А. Иассауи (12 ғ.), Асан қайғы (15 ғ.) шығармаларынан қоса алғанда XX ғасырдың басына дейін жалғасқанын дәлелдеп көрсетеді. Зерттеушінің тұжырымдауынша, бұл эстетикалық сабақтастық большевиктік идеология және әдебиеттегі репрессиялық тазалаудың, отызыншы жылдардың басында социалистік реализм әдісінің директивті енуінің нәтижесінде ғана үзіліп қалды да, тек жетпісінші жылдардың басында қайта жалғасын тапты [4.31]. Аңыздар мен мифтерді көркем туындыда әдеби тәсіл ретінде қолдану 1970 жылдарынан бастап күшті қарқын алды. Осы кезеңде мифологема өз дәуірінің тақырыбын идеялық-образдық тұрғыдан шешу құралы ретінде батыл қолданады. XX ғасырдың екінші жартысында, әсіресе 60- 70 жылдардан бастап қазақ прозасында мифтік аңыз-әңгімелерге, тәмсілдерге деген ықылас, фантастикаға, философиялық пайымдауларға, қиял-ғажайыпқа деген құштарлық осы дәуір әдебиетінің өзіндік ерекшеліктерін белгіледі. Ғылыми-техникалық даму мифтік шығармашылыққа жаңа тақырыптар берді. Осы тұстағы қазақ жазушыларының тарихи романдармен қатар, бүгінгі күн тынысын бейнелейтін символдық астарлы мәндегі әңгіме, повестерде, хикаяттарда, күй аңыздарында, т.б. прозалық туындылар түрлерінде аңыз жаңаша қолданыс тапты. Олардың қатарына қазақ әдебиетінде Ә. Әлімжанов, Ә. Кекілбаев, С. Санбаев, Д. Досжанов, О. Бөкеев, М. Ысқақбай, С. Сматаев, Д. Досжанов, т.б. қаламгерлерді жатқызуға болады. Мифтік, аңыздық сюжеттердің 1970-90 жылдары дамуы мен өрістеуіне жаңа серпін берген жазушылардың шығармаларында ортақ сипаттар болды. Қазақ жазушыларының туындылары халықтың

өткен тарихына қатысты ауқымды философиялық пайымдауларға, толқаныстарға бейімділігімен; халық ауыз әдебиетінің поэтикасымен, эстетикасымен ішкі үндестігімен; көтеріңкі-эмоциялық, романтикалық стильге жақындығымен ерекшеленді. 1970 жылдары қазақ прозасына ерекше болмыс-бітімді шығармалар әкелген, шығармаларында аңыздық желілерді эпикалық кеңдікпен түйістіріп, сәтімен, өнімді пайдаланған, фольклорлық дәстүрдің көркемдік жетістіктерінен нәр алған Оралхан Бөкеев прозасының стилистикасы поэзия тілімен табиғи жарасым табады. Оралхан Бөкеев «Бура» шығармасында мифтік аңыз-әңгімелердегі халықтың рухани тәжірибесімен суарылған дәстүрлі бейнеден авторлық мифологиялық кейіпкерді сомдайды [5.16]. Образ «ғарыштық», «табиғи» деңгейге көтеріліп, экспрессиямен, лиризммен молыққан, жалпылық, жинақтық мән алып, сонымен қатар жаңа мифтік бейнеге, бостандық сүйгіш рухтың бөкеевтік символына айналған.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Ахметжан Т. Қазақ прозасының мұзтауы: Оралхан Бөкей //Қазақ әдебиеті.- 2003.-5 желтоқсан.
2. Егеубай А. Мұзбалақ: Оралхан Бөкей-60 //Жұлдыз.- 2003.
3. Қирабаев С. Шығармалар жинағы, екінші том / сын мақалалар мен зерттеулер Алматы «Жазушы», 1992
4. Жаксылыков А.Ж. Образы, мотивы и идеи с религиозной содержательностью в произведениях казахской литературы. Типология, эстетика, генезис: автореф. дисс. докт. филол. наук. – Алматы, 1999. – 52 с.
5. «Дала мен қала» 4-сәуір, 2008ж. 16-б.

УДК 14.35.07

Кокибасова Г.Т., кандидат химических наук, профессор
Дюсекеева А.Т., кандидат химических наук, доцент
Мамраева К.М., кандидат химических наук, доцент

*Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Қарағанды қ., Қазақстан*

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІ, ЖАҢА ҚОҒАМ МАМАНЫ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘЖІРЕБЕСІ

Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты – бәсекеге қабілетті маман дайындау. Мектеп – үйрететін орта, оның жүрегі – мұғалім. Ізденімпаз мұғалімнің шығармашылығындағы ерекше тұс – оның сабақты түрлендіріп, тұлғаның жүрегіне жол таба білуі. Ұстаз атана білу, оны қадір тұту, қастерлеу, арындай таза ұстау – әр мұғалімнің борышы. Ол өзін кәсіби, өз пәнін, барлық шәкіртін, мектебін шексіз сүйетін адам. Өзгермелі қоғамдағы жаңа формация мұғалімі – педагогикалық құралдырдың барлығын меңгерген, тұрақты өзін-өзі жетілдіруге талпынған, рухани дамыған, толысқан шығармашыл тұлға құзіреті. Жаңа формация мұғалімі табысы, біліктері арқылы қалыптасады, дамиды. Нарық жағдайындағы мұғалімге қойылатын талаптар: бәсекеге қабілетті, білім беру сапасының жоғары болуы, кәсіби шеберлігі, әдістемелік жұмыстағы шеберлігі. Осы айтылғандарды жинақтай келіп, жаңа формация мұғалімі – рефлексияға қабілетті, өзін-өзі жүзеге асыруға талпынған әдіснамалық, зерттеушілік, дидактикалық-әдістемелік, әлеуметтік тұлғалы, коммуникативтілік, ақпараттық және т.б. құзіреттіліктердің жоғары деңгейімен сипатталатын рухан-адамгершілікті, азаматтық жауапты, белсенді, сауатты, шығармашыл тұлға [1].

Педагогикалық эксперимент Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Мемлекеттік Университетінің химия факультетіндегі «Бейорганикалық және техникалық химия»

кафедрасында жүргізілді. Зерттеу объектісі ретінде 3 курс студенттері, яғни болашақ мұғалімдер Хо-31 тобы алынды. Педагогикалық эксперименттің басты мақсаты - топтық жұмысты тиімді қолдану арқылы студенттермен жұмыс жасау барысында адамгершілік ахуалды қалыптастыруға, студенттің жеке тұлғалық, әлеуметтік рухани құндылық қасиеттерін, ең алдымен, ұжымшылдықты тәрбиелеуге ықпал ету, сонымен қатар химияны оқыту методикасының теориялық білімін бекіту болып табылады.

Зерттеу пәні ретінде «Химияны оқыту әдістемесі» пәні алынғандықтан, топтағы әр студент мектеп бағдарламасының күнтізбелік жоспарына сай, «Химия» пәнінен өзі таңдаған белгілі бір тақырыпты алып, сабақ өткізуі міндеттелді. Яғни, оның міндеті: сабақ тақырыбына сай сабақ жоспарын дайындау, презентация ұсыну және де топта шынайы мұғалім образына кіріп, сабақ өткізу. Бұдан кейін әр студент өзі өткізген сабағына сыни-үлгідегі рефлексия ретінде эссе жазу талап етілді. Ал, топ мүшелерінен сабақ өткізген студенттің сабағына кәсіби талдау, яғни Lesson Study тәсілі қолданылды. Әр талдау жасаған сайын, топ мүшелері сабақ жүргізген студенттің сабағына талдау жасау мақсатында жақтаушылар, даттаушылар және эксперттер болып үш топқа бөлініп отырды. Әр өтілген сабақ сайын, әр топтың миссиясына (жақтаушылар, даттаушылар, эксперттер) сай топ мүшелері ауысып отырды. Бұл жұмыстың ұтымдылығы: бір студенттің жұмысына бірнеше студент пікір айтады, бағалайды, жетістігі, кемшілігі туралы талдау жасайды. Қайталап сөйлесу, пікірлесу, ойларын еркін жеткізуге, тілдерін жаттықтыруға, білімін жан-жақты толықтыруға ықпал етеді.

Жақтаушылардың міндеті – сабақ өткен студенттің теориялық біліміне, сабақ жоспарындағы артықшылықтарына, сабақ барысындағы жетістіктеріне сай критериялды бағасын құрып, өз мүдделеріне сай әрекет ету.

Даттаушылар міндеті – сабақ өткен студенттің теориялық біліміне, сабақ жоспарындағы кемшіліктеріне, сабақ барысындағы сәтсіздіктеріне сай бағалау критерийлерін құрып, өз мүдделерін қорғауға міндетті.

Эксперттер міндеті – сабақ өткізген адамға жоғарыда айтылған функциялардың топ мүшелері атап өтпеген кемшіліктері мен жетістіктерін атап өту және жақтаушылар мен даттаушылар құрған бағалау критерийлері арқылы сабақты анализ жасау [2].

Жоғарыда айтылған топқа бөлу ережесіне сай топтағы бір студенттің (мұғалім) «Химиялық реакция түрлері. Орынбасу және алмасу реакциялары» тақырыбына дайындаған сабағына жасалған талдау нәтижелерін мысал ретінде келтірейік.

Жақтаушылар тобы сабақты талдау барысында мұғалім өткізген сабағын бағалау 6 критерийлерін ұсынып, бағалады (кесте 1).

Кесте 1 – «Жақтаушылар» тобының бағалау критерийлері

№	Критерийлер	Талдау нәтижелері
1	Сабақ жоспарының құрылу барысы	Мұғалім үшін сабақ жоспары маңызды. Егер ол болмаса сабақты өткізе алмайсың. Сабақты өткізбес бұрын оның жоспарын құрып, мақсаты мен міндетін анықтап алу керек. жоспары бар және ретімен тақырыбына сәйкес құрылған.
2	Ғылымилығы	Мұғалімнің білімі үлкен дәрежеде өз сабағын меңгере біліп, сол білімімен оқушыларды сусындата білуі керек. Сабақты өз дәрежесінде өткізе білді, дайындалып келгені өзіне деген сенімділігінен де байқалады.
3	Сабақты түсіндіруі	Сабақты түсіндіру де дәл солай оқушыларға білімді терең меңгерте білу керек. Бұл тұрғыдан алғанда сабақты түсіндіре алды, оқушыларға қойған сұрақтары да жақсы құралған. Презентация жақсы жасалған және оны сабақ барысында қолдана білді.
4	Оқушылармен қарым-қатынасы	Сабақ барысында әр оқушымен байланыс орната білу керек. Бұл жағынан алғанда жалпы оқушылармен қарым-қатынас болды, тек арт жақтағы оқушыларға баса назар аударылмады.

5	Мұғалім ретінде өзіне деген сенімділігі	Мұғалім болу үшін алдымен өзіне деген сенімділік керек. Студент сабақ барысында өзін еркін ұстай білді, қобалжу болған жоқ, бойында мұғалімдік қабілетінің ұшқыны байқалады, ең бастысы өзін еркін ұстай білді.
6	Сөйлеу мәдениеті	Мұғалімде қай жерде не айту керектігін, оқушымен қалай сөйлесіп қарым-қатынас жасайтынын білуі керек. Сабақ өткізу барысында сөйлеу мәнері мұғалімге сай болды деп толық айта алмаймыз. Бірақ, мұғалімге сай дауыс ырғағы болды.

Сабақ өткізу барысын қадағалай отырып, «Даттаушылар» тобы басты 6 критерийді сынға алды (кесте 2).

Қорытынды жасай келе, «Даттаушылар» тобы өткізген сабақты түбегейлі жоққа шығармай, жақсы жақтарын атап өтіп, кемшілігін көрсете кетті. Бір сөзбен жақсылығын асырып, жамандығын жасыруға тырысты. Бүгінгі білім алған студент ертеңгі болашақ ұрпақтың үлгі тұтар ұстазы. Мін бар жерде, әрине сын бар. Сынды түзей отырып жақсы нәтеже шығарса, сабақ өткізген студент білімді химик және теориялық білімі мықты химик шығатыны анық. Эксперттер тобының пікірі: «Даттаушылар» және «Жақтаушылар» тобымен толықтай келісеміз. Біздің тарапымыздан қоса кететін жәйт, зерттелуші сыныптағы оқушылардың сабақ өтуіне деген бағасын білу мақсатында және оқушылардың ойында қалған теориялық терминдер мен реакция теңдеулерін тексеруге ойлап табылған рефлексия парағы біз үшін үйренерлік нәрсе болды.

Кесте 2 – «Даттаушылар» тобының критерийлері

№	Критерийлер	Талдау нәтижелері
1	Сабақ барысы (теориялық білімі)	Сабақ өткізу барысын орнықты толық деп қарастырдық.
2	Сабақ жоспарының деңгейі	Сабақ жоспары талапқа сай. Дегенмен, толықтырулар керек. Жоспар 5 бөлімнен тұрады. Нақты уақыты бөлімдердің тұсына белгіленбеген.
3	Үй тапсырмасын сұрау	Үйге берілген сабақ тест тапсырмасы арқылы I, II, III нұсқалар бойынша оқушылар атымен жеке-жеке әр түрлі деңгейде 3 сұрақты қамтыған. Бұл дұрыс тәсіл шығар, бірақ тестілік жүйенің зиянды жағы оқушылардың шынайылығын біле алмайсың. Сабақ оқымаған бала үй тапсырмасын орындаған оқушыдан көмек сұрауы мүмкін. Ауызша сұрақтарды да қосымша түрде сұрап кетуі қажет еді.
4	Өзін-өзі ұстауы	Сабақ өткізу барысында мұғалім рөліндегі студент бойынан мұғалімге тән мінез-құлық айқын көрінді. Дегенмен, сасқалақтау мен сасу жиі байқалды. Сенімсіздік көрінді.
5	Оқушылармен қарым-қатынасы	Мұғалімнің оқушылармен қарым-қатынасы болды, бірақ сабақтың басынан аяғына дейін деп айта алмаймыз. Себебі алдыңғы қатардағы оқушылармен үнемі жұмыс жасалған болса, ал ортаңғы, шеткі, артқы жақтағы оқушылар сабақтан тыс қалды.
6	Уақытты тиімді пайдалану	Мұғалім уақытты жоспарлау мүлдем қарастырылмаған. Сабақ өту барысында өте жылдам, тақырып түсіндіруде тез, есеп шығаруда өте ширақтық танытты. Не бәрі 35 минутта сабақ толық аяқталды. Қалған бос уақыт текке кетті.

Зерттеуші пікірі: жоғарыда аталған критерийлердің барлығы зерттелушінің, яғни болашақ мұғалімнің кәсіби құзіретті маман болып қалыптасуының алғы шарттары болады деген сенімдеміз.

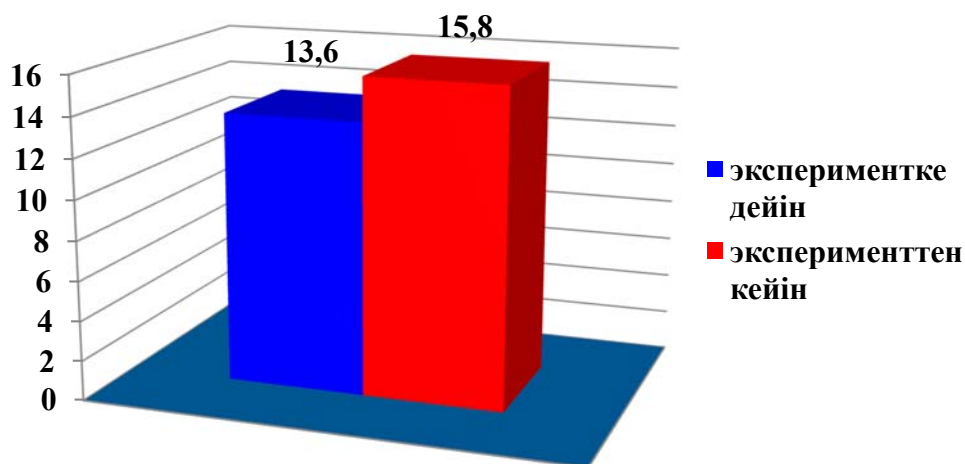
Біздің тарапымыздан зерттелініп отырған студенттерге «Мен өткізген сабақ» тақырыбында эссе жазу тапсырылды. Ондағы мақсатымыз – жоғарыда атылып өткен 3 тараптың сыни талдауына көзқарасын білу және өз ісіне рефлексия жүргізуді дағдылау.

Зерттеліп отырған топта Lesson Study тәсілін қолдану, өз сабағына рефлексия жүргізу және ғылыми әдебиеттермен жұмыс істеу арқылы топтық оқыту технологиясы пайдалана отырылып, критериалды бағалау қабілетін дамыту мақсаты қойылды. Бұл эксперимент «Химия мектепте» және «Химия в школе» ғылыми журналдарынан өздерінің қызығушылығын тудырған мақалаларға аннотация жазып, өз тобының алдында қорғап, топ студенттерімен құрған бағалау критерийлері бойынша бір-бірін бағалады. Аталған жұмыс барысында топ мүшелері болашақ мұғалімдік жұмыстарына арналған «Анықтамалық нұсқау» шығарды.

Студенттерге жүргізілген топтық, топаралық арақатынасқа психология-педагогикалық диагностика төмендегі психологиялық зерттеулер бойынша жүргізілді [3]:

- Сишор бойынша топтың ұйымшылдық индексін анықтау;
- топтың ұйымшылдығын зерттеу;

Топтық жұмысты ендіруге дейінгі зерттеуден алынған нәтижелер бойынша топтық ұйымшылдықтың орташа индексі 13,6 құрады, яғни бұл көрсеткіш орташадан жоғары деңгейіне сай, ал эксперименттен кейінгі ұйымшылдық индексі 15,8 тең болды. Топтық оқыту технологиясын ендіргеннен кейінгі ұйымшылдық деңгейі «өте жақсы» нәтижесін көрсетті (сурет).

Алынған нәтижелер бойынша топтық оқыту технологиясын жоғарыда айтылған әдіс-тәсілдер арқылы ұштастыра оқыту, болашақ рефлексивті зерттей алатын, әртүрлі әдіс-тәсілдерді пайдаланып, балаларға сапалы білім беруге өзін кәсіби шыңдайтын химия мұғалімінің қалыптасуы үшін өте тиімді технология болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Руководство тренера. Первое издание. АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы». – Астана, 2015. – 122 с.
2. Аманғалиева С.А. Критериалды бағалау - оқушы мүмкіндігін арттыруға жол ашады. <http://www.zkoipk.kz/ru/confnis1s/617-confnis.html>
3. Фетискин Н.П., Козлов В.В. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Институт Психотерапии, 2002. – 490 с.

Дюсекеева А.Т., кандидат химических наук, доцент
Кокибасова Г.Т., кандидат химических наук, профессор
Кездикбаева А.Т., кандидат химических наук, доцент
Мамраева К.М., кандидат химических наук, доцент

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова
г. Караганда, Казахстан*

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ХИМИИ

Согласно концепции модернизации образования, в том числе и химического, определены новые ценностные установки к повышению качественного образования и развития личности обучаемого. При этом основной акцент делается на развитие личностного потенциала и ученика, и его творческих способностей.

Основными методическими инновациями сегодня является использование интерактивных технологий обучения, предполагающие вовлечение каждого обучающегося в учебный процесс, то есть в процесс познания. Именно поэтому создается необходимость в улучшении качества учебного занятия, а также методов преподавания химии с помощью внедрения современных интерактивных способов обучения [1].

Сегодня все больше учебных заведений подключается к сети Интернет в рамках различных государственных программ развития образования. С одной стороны учебные заведения удовлетворяют свою потребность приобщения к открытому информационному пространству с помощью сети Интернет, с другой стороны они начинают искать возможности для реализации образовательных целей и задач.

Основная же задача современной школы – это развитие личности учащегося, изменений и преобразование его качеств, создание условий для того, чтобы учащийся становился полноправным гражданином мирового информационного сообщества [2]. Активное использование учебными заведениями современных интерактивных технологий, телекоммуникационных средств в учебном процессе позволяют говорить о внедрении инновационных процессов, с помощью которых происходят изменения различного плана.

Современные интерактивные технологии дают возможность учителям сделать свой урок необычным, занимательным, на уроке демонстрируются картинки из Интернета, проигрываются мультимедийные файлы, показывающие извержения вулканов, солнечные затмения и т.д. За счет этого увеличивается наглядность урока.

В настоящее время многие учебные заведения переходят на новую ступень использования интерактивных технологий, вводя в свои учебные планы элементы дистанционного обучения, что позволит получать образование не только очно, но и не покидая дома.

Суть интерактивного обучения состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают. Совместная деятельность их в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Причем происходит это в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет не только получать новое знание, но и развивает навыки взаимодействия и саму познавательную деятельность, переводит ее на более высокие формы кооперации и сотрудничества.

В экспериментальной работе при проведении занятий химии применялись технологии: «Case-study», дидактические игры, мультимедийные презентации, ресурсы сети Интернет, использование интерактивной доски.

Эксперимент проводился на базе Темиртауского политехнического колледжа города Караганды. Для изучения влияния интерактивных технологий при преподавании химии была взята группа специальности «Программное обеспечение вычислительной техники».

В организации современного учебного процесса большую роль играет мотивация. Общеизвестно три основных мотива, побуждающих обучающихся учиться: интерес к предмету; сознательность; принуждение.

В ходе исследования изучалась первичная психолого-педагогическая диагностика учащихся на сплоченность коллектива и на мотивацию к процессу обучения химии.

Результаты анкетирования на определение индекса групповой сплоченности показали следующие данные: групповая сплоченность до эксперимента – 11,2 баллов, что соответствует среднему уровню сплоченности группы, после эксперимента – 14,7, что соответствует уровню выше среднего. Данный индекс более приближен к высокому уровню, что говорит о высокой групповой сплоченности данной группы.

Для исследования влияния интерактивных технологий на процесс обучения применялись следующие методы: беседа, анкетирование, контрольная работа. Исследования проводились в три этапа: констатирующий, формирующий и контрольный эксперимент.

На этапе констатирующего эксперимента в группе проводилось анкетирование и произведен анализ успеваемости учеников перед началом эксперимента.

В ходе формирующего эксперимента проверялась эффективность методических разработок с использованием современных интерактивных технологий и их влияние на уровень сформированности знаний, умений и навыков обучающихся.

На этапе контрольного эксперимента в группе вновь проводилось анкетирование и анализ уровня успеваемости по завершению формирующего эксперимента.

Анализ результатов на знания, активность, утомляемость и интерес к предмету представлены ниже в виде диаграмм (рис. 1 – 4).

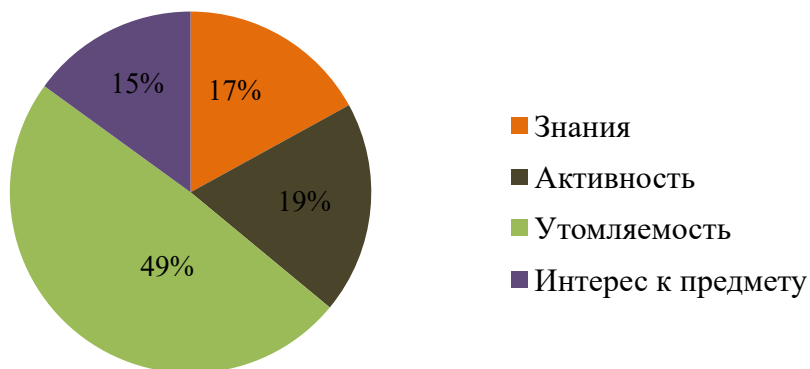

Рисунок 1 – Результаты тестирования

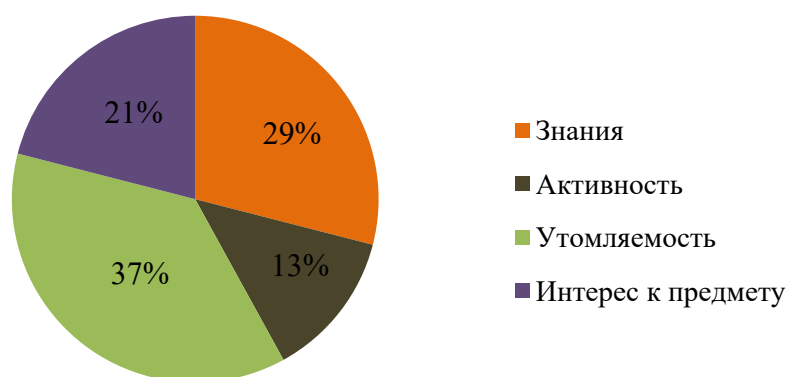

Рисунок 2 – Результаты по решению задач

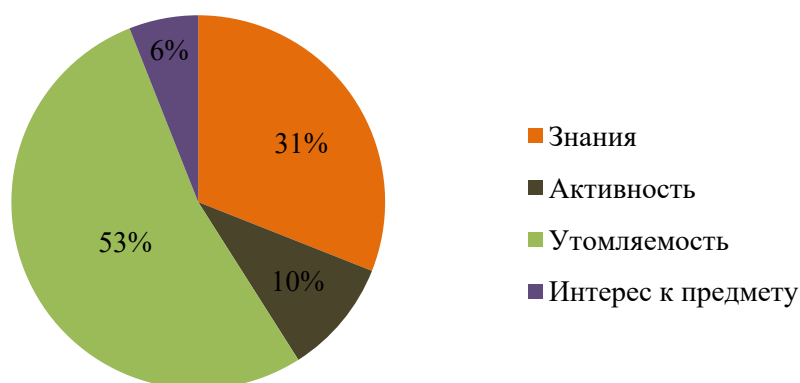

Рисунок 3 – Результаты устного опроса

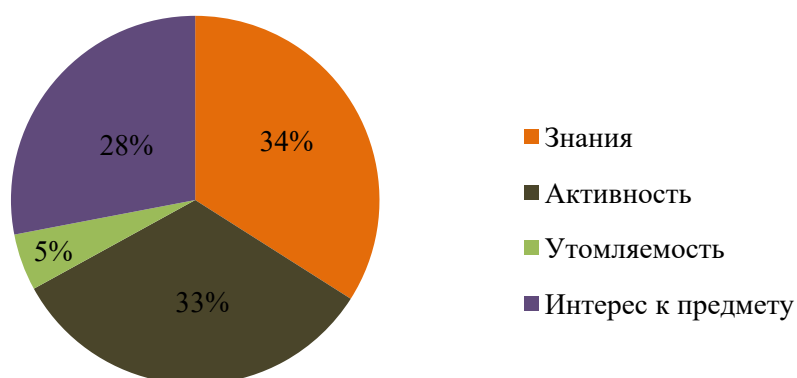

Рисунок 4 – Результаты проведения урока по интерактивной технологии

На основании представленных диаграмм можно сделать вывод о том, что знания в большей степени получают методами устного опроса, тестирования и решения задач. Активность учащиеся проявляет при использовании методов тестирования и интерактивных технологий. Утомляемость у детей в большей мере вызывают методы решения задач и устный опрос. Интерес к предмету повышается при использовании методов решения задач и современных интерактивных технологий.

Результаты эксперимента показали динамику роста уровня успеваемости. Это доказывает то, что использование современных педагогических технологий, существенно повышает эффективность обучения и качество формирующихся знаний и умений. Применение различных средств обучения на занятиях химии позволяет не только разнообразить традиционные формы обучения, но и решать самые разные задачи.

Таким образом, применяя кейс-технологии, дидактические игры и интернет-технологии на занятиях – мы повышаем компетентность учащихся, развиваем творческую мыслительную деятельность, активизируем способности, повышаем эффективность обучения предмету.

Список литературы:

1. Бухаркина М.Ю. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 271 с.
2. Селевко Г.К. Альтернативные педагогические технологии. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 224 с.

ГРНТИ: 14.15.15.

Берикханова Гульназ Еженхановна
доктор физико-математических наук, доцент
Асқар Ш.Ұ.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
Семей қ., Қазақстан

ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ БІЛІМ АЛУЫНА ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚИТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Қоғамның қарқынды дамуы, көбіне оның білімімен және мәдениетімен анықталады. Сондықтан білім жүйесін құру, қоғамды мына күнде дамып отырған әлемге дайындау – бүгінгі күннің ең негізгі және өзекті мәселесі.

Бүгінгі әлем дамуының жаңа ұстанымдары білім беру жүйесінен күн сайынғы экономикалық, әлеуметтік және мәдени өзгерістерге мейлінше бейімделуді талап етеді. Әлем қазіргі күні «білім қоғамын» және «білім экономикасын» құру бағытында. Бұл мәселе туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев жолдауында былай деген: «Біз білім беруді жалғастыруды одан әрі жалғастыруға тиіспіз. Сапалы білім беру Қазақстанның индустрияландырылуының және инновациялық дамуының негізіне айналуы тиіс». (1) Сондықтан өз шәкірттеріне сапалы нәтижелі білім беруді мақсат еткен әр ұстаз өз тәжірибесін жаңашылдық арнасына бағыттап, әр әдісін тиімді қолдауы шарт.

Қазіргі уақытта ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың заманауи талаптарға сай дамуы білімді бағалау және пайдалану жүйесін уақытылы өзгертіп отыруды талап етеді. Осыған байланысты оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдер, әдістемелер, технологиялар білім беру талаптарына байланысты жаңартылып отырады. Сапалы терең білімді меңгеруге талпынған өскелең ұрпақтың жеткілікті дәрежеде сандық сауаттылығы бар, себебі олар өмір жағдайлары барысында жаңа технологияның барлық мүмкіндіктерін пайдаланады. Сол мүмкіндіктерді нәтижелі қолдану оқытушының біліктілігіне, біліміне, тәжірибесіне байланысты.

Кәсіби дамуға ұмтылатын бәсекеге қабілетті маман өзінің негізгі қызметінен үзілмей жаңа білім алу жолдарын іздестіреді. Ал жоғары оқу орындары мамандарға қойылатын талаптардың өсуіне байланысты оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іздестіреді, білім беруге жаңа технологиялар енгізеді. Оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа формасының бірі

– қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы оқыту. Сонымен қашықтықтан оқыту дегеніміз не?

Қашықтықтан оқыту дегеніміз — оқытушы мен студент арасында қандай да қашықтықта интернет ресурстарының сүйемелдеуімен өтілетін оқытудың формасы, яғни интернет желілерінің көмегімен белгілі бір арақашықтықта оқыту. Ол оқытушы мен студенттердің өзара қарым-қатынасының өзгеше формасын, өзгеше оқу құралы мен әдістемені, оқытудың ұйымдастыру өзгеше түрін ұсынады. Сонымен қатар оның құрамы кез-келген оқыту формасында, кез-келген оқыту жүйесінде бар компоненттерден; оқытудың барлық түрінде, әлеуметтік қажеттілікті өтейтін мақсаттардан; оқу орнының түріне қарай қолданыстағы мамандықтарды қамтитын бағдарламалар мазмұнынан; әдістемелерден; ұйымдастыру формасынан, оқу құралдарынан тұрады.

Қашықтықтан оқыту технологиясының ерекшеліктері:

- түрлі құралдар арқылы студенттердің білім, іскерліктерін тексеру.
- өздік тапсырмаларын мерзімінде орындауын тексеру, бағалау.
- олармен қосымша жұмыстар өткізу, материалдарды қайталау. Осы жұмыстардан кейін студенттердің аралық бақылау тест арқылы білімдерін тағы бекіту, тексеру.

Қазіргі таңда қашықтықтан оқыту технологиясына үлкен мән беріліп отыр. Бұрын технологияларға бағытталған қоғамдық прогрестің нәтижелерінің бүгінде ақпараттық аймақта орталықтандырылып жатқаны қашықтан оқытудың маңыздылығын арттырады. Информатика дәуірі басталды. Оның қазіргі мезгілдегі даму кезеңін телекоммуникациялық деп сипаттауға болады. Бұл ақпарат пен білімнің қатынас аймағы.

Қашықтықтан оқытуды оқудың жаңа бір формасы деп тиісінше қашықтан білім беруді (оқыту нәтижесі сияқты, жүйені де, процестің өзін де) білім берудің жаңа формасы деп қарастыру керек. Қашықтан оқыту да күндізгі оқытудағыдай мазмұн мен мақсаттар негізінде құрылады. Бірақ, материалды беру түрі мен оқытушы – студент, студенттің өзара қатынастары басқаша болады. Қашықтықтан оқытудың дидактикалық принциптері де (ғылымилық, жүйелік және жүйелілік, белсенділік принциптері, дамыта оқыту көрнекілік, оқытудың дифференциалдығы мен жекелей оқыту принциптері т.с.с.) күндізгі оқытудағыдай. Бірақ, интернеттің ақпараттың ортасының және оның қызметінің мүмкіндіктеріне байланысты, қашықтан білім беруді жүзеге асыру ерекше болады. Осылайша, бір жағынан қашықтан оқытуды жалпы білім беру арқасында (үздіксіз білім беру жүйесінде), оның кейбір жақтарының ерекшеліктерін ескере отырып қарастару керек. Басқаша жағынан, қашықтан оқуды жүйе және процесс ретінде айыра білу керек. Қашықтан оқыту – процесс. Қашықтан оқыту – жүйе.

Біздің университет қабырғасында қашықтықтан оқыту тәсілі Moodle жүйесімен жүзеге асырылуда. Moodle жүйесі қашықтықтан оқыту курстары мен web-сайттарын құруға арналған бағдарламалық қамтама пакеті болып табылады. Жүйенің негізгі ерекшеліктеріне мыналар жатады:

- Жүйе заманауи педагогиканың жетістіктерін ескере отырып студенттер арасындағы қарым-қатынас пен талқылауға баса назар аударылып жобаланған;
- Қашықтықтан және күндізгі оқу үшін де пайдаланылады;
- Қарапайым әрі тиімді web-интерфейске ие;
- Дизайн модульдік құрылымға ие және жеңіл жаңартылады, өзгертіледі;
- Студенттер өз деректемелерін өңдеп, фотосуреттерін енгізуге және көптеген жеке мәліметтер мен реквизиттерді өзгертуге мүмкіндіктері бар;
- Түрлі курстардың құрылымын қолданады: "күнтізбелік", "форум", "тақырыптық";
- Әр курс кодтық сөз арқылы қорғалады;
- Курстарға арналған модульді құрамдас бөліктердің мол жиынтығына ие: Чат, Сауалдама, Форум, Глоссарий, Жұмыс дәптері, Сабақ, Тест, Анкета, Scorm, Семинар, Ресурс.
- Курстағы пайдаланушы жүйесіне соңғы рет кірген уақыттан бері болған өзгерістер курстың бірінші бетінен көруге болады.

• E-mail – жаңалықтардың таратылуының, форумдардың, бағалардың және оқытушылардың пікірлерін баптау мүмкіндігі бар;

Сонымен, ЖОО студенттерінің білім алуына қашықтықтан оқыту формасының тиімділігі - бүгінде, уақыт және кеңістік белдеулерінен тәуелсіз, көпшіліктің өз бетінше үздіксіз жалпы білім алу жүйесін, өзара ақпарат алмасуын қалыптастырып және жүзеге асырып отыр. ЖОО студенттердің білім алу құқығын қамтамасыз етуде және қоғам қажеттілігін өтеуде, тек осы жүйе мейлінше тиімді әрі икемді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2011 жылғы жолдауы.
2. Saba Farhad and Rick L. Shearer. Verifying Key Theoretical Concepts in a Dynamic Model of Distance Education //The American Journal of Distance Education. Vol.8. No.1. 1994. P. 36.
3. Дмитриева В.Ф., Прокофьев В.Л., Самойленко И.П. и др. Дистанционное обучение сущность и проблемы внедрения // Специалист. - 1996. - №11-12. - С. 37-40.
4. Тарасенко О.С Использование дистанционных методик в обучении иностранному языку в техническом вузе // Известия ЮФУ.
5. Данаев Н.Т., Ахмед –Заки Д.Ж., Мансурова М. Е., Пыркова А.Ю. «E-LEARNING в сфере IT образования»: Учебно – методическое пособие. Алматы: Издательский дом «Эверо», 2014

ГРНТИ: 14.15.25.

Берикханова Гульназ Еженхановна
доктор физико-математических наук, доцент
Сапенова Ш.Е.

*Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
Семей қ., Қазақстан*

ЖАҢАША ОҚЫТУ - БҮГІНГІ ЗАМАН ТАЛАБЫ

Қазіргі уақытта орын алып отырған еліміздегі ғылыми- техникалық даму мен жаңару процестері, барлық салалардағы өзгерістер мен үдерістер адамзаттан үлкен шығармашылық ізденісті, терең білімділікті, еңбекті, кәсіби даярлықты, белсенділікті, яғни жан-жақты дамыған тұлға болуды талап етеді.

Барша Қазақстандықтардың алдында тұрған басты міндет – Қазақстанды бәсекеге қабілетті, дамыған елу елдің қатарына қосу. Ол үшін еңбектің қай саласынан болмасын қызметкерлеріміз еліміз үшін аянбай адал еңбек етіп, өз үлестерін қосу маңызды. Оқытушы үшін үнемі ақпараттарды іздестіру, талдау, сараптау, игеріп, қолданылуы маңызды.

Қазіргі кезде қоғам талабына сай, кәсіби іс-әрекетке даярлықтан өткен, шығармашылық қабілеттері дамыған, жаңашыл сипаттағы мамандарды даярлау міндеті тұр. Себебі, бастауыш сынып оқушыларына білім беруде, тәрбиелеуде осы қасиеттер аса қажет. Жаңашыл дегеніміз- өндірісте, өнеркәсіпте ғылымда тың идея ұсынып, үлкен жаңалық ашушы адам, новатор. Оқытушының негізгі қаруы – кәсіби шеберлігі. Сондықтан оқытушы қазіргі таңдағы озық технологияларды меңгеру басты орын алады. Бүгінгі заманда мемлекеттің жаңа тұрғыдан дамуы, білім сапасын арттырып, жоғары дәрежеге жеткізу мақсатында жүзеге асырылуы аса жауапкершілік жүктелген оқытушылар тұлғасымен өлшенеді.

Білім беруді ақпараттандыру экономиканың, ғылым мен мәдениеттің қарқынды дамуын анықтайтын алғышарттардың бірі болып табылады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев Қазақстан Республикасы Ғылым және білім қызметкерлерінің III-съезінде сөйлеген сөзінде «Жаңа формацияға – жаңа педагог қажет»-деп атап көрсеткен

болатын. Жаңа формацияның «жаңа педагогын» қалыптастыру үшін жаңа кәсіби мазмұндағы, педагогикалық технологияларды білімін арттыруда кеңінен пайдалану, мұғалімдердің білім беру бағытындағы жұмыстарын жетілдіру қажет.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2016-2019 жоғары білікті және бәсекеге қабілетті кадрларды дайындаудың сапасын арттыру» және кәсіби міндеттерін дербес әрі шығармашылық тұрғыдан шешуге, кәсіби қызметтің тұлғалық және қоғамдық маңызын түсінуге, оның нәтижелері үшін жауап беруге қабілетті кәсіби күзінетті жеке тұлғаны, бәсекеге қабілетті маманды қалыптастыруды қамтамасыз ететін білім беруді басқарудың тиімді жүйесі құрылатын болады...» деп атап көрсетілгендей, оқу үрдісіне жаңа педагогикалық және ақпараттық- коммуникациялық технологияларды ендіру болып табылады.

Жаңа педагогикалық технологияны бастауыш мектеп оқушыларын дамытуға бағытталған оқу-тәрбие жұмысының бір-бірімен байланысқан әдістері мен түрлерінің жиынтық жүйесі. Сондықтан да, жаңа жаңа педагогикалық технологияға бетбұрыс әлемнің жаңа кеңістігіне талпынған қазақстандық әдіснамалық жүйені мазмұны жағынан байытып, бағыты жағынан жетілдіре түседі.

Жаңа педагогикалық технология – бұл оқу үрдісін ұйымдастыру және өткізу барысындағы оқушылар мен мұғалімдерге жайлы жағдай туғызудың біріктірілген педагогикалық қарым- қатынастың барлық жағдайларды ойлап қарастырған моделі.

Оның негізгі ұстанымдары- оқытуды ізгілендіру, өздігінен дамытын, дұрыс шешім қабылдай алатын, өзін-өзі жетілдіріп, өсіруші, тәрбиелеуші тұлға қалыптастыру болып табылады.

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше, сауатты әрі жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып оқу-тәрбие үдерісін дұрыс ұйымдастыруына көмектеседі.

Қазақстан Республикасының 2016-2019 жылға дейінгі білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында бастауыш сынып оқушыларын оқытуға ерекше мән берген. Онда бастауыш мектепте қажетті біліктер мен дағдыларды игеруге оқу, жазу, санау, шығармашылықпен ойлау қабілеттерін дамытатындай оқу әрекетін ұйымдастыру атап көрсетілген және оқушылардың жеке тұлға болып қалыптасуына мүмкіндігін ашу, білігін қалыптастыру көзделген.

Жаңаша оқыту бүгінгі заман талабына сай қазіргі заманда Moodle жүйесі кеңінен қолдануда. Аталмыш жүйенің құрамы төменгі ақпараттармен толы:

Қашықтықтан оқыту - қашықтықта негізделген оқыту әдістерін оқыту нысандарының бірі – қазіргі заманғы ақпараттық және телекоммуникациялық жүйелер мен рәсімдерді пайдалану арқылы білім беру оқу процесін жүргізілуін қамтамасыз ететін дидактикалық құралдарының жиынтығы.

Қашықтықтан оқыту – білім алу үрдісі, ақпараттық – білім ортасының көмегімен, заманауи ақпараттық – коммуникациялық технологиялыр және модулды интерактивті оқыту бағдарламаларын қолдануға негізделген, оқу ақпараттарымен қашықтықта алмасу және оқу үрдісін басқару.

Білім беру жүйесіндегі мемлекеттік бағдарламаларды қашықтағы адамдар кәсіптік жоғары білім берудің қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін негізі болып табылады.

Қашықтықтан оқытудың артықшылығы:

Тиімділігі - оның шығындарына арақатынасын жақсартуға қол жеткізу, уақыты мен басқа да ресурстардың қол жеткізу нәтижесі.

Икемділігі - оқуға мүмкіндік уақыты, орны және қарқыны.

Паралельдік - жұмыстан қол үзбей оқу мүмкіндігі.

Жаңа ақпараттық технологиялар – оқу үрдісінде оқушының дербес жұмысты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін компьютер желісіне, мультимедиа жүйелерінде, компьютер

жабдықтарына негізделген, жаңа ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды қолдану.

Оқытушының жаңа рөлі - тьютер-кеңесші.

Білім алушының жаңа рөлі – оқу үрдісінің өзін-өзі ұйымдастыру және білім беру бағдарламаларын игеруі үшін жауапкершілікті арттыру.

Ақпараттық – білім порталы – Интернет сервистары мен ресурстарының ақпараттық жиынтығының өзара байланысын жүйелі ұйымдастыру, әкімшілік – ұтқырлық оқу-әдістемелік ақпараты бар қашықтықтан білім беру бойынша білім процесін ұйымдастыру.

Ақпараттық -білім беру ресурстары - формалды идеялар мен білім беру сипатындағы деректер, әдістері мен оларды жинақтау, сақтау және ақпаратты пайдаланушылар арасындағы алмасу құралдарының түрі;

Желілік технология - интернетті пайдалану арқылы оқу процесін басқару, оқушы мен оқытушының бір-бірімен қатынастарының интерактивті формалары мен оқу-әдістемелік материалдармен қамтамасыз ететін технология.

Интернет-ресурс - қашықтықтан білім беру технологияларын іске асыратын білім беру ұйымдары – білім беру үрдісіне қатысушылардың әкімшілік және академиялық ақпараттарын қамтитын жүйесі;

«on-line» - нақты уақытта ақпарат алмасу;

«off-line» - еркін уақыт кеңістігінде ақпарат алмасу;

Силлабус - пәннің қысқаша сипаттамасы, зерттеу субъектілерінің негізгі сипаттамаларын қамтитын студенттерге арналған пән бойынша оқыту бағдарламасы;

Тесттер кешені - білім беру процесінің барлық деңгейлерінде студенттер оқу материалын түсіну дәрежесін анықтау үшін арналған бағдарламалық құралы;

Кейс — студенттердің дербес жұмысы үшін әртекті жеткізгіштерде (баспа, дыбыс – бейне, электронды материалдар) оқу материалдарының жиыны.

Кейстік технология – білім алушылардың өз беттерімен үйренуіне таратылулар мен қағаз, электронды және басқа да жеткізушілердегі оқу-әдістемелік материалдарды жиындарын толықтыруға негізделген технология.

Контент - Интернеттің ақпараттық маңызды – мәтіндер, графика, мультимедиамен толықтырылуы; контенттің елеулі параметрлері оның өзектілігі, көлемі және маңыздылығы болып табылады.

Тьютор – оқытушы-кеңесші, тәлімгер, кеңесші; білім беру мақсатында құрылған желі ресурстарына негізделген ақпараттық алмасудың кураторы; курсты оқудың тиімді жолын ұйымдастырушы, ішкі және сырттай семинарлар өткізуші және студенттерге кеңес беруші, жазбаша тапсырмаларды тексеруші және түсінік беруші.

Форум – барлығына ашық түрде қашықтықтан оқыту жүйесінде ұсынылған тақырыпты талқылау жүргізілетін құрал.

Электрондық пошта (e-mail) – технология және оның үлестірілген (оның ішінде ғаламдық) компьютерлік жүйеде электронды хабарламаларды («хаттар» немесе «электронды хаттар» деп аталатын) жіберу және қабылдау жөніндегі қызмет көрсетуі.

HTML-редактор - HTML форматында бетті өзгерту және құруға мүмкіндік беретін компьютерлік бағдарлама.

LMS (Learning Management System) — білім беруді басқару жүйесі Сонымен қоса E-learning деп те қолданылады. Мұндай LMS-жүйенің мысалы ретінде Moodle-ды айтуға болады.

ZIP - деректерді қысу мен файлдарды мұрағаттаудың танымал пішімі. Әдетте бұл пішімдегі файл .zip кеңейтілімінде болады және арнайы бағдарлама көмегімен ашып бөліп алуға болатын сығылған және сығылмаған күйде бір немесе бірнеше файл сақтайды.

Бәрімізді бүгінгі таңда алаңдататын мәселе – жас ұрпақтың сапалы білімді игеруі. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Білімді, сауатты адамдар - бұл ХХІ ғасырда адамзат дамуының негізгі қозғаушы күші» деуінің өзі – үлкен көрегендіктің белгісі. Бүгінгі таңдағы оқыту үрдісі жаңа әдіс-тәсілдерді, жаңаша идеяларды қолдануды талап етеді. Сондықтан білім

беру мен оқытудың қазіргі заманғы әдістері оқытушының күнделікті тәжірибесінде қарастырылуы тиіс деп ойлаймын. Осы баяндаманы жазуға негізгі себептердің бірі – оқытушылардың білім беру мен оқытудағы әдіс-тәсілдері жаңа бастама болып отыр.

XXI ғасырда біздің еліміз ғаламдану және жаһандану процесіне көшуде. Осы процессті жандандырып дамытуда жас ұрпақтың білімі мен біліктілігі орасан зор роль атқарады. Бүгінгі таңда жаңашыл оқытушыларға сапалы және инновациялық технологияларды меңгеру – қазіргі заман талабы. Білім сапасын көтеруде инновациялық технологияларды дұрыс және сауатты қолдану жылдан жылға күрделі және өзекті мәселеге айналады. Оқыту барысында озық, тиімді технологиялар тәжірибеге енгізілуде. Кәсіби дамуға ұмтылатын бәсекеге қабілетті маман өзінің негізгі қызметінен үзілмей жаңа білім алу жолдарын іздестіреді. Ал жоғары оқу орындары мамандарға қойылатын талаптардың өсуіне байланысты оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іздестіреді, білім беруге жаңа технологиялар енгізеді. Оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа формасының бірі – қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы оқыту. Қашықтықтан оқу – жұмыстан қол үзбей қолайлы уақытта кез келген жерде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар көмегімен оқу.

Қорытындылай келе, жаңаша білім беру - бұл XXI ғасырдың талаптарына сәйкес жоғары сапалы білім беру қызметі. Осындай шарықтап дамыған технология ғасырында ақпараттық электрондық қоғамға көшуге біргелкі ат салысайық ағайын.

Сонда ғана болашақтың кілті болып табылатын жастар, заман талабына сай сапалы білім алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы № 205 Жарлығы
2. Ш.Арзымбетова, И. Сауытбаева, Жаңа педагогикалық технологияның әдіснамалық қызметтері // Менеджмент, № 2/2012- (66 б.)

УДК:159.923

Сарбасова Г.Ж., PhD докторант

КазНУ им аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМПАТИИ У СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Эмпатия как личностная особенность является профессионально необходимым качеством будущего психолога. Успешная деятельность специалиста не возможна при низком уровне развития эмпатии. Важно умение приблизиться к внутреннему миру другого человека в соответствии с его эмоциональным состоянием. Исследования показывают, что одним из наиболее важных факторов развития и изменения характеристик эмпатии является система отношений личности к другому. С этим связана тесно связана наша статья, в основе которой лежит изучение эмпатии у студентов - психологов. Анализ психологической литературы позволил раскрыть понятие эмпатии в психологии с точки зрения разных подходов: аффективного, аффективно-когнитивного, когнитивного и интегративного. Ведущим подходом к пониманию психологической природы эмпатии выступает интегративный подход, отражающий многогранность данного феномена и подчеркивающий наличие в нем эмоционального, когнитивного и поведенческого компонентов [1]. Как психологическое явление, в своей работе мы определяем эмпатию как способность или свойство личности. В связи с этим в нашем исследовании эмпатия

понимается как социально-психологическое свойство, состоящее из ряда способностей: 1) способности эмоционально реагировать и откликаться на переживания другого; 2) способности распознавать эмоциональные состояния другого и мысленно переносить себя в его мысли, чувства и действия; 3) способности выбирать адекватный эмпатический ответ (вербального и невербального типа) на переживания другого, использовать способы взаимодействия, облегчающие страдания другого. Также нами были рассмотрены подходы к пониманию соотношения эмпатии и межличностных отношений. В данной работе мы придерживаемся подхода, где система отношений выступает как предпосылка развития и проявления эмпатии. Отношения, исключая агрессию и содержащие любовь, доверие, уважение к другому, выступают определяющим фактором, способствующим развитию и проявлению эмпатии.

Востребованность профессии «психолог» в современной социокультурной ситуации Казахстана является ответом на социальный заказ, связанный с развитием и максимальным использованием ресурсов человека в различных видах социальной практики. Множество сложнейших проблем в области политики, образования, медицины и социальной сферы сегодня невозможно решить без участия специалистов-психологов, обладающих глубокой теоретической подготовкой и свободно владеющих практическими умениями и навыками. Но в настоящее время сложились некоторые противоречия в подготовке специалистов - психологов. Часто основное внимание высших учебных заведений направлено на реализацию теоретической части обучения, умение реализовывать знания на практике, но о личностной подготовке (компетентности, развитии) будущего профессионала психолога речи не идет (только косвенно, через преподаваемую дисциплину, что, вероятно, не является достаточным). Вместе с тем подготовка человека к такой деятельности предполагает развитие профессионально значимых показателей личностной компетентности, в частности овладение эмпатией.

О возникновении понятия «эмпатия» и о том, какой смысл в него вкладывают, написано много научных трудов, но проникнуть в суть этого феномена, в сущность явления пока остается проблемой, которую психологическая наука пытается разрешить.

Термин «эмпатия» введен Э. Титченером, обобщившим развивавшиеся в философской традиции идеи о симпатии с теориями вчувствования Э.Клиффорда и Т. Липпса. Эмпатия (от греч. *empathia* – сопереживание) - постижение эмоционального состояния, проникновение - вчувствование в переживания другого человека. Так сформировался научный термин, теперь ставший достаточно знакомым для современной науки словом, но только сейчас начинает появляться на страницах трудов по философии и психологии анализ этого понятия:

Противоречия в понимании явления учеными и многоаспектность самого феномена «эмпатия» не позволяют дать строгое определение эмпатии, что предполагало бы полное понимание и описание ее сути. Хотя уже существуют методики для реальной регистрации эмпатии как явления психики существует еще проблема более точной фиксации эмпирических данных и их интерпретации. Проанализировав известные методики диагностики эмпатии и сделав литературный образ по характеристикам эмпатии данным учеными делаем вывод о недостаточной степени изученности данного феномена.

Путь поиска истины по проблеме эмпатии предлагали такие ученые, как А.Е. Айви, А.А. Бодалев, В.В. Бойко, А.А. Борисова, Т.П. Гаврилова Ю.Б. Гиппенрейтер, Ю.А. Менджерицкая А.К. Нитченко, А.Б. Орлов, Т.И. Пашукова, К.Роджерс, А.П. Сопиков и др. Различают эмоциональную эмпатию, основанную на механизмах проекции и подражания моторным и аффективным реакциям другого человека; когнитивную эмпатию, базирующуюся на интеллектуальных процессах (сравнение, аналогия и т. п.), и предикативную эмпатию, проявляющуюся как способность человека предсказывать аффективные реакции (см. Аффект) другого в конкретных ситуациях. В качестве особых форм эмпатии выделяют сопереживание - переживание субъектом тех же эмоциональных

состояний, которые испытывает другой человек, через отождествление с ним, и сочувствие - переживание собственных эмоциональных состояний по поводу чувств другого[2].

Важной характеристикой процессов эмпатии является выявление видов понимания другого человека. К уже известным: идентификации, принятию ролей, децентрации, рефлексии и др. проявлениям психики поиск продолжается в направлении понимания эмпатии как проявления чувственной мудрости.

Выделим несколько направлений определений эмпатии:

- знание о внутреннем состоянии, мыслях и чувствах другого человека;
- переживание эмоционального состояния, в котором находится другой;
- активность по реконструкции чувств другого человека с помощью воображения;
- размышления о том, как человек повел бы себя на месте другого (принятие роли);
- огорчение в ответ на страдания другого человека; ориентированная на другого человека эмоциональная реакция, соответствующая представлению субъекта о благополучии другого и др.

Психолог Карл Роджерс определяет эмпатию следующим образом: Быть в состоянии эмпатии означает воспринимать внутренний мир другого точно, с сохранением эмоциональных и смысловых оттенков. Как будто становишься этим другим, но без потери ощущения «как будто». Так, ощущаешь радость или боль другого, как он их ощущает, и воспринимаешь их причины, как он их воспринимает. Но обязательно должен оставаться оттенок «как будто»: как будто это я радуюсь или огорчаюсь.

Эмпатия как эффективный инструмент общения и эмоционального отклика возникла уже на ранних периодах появления психической жизни, от элементарных рефлексивных реакций до высших личностных форм. Умение сотрудничать, ладить с окружающими и адаптироваться в обществе было необходимо для выживания первобытных обществ.

Проявление эмпатии наблюдается уже на первых этапах онтогенеза: поведение младенца, который, например, расплакался в ответ на сильный плач лежащего рядом «товарища», демонстрирует один из первых видов эмпатийного реагирования – недифференцированное, когда ребенок по существу еще не способен отделить свое эмоциональное состояние от эмоционального состояния другого. Доказано, что эмпатическая способность возрастает с увеличением жизненного опыта.

Отечественные психологи неоднозначно трактуют содержание понятия эмпатии, определяя ее либо как способность, либо как процесс, либо как состояние, связывая ее с разными психическими процессами и психологическими особенностями личности. В связи с этим в работах многих исследователей эмпатия рассматривается под терминами социальная сензитивность, доброжелательность, чуткость, эмоциональная идентификация, гуманные отношения, сопереживание, сочувствие.

С.Л. Рубинштейн рассматривал эмпатию как компонент любви человека к человеку, как эмоционально опосредованное отношение к окружающим. Подлинно эмпатическим отношениям он противопоставляет феномен «расширенного эгоизма».

Д.Б. Эльконин считал, что способность человека эмоционально отзываться на переживания другого является одним из условий развития социальной децентрации. В связи с этим Д.Б. Эльконин отмечал влияние эмпатии на формирование когнитивной и эмоциональной децентрации ребенка в процессе преодоления «познавательного эгоцентризма».

П.М. Якобсон указывает на два вида проявления чувств: первый основывается на сопереживании и зависит от умения человека «входить в иллюзорную, воображаемую ситуацию», второй – основывается на реальных ситуациях, «имеющих жизненную основу».

Т.П. Гаврилова выделяет два вида эмпатийных переживаний (сопереживание и сочувствие) и утверждает, что в случае сопереживания проявляются эгоистические тенденции, а в случае сочувствия – альтруистические. Кроме того, Т.П. Гаврилова считает сопереживание более простой формой эмпатии, а сочувствие – более сложной. Проведя

серию экспериментов по методике проективного типа, она установила, что сопереживание характерно для младшего школьного возраста, а сочувствие – для подростков[3].

В целом, эмпатия — это социально-психологическое свойство личности. Оно представляет собой совокупность социально-психологических способностей индивида, посредством которых данное свойство раскрывается как объекту, так и субъекту эмпатии. В ряд таких способностей входят: способность эмоционально реагировать на переживания другого; способность распознавать эмоциональные состояния другого и мысленно переносить себя в мысли, чувства и действия другого; способность использовать способы взаимодействия, облегчающие страдания другого человека.

Существуют различные критерии выделения видов и форм эмпатии. В качестве примеров таких критериев можно назвать:

1) модальность ведущего компонента в структуре эмпатии. Согласно данному критерию различают эмоциональную, когнитивную и поведенческую эмпатию. К. Роджерс, Труакс определили обязательный коммуникативный компонент эмпатии как способность передавать партнёру понимание его переживания или внутренней ситуации. Киф и Баррет-Леннард включили в свои модели эмпатии фазу выражения, передачи понимания на доступном языке, вербально или невербально.

1) генезис эмпатии (на основе этого критерия выделяют глобальную, эгоцентрическую и просоциальную эмпатию);

2) критерий диспозиционности эмпатии (личностная и ситуативная эмпатия);

3) критерий уровня развития эмпатии (элементарно-рефлекторные и личностные формы эмпатии).

Один из примеров использования первого основания для выделения видов эмпатии, содержится в работе А. П. Сопикова. По его мнению, существует три вида эмпатии:

1) эмоциональная, если доминирует эмоциональность в процессе моделирования субъектом объекта эмпатии;

2) познавательная, если доминирует информативность в процессе моделирования субъектом объекта эмпатии;

3) поведенческая если доминирует волевой аспект в процессе моделирования субъектом объекта эмпатии, что выражается в понуждении объекта эмпатии к чему-либо и, в свою очередь расчет на его ответную эмпатию.

В свою очередь, В. В. Бойко различает следующие этапы эмпатии по критерию модальности ведущего компонента эмпатии:

1) рациональная эмпатия, которая осуществляется посредством сопричастности, внимания к другому интенсивной аналитической переработки информации о нем;

2) эмоциональная эмпатия, реализуемая посредством эмоционального опыта (переживаний, чувств) в процессе отражения состояний другого;

3) интуитивная эмпатия, включающая в себя в качестве средств отражения другого интуитивность, позволяющую обрабатывать информацию о партнере на бессознательном уровне.

Эмпатия влияет на сбор и анализ информации двумя способами:

1) мотивируя индивида на получение какой-либо информации с целью усиления собственной вовлеченности в процесс общения;

2) действуя в качестве обратной связи на уже собранную информацию[3].

В интерактивной стороне общения эмпатия выступает как регулятор взаимодействия, обеспечивая оценки и прогноз наиболее адекватных способов поведения в соответствии с эмоциональным состоянием участников.

Эмпатия у студентов также выполняет функцию корректировки выбранных способов взаимодействия на основе эмпатийной обратной связи. Корректировка осуществляется в сторону наиболее комфортных и наименее дистрессирующих способов поведения.

Функции эмпатии в жизни студентов следующие:

1) эмпатия, исходящая от субъекта эмпатии, увеличивает его способность убеждать;

- 2) она помогает преодолеть психологическую защиту другого;
- 3) расширяет представление о жизни других;
- 4) обогащает собственный эмоциональный опыт;
- 5) развивает личность и систему ее ценностей;
- 6) несет охранные функции, если воспринимаемый опыт угрожает психическому равновесию индивида.

Эмпатия, воспринимаемая объектом эмпатии, несет в себе функцию подтверждения его личности, выражающуюся в признании, принятии и одобрении неповторимости и самоценности его «Я». Эмпатия дает возможность для самораскрытия личности студента и получения поддержки.

Многими исследователями, независимо от того, какой они следуют теоретической модели объяснения насилия и агрессии, указывается на низкий уровень эмпатии как на одну из причин проявления агрессии. Группа американских психологов, опираясь на результаты серии экспериментов, пришла к выводу, что наличие способности к когнитивной эмпатии, под которой они понимали способность индивида к оценке перспективы происходящего с другим человеком и к ориентации на эту перспективу, отрицательно коррелирует с выбором конфликтных стратегий взаимодействия и такой чертой личности, как агрессивность[4].

Основываясь на выше рассмотренных научных теории мы видим, насколько важно эмпатия студентам-психологам. Неслучайно в профессиональных психологических кругах эмпатию часто называют «основным инструментом работы психолога». Успешная деятельность специалиста-психолога не возможна при отсутствии или снижении у него уровня эмпатии. В данном случае, важно умение психолога приблизиться к внутреннему миру другого человека в соответствии с его эмоциональным состоянием, что невозможно без достаточно выраженных эмпатических способностей. Эмпатические проявления можно считать основными в процессе установления доверительного контакта с другим человеком, а тем более, для проведения психологических консультаций, психотерапевтических и психокоррекционных работ. Существующие исследования эмпатии таких авторов, как А.А. Бодаев, Т.П. Гаврилова, Ю.А. Менджерицкая, А.М. Прихожан, К. Роджерс, Н.А. Щербакова и других, показывают, что одним из наиболее важных факторов развития и изменения характеристик эмпатии является система отношений личности к другому. Особенно на этапе студенчества межличностные отношения становятся в центр внимания, определяя во многом становление личности и ее социальные установки, определяя отношение с обществом, наряду с личностным и профессиональным самоопределением. Для юношей важно занять значимое место среди сверстников, быть признанным по различным личностным параметрам в группе. Здесь трудности связаны, прежде всего, с формированием стиля межличностных отношений, с поиском устойчивого набора социальных ролей, а также умением эмпатически воспринимать и адекватно отражать их. Из-за несовпадения восприятия и оценок различных событий, нежелания понимать другого человека, низкого уровня способности сочувствовать, сопереживать другим людям возникают проблемы в межличностных взаимоотношениях. Поэтому изучение эмпатии как базисной межличностной способности постигать эмоциональное состояние другого человека, сопереживать, сочувствовать ему, быть готовым к помощи является на сегодняшний момент особо актуальной[5].

Список использованной литературы:

1. Кучерявенко И. А. Изучение эмпатии у студентов-психологов с разными стратегиями поведения в межличностных отношениях // Молодой ученый. — 2012. — №12. — С. 415-416.
2. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии // Вопр. психол. 1975, № 2. С. 147 – 158.

3. Орлов А. Б., Хазанова М. А. Феномен эмпатии и конгруэнтности // Вопросы психологии, 1993. №4. - С. 68-75.
- Этчегоен Г. Эмпатия // Журнал практической психологии и психоанализа – 2003. — №1. – С. 61-64.
4. Носкова Н.В. Лонгитюдное исследование эмпатии и рефлексии у студентов- психологов в процессе обучения // Психология обучения. — 2009.
5. Иган Дж. Базисная эмпатия как коммуникативный навык. Журнал практической психологии и психоанализа/ Пер. О. Исаковой, М. Глущенко, 2000. — № 1.

УДК: 37.013.8

Лекерова А.А., докторант

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан*

ПРОБЛЕМЫ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В настоящее время проблема подготовки студентов к работе с детьми с задержкой психического развития приобретает особое значение в связи с развитием инклюзивного образования в Казахстане. Современная общеобразовательная школа, отвечая современным требованиям функционирования и развития педагогических систем, реализуя принципы гуманизации образования, обучает и воспитывает детей с различными проблемами здоровья, познавательной и эмоционально-волевой сферы. Все больше учебно-воспитательный процесс в общеобразовательной школе становится, по сути, инклюзивным.

Обзор научно-педагогической и методической литературы, реальная педагогическая практика показывают, что к работе в классах инклюзивного образования, в связи с их активным открытием привлекаются учителя, не только не имеющие специального (дефектологического) образования, но и не прошедшие специальную подготовку.

Особый интерес представляет проблема, связанная с определением содержательной сущности компонентов готовности будущих учителей к обучению детей с задержкой психического развития в общеобразовательной школе. Она обусловлена:

- недостаточной разработанной педагогической концепции профессиональной подготовки студентов к работе с детьми, имеющими нарушения психофизического развития в условиях общеобразовательной школы;
- недостаточной теоретической изученностью проблемы, ее методической не разработанностью в практике высшего педагогического образования, недостаточным видением профессиональных требований к формированию личности будущего учителя с данной категорией детей.

Однако проблеме подготовки студентов к работе с детьми с задержкой психического развития в педагогических ВУЗах страны уделяется крайне недостаточно внимания. Хотя, актуальность данной проблемы с каждым годом возрастает, так как количество детей с задержкой психического развития не только не уменьшается, а наоборот, увеличивается.

Причин резкого увеличения количества таких детей много: это и резкое ухудшение уровня жизни населения в связи с экономическими кризисами, и экология, которая влияет на неблагоприятные генетические факторы.

Неудачные попытки обучения детей с задержкой психического развития в общеобразовательной школе без учета их психолого-педагогических особенностей и темпа их развития приводят к ухудшению состояния, углублению нарушения работоспособности, появлению поведенческих расстройств, выработке негативного отношения к школе. Для

того чтобы подготовить студентов к работе с детьми с задержкой психического развития, необходимо выяснить состояние проблемы в психолого-педагогической науке.

Для её решения необходимо изучить характеристики самих детей, так как группа детей, объединенная характеристикой «задержка психического развития», чрезвычайно неоднородна по происхождению, механизму развития, адаптированности, проявлением и степени выраженности. Она занимает промежуточное положение между интеллектуальной нормой и легкой степенью умственной отсталости (дебильностью). Одной из особенностей этих пограничных форм интеллектуальной недостаточности является отсутствие между ними четких границ. Так, одни нарушения интеллектуально-познавательной деятельности примыкают к легкой дебилности, другие – носят преимущественно вторичный характер и обусловлены высокой психической истощаемостью, утомляемостью, неустойчивым вниманием, эмоционально-волевой неустойчивостью, недоразвитием речевой функции и т.д. Разобраться в характере и глубине того или иного нарушения возможно только при комплексном обследовании детей, знании их характеристики.

Немало важную роль в подготовке студентов к работе с детьми с задержкой психического развития является единство и взаимосвязь составляющих ее компонентов.

Мотивационно-ценностный компонент, предполагая наличие моральных, профессиональных норм и ценностей, наполняющих смыслом и содержанием педагогическую деятельность студента, формирует гуманистическую позицию личности, вырабатывает систему отношений к людям, детям с отклонениями в психофизическом развитии, вырабатывает стиль взаимодействия со всеми участниками учебно-воспитательного процесса.

Интеллектуальный компонент предполагает наличие у студента определенного уровня развития знаний и умений, обеспечивающих возможность осуществления процесса обучения детей с задержкой психического развития в условиях общеобразовательной школы.

Наибольшую значимость при этом имеют антропологические и психолого-педагогические знания, раскрывающие законы и закономерности развития личности, психофизиологические особенности учащихся с неярко выраженными отклонениями развития, существенные особенности процесса обучения в общеобразовательной школе детей с задержкой психического развития.

Эмоционально-волевой компонент представляет собой совокупность личностных и волевых качеств, лежащих в основе педагогических умений, необходимых студенту для успешного осуществления профессиональной деятельности.

Технологический компонент готовности студента, включая в свою содержательную сущность определенную совокупность гностических, проектировочных, организаторских и коммуникативных умений, должен обеспечить в условиях общеобразовательной школы достижение целей и решение ряда задач, связанных с успешным освоением детьми с задержкой психического развития образовательного стандарта и их личностным развитием.

Проведенное нами исследование показало, что у студентов специальности группы «Образование» мотивационно-ценностный компонент имеет достаточный уровень развития, тогда как интеллектуальный и технологический компоненты находятся на низком уровне развития. Это связано с недостаточной теоретической, технологической подготовленностью, а также психологической неготовностью некоторых студентов к работе с детьми данной категории.

Подытоживая вышесказанное, мы делаем вывод, что педагог, работающий с детьми данной категории, должен быть подготовлен и в когнитивном, и в личностном плане к реализации гуманистических принципов в организации учебно-воспитательного процесса, должен ориентироваться на личностный рост ребенка, учитывать индивидуальные особенности его психической деятельности, создавать позитивные перспективы развития личности ученика, организовывать личностно-развивающую образовательную среду, позволяющую на практике выявлять и реализовывать творческий потенциал ребенка.

Список использованной литературы:

1. Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Социализация и ресоциализация подростков и молодёжи: междисциплинарный аспект (к юбилею проф. А.С.Новосёловой)» ПГТУ, 2018
2. Педагогика инклюзивного образования. М., 2018

УДК 338.24.01

Тлемисов У.Б., докторант
Тлемисова Ж.М., магистр, преподаватель

*Международный университет Кыргызстана
Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет*

«НОВЫЙ МЕНЕДЖЕРИАЛИЗМ» И УПРАВЛЕНИЕ УНИВЕРСИТЕТОМ: КОНТРОЛЬ КАЧЕСТВОМ И ПРОДУКТИВНОСТЬЮ РАБОТЫ В УНИВЕРСИТЕТАХ КАЗАХСТАНА

Лидерство - одна из концепций, которые так трудно дать точно определение. Стогдилл (Stogdill, 1974) утверждал, что существует так много разных определений, что есть люди, которые пытались определить лидерство и лидера. В конце XX века Беннис (Bennis, 1995) предсказал около 650 определений лидерства в различной литературе. Число кажется неуклонно возрастающим, Келлерман в интервью Volkmann (2012) пояснил, что существует примерно 1400 различных определений термина «лидерство и лидер». Эти цифры могут просто сказать, что нет понятия, которое может просто определить, что такое лидерство.

Бас, Бас и Бас (2008) считают, что исследование единственного определения лидерства может быть легкомысленным и бесполезным, поскольку правильное определение лидерства и лидера зависит от перспектив ученых и проблем и ситуаций.

Однако есть некоторые важные определения лидерства, которые могут быть ключевым источником лидерства в области развития. Впервые новое определение и тенденция к лидерству возникли после Второй мировой войны, согласно Стогдиллю (1950, как цитируется в Silva, 2016) определяют лидерство как «процесс влияния на деятельность организованной группы в ее усилиях по достижению цели и достижению цели», Это определение, возможно, фундаментальная теория, которая упоминала о влиянии людей на людей. Следовательно, Залезник (1977) подчеркнул роль влияния в руководстве, которое руководство требует использования власти для влияния на деятельность и мысли людей (Zaleznik, 1981).

Коттер (1988) представил новую идею о лидерстве и определил ее как процесс перемещения группы людей к целям с лидером без силы и власти как добровольный. Однако не все исследователи согласны с этим утверждением, например, Келлерман утверждал, что использование власти также является лидером (Volkmann, 2012).

Центральным аспектом большинства определений лидерства является акт влияния. Бентон (2005) утверждал, что лидерство - это искусство влияния группы людей на достижение цели. Буш (2011) утверждает, что лидерство - это не просто сила, это акт влияния. Поэтому руководство является одной из основных концепций, которые могут влиять на развитие или неудачу организации. На основе этих теорий можно подтвердить, что лидерство - это процесс, который включает в себя способность влиять и мотивировать отдельных лиц или группы людей на достижение общих целей.

Управление образованием - предмет или область, изучающая и анализирующая процесс образовательных организаций. (Буш, 2011). Нет конкретного определения, которое признает и удовлетворяет каждого исследователя. Поскольку управление образованием

глубоко связано и зависит от различных основных дисциплин, таких как экономика, политология и социология. Эти отношения подчеркивают различные аспекты управления образованием. Эти отношения могут сделать управление образованием настолько сложным. Чтобы ответить на вопрос «что такое управление образованием», он в основном зависит от перспективы поиска исследователя.

Benton (2005) утверждает, что управление - это наука, которая состоит из статистики, методов, структур и расчетов. Болам (1999) определяет управление образованием как административную функцию для выполнения согласованной политики, а также ее основную ответственность за разработку политики.

Sapre (2002, цитируется в Буше, 2011) объясняет, что управление - это сложная деятельность для достижения целей, эффективно и эффективно используя организационные ресурсы. Bush (2011) утверждает, что управление образованием важно для целей образования. Следовательно, управление образованием является решающим фактором для достижения целей образовательных организаций, поскольку управление является двигателем любой организации. Поэтому управление образованием посредством использования статистики и ресурсов создает методы и механизмы для достижения целей или целей организаций.

Однако есть две концепции, такие как менеджерский подход и перформативность, которые могут влиять на достижение цели или целей образовательной организации. Менеджмент - инструмент для получения прибыли в мире конкуренции через любые организации. Кроме того, идея управления в высшем образовании - это высокий рейтинг, контроль, имидж и качество продукции (Kalfa and Taksa, 2016). Кроме того, управленческий подход отдает предпочтение управленческой производительности или эффективности, а не образовательным целям и целям (Буш, 2011 г.).

Термин «новый менеджериализм» означает принятие структурами общественного сектора тех организационных форм и технологий, управленческих практик и ценностей, которые существуют в секторе частного предпринимательства.

«Новый менеджериализм» — это способ понять и структурировать попытки введения управленческих функций в общественный сектор и добровольческие организации (Reed & Anthony, 1993; Clarke et al, 1994; Clarke & Newman, 1994, 1997b; Itzin & Newman, 1995). В своих теориях сторонники «нового менеджериализма» говорят о повышении конкуренции между соискателями и мониторинге эффективности с помощью оценивания результатов деятельности каждого отдельного преподавателя. Другими общими чертами подобных теорий являются попытки изменить существующие режим и культуру организаций общественного сектора, изменить ценности его работников так, чтобы они больше походили на заинтересованность в выгоде, принятую в частном секторе. Исследователи, наблюдающие за изменением культуры и ценностей школы, обнаружили, что в организациях, подверженных изменениям, чаще всего новые ценности появляются и начинают существовать рядом со старыми (Gewirtz, 1995). Ньюман предположил, что развитие «нового менеджериализма» тесно связано с организационными формами (Newman 1995). Одним из таких типов являются конкурентные организации публичного сектора. В такого рода организациях основная установка — это краткосрочные цели и успех, часто достигаемые с помощью рискованных решений и предпринимательского рвения. Строгого различия по половому признаку здесь нет, однако женщины должны доказывать, что они так же работоспособны, как и мужчины, если они хотят «выжить» в таких конкурентных организациях. Конкурентные организационные формы и режимы противопоставляются более традиционным организационным формам и режимам общественного сектора, в которых предпочтение отдается долгосрочным перспективам, разделение труда основано на стереотипных представлениях о роли женщины и мужчины на рабочем месте, где первым отводится место обслуживающего персонала, а вторые занимают более высокое положение. Ньюман также предлагает третий тип организационных форм - трансформационный, где работа выполняется командами, отсутствует ярко выраженная

иерархия и значительное внимание уделяется управлению организационной культурой. В организациях подобного типа женщины стоят на равных позициях с мужчинами в отношении занимаемых должностей.

До 2003 года организационным структурам университетов Казахстана была свойственна традиционная система управления. Сегодня мы можем наблюдать в университетах признаки трансформационной модели. То, что происходит в управлении в сфере высшего образования Казахстана, походит на процесс некой гибридизации: одновременное существование нескольких организационных типов и форм. «Новый менеджериализм» и пришедшие с ним изменения связаны с различными обновлениями в сфере экономики и бизнеса, включая переход от фордизма к постфордизму. Некоторые исследователи пытались применить вышеупомянутые экономические теории при изучении школы и высшего образования. Сложно представить себе, что высшее образование когда либо было фордистским. Однако развитие более гибких пост и нео фордистских форм организации дает университетам возможность ответить на национальную политику в сфере высшего образования и ряд других политических и экономических воздействий. Применение организационных практик и форм, связанных с «новым менеджериализмом» в сфере высшего образования, нередко заставляет нас идти на компромисс и сохранять некоторые привычные административные управленческие режимы наравне с новыми. Таким образом, команды опытных менеджеров могут сосуществовать с более традиционными формами руководства университетов. Процесс гибридизации сам по себе чреват противоречиями и непоследовательностью. По мнению Джерри и Паркера, в самом намерении сделать более профессиональным управление университетом и заменить традиционную профессиональную группу существует некоторая ирония, так же как и в желании ввести новые бюрократические формы управления в качестве замены якобы излишне бюрократического строя университета (Jarry & Parker, 1994). Более того, преподаватели неохотно принимают любые нововведения.

По мнению многих теоретиков, «новый менеджериализм» будет оказывать значительное давление на людей, особенно в тех случаях, когда пересекаются границы автономии преподавателя и зоны действия контроля управленца. Кларк и Ньюман предполагают, что культурные аспекты и профессиональный уровень преподавателей, которые являются центральными понятиями в теории «нового менеджериализма», часто сами оказываются под давлением (Clarke & Newman 1997).

Для понимания конфликтных тенденций в управленческих процессах университетов мы должны понимать разницу между «жестким» и «мягким» стилями управления. Трой определяет «мягкое» управление как осознание неэффективности работы университета и изобретение рациональных механизмов для ее улучшения. «Жесткое» управление основано на методе поощрения и наказания. По утверждению Коуэна, который также занимался концепцией «нового менеджериализма», видимая продуктивность работы преподавателя в высшем учебном заведении играет важную роль в управлении его деятельностью (Cowen, 1996). В основе всех теорий, касающихся высшего образования Великобритании, все чаще мы можем встретить понятие продуктивности, которую возможно оценить и измерить по результатам исследований, различных работ студентов и т.д. Когда мы говорим о продуктивности, важную роль играют и гендерные различия. Например, по данным исследований Акера и Брукса, женщины-преподаватели, как выяснилось, часто делают то, что сложно измерить, а иногда и заметить: в частности, постоянно проявляют заботу о студентах, что в гораздо меньшей степени свойственно мужчинам-преподавателям. Продуктивность связана с управлением культурой, так как именно изменение культуры университета, по мнению профессиональных управленцев, повышает уровень его продуктивности. Теоретические концепции «нового менеджериализма» обладают значительным потенциалом, помогающим нам понять, что же в реальности происходит в университетах Великобритании, а именно в вопросах, касающихся управления, режима и культуры организации, ее продуктивности, а также контроля качества образования. Однако

мы не можем утверждать, что ныне действующие практики управления и организационные формы могут быть проанализированы с пользой. Другим важным аспектом, который необходимо учитывать, являются отношения между управленцами и «управляемыми». В следующей части нашей работы мы попытаемся рассмотреть концепцию нового управления в соотнесении с той ситуацией, которую мы наблюдаем сегодня.

Идеи «нового» управления и «жесткого» управления, бесспорно, являются привлекательными для управленцев тех университетов, в которых возникают финансовые трудности, с которыми в данный момент в той или иной степени столкнулся весь сектор высшего образования Великобритании. Возможно, как заметил Трой, это не единственный способ управления университетами в новом веке, но изменение продуктивности и качества работы управленцев без каких-либо изменений гендерного или этнического состава этих управленцев, процедур их избрания и тренировки может оказаться бесполезным действием.

Данные формы управления основаны на разных культурных представлениях о том, кто и как управляется. Обе они имеют для нас значение в понимании «нового менеджериализма». Принято считать, что женщины управленцы пользуются стилями «мягкого» управления, а мужчины — «жесткого». Насколько это точно, определить сложно, однако нельзя отрицать, что от различия полов зависит стиль управления. По утверждению Коуэна, который также занимался концепцией «нового менеджериализма», видимая продуктивность работы преподавателя в высшем учебном заведении играет важную роль в управлении его деятельностью (Cowen, 1996). В основе всех теорий, касающихся высшего образования Казахстана, все чаще мы можем встретить понятие продуктивности, которую возможно оценить и измерить по результатам исследований, различных работ студентов и т.д. Когда мы говорим о продуктивности, важную роль играют и гендерные различия. Например, по данным исследований Акера и Брукса, женщины преподаватели, как выяснилось, часто делают то, что сложно измерить, а иногда и заметить: в частности, постоянно проявляют заботу о студентах, что в гораздо меньшей степени свойственно мужчинам преподавателям. Продуктивность связана с управлением культурой, так как именно изменение культуры университета, по мнению профессиональных управленцев, повышает уровень его продуктивности. Теоретические концепции «нового менеджериализма» обладают значительным потенциалом, помогающим нам понять, что же в реальности происходит в университетах Казахстана, а именно в вопросах, касающихся управления, режима и культуры организации, ее продуктивности, а также контроля качества образования. Однако мы не можем утверждать, что ныне действующие практики управления и организационные формы могут быть проанализированы с пользой.

Список использованной литературы:

1. Alhadid, A. (2016). Взаимосвязь между практикой лидерства и организационной эффективностью. *Международный журнал делового администрирования*, 7 (3). <http://dx.doi.org/10.5430/ijba.v7n3p57>
2. Ball, S. J. (2003). Душа учителя и ужасы перформативности. *Journal of Education Policy*, 18 (2), 215-228.
3. Bass, B., Bass, R., & Bass, B. (2008). *Руководство по лидерству Баса* (1-е изд.). Нью-Йорк: Свободная пресса.
4. Бентон, J. (2005). *Руководство офицера ВВС* (34-е изд.). Mechanicsburg, Pa.: Stackpole Books.
5. Буш, Т. (2011). *Теории лидерства и управления образованием* (4-е изд.). Лондон: SAGE.
6. Буш, Т. (2007). *Образовательное руководство и управление: теория, политика и практика*. *Южноафриканский журнал образования*, 27 (3), 391-406.
7. Clarke, J and Newman, J (1997) *The Managerial State*, London, Sage.
8. Giberson, T., Resick, C., Dickson, M., Mitchelson, J., Randall, K., & Clark, M. (2009). 9. *Лидерство и организационная культура: привязка характеристик генерального директора к*

- культурным ценностям. Журнал «Бизнес и психология», 24 (2), 123-137. <http://dx.doi.org/10.1007/s10869-009-9109-1>
10. Kalfa, S. & Taksa, L. (2016). Занятость, управленческий подход и перформативность в высшем образовании: реляционная перспектива. Высшее образование. <http://dx.doi.org/10.1007/s10734-016-0072-2>
11. Kotter, J. (1988). Ведущий фактор (1-е изд.). Нью-Йорк: Свободная пресса.
12. Коттер, J. (2009). Что действительно делают лидеры. IEEE Engineering Management Review, 37 (3), 18-28. <http://dx.doi.org/10.1109/emr.2009.5235494>
13. Моджиби, Т., Хоссейнзаде, С., Ходжастех, Ю. (2013). Организационная культура и ее взаимосвязь с стратегией управления знаниями: тематическое исследование. Исследования и практика управления знаниями, 13 (3), 281-288. <http://dx.doi.org/10.1057/kmpr.2013.49>
14. Локк, К. (2015). Эффективность, производительность и образование. Образовательная философия и теория, 47 (3), 247-259. <http://dx.doi.org/10.1080/00131857.2013.857287>
15. Сильва А. (2016). Что такое лидерство? Журнал исследований бизнеса ежеквартально, 8 (1), 1-6. <http://dx.doi.org/10.1002/jls.21449>
16. Stogdill, R. (1974). Справочник руководства (1-е изд.). Нью-Йорк: Свободная пресса.
17. Залезник А. (1981). Менеджеров и лидеров. JONA: Журнал администрации медсестер, 11 (7), 25-31. <http://dx.doi.org/10.1097/00005110-198107000-00005>
18. Volckman, A. (2012). «Свежая перспектива: Барбара Келлерман и индустрия лидерства». Статьи из интегрального обзора лидерства.

ОӘК:376.3

Мауэнова А.Е., педагогика ғылымдарының магистрі

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГ МАМАНДАРДЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНА КӘСІБИ ДАЯРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазақстандағы білім беру реформаларының жалпы мақсаты - білім беру жүйесін жаңа элеуметтік-экономикалық ортаға бейімдеу болып табылады. Бейімдеу – қоршаған ортаға бағдарлана алуы, әрекеттенуі, бейімділікке тән қиыншылықтарды білу және оларды жеңудің жолдарын қарастырады. Кәсіби іс-әрекетті жүзеге асырудың инновациялық әдіс-тәсілдерін білу және пайдалана алуы бейімділіктің негізі болып табылады. Оның мақсаты мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың сапалық қасиеттерін ескеріп, кәсіптік даярлықтан өтуі үшін кедергісіз орта құру болып табылады.

Инклюзивті білім беру мәселесі шет елдерде 1970 жылдан бастау алады, ал 1990 жылға қарай АҚШ пен Еуропа өздерінің білім беру саясатына осы бағдарламаны толық енгізді.[1] Біздің елімізде инклюзивті білім беру жүйесінің дамуы туралы ресми дерек «ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» көрсетілген: ҚР білім беру жүйесінің әлсіз жақтары ретінде инклюзивті білімнің нашар дамуы сипаттала отырып, оның жоспарлы дамуына әсер ететін қауіп-қатер ретінде елімізде мүмкіндігі шектеулі балалардың көбеюі атап көрсетілді [2]. Инклюзивті білім беру, оның ішінде психикалық дамуы тежелген балалармен болашақ мамандарды даярлау қазіргі ЖОО өзекті мәселелердің бірі.

Еңбек әрекеті адам психикасына өзіндік әсерін тигізеді. Кәсіби іс-әрекеттің алуан түрлеріне қатысты, қазіргі таңда мамандықтардың үлкен тобы пайда болуда, сол әрекеттерді орындау барысында түрлі қиындық дәрежесіндегі кәсіби кедергілерге де әкеледі. Осыған қатысты зияндыға жатпайтын еңбек түрлері бар, бірақ кәсіби іс-әрекеттің

шарты мен сипаты психикаға жаракаттаушы әсерін көрсетуі мүмкін (мысалы, бір қалыпты еңбек, үлкен жауапкершілік, апаттың үлкен мүмкіндігі, еңбектің психикалық қысымдылығы және т.б.). Зерттеушілердің көрсетуі бойынша ұзақ жылдар бойы сол бір кәсіби іс-әрекетті орындау кәсіби шаршауға, психологиялық бөгеттердің пайда болуына, іс-әрекетті орындау тәсілдерінің бірігуіне, кәсіби ептілік және дағдыларды жоғалтуға, жұмысқа қабілеттіліктің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Осы мәселелерді қарастырмас бұрын, ең алдымен кәсіби бейімделудің ерекшеліктерін қарастыру қажет.

Психология ғылымында болашақ мамандарды кәсіби іс-әрекетке бейімдеудің біріншілік және екіншілік деп аталатын түрлері бар:

біріншілік – бұл кәсіби іс-әрекетте тәжірибесі жоқ (ЖОО түлектері) жас мамандардың бейімделуі

екіншілік – кәсіби іс-әрекетте тәжірибесі бар (жұмысты мәжбүрлі ауыстыру жағдайында) мамандардың бейімделуі.[3]

Бейімдеудің негізгі түрлері: психофизиологиялық, әлеуметтік-психологиялық және кәсіби бейімделу.

Психофизиологиялық бейімдеу дегеніміз – бұл ағза үшін жаңа физикалық және психофизиологиялық жүктемеге, режимге, еңбек темпі және ритмге, өндірістік ортаның санитарлық-гигиеналық факторларына, тамақтану және демалыс режимін ұйымдастыру ерекшеліктеріне үйренуі.[4] Жұмысшының жағымсыз психофизиологиялық жүйеге бейімделу реакциясы стресске апаратын психикалық қысымды тудырады. Психофизиологиялық бейімділік синдромын сәтті шешу көрсеткіштері: маманның комфортты, эмоционалдық күйі, жұмыс ритміне және еңбек режиміне үйрену, оптималды жұмысқа қабілеттілікті қалыптастыру болып табылады.

Әлеуметтік-психологиялық бейімдеу дегеніміз – жаңа әлеуметтік ортаға бейімделу, кәсіби тұлғааралық байланыстар мен қатынастар жүйесіне қосылу, жаңа әлеуметтік рөлдерді, мінез-құлық нормаларын, топтық норма және құндылықтарын меңгеру, өзін кәсіби ортаға теңестіру.[5]

Кәсіби бейімдеу – бұл кәсіби тәжірибесі және кәсіби іс-әрекет стилі бар адамдардың жаңа жұмыс орынының талаптарына бл ытл счыЧейімделуі, қызметкерлердің ол үшін жаңа кәсіби қызметтерді және міндеттерді меңгеруі, талап етіп отырған дағдылар мен ептіліктерді қайта өңдеу, кәсіби әріптестікке және серіктестікке қосылуы, бәсекеге қабілеттіліктің біртіндеп дамуы.[6]

Кәсіби іс-әрекет адамның өмірлік іс-әрекетінің маңызды жағы болып табылады, себебі ол арқылы тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы іске асып, өз мүмкіншіліктерінің толығымен жұмсалуды қамтамасыз етіледі. Тұлғаның ішкі позициясының дамуы көп жағдайда тұлғаның кәсіби маман ретінде дамуымен анықталады деуге болады. Адамның ішкі позициясы өзінің объективті бейнеленуінде тұлғаның кәсіби қалыптасуында көрінеді.

Кәсіби іс-әрекет процесінде кәсіби маман ретінде ішкі позициясының қалыптасуының бірнеше кезеңдерін бөлуге болады:

1) Позицияның қалыптасуының алғашқы кезеңі маманның болашақ кәсіби іс-әрекетіне деген жалпы жағымды эмоциялық қатынасымен сипатталады. С.Л. Рубинштейннің [7] “қалаймын”, “істей аламын”, “жасау қажет” түсініктерінің арақатынасы туралы идеясына сүйене отырып айтатын болсақ, бұл кезеңде бірінші “қалаймын” компоненті өте айқын көрінеді, яғни мамандықты меңгеруге деген тілек жақсы дамыған, бірақ оның өзіндік қабілеттері мен қажеттіліктері енжар дамыған. Ал үшінші компонент соңғы кезеңге тән жастардың қоғамдық қажеттіліктерді кейінгі орынға қоюмен шарттасады.

2) Келесі кезеңде “істей аламын” кезінде ішкі позицияның дамуы өз мүмкіншіліктері мен қабілеттерін саралау, өз іс-әрекеттерінің мазмұнды кезеңдеріне деген бағдар қалыптасу кезінде көрінеді. Бұл “жасау қажет” кезеңінде өз кәсіби іс-әрекеті, өз қабілеттері жайлы көзқарастар қалыптасады. Бұл айтылған кезеңдер кәсіп иесінің ішкі позиция типтерімен сәйкес келеді деп айтуға болады.

Осы негізде, Т.А. Кухарева тұлғаны негізгі анықтайтын сипат белсенді позиция келесі жүйелерден тұрады деп көрсетеді: бағдарлар - субъект іс-әрекетінде жүзеге асады, әлеуметтік-психологиялық бейімделу тиімділігін анықтайды, барлық іс-әрекетте болады және әлеуметтік статус, кәсіби анықталу, тұлғалық сапа категорияларын қамтиды. [8]

Ғылыми әдебиеттерде кәсіпке бейімдеудің экологиялық, биологиялық, физиологиялық, операциялық, ақпараттық, коммуникативтік, әлеуметтік және психологиялық аспектілері айтылады. Бұны, белгілі бір тәртіпке қою үшін Б.Г. Ананьев жұмысына назар аударамыз. Оның еңбегінде адам еңбек субъектісі ретінде тұлға мен индивидтің қасиеттерінің нәтижесі түрінде қарастырылады. Бұл кезде кәсіби бейімделу - индивидтің кәсіби ортадағы физикалық жағдайларға бейімделу бірлігі психофизиологиялық аспект деп аталынса, кәсіби міндеттерге, орындалатын операцияларға, кәсіби ақпараттарға бейімделу кәсіби деп аталатын екінші аспект ретінде, кәсіби ортаның әлеуметтік компоненттеріне бейімделу - әлеуметтік-психологиялық деп аталатын үшінші аспект ретінде түсіндіріледі.

Болашақ маманның кәсіби қабілеттерін дамыту мақсатын зерттеу нәтижесінде ғалымдар интегративті-матрицалық модель қалыптастырды. Оның негізгі кезеңдері мен элементтері: бейімдеу-диагностикалық - студенттердің жаңа оқу орнына бейімделушілігіне көмектесу, білімнің қалыптасқан деңгейін анықтау, дағды, білім, үйренуде жетіспеушіліктерді жетілдіру, білімге деген құндылықтар қатынасының профилін құру;

жоспарлы-коррекциялық - студент іс-әрекет мақсатын анықтау, болашаққа деген дайындығын жобалау, жоғары оқу орнында оқу тапсырмалары мен мақсаттарын шешу іс-әрекет жоспарын жобалау, тұлғалық даму жоспарын құру;

ақпаратты-іс-әрекеттік – студенттердің білімді меңгеру іс-әрекетімен тығыз байланысты, оқуға деген құндылықтардың құрылуы, оқу пәндерін меңгеруде керек құндылықтарды анықтау, белгілі меңгерілген пән бойынша іс-әрекет жасай алу, құнды білімдер мен дағдыларды түсіне алу;

шығармашылық - өзін-өзі жетілдіру компоненті оқу барысында студенттердің өзін-өзі дамыту, көрсету, әр түрлі ғылыми мәселелерді шешуге қатысу мүмкіндіктеріне көмектеседі, шығармашылық сипаттағы өзіндік еңбек, мәселені шешу кезіндегі шығармашылық құндылықтарды сезіну;

нәтижелі-бағалау – студенттердің алған білімдерінің болашақ іс-әрекеттегі құндылығының жалпы қорытындысы, оқу іс-әрекетін бағалай алуы.

Бұл моделді іске асыру нәтижесінде болашақ маманның білімге деген құндылықтарының құрылуына, нақты мамандыққа деген көзқарасын өзгертуге өзі кепіл болады [9]. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. бойынша кәсіби даярлық құрылымына төмендегілер жатады деп тұжырымдалған:

- Қандай да бір іс-әрекетке, мамандыққа оң көзқарас;
- Іс-әрекет, кәсіп талаптарына мінез-құлық, темперамент, мотивацияның сәйкес келуі.
- Қажетті білім, білік, дағдылар;
- Тұрақты кәсіби-маңызды ерекшеліктер: қабылдау, зейін, ойлау, эмоционалды және еріктік процестер. [10]

Зерттеушілердің тағы бір тобы даярлықтың: мотивациялық (іс-әрекетті орындауда жауапкершілік); операциялық (қажетті білім, білік, дағдыларды және іс-әрекет әдіс-тәсілдерін меңгеру); еріктік (өзін-өзі бақылау, басқару); бағалаушылық (кәсіби міндеттерді шешуге сәйкес өз даярлығын бағалау) құрылымдарын қарастырады. Осылайша, психологиялық даярлық күйі мамандыққа қойылатын талаптарды ескере отырып тұлғаның жан-жақты дамуы. Педагогикалық, психология еңбектерінде кәсіби іс-әрекетке даярлық күйін зерттеуге тұлғалық тұғыр маңыздылығы аталады.

Келесі бір зерттеушілер тобы жоғарыда айтылған көзқарастармен қайшы келмейді, даярлықты сыртқы және ішкі күштердің негізінде қалыптасатын тұлғаның тұрақты қырлары ретінде қарастырады. Сыртқы күштерге іс-әрекет, іске асырылатын нақтылы бір жағдайды, ішкі күштерге – белгілі бір адамға тән тұрақты психологиялық ерекшеліктерді

жатқызады. Кәсіби даярлық құрылымына адамгершілік, психологиялық, кәсіби компоненттер енеді.

Осылайша, жоғарыда келтірілген зерттеулерді талдай келе, адамның белгілі бір іс-әрекетке даярлығы теориялық тұжырымдамалар ерекшеліктері мәселесі функционалдық немесе тұлғалық деңгейде қарастырылуына байланысты негізделеді. Кәсіби даярлаудың мазмұны мен құрылымына байланысты, кәсіби даярлық көптеген сыртқы және ішкі факторлардан тәуелді динамикалық күрделі құбылыс болып табылатыны белгілі.

Рубинштейн С.Л. [7] кәсіби даярлыққа «кәсіби іс-әрекетке даярлық мазмұны мұғалімнің іс-әрекетке қажетті адамгершілік-психологиялық қасиеттерін, ақыл-ой және теориялық қабілеттер, қоғамдық-саяси және психологиялық-педагогикалық білімдер кешені, сонымен қатар бағдарламалық әдістемелік білімдер мен дағдылар жатады» деп анықтама береді.

Жоғарыда аталған зерттеулерді талдай келе, ПДТ балалармен жұмыс жасайтын психолог-педагог кәсіби іс-әрекетке даярлығы – кәсіби іс-әрекетке бағдарланған әлеуметтік педагог-психологтың кәсіби тұлғалық сапалары, теориялық, тәжірибелік, әдіснамалық білім, білік, дағды жиынтығы деп анықтама береміз.

Кәсіби іс-әрекетке даярлықты қарастыратын зерттеулердің ішінен біздің тақырыбымызға Н.Д.Хмельдің тұжырымдамасы сәйкес келеді. Ол өз зерттеуінде белгілі бір кәсіпке ие адам кәсіби іс-әрекетке даярлық негізін мотивациялық-құндылықтық, мазмұндық және іс-әрекеттік компоненттердің тұрақты бірлігі ретінде анықтады.[11]

Кәсіби қызметті кіршіксіз атқаруы үшін адам мамандыққа тән психологиялық сапаға ие болуы тиіс. Маңызды кәсіби сапа – ол адамның жеке ерекшелігі және еңбектің жүзеге асуы эффективтілігіне (өнімділік, сапалылық) әсер етеді.

Еңбек барысында қолданылатын маңызды ресурстардың бірі – кәсіби біліктілік (адамның жеке психологиялық ерекшелігі және профессионалды қызметтің оңтайлы жүзеге асуын қамтамасыз етеді). Ол адамның жалпы тәжірибелілігі негізінде қалыптасады, профессионалды қызметпен қатар немесе кейін қалыптасуы мүмкін.

Жалпы кәсіби ерекшеліктер – ол нақты кәсіби қызметке тән, тұлғаның психологиялық қасиеті. Ол мамандықтағы еңбек затымен анықталады (адам, техника, табиғат). Көмек көрсетуші мамандық мамандары үшін: вербалды мүмкіндіктер (дұрыс сөйлеу, ойды еркін жеткізу), өзгені тыңдай білу, оның ішкі дүниесін түсіну, гуманитарлы білім аумағындағы кең көзқарас. Арнайы кәсіби ерекшеліктер- нақты мамандыққа қажет тұлғаның психологиялық ерекшеліктері. Олар еңбектің нақты шарттарымен анықталады (ақпарат,жүтеме артуы, уақыт).

Ал психолог үшін концентрация мен тұрақтылық, назардың ауысуы, мнемикалық мүмкіндіктер, логикалық және бейнелік ойлау аса жоғары дамуы керек. Е.А.Климов кәсіби сананы келесі тұрғыдан түсіндіреді: кәсіби эталонға сәйкес өз білімі мен ой деңгейі, кәсіби роль жүйесіндегі, қоғамдық шкаладағы өз орыны, кәсіби топтағы адамның өз деңгейін, сәттілік пен сәтсіздіктің мүмкін зоналары, сәтті әрекеттерінің жеке әдістемелерін, жұмыс стилін білуі.[12]

Қорытындылай келе, педагогикалық-психологиялық әдебиеттерге жасалған талдаулар және тәжірибе көрсеткендей осы уақытқа дейін болашақ психолог мамандардың инклюзивті білім беруге кәсіби бейімделудің даярлығын қалыптастыруда әлі де шешімін таппаған мәселе екенін көрсетті. Зерттеу жұмысымызда болашақ психолог мамандардың инклюзивті білім беруге болашақ мамандардың кәсіби даярлығының теориялық негіздерін аша отырып, кәсіби бейімдіктің түрлері анықталды, кәсіби іс-әрекеттегі ішкі позициялары қарастырылды және кәсіби даярлықтың құрылымы және оларды жүзеге асыру жолдарына тоқталып, берілген анықтамалары жүйеленді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында.

2. Мүгедектер құқықтары туралы» инклюзивті білім беру ережесі Біріккен Ұлттар Ұйымының бас Ассамблеясымен, мақұлданып, БҰҰ-ның Конвенциясына 2006 жылдың 13 желтоқсан.
3. Кәсіпке бейімделу мәселесінің психологиялық ерекшеліктері // Қайнар университетінің хабаршысы. Психология сериясы. – 2004. - № 2. – 70 б.
4. Абенова Е. Жас мұғалімдердің кәсіби бейімделуі // Қазақстан мектебі. - 2003. - № 9. – 44 б.
5. Қалымбетова Э.К. Бейімделу болашақтың бейнесін құру ретінде // Ұлт тағылымы. – 2005. - № 3. – 251 б.
6. Оразбаева Ж.Н. Бейімделу табыстылығының психологиялық ерекшеліктері // Қазақстан жоғары мектебі. – 2005. - № 3. – 258
7. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии. – М.: Наука, 1997. – с. 463.
8. Кухарева Т.А. Психологическая адаптация молодых ученых // Т.А. Кухарева // Новая наука: Стратегии и векторы развития. - 2017. - Т. 2, № 4. - С. 67-69.
9. Ананьева, Т. В. Психолого-педагогическое сопровождение семьи, воспитывающей "особого" ребенка / Т. В. Ананьев. // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. - 2007. - N 1. - С. 64-67. - Биб-лиогр.: с. 67.
10. Дяченко М.И. Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический подход [Текст] / М.И. Дяченко // Сибирь. Философия. Образование. – 2005. – № 8. – С. 26–44. Кандыбович Л. А., Психология высшей школы; Харвест - Москва, 2006. - 416 с.
11. Хмель Н.Д. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса. – Алматы, 2004.
12. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям: Педагогика и психология, Соц. педагогика, Педагогика. - М.: Academia, 2004. – 301 с.

ӘӘЖ: 372. 881. 111

Тұрғалиева Ә.Т., преподаватель, магистр
Демеуова А.А., преподаватель, магистр

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ БАСТАПҚЫ КЕЗЕҢІНДЕ ЭНДЕРДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Тәжірибелік кешенді шешім, білім беру, тәрбиелеу және дамыту міндеттерін оқыту арқылы ғана әсер ету емес, ол оқушылардың санасына және олардың эмоционаларына енуі болып табылады.

Оқушылардың сезімдері мен эмоцияларына әсер етудің неғұрлым тиімді тәсілдерін бірі ол музыка, яғни мықты түркі психикалық сана тереңдігі . Атақты педагог Ян Амос Коменский былай деп жазған: "кімде-кім музыканы білмей, оған көрінуіне тәжірибелі грамоталар ала алмайды",- деген. Ежелгі Грекия мектептерінде көптеген мәтіндерді жаттанды айту, ал Үндістанның бастауыш мектептерінде әліппені және арифметиканы әнмен айтылу үрдісі қазір де сақталған. Балалармен бірге мұғалімдері де әндетеді, бұл белсенді және көңілді өтеді. Ән және музыка шет тілін үйренуде баға жетпес көмек корсетеді.

Ән айтудағы әдістемелік шет тілін оқытудағы артықшылықтары:

- ән тілдік қарым-қатынас құралдарының бірі болып және оның лексикалық қорын кеңейту және берік меңгерудің бір түрі болып табылады, өйткені ән жаңа сөздер мен өрнектерді қамтиды. Әндер қазірдің өзінде таныс лексиканың айналасында жаңа контекста кездеседі, және оны жандандыруда көмектеседі. Әндерде жалқы есімдер, географиялық атаулар, тілі оқытылатын елдің поэтикалық сөздер болмысы жиі кездеседі. Бұл оқушылардың тілді сезінуін және оның стилистикалық ерекшеліктерінің білімін дамытуға көмектеседі;

- әндерде грамматикалық конструкциялар жақсы қорытылады және жандандырылады. Кейбір елдерде әндерді көп тараған конструкцияларын үйрену үшін шығарады. Олар қазіргі ырғақта жазылған, сондай-ақ тапсырмалы және түсініктемелі мәтінмен ілеседі (оның мақсаты — түсінуін тексеру және талқылауды ұстау);

- әндер шет тілінің дағдыларын жетілдіреді және "музыкалық есту қабілетін" дамытуға ықпал етеді. Музыкалық есту қабілеті, есту назары мен есту арқылы бақылауы өзара артикуляциялық аппараттың дамуымен тығыз байланыста екені анықталған. Қысқа және қарапайым мелодиялық әндерінің суреті бейнеленіп орындалуы, жиі қайталануы дұрыс артикуляцияны бекітуге көмектеседі және дыбыстарды айтуға, фразалық үтірлер ережесі бойынша, ырғақ ерекшеліктерін бойынша жазылады.;

- ән оқушылардың эстетикалық тәрбиесіне жәрдемдеседі, ұжым бірлігін қалыптастыруға, неғұрлым шығармашылық қабілеттерін толық ашып дамытуға үлес қосады.

Музыканың арқасында сабақта жағымды психологиялық климат құрылады, психологиялық жүктеме төмендейді, тілдік қызметі жанданады, эмоционалды тонус артады және шетел тілін үйренуге қызығушылығын арттырады;

- әндер және басқа да музыкалық шығармашылықтар монологтық және диалогтық сөздерді ынталандырады және оқушылардың дамуына негіз болып табылады, сондай-ақ дайындалып және дайындалмай сөйлеудің дамуына ықпал етеді.

Шетел тіліндегі сабақтарда әндер жиі пайдаланылады:

- 1) сабақтың бастапқы кезеңінде фонетикалық зарядқа;
- 2) лексикалық және грамматикалық материалдарды берік бекіту үшін;
- 3) сөйлеу ретінде дағдыларын қалыптастырып дамыту үшін ынталандырады;
- 4) сабақ ортасында немесе сабақ соңында релаксация түрі ретінде немесе балалар шаршағанда және олардың жұмыс істеу қабілеттілігін қалыптастыру үшін.

Фонетикалық жаттығулар үшін қысқа және қарапайым мелодиялық суретке әні жиі қайталанатын айқын ритмасы бойынша таңдалады. Осы мақсат үшін балалардың өлендері жақсы келеді, мысалы: "*Baa, Baa, BlackSheep*".

Baa, baa, black sheep,

Have you any wool?

Yes, sir, yes, sir,

Three bags full.

One for my master,

One for my dame.

And one for the little boy,

Tommy by name.

Baa, baa, black sheep,

Have you any wool?

Yes, sir, yes, sir,

Three bags full.

Бастапқы тыңдалудан кейін оның орыс тіліндегі аудармасы ұсынылады, С. Я. Маршактың орындауында.

Фонетикалық пысықтау үшін сөздерді фонетикалық белгісі бойынша топтастырады. Сөздері ашық алдыңғы қатарда [x] : *black* , *bags* , *have* ; сөздері ұзақ жария алдыңғы бірқатарда [i :] : *sheep* , *three*; сөздері қызу жария артқы қатарда [a :] : *baa* , *master* және т.

б. одан әрі қарай айтылуы, дайындалуы, мазмұны бойынша сұрақтарға жауап берген мұғалімнің сөздері әнге бекітіледі.

What animal is the song about?

What colour is it?

Has it any wool?

How much wool has it?

For whom is one bag?

Бұл материалда лексиканы бекіту және кеңейту жұмыстарын жүргізуге болады және де сөйлеу дағдысын дамытуға да болады:

Have you ever seen a sheep?

What does the sheep give us?

What do we make of wool?

What do we call a young sheep?

Әндерді лексико-грамматикалық материалдардың жұмыс кезеңімен бірнеше сабақтар арасында бекіту мақсатын көздейді.

Әңгімелер мен пікірталастарды ынталандыру үшін қазіргі заманғы танымал жастардың арасындағы әндер болуы мүмкін. Оларды сабаққа жазбаға жазып әкеліп сынауға болады. Мүмкіндігінше, олар мазмұны және орындауы бойынша балалардың талқылауына және оның әніне өз ой пікірлерін айта білуіне байланысты. Саяси әндер халықаралық жағдайлар мен әлеуметтік мәселелер туралы әңгімелер тудыруы мүмкін; қоғамның лирикалық әндері қарым-қатынастар туралы әңгіме туғызады.

Тақырып бойынша ауызша немесе жазбаша шет тілін тереңдетіп оқытатын сыныптарда, қосымша презентациялар және тілдік материалды жандандыруда түрлі жанрлардағы музыкалық шығармалардың үзінділері болуы мүмкін. Сәтті іріктелген музыкалық шығармалар оқушыларды қабылдау және мәтіндерді ойнату монологтық және диалогтік сипаттағы тұжырымынмен сөздерді талдау, тақырыптар, дайындалмаған пікірлер мен ойнатылған жанрдағы көріністер құрғызуы мүмкін. Дайындалмаған сөздердегі ынталандыратын тапсырмаларға мысал: "Тыңдап, осы музыкалық үзіндіден сіздерде туындаған оның негізгі тақырыбын, көңіл-күй, сезімін шет тілінде жеткізіп көріңіз". Немесе: " Тыңдалған музыканың сипаттамасы бойынша әңгіме немесе қауымдастық құрап көріңіз ". Ауызша сөйлеудегі дағдыларын қалыптастыру жоспарында музыкалық шығармалар ең табыстысы болып табылады, үндес оқылған тақырыптар немесе мәтіндер, орналастырылған оқулықта, кітап оқу үшін: "Жыл мезгілдері", "Адамдардың сыртқы келбеті мен сипаты", "Спорт", "Театр", "Музыка", "Бейнелеу өнері" музыкалық шығармашылығын тыңдап болған соң оқушылар тапсырмалар ала алады суретші ретінде сөйлей алады және салынған суреттерге сипаттама беріп, сурет галереясында экскурсия жасауларына болады.

Қазіргі уақытта шығарылатын диафильмдер дыбыстық сүйемелдеумен және кинофрагменттері музыкалық фонмен қамтылады және тілі оқытылатын елдің әндеріне қосады. Бұл материал оқушылардың дайындалып және дайындалмай сөйлеуіне сондай-ақ фондық білімін кеңейтуге, яғни оқушыларды мәліметтермен елтанулық сипатын дамытуға, тілі оқытылатын елдің мәдениетіне байытуға негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аитов В.Ф. Использование песенного материала в обучении английскому языку в 5-6 классе. Дисс.канд. пед. наук. -М., 1998.
2. Алхазисвили А. А. Основы овладения устной иноязычной речью. М., 1988.
3. Амон Ингрид Д. Сила слова. Берлин, 2001.
4. Антипова А.М. Интонационная структура восклицательных предложений и ее взаимодействие с их лексико-грамматической структурой: Автореф. дисс. . канд. филол. наук / МГГТИИЯ им. М.Тореза. М., 1965. 25с.
5. Антипова А.М. Ритмическая система английской речи : М.: ВШ, - 1984.

6. Антипова А.М. О ритме английской речи. // ИЯШ -1990, №2, с.55.
7. Аракин В.Д. Методика преподавания английского языка в старших классах. Издательство АПН РСФСР, М. 1958.
8. Әлімжанов, Д. Ағылшын тілін оқыту методикас / Д. Әлімжанова, Ы. Машанов.- Алматы: Мектеп, 2005- 339б.
9. Шатилов, С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. Учебное пособие для студентов педагогических институтов/ С.Ф. Шатилов. — 2-е изд., до раб. — Москва: Просвещение, 2001. — 223 с.
10. Щукин, А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика. Учебное пособие для преподавателей и студентов. / А.Н. Щукин. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Филоматис, 2006. — 480 с.

УДК 372.881.111.1

Изатова А.Б., старший преподаватель, магистр гуманитарных наук
Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет

Оспанова А.К., преподаватель, магистр филологии
*Государственный университет имени Шакарима
г. Семей, Казахстан*

ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ФИЛЬМА НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В контексте глобализации большей части сегодняшнего мира и интеграции Казахстана в культурное и образовательное пространство современного мирового сообщества назрела необходимость в использовании новых видов дискурса в целях формирования социокультурной, лингвокультурологической, языковой и коммуникативной компетенций студентов языковых специальностей. В этой связи, работа с кинодискурсом в процессе преподавания иностранного языка представляется важной составляющей, поскольку при обучении ИЯ изучаемые явления, чаще всего, не фигурируют в учебном процессе, а лишь словесно описываются, тогда как в кино то или иное явление в полной мере иллюстрируется на экране [1, 261-265].

Основным достоинством аутентичного художественного фильма является то, что его использование способствует реализации одного из важнейших дидактических принципов обучения иностранному языку - принципа наглядности, поскольку анализ аутентичных художественных фильмов на занятиях иностранного языка обеспечивает «эффект присутствия» в повседневной жизни носителей иного языка, помогая тем самым погрузиться в иную языковую среду и культуру общения [2, 174].

Особое внимание при работе с кинодискурсом следует уделить отбору художественных фильмов на изучаемом языке. Критерии отбора, которыми должен руководствоваться преподаватель, на взгляд исследователей, сводятся к следующему:

- фильм должен быть значимым для лингвокультурного сообщества;
- фильм должен представлять собой определенную художественную ценность, иметь положительные отзывы кинокритиков;
- для формирования социокультурной компетенции предпочтительнее выглядит работа с современными кинолентами, так как именно они помогают учащимся разобраться в современном иноязычном социуме;
- фильм должен быть интересным, поскольку интерес повышает эффективность обучения [2, 176].

В нашей статье мы бы хотели остановиться на комплексном анализе фильма, который отвечает вышеперечисленным критериям, а именно, фильма «Дьявол носит Прада» (“The Devil Wears Prada”)

Процесс переводческого анализа художественного фильма целесообразно разделить на три этапа: допросмотровый (Before-Watching), просмотровый (While-Watching) и послепросмотровый (After-Watching).

Предпросмотровый этап является важной частью анализа художественного фильма, поскольку он направлен на подготовку к эмоционально-смысловому восприятию кинотекста. На данном этапе методически обоснованным будет предложить учащимся выполнить задания, заключающие в себе прогнозирование темы и содержания фильма.

К примеру, просмотр фильма “The Devil Wears Prada” можно предварить обсуждением следующих вопросов:

- What’s your dream job?
- What would you willing to do in order to get your dream job?
- How should people behave in a job interview?
- What should they wear?
- What is the perfect boss like?
- How would you deal with an extremely impolite boss if the job was very good pay and extremely important for your career? Justify your answer.

Также в рамках данного этапа уместно включить ряд заданий, содержащих обсуждение постера к фильму “The Devil Wears Prada”, в ходе выполнения которых учащиеся, исходя из статических визуальных данных, осуществляют вербальные ассоциации, делятся идеями по поводу вероятностного развития сюжета фильма.

Например:

1. Look at the poster and write down six words (more if you like) that you think of as you look at it. Share the words with your partner(s). Why did you choose them?
2. Talk about what you think the story of the movie is – the start, beginning, end, etc. Change partners and share stories.
3. Look at the credits on the poster (the actors, director, producer...) and talk about them with your partner(s).
4. Talk with your partner(s) about whether the poster and movie title are good and make you want to see the movie.

Следующими заданиями, входящими в предпросмотровый этап, являются задания, направленные на обсуждение трейлера фильма “The Devil Wears Prada”. В процессе выполнения этих заданий учащиеся составляют синопсис к фильму, работают с лексическим компонентом трейлера, оценивают художественные достоинства фильма на основе просмотренного трейлера.

Например:

1. Watch the trailer and retell what you saw to your partner(s).
2. Watch the trailer and write down some quiz questions for your partner(s). Watch a second time to find the answers to the questions.
3. Make a note of words in the trailer that you see or hear. Talk about them with your partner(s).
4. Watch the trailer and write down why you think the film might be good or bad. Share your ideas with your partner(s).

Задания просмотрового этапа ориентированы на проверку понимания, расширение диапазона соответствующих стратегий понимания, развивают коммуникативную компетенцию учащихся, способствуют адекватному восприятию фильма на языковом и культурном уровне. Такие задания позволяют аккумулировать визуальное и слуховое восприятие для получения максимального результата [3, 18].

Во время просмотрового этапа должно сконцентрироваться на ключевых эпизодах фильма, определяющих поведенческие особенности персонажей и являющихся

смыслообразующими моментами фильма. В фильме “The Devil Wears Prada” к подобным моментам можно отнести сцену устройства главной героини на работу в журнал моды; сцену, в которой главный редактор журнала «Runway» Миранда Пристли преподает Энди, главной героине наглядный урок о значимости моды в жизни любого человека; сцену разговора главной героини с сотрудником журнала «Runway» Найджелом, преданного своей работе и открывающим Энди глаза на сакральность учреждения, где ей «посчастливилось» работать.

На данном этапе можно предложить учащимся выполнить задания, целью которых является понимание иноязычной речи на слух.

Например:

1. Watch the segment. Listen carefully. Turn off the sound, say the words, and phrases in bold like the character of Meryl Streep.

- Tell Simone I'm not going to approve that girl that she sent me for the Brazilian layout. I asked for clean, athletic, smiling. She sent me dirty, tired and paunchy. And R.S.V.P. yes to the Michael Kors party. I want the driver to drop me off at 9:30 and pick me up at 9:45 sharp.

- 9:45 sharp.

- Call Natalie at Glorious Foods, tell her no for the 40th time. No, I don't want dacquoise. I want tortes filled with warm rhubarb compote. Then call my ex and remind him the parent-teacher conference is at Dalton tonight. Then call my husband, ask him to meet me for dinner at that place I went to with Massimo. Tell Richard I saw the pictures that he sent for that feature on the female paratroopers... and they're all so deeply unattractive. Is it impossible to find a lovely, slender female paratrooper?

- No.

- Am I reaching for the stars here? Not really. Also, I need to see all the things that Nigel has pulled for Gwyneth's second cover try. I wonder if she's lost any of that weight yet. Who's that?

- Nobody. Um, uh- Human Resources sent her up about the new assistant job, and I was preinterviewing her. But she's hopeless and totally wrong for it.

- Clearly I'm going to have to do that myself because the last two you sent me...were completely inadequate. So send her in. That's all.

2. Watch the movie segment and fill in the gaps with missing words.

- Who are you?

- Uh, my name is Andy Sachs. I ... graduated from Northwestern University.

- And what are you ... here?

- Well, I think I could do a ... job as your assistant. And, um... Yeah, I came to New York to be a ... and sent letters out everywhere and then finally got a ... from Elias-Clarke and met with Sherry

up at Human Resources. And, ..., it's this or Auto Universe.

- So you don't ... Runway?

- Uh, no.

- And before today, you had ... heard of me.

- No.

- And you have no ... or sense of fashion.

- Well, um, I think ... depends on what you're...

- No, no. That wasn't a ... .

- Um, I was editor in chief of the Daily Northwestern. I ..., um, won a national competition for college journalists with my ... on the janitors' union, which exposed the exploitation.

- That's all.

- Yeah. You ..., okay. You're right. I don't fit in here. I am not... or glamorous and I don't know that much about ... . But I'm smart. I learn fast and I will ... very hard.

- I got the exclusive on the Cavalli for Gwyneth... but the ... is, with that huge feathered headdress that she's wearing... she ... like she's working the main stage at the Golden Nugget.

- Thank you for ... time.

- Who is that sad little person? Are we ... a before-and-after piece I don't know about?

Во время послепросмотрового этапа учащимся предлагается осуществить переводческую деятельность, которой предшествует анализ темы и идеи фильма, замысла и творческого почерка режиссера, целевой аудитории, языковых особенностей фильма.

Например:

1. Translate the text of the episode "Job interview" using the the vocabulary of "problem" words and phrases.

Vocabulary

recently – недавно

to send out – разослать повсюду

to get a call – получить звонок

Human Resources (the Human Resources Department) – отдел кадров

Runway – Подиум (так в фильме называется журнал, на работу в который устраивается главная героиня)

a sense of fashion – чувство моды

the Daily Northwestern – Дэйли Нордвестерн (газета университета, где училась главная героиня)

a janitor – дворник

the janitor's union – союз дворников

to expose – рассказывать, излагать

to fit in – подходить

skinny – худой

feathered – из перьев

headdress – головной убор

the Golden Nugget – система одних из самых дорогих отелей и казино в Лас-Вегасе.

before-and-after – до и после

Thank you for your time. – Спасибо, что уделили время.

2. Dramatize the dialogue «Job interview». Pay your attention to the words and phrases in bold, which can be useful for an interviewee in a real life.

- Who are you?

- Uh, my name is Andy Sachs. I recently graduated from Northwestern University.

- And what are you doing here?

- Well, I think I could do a good job as your assistant.

- And, um-

-Yeah, I came to New York to be a journalist and sent letters out everywhere...and then finally got a call from Elias-Clarke...and met with Sherry up at Human Resources. Basically, it's this or Auto Universe.

- So you don't read Runway?

- Uh, no.

- And before today, you had never heard of me.

- No.

- And you have no style or sense of fashion.

- Well, um, I think that depends on what you're-

- No, no. That wasn't a question.

-Um, I was editor in chief of the Daily Northwestern. I also, um, won a national competition for college journalists...with my series on the janitors' union, which exposed the exploitation-

- That's all.

- Yeah. You know, okay. You're right. I don't fit in here. I am not skinny or glamorous... and I don't know that much about fashion. But I'm smart. I learn fast and I will work very hard.

- I got the exclusive on the Cavalli for Gwyneth...but the problem is, with that huge feathered headdress that she's wearing...she looks like she's working the main stage at the Golden Nugget.

-Thank you for your time.

- Who is that sad little person?

- Are we doing a before-and-after piece I don't know about?

3. Watch the segment and take notes on any words related to fashion. Discuss why Miranda Priestly was so rude and ironic to Andy. Translate the text of the episode.

- Where are the belts for this dress- Why is no one ready?

- Here. It's a tough call.

- They're so different.

- Hmm.

- Something funny?

- No. No, no. Nothing's- You know, it's just that both those belts look exactly the same to me. You know, I'm still learning about this stuff and, uh-

- "This... stuff"? Oh. Okay. I see. You think this has nothing to do with you. You go to your closet... and you select- I don't know- that lumpy blue sweater, for instance... because you're trying to tell the world that you take yourself too seriously... to care about what you put on your back. But what you don't know is that that sweater is not just blue. It's not turquoise. It's not lapis. It's actually cerulean. And you're also blithely unaware of the fact... that in 2002, Oscar de la Renta did a collection of cerulean gowns. And then I think it was Yves Saint Laurent- wasn't it- who showed cerulean military jackets?

- I think we need a jacket here.

- Mmm.

- And then cerulean quickly showed up in the collections of eight different designers. And then it, uh, filtered down through the department stores... and then trickled on down into some tragic Casual Corner... where you, no doubt, fished it out of some clearance bin. However, that blue represents millions of dollars... and countless jobs... and it's sort of comical how you think that you've made a choice... that exempts you from the fashion industry... when, in fact... you're wearing a sweater that was selected for you by the people in this room... from a pile of stuff.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что обучение аудиовизуальному переводу посредством анализа иноязычного кинодискурса эффективно как с точки зрения формирования у учащихся социокультурной, лингвокультурологической и языковой компетенций, так и для формирования компетенций, позволяющих осуществлять адекватный перевод аудиовизуальных произведений.

Список использованной литературы:

1. Михалёва Л.В. Видеофильм как средство формирования социолингвистической компетенции при обучении иностранному языку//Вестник Томского государственного университета. 2004. № 282. С. 261–265.
2. Привороцкая Т.В., Гураль С.К. Обучение аудиовизуальному переводу посредством анализа кинодискурса//Язык и культура.2016. С.171-180.
3. Подгорская О.Н., Черничкина Е.К. Иноязычный художественный кинодискурс как средство формирования коммуникативной компетенции студентов педвуза//Известия ВГПУ. 2017. № 4. С.14-19.

**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТ
ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ОТБАСЫНЫҢ РӨЛІ**

Ұрпақ тәрбиесі барлық уақытта әр қоғамның өзекті мәселесі болып келеді. Осы жас ұрпақты болашаққа жетелейтін білім мен тәрбие жолы екендігі сөзсіз. Тәрбие мен білім беру – ажырамас ұғым. Тәрбиенің басты құралы – іс пен сөз және екеуі өзара байланысын үзбеуі шарт. Бала тәрбиесінде отбасының орны ерекше. Оны қоғамдық тәрбиенің қандай саласы болса да алмастыра алмайды. Отбасының негізі баланы өмірге келтіру ғана емес, оған мәдени - әлеуметтік ортаның құндылығын қабылдату, ұрпақтың, ата-бабалардың, ұлылардың ақыл-кеңес тәжірибесін бойына сіңіру, қоршаған орта, адамзатқа, өз қоғамына пайдалы етіп тәрбиелеу. Үлкен ұрпақтың тәжірибесі, өмірдегі беделі, ақыл-кеңестері, ата-ананың өз борышын мүлтіксіз орындауы, бір-бірін құрметтеуі – үлкен тәрбие мектебі. Бала дүниеге келген күннен бастап ата-ананың ықпалында болып, өмірге бағыт беруші тәрбие мектебінен нәр алады.

"Қатты тәртіп көрсе бала күнінде,

Өнерімен қуантады түбінде.

Бала нені білсе жастан, ұядан–

Өле-өлгенше соны таныр қиядан.

Өнер - білім берем десең басынан,

Бер оқуға балаларды жасынан,

Ата - анадан өсіп ұрпақ тараған,

Жақсы-жаман болса, бала – соларда", деп, XI ғасырда Жүсіп Баласағұн айтқандай, ата-аналар балаларының жеке ерекшеліктерін жас күннен танып, соған қарай бағыт - бағдар, тәрбие берудің маңызы ерекше. Ата-ана балаларына жақсы тәрбие беруде қоғам алдында жауапты. Сыйластық, түсіністік, үлкен жауапкершілік сезімдері бар отбасы – бақытты отбасы. Бақытты отбасында ғана ата-ана және олардың балаларының өзара қатынасы мазмұнды, берілген тәрбие сіңімді және негізді.

Ата-ана бала тәрбиесіне ерекше мән беруі қажет. Ана– бала тәрбиесіндегі ерекше тұлға. Тәрбиенің негізі "ананың әлдінен" басталады емес пе?! Абай қазақ әйелінің, ананың отбасындағы орнын ерекше жырлайды. Жалпы, " адам бойындағы барлық қасиеттер ананың ақ сүтінен жаралған" деген ғұламалық ойды тарата келе, ол қасиеттердің міндетті түрде тәрбиеленуі қажеттігі туралы айтады. Абай жетінші қара сөзінде былай дейді: "Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі ішсем, жесем, ұйықтасам деп туса, біреуі–білсем екен демектік. Не көрсе соған талпынып, жалтұр-жұлтұр еткен болса, соған қызығып, аузына салып, дәмін татып, тамағына, бетіне басып қарап, сырнай, керней болса дауысына ұмтылып, онан ер жетіңкірегенде ит үрсе, мал шуласа да, біреу күлсе де, біреу жыласа да тұра жүгіріп, "ол немене", "ол неге үйтеді", " бұл неге бүйтеді" деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі өмірге жаңа келген нәрестенің жан құрамы, "білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен" дегені».

Қатыгез, зұлым адамдар да ақ сүт берген Ана алдында бас иген. Осы орайда Домалақ Ананың (Нұрилань) "Диннат мама" атану тарихы да қызық. Бұлақ басында қара лашықта қалған қарапайым әйел тапқырлық танытып, қарақшылардың теріс қылығына тосқауыл қояды. Бұл эпизодтар бүгінгі ұрпақты ұлы әжеміздің адамгершілік өнегесін қастерлеуге, тәлім алып, оны көкірегіне орнықтыруға үндейді. Әсіресе, Домалақ Ананың мейірімділікке шақыруы Ана алдында бас игізеді. Ұлы Жамбыл Домалақ ененің қадір-қасиетін, әулиелігін

терең түсініп, үлкен жүрекпен жырлайды. Өзі де ұлы анасына тағзым ете тіл қатады. Шерхан Мұртазаның сөзімен айтқанда: «Ұлы анамыздың артында, батыстан шығысқа, шығыстан батысқа созылып жатқан қыруар ұрпақ бар. Олардың ішінде ержүрек мықтысы да, осалы да жетіп жатыр».

Бала әлі дене, ақыл-ой жағынан толыққанды жетілмегендіктен, олар туғылғанға дейін де, туылғаннан кейін де ерекше мейірімділікке, қамқорлыққа, әсіресе, құқықтық қамқорлыққа мұқтаж» делінген. конференцияда әрбір ата-ана және тәрбиеші жеткіншектердің өркениетті елдерде қазіргі заман талабына сай білім алуын қамтамсыз етуге міндетті екендігін айта келіп, ол білімдердің мына бағытта: баланың жеке басын. Талантын, дене және ақыл-ой қабілетін дамыту; адам құқығын құрметтеу, баланы өз ата-анасын сыйлауға, оның мәдени-тұрмыс-салтын, тілі мен құндылықтарын, әлінің ұлттық байлықтарын бағалауға тәрбиелеу; баланы еркін қоғамда ынтымақтастық, түсіністік, ұлтаралық қарым-қатынаста достық рухында саналы өмір сүруге дайындау; қоршаған ортаға жанашырлыққа тәрбиелеу жүзеге асырылуы керектігін ұсынады.

Ж. Аймауытов «Тәрбие» атты мақаласында (1918) «адам мінезінің, ақыл-қайратының әртүрлі болуы тәрбиенің түрлі-түрлі болуынан...» деп алдымен бала тәрбиесіндегі отбасының орнына ерекше тоқталды. «Баланы бұзуға, яғни түзеуге себеп болатын бір шарт – жас күнінде көрген өнеге», «Сүтпен сіңген мінез сүйекпен кетеді» деген сөз ата-ана тәрбиесінің күштілігін көрсетеді... Ол бала мінезін қалыптастырудағы отбасы мүшелері мен әке-шешенің ықпалын ашады. Бала мінезін жас шыбыққа теңейді.

Қазіргі заманда оқыту мен тәрбиенің табысты болуы ата-аналардың тәжірибесіне, кәсіби шеберлігіне, мәдениетіне ынтымақтастығына, бір-бірін түсінушілігіне, өзара қарым-қатынасына, көзқарастарының және мақсаттарының бірлігіне байланысты.

Отбасылық тәрбие, отбасының тұрмысы қазіргі кезде тек қана ата-аналар ісі емес, жалпы мемлекеттік іс екені анық. Әлеуметтану ғылымында «отбасы» ұғымы үш аспектіде қарастырылады: адамның әлеуметтік өмірі басталатын және оны әлеуметтендірудің негізгі факторларының бірі болып табылатын алғашқы әлеуметтік топ; қоғамда қабылданған ұстанымдар, нормалар, ережелер негізінде өмірдің түрлі жақтарын бақылайтын және қадағалайтын әлеуметтік институт; барлық мүшелерінің нақты статустары мен рөлдері анықталған әлеуметтік жүйе. Ең кең мағынада отбасы некеге, туысқандық қатынастарға негізделген және мүшелері жалпы тұрмыс ерекшеліктерімен, өзара моральдық және материалдық жауапкершіліктермен байланысқан ең кіші әлеуметтік топ.

Педагогика ғылымының даму үрдісінде отбасының тәрбие мәселелері нақты теориялық мазмұндармен толықтырылып отырған. К. Д. Ушинский, Л. Н. Толстой, П. Ф. Лесгафт, Ы. Алтынсарин, М. Жұмабаев, Н. Құлжанова тағы басқалары балалардың отбасылық тәрбиесін ұйымдастыруда олардың жас және дербес ерекшеліктерін, анатомиялық-физиологиялық нышандарын, психикалық даму деңгейлерін ескере отырып тәрбиелеу қажеттіліктерін зерттеген.

Н. К. Крупская, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский отбасындағы балалардың іс-әрекеттерін ұйымдастыруды, ондағы қарым-қатынастарды қалыптастыру мәселелерін, мектеп пен отбасының өзара әрекеттестігіне жағымды әсер жасайтын жалпы жағдайларды қарастырған. Отбасы мынадай міндеттер атқаратыны баршамызға белгіді: балаларға тәрбиелік ықпал әдістерін, салт-дәстүрлерді анықтайтын конструктивтік міндеті; балалардың сабақтарын, еңбек іс-әрекеттерін және демалыс тәртіптерін ұйымдастыратын ұйымдастырушылық міндеті; ата-аналар арасындағы, ата-аналар мен балалар, балалар арасындағы, жақын туысқандар арасындағы тағы сондай ара-қатынастар нормаларын құрастыратын коммуникативтік міндет. Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас мәдениет дағдыларын қалыптастыру үрдісі адамгершілік және гуманизм қағидаларына негізделген. Отбасының педагогикалық үрдісінде дұрыс ұйымдастырылған ара-қатынастар балалардың көзқарастарының дамуына, мінез-құлықтарына, балалардың басқа адамдармен араласуына әсері зор, себебі кіші жастағы балалар сенгіш, еліктегіш, ықыласты болып келеді.

Бастауыш сынып жасындағы балалар қарым-қатынас тәсілдерін, мінез-құлықтарды өз бақылауларына, эмпирикалық тұжырымдарға сүйене отырып отбасындағы барлық қасиеттерді саналарына сіңіре береді. Бұл жастағы балалар өз бетінше қарым-қатынастың жағымды және жағымсыз жақтарын ажырата алмайды. Қателіктер мен тәжірибелер арқылы бала адамзат қоғамындағы өмір сүрудің қарапайым нормаларын меңгереді. Сонымен қатар отбасы ұл балалар мен қыз балалар арасындағы қарым-қатынас мәдениет дағдыларын қалыптасыруда, олардың саналарына болашақ ер адам мен әйел адамдардың арасындағы қарым-қатынастары үлкен рөл атқарады.

Көптеген ата-аналар бала тәрбиесіне уақыттарының жетіспеушілігін қазіргі элеуметтік-экономикалық, нарықтық жағдайларға байланыстырып, өз балаларының адамгершілік мінез-құлықтары үшін жауапкершілікті мектепке ғана жүктегенді қалайды. Осыған орай А. С. Макаренконың ата-аналарға қатысты айтылған нұсқа сөздерін келтіру орынды: «Балалармен сөйлесу кезінде, оларды бір нәрсеге үйрету немесе оған бір нәрсені бұйыру кезінде ғана тәрбиелейміз деп ойламаңыздар. Сіздер балаларыңызды өз өмірлеріңіздің әрбір сәтінде, тіпті үйде болмасаңыздар да тәрбиелеп тұрасыздар. Сіздер қалай киінесіздер, басқа адамдармен қалай сөйлесесіздер, басқа адамдар туралы не айтасыздар, қалайша қуанасыздар, қалайша қайғырасыздар, достарыңыз бен дұшпандарыңызбен қалай араласасыздар, қалай күлесіздер, қалай газет оқисыздар – осының барлығы балаға үлкен әсер береді». Кейбір ата-аналар бала тәрбиесіне уақыт жеткіліксіз деп жұмыстың қиындап кетулерінен шаршағандарын себеп етіп тұрса да, адамзат тарихында олардан да көбірек қоғам үшін қызмет ете отырып өз балаларының тәрбиесіне аса көп көңіл бөле алған белгілі қайраткерлер мысалдары қаншама.

Отбасындағы үлкендердің өз іс-әрекеттеріндегі бірізділік, моральдық тұрақтылық, адамгершілік нормалары мен талаптарына сай болулары – баланың мінез-құлқының дұрыс бағытта болуының және оны жағымсыз әсерлерден сақтаудың ең нақты кепілі.

Отбасында қарым-қатынастар шын ниетпен, кең пейілмен құрылған болса, онда балалар басқа адамдармен араласу барысында осындай жақсы қасиеттерді сақтауға тырысады. Отбасында өзара көмек көрсету, кішілерге үлгі-өнеге болу, бір-бірін қолдау, үлкендерге сый-құрмет көрсету, бірлесе істеген еңбек нәтижесінде ортақ жетістіктер қуанышына бөлену, бірлесе өткізген демалыс уақыттары – барлығы бастауыш сынып жасындағы балалар жүрегінде ерекше із қалдырады.

Ата-аналар балаларды белсенділікке ынталандырулары, оларды тек бағынышты субъектіге айналдырмай, оның тұлғалық қасиеттерін ескеріп, еркін дамуына, ішкі қабілеттерін ашуға жағдай жасаулары қажет. Педагогикада ата-аналардан балаға тек бала деп қарамай, оны өздерімен тең құқылы қарым-қатынасқа қатысушы деп бағалап, оның идеяларымен, көзқарастарымен, қызығушылықтарымен санасулары талап етіледі.

Ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынастар барысында мынадай ерекшеліктер айқындалады:

ата-аналардың коммуникативтік мүмкіншіліктері;

ата-ана және бала арасындағы қалыптасқан қарым-қатынас сипаттары;

ата-аналардың қарым-қатынасты шығармашылықпен ұйымдастыры білу қабілеттері; балалардың дербес ерекшеліктері.

Ата-аналар үшін қарым-қатынас өнерін меңгерулері балаларды ашық әңгімеге шақыруларына, олардың сырларын, құпияларын сақтай алуларына байланысты болады. Осындай сенімді қарым-қатынастар ата-аналардың өз балаларының ерекшеліктерін дұрыс білуге, оған артқан сеніміне негізделеді. Егерде ата-аналар өз сөздерінде тұрмаса, берген уәделерін орындамаса бала жүрегінде сенімсіздік пайда болады, бала сырын көп ашылып айта беретін болмайды, ал ата-аналар өз абыройларын төмендетеді.

Сонымен отбасында қарым-қатынас мәдениет дағдыларын қалыптастыру төменде көрсетілген балалар мен ата-аналардың бірлескен маңызды іс-әрекеттері негізінде іске асады: халық ертегілерін бірлесе оқу; балаға ертегі айтқызу, оны тыңдай білу; үй тапсырмаларын орындауға көмектесу, қадағалау; мектеп. Мұғалім, сынып оқушыларымен

тығыз байланыс жасау; бірлескен қозғалыс ойындар ұйымдастыру; ашық әңгіме-сұхбаттар; ата-аналардың жеке үлгі-өнеге көрсету; бірлесе өткізген демалыс уақыттары, саяхаттар, табиғатта дем алу, серуендеу; балалар көркем фильмдерін бірге талдау; салауатты өмір салтын қалыптастыру; бірлесе істеген еңбек нәтижесін талдау.

Ойды тұжырымдай келсек, халық кең тараған «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» деген мақал жоғарыда көтеріліп отырған педагогикалық мәселе өзектілігін айғақтайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қалиев С. Тәрбие хрестоматиясы. Алматы, 2001.
2. Қалиев С., Майқаранова Ш. Оқушылардың тұлғалық қасиеттерін дамытудың педагогикалық мінездері. Алматы, 2001.
3. Мектептегі тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі. Алматы, 1999.
4. Мұқанов С. Халық мұрасы. Алматы, 1974.
5. Ғаббасов С. Жас ұрпақ тәрбиесі туралы толғаныс. Алматы, 1991.
6. Ғаббасов С. Ізгілік әліпесі. Алматы, 1991.
7. Ғабдуллин Б. Ата – аналарға тәрбие туралы кеңес. Алматы, 1987.

УДК: 15.41.43

Рахимжанова Н.А., докторант

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан*

ПОВЫШЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ В ПЕРИОД ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Психологическая культура, являясь культурой мышления, ценностей и смыслов, духовно-нравственного развития личности позволяет современному человеку не только конструктивно взаимодействовать на межличностном и социальном уровнях, но проявлять свою активность, инициативу и гражданственность в общественно значимых масштабах. Особую актуальность проблема формирования психологической культуры приобретает в

- широкие культурные интересы, развитый эстетический вкус;
- гуманизм, увлеченность, бескорыстность, преданность профессии; - речевая выразительность, наполненность эмоциональной жизни;
- жизнеутверждение, оптимизм, альтруизм;
- конструктивное творческое осуществление собственной жизни. Вне профессионального сообщества психологическая культура до сих пор складывается стихийно. Ее отличает аморфность и неосознанность.

Психологическая культура личности рассматривается сегодня в контексте профессиональной подготовки и деятельности специалистов. Эти исследования посвящены анализу личностных изменений (Е.М.Борисова об «идентификации» личности с профессией) [1, с. 56], формированию индивидуального стиля деятельности в процессе профессионализации (анализ конструкторской деятельности В.А.Моляко, карьера выпускника технического вуза – Л.А. Кудринская) [2, с. 36]. Однако особое место отводится формированию психологической культуры при подготовке будущих педагогов. Это направление в исследованиях предполагает развитие психологической культуры личности в творческой профессиональной деятельности, формирование и совершенствование таких психических процессов или личностных свойств, которые влияют в целом на всю жизнедеятельность человека, в том числе и профессиональную. Значительная часть исследований посвящена развитию отдельных компонентов психологической культуры личности (психическая регуляция деятельности,

коммуникативная компетентность, социально-перцептивная компетентность, общительность, наблюдательность, сензитивность, децентрация и т.д.).

Ряд исследователей уделяют внимание формированию рефлексивности, психологического и диалектического мышления (В.В.Давыдов, В.Т. Кудрявцев, К.М.Романов, Е.Н.Савин) [3, с. 15], развитию системы психической регуляции деятельности. Авторы ряда исследований анализируют пути воздействия на психологическую культуру человека в конкретной общности в целом, а не через развитие ее отдельных компонентов. Уровни психологической культуры, актуальные с точки зрения управленческого консультирования выделяют М. Кубр, Т. Питерс, Г.И. Марасанов [4, с. 62].

Научная проблема корпоративной психологической культуры трансформируется в педагогическую проблему становления, углубления и развития индивидуальной психологической культуры специалистов, в необходимость учета сложного процесса взаимоотношений: личности преподавателя, студента и студенческого коллектива (С.В.Беляничева) [5, с.48], преподавательского и студенческого коллективов, общей нравственно-психологической и социокультурной атмосферы общества и вузовского коллектива (Н.Б.Крылова) [6, с. 85].

Анализ научной литературы по данному направлению позволил определить, что индивидуальная психологическая культура каждого является основой продуктивного развития всего коллектива. Основным критерием эффективности приобщения студентов к психологической культуре может являться усложнение их индивидуальной психологической культуры, ее более высокая осознанность по сравнению с состоянием, предшествующим обучению, чему способствует изменение позиции «наблюдателя» на позицию «участника» образовательного процесса и его готовность ставить задачи саморазвития. Приобщение к психологической культуре создает возможности каждому студенту развиваться как индивидуальности на основе выбора своих, лично значимых целей и задач самовоспитания. Из всех традиционных принципов обучения для приобщения студентов к психологической культуре исключительно важное значение имеют три, выделенные Н.В. Бондаревской: культуросообразность, природосообразность и личностный подход [7, с. 69].

Данные принципы обуславливают развитие, самообразование студентов во взаимосвязи с активными педагогическими действиями преподавателя, такими как анализ и решение актуальных проблем, лично значимых для студентов; предоставление максимального количества источников, материалов для самодиагностики и решения психологических проблем; использование многообразных форм обратной связи и педагогических приемов, повышающих роль и значимость самооценки студентов; обеспечение максимальной доступности педагогического общения вне учебных занятий.

В процессе формирования психологической культуры студентов очень важна личность самого преподавателя дисциплин психолого-педагогического цикла: его творческая активность и умение гуманистически взаимодействовать (безусловное принятие личности студента, разделение ответственности за результат, открытость, искренность, доброжелательность, безоценочное принятие любой точки зрения), творческое отношение к работе (использование проблемных задач, моделирования жизненных ситуаций, активных групповых методов и тренинговых форм).

Рассмотрим возможности психологического образования в области становления психологической культуры студентов. В Европе, Америке и Канаде существует два подхода к психологическому образованию: экспресс-курсы, ориентированные на прагматические задачи и длительные по времени образовательные курсы, включающие учебную подготовку и самостоятельную работу [8, с. 125].

Следует отметить, что колоссальное значение имеют авторские программы и тренинги, мини-семинары, групповые дискуссии, деловые игры, индивидуальное и групповое консультирование студентов и педагогов, являющиеся катализатором для развития

компонентов психологической культуры. Развитие самосознания, положительной Я-концепции, способности к самопознанию и самопринятию, уверенности в собственных силах и возможностях, навыков терпимого отношения и общения, самопозиционирования в конфликтной ситуации, ценностных взглядов и идей предполагают программы О.В. Хухлаевой, А.М. Прихожан, Л.Ф. Анн, М.А. Одинцовой, Г.А. Цукерман, Б.Д. Мастерова, Н.А. Сакович, А. Лопатиной, М. Скребцовой, Т. Зинкевич-Евстигнеевой, Т. Грабенко, Д. Фролова [9, с. 59]. Обучение учащихся коммуникативным умениям, навыкам эффективного общения является целью тренингов С.А. Левашовой, Ю.З. Гильбуха, А.Г. Грецова, Е.Я. Мелибруды [10, с. 96].

Методически-организационными условиями осуществления предлагаемых психотехнологий являются: 1) психологические занятия и тренинги с педагогами, учащимися, родителями; 2) программа психологического сопровождения, включающая групповые дискуссии и упражнения по вопросам психологической культуры во взаимодействии, ненасильственной коммуникации; 3) соотнесение содержания конкретной программы сопровождения с проблемами возрастного и профессионального развития ее участников; 4) в конце обучающего психологического цикла должно проводиться совместное занятие в виде имитационно-ролевого моделирования, деловой игры, в которой совместно участвуют все субъекты учебно-воспитательного процесса.

Из всего вышесказанного можно выделить основные методологические принципы формирования психологической культуры:

- 1) учет возрастных и личностных особенностей студентов;
- 2) целостность формирования психологической культуры;
- 3) опора на элементарные единицы и генетически ранние формы существования психологической культуры (содействия). Значение этого принципа связано со следующими формулировками: понятие «содействие» означает творческое объединение взрослого и ребенка [11, с. 81-88]. Психолого-педагогическая деятельность должна осуществляться в режиме совместной деятельности студента и педагога, что обеспечит их обоюдное развитие;
- 4) активность, предусматривающая актуализацию у будущих педагогов познавательных, практических и аффективных действий, обеспечивающих усвоение соответствующих компонентов психологической культуры;
- 5) деятельностное опосредование межличностных отношений, мотивов и смысловых установок личности;
- 6) непрерывность и преемственность, отражающие взаимосвязь всех компонентов процесса формирования психологической культуры;
- 7) вариативность и динамичность использования средств, форм, методов и приемов формирования психологической культуры в зависимости от уровней ее развития у студентов, этапа процесса формирования;
- 8) соблюдение психологических технологий, направленных на формирование устойчивых психических образований на основе применения различных процедур интериоризации (обобщения, вербализации, упражнения, индивидуализации и др.);
- 9) опора на мотивационную готовность учащихся к восприятию информации. Данный принцип разработан М.В. Поповой [8, с.18]. Его суть заключается в учете и ориентации педагога психолога на то, что наиболее важно для слушателей.
- 10) предоставление студенту свободного выбора, творческого простора для самовыражения, индивидуального подхода в принятии решений, раскрытия своего интеллектуального и творческого потенциала;
- 11) психологическая безопасность, реализующаяся в ситуации безусловного принятия личности обучающегося.

Акцентируем внимание на основных критериях психологической культуры, которые позволяют оценить эффективность образовательной деятельности: адекватные восприятие своего внутреннего мира и личностно-характерологических качеств и свойств; эмоциональная устойчивость; ценностное отношение к себе и другим людям; позитивные установки и

стремления, обусловленные самодетерминацией; рефлексия своих положительных качеств, деятельности, общения; гармоничность ценностно-смысловой сферы; коммуникативная культура; знание психологических средств самопознания и общения и своевременное их применение для решения психологических проблем [12, с. 268].

Методика формирования психологической культуры должна предусматривать создание психолого-педагогических условий (организация совместной деятельности учащихся; опора на личностный жизненный опыт учеников; гуманизация социального бытия студентов; проблема диалогического общения педагога и студента; проблематизация отношения студента к другим индивидам; потребность «значимого взрослого» к личностному развитию, повышению своей психологической культуры; моделирование творческого межличностного взаимодействия учащихся).

Фундаментом данного процесса являются следующие методологические принципы: 1) учета возрастных и личностных особенностей студентов; 2) комплексного формирования психологической культуры; 3) опоры на структурные составляющие и ранние формы бытования психологической культуры (содействия); 4) активности; 5) воплощения в практической деятельности межличностных отношений, взглядов и ценностных установок; 6) непрерывность и преемственность; 7) вариативность и динамичность применения методов и способов, форм развития психологической культуры; 8) соблюдение психологических технологий, ориентированных на формирование устойчивых психических образований на основе применения различных процедур интериоризации; 9) учитывание мотивационной готовности студентов к восприятию информации; 10) предоставления студенту свободы выбора в принятии решений, творческой самореализации, раскрытии своего интеллектуального потенциала и индивидуальности; 11) психологическая безопасность.

Однако работа на занятиях не исчерпывает все проблемы приобщения студентов к психологической культуре. На сегодняшний день более глубокого изучения требуют вопросы организации и расширения форм применения полученных студентами знаний на практике, совершенствование методов организации самостоятельной работы студентов; развитие внеаудиторных форм работы, которые дополняют и продолжают организацию процесса обучения; выбор психологического содержания в зависимости от уровня развития индивидуальной психологической культуры студентов; осуществление межпредметных связей по формированию психологической культуры и многие другие проблемы.

Список использованной литературы:

1. Борисова, Е.М. О роли профессиональной деятельности в формировании личности. - М.: ЭКСМО, 2001. - 384с.
2. Кудринская Л.А. Профессиональная карьера выпускника технического вуза. Дис. канд. социол. наук. Новосибирск. 1995. - 180 с.
3. Давыдов В.В., Кудрявцев В.Т. Общая психология: Программа общеобразовательного курса. -М.: РОУ, 1995. 56 с.
4. Марасанов Г.И. Психолого-акмеологическое консультирование как средство повышения психологической культуры кадров управления. Дис. канд. психол. наук. -М., 1995. -т 162 с.
5. Беляничева С.В. Социологические аспекты социокультурных установок студенчества. Дис. канд. социол. Наук. Саратов, 1996. - 116с.
6. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста: Метод, пособие. -М.: Высш. шк., 1990. 142 с. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учеб. для студентов вузов. - М.: Логос, 1999.
7. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания//Педагогика. 1995. - №4. - С. 29-36
8. Попова М.В. Психология как учебный предмет в школе. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. 288 с.

9. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика. –М., изд-во Института психотерапии. 2000.
10. Зубра А.С. Культура личности как духовная ценность: Пособие для педагогов, воспитателей, студентов. –Мн., Университетское. 2001.
11. Романов К.М. Формирование психологической культуры младших подростков. Акмеология, 2007. №1. С. 81-88
12. Колмогорова Л.С. Диагностика психологической культуры школьников. М.: ВЛАДОС-Пресс, 2002. 360 с.

УДК 37.013

Жайргазина Н.Т., аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

ҚАЗІРГІ ҰЛТТЫҚ ОТБАСЫНДАҒЫ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Қазақ халқы о бастан бала тәрбиесін бәрінен жоғары қойған. Өскелең ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды сіңіре отырып, сапалы білім бере білген. «Адам ұрпағымен мәңгі жасайды» деген халқымыз бар ықыласын балаға бөліп, болашағын бағамдаған.

Бала тәрбиесі жайлы қазақ ойшылдары әр түрлі ой - пікір айтқан. Жүсіп Баласағұнның өзі «Құтадғу білік» атты еңбегінде тәрбие жайлы: «...Баланың мінез-құлқы жақсы тәрбиеден туындайды. Егер бала ебедейсіз, шамшыл, өбектеліп өскен болса, бұған бәрінен бұрын оның ата-анасы кінәлі.

Отбасы үшін бала – зор қуаныш. Баласыз бақыт жоқ. Бірақ, баланың тууы ата-анаға зор міндет, жауапкершілік те жүктейді. Отбасы тәрбиесі бала мінез-құлқы мен психологиялық бейнесін қалыптастыру негіздерінің негізі. Сондықтан оны балғын шағынан оқытып, жақсылап тәрбиелеу керек. Үй шаруасы мен баланы дұрыс күтіп - бағу үшін тазалық сақтайтын әйелді таңда. Баланы тәрбиелеу әкенің де парызы [2].

Егер бала тәртіпсіз болса, оған әкесі де кінәлі. Ақылды, білімді етіп тәрбиелеу үшін әке - шешесі баласын үнемі назарда ұстауы тиіс. Балаларды қолөнерге баулу, ғылым-білімге қызықтыру – ата-ананың қасиетті парызы. Балаңыз өмірде өксімес үшін оған білім мен кәсіп бер. Үлгілі тәртіптің негізі – білім, әдет-дағдыға машықтану. Сондықтан баланы кішкентайынан тіл алғызу, үлкендерді сыйлауға, ағайын-туысты, ата-ананы қастерлеуге үйрету керек», – дейді.

Тәрбиені қашанда құнды байлыққа балаған халқымыз бала тәрбиесіне ешқашан жүрдім-бардым қарамаған. Ал оған ұлттық сипат беру – ұлт болашағын ойлаудан туған даналық. Сондықтан да «Ұлт боламын десек, бесігіңді түзе», – деп айтты ұлы Мұхтар Әуезов.

Тәрбие адамдардың пайда болуымен бірге туындаған. Мінез - құлық кемшіліктері – бұл тәрбиені дұрыс бермеу нәтижесі деп есептелген. Халық баланың жас ерекшеліктерін және психологиясы туралы білімді ғасырлар бойы зерттеп жинаған.

Баланың болашақта қалыптасуы біріншіден үлкендермен қарым - қатынасына байланысты болады. Зерттеуші ғалым - педагогтар және психологтар жылдар бойы бақылаған баланың ойын іс - әрекетіне байланысты бірнеше қорытынды жасады. Ата - ананың тәрбиелеу әсеріндегі маңызды ерекшелігі, баланың дидактикалық ойындар ойнауы, рухани және ақыл - ой тәрбиесіндегі маңызы көп және сол үрдісте баланың еңбек құралдары, мамандықтары туралы түрлі заттардың ерекшеліктері туралы біліп, білімде, жұмбақта және жаңылтпашта жарысады.

Халық педагогикасы өзіне баланың өмірінің түрлі жақтарын қосып алды, соған қоса олардың денсаулығы, мінез-құлқы, мінез ерекшеліктері және т.б. Көптеген халықтар қыздың тәрбиесіне көп көңіл бөлген және оны жоғары бағалаған. Өйткені, қыз балаға ертеңгі ұрпақтың анасы, тәрбиешісі деп қараған. Халық педагогикасы тәрбиенің көптеген әдістерін қолданған. Ғасырлық тәжірибеде балаға тәрбиенің әсер ету әдістері мынадай: түсіндіру, оқыту, мадақтау, қолдау, көндіру, жеке үлгі, жаттығуды көрсету, ымдау, тұспалдау, жазалау т.б.

Қара сөздер – жанұя педагогикасында кең тараған тәсіл. Халық педагогикасында кара сөз кодекстері кездеседі үлкеннің-кішіге, ұстаздың-оқушысына, халық кемеңгерінің-жастарға, әкенің-балаға арналған. Халық педагогика тәрбиесінде түрлі афоризмдер бар, оны педагогикалық категорияға қосады: бағыттаушы, алдын ала айту, сынау т.б. Халық педагогикасында кең тараған тағы бір әдіс – үйрету. «Затты сумен жуады, баланы үйрету арқылы тәрбиелейді». Балаға үйрету арқылы үлкендер оларға тапсырма береді, оның орындалуын тексереді, мысалдар, мінез-құлық және әрекет үлгісін көрсетеді.

Сендіру – бұл тәрбие әдісін өзіне түсіндіру және дәлелдеу, яғни нақты үлгілерді көрсету жатады. Бала белгілі түсініктерден, әрекеттен күдіктенбеуі тиіс. Алдымен рухани тәжірибе жинап, кейін оны басқаруға қолданады.

Мадақтау және қолдау – бұл тәрбие әдісі жанұя тәрбиесінің тәжірибесінде кең қолданылады. Бала әрқашанда өзінің мінез-құлқына, ойына, жұмысына баға бергенді қажетсінеді. Жанұядағы ең бірінші мадақтау-ауызша мақтау және ата-ананың қолдауы. Мадақтау және қолдау балаға стимул болатын үлкен әсер береді. Халықта баланы жақсы әрекет жасауға тырысуы үшін мақтайды. Бұл жағдай балаға емес, ата-аналарына ризашылық білдіріп, мақтау берген.

Тұспалдап айту – тікелей немесе жанама, тәрбие әдісі ретінде әсер ету үшін бүкіл шығыс елдерінде қолданылады. «Қызым саған айтам, келінім сен де тыңда», – дегенге саяды.

Жеке өнеге (әсіресе, ата - аналардың) – бұл халық педагогикасында ең радикалды, ең әрекетті әдіс болып табылады. Ата-ананың рухани бейнесі, олардың еңбегі, қоғамдық әрекеті, жанұядағы өзара қарым-қатынасы, заттарға қарым-қатынасы, өнерге – бұның барлығы балаға үлгі болып табылады және олардың тұлғалық дамуына, қалыптасуына үлкен әсерін тигізеді. Халық кемеңгері бала тәрбиесінде жағымды үлгіні айтады.

Ата-ананың бата беруі – халық педагогикасында ақындық форманы алатын тәрбиенің бір түрі. Жастарға ата-ананың бата беруі, олардың болашақ өмірлік позициясына үлкен әсер етеді.

Ойнау, еңбек ету және оқу барысында ақыл-ой, адамгершілік, физикалық және көркем тәрбие, даму процесі қатар жүреді. Бала осы кезде белгілі дәрежеде білім алады, іскерлікке үйренеді, өзін қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауға, қоғамдық өмірдің әдет дағдыларын игеруге бейімделеді. Ойын, еңбек, оқу арқылы біз балаларға белгілі бір тұрғыда ықпал жасай аламыз. Ойын, еңбек, оқытуды өзара ұштастырған жағдайда ғана баланың жеке басын дамытуда толық нәтижеге жете аламыз. Көптеген жазушылар бала ойынының психологиялық мәнін көркем бейнелер арқылы ашқан. Бала ойын арқылы өзінің қуанышын, ренішін, арманын бейнелесе, ертеңгі күні, яғни болашақта сол арманын жүзеге асыруға мүмкіндік алады. Бүлдіршіндердің білімді, білікті, саналы болуында ойынның алатын орны ерекше. Жалпы ойынның қандай түрі болса да атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа жетіп отырады. Ұлттық ойындардың негізгі мақсаты – бала бойына өнердің нұрын себу. Ұлттық ойындардың заман талабына сай өзгертіліп, жаңартылып отырғандары жөн.

Балалар – біздің болашағымыз, өміріміздің жалғасы. Олардың ойын арқылы алған тәлім-тәрбиесі болашақта балаға дұрыс жол көрсетеді. Бүгінгі таңда ХХІ ғасыр табалдырығын еркін аттаған азат ұрпаққа тәлім-тәрбие мен білім беруді жетілдірудің басым бағыттарын айқындап, педагогика ғылымында ұлттық сананы қалыптастыру көкейкесті мәселелердің бірі болып отырғаны анық. Сондықтан келешек ұрпақты ұлттық, халықтық тұрғыдан тәрбиелеу қажет. Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің негізгі бағдарлы идеялары

еліміздің президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2030» халыққа жолдауында былай деп жазылған: «Толық өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғанымыз жөн» [1].

Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, қиын балалар, қарттар үйлеріндегі әжелер мен аталар, нашақорлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын алып, болдырмаудың негізгі жолы. Ұлттық тәрбие алған ұрпақ дені сау, білімді, ақылды, ұлтжанды, еңбекқор, сыпайы, кішіпейіл болып өседі. Сондықтан да ұлттық тәрбие – ел болашағы.

«Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлттың тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті» – деп, кезінде ғалым М. Жұмабаев айтып өткеніндей, ұлт тәрбиесін білім алушыға дұрыс деңгейде бере білсек, бүгінде белең алып жатқан жастар арасындағы келеңсіз оқиғалардан арылуға жол салған болар едік. Ұлттық тәрбиелік білім жас ұрпақты әсемдікті игеруге, сұлулықты сезініп, қастерлей білуге, оны өз бойына дарыта білуге, яғни, эстетикалық тәрбие бере білуге, ең бастысы рухани даму сипатына жетелейді. Ұлттық тәрбиелік білім беру арқылы, жас өскелең ұрпақты халықтың тұрмыс-салты, әдет-ғұрпымен таныстырып, адамның ішкі сезімін, жан дүниесін түсіне білуге бағыттауға ұмтыламыз. Халқымыздың сан ғасырлардан келе жатқан ұлттық мұрасын оқу - тәрбие ісімен сабақтастыра отырып тәрбиелеу, ұмыт қалған салт-дәстүр, ұлттық ерекшелігімізді насихаттап, олардың бойына ұлттық психологияны қалыптастыру – әрбір ұстаздың міндеті.

Отбасындағы бала тәрбиесі бүгінгі таңда ғылым мен технологияның даму әсерінен өзгеріске ұшырап бара жатқаны белгілі. Бала ата - ана тәрбиесінен гөрі теледидар мен интернет тәрбиесін алып жатыр десек те болады. Сонда біз болашақ ұрпағымызды тәрбиелерде нендей бағыт ұстауымыз қажет деген ой көкейге ұялайды. Осы жолда бұрынғы дана Абайды тәрбиелеген әже тәрбиесі, Шоқанға әсер еткен Айғаным тәрбиелері бүгіндегі ата-ана мен ата-әжелеріміздің ескеруінде болмауы [3].

Яғни, біз балаға ертегі айта отырып, жаттау жаттатқызып, білім мен тәрбиені егіз ұғымда қатар жолға қояр болсақ, отбасындағы ұрпақ тәрбиесі дұрыс жолға негізделері анық. Осы тұрғыда Бауыржан Момышұлы: «Біріншіден, бесік жырын айтатын келіндердің азайып бара жатқанынан қорқамын, екіншіден немерелеріне ертегі айтып бере алмайтын әжелердің көбейіп бара жатқанына қорқамын, үшіншіден, дәстүрді сыйламайтын балалардың өсіп келе жатқанынан қорқамын», – деп айтқан.

Ұлы Абай атамыз қазақ отбасындағы кездесетін баланы жасынан алдап түбінде өтірікшілікке, сұм адамшылыққа баулып үйрету сынды тәрбиеге қайшы келетін тұстарды сынға алады. Ондай кемшіліктерді ол өз қара сөздерінде былай жеткізеді: «Әуелі балаңды өзің алдайсың, «ананы берем, мынаны берем» деп бастап, балаңды алдағаныңа бір мәз боласың. Соңыра балаң алдаушы болса, кімнен көресің? «Бокта» деп біреуді боқтатып, «кәпір қияңқы, осыған тимеңдерші» деп, масаттандырып тентектікке үйретіп қойып, сабаққа бергенде молданың ең арзанын іздеп, «хат таныса болды» деп, «қу, сұм бол» деп тірі жанға сендірмей, жат мінез қыласың. Осы ма берген тәлімің? Осы баладан қайыр күтесің бе?», – дейді.

Әрине, баланың сана-сезімі, ақыл-ойы осы нәресте кезінен қалыптасатынын естен шығаратын тұстарымыз көптеп кездеседі. Ал, біздің ата-бабамыздың ұлттық тәрбиесі осындай бала тәрбиесін жете ойлап, жан-жақты қарастырып, тәрбие бастауларын нақтылап, негіздей білген.

Белгілі әдебиет зерттеушісі әрі жазушы Шеген Ахметов: «Ежелгі Қазақстандағы тәрбие ісі негізінен, басты-басты сегіз түрлі мәселені қамтыған. Біріншіден, тәрбие басы әдептілікке үйретуді көздеп, әдепті бол дегенді басты міндет етіп қойған. Екіншіден, мейірімді болуға тәрбиелейді. Үшіншіден, тілалғыш, елгезек бол деп үйретеді. Бұл еңбекке баулудың алғашқы көрінісі болатын. Төртіншіден, адалдық пен шындыққа баулуды көздеген. Бесіншіден, білгір бол, ұстаз бен ғалымдардың, көпті көрген данышпан

қариялардың сөзін тыңда, ақпақұлақ болма, құйма құлақ бол дегенді бойларыңа сіңіре берді. Алтыншыдан, үлкенді, ата-ананы сыйлауға үйретуді басты міндет етіп қойған. Жетіншіден, кісі айыбын бетіне баспа дейді халық тәрбиесі. Бұл кемшілікті айтпа деген сөз емес, қаріп-қасерлердің табиғи кемдігін (мұрны пұшық, көзі қисық, аяғы ақсақ деген сияқты) көрсетпе деген сөз. Сегізіншіден, ел қорғаны батыр бол, халық алдында қызмет ет, бар өнеріңді соған жұмса дегенді үйретеді», – деп ұлттық тәрбиелеудің маңызы мен ерекшеліктерін саралап, талдап береді.

Қазақ отбасында ұлттық тәрбиенің негізі – халықтық педагогика болғандықтан, баланы ұлттық салт-дәстүрлер аясында тәрбиелегенін кәрі тарих та дәлелдеп береді. Яғни, құрсақ тойы, шілдеhana, сүйінші, қыркынан шығару, бесік тойы, тұсау кесер, сүндетке отырғызу тағы басқа салт-жоралғылар қатаң ұсталып, басшылыққа алынып отырған. Бұлардың ұлттық ерекшеліктері мен тәрбие негіздері бар. Халқымыздың тәлім-тәрбие беретін әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлері мәдени құндылықтарымыздың ажырамас бір бөлігі болып табылады.

Қазақстанда ұлттық мерекеміз Наурыздың өзінен жастардың алар өнегесі мол. Құяр сағасы ұрпағының тәрбиесін ұлттық тәліммен ұштастыра білу. Қазақ халқының ұлттық мейрамдарында айтылатын өлең-жырларға дейін адамға жақсылық, қайырым жасау, табиғатқа, жан-жануарларға сөз құдіретімен оң ықпал ету көзделгендігін көреміз. Батырлар жырлары мен лиро-эпостық жырларда, ертегінің түрлерінде де көзделетін мақсат келер ұрпақты батыр, қырағы, алғыр азамат етіп тәрбиелеу. Отбасы тәрбиесінің ұлттық ерекшеліктері; туыстық қарым-қатынас, жеті ата туралы түсінік, перзенттік парыз бен қарыз, ұлттық намыс, сана-сезім, отансүйгіштік, еңбексүйгіштік қасиеттер ұлттық тәрбиенің негізгі бағыттарына жатады. Тұрмыс – салтқа байланысты туған әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлердің, бәрінде халықтың арман-тілегі, ой-пікірі, келешек ұрпаққа айтар өсиеті көрініс беріп отырады. Қазақта мынадай құнды өсиеттер бар. Мысалы: Жеті қазына, Жеті ата, Жеті жұт, Жеті күн, Жеті ғалым, Жеті әулие, Жеті жоқ, Жеті жетім, Бес қару, Бес өсиет, Бес намаз Бес жаратылыс, Бес қатер, Үш ғайып, Үш қадірлі, Үш қуат, Үш даусыз, Үш арсыз, Үш тәтті және т.б.

Қазақ халқының ұлттық тәрбиесі – әлемде теңдесі жоқ тәрбие. Жалпы «ұлттық» деген сөздің астарында елге-жерге, тілімізге, дінімізге деген құрмет жатыр. Ал осы ұлттық тәрбиені бала бойына сіңіруде бастауыш сыныпта атқарылатын жұмыстың орны ерекше. Яғни тәрбие алуды сәби ана құрсағынан бастаса, оны білім теңізінің мектеп атты кемесінде ұлттық құндылықтарымызбен жетілдіру өте маңызды. Ұлттық тәрбиенің мақсаты – ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын ұлттық құндылықтар мен жалпы адамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу. Қазақ ұрпағына барлық тәрбиені осы отбасында берген. Халқымыз салт - дәстүрі, әдет - ғұрыптары, ырым-тыйым сөздері арқылы баласын тәрбиелеген. Баланың тәрбиелі болып өсуіне берекелі отбасының әсері мол. Отбасының әрбір мүшесі, өзара сөйлесіп, не болмаса ата-ананың, баланың міндетін атқару ғана емес, береке-бірлік, сүйіспеншілікпен араласса, босағасы берік, шаңырағы биік отбасына айналары сөзсіз. Қазақ ұрпағына барлық тәрбиені осы отбасында берген. Халқымыз салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптары, ырым-тыйым сөздері арқылы баласын тәрбиелеген. Баланың дүниеге келіп, ер жетіп өсуі, қалыптасуында отбасы үлкен рөл атқарады. Отбасындағы ата мен ана баланың қамқоршысы, әрі оған үлгі-өнеге көрсетуші. Бала солардан көргенін істеп, солардан үлгі алып өседі. Адам өзінде жоқ нәрсені даладан іздейді. Егер сол отбасынан үйренетіндей ештеңе таба алмаса баланың көше тәрбиесіне бой алдырып кетуі оңай-ақ [3].

«Тәрбиесіз берген білім қауіпті», – деген екен әл-Фараби. Технологияның дамып, әлемдік жаһандану үдерісі кезінде білім беру жүйесіне ұлттық инновацияны енгізу керектігін көпшілік мойындап отыр. Қоғамға қызмет ететін болашақ жеткіншектерге сапалы білім мен өнегелі ұлттық тәрбие беру – ұстаздар қауымының басты парызы.

Ұлттық тәрбиені ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ маман жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде қарауға болады. Ол үшін ұлттық

сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын, ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеуді мақсат етіп алуымыз жөн.

Ұлы бабамыз Әбу Насыр әл-Фараби: «Адамға біліммен қатар, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың хас жауы», – деген екен. Ұрпақ тәрбиесінде ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрлерін оқып үйрену, өнеге тұту, жас ұрпақты ізгілікке баулу үлкен жауапкершілікті талап етеді. Ұлттық тәрбиенің құдыретін қанша айтсақ та, түгел айту мүмкін емес. Осындай ұлы тәрбие ізгіліктері бала кезден, бұла кезіңнен бастау алмаса, кейін өте қиынға соғатыны – дәлелдеуді қажет етпейтін ақиқат.

Тәуелсіздігімізді алып, өркениеттілікке құлаш сермеген бүгінгі таңда адамгершілігі мол, сапалы да салауатты ұрпақ тәрбиелеуде халықтық тәрбиенің алатын орны ерекше. Қазір оқу орындарында ұлттық тәрбиеге айрықша мән берілуде. «Жастар біздің болашағымыз» дейтін болсақ, сол жастарымызды ұлтын сүйетін ұлтжанды, Отанын сүйетін патриот, жоғары адамгершілік иесі, ұлттық рухы биік парасатты азамат етіп тәрбиелеу үшін оларға ұлттық тәрбие қажет екенін өмірдің өзі-ақ көрсетіп отыр. Сабақ үрдісінде оқушыларға тұрмыстық тәрбиеге байланысты салт-дәстүрлер, бала дүниеге келгеннен өскенге дейінгі аралықта қолданылатын салт-дәстүр, ырым-тыйымның рөлі, сәлемдесу әдебі, сыйластық, қонақ күту, ас ішу әдебі, инабаттылық дәстүрлері, сөйлеу әдебі және киім кию тәрбиесі, ұлттық тәрбиедегі еңбек тәрбиесінің орны, қазақ халқының озық мәдениет үлгілері мен олардың тәрбиелік мәні сияқты ұлттық құндылықтарымызды оқытуымыз керек [5].

Рухы асқақ, іргесі берік ел боламыз десек, ең бастысы, ұрпақ тәрбиесі мен біліміне сергек қарауымыз қажет. Бұл жөнінде Абай атамыз: «Балаға мінез үш алуан адамнан жұғады: бірінші – ата-анасынан, екіншісі – ұстазынан, үшіншісі – құрбысынан», – деген екен. Ұлттық тәрбие атауын алғаш әдеби-педагогикалық оқулықтарға енгізген М. Жұмабаев болды. Ол педагогиканың ұлттық тәрбиеден бастау алатыны жайлы айтқан. «Педагогика» атты еңбегінде былай дейді: «Ұлт тәрбиесі баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтақ жол болғандықтан, әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет ететін болғандықтан, әрбір тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбиелеу ге міндетті».

Жастарға балбөбек кезінде ұлттық тәрбиені сіңіру тиімдірек. Бала шыбық тәрізді, қайдан жарық шықса, соған қарай бұрылып өседі. Оған қоса, балаға әсер ететін тартымды әуен екенін ескеріп, ұлттық аспаптармен орындалатын әндерді, күйлерді ақырын ғана қосып қойып, санасына әсер ететіндей, құлағын үйрете берген дұрыс.

Халық жырауларының термелерін, ертегілерді тыңдату – бала бойына патриоттық сезімін ұялататын бірден-бір тәсіл болмақ. Жас балаларға және ата-аналарға арнап республика көлемінде көп таралыммен халықтың ата-мұрасынан қалған құнды ертегілер, мақал-мәтелдер жалпы ауыз әдебиеті үлгілерін бала сана-сезіміне лайықтап, қалыптасқан шығармаларды сұрыптап шағын кітапшалар етіп шығару қажет. Бала тәрбиесіне жіті көңіл бөліп, әр жас ерекшелігіне қарай білім берумен сабақтастырған орынды. Ол дегеніміз бала дүниеге келгенде бесікке бөлеп, бесік жырымен сусындатудан басталғаны абзал. Өйткені, ананың әлдіне жететін әдемі ән әлемде жоқ. Балаға жасына сай жұмбақ шешкізіп, батырлық жырларды жаттатқызып, жан-дүниесіне жақын мамандыққа қарай икемдеуге септігін тигізер болсақ, болашағынан үлкен үміт күттірер, өз елінің болашағын ойлар азамат тәрбиелеген болар едік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2030 стратегиялық бағдарламасы. 1997 жылы 1 қазан.
2. Тұрғынтаева Ү. Халық даналығы – адамгершілік тәрбие құралы – 2011 ж. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. 2007 ж.
3. Сіз ұлыңызға еңбек етпей дәулетті бола алмайтынын ұғындырдыңыз ба? //Қазақстан орта мектебі.-Алматы.-2005.- №3.

4. Алиева Э. Ұлттық тәрбие берудің мазмұны.-Бастауыш мектеп. -2008.- №11.-32-33б.
5. Абай. Қара сөз, поэмалар. - Алматы,1993.- 36-б.
6. Адильбаева Е. Ұлттық тәрбие берудің маңызы. Бастауыш сынып.-№2.-2010ж.-47-48б.
7. Арғынбаев Х. Қазақ отбасы. – Алматы.- 1996.

ОӘК: 82-151-22

Мүрсәлім Г.О., PhD докторант

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ МИФТІК БАСТАУЛАР

Фольклорлық санамызға берік орын тепкен, қазіргі прозада ұлттық негізбен байланыстырылатын рухани байлығымыздың бір қайнар көзі — мифтер болып табылады. Қазіргі қазақ прозасындағы миф — бұл өте таңғажайып сан қырлы құбылыс. Қазіргі таңда ежелгі мифтердің жаңа дәуір әдебиетінде қайта түрлену үрдісі байқалуда. Әдебиет пен мифология байланысы әлемдік әдебиеттанудың ХХ ғасырдағы өзекті мәселелерінің біріне айналды. Жалпы әлемдік әдебиеттануда миф жаратылысты түсінудегі, дүниені танудағы адамзаттың рухани мәдениетінің алғашқы формасы түрінде түсіндіріледі.

Әдеби процесс (үдеріс) – әр ұлт әдебиетінің әр түрлі дәуірлерде түрліше қалыпта даму үрдісі, сонымен қатар әлемнің күллі тарихи кезеңдерінде өмір сүріп келе жатқан әдебиеттің тарихи дамуы, жанды қозғалысы. Термин 1920 жылдардың соңында мәдени контекст аясында көркемдік тұтастық ретінде танылған әдебиеттің тарихи болмысын, эволюциясын сипаттау мақсатында пайда болды. Әдеби процесс терминімен белгілі бір ел мен дәуірдің әдеби өмірін, сонымен қатар одан да ауқымды, бүкіл әлемдік деңгейдегі көп ғасырлық әдебиеттің даму тарихын белгілейді. Әдеби үдеріс әрбір тарихи кезеңде әлеуметтік, идеологиялық және эстетикалық тұрғыдан жазылған әр алуан сапалы кесек образдар мен қарапайым бейнелер кескінделген қарадүрсін шығармалардан көпшілікке арналған әдебиеттерге дейін өз бойына жинап, үздіксіз сіңіріп отырады. Әрбір әдеби шығарма – өзі жазылған тарихи дәуірдегі қоғамдық шындықтың айнасы. Өмірдің даму заңдылығы көркемөнерге де тән.

Әдеби процесс – әр халық, ұлт әдебиетінің даму үрдісінің белгілі дәуірлердің әр кезеңінде әр түрлі жағдайда, алуан қалыпта болып отыруы. ХХ ғасырдың 20-30 жылдарындағы Ж. Аймауытов, М. Әуезов, М. Жұмабаев шығармаларындағы үрдіс өз жалғасын таба алмады. Аталған суреткерлер шығармаларына романтизм үлгісіне тән сұлу өрнектер, жаңашылдыққа ұмтылыс, терең сезім күйі, нәзік сыршылдық тән болды. Кейіннен қоғамдағы үлкен кері өзгерістер, тоталитарлық тәртіптің ұлғаюы, әдебиеттегі «социалистік реализм» доктринасының орнау салдарынан әдеби процесс тежеу көрді. Арада біраз уақыт өткеннен кейін 1960-жылдары әдебиетке осы олқылықтың орнын толтыруға әрекет еткен қаламгерлер, конъюктураға мойынсұна қоймайтын жаңа толқын келді. Қаламгерлер дәстүрлі мифологиялық образдары мен сюжеттерді еркін пайдаланып, оны дербес авторлық мифология жасау үшін материал ретінде қолданды. Олардың дәстүрлі мифологиялық образдарды мен түрлі елдер мифологиясының элементтерін бір арнаға біріктіру жаңашыл көркемдік ізденістерге бастады.

ХХ ғасырдағы авангардтық румын прозасының көрнекті өкілі, мәдениеттанушы және дінтанушы Мирча Элиаде «Мифтің аспектілері», «Мифтер, түс көру, мистериялар» атты еңбектерінде мифтің мәніне тереңірек үніліп, жаңаша пайымдар жасауға тырысады. Ол мифті зерттеуде ХІХ ғасырдағы көзқарастың басқаша сипатқа ауысқанын, яғни «ертегі»,

«қиял», «ойдан шығарылған» мағынасында емес, алғашқы қауымдық қоғамдарға тән «кәміл болған оқиға», «киелі, елеулі және еліктеуге тұрарлық үлгі болар оқиға» мағынасында қарастырылғанына ерекше тоқталады. Лирикалық поэзияның мифтерді қайталайтындығына және жалғастыратындығына назар аудара отырып, поэзия атаулының жаңа, жеке, тың мағыналы өз сөзін, яғни құпия сөзді табуға тырысатынын баса айтады. Поэтикалық туынды уақыттан, тілде шоғырланған тарихтан бас тартуды ойластырады, сөйтіп әрбір ұлы ақын дүниені «қайта жасап шығарады», – дейді [1; 200-201]. М.Элиаденің бұл тұжырымына сүйене отырып, қазіргі поэзиядағы мифопоэтика туралы тың бағыттағы талдаулар жасауға болады. Ал батыстың тағы бір ойшылы Дороти Норман болса өз еңбегінде мифтік жасамапаз қаһармандар әрекетінің (Гор мен Сет, Адам ата мен Хауа ана және Ібіліс, т.б.) символдық астарына мән бере отырып, адамзат ғұмырындағы қарама-қарсы күштердің күресінің сипатына терең үңіледі. Мифтік символдардың сонау көне замандардағы қаһармандар тұлғасына енуін байыптайды. Ойларын қорыта келе, қазіргі заманғы поэзияның мифтік символдарға қатысы туралы пікірін Әулие Джон Перстің сөзі түрінде былайша келтіреді: «Ол (поэзия) уақыттан шарапат тілемейді. Өз мақсатына адал әрі кез келген идеологиядан азат, ол өмірдің өзіне тең һәм ақталысқа зәру емес екенін біледі. ...Жалғыз ұлы шумакпен ол өткен мен келешекті, адамдар мен ғажайыптар дүниесін, планеталық кеңістік пен баршаға ортақ кеңістікті қамтиды. Рухтың поэтикалық зәрулігінен дін атаулы өрістеп шыққан, содан да поэзия шапағаты адам жанының шырағданында құдайы от-жалынды сөндірмей ұстап тұрады. Миф – қазіргі әдебиеттанудағы маңызды теориялық мәселелердің бірі. Қазіргі таңда мифтік концепциясының сан алуан түрлері бар. Қазақ қаламгерлері де мифті түрлі қызметте керегінше пайдаланды: ол аллегория да, символ да, архетип те болды, күрделі әлемнің бейнесін берудің, философиялық ой айтудың жақсы құралына айналды. Мифологизм элементтері адам болмысының қарама-қайшылықты, күрделі табиғатын ашып, бүгінгі күннің рухани мәселелерін терең бейнелеу үшін қолданылады. Қазақ қаламгерлерінің мифтік бастауға ден қоюы – өз дәуірінің көкейкесті мәселелерінен қашуы емес, керісінше, сол қоғам жүзеге асып жатқан саяси, экономикалық, рухани өзгерістерді қабылдай алмаудан, жалпы қоғамдық ахуалға наразы болудан туындап жатты. Қазақ қаламгерлері адамзаттың балаң кезінен жасаған рухани дүниесі боп саналған мифтер мен мифтердегі образдылықты жаңа көркемдік мақсатқа ғана емес, дәуірінің өзекті мәселелерін шешуде, өздерінің көңілі толмаған жағдайдан шығудың жолын қарастыруда өзгеріске ұшыратып пайдаланды. Олардың өткен тарихқа мойын бұруы өздері ғұмыр кешіп отырған уақыттың маңызды, дәуірлік, мәңгілік мәселелеріне деген қызығушылықтан туып жатты. Миф арқылы тарихи дәуірдің рухани дамуындағы басты ерекшеліктерді ашып көрсетуге болады. Оларды мифтің романтикалық пафосы, эмоционалдық және эстетикалық қуаты, экспрессивтік тіл көркемдігі, т.б. қызықтырды. Қаламгерлер мифологиялық сарындар арқылы жинақталған символдық бейнелерді жасауға ұмтылды. Сонымен қатар олар дәуірдің рухын бейнелейтін өздерінің мифтік образдарын жасады.

Мифология ұзақ уақыт бойы дәстүрлі көркемдік ойлау жүйесінде дайын көркем форма ретінде қызмет етіп келеді. Адамзат тәжірибесінің «түйіні» болып табылатын ондағы мазмұн байлығы, мифтің универсалды қасиеті, синкреттілігі әр түрлі бағытта қалам сілтеген қаламгерлерді ғасырлар бойы қызықтырып келеді. Белгілі бір тақырыпқа жазылған көркем шығармаларда өзгеше бітімді миф-аңыздардың бой көрсетуі жазушылар шығармашылығындағы ерекше бір құбылыс болды. Көркем туындылардағы мифтік сюжеттер ежелгі мәдениеттің философиялық концепцияларын синтездеуге мүмкіндік береді.

Мифологиялық жүйелер күйреген кезде, құдайы негіз поэзияда сірә, оның аралық күйінде жасырынады». Адам табиғаттағы кез келген тіршілік иесіне немесе өсімдікке, ағашқа, т.б. нысандарға айнала алады деген түсініктің түп негізі адам-табиғат бірлігіне байланысты екені белгілі. Осындай мифтік сана жемісі поэтикалық ойлау жүйесінен де маңызды орын алып, белгілі мақсатта көркемдік қызмет атқарып келе жатқанына мысалдар

көп. Жоғарыда өзіміз айтып өткендей, кей өлеңдерде мифтік құбылушылық оқиғасы сол қалпымен алынып жырланса, кей туындыларда бұл ұғымның елесі ғана көрініп, басқадай көркемдік мақсаттар, бейнелі ойлар тұспалданады. Қазақтың белгілі ақыны Есенғали Раушанов «...Қауырсын боп мен неге жаралмағам?» деп ұлт санасында киелі құс аққудың қанатын айту арқылы мифтік құбылушылықты жақсы қолдана білген. Халық ұғымындағы киелі құс – аққудың қанатына жырды телу – ақындық қиялдың жемісі ғана емес, табиғатқа деген шексіз ынтызарлық пен сүйіспеншіліктің де көрінісі. Мифті зерттеуші С.Қондыбай «қазақтың тектік танымында аққудың орны айрықша» екенін атап көрсете отырып, «Мифологияда аққу – үш кеңістікте, яғни, суда, жерде, аспанда қозғала алады, сондықтан да үш кеңістікті жалғастыру қабілетіне ие аққуды мифтік медиаторлар қатарына жатқызады» [2; 238], – дейді. Құстар әлемі Есенғали шығармашылығынан ерекше орын алатынына құстар тақырыбындағы лирикалық әуенге толы танымдық мақалалары дәлел. Сондай-ақ құсқа айналу желісі – оның поэзиясындағы тұрақты сарын деуге болады. Қарауыл ғып қалдырып кемесіне: – Бала, – деді, – ала жүр мені есіңе... Көкем солай бір күні ақ құс болып, Ұшып кетті өзінің Келесіне күтпеген жерден... Мифтік сана сілемінде өлімді бір табиғи түрден екінші түрге өту деп қараған сенім бар. «О дүние», «бұ дүние», «тірілер әлемі», «өлілер әлемі» арасындағы шекара туралы таным-түсініктер құбылушылықпен де байланысты.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Элиаде. М. Мифология: Құрылымы мен рәміздері: Зерттеу жинағы. -Алматы: Жазушы, 2005. — 248 б.
2. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. 4 кітап. – к. 1. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 504 б.

УДК.808.51.

Кабышева Р.Б., докторант
Искакова Д.Н., преподаватель, магистр

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан*

ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕЛЕВИЗИОННОЙ РЕЧИ

Телевизионная речь привлекала к себе внимание исследователей, но почти исключительно со стороны журналистской практической стилистики. В огромной массе работ по тележурналистике можно найти лишь немногие, где отмечаются те или иные особенности употребления языковых явлений в телеречи или обсуждаются отдельные моменты статуса телеречи.

О необходимости руководствоваться в телевыступлении общими закономерностями устной речи говорит С.В.Светана [Светана, 1976, с. 9]. Она формулирует требование к языку телепередачи - "совпадать с повседневным языком масс, чтобы была расположенность к публицисту" [там же, с. 10]. Особой телеречи нет, считает автор, язык печати не имеет существенных черт, которые позволили бы квалифицировать его как особую разновидность литературного языка [там же, с. 19, 26]. В ней очень важна ориентация на слушателя (А.М.Пешковский говорил об отличии психики слушателя от психики читателя). С.В.Светане и ее ученице М.Богомоловой принадлежат и первые наблюдения над собственно устными явлениями в телеречи.

С.В.Светана выделяет два типа телеречи - подготовленные (текстовые) и неподготовленные (бестекстовые) [там же, с. 9]. "...телевизионное выступление, - пишет она, - строится с учетом законов звучащей, устной речи, а это означает, что для

телевизионного выступления решающими становятся общие критерии, с которыми подходят к анализу любого устного выступления" [там же]. "... речь, звучащая по телевидению, может изучаться как одна из форм повседневного речевого общения" [там же, с. 32]. Говоря об особенностях телеречи, автор увлекается не столько языковым описанием, сколько коммуникативными коннотациями телеречи, комбинаторными приращениями смысла. Таким образом, четкое теоретическое осознание особенностей телеречи как феномена не сочетается в книге с изучением на материале ее речевых и языковых особенностей.

А.А.Леонтьев исследовал не столько собственно лингвистическую, сколько психолингвистическую проблематику массовой коммуникации и охарактеризовал радио- и телевизионную речь как вид общения. Он пишет об особой манере общения с телеаудиторией - не призывно-митинговой, не официально-деловой, а доверительно-интимной [Леонтьев, 1974, с. 51]. Основная тяжесть ложится при этом не на убеждение, а на информацию, что вызвано спецификой восприятия [там же]. "... внушение сохраняется и в этом случае, только оно осуществляется принципиально иным образом - если в обычной публичной речи внушение предполагает общий психологический подъем аудитории, то в радио и телевидении оно осуществляется через индивидуальное, личностное доверие зрителя (слушателя) к выступающему" [там же, с. 51-52].

Влияние звучащих средств массовой информации на языковые процессы трудно переоценить. Стремительно нарастает «словесный вал». Усиливается его эмоциональное и ментальное воздействие. Средства массовой информации способны как формировать общественное сознание, так и деформировать его.

Важную роль в этом играет нарастающая раскованность публичной речи, когда отдается предпочтение свободному говорению в разных типах «официальной» обстановки. Такие условия очень благоприятны для неконтролируемого смешения книжно-письменных и устно-разговорных речевых особенностей. Это способствует снижению речевой культуры: ведь книжно-письменные языковые средства не приспособлены для устного произнесения.

Все новые позиции сегодня отвоевывает себе разговорная речь. Это гораздо более идущий процесс, чем демократизация языка художественной литературы и газеты. Теперь язык прессы и звучащих средств массовой информации все менее смыкается с книжно-письменным типом литературного языка, которому по-прежнему остаются верны лишь письменная научная и отчасти деловая речь (в определенных своих жанрах). Этот тип сокращает сферу своего распространения и во многих областях терпит вторжение ранее чуждых ему элементов. Эти процессы приходят на смену прежнему эволюционному его формированию и развитию.

Все это не может не сопровождаться сильнейшим раскачиванием и расшатыванием литературной нормы. Ведь она изначально ориентирована на книжно-письменный тип, а если его языковые средства вовлекаются в область функционирования устной литературной речи, которая не была специально ориентирована на стандартную кодифицированную норму, то они легко подвергаются отстранению от нее. Информационная и официальная телевизионная речь испытывают огромное по силе воздействие устно-речевой стихии. Норма остается незыблемой лишь тогда, когда диктор или ведущий зачитывает письменное сообщение. В остальных случаях она подвергается этому воздействию и реагирует на нее нормативными колебаниями и отступлениями, которые могут доходить до степени полного несоблюдения нормы, то есть речевых ошибок. Что касается свободно говорящих с телеэкрана многочисленных носителей литературного языка – непрофессионалов телевидения, то в их речи наблюдаются явления двух родов: отход от стандартной литературной нормы и проявление узуальной устно-литературной нормы, которой они владеют и пользуются в обычных условиях [Лаптева, 2000]. В то же время в телевизионной речи все более необязательным становится точный выбор языкового средства, все более обязательным обращение к устно-литературной норме, которая с кодифицированной не

совпадает. Этот процесс мы считаем принципиальным, определяющим облик современной телеречи.

Если говорить о тенденции развития телевизионных жанров и их языкового воплощения, то следует отметить все возрастающее стремление нашего телевидения (а в зарубежном телевидении аналогичные процессы прошли раньше и полнее [Архипов, 1974]) к увеличению и расширению «свободных» жанров и соответственно к сокращению «протокольной» части телепередач. Это понятно, так как напрямую связано с повышением эффективности воздействия телеречи, с наиболее полным проявлением функции воздействия телеречи, с наиболее полным проявлением функции воздействия, которая наряду с функцией сообщения (информативной) является ведущей в языке средств массовой информации. Конкретно это проявляется в стремительной перестройке стиля телевизионных передач, в бурном росте и возникновении все новых и новых передач «разговорного» жанра.

Конечно, язык их сравнительно с официальными информацией совсем иной: и сознательно, когда говорит ведущий, и бессознательно, когда говорит интервьюируемый или участник беседы, в них вводятся живые речевые формы.

С ростом такого типа передач телеречь все более поляризуется на собственно дикторскую, неспонтанную, и живую, спонтанную, чему в полной мере отвечают два принципиально различных типа сценариев: с полностью готовым текстом или только с обозначением ролей и основной темы сообщения – даже и для ведущего.

Живой, спонтанный тип телеречи стремится полностью слиться с разговорной речью, но часто остается на уровне устной публичной речи (коллективной или индивидуальной) из-за специфики условий съемки и общих задач телепередачи. В этом типе речи на телевидении широко звучат многие и многие типы разговорных и, шире, устно-литературных синтаксических построений, используется разговорная лексика, а также наблюдаются самые различные отклонения от литературной фонетики в сторону региональных фонетических черт.

Промежуточной между дикторским и «непрофессиональным» типами речи является речь корреспондентов и комментаторов, которая опирается на письменный текст, как дикторская, но включает много элементов, способствующих ее непринужденности, то есть не чужда разговорности, как живая «непрофессиональная».

Эта последняя почти всегда спонтанна, однако совсем неоднородна у разных говорящих – в ее градациях важную роль играет индивидуальный речевой облик говорящего.

Итак, телевидение меняется на наших глазах, и поляризация речи телевидения не абсолютна. Кроме отмеченного промежуточного положения речи корреспонденции, комментария и репортажа, наблюдаются самые разные типы использования разговорности, разная степень насыщения коллоквиализмами [Лаптева, 2000]. Иногда такое насыщение превращается в своего рода стилистический прием, что можно заметить, например, в актерской речи на телевидении (круглые столы, беседы, интервью).

Попробуем сопоставить общие характеристики устно-разговорной речи как структурной разновидности литературного языка и телевизионной речи как коммуникативно-функциональной его разновидности, чтобы, отталкиваясь от моментов их сходства и различия, понять в сопоставлении их языковые особенности. Функции РР и телеречи – информативная (сообщения) и воздействия, здесь разницы нет. Частичное различие наблюдается в тематическом плане обоих видов устной литературной речи: если РР – это речь на повседневно-бытовые темы, куда включаются и темы общественно значимые, то телеречь – это речь только на общественно значимые темы в виде информации, бесед, интервью, репортажей, тематических передач и других жанров. По-разному отражается на формировании речи и ситуативный фактор: в РР он поддерживает непринужденность и спонтанность речи, в телеречи – сдерживает их, так как официальная обстановка протекания речи им не способствует. Для снятия этого на телевидении используются

разные средства, помогающие воссоздать естественную обстановку общения, но, конечно же, полного эффекта получиться не может, разве что при съемках скрытой камерой. Вместе с тем та и другая речь звучащая и формируется в соответствии с психолингвистическими механизмами продукции спонтанной речи. Этим определяется ее сегментация, повышенная глагольность, слабооформленность развернутой речи и, как следствие, широкое употребление типизированных синтаксических конструкций. В стилистическом плане той и другой речи наблюдается много общего – она часто экспрессивна, порой стилистически снижена, хотя телеречи свойственна общая стилистическая установка на нейтральность. Отмеченное тематическое различие ведет к большей насыщенности РР бытовой и нейтральной лексикой, а телеречи – нейтральной и книжной. Если обратиться к такому экстралингвистическому фактору, как неофициальность – официальность условий протекания общения, который Е.А.Земской рассматривается как основа для разграничения РР и КЛЯ, то РР – речь, конечно, неофициальная, а на телеречи все более сказывается стремление телевидения нейтрализовать официальность обстановки.

Телеречь не оторвана от устной литературной речи в целом – это живая речь носителей литературного языка. На телеэкране они сохраняют все свои речевые привычки, если съемка велась без специальной организации. Эта речь становится функционально-коммуникативной разновидностью устной литературной речи лишь в совокупности с речью, продуцированной в условиях специальной съемки в телестудии или в другом месте, но с подготовкой к съемке, а также с профессиональной речью тележурналистов, которая и является предметом нашего исследования.

Таким образом, в целом телевизионная речь как коммуникативно-структурное образование, которое входит в состав литературного языка и является частью его устно-литературной разновидности, располагает всем спектром его средств, одни из которых (книжно-письменные и общелитературные) подвергаются в ней всевозможным смещениям, другие же (устно-литературные и устно-разговорные) представлены во всем своем объеме. Это речь носителей литературного языка, объединяемая функцией адресации телезрителя. В телевизионной речи используются два способа представления речи – как репродуцируемой и как продуцируемой. При репродукции (чтении) возможно использование любого книжно-письменного, при продукции (говорении) – любого устно-разговорного средства. Таким образом, диапазон используемых языковых средств здесь шире, чем в речи публичного назначения, где существуют ограничения в использовании книжно-письменных и устно-разговорных средств [Лаптева, 1985].

Список литературы:

1. Светлана С.В. Телевизионная речь. Функции и структура. - М., 1976. – 151 с.
2. Леонтьев А.А. Радио- и телевизионная речь как вид общения // Психолингвистические проблемы массовой коммуникации. М., 1974. – 321 с.
3. Лаптева О.А. Живая русская речь с телеэкрана. Разговорный пласт телевизионной речи в нормативном аспекте. – М.: УРСС, 2000. – 520 с.
4. Лаптева О.А. Общие особенности устной публичной (научной) речи // Современная русская устная научная речь. - Красноярск, 1985, т. 1. – 195 с.
5. Архипов А.Ф. Синтаксические особенности речевого жанра радиоинтервью. Автореф. канд. дисс. - М., 1974. – 29 с.
6. Земская Е.А., Ширяев Е.Н. Устная публичная речь: разговорная или кодифицированная? // ВЯ. - Москва: "Наука", 1980. - № 2. – 81 с.

Тұрғалиева Ә.Т., преподаватель, магистр
Рахымханқызы Н.

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.
КГУ гимназия №34, Алматы қ.

ШЕТЕЛ ТІЛІНДЕ ӘРІП ПЕН ДЫБЫСТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әр тілдің айтылуында қиындықтар тудыратын сөздер бар. Қиындықтар екпінмен, етістік шақтарын құрумен, дұрыс сөйлеумен байланысты. Британ халықтары кейбір сөздерді дұрыс айта алмайды. Мысалы, оларға «n», «l», «t», «s» әріптері бірге тұрғанда қиындық келеді. Сондықтан, біз үшін оңай сөздер оларға қиындық келтіреді. Мысалы, February phenomenon, aluminium [,æljə'mɪniəm] сөздері интернет қолданушылар ойынша ағылшындықтар үшін ең қиын сөздер болып табылады.

Біз үшін әріптердің дыбысқа сәйкес келмейтін сөздерін айту қиындық тудырады.

Бұған қарапайым түсінік бар. Орыс тілі - үнсіз тіл, яғни бір әріп бір дыбысқа сәйкес келеді. Ағылшын тілінде керісінше. Бір әріп бір дыбысқа сәйкес келсе, британдықтарға үлкен қиындық тудырады, әсіресе, мұндай әріптер көп болса. Егер сіз интернеттегі жергілікті тілшілермен сұхбаттассаңыз, статистикадағы мұндай жағдайларды көптеп кездестіресіз.

Осылайша, қарапайым интернет пайдаланушылары үшін ең күрделі сөздер мынадай:

bizarre [bɪ'zɑː] біртүрлі, ventriloquist [ven'trɪləkwɪ] ішінен, maneuver [mə'nuːvə].

Бір қызығы, әрбір ұлт пен ұлыс үшін күрделілік әртүрлі сөздерді бар.

Мысалы, Вьетнам тұрғындарына бұл сөздерді айту қиын : circumstance, cemetery ['semətəri], emphasize, embarrass, psychology. Бұл сөздердің барлығында бір-біріне қарама-қарсы тұрған бірнеше дауыссыз дыбыс бар екендігін көруге болады.

Жалпы қиындық туындататын сөздер тобына:

- Ерекше сөздер
- Бірнеше нұсқалары бар сөздер (мысалы, британдық және американдық)
- Айтылуы ұқсас сөздер

Бірінші санатқа necessary, science, government, language, recommend, allege [ə'leɪdʒ] бекіту, concede [kən'siːd] көну, committee kə'mɪtɪ, occasion, pronunciation, reference, acknowledge, cemetery, recede [ri'siːd], inoculate [ɪ'nɒkjuleɪt] егу (делать прививку), calendar ['kæləndə], conscience ['kɒn(t)(ə)n(t)s], secretary, parliament ['pɑːləmənt], succeed, library, neighbor, secede [si'siːd], accommodate, supersede, harass ['hærəs] алаңдау, argument, embarrass, persuade, existence [ɪg'zɪst(ə)n(t)s], privilege ['prɪv(ə)lɪdʒ], February, proceed [prə'siːd] жалғастыру, therefore, exceed, precede [pri'siːd] предшествовать, foreign, professor, Wednesday, surprise, suspicious.

Екінші санатқа британдық және американдық ағылшын тілдерінде әртүрлі айтылу және емлесі бар сөздер жатады. Оқулықтарда және әдеттегі қарым-қатынаста осы екі нұсқа параллельді түрде қолданылады. Атап айтқанда, ұзақ уақыт бойы тілді үйренгендер қателіктер жасайды. Неліктен? Шындығында, сөздік қорын жинақтаған сайын адамға сөздердің бір нұсқасын таңдау қиынға соғады. Бұл «екі» нұсқалы сөздерге жатады, мысалы: draft жоба (draught), inquiry (enquiry), fulfill (fulfil), program (programme), gray (grey), enroll (enrol), tire (tyre), inclose (enclose) қоршау.

Үшінші топқа жазылуы ұқсас сөздер жатады. Мысалы, bow [bau] – садақ (лук для стрельбы) және beau [bəu] – еркек, by – көмекші сөз и buy – сатып алу.

Барлық үш топқа талдау жасай отырып, сіз ағылшын тіліндегі сөздердің айтылуы қиын еместігін дәлелдей аласыз. Бұл мақаладағы ең күрделі ағылшын сөздерінің дәлелі

болып табылады. Оның үстіне, уақыт өте келе, тілдің өзгеруі және айтылу әлдеқайда күрделі болады, өйткені фонетика - әлемдегі және қоғамдағы өзгерістерге жауап беретін тілдің бір бөлігі.

Ағылшын әріптерінің айтылуы: ережелер, ерекшеліктер, айырмашылықтар

Ағылшын тілі орыс тілінен ерекшеленеді. Айырмашылық тек қана сөйлемдерді құру ережелерінде ғана емес, сонымен қатар айтылуында. Ағылшын тіліндегі әріптердің айтылуы жаңадан бастағандар түсіну қиынға түсетін өз ерекшеліктері бар. Ағылшын тілінің фонетикасы орыс тілінің фонетикасынан өте ерекшеленеді. Ағылшын тілінде орыс тілінде толы жұмсақ дыбыстар жоқ. Сонымен қатар, шет тілін ана тілімізде жоғалтатын дыбыстарға бай (ол жерде дифтондар деп аталатын әріптердің көптеген комбинациясы бар). Ағылшын дауыссыз және дауысты дыбыстардың ерекшеліктерін қарастырайық, сөздердің мысалдарын жарқын үлгілер ретінде келтіреміз және ағылшын әріптерінің ерекшеліктерін қарастырамыз.

Ағылшын тіліндегі дауыссыздар айтылуы.

Ескертуге! Ағылшын әріптерін дұрыс айту үшін алдымен фонетикамен мұқият танысуыңыз керек. Процесті жауапты түрде жақындату өте маңызды, себебі ол нөлден үйренуден гөрі қайта даярлау әлдеқайда қиын. Барлық дыбыстарды транскрипциямен үйрету керек.

Ағылшын тіліндегі дауыссыздардың айтылуы сонымен бірге көптеген ресейлік аналогтардың тілінен ерекшеленеді, әсіресе, шет тілінде біздің ана тілімізде болмаған әріптер бар. Ағылшын тіліндегі әріптерді оқып-үйренудің ерекшеліктерін қарастырайық.

Анықтама: Ағылшын тіліндегі кестелер- қарапайым және жеңіл. Кестелерді бөлек тақырыптарға бөліп, күнделікті материалды қарап шығыңыз. Және кестелерді сабақтарға қолдану ыңғайлы, оларды қосымша парақтары ретінде пайдалануға болады.

Ағылшын тіліндегі дауысты дыбыстардың айтылуы

Ережелер, ерекшеліктер, халықаралық айырмашылықтары

Ағылшын тілінде тек 6 дауысты дыбыс бар, бірақ олар тілді бай және әртүрлі сөздер құрастыра алады. Назар аударыңыз, әртүрлі сөздерде әріптер түрлі жолдармен оқылады. Жаңадан бастағандар үшін ағылшын тілін үйрену ережесі бірінші болып табылады - әрдайым транскрипцияны қараңыз! Owl, open, blossom, cotton, bowl – бұл сөздерде бірдей дауысты дыбыс бар, бірақ әртүрлі оқылады. Транскрипция сөздерді өте оңай оқуға мүмкіндік береді, сондықтан жаңадан бастағандар сөздікті қолдануы қажет. Бос уақыт болған кезде оған әрдайым қараңыз. Бұл сізге тек қана жақсы болады.

[u] дыбысымен болған қызықты жағдай June, but, Gulliver, music... Балалар үшін ағылшын алфавиті түсініксіз болуы мүмкін. Бірақ бұл тек бір қарағанда ғана. Тәжірибегнің нәтижесін жазбаша және ауызша тілде көруге болады.

Кестеде көрініп тұрғандай дауыссыздар жуан, қатаң және ұяң бола алады.

Бұл ретте, ағылшын тілінде өзара айтылу өте ұқсас дыбыстар бар, мысалы v және w.

Бірақ, V дыбысы ұяң, ол орыс тіліндегі в дыбысына қарағанда екпінді. Ал w дыбысы v дыбысына қарағанда басқалай әдіспен айтылады => ерінді сәл жеңілдетіп алға итересіз. Келесі кестеде дауыссыз дыбыстары бірнеше мысалдарымен қарастырайық:

Буква	Звук	Пример
b	[b]	black [blæk], belt [belt], busy [ˈbɪzi]
d	[d]	dark [ˈdɑ:k], hand [hænd], date [deɪt]
f	[f]	foot [ˈfʊt], floor [ˈflɔ:], full [fʊl]
h	[h]	home [ˈhəʊm], heat [hi:t], hail [heɪl]
j	[dʒ]	joke [ˈdʒəʊk], jam [dʒæm], job [ˈdʒɔ:b]
k	[k]	kind [kaind], dark [ˈdɑ:k], kitten [ˈkɪtn]
l	[l]	lake [leɪk], smile [smaɪl], life [ˈlaɪf]
m	[m]	move [mu:v], camel [kæm(ə)], match [mætʃ]
n	[n]	nose [nəʊz], down [daʊn], news [ˈnju:z]
p	[p]	puppy [ˈpʊpi], pond [pɒnd], pipe [ˈpaɪp]
q	[kw]	quiet [ˈkwaɪət], square [skwɛə], queen [kwi:n]
r	[r]	drive [draɪv], friend [ˈfrend], breakfast [ˈbrekfəst]
t	[t]	toy [tɔɪ], cut [kʌt], title [ˈtaɪtl]
v	[v]	valley [ˈvæli], active [ˈæktɪv], very [ˈveri]
w	[w]	week [ˈwi:k], wood [ˈwʊd], work [wɜ:k]
z	[z]	zero [ˈziərəʊ], zone [zəʊn], zeal [zi:l]

Бұл кестеден транскрипция маңызды рөл атқаратының көруге болады. Бұл ағылшын тілін үйренудің бірінші кезеңіндегі маңызды рөл атқаратын фактор. Сөзді дұрыс оқуға және дұрыс айтуға үйрететін дәл өзі. Транскрипция арқылы ең күрделі сөзді де оқуға болады.

Ағылшын тілінде дыбыстың айтлуы

Ағылшын дыбыстарының дұрыс айтылуы сөйлеу органдарының дұрыс түсінусіз мүмкін емес. Осы немесе басқа дыбысты айтатын болсақ, сөйлеудің белгілі бір бөлігі бір немесе бернеше ұстанымға ие. Дыбыстарды айтқан кезде біз бүкіл ауыз қуысын қолданамыз, көбі ойлайтындай тілді ғана емес, сонымен қатар ерін, ауыз қуысының жоғарғы бөлігі, тіпті тісті де. Біз туған тіліміз туралы емес, шет тілі туралы айтып отырмыз, сондықтан біздің тілімізде жоқ қызықты нәрселер басқа шет тілдерде өте көп болады.

Біз ағылшын дыбыстарын айтқан кезде тек тілдің ұшын ғана емес, артқы бөлігін түбімен қолданамыз. Сөйлеген кезде біз ауыз қуысының жоғарғы бөлігін қолданған кезде, альвеола маңызды рөл атқарады. Олар жоғарғы тістердің артындағы шағын соққылар болып табылады.

Бұл қызықты: Ағылшын дыбыстарын айтқан кезде, жұмысқа тек ауыз қуысының жұмсақ бөлігі мен тіл ғана емес, сонымен бірге ауыз қуысының жоғарғы бөлігінің қатты бөлігі де қосылады. Бұл жағдайда сөйлеу органдары бір дыбыстың екінші бір дыбысқа өзгермейтінін қадағалау керек. Ал ағылшын тілі бір-біріне ұқсас дыбыстарға өте бай. S және Z айту үшін әртүрлі тілдесу тәсілдерін қолдану керек.

Дауыс желбезегі қандай рөл атқарады? Олар арқылы қатаң, ұяң дыбыстарды айтуға болады. Дауыссыз қатаң дыбыстарды айтқан кезде дауыс желбезегін қатайтуды қажет етпейді, олар еркін тұрады. Ал біз желбезектерді қатайтқан кезде, олар ауа ағыны арқылы қозғалады, соның салдарынан олар дірілдей бастайды. Бұл діріл ұяң дыбыстардың пайда болуының себебі болып табылады.

Дауысты дыбыстардың айтылу ерекшеліктері. Монофтондар мен дифтерондардың рөлі.

Ағылшын тілінің орыс тілден айырмашылығы онда монофтондар мен дифтондар бар. Монофтондар- бұл сөйлеу аппаратының кейбір бекітілген ұстанымның сақталуымен сипатталатын дауысты дыбыс. Бұл жағдайда артикуляция дыбыстың барлық кезеңінде өзгермейді.

Дифтондар екі түрлі элементтермен, мысалы дифтонг (ai) көмегімен қалыптасқан үнді дыбыстарды білдіреді. Дифтонды айту үшін сөйлеу органдары алдымен бір позицияға ие болады, содан кейін екіншісіне ие. Ядро деп аталатын дифтонның бірінші бөлімі көп айтылу мен айқындылықтың ұзақтығына ие болады. Екінші бөлімге келетін болсақ, ол тыныш және қысқа болады.

Сіз дауысты дыбыстардың ұзындығына назар аударуыңыз керек. Транскрипцияда ол қос нүкте арқылы белгіленеді (:). Дұрыс айтылмаған немесе үзілген ұзақтығы бар сөз, бүкіл сөйлемнің мағынасын бұзуы мүмкін.

Мысалы:

Ship[sip]-кеме және sheep [si:p]- кой.

Егер сөйлемді көрмей осы сөздерге құлақ түріп қабылдайтын болсаңыз, мағынаны дұрыс түсінбеуіңіз мүмкін.

Дауыссыз дыбыстардың айтылу ерекшеліктері.

Ең алдымен, ағылшын тілінің дауыссыз дыбыстары орыс тілдің дауыссыз дыбыстарына қарағанда жігерлі түрде айтылатынын білу керек. Мысал ретінде дауыссыз [m] аламыз. Оны дұрыс айту үшін, дыбыстың орыс тілінде айтылғанынан қарағанда ерніңізді тығыз ұстаңыз.

Ескеруге! Орыс тіліндегі үнсіздіктерге тән сөздердің соңында ағылшын тіліндегі дауыссыз дыбыстарды тындаудың қажеті жоқ. Егер бұл фактор назарға алынбаса, сөйлемнің мағынасы бұрмалануы мүмкін, мысал:

Bad [baed]- жаман

Bat [baet]- жарғанат

Мысалдан, егер соңғы дыбысты қатаңдатсақ, онда сөздің мағынасы әр түрлі болатынын көруге болады. Егер адам оқымай, тыңдаса сөздерді дұрыс айту өте маңызды. Әйтпесе дұрыс түсінбейтін қаупі бар.

Қорытындылау.

Ағылшын сөздерін айту қызықты және өте күрделі тақырып болып табылады, әсіресе жаңадан бастағандар үшін. Алфавитті ғана емес, сонымен қатар дұрыс айтуды үйрену керек. Әріптер мен дыбыстар, монофтондар мен дифтондар, дауысты мен дауыссыздар... Тізімнің әрбір тармағы өзінің жеке ережелерін және айтылу ерекшеліктерін қамтиды. Ағылшын дауыстылары мен дауыссыздары дыбыс шығаратындағын есте сақтау маңызды. Мысалы, егер тек алты таза дыбыс бар болса, онда дифтондармен көп болады.

Неліктен дыбыстарды дұрыс айтуды үйрену маңызды? Бізді түсіну үшін! Тіл шиеленсе, сөйлеу органдары дұрыс пайдаланылмайды және бір дыбыс екіншісіне ұқсас-сөйлеу сөздігіне айналады. Сөздерді нақты, дұрыс айту керек. Есіңізде болсын: сауатты сөйлеу білімді және ақылды адамның әсерін береді. Бірақ ең бастысы-шетелдіктермен оңай байланыса аласыз. Сіз бір-біріңізді түсіне аласыз. Шетелге саяхат рахатқа айналады. Жетістік және жаңа жетістіктер! Есіңізде болсын: сәттілік оған қарсы келетіндерге күледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тәжібаева, С. Педагогикалық бақылау және оқушылар іс- әрекеті / С.
2. Тәжібаева// Қазақстан мектебі.- 2009.- №12.- 23- 26 б..
3. Алхазисвили А. А. Основы овладения устной иноязычной речью. М., 1988.
4. Антипова А.М. Интонационная структура восклицательных предложений и ее взаимодействие с их лексико-грамматической структурой: Автореф. дисс. . канд. филол. наук / МГГТИИЯ им. М.Тореза. М., 1965. 25с.
5. Қазмағамбетов, А.Ф. Педагогика. Дәріс курсы / А.Ф. Қазмағамбетов. - Алматы:Нұрлы Әлем, 2003 .- 381 б.

6. Амандықова, Г.Н. Шет тілін оқыту әдістемесі./ Г.Н. Амандықова.-Алматы: Ғылым, 2007.- 270 б.
7. Белогрудова В.П. Тематическая песня на занятиях по практике устной и письменной речи //Межвуз.сб.науч.тр. ГТГТУ, 1998.
8. Белогрудова В.П. Роль музыки и песен в интенсивном обучении. // Межвуз.сб.науч.тр. ГТГТУ, 1999.
9. Бенедиктов Б.А. Психология овладения иностранным языком. Минск, ВШ, 1974.
10. Бердичевский АЛ. Оптимизация системы обучения иностранному языку в педагогическом вузе.: Науч.-теорет. пособие. М.: ВШ, 1989. -103с.
11. Құдиярова, А. М Педагогика: Оқу құралы. Жалпы редакцияны басқарған / Ж. Әбиев, С. Бабаев, А. Құдиярова. - Алматы: Дарын. – 2004.- 450б.
12. Шет тілін оқыту әдістемесі: оқу құралы / Амандықова Г. [және т.б].- 2- ші басылым. - Астана: Фолиант,- 2010.- 210б.

ӘОЖ.372. 862

Карипбаева Ш.Т., аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі

*Қазақ инновациялық гуманитарлық- заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ТИІМДІ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болуда. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту білім беру мекемелерінің басты міндеті болып отыр. Ол бүгінгі білім беру кеңістігіндегі ауадай қажет жаңару оқытушының қажымас ізденімпаздығы мен шығармашылық жемісімен келмек. Сондықтан да әрбір оқушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуы қажет. Өйткені мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді.

Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі — оқытудың әдіс тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру. Қазіргі таңда оқытушылар инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде.

«Инновация» ұғымын қарастырсақ, ғалымдардың көбі оған әртүрлі анықтамалар берген. Мысалы, Э.Раджерс инновацияны былайша түсіндіреді: «Инновация- нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея». Майлс «Инновация- арнайы жаңа өзгеріс. Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз», - дейді.

Сабақтың қызықты өтуі мұғалімнің үнемі іздену, ұтымды әдіс – тәсілдерді қолдану, оқыту әдістемесін жаңартып отыруына байланысты. Қазіргі таңда мұғалімдер инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып

сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде. Қазақстан мемлекетінде «инновация» ұғымын пайдалану соңғы бес жылдың еншісінде. Ең алғаш «инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол «инновация, инновациялық үрдіс» деп отырғанымыз-білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлік қызметі» деп жазады.

Инновациялық әдіс- тәсілдерді қолдануда мұғалім сабақты дайын күйінде бағалайды, оқушының өзі ізденіп, ғылыми зерттеуді көздейді, ал мұғалімнің негізгі міндетіне оқушының іс-әрекетін бақылау жатады.

Оқытудың инновациялық әдіс- тәсілдерін қолданудың мынандай ерекшеліктерін атап көрсетуге болады:

- ізгілендіру технологиясында педагогика ғылымының алдыңғы қатарлы ғылыми жаңалықтарды тәжірибеде «бала-субъект», «бала-объект» тұрғысынан енгізіле бастайды да, ал ғылыми білімдер оның тұрмысының әлеуметтік жағдайы мен іс-әрекетінің әлеуметтік нәтижесінің бірлігінде қарастырады;

- қоғам мен табиғат заңдылықтарын кіріктіру негізінде меңгерту;
- оқытушы білмейтін шығармашылық ізденіс негізінде өмірге келген жаңа қабілет;
- адамның іс-әрекеті тұрғысынан техника жаңалықтарын енгізу;

Интерактивті әдістердің мәні-әрбір оқушының оқушылармен өзара белсенді байланыста болып мұғаліммен бірлесе отырып, компьютермен жұмыс жасап оқу-танымдық нәтижеге жетуі. Бұл әдістер оқыту барысында тәрбиеленушілерді тұлға ретінде қалыптасуға бірден бір әсер етеді.

Сабақта интерактивті әдістерді пайдалануда мынадай шарттар орын алулары тиіс:

Мақсатты нақты белгілеу. Мұғалім оқушылардың топпен жасалатын жұмыстарының мәнін, ережесін түсініп, топпен жұмыс жасауға дайын екендіктеріне толық сенімді болуы керек. Мұғалім пайдаланатын интерактивті әдістерді қолдануда кейбір ережелерді естен шығармайы керек:

1-ереже: жұмысқа сынып мүшелерін түгел қатыстыру. Өйткені бұл әдістің негізгі мәні де оқушыларды танымға жұмылдыру.

2-ереже: оқушыларды осы әдіспен жұмыс жасауын психологиялық жағынан дайындау. Қатысушылар өздерін еркін сезіну үшін түрлі жаттығулар жасатып, сабақтағы қандай да болсын жетістіктерін жиі мадақтап отырғаны дұрыс.

3-ереже: оқушылардың саны көп болмағаны жөн. Өйткені әрбір қатысушы өз пікірін, көзқарасын білдіріп, дәлелдеп беруге мүмкіндік жасалу қажет.

4-ереже: жұмыс жасайтын орнының талапқа сай болуы. Яғни, оқушылар топ, жұп құру үшін орындарын ауыстырғанда еркін жүріп-тұруға жағдай жасалуы қарастырылады. Қатысушылар бірін-бірі таңдау, тақта, компьютер, көрнекілікпен жұмыс жасау үшін еркін, ыңғайлы қозғала алатындай жағдайды алдын ала қарастыру.

5-ереже: оқушыларда проблема шешу барысында топқа бөлуге мұқият қарау.

Алғашқы кезеңде қатысушылардың өз еріктерінше бөлінуге жол беру. Оқушыларды дамытудың маңызды факторы олардың білімі мен дағдыларының дәрежесі ғана емес, сонымен бірге адамның маңызды психикалық қызметтерін, ақыл ой қызметінің тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін бүкіл оқу үрдісін жолға қою, мұғалім қолданатын оқыту әдістері мен құралдарының жүйесі болып табылады. Оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін қолданып, оқушыны субъект тұрғысынан қарастыратын болса, оқытудың сапалы болатындығы және ең бастысы, оқушылардың пәнге деген жауапкершілігі, қызығуы, өз бетінше жұмыс істеу ынтасы, оқушының ізденушілік-шығармашылық зерттеушілік қабілеттері артады. Демек, әрбір жаңашыл педагог оқу үрдісінде түрлі инновациялық және интерактивтік әдістемесін пайдалана білсе, сабақ сапасының жақсара түсетіні сөзсіз.[1;47]

Қазіргі уақытта қазіргі білім берудің өзіндік, ұлттық үлгісі қалыптасуда. Осыған орай оқушының тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологиялары пайда болуда. Соның бірі «Модульдік оқыту технологиясы». Күнтізбелік жоспарды жасауға және

оқушылардың өз бетінше ізденіп, шығармашылықпен жұмыс істеуіне «Модульдік оқыту технологиясы» өте тиімді.

Оқыту технологиясының бұл нұсқасының бір ерекшелігі – білімді меңгерту емес, оқушының өз бетінше меңгеруге ұмтылатыны, жадының алуан түрлері (есту, көру) арнайы жасалған оқу және танымдық жағдайлар арқылы дамытуға, өзін-өзі өзектендеруге, шығармашылық қажеттілігін қанағаттандыруға, сөздік қорын дамытуға бағытталады.

Бұл технологияның маңызды шарты оқушылар кез келген ғылыми көздерді, оқу құралдарын пайдалануға болатындығы және мұғалімнен жедел кеңес ала алатындығы. Технология авторларының бірі – Марал Мәденқызы Жанпейісованың пікірінше бұл технологияны қолданғанның үшінші жолында ғана нәтижеге қол жететіндігін атап өтеді.

Бастауыш саты-бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын күнды, қайталанбайтын кезеңі. Сондықтан бастауыш мектеп-оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы.

Президенттің жолдауында: «Ұлттың бәсекеге қабілеттілігі бірінші кезекте білім деңгейімен айқындалады» - деген байламы жеке адамның құндылығын арттыру, оны дайындайтын ұстаз жауапкершілігінің өсуі, тынымсыз еңбек, сапалы нәтиже деген ұғыммен егіз.

Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ.

Қазіргі мектеп жағдайындағы білім берудің ұлттық моделіне өту оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс-тәсілдерін, жаңа инновациялық педагогикалық технологияны игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, педагогикалық жұмыста қалыптасқан бұрынғы ескі сүрлеуді тез арада арылуға қабілетті және нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашыл педагог-зерттеуші, ойшыл мұғалім болуын қажет етеді.

Мемлекеттік білім стандарты деңгейіне оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Сондықтан оқу-тәрбие үрдісіне жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді енгізу оқушылардың білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол салу.

Оқу тәрбиесі үрдісінде педагогикалық жаңалықтарды енгізу IV кезеңнен тұрады:

1. Жаңа идеяны іздеу.

Инновацияларды ұйымдастыру, жаңалықтарды іздестіру.

2. Жаңалықтарды ұйымдастыру.

3. Жаңалықтарды енгізу.

Оқу-тәрбие үрдісінде жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді пайдалану.

4. Жаңалықтарды бекіту.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында оқыту формасын, әдістерін, технологияларын таңдауда көпнұсқалық қағидасы бекітілген, білім мекемелерінің педагогтарына өзіне оңтайлы нұсқаны тиімділігіне қарай пайдалану мұғалімнен үлкен шеберлікті талап етеді. Бастауыш мектеп оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы.

Инновациялық технологиялардың бастауыш мектептегі білім сапасын арттыру:

- Әр сабақта интерактивті әдістерін қолдану;

- Әр оқушының психологиялық ерекшеліктерін ескеру;

- Міндетті деңгейдегі білім қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейлерін ашу;

- Инновациялық технологияларды сынау арқылы тиімділігін арттыр, мектеп жағдайына бейімдеу;

Бастауыш сынып мұғалімдері өз сабақтарында оқушылардың тілін дамытуда, өздік жұмыс жасау, өз дағдыларын қалыптастыруда өз ойларын еркін жеткізе алуға баулуда. [2;255]

Заман талабына сай технологияларды қолдану ауқымы, түрлері өзгеріп отырады. Бірақ, ең басты технологияларды тиімді, жүйелі қолдану керек.

Инновациялық технологиялар:

- Жобалау технологиясы;
- Саралап даралап оқыту;
- Дамыта оқыту технологиясы;
- Модульдік оқыту технологиясы;
- Сын тұрғысынан ойлауды дамыту;
- Сатылай комплексті талдау;
- VTS бағдарламасы;
- Деңгейлеп оқыту технологиясы;

Инновациялық технология нәтижелері:

- Түрлі әдістерді пайдалану сабақтың нақты мәнін терең ашуға көмектеседі.
- Оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туды.
- Олардың әрқайсының деңгейін анықтай аласың.
- Оқушылардың көбін бағалауға мүмкіндік аласың.
- Оқушыларды ізденіске баулып, өз бетімен жұмыс істеуге үйретеді.
- Оқушылардың қабілеттері, сөз саптау еркіндігі, ұйымшылдығы, шығармашылық

белсенділігі артады.

• Жеке тұлғалық сипатын дамытуға, шығармашылығын шыңдауда, өзіне деген кәсіби сенімін қалыптастырады.

Педагогикалық үрдісте жаңа технологияларды енгізіп, интерактивті оқытуды пайдалану мұғалімдерді шеберлік жағынан шыңдайтындығына дай тудырмайды. «Білім туралы» Заңда қабылданған білім беру жүйесінің жаңа моделі 2004 жылы ЮНЕСКО ұсынған халықаралық білім жүйесіне сәйкестендірілген. Осы заңның 8-бабында білім беру жүйесі басым міндеті ретінде оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық,ғаламдық, коммуникациялық желілерге шығу деп аталып отыр.

Қазіргі білім беру саласында оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болуы мүмкін емес.

Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалды, кәсіптік адамгершілік, рухани азаматтық және де басқа көптеген адами келбетінің қалыптасуына әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үлгісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Сабақта қолданылатын әдістер көмегімен жеке тұлға ретінде жан-жақты дамыған, шығармашылық ойлау білімі меңгеріледі.

Алынып отырған технология сабақтың тақырыбы мен мазмұнына сай болуы;

Тиімділігі,жүйелілігі және басқа жақтары.

XXI ғасырда барлық елдер бірінші орынға білім беру сапасын қояды. Оның өлшемі тек сауаттылық деңгейімен (жазу, оқу, есептеу) өлшенбейді, оның критерийі –функционалдық сауаттылық.[3;34]

Бұл проблемаларды шешуде жаңа технологиялардың атқаратын орны бөлек. Болашақта өркениетті елдердің жоғары технологиясын меңгерту, дүниежүзілік білім кеңістігіне шығу – бүгінгі күннің мақсаты.

Қорыта келгенде, жаңа инновациялық педагогикалық технологияның негізгі, басты міндеттері мынадай:

-әрбір білім алушының білім алу, даму, басқа да іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу;

-білім мен білігіне сай келетін бағдар таңдап алатындай дәрежеде тәрбиелеу;

-өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, дамыту;

-аналитикалық ойлау қабілетін дамыту.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1.Бұзаубақова К. Жаңа педагогикалық технология тренингі. //Қазақстан жоғары мектебі.- 2005 №1 47-49 б

2. Жолдасова Г. Қоғамдық пәндерді оқытуда жаңа технологияны пайдалану әдістемесінің тиімділігі. // Ұлт тағылымы 2003. №3. 255б
3. Қалдарбекова Р. Педагогикалық технология. // Сынып жетекшісі 2006-№5. 34-35б

ОӘК: 159.964.26

Рымканова Ш., магистрант

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ЖЕТІЛУІНДЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГТІ ҚОЛДАНУ

Кәсіби маман даярлауда психологиялық дайындықты адамның ішкі және тұлғаралық қасиеттеріне орай, оның санасында тиімді, нәтижелі әрекеттер жасауына мүмкіндік беретіндей белгілі бір психологиялық білім, дағды және қабілетті дамыту үрдісі арқылы жүргізген тиімді деп санаймыз.

Психологиялық тренинг арқылы меңгерілетін ептілік кәсіби білім мен шеберлікті меңгеруге және оны тәжірибеде тиімді қолдана алу мақсатында жүзеге асуы керек. Бұл тұлғаны кәсіпке психологиялық дайындаудың тәжірибелік бағытын жетілдіруді білдіреді.

Жеке тұлғаның психологиялық тұрғыда жан-жақты дамыту және оның болашақ маман ретінде кәсібилігін жетілдіруге дайындау – елімізде жүріп жатқан реформаның негізгі бір жағы.

«Тренинг» термині (ағылшынның *train, training* сөздерінен) оқыту, тәрбиелеу, жаттықтыру, үйрету сияқты бірқатар мағынаға ие. Мұндай көп мағыналық тренингтің ғылыми анықтамасына да тән. Ю.Н.Емельянов тренингке іс-әрекеттің кез-келген қиын түрін игеру мен оқыту қабілеттілігін дамыту әдістерінің топтамасы деген анықтама береді. Тренинг адам бойында қалыптасқан мінез-құлық пен іс-әрекеттерді басқару модельдерін қайтадан қалыптастыру тәсілі ретінде қолданылады және тренингке ұйымның жоспарлы белсенділігін арттыра түсу үшін оның мүшелерінің кәсіби білімі мен қабілеттілігін көтеруге бағытталған, сондай-ақ тренингті жеке адамның әлеуметтік мінез-құлқын ұйымның мақсаты мен іс-әрекеттерінің талаптарымен сәйкес тәсілдерге сай өзгертудің бір бөлшегі деп қарастыруға болады [1].

Ресейлік психологияда тренингті оқытудың немесе әлеуметтік - психологиялық тренингтің белсенді тәсілдерінің бірі деген ұғым кең таралған. Л.А. Петровская әлеуметтік-психологиялық тренингті «өзара қатынастағы білімді, әлеуметтік белгілеулерді, қабілеттілік пен тәжірибені дамытуға бағытталған әсер ету құралы», «қарым-қатынаста жетіктікті дамыту құралы», «психологиялық әсер ету құралы» ретінде қарастырады [2].

Г.А.Ковалев әлеуметтік-психологиялық тренингті белсенді түрде әлеуметтік-психологиялық білім беру әдістемесінің кешенді әлеуметтік-дидактикалық бағыты ретінде қарастырады.

Б.Д. Парыгин топтық кеңес беру тәсілі жөнінде, оларды өмірде және жалпы қоғамдағы қатынас дағдыларына белсенді түрде топтық оқыту ретінде яғни, кәсіби пайдалы дағдылардан Мен - тұжырымдамасы мен өзін-өзі бағалауға сәйкес жаңа әлеуметтік рөлге бейімделуге дейін оқыту деп бейнелей айтады [3].

Психологиялық дайындаудың қазіргі кездегі деңгейі қоғамның, кәсіби іс-әрекетінің талаптарына сай келе бермейді. Болашақ кәсіби мамандарды психологиялық дайындау прагматалдық, теориялық сипатқа ғана сай келіп отыр. Елімізде жоғары оқу орындарында кәсіби мамандарды дайындауға қажетті нормативті құжаттар, оқулықтар, оқу құралдары, әдістемелік нұсқаулар, психологиялық тәжірибелік бағыттары кеңінен қарастырылады.

Дегенмен болашақ маманның кәсби жетілдіруінде осындай оқыту үрдістерінде қолданылатын психологиялық тренингтер көп қарастырыла бермейді.

Белсенді әлеуметтік-психологиялық тренингтер арқылы оқыту әдісінің дәстүрлі әдістерден артықшылығы бір қатар зерттеулерде көрсетіледі.

Ғылыми әлеуметтік-психологиялық тренинг жеке тұлғаның дамуына және өзара әрекеттік, өзара қатынас саласында компоненттілікті жетілдіруге бағытталған жаттығулар жүйесі деп анықталынады.

Жеке тұлғаны кәсіби оқыту, еңбекке тәрбиелеу және кәсіби шеберлік пен ептілікті дамытудың көп жақты мәселелерін шешуде қолданылатын тренингтің бірнеше түрлері бар. Оларды жүйелеудің бірнеше бағыттары көрсетіледі. Олар бір-бірімен үйлесу негізімен өлшемдерінің сәйкес келмеуіне байланысты ерекшеленеді.

Біз белсенді әлеуметтік-психологиялық оқыту әдістері ретінде тренингтерді былайша жүйелеуге тырыстық.

- 1) кәсіби оқытуды ұйымдастыруға арналған тренингтер;
- 2) кәсіби шеберлікті жетілдіруде қолданылатын әдістер мен формалардың басымдылығын көрсететін тренингтер;
- 3) нақты кәсіби маман саласына байланысты топқа қойылатын міндеттерге байланысты тренингтер.

Осыған орай тренинг топ кездесу тобы, гештальт топ, топтық психотерапия, әлеуметтік-психологиялық тренинг, оқу-жаттығу топтары, белсенді әлеуметтік оқыту, видео тренинг, тренинг семинар, белсенді әлеуметтік-психологиялық оқыту, кәсіби педагогикалық тренинг, т.б. тренинг түрлеріне бөлінеді. Бұлардың барлығы жеке тұлғаның өзін-өзі реттеу тәсілдерін, жаңа кәсіби білім мен дағдыны меңгеру, интуицияны, креативтілікті, ойлауды, қарым-қатынасты дамыту негізін меңгеруге интенсивті жағдай жасайтындығы ғылымда жан-жақты дәлелденген.

Сондықтан маманның кәсіби жетілдіруге арналған психологиялық-топтық тренинг түрлерінің кейбір дербес пайдаланымыз. Құрылымына, белсенділігіне, ерекшеліктеріне байланысты тренинг түрлерін үйлестіріп қолдану тәжірибесі жинақталады. Мысалы, әлеуметтік-психологиялық тренинг болашақ мамандарға ұйымдастыруда оның әдістері психологиялық тренингі мен видео тренинг формалары арқылы кешенді қолданылады.

Кәсіби жетілдіруге арналған тренингтердің бірі потенциалы, тиімділігі еңбек ұжымындағы топтық қарым-қатынасқа негізделеді. Өзара әрекеттестіктің, өзара қатынастың нәтижесінде «Мен», «Басқа», «Мен-идеал» тұжымдамаларының өзгерісі позитивті болады. Ал коммуникациялық үрдісте адамда субъективті негіз бар «ережелер» жүйесіне бағыт-бағдар етіп ұсынылады. В.С. Агеев, М.Н. Ночевник осы «ережеде» нақты бір әлеуметтік ортада қабылданған этика, қарым-атынас жасау стандарттары, атрибуттары мен нормаларынан құрылатындығын көрсеткен. Бұл аталған ұғымдардың негізін жалпы адами құндылықтар – мораль, тәрбие, білім ғана емес, кәсіби шеберлік, кәсіби сана-сезімді де құрайды. Себебі, адам қандай әлеуметтік-кәсіби рөлде болса да, оған өзі өскен, кемелденген ортасының салт-дәстүрі, мәдениеті ерекше мәнді болады. Сондықтан қарам-қатынас әлеуметтік ортаға, ұлттық психологияға сәйкес модельденіп те құрылады.

Тренингтің қай түрі болмасын оның негізгі құрылымдық компоненттері рөлдік ойындар (сюжеттер, толық дискуссия (нақты жағдайға талдау жүргізу) және психологиялық жаттығулар (психо-гинемастика) арқылы жүзеге асырылады.

Олай болса, әлеуметтік психологиялық тренингтің дәстүрлі техникасын қатысушылардың этно психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асыру жөн. Бұл әлеуметтену үрдісінде интеграциялық құбылыс өте басым деп саналатын аса маңызды жәйттар болатыны, тренинг кәсіптік саланың нақты түріне орайластырылып құрылғанда ғана оның тиімділігі артады [4].

Тренингтік сабақ ұйымдастыру сатысынан басталады. Бұл сатының басты міндеттері мыналыр: тренингке қатысушылардың және жүргізушілердің мақсатын анықтап, бір-бірімен сәйкестендіру; қарам-қатынас жасауға қолайлы психологиялық атмосфераның

болуын қамтамасыз ету; топта белсенді жұмыс жасауға түрткі, ниетті қалыптастыру, топтық жұмыстың нәтижесі мен нәтижесінде жауапкершілікпен қарауға бағдар беру.

Осы сатыда әлеуметтік-психологиялық тренингтің қағидаларымен мен топта жұмыс жасау ережелерін таныстыру, психологиялық тренинг мақсаты мен міндеттері, тренинг барысында жұмыс жасау шартын айқындау үшін, арнайы шолу дәрісі тиімді болады. Сонымен қатар дәріс тренинг кезінде белсенділік танытуына, тұлғаның оңды өзгерістерге ниеттенуіне, кәсіби қызығушылығының артуына, кәсіптік бағдар функциясын да атқарады. Тренинг мақсаты, міндеттері, қағидалары, топтық жұмыс ережелері тек мәлімет ретінде баяндалып қана қоймай, қатысушылармен бірлесе талданады. Соның нәтижесінде тренингке қатысушы маман иелерінің әрқайсысының өзіндік мақсаты айқындалады. Одан кейін тренингтің әсері тиімді болатындай топтық жұмыс мақсаттары мен нормалары қорытындыланады. Бұл процедураны активатор мен инициатор, яғни тренинг жүргізуші-оқытушы ұйымдастырады.

Ұйымдастыру сатысының келесі процедурасы – топтық жұмысқа қатысушылардың әрқайсысы өзінің атын айтудан, өздері жайлы қысқаша баяндаудан тұрады. Тренингтік топ әлбетте бірге жұмыс істейтіндер немесе бірге оқитындардан құралатындықтан, жастар өздерін дәстүрлі түрде – есімдері, тегі бойынша таныстырмайды. Олар өз қалаулары бойынша тренинг барысында өздерін қалай атауға болатындығымен хабардар етеді.

Тренингтің келесі кезеңі – диагностикалық қарым-қатынас саласындағы қиыншылықтардың себептері, кәсіби шеберлікті меңгерудегі қиыншылықтар айқындалады. Ол үшін белгілі психологиялық әдістемелер және диагностикалық жағы басым жаттығу түрлері қолданылады.

Оның мақсаты: 1) психологиялық тренингке қатысатындардың тұлғалық, кәсіби мәнді қасиеттерінің даму деңгейлерін анықтау арқылы топтық жұмыстың мақсаты мен міндеттерін, мазмұнын нақтылау. 2) топтағы жұмыс тиімді болу үшін тренингке қатысушылардың ерекшелігіне орай қолданылатын әдіс-тәсілдерді үйлестіріп таңдау.

Тренингтің келесі сатысы тренингке қатысушылардың немесе студенттердің өзін-өзі тануына, кәсіби анықталуына бағытталады. Мұнда екі бағыттағы топтық жұмыс жүзеге асырылады. Бірінші – жеке тұлға мәселелерінің себебіндегі субъективті сипатты айқындау. Екіншіден, субъективті қиыншылықтарды топтық жұмысты актуализациялау керек. Осы үшін әр түрлі жұптық шығын топ негізіндегі тапсырмалар орындалып, топтық формадағы жұмыс ұйымдастырылады. Ол топтық талдаумен қатар жүреді.

Талдаудың мынадай жалпы сұлбасы қатысушылардың белсенділігіне, кәсіби жетілуіне, өзін-өзі тануға түрткі болатындығын зерттеу барысында: 1) осындай түсініктің пайда болуы неге байланысты? 2) осы жағдайдың барысында осындағы партнерлермен өзара қатынас, өзара әрекеттестік кезінде назарына ерекше түскен не?

Тренингтік сабақтың келесі сатысы – өзін өзі адекватты бағалаудың, өзін-өзі актуализациялаудың, өзін-өзі реттеудің және субъект-субъект негізінде қарым-қатынас жасаудың әртүрлі жақтарын аңғаруға бағытталады. Көп жағдайда тақырыпқа байланысты жаттығулар мен рөлдік сюжеттер, ойындардың психологиялық әсері тиімді болатындығы дәлелденді.

Топтық сабақтың келесі сатысын жетілдіру деп атаймыз. Мұнда жеке тұлға, оқу, кәсіби және қарым-қатынас қиыншылықтар мәселелерін шешу технологияларын меңгеру басты мақсаты. Ол үшін арнайы жаттығу түрлері таңдалынып алынады да, жаттығу жүзеге асырылады. Бұл сатыдағы талдау тренингке қатысушының ауызша есеп беру түріндегі формада ұйымдастырылады.

Талдау барысында:

- 1) жаттығудағы қиындықтар;
- 2) жаттығудағы сәттіліктер мен онда нәтижелер басты тақырып болады.

Тренингтік сабақтың соңғы сатысы топтық релаксацияға арналады. Мұнда топтық жұмыс жалпыланады. Ол әрбір тренингке қатысушының өзінің топтағы іс-әрекеті мен

қарым-қатынасын сипаттау мен алған әсері, нәтижесі бойынша қорытынды жасау болып табылады [5].

Сонымен қатар тренингтік сабақтың бастапқы кезінде және соңында экспресс-диагностика әдістері қолданылады.

Тренингтің полифункционалды болуы да тікелей топтық жұмыс барысында тренингке қатысушылардың немесе студенттердің мінез-құлқындағы кәсіби ептіліктері мен шеберліктері, қарым-қатынасындағы ерекшеліктер мен өзгерістерді тікелей бақылауға мүмкіндік береді.

Жаңа қарқынды формалар мен оқыту әдістерін енгізу негізінде мамандарды дайындау – педагогтардың алдында тұрған, маңызды мақсат. Басқа оқыту формаларының арасында кең тараған, білікті кадрларды дайындаудағы тиімді әдістердің бірі – психологиялық тренинг сипатта болатын іскерлік ойындар.

Басқару қабілеттерін оқыту саласындағы іскерлік ойындар, оқу зертханаларында шешім қабылдауда біршама тереңірек тәжірибе алуға бағытталған. Іскерлік ойындарға жататын қауіпті элементтер, жеткіліксіз ақпарат пен өндірістік ерекше жағдайларда шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл болашақ кәсіби маман болатын студентке өндірістік жағдайларда үлгі болатын басқару шешімдерін (жиі қауіпті) қабылдауға жол ашып, келешекте жұмыс істеген кезде, басқару бастамаларына зиян келтірмеуге тырысады. Бұл болашақ маманға, шынайы жағдайда, қажет кезінде, ең аз шығынды тиімді шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Іскерлік ойындар басқа оқыту әдістерімен қатар шынайылыққа жақын басқару тәжірибесінің шоғырлануына ықпал етіп, негізінен зертханалық тәжірибелердің орнын басып, әрі бұл басқа білікті әдістерге қарағанда, іскерлік ойындар: біріншіден, шынайы түрде өмір шындығын көрсетеді, екіншіден қарқынды ұйымдастырылған үлгілерді құрады, үшіншіден, алға қойылған мақсатты жылдам орындауға итермелейді.

Іскерлік ойындардың тағы бір жолы ғылыми зерттеулер. Егер ойын негізінде өндірістік жағдайларға еліктеу болса, онда шынайы өмірде тиісті әдістер, ыңғайлы ғылыми құралға айналады. Ең алдымен іскерлік ойындарға еліктеу арқылы ізденіс тәжірибелерін, яғни зерттеу саласына қатысты ауыспалы еліктеу үлгісін түрлендіру жолымен, өндірістік өзара қарым-қатынастарды зерттеуді жүзеге асыруға болады.

Ойынға еліктеу арқылы, өндірісте экономикалық және материалдық ынталандыру жүйесі қалыптасады. Болашақ маман иесі, бұл үрдістің ұжымдық немесе жеке жүргізілуіне байланысты, шешім қабылдаушы тұлғалардың психологиялық ерекшеліктерін бақылай алады. Осындай жағдайда, басқару стилімен, оның нәтижесінің ықпалын анықтауға болады. Ойынға еліктеу негізінде іскерлік қасиеттерге тәрбиелеу – келешек мамандарды даярлау кезінде пайдалану өте маңызды. Іскерлік ойын кезіндегі жағдайлар, студенттерге басшылардың немесе қатысушылар рөлінің дамуын қалыптастырып, олардың дұрыс та, тиімді шешім қабылдауына әсер етеді. Осы қасиеттер, бүгінгі күні менеджерді даярлау мен оқыту талаптары жиынтығының бір тәсілі.

Тренингтік жаттығулардың мақсаты – конфликтінің құрлымдық компоненттерін қарастыру. Олар арқылы конфликтілі жағдайды дұрыс ұйымдастырылған келіссөз үрдісі негізінде жоюға болады. Ол үшін келіссөз үрдісінің басты элементтерін анықтап алу қажет.

Адамдар арасында өзара қарым-қатынастарды белсендіретін болғандықтан, тренинг басталмас бұрын қатысушыларды таныстыру мақсатында және психологиялық жайлы атмосфера қалыптастыру жұмыстарын жүргізеді.

Қатысушылар тренингке жеке дара қосылу үшін «Бағалау баспалдағы» атты жаттығуды ұсынуға болады. Ол тренингке қатысушылардың тапсырыс мәселесіне байланысты реттеуге арналған. Қатысушылар өзара жеке бөлініп, бір-біріне қарам-қарсы беттесіп отырады. Ара қашықтығы бір метрден артық емес. Әр қатысушыға арнайы бланк беріледі. Олар аты-жөнін жазып, тренердің бұйрығымен бланктерді өзара алмасады, ал қарсы отырған адам 20-30 секунд ішінде бланк берген адамның мінездемесін жазады. Осылайша әр адамда толық бланк болады.

И.В.Вачковтың пікірі бойынша, топтық психологиялық тренингтің терапиядан, түзету және оқытудан негізгі айырмашылығы: «топтық психологиялық тренингте де, топтық психотерапияда да бір процедуралар жиі қолданылады. Тренинг психотерапияда (психокоррекцияда және оқытуда да) қолданылатын әдістердің бірі болып табылады деп дәйекті түрде айтуға болады. Топтық психологиялық тренингті психолог (психотерапевт) жұмысының басқа әдістерінен өзінше дербес бағыт ретінде жеке алып қарастырған дұрыс. Бұл топтық психологиялық тренингтің терапиядан, түзету және оқытудан маңызды ерекшеліктерінің болуымен байланысты [6].

Оқытудың инновациялық интерактивті әдістерін оқыту үрдісінде студенттердің оқу белсенділігін арттыруда басқа да тақырыптарды ашуда шығармашылықпен қолданып, студенттердің жеке дара тұлғалық қасиеттерін ашуға мол мүмкіндіктер береді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Анн Л. Психологический тренинг с подростками. – СПб.: Питер, 2003.
2. Дусманбетов Г.А., Шерьязданова Х.Т., Тренинг-программа «Саморазвитие личности подростков». - Алматы, 2003.
3. Лидерс А.Г. Психологический тренинг с подростками. - М.: Академа, 2001.
4. Прутченков А.С. Социально-психологический тренинг в школе. Москва, 2001
5. Вачков И. Основы технологии группового тренинга, психотехники. Ось, 1989
6. Рудестам К. Групповая психотерапия. Спб, 1989

УДК- 378

Кабылгазинова А.А.

«Рымбек Байсейтов атындағы Семей қаржы –экономикалық колледжі» ҚМҚК
Семей қ., Қазақстан

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТ – ҚАЗАҚСТАН БОЛАШАҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕТІН САЯСАТ

Жалпыға бірдей жаһандану мен жаңғырту жағдайында сыртқы шарттардың талаптарына сәйкес білім беру жүйесіндегі өзгерістер аса маңызды болып табылады. Адамзаттық капиталға, оның ішінде білім беру жүйесіне салынған инвестициялар экономика мен қоғам үшін маңызды қайырым беруіне септігін тигізеді.

Бұл өзгерістер жылдам өзгерілетін әлемде бейімделе алатын, техникалық үдемелі, өндірістік жұмыс күшін құруға аса қажетті. Халықтың білім беруге, дағдылыққа, қабілеттілікке инвестиция салған елдер ғана болашақта жетісті экономика болады.

Білім беруді тек әлеуметтік қажеттіліктерге арналған шығындар ретінде ойламай, экономикалық инвестиция ретінде түсіну керек. Білім беру мен экономикалық өсімді байланыстыратын көптеген дәлелдемелер бар: макро- және микроэкономикадағы халықаралық зерттеулерді шолу білім беру, табыс және өнімділік арасында тығыз байланыс бар екенін куәләндырады. Сондай-ақ білім берудің ерте кезеңіндегі инвестициялардан қайтарымның үлкен өсімі байқалады; зерттеулер білім беруді дамытуда инвестициялардың аса маңыздылығын дәлелдейді.

ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан Халқына арналған Жолдауында атап өткендей: «Білім беру – дегеніміз адамзат тіршілігінің стратегиялық маңызды саласы, тұлғаның қабілеттілігін дамытатын бірегей әлеуметтік институт. Білім берудің сапасынан технологиялық, экономикалық, саясаттық үдерістің қарқыны, қоғамдағы мәдениет пен руханият жағдайы және ақырында адамның саулығы байланысты. Білім беру саласындағы Қазақстанда өткізіліп жатқан

мемлекеттік саясат Республикамыздың ең маңызды мақсатына бағытталған – бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіру» [1].

Білім беру экономикалық табыстан басқа, өзге әлеуметтік табыстарға алып келеді, әлеуметтік капиталды қалыптастыруға көмектеседі – азаматтық қатысушылықтың үлкен үлесі, жоғары әлеуметтік ауызбірлігі мен ықпалдастығы бар, қылмыс деңгейі төмен қоғам.

Осы мақсаттарды шешу мақсатында, 2005 жылдан бастап, Қазақстан Республикасында 2005 – 2010 жылдарға арналған білім беру жүйесін дамыту мемлекеттік бағдарламасын, 2008 – 2012 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы техникалық және кәсіби білім беруді дамыту мемлекеттік бағдарламасы, 2007 – 2011 жылдарға арналған «Қазақстан балалары» бағдарламасы, 2010 – 2014 жылдарға арналған «Балапан» балаларды мектепке дейінгі тәрбиелеумен қамтамасыз ету бағдарламасы қабылданды. 2005 – 2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыру кезінде жоғарғы білім беру жүйесінде айқын оңтайлы нәтижелерге қол жетілді. Қазақстандық жоғарғы мектеп үш деңгейлік білім беру жүйесіне (бакалавр, магистр, доктор PhD) көшті. Кезеңдердің жаңа жүйесі өзінің құқықтық бекітілуін «Білім беру туралы» Қазақстан Республикасының Заңында тапты (2007 жыл).

Қазақстан жоғары мектебінің мақсаты жоғарғы білім берудің еуропалық аймағына кіру болып табылады. 2010 жылы Болондық үдеріске қатысатын елдердің Білім беру Министрлерінің II Болондық Форумында – Қазақстан Болондық үдеріске енді. Болондық үдерістің қатысушылары бірқатар шарттарды орындауға міндетті: жоғарғы білім берудің көп деңгейлік жүйесін енгізу; студенттер мен оқытушылардың жинақылығын мадақтау; бірлескен білім беру бағдарламаларын іске асыру және оқудың аяқталуы бойынша қос немесе бірлескен дипломдарды беруді тәжірибелеу, сондай-ақ әр түрлі елдердегі жоғарғы оқу орындар түлектерінің құқықтарын теңестіру тәсілі ретінде дипломға еуропалық қосымша беру, оның ішінде еңбек нарығында, ECTS (European Credit Transfer System) еуропалық үлгісіндегі академиялық кредиттерді қолдану және тағы басқалар.

Еуропалық білім беру кеңістігіндегі бірлестік (жоғарғы мектеп түсінігінде) ең алдымен үш деңгейлік оқыту жүйесін енгізумен қамтамасыз етіледі – бакалавриат, магистратура, докторантура. Біріншісі – 3 жылдан кем емес оқу жылын қамтиды; екіншісі 1 немесе 2 жыл (егер бакалаврлар аталған жоғарғы оқу орнында 3 жыл оқыса, магистратура екі жылдық болу керек деп ұйғарылады, ал егер – 4, онда магистр 1 жыл оқиды). Үшінші деңгей – докторантура (3 жыл). Соңғы жылдардағы көп деңгейлі оқытудың қазақстандық тәжірибесі келесі модель бойынша орналасқан: 4 жыл – бакалавриат, 2 жыл – магистратура, 3 жыл – күндізгі аспирантура. Бұл модель еуропалық қағидалардан басқаша, бірақ Болондық үдеріспен рұқсат етіледі.

Университеттік бағдарламалар өмір бойғы оқу кепілдігін қарастыратын, еңбекпен қамту мүмкіндігін бере отырып, еуропалық еңбек нарығына бағыттала, үйлесімді болу керек.

Еуропа университеттері ұтқырлықты горизонталь бойынша да, сондай-ақ вертикаль бойынша да, мойындау мен ұтқырлықтың (ECTS, дипломдардың конверсияланғыштығы, оқыту бағдарламаларының сәйкестігі және т.б.) әрекеттегі аспаптарына сүйене отырып, марапаттауға міндетті. Қатысушы елдердің барлық университеттері жоғарғы білім берудің (бакалавр плюс магистр немесе доктор) көп деңгейлі жүйесіне ауысуы, ECTS-ке және басқа ЖОО алынған кредиттердің сабақтастығы туралы шешім қабылдау құқығына негізделген жинақтаушы-қайта сынау кредиттік жүйесін пайдалануы керек.

Оқыту негізгі әлем тілдерінде жүргізіледі, нәтижесінде Болон процесіне қатысушылар профессорлар мен еуропалық студенттер үшін қолайлы білім алу ортасын құруға үміттенеді, ол оларға бір университеттен басқасына еркін орын ауыстыруға мүмкіндік береді.

Біртұтас еуропалық білім беру кеңістігін қалыптастыру, берілген кеңістікке мүмкіндігінше көп мемлекет санының енуі – тым күрделі проблема, көп жоспарлы. Жас Қазақстан мемлекеті үшін ол маңызды. Білім сапасын арттыру, оқыту процесінде өз

бетіндік компонентті ұлғайту, педагог мамандығының беделділігін арттыру, қазақстандық дипломдардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру – ҚР білім берудің негізгі міндеттері осы.

Қазақстан Республикасында 2005 – 2010 жылдары Мемлекеттік білім беруді дамыту бағдарламасын жүзеге асыру нәтижесінде барлық білім беру деңгейлері институционалды түрде сәйкес ұйымдар желісімен қамтамасыз етілген. Мамандықтардың іріленген топтарынан тұратын, Қазақстан Республикасы жоғарғы және ЖОО кейінгі білім беру мамандықтарын жіктегіш бекітілді.

Жоғарғы және ЖОО кейінгі білімі бар кадрлар даярлауға Мемлекеттік білім беру тапсырысы 2005 жылы 25710-нан 2010 жылы 35425 дейін артты. Білімді ақпараттандыруды дамыту бойынша жұмыс жүргізіледі. Қазіргі кезде бір компьютерге 18 оқушы келеді. 2005 жылы берілген көрсеткіш 41 құрады, оның ішінде 36 – ауылдық жерде [2].

Қазіргі кезде Қазақстанда мемлекеттік тілді дамытуға көп назар аударылады. Орталық және жергілікті атқару органдарында, республика аумақтарының ЖОО жанында қазақ тілін оқыту орталықтары құрылды, міндетті оқыту курстары, қазақ тілінде іс жүргізу, негізгі және орта жалпы білім беру мектептерінде мемлекеттік тілді деңгейлік оқыту енгізілді.

Ұлттық жоғары мектепте әлемдік білім беру деңгейіне жету шаралары қабылданды: Қазақстан Еуропалық білім беру кеңістігіне енді, Болон Декларациясына қосылды, Астана қаласында әлемдік деңгейдегі – «Назарбаев Университеті» беделді жоғарғы оқу орны құрылды. Оқу бағдарламаларының мазмұнын анықтауда ЖОО академиялық еркіндігі кеңейді: таңдау бойынша компонент ұлғайды – бакалавриатта 40% бастап 50%, магистратурада – 50% бастап 60% дейін және докторантурада – 70 % бастап 80% дейін. Сапалы жоғарғы білім алуды қалайтын студенттер саны артып келеді. 20 мыңнан астам қазақстандықтар шетелде білім алады. Қазақстан Республикасы Президентінің халықаралық стипендиясының 3000 жуық стипендиаттары әлемнің 27 елде білім алады.

Шетелдіктер үшін жоғарғы білім тартымдылығын арттыру үшін жағдай жасау бойынша шаралар қолданылады. Республиканың ЖОО-да 10 мыңнан астам азаматтар білім алады.

Қазақстан қазіргі кезде білім саласында негізгі халықаралық құжаттарға қатысушы болып табылады. Бұл Еуропа аймағында жоғарғы білімге жататын біліктілігін мойындау туралы Лиссабон Конвенциясы, Болон декларациясы және т.б.

2020 жылға дейін елдің дамуының Стратегиялық жоспарының басымдықтарының бірі ретінде адам ресурстарының дамуы анықталды.

Сондықтан жаңа ұлттық көріну ұсынылады: 2020 жылы Қазақстан – білімді ел, ақылды экономика және жоғары білікті жұмыс күші. Білімнің дамуы платформа болуы тиіс, оған еліміздің болашақ экономикалық, саяси және мәдени-әлеуметтік гүлденуі сүйенеді.

Білім беру саласында Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатын жүзеге асырудың ұйымдастыру негізі Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға, қазақстандық білім беруді түрлендірудің жалғасын қамтамасыз ететін Мемлекеттік білім беруді дамыту бағдарламасы болуы тиіс.

Бағдарлама білім беру саласында мемлекеттік саясаттың ұйымдастыру негізі ретінде білім беру және тәрбие беру құрылымында, мазмұнында және технологияларында, басқару жүйесінде, білім беру қызметі субъектілерінің құқықтық-ұйымдастыру түрлерінде және қаржылық-экономикалық механизмдерінде өзгерістерді қамтитын ресурстар мен іс-шара мерзімдері бойынша өзара байланысқан кешендер болып табылады.

ҚР Үкіметі 2011 жылы 11 ақпанда Қазақстан Республикасының 2011 – 2020 жылдарға Мемлекеттік білім беруді дамыту бағдарламасын жүзеге асыру бойынша іс-шаралар жоспарын бекітті. Бағдарлама екі кезеңмен жүзеге асырылады: 2011-2015 жылдар және 2016-2020 жылдар.

Бағдарламаны жүзеге асырудың бірінші кезеңінде (2011 – 2015 жылдары) жеке бағыттар бойынша білім беруді дамыту модельдерін әзірлеуге, олардың сынамасына, сонымен қатар ауқымды түрлендірулер мен эксперименттердің басталуына байланысты жұмыстар жүргізу қарастырылды.

Екінші кезеңде (2016-2020 жылдар) басымдық, жабдық, білім беру жүйесін дамыту мәселелерін шешуге бағытталған шараларға инвестициялар сатып алуды болжайтын іс-шараларды (білім берудің материалдық инфрақұрылымын түрлендіруге және басқа шығыны жоғары жұмыстар, әдістемелік, кадрлық, ақпараттық қамтамасыз ету) жүзеге асыруға беріледі, алдыңғы кезеңдерде алынған нәтижелерді енгізуге және таратуға бағытталған іс-шараларды жүзеге асыру қарастырылды.

Кезеңнің әрқайсысында Бағдарламаны жылдар бойынша жүзеге асыру барысын сипаттайтын көрсеткіштердің өзгеруі және бағдарламалық-іс-шаралардың білім беру жүйелерінің жағдайына әсері жоспарланады.

2011 ж. бастап 2015 ж. дейін созылатын бірінші кезең үшін әсіресе төменде аталған мәселелерді шешу маңызды.

Еңбек нарығы талаптарын, елдің, жеке тұлғаның индустриялық-инновациялық даму міндеттерін қанағаттандыратын және білім беру саласында әлемдік үздік практикаларға сәйкес келетін жоғары білім беру сапасының жоғарғы деңгейіне қол жеткізу үшін келесі шаралар ұсынылады: бакалаврлардың, магистрлар мен PhD докторлардың біліктілігін Дублиндік дескрипторлармен сәйкестікке келтіру; ECTS типі бойынша кредиттерді қайта сынаудың қазақстандық моделі бойынша халықаралық семинарлар өткізу; 2014-2015 жылдарға магистратурада және докторантурада даярлауға мемлекеттік тапсырысты арттыру; педагогикалық және техникалық мамандықтар бойынша практикаға кредиттер көлемін арттыру бойынша МЖМБС-та өзгерістер енгізу; институционалдық және мамандандырылған аккредиттеудің жоғары білім беру саласында Еуропалық сапаны қамтамасыз ету желісі (ENQA) әзірлеген «Еуропалық аймақта жоғары білім беру сапасын қамтамасыз ету стандарттарына және нұсқаулығына» сәйкестігін қамтамасыз ету; студенттердің ақпараттық-коммуникациялық технологияларға (АКТ) және кең жолақты интернетке тең қол жеткізуін қамтамасыз ету; Болон процесінің міндетті, ұсыныстық және факультативтік параметрлерін орындау; Қазақстан ЖОО әлемдік рейтингтерге қатысуы; Назарбаев университеті моделі бойынша ЖОО автономиясын жүзеге асыру механизмін әзірлеу; ЖОО оқу әдебиеті қорын ұдайы толықтыру; Қазақстан Республикасының ЖОО базалық оқулықтармен, оның ішінде мемлекеттік тілде және экономикалық, техникалық және жаратылыстану ғылымдары бойынша шетелдік оқулықтармен қамтамасыз ету; шет ел студенттерін қатыстыру, халықаралық шарттар шеңберінде баламалы алмасуды жүзеге асыру, сонымен қатар, ауған азаматтары үшін білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру; студенттердің Республикалық ЖОО аралық электрондық кітапхана арқылы әлемнің алдыңғы қатарлы шетелдік университеттерінің үздік білім беру ресурстарына қол жеткізуін қамтамасыз ету; бизнес-инкубаторлар, технопарктер, «Энергетика», «Мұнайды қайта өңдеу және мұнай-газ секторының инфрақұрылымы», «Химия өнеркәсібі», «Металлургия және дайын металл өнімдерінің өндірісі», «Машина жасау», «Жеңіл өнеркәсіп» бағыттары бойынша ғылыми әзірлемелер мен технологияларды коммерциялау орталықтарының мұнай-газ секторының инфрақұрылымы және мұнайды қайта өңдеу.

Жаңа заманғы білім беру кеңістігінде әсіресе педагог мамандығының беделін арттыру маңызды болып табылады. Бұл үшін Бағдарлама шеңберінде төмендегілер қарастырылды: біліктілік категориясы үшін педагогикалық қызметкерлердің лауазымдық төлемақы мөлшерін есептеу үшін пайдаланылатын дифференциаланған коэффициенттер енгізуді қарастыратын педагогикалық қызметкерлердің еңбек ақысын төлеудің жаңа моделіне берілетін ұсыныстар, нәтижеге бағдарланған еңбекақы төлемін енгізу механизмін әзірлеу, педагогикалық қызметкерлердің жалақысын экономиканың жеке меншік секторындағы жалақыға жуықтату; ЖОО-ның алдыңғы қатарлы отандық және шетелдік өнеркәсіптік кәсіпорындарымен басым бағыттар бойынша, жан-жақты кооперация мақсаттарында жыл сайын 100 адамға дейін ПОҚ-тың шетелде біліктілігін арттыруды ұйымдастыру; педагогтың қоғамда жағымды имиджін қалыптастыру жұмысын жүргізу («Жыл мұғалімі» конкурстары, акциялар, БАҚ-мен бірлескен жобалар, шебер-кластар, педагогикалық

династиялар слеттері, ғылыми-практикалық семинарлар мен симпозиумдер, семинар-тренингтер мен дөңгелек үстелдер) және т.б.

Өте ерте жастан бастап білім әлеуметтік, эмоциялық және басқа өмірлік маңызды машықтарды қалыптастыруда маңызды роль атқарады. Осымен көз жеткізерлік аргументтер білім беру қызметінің барлық спектрін одан әрі дамыту пайдасы шектеледі. Қазақстанға білім беруді түбегейлі өзгерту қажет: білім беруге инвестицияларды айтарлықтай және тұрақты арттыру, оның сапасын жақсарту.

Әдебиеттер тізімі:

1. Белаш О.Ю., Рыжов Н.Г., Шестопапов М.Ю. Маркетинговая деятельность технического университета // Инновации. — №3 (149), С. 12–17.
2. Кныш М.И. Конкурентные стратегии: Учеб. пособие. — СПб., 2005. — 284 с.
3. Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты. — М., — С. 8.
4. Алыкпашев Ж. Инфраструктура интеллектоемких отраслей — важнейший фактор экономического роста // Саясат. — 2005. — № 2. — С. 66–68.
5. Фомина С.Ю. Маркетинг образовательных услуг при подготовке востребованных специалистов. Автореф. дис. канд. экон. наук. Волгоград, 2008. — С. 18.

2 секция: «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАСЫМДЫҚТАРЫ КОНТЕКСТІНДЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУ

Section 2: DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE PRIORITIES OF «RUKHANI ZANGYRU»

2 секция: РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПРИОРИТЕТОВ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

ӘОЖ 8/1.512.161

**Илгишева М.Д., PhD докторы
Селами Еже, профессор, доктор**

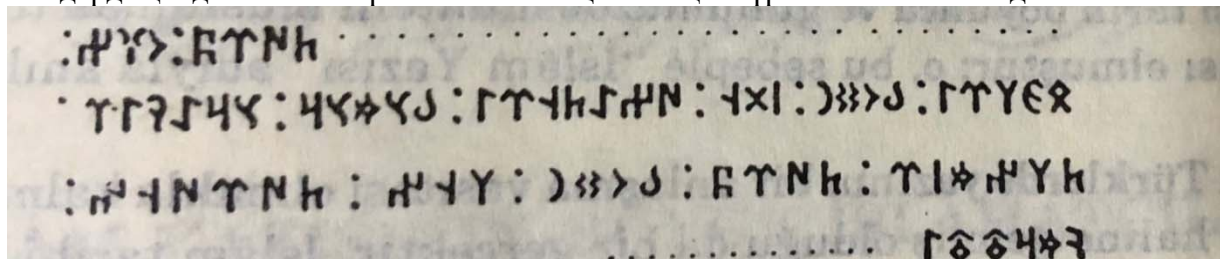
Ататүрк университеті, Ерзурум қаласы, Түркия

ОСМАНЛЫ ЖАЗУЫНЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ КӨРКЕМДІГІ

Жазу – адамзаттың дыбыстарды қолданбай бір-бірімен түсінісуі мен тілдесуіне мүмкіндік беретін ишараттардың барлығына берілген атау. Тарих парақшаларына үңілсек, адам баласы саналы өмірінің әр саласында көптеген жазу түрлерін қолданғанына көз жеткіземіз.

Ғасырлар тәжірибесі, мәдени және әдеби мұралар, адамдардың наным-сенімдерінің болашаққа аман-есен жетуі мен жалғасын табуы «Жазудың» арқасында жүзеге асқандығы баршаға мәлім.

Түріктерде тарих бойынша бес түрлі жазу әліпбиі қолданылған. V ғасырдан бері мәтіндерде қолданылған «Орхан әліпбиі» ең алғашқы Түрік әліпбиі саналады.

Сурет 1 (Dr. M.Hüsrev Subaşı, 1987:5 кітабынан алынды).

VIII ғасырдың бірінші жартысында Білге қаған, Күлтегін, Тонықұққа арнайы зират басына тігілген құлпытастар бұл әріптермен жазылған алғашқы толық қанды сюжеттік мәтін болып табылады. Ұйғырлар да бір шама қолданған бұл әліпбиі X ғасырға дейін қолданыста болған.

Екінші Түрік әліпбиі – Ұйғыр жазуы. VIII-XV жүз жылдар арасында белсенді қолданыста болған. Бүгінгі таңда бұл әліпбиіні қолдана отырып жазылған мыңдаған туынды бар. Өкінішке орай бұл жазу түрі де тарих қойнауында қалды.

Түріктердің қолдандығы үшінші бір жазу түрі – Араб әріптеріне негізделген түбі Түрікше әліпбиі. Бұл жазу түрінің қолданысқа енуіні Түріктердің Ислам дінін қабылдауымен тікелей байланыстыра қарастырған орынды болар. Исламды жеке-дара Түрік тайпалары қабылдауымен қатар бұл әліпбиі бүкіл Түркі әлемінде X ғасырдай өз билігін жүргізді. Бүгінгі таңда кітапханаларымыздың миллиондаған шығармалары Араб тілінде жазылған. Тіпті кейбір жекелеген ұлттар мәселе, Ұйғыр, Ирак, Оңтүстік Әзірбайжан, Ауғанстан, Қытай қазақтары мен ұйғырлары, Югославия халқы т.б. әлі күнге шекті осы жазу түрін актив түрде қолдануда (Dr.M.Hüsrev Subaşı, 1987:5). Жылжып отырып мақаламыздың басты тақырыбы «Османлы жазуына» келетін болсақ, ең алдымен бұл жазу

түрінің бүтін бір империяның Х ғасырға жуық әліпбиі болғандығын естен шығармауымыз қажет. Мақаламызда бұл тақырыпты нақты дәлелдер арқылы аша түсетін боламыз.

Кезектегі төртінші Түрік жазуы «Латын әріпіне» негізделініп жасалынды. Мысал ретінде Қазақстанның ХІХ ғасырдың басында бірнеше мәрте әліпбиін ауыстырмасыны еске сала кетуге болады. Ахмет Байтұрсынұлы Латын әліпбиіне негіздеп «Қазақ әліпбиін» жасағандығы тіл жанашырларына ежелден белгілі. Түркиядағы Түріктерге келетін болсақ, Ататүрк тәуелсіз Түркия мемлекетін жариялағандан кейін жасаған ең ауқымды реформасы тілге қатысты еді. 1928 жылы «Жаңа жазу» деген атаумен ескі Араб әріптеріне негізделген «Османлы жазуы» артық қолданыстан шықты. Түркия бүгінгі таңда дәл осы әліпбиі қолдануды жалғастыруда.

Бесінші жазу түрі, әрине баршамызға таныс – Кириль (Орыс) әліппесіне негізделген жазу. Бүгінгі таңда КСРО шекарасы ішіне енген Түрік мемлекеттері бұл әліпбиді қабылдауы тарихи қажеттілік пен зорлау ісі еді. Дегенмен, он сегізге тарта бұл әліпби негізінде жасалынған жеке ұлттардың өз әліпбиі бар. Оған мысал - 42 әріптік Қазақ тілі.

Кітаптардың ұлығы «Құран Кәрім» әріптерінен құралған Османлы жазуы хақында мәлімет берместен бұрын мына мәселенің басын ашып алғанды жөн гөрдік. Араб жазуы тарих бойынша және бүгінгі таңда мұсылмандықты берік ұстанған топырақтардың жазуы болғандығы айқын (Prof.Dr.Yayati Develi, 2013:7). Сондықтан да біз бұл жазу түріне Араб жазуы емес, «Ислам әрпі немесе жазуы» дегенді жөн көрдік.

Түріктер Ислам мәдениетін өз еркімен қабылдағаннан кейін, уақыт өте келе әріп, сөз, сөйлем, жазу түрлері сияқты дүниелерді де өз мәдениетіне сіңдіре бастады. Оғыз, Қыпшақ және тағы басқа түрік тайпалары ХІ ғасырда Анадолы сақасына қоныстанғаннан кейін бұл топырақта Түркі тілін мәдениет пен мемлекет тілі ретінде қалыптастырды әрі қолданды. 1928 жылғы әліпби алмасуына шекті өмір сүрген бұл мындаған ғасырлық көркем жазу, мындаған томдық кітаптар, архивте өз кезегін күткен материалдар, музейлер мен құлпытастар, мешіттердің сырты мен ішін безендірген аяттар мен хадистер болып әдемілігімен көз тартатын ерекше һәм тылсым дүние екендігі сөзсіз. Балқандардан Африкаға шекті алып бір аумақта үкім жүргізген Осман империясының жазуы қазіргі таңда да тайға таңба басқандай ескерткіштерде сақтаулы тұр.

Османлы жазуы деп атанған бұл жазу тарихи-әдеби шығармалардың жазу тілі болған. Араб әліпбиіне негізделгендігін атап өттік, яғни бұл әріптер де оңнан солға қарай жазылады. Араб әріптері бар жоғы 28 әріптен құралған. Османлы әліпбиінде жиыны 36 әріп бар. Қалғаны Түрік және Фарсы тілдеріне тән әріптер және олардың жиыны болып табылады.

پ	چ	ع	ج	ح	ث	ت	ت	ت	پ	ب	ب	ا	ا
ژ	ر	ز	ر	ر	ر	ذ	ر	د	ر	خ	خ	ح	ع
ع	ع	ظ	ظ	ط	ط	ض	ض	ص	ص	ش	س	س	س
ل	ل	ك	ك	گ	گ	ك	ك	ق	و	ف	ف	غ	غ
		ی	ی	لا	لا	ه	ه	و	و	ن	ن	م	م

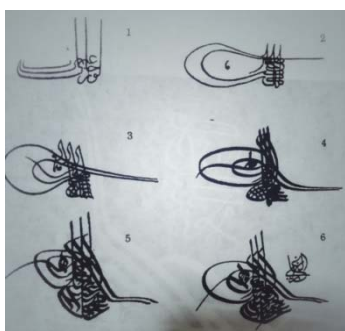
Сурет 2 Османлы әліпбиі (Muhammed Ali Ensari, 2015:9)

Әріптер сөздің басы, ортасы және соңында келуіне қарай жазылуы да өзгеріп отырады. Кейбір әріптер болса өзінен кейінгі әріптен үнемі бөлек жазылады. Араб тілінде дауысты дыбыстар әріп ретінде кездеспейді, хареке түрінде таңбаланады. Яғни үстінен қисық сызық

келсе а,ә дыбыстарын; астынан қисық сызық келсе ы,и; үстінен үтір қойылса о,ө,у,ү: дауыссыздың үстіне нүкте қойылса әріптің өзі ғана дыбысталады. Бірақ Османлы Түрікшесінде дауысты дыбыстар дауыссыз дыбыстар сияқты бір әріпке байланған, міндетті түрде әріп ретінде көрсетіледі. Қазақ тіліндегі сияқты кей дыбыстар дауысты және дауыссыз дыбыстардың таңбасы болып табылады. Тұрақты қалыпқа кірген сөздердің жазылуы тұрақты және өзгеріске ұшырамайды. Жалғаулар қазақ тілінде сияқты түбірден кейін жалғанады. Бұл ережелер түрікше сөздер үшін екенін ұмытпаған жөн. Себебі, араб яки фарсы тілінен енген сөздер сол тілдің заңына сәйкес жазылады және оқылады.

Қоғамдық жады мен сананың дамып өркендеуі тек қана қағаз бетіне түскен мәтіндерді түсініп оқу мен оған лайықты баға беру арқылы ғана жүзеге асады.

Мұсылман Түріктерде бұл жазу бір тек түсінісу құралы қызметін атқарып қана қоймай, сондай-ақ өз алдына жеке бір өнер тармағы ретінде де дамыды. Ислам тарихы бойынша бұл жазу түріне үлкен еңбек сіңіріп, оны жеке дара өнер мәртебесіне шығарған - Османлы мемлекеті екендігі ақиқат. «Құран Кәрім» Хижазда түсті, Мысырда оқылды, Ыстанбұлда жазылды деген сияқты пікірлер бұл шындыққа дәлел бола алады.

Сурет 3 (Dr. M.Hüsrev Subaşı, 1987:23 кітабынан алынды; Османлы Императорлығының патша мөрі: 1) Орхан Гази 2) Фатих Сұлтан Мехмет 3) Кануни Сұлтан Сүлеймен 4) Сұлтан III. Ахмет 5) Сұлтан II. Махмұт 6) Сұлтан II. Абдулхамит).

Ислам жазуының «Құран Кәрімнен» бірнеше ғасыр бұрын жазылған туындыларынан-ақ, бұл жазу түрінің түп тамыры Набати жазуынан түрегенін көрсетеді. Уақыт өте келе әріптердің жазылу түріне байыған бұл жазу түрі Мекки, Медени сияқты атауларды да алмая бастады. Ең соңында Күфеді қолданылып, дамуы нәтижесінде «Куфи» атауын алған. Қарапайым, геометриялық және көркем түрінде Емевилер, Аббаслар, тіпті Селчүкшілердің хандығы заманында қалыптасып, іштен дамып отырған. Жүз жылдар бойынша бас тартылмаған.

Басты-басты жазу түрлеріне тоқталар болсақ:

1. Мухакак
2. Рейхани
3. Сүлүс
4. Несих
5. Тевки
6. Рикаа т.б.

Ең көп қолданылған әрі басқа жазу түрлерінің негізге алдығы бұл алты жазу түрінің әрбірі өте көркем, эстетик мағынада көрген көз бен оқыған оқырманына ләззат беретіні анық. Бұл алты жазуға басқаша «Şeş kaleм» яғни «Алты қалам» атауы берілген.

Сурет 4 (Prof.Dr. Faruk K. Timurtaş, 2015: 75 кітабынан алынды; Чаршанбалы Ариф Бейге тиесілі (ө.1892) Сүлүс жазуына үлгі).

Басқа да жазу түрлері өте көп болғандықтан ішінде ең танымал болғандарына тоқталсақ:

1. Талик
2. Дивани
3. Жели дивани
4. Рик'а (жіңішке Рика)
5. Сиякат
6. Макыли
7. Жели жазу түрлері (үш метрден оқылатын жазу) т.б.

Османлы империясы тұсында Түрік тілі ең жоғары шырқау шегіне жетті. Бұл уақытта мемлекеттің саяси қуатына лайықты болған Османлы жазуы үш құрлықта өз үстемдігін жүргізді. 1641 жылы Римде жарияланған Италиянша-Түрікше сөздіктің кіріспе бөлімінде Giovanni Molino (Джаванни Молино), Османлы мемлекетінің шекараларымен бірлікте 55 патшалық пен сұлтандықтағы 33 ұлт пен тіл болғандығы және бұлардың барлығында Түркі тілінің күнделікті тілдесу құралы болғандығыны баяндайды (Prof.Dr. Hayati Develi, 2013: 11). Ресми тіл мәртебесінде алты жүз жылға жуық қолданылған Түркі тілі Осман империясының тұғыры болғандығы айқын. Османлы әліпбиі болса бүгінгі таңда да өзінің жоғары көркемдік қуатыны жоғалтпастан жазу түрінің патшасы лауазымына лайық екендігін дәлелдеп келеді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Prof.Dr. Faruk K. Timurtaş, Osmanlı Türkçesine giriş/1, İstanbul: Alfa, 2015:1-2
2. Prof.Dr. Hayati Develi, Osmanlı Türkçesi Klavuzu/1, İstanbul: Kesit, 2013: 11
3. Dr. M.Hüsrev Subaşı, Yazıya giriş, İstanbul: Dersaadet, 1987:5-19; 23
4. Muhammed Ali Ensari, Osmanlıca İmla Müfredatı, Isparta: Hayrat Neşriyat, 2015:9

ӘӨЖ 81.373

Сейітова Ш.Б., филология ғылымдарының докторы
Гайнуллина Ф.А., филология ғылымдарының кандидаты
Бияров Б.Н., филология ғылымдарының кандидаты
Доскеева Ш.А., филология ғылымдарының кандидаты
Оспанова Д.Т., магистр
Ерназар М., докторант
Жиенбаева А.

*Қазақ инновациялық гуманитарлық –заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ТАРБАҒАТАЙ АУДАНЫ РУ-ТАЙПА АТАУЛАРЫНАН ЖӘНЕ КІСІ АТТАРЫНАН ҚАЛЫПТАСҚАН ОНИМДЕРДІҢ ТАРИХИ-ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Шығыс Қазақстан аймағындағы ру, тайпа немесе солардың құрамындағы табының елге, жұртқа белгілі, танымал адамдар есімдерінен қалыптасқан этнотопонимдік атаулары – тарих қайнарынан, ғасырлар тезінен уақыт желісінен өтіп бүгінге жеткен рухани құндылық.

Ру шежірелеріндегі айтулы оқиғаларға қатысты шежіре-кітаптардан және басқа да дереккөздерден бізге жеткен аңыз-әпсаналардағы топонимдік атаулардың қолданылуындағы негіз – шежірелік аңызнама және әр атаудың өзіне ғана тән шығу төркінінің халықтық бағамдалуы. Ру атауларына қатысты этнотопоним, этногидроним, этнооронимдерді тарихи-мәдени және этнографиялық аспектіде тіл білімімен бірлікте алғанда ғана мәнді тұжырым болары хақ. Бұл мәселенің бір жағы болса, екінші қыры ру тарихындағы ерекше оқиғаларды, оған қатысушыларды өскелең ұрпақ жадында қалдыру үшін де өзен-көлдер, жер бедерлерін кісі есімінен атау дәстүрі қазақтың барлық ру-

тайпалары арасында кең тараған үрдіс. Мысалы, тобықты руындағы тек бұлақ атауларына ғана қатысты 58 аталым болса, соның 30-ы руға, сол рудың танымал адамдарына қатысты атаулар. Оларды: а) жалаң сөздерден жасалған бұлақ атаулары: Абай бұлағы, Жүніс бұлағы, Сәтер бұлағы, Бөжей бұлағы т.б. ә) күрделі сөздерден, яғни біріккен сөздерден жасалған бұлақ атаулары: Темірбай бұлағы, Мұздыбай бұлағы, Сәтбай бұлағы, Көкбай бұлағы, Шаянбай бұлағы, Оразбайдың Майбұлағы т.б. деп бөліп қарастыруға болады. Атаулар о баста зат есімдердің тіркесінен құралған анықтауыштық қатынастағы сөз тіркесінен құралса, тіл дамуы барысында ондай сыңарлар анықтауыштық қатынасты білдіру мүмкіндігінен қалып, атау сөзге айналған [1, 211 б.]. Тарбағатай өңірі де кісі атынан, ру-тайпа атауларынан жасалған топонимдерге бай. М.: кісі атына байланысты гидроним атаулары: Ажығұл Рақ тоғамы, Айтқожа тоғам, Ақанбұлақ, Ақбарша тоғамы, Алтыбай тоғамы, Асусай бұлағы, Әлібай бұлағы, Әміре бастау, Әулие бұлақ, Болат суы, Бордыбұлақ, Дәмелі бұлағы, Жанбике тоғамы, Жәку бұлағы, Кегенбай тоғамы, Қайырбай бұлағы, Қыстаубай тоғамы, Ноғай бұлағы, Ноқаның бұлағы, Шаянбайдың көлі, Шыңан бұлағы т.б.

Күрделі сөздерден жасалған атаулар, екі я одан да артық сөз тізбегінен құралып, лексика, лексикалық-грамматикалық мағыналары мен тұлға сөйлемдегі қызметі жағынан бөлшектенбей, тұтасымен белгілі бір ұғымның атауы ретінде жұмсалады [2, 13 б.]. Ал өзен атауларына байланысты теріп алынған жалқы есімдік атаудың басым бөлігі антропонимдік, этнонимдік атаулар: Ажығұл Рақ тоғамы, Айтқожа тоғам, Ақанбұлақ, Ақбарша тоғамы, Алтыбай тоғамы. «Топонимикалық атаулар өзінің семантикалық мәнін белгілі бір жүйеде ғана айшықтай алады. Ә. Абдрахманов, В. Семенов-Тяньшанскийдің Еуропаның солтүстік аудандарында мұз дәуірі кезіне, ал оңтүстік аудандарында су шайып кету кезеңіне байланысты топонимдердің сақталғанын тілге тиек етеді. Осыған орай: «Лингвистический анализ одинокого топонима, вызванного из всей совокупности географических названий того или иного района, без привлечения сравнительного материала из топонимики других районов – не надежный метод...» – деп көрсетеді [3, 23 с.]. Сондықтан географиялық атауларды, оның ішінде этнонимдерді ортақ белгілеріне қарай шартты түрде топтастырып, жүйелеуге болады. Шығыс Қазақстан аймағындағы кейбір этнонимдік аталымдарды бірнеше кезеңге бөліп, бірінші, жоңғар шапқыншылығынан кейін қойылған атаулар деп қарастыруға болатын сияқты. Мысалы, Майлының шаты, Майлыекең шаты, Қабанбай шаты, Садыр көлі, Майлы төбесі, Үлкен Майлы, Кіші Майлы атты жер атауларының болуы сол кез тарихынан хабар беріп тұрған дереккөздердің бірі. Халық жадында Қабанбай мен Боранбай батырлардың серігі Майлының жерленген жері, зираты және соған қатысты жер атаулары сақталған. Бүгінгі Ақжар елді мекенінен 60 шақырымдай жерде, тау ішінде қазақ-жоңғар соғысында қаза тапқан жауынгерлер жерленген қорымның шетінде тұрған Майлы батырдың зиратын жергілікті халық көрсетіп бере алады және сол маңдағы екі асу «Үлкен Майлы», «Кіші Майлы» деп аталатынын жазады өзінің «Тағылым» атты еңбегінде Қарпық Егізбай. Ұлан ауданының жеріндегі атақты Сібе көлдерінің (бес көл) бірі «Садыр көлі», ал оның жанындағы төбе «Майлы төбесі» деп аталады. Олардың неге осылай аталғандығын сұрағанда жергілікті тұрғындар, бұл жерде Қабанбай бастаған қазақ қолы жоңғарлармен қиян-кескі шайқасқа түсіп, қазақ әскерінің тегеуіріне төтеп бере алмаған жоңғарлар жеңіліп, қашуға мәжбүр болған дейді. Соғыс аяқталғаннан кейін Майлы батыр бес көлдің біреуінің жанында әскерімен бірнеше күн еру болыпты. Сол күндері батыр көл жанындағы төбенің басына шығып, азат етілген әсем өңірге шаттана көз тастайтын көрінеді. Халық кейіннен ол кісі шығып жүрген төбені «Майлы төбесі», жанындағы көлдердің бірін «Садыр көлі» атандырған көрінеді. Майлы батыр Найманның Төрт Төлегетай тобына кіретін Садыр руының анда табынан шыққан. Майлы Жанакұлы 18 ғ. Қазақ-жоңғар соғысы қаһармандарының бірі, бүкіл садырдың ұранына айналған [4, 59-60 бб.] Ата-баба жерін жаудан азат еткеннен кейін де қаншама жерге айғақталатындай атаулар қойылып жатты.

Тағы бір топ топонимдік этнонимдер халықтың басынан өткен белгілі бір тарихи оқиғалардан елес береді. Мысалы: Қаратай қырылған. 1932 ж. Қом деген өзеннің бойында

қаратай елінің адамдары босқа атылып қырғынға ұшырағандықтан, жердің аты Қаратай ауған, Қожамбет ауған, Төртуыл ауған, Өтей ауған, Самай ауған аталып кеткен (найман) [1, 215 б.]. 1916 жылы патша үкіметінің қазақ азаматтарын соғысқа апарып окоп қаздырмақшы болған жарлығы, 1917 жылғы төңкерістен кейінгі халық басына келген күйзеліс, тәркілеу кезіндегі сорақылықтар өр наймандарды атамекенінен қатты дүрліктіріп қозғалтады. «Қаратай ауған», «Қожамбет ауған», «Төртуыл ауған», «Өтей ауған», «Самай ауған» деген жер атаулары жуас елдің басына келген пәле «ақтабан шұбырындыдан» кем соқпағанын, халықтың ұлар-шу күйзелгенінің бір көрінісі іспеттес [1, 216 бб]. Ол жөнінде: «В газете «Казах» 6 декабря 1917 г. М. Тынышпаев впервые публикует данные о численности беженцев-казахов в Китай, из которых, по его сведениям погибло 95 200 душ. Тем самым он открывает завесу над еще одним преступлением царских колонизаторов в Казахстане» [5, 9 с.], – деп ащы, қасіретті шындықтың бетін ашса, «В этом чудовищном котле погибли тысячи и тысячи не только состоятельных казахов, но и представители малоимущих слоев населения. Судьбы многих людей до сих пор неизвестны. Одни умерли от нищеты и голода, другие погибли в тюрьмах и ссылках, следы иных кочевников затерялись на чужбине», деп, «Алаш-мирас» архив қоғамы да біраз шындықтың бетін ашып, «...тек қана кеңес заманында 5 миллион қазақ репрессия мен аштықтың құрбаны болып, 2 миллиондай қазақ шетелді паналауға мәжбүр болды» [6, 10 б.], – деп нақты көрсетеді өздерінің «Елтұтқа» атты еңбектерінде М. Жолдасбекұлы, Қ. Салғараұлы, А. Сейдімбеков. Халық басына түскен ауыр жылдардан осы өңірде де таңба-атаулар жеткілікті. Әсіресе, халықтың себепсіз қырылуының бірден бір себепкері Кондюриннің атын иеленген шекаралық күзет орнының атын ауыстыра алмауы жергілікті халықтың жанына қатты бататын көрінеді. Ол жөнінде үш хабарламашы көздеріне жас үйіріле отырып, әңгімелеп берді.

«Шығыс Қазақстанның географиялық атаулары» деген еңбектегі берілген 894 географиялық атаудың ішінде ру-тайпа атауларымен аталған топонимдер он шақты, ал сол ру-тайпаның белгілі адамдарының, яғни би, батыр, ақындарының атымен аталған атаулар саны жиырма шақты ғана. Аталған 894 топонимнің 348-і өзінің орыс тіліндегі лексика-грамматикалық ерекшеліктерін сақтаған географиялық аталымдар (Ермаковка – Зырян ауданы, Афанасьевка – Үржар ауданы, Белоусовка, Быструха – Глубокое ауданы, Буркотово – Таврия ауданы, Дарственное – Күршім ауданы) [1, 212 б.]. Отыз бес пайызы өзге тілде берілген атауларды екшеу, сұрыптау Шығыс Қазақстан облысындағы ономастикалық комиссия құрамына болашақта біраз міндеттер жүктейтініне сеніміміз мол.

Ру-тайпа, оларға қарасты таптарынан шыққан атақты адамдар есімінен қалыптасқан топонимдер көрсетілгеннен көбірек болуға тиісті-ақ, бірақ әртүрлі себептермен, атап айтқанда, біріншіден, Кеңес үкіметі кезіндегі ата тектен безінген саясатқа мойынсұнған уақытта қаншама жер-су атаулары өзгертілді, қайта аталды (Жаңа үлгі, Жаңа талап, Жаңа ауыл т.б.); екіншіден, малдың ыңғайымен көшіп-қонып жүретін қазақ ауылының бүгінгі таңда шаруашылық тәсілі өзгергендіктен, қаншама жаз жайлауы, қыс қыстауы, күз күзеуінің аттары (Бұқашай қуысы, Шабанбай, Маралқашқан, Ақан шаты, Кең аша, Бұғылы, Май қоңыр, Ақ топырақ т.б.) халық жадынан өшті. Ен жайлап туған жерінің төсінде еркін жүріп-тұрып, сол атамекен қонысының, төр жайлауының, кер жайлауының тұнығынан қанып су ішпеген соң, оның табиғатының өзіне ғана тән ерекшелігі, құпиясы, қасиеті көкейінде жатталып, жүрегінде ұяламаған соң, ол жердің тарихы да, жарамдылық құндылығы да, эстетикалық ләззаты да солғындап, бейтараптанады. Бұрын ру атауымен аталып келген болыстықтарды 1878 жылы жер атына ауыстыру туралы арнайы нұсқау беріледі. Бұның өзі қазақтың дәстүрлі рулық туыстығын, қарым-қатынасын бұзудың, жоюдың бір әрекеті еді (Мысалы, Қоңыр Көкше тобықты болысы жер атауымен Мұқыр болысы, Күшік тобықты – Шыңғыс және Қызылмола, Мәмбетей тобықты – Шаған болысы, Жүзбенбет тобықты – Бұғылы болысы т.б.) [7, 48 б.].

«Шығыс Қазақстанның географиялық атаулары» деген еңбекте ру-тайпа атауына байланысты он шақты аталымға: Атығай, Қазымбет (Үржар ауданы), Жантікей (Тарбағатай

ауданы), Малтүгел (Аягөз ауданы), Мамай (Көкпекті ауданы), Терістанбалы (Күршім ауданы), Самай, Бөкенші (Семей қалалық әкімшілігі) «ру атауынан қойылған елді мекен атауы», «...болмаса этнотопоним», «этноним» деген түсініктемелер берілген, яғни этнотопоним деп нақтылап жазу үшін әлі де біраз зерттеу жұмыстарын жүргізу қажет екендігі анық. Дегенмен, осы топонимдерді этнотопоним деп есептеуге негіз бар. Себебі: он екі абақ керейге қарасты жантікей руының атақонысы қатарлас, төскейлес жатқан Тарбағатай, Ақсуат аудандары; малтүгел руының атажұрты деп Аягөз, Ақсуат аудандары; қазымбет руының қоныс тепкен жері деп Үржар аудандары есептеледі. Көптеген географиялық атаулардың қалыптасуына малына, еліне жайлы жер іздеуде диттеген жерінен шыққан мекенге ат басын бұрып, осы жерді жаудан қорғаймын деген серттің белгісіндей найза шаншып, сол жерді қоныс етуі де негіз болған. Мысалы, ... Барақбай батырдың кезінде көнші (найман – мұрын –көнші) Тарбағатай тауында болыпты. Батыр жорықта жүргенде Жанболат (найман – мұрын) үркітіп, көнші Көл Жайсаң жаққа көшіп, алды көлге таяп қалғанда Барақбай батыр көшті қуып жетіп тоқтатып: – Алған беттерің бізге қоныс болмайды. Маған сенгендерің соңымнан еріңдер, – деп Ақсуат жаққа бет алыпты. Содан бір қыратқа келіп найзасын шаншып: – Осы жер біздікі болады, мен өлсем, осы қыратқа қойыңдар, – депті.

Кейіннен Қалбада жайлауда жатқанда Барақбай қайтып, мәйітін былғарыға тігіп, сол айтқан жеріне әкеліп қойыпты. Дөңгелек зираты әлі күнге бар деседі, қырат Барақбай қыраты аталады. Ақсуат ауылының қасындағы «Қызыл жұлдыз» елді мекенінің солтүстік жағында, алыс емес дейді өткен ғасырлардан сыналай өтіп, бүгінгі күнге жеткен шежіре. Жалпы Барақбай батыр туралы мағлұмат аз. Ел аузынан мына бір сөз ғана жеткен: Қойгелді мен Барақбай, құдайым артық жаратты-ай [1, 213 б.]. Айтылған тақылеттес мысалдарды қазақ халқының тарихынан көптеп кездестіруге болады. Мысалы, Жанан батырдың көз жасы (тобықты), Қарабас батырдың бейіті (тобықты), Жаман басы, Батыр басы (тарақты). Берілген «Батыр басы» деген жер атауына тоқтала кетсек, тағы да бір тарих беттерін парақтағандай боламыз. Байғозы батыр ел қыстаудан жайлауға көшіп бара жатқанда Жаман өзенінің бойында, 1810 жылы көктемде 97 жасында қайтыс болады. «Япырау, не қыстауда емес, не жайлауда емес, орта жолда ауырып қалдыңыз-ау!» – дегенде, батыр: «Маған қазақ жерінің жаттығы жоқ, өлсем Жаманның қасына қойыңдар», – депті. Жаман руы тарақты ертеде өлген белгілі адам екен, өлген соң басына кең, биік күмбез соғылады. Бұл жер сол Жаман деген байдың әрі қыстауы, әрі жайлауы болса керек, өзен де сол кісінің атымен, күмбезі тұрған жер де «Жаман басы» деп аталады. «Белгілі кісінің жанына қойған соң, сіздің атыңыз аталмай қалады ғой», – дейді батырға. «Атағым Жаман байдан аспаса несіне батыр атанғаным!» – депті сонда Байғозы. Кейін өзен Жаман атында қалыпты да, қорым «Батыр басы» атаныпты. Тарақты Байғозы – Абылай ханның белгілі қолбасшыларының бірі. Қазақтың жерін, еркіндігін жоңғар-қалмақ хонтайшыларынан, басқыншыларынан, шапқыншыларынан қорғасқан атақты батыр [1, 32-33 бб.].

Шығыс Қазақстан аймағындағы топонимдер құрамында осы өңірлерді ежелден мекендеп келе жатқан ру-тайпа және сол ру-тайпалардың құрамындағы белгілі адамдардың атына байланысты қойылған этнотопонимдерді кездестіретініміз сөзсіз. Бұл топтағы атаулар аталған өңірдегі жергілікті тұрғындардың өмір тіршілігінен, тарихи-әлеуметтік, тарихи-лингвистикалық тұрғыда мол деректер береді. Атап айтқанда, ру-тайпаға қатысты географиялық атаулар белгілі бір тайпа, ру, ұлттың ежелгі қоныс мекендері, көш жолдары туралы мәлімет алудың бірден-бір дереккөзі. Сондықтан Шығыс Қазақстан аймағындағы этнотопонимдерді арнайы зерттеудің нысаны етіп алып, қарнастыру өзекті болып табылады.

Үстіміздегі жылдың 22-29 маусымы аралығында ««Мәңгілік ел» оның ішінде «Туған жер» бағыты бойынша «Шығыс Қазақстан ономастикалық кеңістігі – ұлттық код пен рух жаңғыруының көрінісі» (Тарбағатай, Аягөз, Үржар аудандарының топонимикалық атаулары негізінде) тақырыбындағы жоба аясында Тарбағатай өңіріне экспедициялық

сапармен барып қайтқан едік. Экспедиция жұмысы округтік бөлініс шегіне қарай 7 бағытта жүргізілді. (Ақсуат: 1. Қызылкесік; 2. Кіндікті3. Боғас;4 Құмкөл; 5. Ақжар: Қарасу; 6. Жетіарал; 7.Маңырақ)

Экспедиция барысында біз сұхбаттасудың сәті түскен тарбағатайлықтардың үлкені де кішісі де туған жерінің жер жағдайын, тарихын, табиғи ерекшелігін тектеп айтып берумен ғана шектелмей, атауға қатысты аңыздардың, оқиғалардың білгірі екенін де көрсете білді. Атап айтсақ Ойшілік ауылының құрметті тұрғыны Әділбек атамыз Садуақасов және Асан Қамзин, Аманжол Қойлыбаев мырзалар, қарасулық көзі қарақты көкірегі ояу Асқат атамыз Хабибуллин, қызылкесіктік Майшам Закаримқызы, Ержан Сағатов, Жылқыбаев Бақытбек Жылқыбайұлы, Кизатов Сейітбек Курманбекұлы мырзалар т.б. өз жерінің, туған ауылының өткен-кеткен тарихын жер атауларымен ұштастыра отырып, өлшеусіз мағлұматтар берді. Ислямов Асқардың «Шығыс Қазақстан топонимикасы» әдістемелік оқу құралы арқылы мол қазынаға кенелгенімізді де айта кетуіміз қажет. Ел ішінде халықтың рухани байлығының бір арнасы жер-су атауларын жинастырып, тізбелеп жүрген Құдайберген Асылғазин мырзаларға алғысымыз шексіз. Атауларды қолданылу ерекшелігіне қарай қыстау (қыстаулықтар), төлдемелер, көктеме, күзеу, жайлау деп мал ыңғайына қарай жер ыңғайлаған қазақтық салтымен рет ретімен тізбелей бергенде, тарбағатайлықтардың жер жағдайына қанықтығына тәнті боласың. Мысалы: қыстау: Жөке, Ортақора, Бозша,Тайбақан т.б. (Қ. Асылғазин); жайлау: Асубай бұлағы, Қаракезең, Күркіреуік, Қотанашы; сай атулары: Асусай, Аманатсай, Құрсай, Арбасай т.б.

Аюшат немесе Тиес шаты, Асубай, Бөрітастаған т.б. атауларына қатысты аңыздар, Шаянбай, Базар, Баспан, Ұлан-Бұлан, Тоғас т.б. кісі атауларына қатысты тарихи оқиғалар тізбектеліп көз алдыңнан өтіп жатқандай.

Бұл топтағы атаулар аталған өңірдегі жергілікті тұрғындардың өмір тіршілігінен, тарихи-әлеуметтік, тарихи-лингвистикалық тұрғыда мол деректер береді. Атап айтқанда, кісі аты арқылы уәжденген географиялық атаулар белгілі бір тайпа, ру, ұлттың ежелгі қоныс мекендері, көш жолдары туралы мәлімет алудың бірден-бір дереккөзі.

Өлке топонимдері халықтың тарихи ескерткіштерінің көзі болғандықтан, Тарбағатай аймағының топонимикалық атауларын зерттеу, пайда болу тарихы, жазбалар мен карта беттеріне түсірілуі, ерекшеліктерін анықтау, топонимдер жүйесін тарихи-этимологиялық талдау жасау бүгінгі күні өзекті. Жалпы Тарбағатай өңірі топонимдері мүлдем зерттелмеді деп айтуға болмас, дегенмен жүйелі түрде зерттеу тақырыбына айналған емес. Арнайы жасақталған экспедиция барысында мыңға тақау жер- су атаулары жинастырылды.

Тарбағатай ауданына қарасты көші-қон атауларын жинастыру барысында да кейбір топонимдердің кісі аттарынан ешбір қосымшасыз жасалғандығын бағамдауға болады. Бұл тәсілдер арқылы қазақ тілінде көбіне микротопонимдер пайда болады. Ал, кісі аттарының топонимдерге, топонимдердің кісі аттарына ауысу үдерісі ежелден келе жатқан лингвистикалық және тарихи-этнографиялық құбылыс. Мысалы, Арап сайы, Ахмет бұлақ, Базар бастау, Байтоғас, Шаянбай көлі т.б.

Тарбағатай өңіріне қарасты топонимдер ішінде басқа өңірлерде кездесе бермейтін «тоғам» сөзімен берілген атаулар кездеседі (Белібай тоғамы, Болаттың тоғамы, Тәуке тоғамы, Түстікбай тоғамы, Жаңатоғам т.б.)

Ономастикалық зерттеу аудан тарихы мен мәдениетінің рухани қалыптасуын, патриоттық құндылықтар ролін жаңаша ұғынуға мүмкіндік береді. Топонимиканы зерттеу кіші Отанымыздың жеке имиджін нығайтуға, туған өлкеге деген махабатты насихаттауға ықпал етері сөзсіз. Топожүйенің ономастикалық базасында қазақ этносына қатысты өте бай ғылыми ақпарат жинақталған. Топонимдік атаулар қарапайым халықтың күнделікті тұрмысының, тарихи әлеуметтік, лингво-мәдени аспектілерінің бейнесі.

Жалпы жинақталған топонимдерді лексика-семантикалық тұрғыдан төмендегідей тақырыптар аясына топтастыруға болады. Топтастырудың осы бір тәсілі арқылы біз ұлан-ғайыр тілдік деректердің тереңінен өзімізге керектілерін бөліп алып, оның табиғатын жан-

жақты қарастыруға, сырына тереңірек үңіліп, тілдік сипатын, ішкі мазмұнын айқындай түсуге мүмкіндік аламыз.

Пайдаланған әдебиетер:

1. Сейітова Ш.Б. Қазақ этнонимдерінің тарихи-лингвомәдени жүйесі (Шығыс Қазақстан аймағы материалдары бойынша) ФҒДД, 215 б.. – 211 б.
2. Шакенов Ж. Қазақ тіліндегі күрделі сөздер мен күрделі тұлғалар – Алматы: Ана тілі, 1991. – 120 б., 13 б.
3. Мурзаев Э.М. Основные направления топонимистических исследований // Принципы топонимики. – М.: Наука, – 1964. – 33 с. , 23 с.
4. Егізбай Қ. Тағылым. – Семей: Полиграфия, 2001. – 335 б. , 59-60 бб.
5. Тынышпаев М. История казахского народа. – Алма-Ата: Қазақ университеті, 1993. – 224 с.
6. Жолдасбеков М., Салғараұлы Қ., Сейдімбеков А. Елтұтқа. – Астана: KUL TEGIN, 2001. – 357 б., 10 б.
7. Жанболатұлы М. Тобықты – Шыңғыстау шежіресі, 2004. – 1 т.-520 б.,48 б.

УДК 340.132

Васильев А.А., доктор юридических наук, доцент
декан юридического факультета

Васильева О.В., соискатель кафедры теории и истории государства и права

Алтайский государственный университет АлтГУ, г. Барнаул, РФ

ЭТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ «УМНЫХ МАШИН»

Научно-техническая революция в XXI в. приобрела новые очертания в сфере цифровых технологий. В сфере программирования одним из достижений стали разработки в сфере искусственного интеллекта и робототехники [1]. При серьезном потенциале в использовании искусственного интеллекта в различных областях жизнедеятельности остаются слабо изученными этические и правовые аспекты использования искусственного интеллекта [2].

Этическая проблема отношения к искусственному разуму как личности, равной человеку. Как следствие, вопрос о признании за ним статуса юридической личности. Во многом решение этих вопросов зависит от понимания человеческого интеллекта и его особенностей. Только полное принципиальное тождество человеческого и искусственного интеллекта может привести к признанию за искусственным интеллектом качеств личности, как в этическом, так и правовом отношении. Очевидно, что при всем многообразии определений интеллекта и разума, искусственный интеллект не обладает такими качествами как сознание и эмоции, которые определяют человеческую природу.

При этом, возникает предварительный вопрос определения разума, его качеств и соотношения со смежными категориями – машинное обучение, нейронные сети, который не может быть решен иначе как через консенсус представителей различных отраслей знания на основе широкой дискуссии (философия, психология, нейробиология, этика, юриспруденция, кибернетика и т.д.).

Признание личностного статуса за искусственным интеллектом с непреложностью приведет к гуманизации отношения к умным машинам... Как следствие, такие умные роботы могут быть признаны квазилицами (юридическими лицами) с соответствующими правовыми последствиями - правосубъектность, способность вступления в правоотношения и возникновения деликтной ответственности.

Среди вопросов, которые нуждаются в научном, а впоследствии и нормативном решении выступают:

1. Юридическая дилемма – умный робот есть субъект права с собственной волей или объект правоотношения? [3].

2. Логическим следствием выступает вопрос о возможности робота вступления в правоотношения и возложения на него ответственности за неисполнение обязанностей и причиненный вред. Либо умный робот - это субъект как юридическое лицо с ответственностью (закрепление за ним имущества и страхование ответственности) либо объект (посредник) с возложением ответственности на одно из лиц (программист, продавец, собственник, сервисная служба, страховая компания и т.п.).

3. Еще одним интересным вопросом выступает роль технических и технико-юридических норм в создании и применении искусственного интеллекта [4]. Отказ от признания за умным роботом прав лица будет означать применение к нему технических и технико-юридических норм. Так, в скорейшей фиксации нуждаются на национальном и международном уровне правил относительно недопустимости причинения роботом вреда человеку. В цифровой код умного робота должен быть включен внутренний ограничитель – «совесть робота», отключающий устройство при угрозе нанесения вреда человека. Требуется разработка стандартов безопасности искусственного интеллекта в сочетании с государственным контролем за их соблюдением. Этот вопрос приобретает особую остроту, поскольку отсутствует полная информация о последствиях применения искусственного интеллекта. До конца неясно возникнет у умного робота самоидентификация или желание приобрести человеческое естество и не сможет ли он стать полностью автономным человеком и неуправляемым.

4. Последствия внедрения искусственного интеллекта в юридическую профессию.

Плюсы:

- освобождение юристов от рутинных операций и возможность занятия творческим трудом;
- обработка массивов правовой информации – устранение противоречий и дублирования;
- вспомогательный ресурс для решения юридических дел;
- нейтрализация негативных последствий субъективного фактора в юридической профессии.

Минусы и проблемы:

- угроза потери работы юристами;
- недоверие к умным машинам как судьям и пр.;
- вопрос о возможности с использованием искусственного разума справедливого решения дела и проявлении именно человеческих качеств при разрешении споров (милосердие, добросовестность, справедливость и т.п.).

Следует отметить, что появление цеха юристов во многом связано с необходимостью поиска, истолкования и применения юридических норм в ситуации правовой неопределенности возникшей конфликтной ситуации. Для корпорации юристов всегда были характерны кастовый и закрытый характер. Не случайно, что знание первых законов, ведение судебного календаря и судебных исков было тщательно охраняемой профессиональной тайной первых римских юристов - жрецов-понтификов. И даже публикация первых правовых текстов не привела к ликвидации юридического сословия, поскольку не была снята сама проблема неопределенности содержания норм права. Значение юристов в тем большей мере возрастало, чем более непонятной, массивной и противоречивой становилась система правовых норм. Совершенно очевидно, что английское прецедентное право имеет выгоды исключительно для массы английских юристов, а не их клиентов, которым гонорары солиситоров и барристеров обходятся весьма недешево.

Полагаем, что применение искусственного интеллекта в сфере правотворчества может минимизировать фактор правовой неопределенности и приведет к трансформации «человеческого права» в машинный алгоритм, вполне допускающий математическую точность и логику. В таком случае и применение права может быть организовано на основе алгоритмов, исключающих усмотрение и произвол. Как следствие, места человеку в такой правовой системе не остается, поскольку все юридически значимые действия будут определяться цифровым кодом, применяемым умными роботами.

Здесь мы сталкиваемся с более важной проблемой, чем будущее право и юридической профессии. Речь идет о таком социальном укладе, при котором поступки человека будут изначально прогнозироваться и корректироваться с точки зрения соответствия некоему эталону – алгоритму при тотальном контроле за поведением человека с помощью умных машин. Такой социальный порядок будет подобен действию технических устройств на основе инструкций. Возможно, в таком технологическом тоталитаризме и не будет места социальным отклонениям, но и человек потеряет свою природу в поиске смысла жизни, поскольку его жизнь будет мелочно и скрупулезно предрешена суперкомпьютером.

Видимо, человечеству в ближайшее время необходимо разрешить для себя эту дилемму – бессмысленный порядок или осмысленный человеческий хаос с возможностью свободы воли; предопределенность или страх перед неизвестным.

Список литературы:

1. Келли К. Неизбежно. 12 технологических трендов, которые определяют наше будущее. М., 2017.
2. Росс А. Индустрии будущего. М., 2017.
3. Архипов В.В., Наумов В.Б. Искусственный интеллект и автономные устройства в контексте права: о разработке первого в России закона о робототехнике//Труды СПИИРАН. 2017. № 6.
4. Морхат П.М. Искусственный интеллект. Правовой взгляд. М., 2017.

УДК 372.895.74.:004

Адилбаева А.С.

доктор исторических наук, профессор

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан*

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ

На современном этапе развития общества обновление содержания обучения в школах и вузах возможно лишь на путях разработки новых педагогических технологий и соответствующей подготовки профессиональных педагогов. Именно поэтому на сегодняшний день так важно внедрение инновационных технологий и систематическое пользование персональным компьютером в процессе преподавания гуманитарных дисциплин, в частности истории и обществознания.

Новые информационные технологии, не заменяя традиционные методы обучения, дополняют их и создают новые возможности для развития всей системы образования. Не развитие технологий ради технологий, а использование их ради поддержания и развития интереса к знаниям и учебе - актуальная задача современного образования, при модернизации которого особую роль уделяют информатизации обучения.

В настоящее время решить педагогические проблемы можно с помощью информационных технологий. Информационные технологии обучения определяют

совокупность электронных средств и способов их функционирования, используемых для реализации обучающей деятельности.

Информатизацию образования определяют как создание условий для свободного доступа обучающихся и педагогических работников к большим объемам информации, хранящихся в различных уголках нашей планеты [1].

Основной целью модернизации образования и создания единой образовательной информационной среды является повышение качества образования за счет внедрения современных педагогических технологий через информационные технологии.

Информатизация обеспечит интеграцию традиционных и современных педагогических технологий. Образовательная информационная среда образовательного учреждения включает в себя такие составляющие, как информатизация образования, информационные технологии обучения, традиционные и современные педагогические технологии.

Основной задачей информатизации является создание базы информатизации.

Информационная база, в которую входят: универсальные средства обработки информации, общие методы решения информационных задач, методики использования информационных и коммуникационных технологий в образовании.

Материально-техническая база, основу ее составляет компьютеризация, которая хотя и рассматривается как очень важный компонент информатизации, но наряду с остальными техническими средствами: аудио, видео и мультимедиа, средства телекоммуникаций.

Научно-методологическая база рассматривается в двух аспектах:

- а) использование ИКТ в образовательной деятельности,
- б) создание информационных и образовательных ресурсов[2].

Содержанием информатизации может быть комплекс мероприятий, который обеспечит образовательно-информационной системе устойчивое развитие и выход в основную зону эффективности.

В результате информатизации - будет создана образовательно-информационная среда, которая будет способна инициировать механизмы выдачи достоверной, своевременной и качественной информации, обеспечит расширение спектра образовательных и информационных услуг, возможность выбора индивидуальной образовательной траектории и повышение качества образования.

Основой образовательной системы является высококачественная и высокотехнологичная информационно-образовательная среда. Ее создание и развитие представляет технически сложную и затратную задачу. Но именно она позволяет системе образования коренным образом модернизировать свой технологический базис, осуществить движение к открытой образовательной системе, отвечающей современным требованиям. Электронные и традиционные учебные материалы должны гармонично дополнять друг друга как части единой образовательной среды. Использование новейших информационных технологий должно способствовать решению педагогических задач, которые сложно или невозможно решать традиционными методами.

Для создания и развития информационно-образовательной среды вуза должен быть максимально задействован научно-методический, информационный, технологический, организационный и педагогический потенциал учебного заведения. Используя опыт и достоинства сложившейся образовательной системы, имеющей глубокие традиции, необходимо выстроить новую открытую образовательную систему, интегрирующую все доступные образовательному учреждению информационные технологии, обеспечить переход педагогических и руководящих работников к сознательному использованию методических и информационных средств в полном объеме.

Процесс информатизации образования, поддерживая интеграционные тенденции познания закономерностей предметных областей и окружающей среды, актуализирует разработку подходов к использованию потенциала ИТ для развития личности обучаемого, повышения уровня его креативности, развития способностей к альтернативному

мышлению, формирования умений разрабатывать стратегию поиска решений как учебных, так и практических задач, прогнозировать результаты реализации принятых решений на основе моделирования изучаемых объектов, явлений, процессов, связей между ними [3].

Изменение целей и содержания обучения является ведущим звеном процесса информатизации образования. Технологическое переоснащение учебного процесса, появление новых методов и организационных форм обучения является производным, обеспечивающим достижение выдвигаемых целей.

Изменение содержания обучения идет по нескольким направлениям, значимость которых меняется по мере развития процесса информатизации общества:

Первое направление связано со становлением учебных дисциплин, обеспечивающих профессиональную подготовку учащихся в области информатики.

Второе — с расширяющимися средствами информатизации, применение которых становится необходимым во всех областях человеческой деятельности. Этот процесс влечет за собой изменение предметного содержания всех учебных дисциплин на всех уровнях.

Третье направление связано с глубоким влиянием информатизации на цели обучения. Оно будет все более ощущаться по мере развития процессов информатизации общества, проведения работы по реструктурированию накапливаемых человечеством знаний, представлений об энциклопедической природе образования, необходимого каждому человеку.

Если в традиционной системе образования учебник был источником знаний, а преподаватель — контролирующим субъектом познания, то при новой парадигме образования он больше выступает в роли организатора самостоятельной познавательной деятельности студентов, компетентного консультанта и помощника.

Все элементы данной системы функционируют в информационно-предметной среде, способствующей возникновению и развитию процессов активного информационного взаимодействия между педагогом, обучаемым и средствами информационных технологий, ориентированного на выполнение разнообразных видов самостоятельной деятельности (информационно-учебной и экспериментально-исследовательской).

Под новыми информационными технологиями мы понимаем все технологии, использующие современные технические информационные средства (аудио, видео, компьютер и компьютерные обучающие программы, электронная почта, Internet и WEB-технологии).

Очень распространенным мнением среди специалистов в области образования является то, что использование компьютерных и телекоммуникационных технологий в учебном процессе — это единственное, что необходимо для модернизации образования. Однако именно в образовании важна не информационная технология сама по себе, а то, насколько ее использование служит достижению собственно образовательных целей. Это означает, что в основе выбора технологий обучения должен быть анализ содержания учебных курсов, степени активности обучаемых, их вовлеченности в учебный процесс, конкретных целей и ожидаемых результатов обучения.

Поэтому важнейшим этапом внедрения информационных технологий в обучение является выявление дидактических условий, способствующих внедрению ИТ.

Дидактические условия внедрения ИТ — это педагогически упорядоченное состояние субъект-объект-субъектной среды, реализующей интегрированные цели обучения, возникшей в результате инновационной деятельности педагогического коллектива, способствующей качественному изменению уровня профессиональной подготовки студентов на основе внедрения в образовательный процесс ИТО. К ним относятся:

- наличие в образовательных учреждениях современных технических средств, позволяющих реализовать информационные технологии обучения (компьютеры и их локальные сети, средства мультимедиа, локальные — на CD ROM — базы данных и необходимые педагогические программные средства);

- достаточный уровень компетентности педагогического коллектива для осуществления образовательного процесса с использованием современных информационных технологий;

- готовность осваивать новое, наличие положительной психолого-педагогической установки субъектов обучения (студентов и педагогов) к применению ИТ;

- создание интегрированных учебных курсов предметов, адекватных новым целям образования и происходящему в обществе процессу информатизации.

Ориентация на современные информационные технологии объясняется реализацией следующих положений:

- в принципах обучения - модульность; обучение «до результата»; вариативность траектории и времени обучения в зависимости от исходного уровня подготовленности студента;

- в формах и методах обучения - активные методы, возможность дистанционного обучения; индивидуализация обучения;

- в методиках контроля и управления образовательным процессом - распределенный контроль по модулям; оперативный и объективный контроль; корректировка индивидуальных программ по результатам контроля; переход к автоматизированным системам управления обучением;

- в средствах обучения - компьютерные программы, тренажеры, электронные энциклопедии, базы данных, информационные поисковые системы, мультимедиа - среды[4].

Основной функцией информатизации мы видим интеграцию современных, информационных и традиционных технологий, а основная цель заключается в создании единой информационной образовательной среды (ЕИОС).

Дифференцированный подход к обучению также может быть реализован с использованием современных информационных технологий и мультимедийных проектов. Педагог формулирует тему проекта с учетом индивидуальных интересов и возможностей студента, поощряя его к творческому труду. В этом случае обучающийся имеет возможность реализовать свой творческий потенциал, самостоятельно выбирая форму представления материала, способ и последовательность его изложения. [5].,

Обучающие программы предоставляют практически безграничные возможности как педагогу, так и студенту, поскольку содержат хорошо организованную информацию. Обилие иллюстраций, анимаций и видеофрагментов, гипертекстовое изложение материала, звуковое сопровождение, возможность проверки знаний в форме тестирования, проблемных вопросов и задач дают возможность ученику самостоятельно выбирать не только удобный темп и форму восприятия материала, но и позволяют расширить кругозор и углубить свои знания.

Процесс модернизации вузовского исторического образования требует развития инновационных технологий обучения. Одной из эффективных форм организации инновационного движения могут стать региональные экспериментальные площадки, в задачи которых входят:

- проектирование новых методов, форм и средств обучения;

- разработка новых принципов, методов и средств воспитания личности;

- создание новых образцов образовательной практики, интегрирующей процесс обучения, воспитания и развития личности.

Специфика региональной экспериментальной площадки должна будет определяться, прежде всего, составом участников. В едином творческом коллективе должны объединиться преподаватели истории различных типов учебных учреждений: вузов, средних профессиональных учебных учреждений и общеобразовательных школ. Такое объединение сможет обеспечивать преемственность и взаимосвязь в обучении истории.

Другая отличительная черта заключена в идее эксперимента – развитие творческих возможностей учителей и преподавателей истории на основе совместных разработок

инновационных технологий преподавания истории в средней и высшей школе. Основным объектом исследования участников эксперимента выступает их профессиональный творческий потенциал, а предметом исследования – инновационные методы, приемы, средства и формы обучения истории.

Для каждой группы участников эксперимента задачи исследовательской деятельности должны будут детализированы в зависимости от типа учебных учреждений, в которых ведется преподавание истории.

Формы работы участников региональной экспериментальной площадки предполагают индивидуальную, групповую и коллективную исследовательскую деятельность.

Методы исследования включают анализ научно-методической, педагогической, психологической, исторической литературы; систематизацию и обобщение опыта преподавания истории; разработку и экспериментальную проверку авторских методик.

Исследовательская работа по общей проблеме проводится по четко определенному алгоритму:

- определение степени изученности проблемы на основе анализа научно-методической литературы;
- изучение, описание инновационного опыта преподавания истории с последующим анализом;
- теоретическая подготовка к проведению экспериментальной работы на базе исторического факультета вуза;
- моделирование авторских инновационных методик;
- экспериментальная проверка авторских инновационных методик;
- коллективное обсуждение полученных результатов на педагогических чтениях;
- оформление результатов исследовательской работы в форме научных статей и их публикация;
- участие в международных и республиканских научно-практических конференциях.

Таким образом, региональная экспериментальная площадка будет создавать условия для профессионального развития в совместных коллективных творческих исследовательских проектах. На базе исторических факультетов вузов в регионах могут ежегодно проводиться выставки-реконструкции, которые являются формой творческого исследовательского коллективного проекта. Участие преподавателей и учителей истории в экспериментальной работе формирует и развивает умения и навыки профессионального творчества, подготавливает их к профессиональной деятельности в условиях вариативности и альтернативности школьного и вузовского исторического образования.

Список литературы:

1. Ефремов О.Ю. Педагогика. – СПб.: Питер, 2009.
2. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. – М.: Академия, 2010.
3. Брэгдон А., Геймон Д. Бодибилдинг для ума: пер с англ. М, Эксмо, 2005.
4. Информационные технологии. / Под редакцией В. В. Трофимова. – М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009.
5. Пралиев С.Ж., Бидайбеков Е.Ы., Гриншкун В.В. Теоретико-методологические основы (концепция) формирования информационной образовательной среды КазНПУ им. Абая. Монография. Алматы: КазНПУ – 2010. 140 с.
ОӘЖ 001. 92: 37

Шокенов Б.С.

тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, кафедра меңгерушісі

Абдуразакова Г.А.

аға оқытушы, гуманитарлық ғылымдарының магистрі

Азаматтық авиация академиясы, Алматы қ., Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ - БІЛІМ САЛАСЫНЫҢ ЖАҢА КӨКЖИЕГІ

Білімнің адам дамуындағы айқындаушы рөлін тану адам капиталының теориясына негізделеді, ол теория бір мезгілде адам дамуы тұжырымдамасының пайда болуының теориялық алғышарты және аса маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және ол тұтастық қалпында ХХ ғасырдың 60-шы жылдарында қалыптасты. Адам дамуы тұжырымдамасының мәні мен мағынасын анықтайтын өзекті элементтерінің бірі мемлекет, қоғам және тұлға үшін білімді жоғары басымдық дәрежесіне көтеру болып табылады. Адам дамуының аса маңызды факторы ретінде білім экономикалық, саяси, әлеуметтік және гуманитарлық проблемалардың тұтас жиынтығын шешуге айқындаушы немесе біршама елеулі ықпал көрсетуге лайықты. Қазіргі уақытқа қарай қалыптасқан қазақстандық ұлттық білім жүйесі жүйелі сипат алған реформалардың нәтижесі болып табылады. Бұл орайда мемлекеттік тәуелсіздік алған Қазақстандағы білім реформаларының себептері экономикалық және саяси өзгерістердің алғышарттарынан мүлде бөлек. Экономикалық және саяси өзгерістер экономиканың терең дағдарысымен, саяси қатынастардың тарихи баламасыздығымен, өндірістің құрылымымен және нәтижелерімен озық елдерден едәуір артта қалуымен, халықтың тұрмыс деңгейімен және сапасымен, мемлекеттік басқарудың тиімділігімен сабақтас болды. Білім беру жүйесіне тікелей және жанама түрде бүкіл қоғамның қатысы бар. Білім жүйесін өзгерту қоғамның және жеке тұлғаның көзқарасын, ой-санасын, психологиясын, мүдделерін, қарым-қатынасын кешенді түрде өзгерту арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының білім беру стратегиясындағы басты концепция-ұлттық білім моделін жасау. Ұлттық білім үлгісінің негізгі мақсаты-адамның ең негізгі құндылық ретінде мойындау және сол тұрғыда қалыптастыру, оның қоғамдағы орны мен рөліне, әлеуметтік жағдайына, мәдени-рухани дамуына ерекше мән беріп, сол арқылы оның рухани жан дүниесінің жетілуіне, әлеуметтік-саяси көзқарастарының, шығармашылық еркіндігі мен белсенділігінің, әлеуметтік мәдениетінің, кәсіби іскерлігінің қалыптасуына жағдай туғызу. Яғни, келешек маман білікті әрі білімді, ең алдымен рухани тұрғыда кемелденген, ұлттық ділі мықты, әлеуметтік мәдениеті қалыптасқан, ұлт алдындағы жауапкершілік сезімі жоғары дара тұлға болуы тиіс. Сондықтан бүгінгі білім алушыға тек маман ретінде ғана қарау жеткіліксіз. Оны, ең алдымен, өз елінің азаматы, адамгершілігі мол творчестволық тұлға, елдің жанашыры, келешектің иесі, халқының тірегі ретінде тану керек, соған мүмкіндік жасалуы тиіс. Сонымен, адам капиталы адамның сапалық және сандық көрсеткіштерімен анықталатын, табиғи болмысы мен әлеуметтік мәні бар зор қабілеті, білімі, білігі, дағдысы. Бұл әлеуметтік құндылығы жоғары сипаттардың қалыптасуы жеке өзінің уақыты мен материалдық мүмкіншіліктеріне және де мемлекет тарапынан жұмсалатын тікелей және жаңа шығындарға байланысты. Адам капиталының бұл қасиеттері біріншіден, субъектінің әлеуметтік статусын көтеруге, екінші жағынан еңбектің тиімділігін арттыруға, жалпы қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуына бағытталады [1]. Өркендеу жолындағы қоғамда ең алдымен білім дамуға тиісті. Ал білімді дамытатын сол үрдістің субъектілерінің принципті түрдегі жаңа әрекеттері мен жаңа қарым-қатынас нормаларын меңгеруі болып табылады. Жаңа қоғамдағы білімге айырықша көңіл аударарлық мәселе білім емес, оны меңгеруге деген қабілеттілік, есте сақтау емес,

психиканың негізгі механизмі-ойлау, шыдамдылық емес, оқу үрдісіне деген белсенділік, оқу нәтижелеріне жету арқылы өз орнын анықтау; жауапкершілік; жай оқу емес, жеке, қоғамдық, кәсіби өмірді нұрландыру үшін қажет.

Білім-тоқтаусыз, толассыз үрдіс. ХХІ ғасыр білімін адамның қызығушылықтарының дамуы, оның өзінің дамуы деп түсіну ләзім. Бұл-әр адамның өзін-өзі жасампаздықпен қайта құра алуы, қоғамдық талаптар тұрғысынан өзіне сыни баға бере алуы, айналаны өзгертуге қатыса алуы. Білім арқылы адамның интеллектуалдық, рухани күші артып, тұлғалылығы қалыптасады және біліктілігі кеңейе түседі.

Елімізде жүргізіліп жатқан білім саясаты әлемдік білім кеңістігімен ықпалдасуға бағдарланған. Әлемдік білім кеңістігіндегі жалпы білім берудің басымдылық мақсаты-өзгермелі өмір жағдайына тез бейімделетін, өз жолын дұрыс таңдай білетін, оң шешім қабылдай алатын тұлға дайындау болып отыр. Еліміздегі білім беруді дамыту ісі жаңаша көзқарастар мен сондай бағыттарға негізделіп отырғаны мәлім. Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында: «Ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалады» деп айтылған [2].

Еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаев Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің ұстаздары және студенттерімен кездесуде сөйлеген сөзінде: «ХХІ ғасырдың табалдырығы алдында білім беру капиталға айналуға айналуға. Оның өзі маңыздылығы жағынан стратегиялық ресурстармен бәсекелесе алады, және солай болуы тиіс. Білім беру ісі елдің даму деңгейі арқылы бағаланатын болады»-деп, оқу ағарту, білім мен ғылымнан жас қазақ елінің Орталық Азия барысына айналуы маңызының ерекше зор екенін айтып, жастардың жан-жақты білім алуының қажеттілігіне кеңінен тоқталды. Елбасының сөйлеген сөзінен білім берудің мемлекет дамуының аса маңызды факторы екендігіне көз жеткізу қиын емес. Осылайша әр уақыттың, әр заманның ұрпақтары алдында белгілі бір жоспарлар, міндеттер тұратынын айтпаса да белгілі. Білім берудің маңыздылығы сөз болған уақытта ең алдымен білімнің сапасы жайында қазіргі уақыттың өзінде ұстаздар, студенттер, жалпы оқу ағарту ісіне қатысы бар адамдардың арасында кеңінен пікір-таластар ұйымдастырылып, ғылыми-теориялық болжамдар көптеп айтылуға. «Білім беруді Қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымынан, мәдени құндылықтарынан, ұлттық дәстүр, рухани негізден бөле жара қарауға болмайды. Сонымен қатар онда ғылым мен техниканың, педагогиканың соңғы жаңалықтары да барынша ескерілуі тиіс. Бұл ретте еліміздің білім беру жүйесінің реформаланып, заман талабына сай өзгеруі-заңды құбылыс. Өйткені халыққа білім беру, ешуақытта қоғамдағы жағдайдан, мемлекеттің саясатынан тыс дамыған, қайта жаңа қоғам құрып, мемлекетті дамытуда білім берудің орны ерекшеленіп, оған жақсы мән беріліп отырған. «Білім жүйесіне уақыт талабына сай өзгерістер енгізу-қоғам өміріндегі аса маңызды міндеттердің бірі. Қазіргі кезеңде республикада іске асырылып жатқан білім реформасы оның ұйымдық-экономикалық компоненттерін түбегейлі өзгертуге бағытталған [3].

ХХІ ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық. Біз болашақта жоғары технологиялық және ғылыми қамтымды өндірістері үшін кадрлар қорын жасақтауға тиіспіз. Осы заманғы білім беру жүйесінсіз әрі алысты барлап, кең ауқымда, жаңаша ойлай білетін осы заманғы басқарушыларсыз біз инновациялық экономика құра алмаймыз. Қазақстан жоғары оқу орындарының міндеті-әлемдік стандарттар деңгейінде білім беру, ал жетекші оқу орындарының дипломдары күллі әлемге танылуға тиіс. Олар мұны істеуге міндетті. Біз әрбір Қазақстандықтың жоғары білім алуына нақтылы мүмкіндікке кепілдік беруіміз керек. Білім мен ғылымның түйінді тұстарын жүйелі де оңды шешудің кілті-ғылыми-зерттеу институттары мен жоғары оқу орындарын ортақ мақсатқа жұмылдырып, кешенді істермен айналысу, іргелі ізденістерді қатар атқару, оны ұлттық мүддеге бағыттау, басымдық сипаттар берудің қажеттілігі айқын аңғарылады. Осының негізінде оқыту ісін, яғни жоғары білім мен біліктілік, тәжірибені іргелі ғылым мен ұштастырып, отандық өндіріске бағыттау, түпкі нәтижеге бет бұру, оның халыққа қызмет етуін қамтамасыз етудің маңызы зор.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында б бағытқа басымдық берілген. Соның бірі - білім беру жүйесін жаңаша жетілдіру. Құндылықтар жүйесінде тек білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана зор табысқа жетеді. Жастар басымдық беретін межелердің қатарында білімнің үнемі бірінші орында тұруы шарт. Бұл - Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында айтылған ой. Бүгінгі әлемдік бәсекелестік заманында бізге сергектік пен серпіліс керек. Президент ұсынған тың идеялар - жаңа нәтижелі көкжиектерге бастайтын серпіліс. Бұл ретте барлық оқу орындары қоғамдық сананы жаңғыртудың қозғаушы күші болуы тиіс. Қоғамдық сананы жаңаша жаңғыртуда жоғарғы оқу орындарының білім беру және жас ұрпақты тәрбиелеу ісінде алар орны ерекше. Табысты болудың ең басты факторы - білім екендігін әркім терең түсінуі еді деп ойлаймыз.

«Рухани жаңғыру» - еліміздегі білім берудің бүтіндей жүйесінің, оның ішінде жоғары мектеп үшін айрықша «мүмкіндіктер кеңістігіне» айналуға. Білім – бүгінгінің басты қажеттілігі. Дүниетанымы кең адам ғана бәсекеге төтеп береді алады. Өскелең ұрпақты әуелі білімге құштар болуға үндеудің сыры осында деп білеміз. «Біз білімге бөлінетін бюджет шығыстарының үлесі жөнінен әлемдегі ең алдыңғы қатарлы елдердің санатына қосылып отырмыз. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді». Президент ой-толғауында білімге айтарлықтай басымдық берген. Ал жақсы маман, жақсы адам тәрбиелеу – елге игі. Дәл қазір біз әлемдегі ең үздік үлгілерді ескере отырып, мейлінше орта, жоғары деңгейде білім сапасын арттыру керекпіз. Ол үшін тек қана мемлекеттің атқарып жатқан бағдарламалары аясында ғана емес, әр жеке адам: «Мен өзімді қалай жетілдіре аламын, қалайша жаңа білімге қол жеткіземін», – деп сұрақты өзіне қою керек деп санаймын. Толыққанды жаңғыру үшін кертартпа қасиеттер мен қысаң қағидалардан арылу маңызды. Президент: «Алдағы онжылдықтың ұраны – прагматизм», – деп болжап отыр. Ол дегеніміз – уақытты үнемді пайдалану, болашақты жоспарлай білуге бейімделіп, ұстамдылық, қарапайымдылық сияқты қанға сіңген қасиеттерді қайта түлету. Рухани жаңғыру үшін ол ауадай қажет. «Бүгінде радикалды идеологиялар ғасыры келмесе кетті. Енді айқын, түсінікті және болашаққа жіті көз тіккен бағдарлар керек. Адамның да, тұтас ұлттың да нақты мақсатқа жетуін көздейтін осындай бағдарлар ғана дамудың көгіне темірқазық бола алады. Ең бастысы, олар елдің мүмкіндіктері мен шама-шарқын мұқият ескеруге тиіс. Яғни реализм мен прагматизм ғана таяу онжылдықтардың ұраны болуға жарайды». Ұлттық жаңғыру дегенің ұлттық санамен байланысты. Оның түпкі мақсаты – ұлттық бірегейлікті сақтау.

Жаһандану жағдайында өзіміздің мемлекеттігімізді, тілімізді, дінімізді, ділімізді, салт-дәстүрімізді, жалпы ұлттық ерекшеліктерімізді қалай сақтап қаламыз деген мәселе әрбір азаматты толғандыратыны сөзсіз. Бұл орайда ұлттық болмысымызды сақтап қана қоймай, одан әрі дамыта отырып әлемдік өркениет көшіне ілесу біз үшін өмірлік маңызы бар миссия. Елбасының бұл мақаласының «Таяу жылдардағы міндеттер» атты екінші бөлімінде қоғам алдына жақын келешекте атқарылуы тиіс бірнеше өзекті міндеттер қойылған. Соның ішінде жаңа гуманитарлық білім беру аясында «Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасының маңызы зор. Президент аталмыш жоба бойынша біріншіден, тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасау, екіншіден, алдағы бірнеше жылда гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі ең жақсы 100 оқулықты қазақ тіліне аудару, үшіншіден, осы бағытта Ұлттық аударма бюросын құру жұмыстарына кірісуді тапсырды. «Ең алдымен, – деді Елбасы, – жүз мыңдаған студентке жаңа сапалық деңгейде білім бере бастаймыз. Бұл – білім саласындағы жаһандық бәсекеге неғұрлым бейімделген мамандарды даярлау деген сөз. Оған қоса, жаңа мамандар ашықтық, прагматизм мен бәсекелік қабілет сияқты сананы жаңғыртудың негізгі қағидаларын қоғамда орнықтыратын басты күшке айналады. Осылайша, болашақтың негізі білім

ордаларының аудиторияларында қаланады. Әлемнің үздік 100 оқулығының қазақ тілінде шығуы 5-6 жылдан кейін-ақ жемісін бере бастайды. Сол себепті, уақыт ұттырмай, ең заманауи, таңдаулы үлгілерді алып, олардың қазақ тіліндегі аудармасын жасауымыз керек. Бұл – мемлекеттің міндеті. Үкімет мұны аудармашы мамандармен қамтамасыз ету, авторлық құқық, оқу-әдістемелік бағдарламалар мен профессорлық-оқытушылық құрамды белгілеу сияқты жайттарды ескере отырып, кешенді түрде шешуі керек». Бұның бәрі қоғамдағы толғағы жеткен, шешімі табылмай келе жатқан мәселелер екені белгілі. Соңғы жылдары еліміз индустриалдық-инновациялық дамуға басымдық беруге байланысты жоғары оқу орындары гуманитарлық ғылымдарға жүрдім-бардым қарай бастаған болатын. Көптеген ЖОО-ларда тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану сияқты дербес гуманитарлық салалар «Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасына» біріктіріліп, гуманитарлық пәндердің сағатын қысқарту, мәні мен маңызын төмендетуге жол берілді. Тіпті «Қазақстан тарихы мектепте оқытылады, енді оны жоғары оқу орындарында қайталап оқытудың керегі жоқ» деген желеумен «Қазақстан тарихы» кафедралары жабылды. Енді, міне, Елбасының тікелей көңіл бөлуі нәтижесінде жоғары білім саласында жіберілген осындай олқылықтарды жөндеу қолға алынуда. Кез келген адам ең алдымен қоғамның мүшесі. Техник, механик, математик, физик, химик және т.б. мамандық иелері қоғамда қауымдасып өмір сүреді, бірлесіп еңбек етеді, қоғам дамуы үшін ғылыммен айналысып ізденеді. Ал сол қоғамда өмір сүрудің қыр-сырын гуманитарлық ғылымдар оқытып-үйретеді. Олай болса, инженерлік-техникалық мамандықтар үшін гуманитарлық білімнің қажеті жоқ па? Қажеті болғанда қандай. Біз болашақ мамандарымыздың отансүйгіш патриот, ұлтжанды азамат болғанын қалаймыз ба? Қалаймыз. Болашақта жастардың саяси белсенді, мәдениетті, төзімді, діни сауатты, өз құқықтары мен бостандықтарын білетін, қоғамды сыйлап, Отанын құрметтейтін нағыз азаматқа айналғанын қалаймыз ба? Әлбетте. Олай болса гуманитарлық ғылымдарға қырын қараудың жөні жоқ. Міне, сондықтан қашанда көреген саясаткерлігімен танымал Елбасымыз «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты еңбегінде жаңаша гуманитарлық білім беруге ерекше мән беруінің сыры тереңде жатыр. Елбасы өзінің «Жылдар мен ойлар» деп аталатын кітабында былай деп жазады: «Менен еліміз өз тәуелсіздігі жылдарында ең бастысы неге қол жеткізді деп сұраған кезде мен ойланбай-ақ: «Ол – адамдардың санасындағы өзгерістер» – деп жауап беремін» [4].

Ұлттық сананың қалыптасуына Ұлт көшбасшысының биылғы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы да арналған. Бұл мақалаға әлемдік жаһандану мен бәсекелік дәуірінде ұлттық құндылықтарды ұлықтайтын, ұлттық мәдениетті асқақтатқан, қоғамның дамуы мен өркендеуіне бағытталған аса маңызды стратегиялық құжат деп баға беруге болады. Мемлекет басшысы елімізді рухани жаңғыртудың бірегей бағдарламасында ұлттың ХХІ ғасырдағы жаңа феноменін нақтылап берді. Ғылым, білім, мәдениет пен тарихты тұтастай қамтитын жаңа дәуірдегі ұлттың рухани жаңғыру жолының алты бағдарын ұсынды. Соның ішінде жаңа қазақ тілі әліпбиіне көшу мәселесі Мәңгілік Елдің рухани жаңғыруының бастау-бұлағы десек, «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» бірегей жобасы студенттерге әлемдік құндылықтардың қайнарынан қанып сусындауға, жаңа танымдық көкжиектерге көз тастауға мүмкіндік береді. Ал «Туған жер» бағдарламасы жаңа ғасырдағы әлемдік, өңірлік, ішкі-сыртқы тәуекелдерге қарсы тұра алатын отаншылдық тәрбиенің өзегіне айналары анық. Мақалада көрініс тапқан «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы жалпыұлттық қасиетті орындар мен аса қастерлі жерлерді сақтауға, елдегі туристік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді. «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру Қазақстанды өз шығармашылығы арқылы дүние жүзіне танытатын көптеген таланттарға жол ашады, ұлттық тіл мен дәстүрді қайта жаңғырту ұрпақтар сабақтастығының сақталуына ықпал етеді. Ал «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы бүгінгі замандастарымыздың түрлі салалардағы жетістіктерін дәріптеудің және жастарды адамгершілікке тәрбиелеудің жарқын

үлгісі болады. Елбасы ұсынып отырған жаңа белестерді бағындыруға бағытталған іс-қимыл жоспарының мақсаты біреу, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Бұл мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып тұруы тиіс. Сонда ғана біз саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтыра аламыз. Ал рухани жаңғыру барлық жаңа бастамалардың өзегіне айналады. Сол кезде Елбасы айтқан, ХХІ ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлтқа айналамыз, әлем сыртқы саясаттағы ірі бастамаларымызбен ғана емес, мәдени жетістіктерімізбен де танитын болады. Сондықтан біз, білім саласын жаңғыртуда мынадай ұсыныстарды жасағымыз келеді.

1. Рухани жаңғыру – табысты ел болуымыздың кепілі ретінде қарастыратын болсақ, оның әдістемелік негізін дайындау қажет. Гуманитарлық ғылымдардың алдында тұрған міндеттердің бірі - "рухани жаңғыру" бағдарламасының әдістемесін дайындау деп айтар едік.

2. Бүгінгі әлемдік бәсекелестік заманында бізге сергектік пен серпіліс керек. Тұңғыш Президентіміздің тың идеялары жаңа нәтижелі көкжиектерге бастайтын серпіліс. Ал жоғары оқу орындары қоғамдағы қоғамдық сананы жаңғыртудың қозғаушы күші болуы тиіс. Басты мақсат - түсіндіруден әрекетке көшу болмақ. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдардың бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек.»- деген Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың сөзі ұлы бастаманың арқауы. Сондықтан, бәсекеге қабілетті білімді мамандар даярлаумен қатар, ұлттық сананың, ұлттық болмыстың көкжигін дәріптей алатын рухани болмысы мықты тұлға қалыптастыруға көңіл бөлген жөн. Өйткені мұндай жастар Елбасы Н.Ә.Назарбаев айтқандай, ұлттың болашағын, келер ұрпағын, бізді қорғай алады. Сан тараптан сұқтанған жат жұртқа Атамекеннің қарыс қадамын да бермей, ұрпағына мирас ете ала алады.

3. Гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі ең жақсы 100 оқулықты әртүрлі тілдерден қазақ тіліне аударып, жастарға дүние жүзіндегі таңдаулы үлгілердің негізінде білім алуға мүмкіндік жасау барысында, "Мәдениеттану" пәніне қатысты еңбектерді аударуға көбірек көңіл бөлумен қатар, ұлттық мәдениетімізді дәріптейтін еңбектерді дайындауға баса назар аударған жөн. Өйткені, ұлттық мәдениет - ұлттың өзіндік болмысы. Ұлттық мәдениетті жастардың санасына сіңіре алсақ, тілімізде, дінімізде, жерімізде, бар болмысымызда сақталмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <http://pps.kaznu.kz/ru/Main/FileShow2/1761/130/3/0/0//>
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан –2030. Алматы: «Білім», 1997., - 176 б. Қазақстан Республикасындағы білім туралы заңнама. Заң актілерінің жинағы. Алматы: ЮРИСТ, 2006
3. Мухамеджанова А.Г. Человеческий капитал Казахстана: формирование, состояние, использование. Алматы: «Ғылым», 2001., - 276 б.
4. Мамыров Н.Қ., Акчура Ф. Қазақстандағы адам дамуы. Алматы: "Taimas Printhouse". 2004., - 412 б.

Әбікенова Г.Т.

филология ғылымдарының кандидаты

Қусманова А.Е., магистрант

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

А. БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Стильді көбіне жеке қаламгердің жазу ерекшеліктерімен байланыстырады. Себебі әрбір әдеби шығарма оқырманға оны жазған автордың шығармашылық ерекшеліктерін танытады. Оны тілден де, тақырып пен идеядан да, образ жасау тәсілінен де аңғаруға болады.

Стиль деген ұғым ғылым мен өнер атаулының бәріне қатысты және олардың әр саласындағы сипаты әр бөлек.

Соңғы кезең, яғни шын мәніндегі стиль қалыптастырған кез – шығармашылық өрлеудің жоғарғы сатысы. Бұған жету үшін шындалған суреткерлік шеберлік керек. Стиль даралығы, әсіресе, әр қаламгердің көркем тіл ерекшелігінен айқын байқалады. Қ.Жұмалиев: «Сөз шеберлерінің бүркегенін ашып, бүккенін жазу үшін де *көркем тілдің* ерекшеліктері мен жасалу жолдарын тексеру, білу қажет» [1, 92-б.] дейді.

Қоршаған дүниені көкірек көзімен көріп, алған әсерін жыр жолдарына айналдырған ақын құралының ең негізгі құралы - тілі. Академик З. Қабдоловтың «Сөз өнеріндегі» [2, 12 б.] «Сөз сыры» тарауында көрсетілген ажарлау, құбылту айшықтау секілді көркемдік тәсілдердің қай-қайсысы болмасын ақын А. Байтұрсынұлының шығармаларынан молынан кездеседі.

Ұлы ақындардың стильдік ерекшеліктері, поэтикалық тілінің ерекшеліктері дегенде оның шығармаларындағы эпитеттерді қарастырады. Сондықтан, ең алдымен ақын өлеңдеріндегі эпитеттерге тоқталуды жөн көрдік.

А.Байтұрсынұлы: «Тіл көрнекті болу үшін дерексіз нәрсе деректі нәрседей, жансыз нәрсе жанды нәрседей суреттеліп, адамның сана-саңылауына келіп түсерлік дәрежеге жетуі керек. Қалыпты түріндегі сөз ондай дәрежеге жету үшін түрлі әдістер істеледі», -дей келе, бұл әдістің негізгі түрі ретінде эпитетті арнайы бөліп көрсетіп, оны көркейту немесе айқындау деп атайды [3, 154-155 б.].

Көркем әдебиетте өмірдегі әр алуан заттар мен құбылыстардың айрықша сипаттары мен сапасын анықтап, нақтылап, ерекше ажар беретін айқындаулардың небір түрлері кездеседі. Айқындаудың мәнмәтінде берілуі шығарма тілінің көркемдігін, бейнелілігін, әсерлілігін арттырып, эмоционалды-экспрессивті бояуын қоюлата түсері анық.

Айқындау – адамның, заттың, құбылыстың бір белгісін: сырын, сипатын, қасиетін атап көрсететін сөз, бірақ осы қызметте келетін жай анықтауыш сөзден айқындаудың айырмасы бар. Жай анықтауыш заттың, құбылыстың, адамның өзіне тән қалыпты сынын (белгісін, қасиетін, түрін, түсін т.б.) білдірсе, айқындау өзі атайтын белгіні бейнелеп (образдап) көрсетеді; өйткені бұл белгі сол заттың, адамның құбылыстың табиғи, қалыпты белгісі емес.

Біздің байқауымызша, сөздерді бейнелеп, айқындаулармен беру көркемдеудің нормаға айналған ең бір ұтымды тәсілі. Осындай айқындауларды Ахмет Байтұрсынұлы шығармашылығынан да алуымызға болады және ақын өмір құбылысын суреттеуде молынан әрі келісті қолдана білген.

Тықылдап, құр пысықсып сөйлейтін көп,

Екпіндеп, ұшқыр атша қарқылдаған.

Бос белбеу, босаң туған бозбала көп,

Киіздей шала басып, қарпылмаған [3, 183 б.].

Ақын «бос белбеу» эпитетін жасық, болбыр сөзінің орнына қолданады және образды тіркес жасайды. Ол күреске шығатын адам баласы қалмағанына қынжылады. Әншейінде «пысықсып сөйлейтіндер», «екпіндеп, ұшқыр атша жүретіндер» тәуелсіздік үшін күресуде осалдық танытып, бұға қалатындарына қынжылады. Олардың жиынтық образы арқылы ақын өз заманының шындығын ашып береді. Дәлірек айтсақ, сол заманның әлеуметтік, психологиялық образын сомдайды.

Еңкендеп ет аңдыған шалдар да көп,
Телміріп бір тойғанын ар қылмаған.
Ақ көңіл, алаң-бұлаң адамдар көп,
Есептеп азын көпке, аңқылдаған [3, 183 б.].

Осы жолдардағы айқындаулар (эпитет) арқылы ақын өзі өмір сүрген қоғамның әлеуметтік шындығын бейнелейтін адамдар галереясынан әртүрлі әлеуметтік топтардың өкілдері, бай мен кедей, әр түрлі психологиялық жай-күйдегі адамдар – адал, ақ көңіл, аңқау, т.б. да елеулі орын алады. Солар арқылы ақын қоғамның тіршілік салтын, моральдық-психологиялық күйін, өмір сүру дағдыларын көрсетеді.

Солардың қатарында біз де жүрміз,
Мәз болып құр түймеге жарқылдаған [3, 183 б.].

Жоғарыда айтылған әлеуметтік топтың ішінде «жарқылдаған құр түймеге» мәз болып жүрген, қызметіне алданып жүрген кейбір шенеуніктерді де сынайды.

Қалтылдақ қайық мініп еспесі жоқ,
Теңізде жүрміз қалқып кешпесі жоқ [3, 183 б.].

Осы жолдардағы «Қалтылдақ» - айқындау. Ақын қалтылдақ қайық тіркесі арқылы сол кезеңдегі тұрақсыздықты бейнелі көрсеткісі келеді.

Ақын суреттеуінде құбылмалы құбылмалы мінез-құлықты адамдар басына іс түскенде баспақшыл, қаншама мүләйімсіп, мүсәпірсіп көрінсе де, өз қолына билік тиген кезде соншалықты озбыр да о жар.

Жоғарыда теріліп алынған мысалдардан Ахмет Байтұрсынұлының өзіндік, ешкімге ұқсамайтын ерекше айқындауларын, сөз қолданыстарын аңғарамыз. Бұл айқындауларының барлығы да оның өзіне тән стилі – халықты білімді болуға шақыру, күресшілдікке үндеу сияқты идеяларын жүзеге асыруда тиімді де орынды қолданыс таба білген.

Жалпыхалықтық тіл – ақын-жазушы тілінің негізі. Сондықтан да олар өздерінің жазу шеберлігіне, стиліне сай әрбір лексикалық топтарды пайдаланып, сөз мағыналарын құбылта, көркемдік нақыш енгізіп отырады. Стильдік ерекшелік, шеберлік дегенде сөз шеберлерінің тіліміздегі небір інжу-маржан асыл сөздерді өз керегінше жарататынынан және көріктеу құралдарын пайдаланғандығынан, өзіндік айшықтаулары мен жаңалықтарынан аңғарамыз. Солардың бірі – теңеулер. Ахмет Байтұрсынұлының қолданысындағы теңеулерге назар аударып көрелік:

Қайырсыз неше сараң байлар да бар,
Қайықтай толқындағы қалтылдаған [3, 183 б.].
Жат жақты жаратқанға күзеттіріп,
Жақынмен ырылдастық, иттей үрдік [3, 202 б.].
Білмейсің жөнің менен терісінді,
Ел болып іс етпейсің келісімді.
Үміт қып бәйге атындай талай қосып,
Байқадық шабыс түгіл, желісінді [3, 190 б.].

Ақын өмірдің өтуі жайлы толғанғанда көбіне-көп адамгершілік мәселесін қозғап, қанша астамшылық жасап, менменсінген адамның желігі басылатын кезі болады деп, сондай тез-ақ өте шығатын баянсыз мінезден сақтандырып, татулық пен достыққа адал болуды қуаттайды және көңілін толқытқан осы ойларын нақтылы біреулерді орынсыз істен, жеңіл сөзден сақтандырғандай, иландыра айтуы да назар аударарлық.

Доңыздай талғамай жеп семіргендер,
Саналып ақылдыға жатыр, інім [3, 198 б.].

Ақын ел билеуші әкімдерді, әділетсіз жандарды сынауда «доңыздай» деген теңеуді қолдана отырып, бір сөздің бойына үлкен ұғымды сыйғызады. Осылайша өз заманының әлеуметтік қалпын, тіршілігін, моральдық-психологиялық хал-ахуалын көрсетуге тырысады.

Қаз едік қатар ұшып қаңқылдаған,
Сахара-көлге қонып саңқылдаған [3, 183 б.].

Едім, едік көмекші егістігі арқылы жасалатын ауыстырулар ақындардың өз аттарынан айтылатын толғау, теңеулерде, лирикалық қаһарман атынан берілетін монологтерде, арнау өлеңдерінде көбірек кездеседі. Ақын «Қаз едік» метафорасын «ел басына күн тумай» тұрған кездегі алаңсыз шақты сағынып сипаттайды.

Қырағы, қия жазбас, сұңқарым-ай!
Қажымас қашық жолға, тұлпарым-ай! [3, 184 б.].
Қабағын түйіп,
Қаһарын жиып,
Көкті бұлт торларды [3, 188 б.].
Тайпалған талай жорға, талай тұлпар
Тағдырдың кез болып тұр кемесіне [3, 190 б.].

Бұл келтірілген мысалдардың қай-қайсысы да бір нәрсені екінші нәрсеге балау арқылы жасалынған метафораның жалғау, жұрнақсыз жай түрі. Тек жай ғана балау, ұқсас, мәндес құбылысқа қарапайым ғана ұқсату емес, суреттеліп отырған объектіге ерекше өң, түр беріп мазмұнын тереңдетіп, мәнін үстей түсу бар. Ахмет Байтұрсынұлы оқырманына ерекше әсер ету үшін надандарды есекке, халық басына түскен ауыртпашылықты бұлтқа, тағдырдың тәлкегіне түскен арыстарды, азаматтарды жорға мен тұлпарға балайды. Шығармасының көркемдік қасиетін қоюландыра түседі.

Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларында метафоралық тіркестер де баршылық. Назар аударар болсақ:

Болармын нағып ырза туысыма,
Туыппын таршылықтың уысында [3, 182 б.].

Ахмет Байтұрсынұлы қолданысындағы метафоралы тіркестерді зерделей отырып, біз адамның өмір құбылыстарын саралап, дүниетанымдық қабылдаулары метафора арқылы жасалатынына көз жеткіздік. Сондықтан метафоралы тіркестердің жасалу тәсілі – біріншіден, көркемдік, екіншіден, танымдық, үшіншіден, қажеттілік уәждерді қанағаттандырады деп айтуымызға болады.

Алмастыру (метонимия) деп бір-бірімен өзара, іштен байланысты екі құбылыстың, бұйымның, нәрсенің атын бірінің орнына бірін ауыстырып қойып жұмсауды айтамыз. Бұл тұрғыда Ахмет Байтұрсынұлы алмастырудың сан қырлы, алуан түрлі үлгілерін тауып, шеберлікпен пайдаланған.

Келген соң бері,
Кейінгілері
Болды құмар шекпенге.
Өгіздей өрге,
Өткелсіз жерге
Күнде айдап жеккенге.
Бір күн тойса есектер,
Ми жоқ алдын есептер [3, 186 б.].

Әр жолды ойлап,
Ойыма бойлап,
Ұқтым тайыз, тереңді [3, 186 б.].

Осы жолдардағы есектер, тайыз надан, ақымақ адамдарды, еш нәрсемен ісі жоқ, халық басына түскен кесепатқа басын қатырғысы келмейтіндер дегенді алмастырса, терең – білімді, көреген адамдар дегенді алмастырып тұр.

Бүркеніп арсыздардың шайнауына,
Жем тапты пісірмеген, қуырмаған.
Шыққан соң талғамайтын доңыздардың,
Қасына қиын болар жуу маған [3, 194 б.].

Ақынның доңыз деп отырғаны – халықты қанаушылар, парақорлар.
Жақын жерден жау шығып,
Мақұл сөзден дау шығып,
Дұшпан ұстап қолымнан,
Иттер тістеп тонымнан
Маған тосу болған шақ [3, 196 б.].

Иттер – сырттан келген отаршылдар емес, іштен, өз арасынан шыққан сатқындар.
Көрмесіңе пердең мықты,
Өтпесіңе кермең мықты [3, 196 б.].

Ақынның «пердесі» көзді алмастырса, «кермесі» - отаршылдық соқыр саясат.

Мұндай алмастырулар ақынның суреттеу, қиялдау қабілетінің ұшқырлығын аңғартады. Себебі, мұнда құбылыстар қат-қабат қимылға, әрекетке ие болады. Сол әрекет нәтижесінде құбылыстың өзі алмаса келе айқын ұғымға әкеледі. Алмастыруларды шығарма табиғатына шынайы кіріктіріп, оның идеясы мен мазмұнын ажарлап көркемдік тәсілмен танымды тереңдету ақынның шын шеберлігінің кепілі екені даусыз.

Ақын суреттеген құбылыстарға ерекше өң, ажар беретін, айтпақ ойларын аша түсуге мейлінше елеулі ықпал ететін көркемдік тәсілдерінің бірі – мегзеу (синекдоха).

Сасық ми, салқын жүрек, санасыздар,- дегендегі «сасық ми», «салқын жүрек» эпитет те, метанимия да, синекдоха да бола алады.

Келген соң бері,
Кейінгілері

Болды құмар шекпенге [3, 186 б.], - дегендегі «шекпен» - атақ-даңқ орнына жұмсалып, синекдоха болады.

Ұйқышыл жұртты
Түксиген мұртты

Обыр обып, сорып тұр [3, 188 б.],- деп те синекдоханы қолданады. «Түксиген мұрт» адам деген сөздің орнына жұмсалынған және осы тіркес арқылы сол адамның өте қаһарлы, аяушылық сезімі жоқ, қатігез екендігін көрсетіп, бейнелі түрде аңғартады.

Ахмет Байтұрсынұлы шығармашылығында құбылысты немесе затты басқа бір ұқсас нәрсеге, немесе құбылысқа астарлай теліп, тұспалмен түсіндірулер (символдар) де кездеседі. Ақын өлеңдеріндегі «жел», «құйын», «жаңбыр», «қыс», «су», «тау» деген сөздерді ылғи да – соғыс, кедергі, қиыншылық символы етіп алады. Ал «таң шапағы», «гүл», «жаз» - бақытты шақ символы.

Жел соқса, құйын соқса, жылжи беру
Болғандай табан тіреу еш нәрсе жоқ [3, 186 б.].

Қыс ішінде бірер қаз
Келгенімен, қайда жаз? [3, 188 б.].

Кетер деп суға құлап, отқа түсіп
Қайғы жеп, менің үшін болма алаң! [3, 189 б.].

Бұлттар басып жасырған,
Ана түсіп басылған,

Таң шапағы сөніп тұр,
Жаңалаған өмірден

Жаңа шығып көрінген
Гүл қамауда семіп тұр [3, 193 б.].

Тұспалмен түсіндірудің екі жағы бар. Біріншісі – бейнеліліктің болуы, оқырманның көз алдына келетін сурет, екіншісі – сол арқылы автордың оқырмандарына айтпақ ой-пікірі. Ол әрдайым бүркеулі болады, болжалдап, қиял жүгіртіп ойлауды қажет етеді.

Жансыз нәрсені жанды нәрсенің күйіне түсіріп тұрпаттау кейіптеу деп аталады [29, 30 б.]. Енді Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы кейіптеуге назар аударып көрелік:

Өтірік өрлеп, күшейіп,
Шын жеңіліп, талып тұр.
Тағдыр шіркін тап беріп,
Тамағыңнан алып тұр.
Пәле деген аңдушы
Аяғымнан шалып тұр.
Жала деген төбеті

Балтырымнан қауып тұр [3, 192 б.],- деген жолдарда ақын жансыз, дерексіз ұғымдарға жан бітіріп, кейіптеулердің ерекше түрлерін оқырманына ұсынады.

Ақын сөздің мәні мен маңызына айрықша мән беріп, жоғары талап қоя білген. Ақын ұғымында сөз құдіретті, ерекше – бір әлем. Сөз адам өмірін айшықтайтын әрі адам танымын танытатын дүние. Әрбір өлеңінде сөзге байыппен қараған суреткер сөз астарының небір мән-мағыналарын ашып немесе ауыспалы мәндегі түсінік танымды ұштайтын қолданыстарды орнымен де пайдаланған.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: «Мектеп», 1969. – 92-124 бб.
- 2 Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: «Санат», 2003. – 12 б.
- 3 Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Атамұра, 2003.- 154-208 бб.

УДК 373.014

Сергеева В.В.

кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор

Рамазанова Н.К.

магистр педагогических наук

*Инновационный Евразийский университет
г. Павлодар, Республика Казахстан*

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ НОВОГО КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Высшее образование в РК занимает особое место среди долгосрочных приоритетов государства, так как является стратегическим ресурсом развития страны. В условиях изменяющегося мира усиливается ценностная значимость высшего педагогического образования, как социального института, в стенах которого происходит подготовка будущего педагога к реализации новой воспитательной стратегии РК, в основе которой лежит формирование Нового казахстанского патриотизма у подрастающего поколения.

Формирование патриотизма в вузе осуществляется как в системе учебных занятий, так и в процессе разнообразных форм воспитательного процесса. Такой подход отвечает важному принципу патриотизма - его комплексности, взаимосвязанности всех сторон и направлений [1].

Патриотическое воспитание – это систематическая и целенаправленная деятельность образовательных учреждений по формированию у молодежи высокопатриотического сознания, убеждений, чувства верности своему Отечеству.

Стоит заметить, что патриотизм – понятие, сущность которого детерминирована развитием социальной среды, и, соответственно, не является постоянным в своем семантическом наполнении.

В постсоветском пространстве происходит восстановление целостной структуры патриотизма, возрождается понятие «малая родина», корректируется содержание понятий «родной дом», «родной край», при этом формирующееся национальное сознание способствует вычленению и укреплению понятий «Мы», «Моя страна», «Мое Отечество». «Наша важнейшая идейная задача – воспитание казахстанского патриотизма, создание четкого самоопределения каждого гражданина», при этом формирование «подлинного патриотизма, настоящей гражданственности предполагает четкое политическое самоопределение личности, осознанный выбор своей Родины» [2].

По мнению А.Н. Вырщикова, в отдельную категорию необходимо выделить «национальный патриотизм», который должен основываться «на уважении к истории и культуре своего народа через знание и знакомство с ее достоянием, на любви к родной земле» и являться «условием формирования осознанной национальной идентичности» [3].

Новый казахстанский патриотизм относится к категории национального и рассматривается в современном Казахстане как «основа успеха нашего многонационального и многоконфессионального общества», суть которого заключается в том, что люди, живущие на той земле, где каждый друг перед другом в ответе, где издревле с незапамятных времен один за всех и все за одного. Именно на мирное сосуществование обращает внимание и Президент Н.А. Назарбаев, подчеркивая, что «гражданский мир и межнациональное согласие – наша главная ценность. Мир и согласие, диалог культур и религий в нашей многонациональной стране справедливо признаны мировым эталоном. Казахстан превратился в центр глобального межконфессионального диалога».

Несмотря на разность в определении сущности патриотизма, можно определить его функции независимо от эпохи:

- мировоззренческую, т.к. патриотизм представляет собой систему взглядов человека на мир и на свое место в нем;
- методологическую, поскольку метод есть способ духовной и практической деятельности по преобразованию действительности, то и патриотизм, включающий фундаментальные знания, реализует эту функцию;
- коммуникативную, так как патриотизм сплачивает, объединяет людей для решения наиболее кардинальных задач общественной жизни;
- регулятивную, что выражается в добровольном выполнении личностью, различными социальными группами патриотических норм и принципов, обуславливающих развитие всех сторон прогресса страны;
- ценностную, выражающуюся в том, что положения патриотического содержания являются теми критериями, которые обеспечивают определенные качества, направленность поступков как отдельных людей, так и различных общностей.

Тем не менее, в связи с образованием нового государства, Независимого Казахстана, главными целями становятся объединение и наполнение смыслом жизни каждого гражданина, вызвав у него привязанность и приверженность к активной деятельности на благо государств. Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев в «Стратегии 2030» ярко представил свое видение государства. «Наше молодое государство вырастет и возмужает, наши дети и внуки вырастут вместе с ним. Они будут ответственными и энергичными представителями своего поколения, хорошо образованными, обладающими прекрасным здоровьем. Они будут готовы работать в условиях современной рыночной экономики, сохраняя при этом традиции своих предков.

Они будут одинаково хорошо владеть казахским, русским и английским языками. Они будут патриотами своей мирной, процветающей, быстрорастущей страны, известной и уважаемой во всем мире».

Таким образом, мы попытались выделить и представить слагаемые Нового казахстанского патриотизма:

- знание культуры и традиций народа, уважительное отношение к историческому прошлому родины и унаследованным от него традициям;
- привязанности к тем местам, где человек родился и вырос;
- знание и уважительное отношение к родному языку как фрагменту культуры;

- знание и уважение к государственной символике;
- проявление гражданских чувств и сохранение верности родине;
- осознание казахстанской идентичности;
- готовность жить и работать в полиэтнической и поликонфессиональной среде;
- стремление посвящать свой труд, силы и способности расцвету родины.

Глубокое осознание своей неразрывности с Отечеством, нераздельной сопричастности с ним произойдет тогда, когда все компоненты патриотического воспитания будут использованы комплексно. Сегодня высшая школа Казахстана ориентирована на повышение общественного статуса патриотического воспитания, формирование казахстанской нации как единой этнополитической общности.

Перемены, происходящие в общественно-политической жизни страны за последнее десятилетие, неизбежно повлекли за собой изменение нравственных ориентиров, идеалов, содержания всех форм общественного сознания. Именно в этих условиях происходит становление компетентностной парадигмы в Республике Казахстан, разрабатывается национальная модель образования, повлекшая за собой модификацию представлений об образовательных учреждениях как социальных институтов, процесс которых направлен на формирование компетентного специалиста.

Национальная модель образования РК разработана с учетом целей и требований общества, при этом человек рассматривается как личность, с присущей ей казахстанской идентичностью. Формирование человека-патриота в пространстве казахстанского образования отражает потребность государства, воспитание такой личности, проявляющей патриотические чувства и активно участвующей в социальных преобразованиях страны, тем самым отвечающей требованиям Нового казахстанского патриотизма и есть необходимое условие для прогрессивного общественно-экономического развития.

Новый казахстанский патриотизм является ведущим социальным фактором, способный преодолеть социальную разобщенность, значительно снизить ощущение риска и неопределенности Будущего, тем самым укрепляющий позитивные основания бытия общества.

Решение такой задачи невозможно без подготовленных специалистов, способных к проектированию патриотического образования молодых людей, позволяющего им в условиях полиэтнической среды сформировать у воспитанников патриотические ценности, профессиональные качества и умения, чувства верности своему делу и стране, а также готовности к их проявлению в различных сферах жизни общества. Значимым компонентом патриотического образования в современных условиях Казахстана становятся знания особенностей культуры разных народов, проживающих на территории нашего государства, их учет в процессе межкультурной коммуникации, обусловленной процессами глобализации и интернационализации.

В этих условиях основной целью педагогического образования является не простая трансляция совокупности знаний, умений и навыков, а основанная на них формирование профессиональной компетентности будущих педагогов, являющаяся интегрированным личностным ресурсом. Именно сформированная у молодых педагогов профессиональная компетентность обеспечит успешную деятельность за счет усвоенных эффективных стратегий, позволяющих студентам самостоятельно добывать, анализировать и действенно использовать информацию, умение рационально и эффективно жить и работать в быстро изменяющемся мире.

Опора на компетентностное образование предполагает подготовку социально и профессионально компетентного педагога с хорошо выраженными профессионально важными качествами, которые обеспечиваются ключевыми (универсальными, обеспечивающими успешную педагогическую деятельность в целом); предметными (специфичными, лежащие в основе квалифицированного преподавания конкретной учебной дисциплины) и специальными (узконаправленными, способствующие решению сопутствующих педагогических задач) компетенциями.

Исходя из того, что патриотическая культура является интегративным понятием, на рисунке 1 мы представили процесс формирования патриотической культуры будущего педагога в контексте компетенций.

Формирование обозначенных выше компетенций происходит посредством усвоения содержания образования. Другими словами, применение компетентного подхода предполагает соблюдение преемственности всех ступеней и этапов обучения, обязательном использовании межпредметных связей и единстве воспитательного и образовательного процессов.

В ракурсе формирования Нового казахстанского патриотизма нас интересует социально-этическая и ключевая компетентность будущего педагога.

Обращаясь к социально-этической компетентности, мы попытались определить содержание одной из компетенций, а именно, патриотической.

На наш взгляд, наличие именно этой компетенции определяет профессиональную траекторию будущего педагога, его сопричастность к процессам, происходящим в современном казахстанском обществе. Для любого государства современный национальный идеал педагога заключен в воспитании высоконравственного, творческого, компетентного, полилингвального, толерантного гражданина своей страны, принимающего ее судьбу как личную, осознающего ответственность за нее. Педагог должен быть сформированным патриотическим отношением к настоящему, прошлому и будущему Родины, укорененный в духовных и культурных традициях полиэтнического Казахстана, обладающий историческим и национальным сознанием.

На основании вышеизложенного, мы считаем правомерным выделение патриотической компетентности педагога. Раскрывая ее сущность, мы представили требование к патриотической компетентности:

- способность к взаимопониманию, взаимодействию и сотрудничеству с людьми в поликультурной среде на основе толерантности, уважения культур и языка;
- способность к реализации своих профессионально-мобилизационных качеств, как в контексте казахстанской культуры, так и в контексте других культур и научных пространств;
- владение высоким уровнем патриотической культуры.

Рисунок 1. Патриотическая культура будущего педагога в контексте компетенций

Патриотическая компетентность будущего педагога эксплицируется через знание и понимание: – истории, традиций культуры, религий народов Казахстана, значимых идей РК, его места во всемирно-историческом и культурном процессе; – ценности и нормы, основанные на идеалах добра, справедливости, чести, долга, толерантности, любви к детям и к своей профессии; – основ этнопедагогике и этнопсихологии, теоретические основы организации педагогической деятельности в поликультурном обществе; – основы правовой и законодательной системы Республики Казахстан, правовые и нравственно-этические нормы в сфере профессиональной деятельности.

Для осуществления деятельности по формированию патриотической культуры будущего педагога необходимо выработать ключевые компетенции, которые обеспечивают трансдисциплинарный характер, определяют готовность будущего педагога к интеграции познавательных и практических умений, навыков для принятия успешных решений, не противоречащих нравственным и этическим нормам. К ним относятся:

– информационная компетенция (поиск, анализ, отбор необходимой информации для осуществления учебной деятельности; классификация отобранного материала в соответствии с поставленными целями и задачами учебной деятельности; обработка и интерпретация полученной информации для использования в учебной деятельности; применение обработанной информации в процессе учебной деятельности);

– компетенция разрешения проблем (выявление проблемы и постановки целей деятельности, определение условий, необходимых для реализации принятого решения; планирования с учетом выбора норм культуры поведения и учебной деятельности; организация деятельности на основе выбора технологий, адекватных поставленным целям и задачам; осуществление рефлексии и оценки организованной деятельности и ее результатов);

– коммуникативная компетенция (использование разнообразных языковых средств устной и письменной коммуникации для решения учебных и жизненных задач; выбор разнообразных стилей и жанров, адекватных решению коммуникативных задач; осуществление продуктивного взаимодействия в ситуациях учебного и социокультурного общения; самооценка своего участия в коммуникативной деятельности и самокоррекции на этой основе).

Важным для нас представляется то, что в современном вузе РК формирование патриотической компетентности будущего педагога возможно через наполнение содержания дисциплин ГОСО РК патриотическим содержанием, где главным средством восприятия и выражения мыслей является, «язык который определяет мышление и способ познания реальности».

Важной составляющей современной методики преподавания является культуроведческий аспект содержания дисциплин, представляющий собой совокупность теоретических положений, практических наработок, экспериментальных исследований, позволяющих педагогу стать посредником между обучающимся, с одной стороны, Культурой и Языком – с другой.

Культуроведческий аспект преподавания дисциплин предполагает усвоение и активизацию студентами в процессе обучения национально-специфических фактов и явлений культуры разных народов, включающую в себя совокупность исторических, географических, бытовых знаний, знаний о духовных, материальных ценностях народа как национально-культурной общности. Реализация культуроведческого аспекта предполагает включение в учебный процесс текстов в широком смысле понимания этого понятия, имеющих национально-культурное семантическое наполнение, на основе которых и будет формироваться патриотическая компетентность будущих педагогов в вузе.

Таким образом, патриотическое образование в вузе, построенное на основе компетентностного подхода, на наш взгляд, будет объективно соответствовать социальным ожиданиям современного Казахстанского общества. Приобретение будущим педагогом вышеназванных компетенций позволит ему соответствовать требованиям, предъявляемым

к современному учителю в Казахстане, а именно - личности с определенным уровнем патриотической культуры, полилингвистической по своей сути, с развитым национальным сознанием; личности конкурентоспособной, владеющей навыками в усвоении общечеловеческих и национальных ценностей, с оперативной адаптацией к резко изменяющимся условиям окружающей действительности.

Обобщая сказанное, мы представляем, что перед системой педагогического образования Казахстана сегодня стоит задача создания качественно новой модели патриотического образования молодежи, в основе которой лежит Новый казахстанский патриотизм, требующий от педагога проектирование будущего с помощью знаний прошлого, опыта деятельности в настоящем в содержательном плане, а в субъектном - формирование патриотической культуры как самовоспроизводящего начала его воспитательного потенциала. Будучи органической частью профессионального становления будущего педагога, формирование патриотической культуры представляет собой целенаправленный процесс их включения будущих в различные виды учебной и вне учебной деятельности, связанных по своему содержанию и являющихся мотивацией к социальной деятельности.

Список литературы:

1. Абдрашитова, Т.А., Оспанова, Я.Н. Передовой опыт по патриотическому воспитанию граждан – Методическое пособие / Т. А. Абдрашитова, Я.Н. Оспанова. – Астана: Изд-во ТОО «Агроиздат», 2009. – 236 с.
2. Идеиная консолидация общества подобно условию прогресса «Казахстана» / Н. А. Назарбаев // Стратегия независимости. – Алматы, 2003.- С. 25-26
3. Вырщиков, А. Н. , Кусмарцев М.Б. Стратегии научных исследований феномена патриотизм и патриотическое воспитание молодежи / А. Н. Вырщиков. – Волгоград, 2007 – 550 с.

УДК: 821.161.1

Долгушева Т.В., кандидат филологических наук
Рыбченко-Демьяненко Е.С., преподаватель

Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет

*Государственный университет имени Шакарима
г. Семей, Республика Казахстан*

ТРАДИЦИИ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО В ТВОРЧЕСТВЕ Д.И. РУБИНОЙ (МОТИВ ИГРЫ И ПРИЁМ МАСКИ)

Современное гуманитарное знание характеризуется активной разработкой дискуссионной проблемы интертекстуальности. М.М. Бахтин поддерживает идею о диалогических отношениях между текстами [1]. Р. Барт утверждает, что любой текст уже является интертекстом, и характеризует интертекстуальность как обязательное наличие в тексте межтекстовых отношений в разнообразных формах (цитаты, коды, формулы и др.), создающих определённую базу для нового текста [2, с.78].

Современные авторы (И.В. Бардыкова) исходят из того, что интертекстуальность является формой существования художественной литературы, и ни один текст не свободен от внешних влияний [3, с.40]. При этом особое внимание уделяется видам основных интертекстуальных форм (цитатам, аллюзиям, реминисценциям) [4]. Более того, интертекст понимается как механизм сохранения культурной памяти и трансляции культурной традиции, а интертекстуальность интерпретируется как совокупность способов введения

(художественного) текста в культурное пространство другого текста с целью достижения смысловой глубины, новизны и передачи культурной традиции [5, с.197].

Мы исходим из основной идеи М.М. Бахтина о диалогичности художественных произведений, когда имеется общая основа для осуществления своеобразного «диалога» между текстами. В данной статье на примере одного из романов современной писательницы Дины Рубиной рассматриваются темы и проблемы, так или иначе перекликающиеся с творчеством далеко неоднозначного трагического гения XIX-го века – Ф.М. Достоевского, интерес к творческому наследию которого со временем не ослабевает. Так, И.В. Бардыкова новым ракурсом и измерением межтекстового взаимодействия считает сквозную для творчества Ф.М. Достоевского и Дж. Оруэлла проблему преступления. Исследуются механизмы внедрения, ассимиляции и трансформации элементов претекста («Бесы») в манифестный текст («1984») [3, с.40]. Как видим, тема преступления не теряет своей актуальности, чему посвящаются также работы В.А. Бачинина [6], Н. Наседкина [7] и др.

Одна из центральных тем творчества современной писательницы Д.И. Рубиной – бытие художника в современном мире, его творческое рождение и становление. Но отличительная особенность её произведений – описание мира глазами художника («На солнечной стороне улицы» (2006), «На Верхней Масловке» (2007), «Почерк Леонардо» (2008)).

В.А. Бачинин как философ рассматривает причины потенциалов к совершению преступлений: «Антропологическая антиномия констатирует: антропологические свойства, толкающие человека к преступлениям, будут изжиты в будущем (антитезис)». Суть данной антиномии, как отмечает исследователь, заключается в констатации того непреложного обстоятельства, что человек, наделённый огромной жизненной энергией, способен как созидать, так и разрушать. Его сущностное свойство – это готовность устремляться к неведомому, переступать через известное и дозволенное, нарушать соответствующие категорические ограничения и запреты, и совершать на этом пути как творческие открытия, так и преступления [6, с.62].

Ф.М. Достоевского и Д. Рубину объединяет интерес к теме преступления: их как психологов интересует сам процесс возникновения и становления преступного сознания. Трагическое воздействие творчества Ф.М. Достоевского на читателя, показ героев в условиях экстремальной ситуации, созданной самими героями, тема преступления, делает это творчество современным и оставляет за читателем свободу выбора в решении гамлетовского вопроса («быть или не быть?»): быть или не быть преступлению, быть или не быть герою в этом мире, быть или не быть объективной реальности во внутреннем мире героя. В зависимости от того, как решается этот вопрос героями, какой путь они выбирают, этим решением и даётся ответ о принятии бессмертия собственной души, принятии Творца или их отрицание (утверждают своё своеволие). Иными словами, решают дилемму «Есть ли Бог, или всё позволено».

Каков внутренний, психологический механизм установки «принятия- вытеснения» другого, каковы психологические причины этого вытеснения и какую роль в нём играет неистинное, наигранное поведение, мы рассматриваем на примере взаимодействия героев романа Дины Рубиной «На солнечной стороне улицы» [8]. Произведение начинается с возвращения домой матери героини, проведшей пять лет за решёткой за попытку убийства своего мужа.

Читатель ещё ничего не знает о причинах и подробностях этого преступления, но бытовое, ничем не обусловленное столкновение матери и дочери поначалу даже немного шокирует читательское восприятие: налицо обыденный конфликт из-за жилплощади, когда одна женщина со своими принципами и понятиями пытается лишить жизненного пространства другую – с принципами и понятиями совершенно противоположными. Ситуация абсурдна, потому что эти женщины – мать и дочь. Когда мать пытается отстоять своё право на «заработанную» ею квартиру, – дочь вспоминает, как она её заработала:

«...Тот дженчина просто бандитка некультурный, больше ничего. Какой воспитаний у него, а? ... дочка на перил садил... Кричал – сам прыгну, дочка ронять буду!.. Гршя, подумай сам – зачем горсовет такой скандал! Пусть уже сидит в тот квартир, самашедчий дженчина!» [8, с.24].

Как видим, налицо игра в смерть и шантаж других людей. Жизнь в несвободе не лишила эту женщину стремления к игре и к достижению цели любой ценой. Тягу к игре и почти спортивный дух к соревновательности её дочь воспринимает в красках зелёной и красной. В ответ на материнскую угрозу («Ты у меня отсюда бесплатно вылетишь, вместе с картинками, ветер в ушах запоёт!») дочь говорит: «... портрет бы с тебя стервы писать... Уж больно живописна в яркой косыночке на рыжей завивке, в оранжевой этой кофте... Посадить у окна, чтобы свет – слева, а фон приглушённый, пожалуй, серовато-синий... Тогда лицо приобретёт сияющий зеленоватый оттенок, дополнительный к красному, яркому... Вслух она сказала: «Ну, смотри, не обижайся... Мать театрально захохотала» [8, с.24].

Мотив игры и приём маски сопровождает весь жизненный путь главной героини Кати Щегловой. Помогает ли ей игра в жизни? Безусловно, помогает выживать, строить бизнес и руководить им, причем бизнес – криминальный, но эта игра никак не помогает построить отношения с дочерью. В сущности, ей это и не надо. Талант к игре и реализация его в жизни идёт рядом с преступной чертой: возвращение Катерины домой, к родной бабушке её дочери, сопровождается таким действием как битьё посуды, что приводит свекровь к инфаркту и последующей смерти. А если бы героиня не увлеклась «качанием прав», может быть, и жива была бы свекровь. Чувство вины вновь заставляет героиню бежать из этого дома. Автор этот побег показывает читателю как бегство с места преступления, которое юристы квалифицировали бы как непреднамеренное убийство: «Катя почти бежала по переулку к остановке трамвая, стараясь держаться в короткой тени от заборов. Каждая калитка взрывалась яростным собачьим лаем, и Верка радостно сообщала:

– Собака!.. – и спрашивала без конца. А тётя бо-бо?

– Да замолчи, наконец! – крикнула мать и больно шлёпнула её, но тут же сорвав на ходу веточку с дерева, сунула её Верке. – На вот, цветочек...

– Цветоцек, – согласилась покладистая Верка... – А тётя бо-бо...» [8, с.150].

Немногословно, но ёмко и предельно точно переданы автором переживания героини, ожидающей наказания: «...Со дня на день ждала – вот придут за нею, заберут, обвинят в убийстве человека и – прощай, Катя, пожила-порадовалась, будет с тебя. Верку – куда? В детдом Верку. У нас государство насчёт детей очень заботливое... Господи, думала она изумлённо, и не война ведь, и чего явсё под прицелом живу? Ясно представляла себе, как впихнут в «воронок», как станет её допрашивать следователь... Может, даже привезут в тот дом – есть ведь такое, она видела в каком-то фильме, – называется «следственный эксперимент»... Вспоминала, как мертво уткнувшись в буфет отёчным лицом, лежала на полу старуха... Бабку несколько не было жаль. Дрянь была бабка! Плёвая душонка... Но мысль о том, что живая и энергичная старуха до её прихода строчила на машинке полотенца и азартно гоняла мух, а после – валялась на полу багровой никчёмной тушей, – эта мысль была тягостна» [8, с.151].

По мысли автора романа, Кате не чужды были муки совести, больше страха испытывала за жизнь и будущее своей дочери. Как бы там ни было, а по крови умершая женщина являлась ей свекровью, значит была связана с ней через отца ребёнка и дочь. Всё же героиню мучает совесть, какой бы она ни была.

Как мы полагаем, переживания героев, «готовых» к преступлению перекликаются в творчестве Д. Рубиной и Ф.М. Достоевского. Обратимся к мыслям и чувствам Кириллова, решившегося на самоубийство в романе «Бесы»: «Так мучился он, трепеща пред неизбежностью замысла и от своей нерешительности. Наконец взял свечу и опять подошёл к дверям, приподняв и приготовив револьвер, левою же рукой, в которой держал свечу налёг на ручку замка. Но вышло неловко: ручка щёлкнула, произошёл звук и скрип. «Прямо

выстрелит» – мелькнуло у Петра Степановича. Изо всей силы толкнул он, ногой дверь, поднял свечу и выставил револьвер; но ни выстрела, ни крика... В комнате никого не было.

Он вздрогнул. Комната была не проходная, глухая и убежать было некуда. Он поднял ещё больше свечу и вгляделся внимательно: ровно никого. Вполголоса он окликнул Кириллова, потом в другой раз громче; никто не откликнулся. «Неужто в окно убежал?»

В самом деле, в одном окне отворена была форточка. «Нелепость, не мог он убежать через форточку». Пётр Степанович прошёл через всю комнату прямо к окну: «Никак не мог». Вдруг он быстро обернулся, и что-то необычайное сотрясло его.

У противоположной окнам стены, вправо от двери, стоял шкаф. С правой стороны этого шкафа, в углу, образованном стеною и шкафом, стоял Кириллов, и стоял ужасно странно, – неподвижно, вытянувшись, протянув руки по швам, приподняв голову, плотно прижавшись затылком к стене, в самом углу, казалось желая весь стусеваться и спрятаться. По всем признакам он прятался, но как-то нельзя было поверить. Пётр Степанович стоял несколько наискось от угла и мог наблюдать только выдающиеся части фигуры. Он всёещё не решался подвинуться влево, чтобы разглядеть всего Кириллова и понять загадку. Сердце его стало сильно биться... И вдруг им овладело совершенное бешенство: он сорвался с места, закричал и, топая ногами, яростно бросился к страшному месту.

Но, дойдя вплоть, он опять остановился как вкопанный, ещё более поражённый ужасом. Его, главное, поразило то, что фигура, несмотря на крик и на бешеный наскок его, даже не двинулась, не шевельнулась ни одним своим членом – точно окаменевшая или восковая. Бледность лица её была неестественная, чёрные глаза совсем неподвижны и глядели в какую-то точку в пространстве. Пётр Степанович провёл свечой сверху вниз и опять вверх, освещая со всех точек и разглядывая это лицо. Он вдруг заметил, что Кириллов хоть и смотрит куда-то перед собой, но искоса его видит и даже, может быть, наблюдает. Тут пришла ему мысль поднести огонь прямо к лицу «этого мерзавца», поджечь и посмотреть, что тот сделает. Вдруг ему почудилось, что подбородок Кириллова шевельнулся и на губах как бы скользнула насмешливая улыбка – точно тот угадал его мысль. Он задрожал и не помня себя, крепко схватил Кириллова за плечо... [9, с.601].

В приведённом отрывке наблюдаем за тем, как писатель исследует изменение поведения и состояния человека, готового к самому страшному и противоестественному шагу в своей жизни. Непоправимое в этом шаге то, что человек делает его осознанно, полагая, что этим поступком он заявляет своё своеволие. Ещё ничего не случилось, человек ещё жив, но сознание у Кириллова уже отсутствует, т.к. он добровольно отдал своё существо, свою жизнь и собственное сознание небытию (смерти). И уже оно, небытие, имеет полную и окончательную власть над героем.

Таким образом, игра Верховенского с Кирилловым и Кириллова с самим собой ведётся для того, чтобы доказать бытие иного мира – инобытие, и показать через свободу воли власть над инобытием. Ф.М. Достоевский показывает, что это небезобидно и небезопасно: человек теряет не только человеческий облик, но и разум: сознание его гаснет, он, отдаваясь власти этим силам, теряет образ и подобие Творца. Через уход в небытие утверждается высшее бытие Бога, который не может и не хочет лишать своё творение – человека – свободы воли. А человек, чтобы доказать силу этой воли, платит жизнью за уход из этой жизни в небытие.

А вот как у Дины Рубиной показано состояние героини после совершения преступления: «... Не спрашивая, даже близко не подходя, вдруг подробно и ясно Вера всё поняла – и про лужу, от которой шли тёмные следы человеческих ног и протекторов шин, и про «скорую», которая уже уехала... Она шатнулась, обежала дом вокруг, поднялась, задыхаясь, на четвёртый этаж, вошла в квартиру... Сердце колотилось везде – и в горле, в висках, в глубине живота... Что делать и куда бежать, кокому рассказывать, захлёбываясь, икающим сердцем, о пропитанном кровью песке из детской песочницы, – Вера бегала по квартире, трогая занавески, стулья, свой никчёмный портфель на столе... Куда ещё надо было бежать... где взрослые, умные, хорошие люди, которые помогут... Но куда?»

Вдруг она услышала шорох в платяном шкафу... Звуки были похожи на те, с какими кошка устраивается на ночлег. Вера оцепенела, остановилась... Прошло несколько бесконечных, дурманных сознание минут... В шкафу опять завозились... Ощущение страшного сна, какой приснился ей года три назад, в больнице, овладело девочкой совершенно. Настолько, что она точно знала – кого увидит, если подойдёт и распахнёт дверцы шкафа... Острое желание бежать отсюда и не возвращаться никогда боролось с не менее острым желанием- и даже велением! – подойти и открыть дверцы шкафа... Минуты бежали... Время повисло и колыхалось, как занавеска на ветру...

Наконец, тяжело волоча ноги, Вера потянулась, подтянула себя в угол, к шкафу... Щёлк! Рывок! Её глаза упёрлись в ряд костюмов, рубашек, платьев и кофт... Медленно раздвинула она шелестящий, шерстяной, шёлковый, фланелевый занавес... Внизу свернувшись клубком, на каком-то тюке полулежала артистка... Она снизу вверх смотрела на дочь, хихикая и прижимая палец к губам...

Девочка аккуратно и плотно прикрыла дверцы шкафа и свалилась на пол без сознания» [8, с.293-294].

Таким образом, Катя, посягая на Божественное творение, как малое дитя прячется в шкафу, всем своим видом показывая невинность случившегося, т.е. налицо потеря человеческого разума и ответственности за свои действия. Примечательно, что образ шкафа в романе Дины Рубиной – образ театральный: героиня, «сыграв роль», уходит за кулисы, т.е. в шкаф. У Ф.М. Достоевского в романе «Бесы» шкаф играет для Кириллова роль границы, защиты от небытия.

Как показал сопоставительный анализ двух романов, героев Дины Рубиной с героями русского классика Ф.М. Достоевского сближает:

1) Изгнанность (в силу обстоятельств: война, блокада героиня вынуждена бежать из родного дома). Гостеприимным оказался Ташкент, добры его жители, но всё-таки это не родные места для девочки Кати, которую привезли почти умирающую, вместе с братом в этот город. И может быть, процесс трудного возвращения к жизни, обусловил её цепкую хватку за жизнь.

2) Бездомность. Когда Катя подросла, она была вынуждена снимать угол в одной семье, глава которой Семипалый вовлечёт её в спекулянтскую деятельность. Позднее, когда Катя узнает, что ждёт от него ребёнка, появление которого, никак не обрадует Семипалого, вынуждена будет совершить побег.

3) Мечтательство. Героиня Дины Рубиной одинока. Она живёт, спасаясь от жестокой реальности своим воображением. Если герой Ф. Достоевского мечтает, гуляя по Петербургу, спасаясь от одиночества и скуки в период белых ночей, то героиня Дины Рубиной Вера Щеглова, ходит днём по Алайскому базару Ташкента, спасаясь от голода мечтаниями и воображением, её взгляд падает на две старые художественные открытки, в которых заключается её будущая судьба.

4) Мотив защиты и спасения отца. Этот мотив в творчестве Ф.М. Достоевского один из ведущих, он присутствует явно или скрыто в «Селе Степанчикове и его обитателях», «Записках из Мёртвого Дома», «Преступлении и наказании», «Бесах», «Подростке», «Братьях Карамазовых». В романе Дины Рубиной героиня Вера Щеглова спасает своего будущего отца – дядю Мишу буквально (она не даёт ему умереть под ударами каблуков, избивающей его девицы).

5) Отсутствие покаяния. Рассказание отсутствует в среде преступников, собранных в омском остроге, нет его и в душе студента Раскольников. Также не считают себя виновными в гибели своего отца и брата Карамазовы. На закате дней своей жизни Катя Щеглова не чувствует потребности покаяться, при всём понимании своего безвыходного положения она продолжает играть роль заботливой женщины.

Таким образом, рассмотрев общие мотивы в творчестве двух писателей, мы выявили их общность в способе их раскрытия (маска и игра), их актуальность для современной литературы XIX-го века. Если для главной героини романа «На солнечной стороне

улицы» жизнь имеет смысл, то для героя Ф.М. Достоевского Кириллова этот смысл уже утрачен. Д.И. Рубина как художник показывает через талант Веры ценность каждой человеческой жизни, отдельной судьбы и девочка надеется, что и она когда-то окажется на солнечной стороне улицы.

Список литературы:

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М., 1986. – С. 250.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М., 1989. – С.78.
3. Бардыкова И. В. Проблема преступления в романах «Бесы» Ф. М. Достоевского и «1984» Дж. Оруэлла // Научный результат. Социальные и гуманитарные исследования. – Т. 2. – 2016. – №4. – С.40-48.
4. Еременко Е.Г. Интертекстуальность, интертекст и основные интертекстуальные формы в литературе // Уральский филологический вестник. – 2012. – №6. – С.130-140.
5. Худолей Н.В. Интертекстуальность и интертекст как феномены художественной коммуникации: теоретический аспект // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2015. – № 11(61): в 3-х ч. – Ч. I. – С.195-198.
6. Бачинин В.А. Достоевский: метафизика преступления (Художественная феноменология русского протомодерна). – СПб., 2001.
7. Наседкин Н. Самоубийство Достоевского. – М., 2002.
8. Рубина Д. На солнечной стороне улицы. – М., 2006.
9. Достоевский Ф.М. Бесы. – М., 1990.

ӘОК 004.9:78

Тлеубаева А.Б., старший преподаватель
Султанова Н.К., кандидат педагогических наук, доцент

*Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
Семей қ., Қазақстан*

МУЗЫКА ЖЕТЕКШІСІНІҢ ЖҰМЫСЫНДА АҚПАРАТТЫҚ- КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Қазіргі әлем үздіксіз өзгеріп отырады, онымен біздің балалар да өзгереді. Бүгінгі таңда қазіргі балалар өз шығармаларында Я. А. Коменский мен В. А. Сухомлинский сипаттаған туындылардан ғана емес, соңғы онжылдықтардағы өз құрдастарынан да ерекшеленетіні күмән туғызбайды. Бұл таңқаларлық емес, өйткені өмір, отбасындағы тәрбие үлгілері, балабақшадағы педагогикалық талаптар түбегейлі өзгерді.

XXI ғасырдың басында адамзат өзінің дамуының жаңа кезеңіне енді — ғалымдар мен саясаткерлер, кәсіпкерлер мен педагогтар, ақпараттық дәуірдің басталуы туралы жиі айтады. Шын мәнінде, біздің өмірімізді ақпараттық технологияларды пайдаланбай елестету қиын. Қарқынды өзгеретін әлем, технологияларды үнемі жетілдіру және қиындату жағдайында білім беру саласын ақпараттандыру іргелі мәнге ие болады. Мемлекеттік құжаттарда көрсетілгендей, білім беру саласын дамытудың осы бағыты маңызды ұлттық басымдық болып танылады.[2]

Бүгінгі күні ақпараттандыру - білім беру жүйесін жаңғыртудың негізгі жолдарының бірі. Бұл техника мен технологиялардың дамуымен ғана емес, ең алдымен, ақпарат пен онымен жұмыс істей білу, заманауи қоғам адамын қалыптастыруға ықпал ететін жобалар мен бағдарламаларды әзірлеу негізгі құндылыққа айналған ақпараттық қоғамның дамуынан туындаған өзгерістермен де байланысты.

Мектепке дейінгі білім берудің федералды мемлекеттік білім беру стандарты қазіргі заманғы педагогтың ақпараттық-коммуникативтік технологияларды меңгеру қабілеті және оларды тәрбиелеу-білім беру процесінде қолдану қабілеті сияқты құзыреттіліктерін көздейді.[5]

Қазіргі таңда жалпы білім беру кешендерінде музыка сабағын жоғарғы дәрежеде өткізу көзделіп отыр. Музыка пәні – шығармашылық пән. Оған көптеген ізденіс, шығармашылық, іскерлік, тапқырлық өте қажет. Осы күнге дейінгі музыка бағдарламалары әртүрлі құрылымда, түрлі авторлардан туындалып жатса да, барлығының да мақсаты халқымыздың және де басқа ұлт-халық өкілдерінің байырғы сазын терең мазмұнда кейінгі ұрпаққа жеткізу, насихаттау болып табылады. Сондықтанда музыка пәні мұғалімдеріне мектеп әкімшілігі, ата-аналар зор үміт артады. Жас өспірім бойына музыкалық білімді игерту - пәндегі сабақ жоспары құрылымы бойынша болғанымен жеке дара табиғи дарынды оқушылармен жұмыс аспаптық үйірмелер арқылы дамытыны бізге мәлім. Сол орайда музыка пәні мұғалімінің кәсіби шеберлігі жоғарғы деңгейде болу керек. Ал ол үшін пән мұғалімі қазіргі таңда қолданысқа берілген жаңа технология әдіс-тәсілдерін, түрлі бағдарламалар элементтерін дұрыс және ұтымды қолдануы қажет.[9]

Ақпараттық-коммуникациялық технологияны қолдану оқушылардың өздігінен іздену және зерттеу жұмыстарында, бос уақыттарында және қарым-қатынаста цифрлық технологияларды сенімді және шығармашылықпен қолдана білуге үйрету.

Ақпараттық технологияларды пайдаланудың өзектілігі мектепке дейінгі жастағы балаларды оқыту, тәрбиелеу сапасын арттырудың әлеуметтік қажеттілігімен, мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде қазіргі заманғы компьютерлік бағдарламаларды пайдаланудың тәжірибелік қажеттілігімен байланысты. Мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде компьютерді пайдаланудың отандық және шетелдік зерттеулері осы технологиялардың мүмкіндігі мен мақсаттылығын ғана емес, сонымен қатар компьютердің интеллекті мен жалпы баланың жеке тұлғасын дамытудағы ерекше рөлін де дәлелдейді (с. Л. Новоселова, И. Пашелите, Г. П. зерттеулер). Және т.б.).[6]

Мерзімді баспасөзде бірнеше жыл бойы МДҰ-да ақпараттық-коммуникациялық технологияларды әзірлеу және енгізу мәселесі талқылануда. Мектепке дейінгі білім беру саласындағы жетекші ғалымдар мен мамандар (Духанина Л. Н., Мағлұмат Және т.б.) АКТ-ның "қолдағандар" және "қарсы" ұстанымдарын білдіреді. Акт қарсыластары балалардың денсаулық жағдайына компьютермен ұзақ отырудың теріс әсері туралы мәліметтерді дәлел ретінде келтіреді. Біздің тәжірибе көрсетіп отырғандай, АКТ-ны мерзімді пайдалану, атап айтқанда, педагогпен дозаланған дамыту ойындарын пайдалану балалардың ерік-жігерінің дамуына ықпал етеді, "пайдалы" ойындарға үйретеді. Мектепке дейінгі балалардың танымдық қабілеттерін дамытуда ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану шетелдік және отандық зерттеушілердің (С. Пейперт, Б. Хантер, Е. Н. Мағлұмат Және т. б.).[2]

Мектепке дейінгі білім беруге АКТ енгізу бойынша ғылыми жұмыс біздің елімізде 1987 жылдан бастап, орталық базасында жүргізілуде. А. В. Запорожец Л. А. басшылығымен зерттеушілердің Парамоновой, Л. С. Новоселованың Қатысуымен Өтті, Л. Д. Чайновой. 2008 жылы мектепке дейінгі білім берудің тәрбие-білім беру жұмысында ғылыми ақпараттық технологияларды қолданудың теориялық негіздері әзірленеді, Мектепке дейінгі балалар үшін бағдарламалар белсенді түрде құрыла бастады. Осылайша, біз техникалық құралдарды сауатты пайдаланған кезде, білім беру процесін дұрыс ұйымдастырған кезде мектепке дейінгі балаларға арналған компьютерлік бағдарламалар балалардың денсаулығына қауіп төндірмей тәжірибеде кеңінен қолданылуы мүмкін деген көзқарасты ұстанамыз. [7]

Қоғамды ақпараттандыру білім беруді ақпараттандыруды жүргізетінін түсіне отырып, мен АКТ-ны игеру Мектепке дейінгі білім берудің әрбір педагогы үшін өмірлік қажеттілік екенін түсіндім. Педагог-музыканттар уақыт өте келе, бала үшін музыкалық білім берудің жаңа технологиялары әлеміне жолсерік болуға тиіс. Музыкалық жетекшінің жұмыс тәжірибесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану қажетті

құрал болып табылады. Заманауи ақпараттық технологияларды қолдану кез келген жастағы балалар үшін қызықты, есте қаларлық, қызықты, эмоциялық жағымды қарым-қатынасты қалыптастырады. Жоғарыда аталғандардың барлығы АКТ-ны музыкалық сабақтарға қосуға мүмкіндік береді.[7]

Ақпараттық компьютерлік технологиялар мен инновациялық педагогикалық әдістемелерді біріктіру, білім беру бағдарламаларының тиімділігі мен сапасын арттырады, білім беру жүйесінің білім алушылардың даму деңгейлері мен ерекшеліктеріне бейімделуін күшейтеді. Бұл бағыт Ресей Федерациясының "Білім туралы" Заңы Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарының бірі болып табылады.

Балабақша-қоғамның бір бөлігі, және онда су тамшысымен қатар, бүкіл елдегідей проблемалар көрініс табады. Сондықтан, оқыту үдерісін баланың белсенді, әуестенумен және қызығушылықпен музыкалық сабақтарда айналысатындай ұйымдастыру өте маңызды. Музыка жетекшісіне осы күрделі мәселені шешуде дәстүрлі оқыту әдістері мен қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды, соның ішінде компьютерлік технологияларды ұштастыруға көмектесу мүмкін.[1]

Музыкалық жетекшінің педагогикалық қызметіндегі компьютердің функциялары қандай?

1. Ақпарат көзі (оқу, музыкалық)
2. Көрнекі құралдар
3. Мәтіндерді, музыкалық материалдарды дайындау құралы, оларды сақтау
4. Сөз сөйлеуді дайындау құралы.

Өз жұмысында әртүрлі формада АКТ-ны кеңінен қолдану:

- Сабақтарға иллюстрация таңдау, ата-ана бұрышын безендіру, стендтер, папкалар-қозғалыстарды безендіру үшін ақпараттық материалдар, сабақтарға қосымша танымдық материалдарды таңдау және жасау;

- * әр түрлі қызмет бағыттары бойынша буклеттерді, электрондық портфолиондарды, материалдарды ресімдеу;

- * ата-аналар жиналысын өткізу барысында балалардың білім беру қызметінің тиімділігін және ата-аналардың педагогикалық құзыреттілігін арттыру үшін Rower Roint бағдарламасында презентациялар құру. Презентация Сабақтың немесе іс-шараның өзіндік жоспары, оның логикалық құрылымы болуы мүмкін, яғни сабақтың кез келген кезеңінде қолданылуы мүмкін.

- * Сабақтарға, мерекелерге, педагогикалық кеңестерге, ата-аналар жиналыстарына презентациялар серияларын қуана құрамын;

- * құжаттарды ресімдеу (балалар тізімі, ата-аналар туралы мәліметтер, балалардың дамуының диагностикасы, жоспарлау, есептер және т.б.)

- Компьютер процесті айтарлықтай жеңілдетеді, уақытты едәуір үнемдейді;

- * Мектепке дейінгі мекемеде білім беру үдерісін ақпараттық және ғылыми-әдістемелік сүйемелдеу мақсатында Интернетті педагогикалық қызметте пайдалану;

- * педагогтар мен ата-аналар үшін қызығушылық туғызатын медиатекаларды құру;

- * электрондық пошта жасау;

- * Интернет бойынша түрлі деңгейдегі конкурстарға қатысу.[3]

Осылайша, АКТ көмегімен ақпараттық-коммуникативтік пәндік орта субъектілері арасындағы ақпараттық өзара іс-қимыл күшейтіледі, оның нәтижесі оқытудың неғұрлым тиімді моделін қалыптастыру болып табылады, Қоғамдық пәндерді оқуға уәждеме артады.

Балабақшада АКТ-ны қолдану тәжірибесін талдай отырып, мультимедианы пайдалану сабақты тірі әрекетке айналдырады, ол балалардың шынайы қызығушылығын, зерттелетін материалмен әуестенуін тудырады. Бала тек қана көріп қана қоймай, қабылдайды, әрекет етеді, эмоцияларды бастан кешіреді. Өйткені, мектепке дейінгі баланы қызықтырған және қандай да бір эмоционалдық пікір туғызды, оның өз білімі болады, әрі қарай ашуға ынталандырады.[1]

Алайда, балалармен жұмыс жасауда АКТ-технологияларын қолданатын мектепке дейінгі білім беру педагогына әрдайым шара сезімдерін есте сақтау қажет. Өйткені, мектепке дейінгі балаларды музыкалық тәрбиелеуде заманауи компьютерлік технологияларды қолдану – бұл балабақшаның музыкалық жетекшісінің алдына қойылған мақсаттар мен міндеттерді іске асыруға арналған қосымша құрал ғана. Ал педагогпен тікелей қарым-қатынас, балаларға арналған тірі музыка құндылықтары даусыз болып қала береді.

Мақалада балалармен «Музыка» білім беру саласында тікелей білім беру қызметін ұйымдастыру кезінде ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану қажеттілігі туралы айтылаған.

Әдебиеттер тізімі:

1. Горвиц Ю., Поздняк Л. Кому работать с компьютером в детском саду//Дошкольное воспитание. – 1991. — № 5;
2. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М., 2003;
3. Калинина, Т.В. Новые информационные технологии в дошкольном детстве // Управление ДОУ. – 2008. № 6;
4. Новосёлова, С.Л. «Компьютерный мир дошкольника» //Новая школа. – 1997. — № 3;
5. Селевко Г.К. «Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств». М.: НИИ школьных технологий, 2005. (Серия «Энциклопедия образовательных технологий»).
6. Комарова, Т. С. «Информационно-коммуникационные технологии в дошкольном образовании» / Т. С. Комарова — М., 2011.
7. Информационно-коммуникационные технологии в образовании. Термины и определения. – М: Стандартинформ, 2007.
8. Карабанова О.А., Алиева Э.Ф., Радионова О.Р., Рабинович П.Д., Марич Е.М. Организация развивающей предметно-пространственной среды в соответствии с федеральным государственным образовательным стандартом дошкольного образования.
9. Заболотская И.В., Терентьева Н.А. Новые информационные технологии в музыкальном образовании //»Проблемы информатизации» теоретический и научно-практический журнал 1996. № 4. 3
10. Исправных Т.В. Информационные технологии на уроках музыки / Т.В. Исправных.// Преподавание музыки. – 2007. – № 10. – С. 15. 4

Интернет-ресурстары:

1. Петелина Н.В. «Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках музыки в начальной школе.
2. Гурьев С.В. Целесообразность компьютеризации детских образовательных учреждений.
3. Афанасьева О. В. «Использование ИКТ в образовательном процессе.» –
4. Беляков Е.В. «Понятие ИКТ и их роль в образовательном процессе»
5. Круглова Л. «Информационные технологии как часть культурно- информационной среды детей дошкольного возраста».

**СЕМЕЙДЕГІ АЛАШ ӘДЕБИ ОРТАСЫ ЖӘНЕ ХАЛЕЛ ҒАББАСҰЛЫ МҰРАСЫ:
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЫҚПАЛДАСТЫҚ**

XX ғасыр басындағы Алаш арыстарының Әлихан Бөкейханұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы бастаған үлкен бір шығармашылық шоғыры – қайта өрлеу ауқымындағы тұлғалар. Халық санасында өшпей, ұлт жандылық ерен істерімен жұртшылық зердесінде мәңгілік жазылып қалған бұл тарихи тұлғалар қоғамның рухани өмірінің көптеген салаларында жарқырап көрініп, бүкіл ұлт мәдениеті мен әдебиетіне үлкен ықпал етті. Демократиялық, ағартушылық, ұлт азаттық рухындағы қайта өрлеу дәуірінің міндеттері оларды әрі жазушы, әрі журналист, әрі публицист, әрі ғалым, әрі қоғам қайраткері болуға ұмтылдырды. Ұлт-азаттық идеясымен сусындап, Алаш қозғалысының көшбасшылары болған олардың әрі суреткер, әрі ойшыл-көсемсөз шебері ретіндегі ұлылыққа тән қасиеттері жалпы адамзаттық рухани құндылыққа ортақ бағаның осынау жоғары өлшемі бойынша да баға жетпейді. Өйткені, олар, яғни алаш арыстары өз кезі үшін шын мәнінде ренессанстық тұлғалар болды. Олардың XX ғасырдың басындағы әдебиет айдынына публицистика, оның ішінде саяси көсемсөз арқылы келуі де мәдени-тарихи оқиғаға айналды.

XX ғасыр басындағы ұлт тәуелсіздігі жолындағы саяси күреске шыққан қазақ зиялылаы публицистиканың қоғамдық-саяси ой-пікірге тигізер орасан зор әсерін дер кезінде зерделей білді. Сондықтан XX ғасыр басындағы қазақ жазушылары, қайраткерлері, жалпы ұлттық әдебиет пен мәдениет тұлғалары ішінде бұл жанрға қалам тартпағандары сирек болды. Әдебиеттің осы жауынгер жанры арқылы олар ғасыр басындағы ел тіршілігінің ауыр халін барша жұртшылыққа баян етіп, жоғары үкімет орындарына жеткізудің, қараңғылықта қалған халқын оятып, оқу-білімге, алдыңғы қатарлы елдер мәдениетінен үлгі-өнеге алуға шақырудың, азаттық жолында тәуелсіз мемлекет болу арманын жүзеге асырудың құралы етті.

XX ғасырдың алғашқы ширегінде елін бодандықтан босатуды, әрі мәдениетті халықтардың қатарына қосуды өзіне парыз санаған азаматтар тарих сахнасына шықты. Сондай ұлтжанды азаматтардың қатарынан Халел Ғаббасұлы да лайықта орын алады. Сол тарихи кезеңде жарық көріп тұрған «Сарыарқа» газеті Халел Ғаббасұлын мынадай мінездеме арқылы халыққа таныстырған: «Халел студент күнінде-ақ ұлтшыл, жинаған білім қазынасын халыққа таратуды өзіне борыш санаған һәм сол пікірін іспен көрсете бастаған қазақтың үмітті ұлы».

Халел Ғаббасұлы 1928 жылдың 10 қарашасында Біріккен Мемлекеттік Саяси Басқарма (ОГПУ) тергеушілеріне берген мәліметтері бойынша 1888 жылы Семей уезінің Шаған болысында дүниеге келген.

1898 жылы Семейге оқуға келіп, бастауыш білімді алғашқыда приход мектебінен, кейін орыс-қазақ мектебінен алады. Содан кейін 1901-1903 жылдары қалалық гимназияда білімін жалғастырады. Гимназияны тәмамдаған соң 1910 жылдың күзіне дейін Сейтен болысында ауыл мұғалімі болады. Сол жылы Мәскеу Мемлекеттік университетінің заң факультетіне оқуға түседі. Алайда, 1911 жылы көктемде студенттер ереуіліне қатысқаны үшін оқудан шығарылады. Бірақ, Халел Ғаббасұлы осы жылы студенттік құқығын қайта қалпына келтіріп, заң факультетінен физика-математика факультетіне ауысуға мәжбүр болған [1]. Басқа факультетке ауысуының себебі – заң саласы бойынша оқитын қазақ студенттеріне Семей облысының губернаторы жергілікті Земстводан бөлінетін стипендияны төлеуді тоқтатқан болатын. Өйткені, губернатор заң факультетінің студенттері қоғамдық, саяси өмірде белсенділік көрсетеді, сөйтіп революциялық пиғылдағы

студенттердің ықпалына түсіп кетеді деп қауіптенген. Бұл қауіп Семей облысының губернаторы Тройницкий үшін 1905 жылғы революциялық қозғалыста белсенділік танытқан Ж. Ақбаевтың тәжірибесінен туындаған болатын. Ал империялық мемлекет үшін революциялық ахуал шиеленіскен кезеңде оның тәуелді аймақтарында білімді әрі саяси көзқарасы шындалған азаматтардың көбеюіне мүдделі болмауы заңды құбылыс еді.

Губернатор Тройницкийдің қазақ жастарының жоғары білім алуына кедергі жасауы бұл бір ғана емес. Ол Томск технология институтына түскен Әлімхан Ермековтің да төлемақысыз оқуын «қамтамасыз» еткен болатын. Осындай әкімшілік тарапынан жасалған кедергілерді жеңе отырып, Халел 1915 жыл университетті алтын медальмен бітіріп шығады.

Өзінің тергеу кезінде берген мәліметтеріне қарағанда, саяси көзқарасының қалыптасуына Мәскеудегі студенттік ортасы әсер еткені байқалады. Сол тарихи кезеңде Ресейдегі, әсіресе, Мәскеудегі революциялық қозғалыстардың өршуі көкірегі ояу жастарды бейжай қалдырмасы да анық еді.

Университетті тәмамдағаннан кейін Халел Ғаббасұлы Петроградтағы уақ қарыз ісі бойынша Орталық басқармада есепші (статист) қызметін атқарады. 1916 жылы Семейдегі ауыл шаруашылығына уақ қарыз беру ісімен шұғылданатын Мемлекеттік банктің Семей бөлімшесіне инспектор қызметіне ауысып келеді. Бұл мекеме сол замандағы кооператив, серіктестік сияқты ұйымдарға да кредит беретін.

Халел басқарған Мемлекеттік Банктің Семейдегі бұл филиалының атап айтарлық ең үлкен қызметі – 1918 жылы «Абай» атты әдеби, әлеуметтік журналдың шығуына қаржылай көмек көрсетіп, несие беруі болды. Бұған Жүсіпбек Аймауытұлы: «Осы журналды бастырып отырған уақ қарыз серіктестігі журналдан пайда көрейін, ақша табайын деп шығарып отырған жоқ. Халықтың көзі ашылсын, мағлұмат алып, ағарсын деп, игілік істің бірі деп, ел қамын ойлап шығарып отыр» – деген сөзі дәлел бола алады.

Халел Ғаббасұлы жалғыз «Абай» журналын ғана емес, 1917 жылдары Алашорданың газеті болған «Сарыарқаның» шығуына да қаржылай көмек жасап, біраз уақыт өз серіктестігінің баспаханасында бастырып шығарған.

Сонымен, Халел Ғаббасұлының саяси көзқарасының қалыптасуына, біріншіден, Мәскеу Мемлекеттік университетіндегі белсенді студенттік ортасы негіз болса, екіншіден, «Қазақ» газеті мен оны ұйымдастырып, қоғамдық пікір таратушы Алаш қозғалысының жетекшілері Ә. Бөкейханұлы, А. Байтұрсынұлы, М. Дулатұлы, Ш. Құдайбердіұлы, Р. Мәрсекөв, Ж. Ақбаев сынды азаматтардың ықпалы күшті болғандығын 1916 жылғы көтеріліс көрсетіп берді.

Ақ патша құлағаннан кейін Әлихан Бөкейханұлы бастаған алаш зиялылары тез арада қазақтың өз съезін өткізбек болады. Тұңғыш қазақ съезі - 1917 жылы сәуірде Орынборда өткен Торғай облыстық съезі еді. Одан кейін айдың соңында Семей облыстық съезі өтеді. Бұны ұйымдастырған қайраткерлердің бірі – Халел Ғаббасұлы. Әлихан Ермеков, Бидахмет Сәрсенов, Сатылған Сабатаев, Райымжан Мәрсекөв, Ахметжан Қозыбағаров және Шәкәрім қажы сияқты көптеген қазақ зиялылары осы съезде бас қосады.

Халел Ғаббасұлы басқарған осы съезд қазақ тарихында ерекше орын алады. Себебі, қазақ ұлтының автономиясы туралы, қазақтың мемлекеті туралы ұлы мәселелер ең алғаш рет осы жиында қарастырылған еді.

«Алаш» партиясының Семей губерниялық комитеті қазан айында ашылды. Онда партияның 15 кісіден тұратын уақытша облыстық комитеті өз жұмысын бастап, төрағасы болып Х. Ғаббасұлы сайланды. Бұл уақытта Ресейдегі саяси партиялардың талас-тартысы ушығып тұрған еді. Соны бастан-аяқ талдап, Халел Ғаббасұлы «Сарыарқа» газетінің 1917 жылғы 25 қараша күнгі санында «Мемлекет күйі» деген бас мақала жариялайды.

«Сарыарқа» газеті 1917 жылдың 15 маусымынан бастап Семей қаласында қазақ тілінде аптасына бір рет шыға бастаған. Онда халықтың тұрмыс-тіршілігін, елде болып жатқан жағдайларды кеңінен қамтыған мақалалар көптеп жарияланып тұрды. Сондай-ақ, Алашорда үкіметін құру, қазақ мемлекетінің негізін қалау секілді маңызды мәселелер

қозғаған саяси мазмұндағы мақалалар да берілді. «Алаш» партиясының қаулы-қарарлары, құжаттары жарық көрді.

Халел Ғаббасұлы 1917 жылы маусым айынан Семейде шығарыла бастаған «Сарыарқа» газетінің ұйымдастырушысы, әрі редакторларының бірі болды. Сонымен бірге ол осы газетте саяси өмірге қатысты қоғамдық-саяси мәселелерді көтерген мақалаларын жариялап тұрды. Мәселен, оның 1918 жылдың 28 қаңтарында «Сарыарқа» газетінде шыққан «Алаш автономиясы» мақаласында: «Қазақ-қырғыздың уақытша үкіметі – «Алаш-Орда» Алаш қаласына келіп, Алаш автономиясын жариялағаннан кейін қазақ-қырғыз балалары бағынған үкіметімізді осы деп сеніп, ант беріп, басқа үкіметті танымай, өз үкіметінің әмірін екі қылмай орындауы керек. Жұрт жұмылуының белгісі осы» [2], – дей келіп, сөзін Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Алаштың әнұраны» атты өлеңінің:

Алаш туы астында
Күн сөнгенше сөнбейміз!
Енді ешкімнің Алашты
Қорлығына бермейміз!!
Өлер жерден кетдік біз,
Бұл заманға жеттік біз,
Жасайды, Алаш, өлмейміз.
Жасасын, Алаш, жасасын! –

деген жыр шумақтарымен аяқтайды.

Сөйтіп, Халел Ғаббасұлы XX ғасыр басында «Серке» газетінен басталған қазақ баспасөзіндегі демократтық, ұлт азаттық рухтағы публицистиканы «Сарыарқа» газетінде редакторлық, шығармашылық істерімен одан әрі дамытты. Халел Ғаббасұлы басқарған кездегі «Сарыарқа» газетінде жарияланған келіссөздерде халықтың мақсат-мұраттарымен бірге, Алашорда өкіметі, оның ұлттық тәуелсіз мемлекет ретіндегі болашақ бағыт, бағдары да халыққа кеңінен насихатталды. Бұл орайда, жоғарыда айтылған Халел Ғаббасұлының бас мақалаларынан өзге, ел басқарған басылымның идеялық ұстанымы, ұлттық тұғыры да қазақ елінің азат таңының жаршысына айналды.

«Сарыарқа» газетінің бүгінгі күнде қанша саны сақталған, сол жайы бірер сөз айта кетсек. Дихан Қамзабекұлы өз зерттеуінде: «Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапхана қорында тарихтың тірі куәсі іспеттес бұл басылымның шамалы ғана саны бар. Мәскеу, Петербург кітапханаларындағы «Сарыарқа» газеті мұхият сақталғанмен, сандары түгел емес. 1991 жылы Ұлттық кітапханамыз Қырғызстан кітапханалары қорынан ұзақ сақталып келген «Сарыарқа» тігіндісін алдыртты» [4, 60 б.] – деген.

Біздің қолымызға тигені Халел Ғаббасұлы қол қойған он тоғыз саны. Бұл газет тігінділері Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Мұрағат қорында сақталған.

Арнайы қарастырылған Халел Ғаббасұлының ұлтжанды қайраткерлік ғұмырбаянының әдеби-көсемсөздік мұрасын оның Алаш қозғалысы және «Сарыарқа» газетіндегі еңбектерімен байланыста ала отырып, мынадай қорытынды пікірлерге топтастырдық.

Бірінші, Халел Ғаббасұлының шәкірттік, студенттік шақтардағы қоғамдық-саяси күреске араласуы – болашақ Алаш арысының ұлт азаттық жолындағы шындалу мектебі болды;

Екінші, Халел Ғаббасұлының ұлтжанды қайраткер азамат болып қалыптасуына Мәскеу университетіндегі студенттердің саяси ереуілі, халқының бодандық бұғаудағы тарихы мен күйі әсер етті.

Үшінші, алаш арыстары мен Абай тағылымының ұйытқысы болған Семейлік әдеби, қоғамдық-саяси орта оның санасына азаттық танымдарын ұялатты.

Төртінші, Халел Ғаббасұлының әдеби-көсемсөздік мұралары – ұлттық элитаның саяси-қоғамдық көзқарастарының айнасы және ұлттық әдеби-публицистикалық жанрдың жиырмасыншы жылдардағы көркемдік жетістіктерінің көрсеткіші.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің мұрағаты. 1494-іс, 315-316 парақ.
2. Қамзабекұлы Д. Әдеби-тарихи процесс: ағымдар, концепциялар (ағартушылық кезең): филол.ғыл.докт. ...автореф. - Алматы, 2001. - 49 б.
3. Ғаббасұлы Х. Алаш автономиясы // Сарыарқа. - 1918. 28 қаңтар.
4. Қамзабекұлы Д. Руханият. - Алматы: Білім, 1992. - 272 б.
5. Алаш қозғалысы (Мақалалар жинағы). Құр.: Темірбеков О. - Алматы: Алаш, 2008. - 214б.

ОӘЖ: 159.9

Абдуллина Г.К., аға оқытушы

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

СТУДЕНТТЕРДІҢ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ САНАНЫҢ ЫҚПАЛЫ

Қазақстан Республикасының президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың биылғы 2018 жылғы 10-қаңтарда «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» - атты жолдауында Елбасы адами капиталдың жаңғыруының маңыздылығын ерекшелік отыра, барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдетуді міндеттеді[1]. Ал 2017 жылғы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» - атты жолдауында еліміздің мықты, әрі жауапкершілігі жоғары Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынымыз және бұқаралық сананы қалай өзгертетініміз туралы көзқарасын ортаға салды[2]. Жолдаудың І-ші: «XXI ғасырдағы ұлттық сана туралы» бөлімінде «Жаңа тұрпатты жаңғыртудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Замана сұндырынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғы шарттарына айналдыра білу қажет» дей келе, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтардың санасын жаңғыртудың бірнеше бағыттарын атап көрсетті:

- Бәсекеге қабілет,
- Прагматизм,
- Ұлттық бірігейлікті сақтау,
- Білімнің салтанат құруы,
- Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы,
- Сананың ашықтығы.

Сананы жаңғыртуға бағытталған бағыттар бір-бірімен тығыз байланысты және бірін-бірі толықтырады: «Нақты мақсатқа жетуге, білім алуға, саламатты өмір салтын ұстануға кәсіби тұрғыдан жетілуге басымдық бере отырып, осы жолда әр нәрсені ұтымды пайдалану – мінез-құлықтың прагматизмі деген осы. Бұл – заманауи әлемдегі бірден-бір табысты үлгі. Ұлт немесе жеке адам нақты бір межеге бет түзеп, соған мақсатты түрде ұмтылмаса, ертең іске аспақ түгілі, елді құрдымға бастайтын популистік идеологиялар пайда болады».

Қазақстан Республикасының президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» - атты жолдауына байланысты адам туралы білім жүйесі ретінде гуманитарлық ғылымның маңызы шексіз артуда, әсіресе психология ғылымының орны иеленеді, себебі психологиялық заңдылықтар адам әрекетінің барлық орталарын және біз қатысатын әлеуметтік процестерді қамтиды.

Қазіргі еліміздегі түбегейлі өзгерістер республикамыздың экономикалық, материалдық күйзелістерге ұшырауы – келер ұрпақ тұлғасының қалыптасуына ғана емес,

сонымен бірге психикасының, ұлттық сана-сезімінің өзгеруіне де әсерін тигізуде. Сондықтан студенттердің рухани адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудағы ұлттық сана мәселесі аса маңызды әрі өзекті мәселелердің бірі.

Ұлттық сана-сезім мәселесіне Б.Ф.Поршнев, Г.В.Старовойтова, Г.У.Солдатова, А.О.Бороноев, В.Г.Павленко және т.б. Ресей ғалымдары өз зерттеулерін арнаған. Қазақ этнопсихологиясының қалыптасып дамуына үлкен үлес қосқан психология ғылымының докторы, профессор Қ.Жарықбаев пен О.Х.Аймағанбетова ұлттық сана мәселесіне ерекше назар аударған. Ұлттық сана дегеніміз сол ұлтты құрайтын халықтың әр адамының жеке тұрмыс-тіршілігінің сыртында өз ұлтының мүддесін, халқының тағдырын, ұрпағының болашағын ойлау қабілетінің ұлттық деңгейге көтеріліп, жалпы қоғамға тән ортақ сипатқа ие болған ұжымдық түрі, яғни ұжымдық сана. Ұлттық сана абстракты ұғым емес, ол ұлт тірлігінің тұрмыстық көрінісі, былайша айтқанда, сол ұлтты құрайтын халықтың бүкіл ғұмырнамасының, әдет-ғұрпының, салт-дәстүрінің, әдебиеті мен мәдениетінің, өнерінің, тұрмыс-тіршілігінің тарихын білу дәрежесі, яғни халықтың өзін өзі жете танып, түсінуі. Ұлттық сана ұлттық дүниетанымға негізделеді. Ал ұлттық дүниетаным дұрыс таным-түсінік арқылы өріс жайып, ұлттық дәстүр арқылы өз болмысын танытады [3, 134].

Ұлттық өзіндік сана дегеніміз–этностық сананың жоғары, күрделіленген, жетілдірілген формасы. Ұлттық өзіндік сананы ұлттық өзінің әлеуметтік-этностық мәнін танып білуі дүние жүзілік қауымдастық жүйеге өзінің орнын және қандай орын ала алатынын, адамзат тарихындағы атқарып жүрген әрекеттік рөлін және оның қандайын атқара алатынын, адамзат жасап өткен өркениетке қосқан және қоса алатын үлесін сезіп тұшынуы, сонымен қоса өзге халықтармен тең, еркін және тәуелсіз өмір сүрудің табиғи – тарихи құқығын түсінуі деп ұғуға болады. Әлеуметтік психологияда көпшілік жағдайда ұлттық өзіндік сана ұлт мүддесімен байланыстыра қарастырылады. Ол қоғамдық және халықаралық қатынастар жүйесіндегі ұлттық жағдайымен айқындалатын объективті ұлттық мүдделердің бейнесі немесе ұлттық мүдделерінің мәні және оларды іске асыруға тырысу ретінде сипатталады[4, 101б.].

Ұлттық сананың ең негізгі белгісі - әр ұлттың өзін-өзі танып білуі, өзін өзге ұлттардан айыра білуі, ұлттық мақсаттар мен мүдделерді іске асыру үшін күресу, ұлттық мақсаттар мен мүдделерді бүкіл адамзаттың мақсаттары мен мүдделеріне ұштастыра білу. Бүгінгі студент ертеңгі маман, қазіргі ғылыми-техникалық прогресс талаптарына сай еңбек ететін өзіне де өзгеге де пайдасы тиетін адам болып қалыптасуы тәрбиедегі қоғамның басты талаптарының біріне айналуға.

«Студент» термині латын тілінен аударғанда «қарқынды еңбектенуші немесе білімді қарқынды меңгеруші» деген мағынаны білдіреді. Басқа жас кезеңдермен салыстырғанда студенттік жастық шақта есте сақтау қабілеті мен зейін аударылуының, вербальды – логикалық міндеттердің ең жоғарғы даму деңгейі тән. Сондайақ студенттік кезең биологиялық, психикалық және әлеуметтік даму үрдістеріне негізделген жетістіктердің жоғарғы нәтижелерімен сипатталады.

Б.Г.Ананьев, А.В.Дмитриев, И.С.Кон, В.Т.Лисовский және т.б. ғалымдардың зерттеуі бойынша ЖОО-дағы оқу кезеңі жастық шақтың екінші кезеңі мен жеке басы ерекшеліктерінің қалыптасуы сияқты күрделі жетілу кезеңдерімен үйлесуі. Мінез-бітістері мотивтерінің саналы сипатының өсуі адамгершілік қасиеттерінің дамуын айқындайды. Жоғары сыныпта толық айқындалмаған- мақсатқа ұмтылу, шешім қабылдау, қажырлық, өзіндік дербестілік, өзін-өзі ұстай білу сияқты сапалы қасиеттер тұрақталады. Мақсат қою, адамгершілік, махаббат, адалдық сияқты моральдық мәселелерге қызығушылық жоғарлайды. Ал жас кезеңдік психология мен физиология саласының зерттеушілері 17-19 жас аралығында өз мінез-қылығын саналы реттеу қабілеті толық жетілмеген және өз іс – әрекетінің нәтижелілігін толық түсінбеу көптеген қателіктерге әкеледі деген пікірде.

Студенттік жастық шақ өз-өзіне баға беру, өз ісін талдау кезеңі. Бірақ қиялдағы «мен» образы мен нақты өмірдегі «мені» мен сәйкес келе бермеуі өз-өзіне сенімсіздік пен

сыртқы агрессияның, түсінбеушілік сезімдерге әкеледі[5]. Э.Эриксон, Джеймс Марша, Морис Розенберг сынды ғалымдар 15-18 жастағы оқушылардың өз-өзіне сенімі төмен жастардың айналасындағылардан «алшақтау», басқаларға «жалған бетін» ұсыну басым екендігін зерттеген. Олар өзіне қатысты ескеру немесе айтылған сындарды өте ауыр қабылдайды. Өз істерінің сәтсіздігіне қобалжиды, айналасындағылардың өзі туралы пікіріне қатты аландайды. Нәтижесінде ұялшақтық, психикалық оқшаулану нақты жағдайлардан өз қиялына кету байқалады. Өз-өзіне сенімсіздік деңгейі төмендеген сайын, өзін – өзін жалғызсырау деңгейі жоғарлай түседі.

Бүгінгі ЖОО-дағы тәрбие үрдісіндегі инновациялық үрдістің мақсаты - студенттердің рухани адамгершілік қасиеттерін ұлттық сана арқылы қалыптастыру, мәселесі студенттерді өмірге әзірлеу барысында жүргізілетін тәрбие жұмыстарының нәтижесінде олардың жеке басының дамуын қамтамасыз ету. Тәрбие мақсатына орай оны жүзеге асыру жолдары белгіленіп, тәрбиелік іс-әрекеттердің мазмұны анықталады, тәрбиені, тәрбиелік шараларды ұйымдастырудың нақтылы мәселелері мен әдістері қарастырылады. Тәрбие-қоғамдық құбылыс, онсыз қоғам өмірі ілгері дамуы мүмкін емес, дамымайды. Бүгінгі ҚР-дағы білім мен тәрбие берудің негізгі мақсаты-Қазақстанның егемендігін қамтамасыз ету, оны бүкіл дүниежүзі мойындап онымен тең қарым-қатынас жасау, патриотизм, Отансүйгіштік қасиеттерді қалыптастыру, саяси бостандықты қамтамасыз ететін нарықтық ірге тас қалаудың нәтижесінде экономикалық бостандыққа қол жеткізу. Осылардың барлығын жан-жақты дамыған, білімді қолынан іс келетін тұлғалар жүзеге асырады.

Қазіргі толассыз тасқындаған ақпараттар, қоғамдағы күрделі өзгерістер мен даму қарқыны ағымында өмір сүріп жатқан жастардың рухани адамгершілік қасиеттерін ұлттық сана арқылы қалыптастыру өзекті мәселе. Тек рухани адамгершілік қасиеттері жоғары, мәдениетті, парасатты қасиеттерімен дараланатындығы белгілі. Бүгінгі ұлттың руханияты тәрбиенің басты құралы ретінде пайдалану қажеттігі туып отырған кезде, халқымыздың өткенінен жан-жақты хабардар болу, ұлттық дүниетанымы, мінез-құлқы қалыптасқан, парасатты, патриот азамат тәрбиелеудің қажеттілігі туып отыр.

Ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып, сыннан өтіп келе жатқан салт-дәстүрлердің озық үлгілері жеке тұлғаның санасының жан-жақты дамуына, үлгі-өнеге, ұлттық тәрбие алуына ықпалын тигізері сөзсіз. Осы орайда ең негізгі талаптардың бірі – ұлттық қасиеттерімізді танып-білу. Сондықтан студент жастардың рухани адамгершілік қасиеттерін ұлттық сана арқылы қалыптастыруға үлкен көңіл бөлу керек. Ендеше, халық тағылымдары арқылы студент жастардың рухани адамгершілік қасиеттерін ұлттық сана арқылы қалыптастыру мәселелерін алдыңғы орынға қоюға болады. Өйткені, біз ең алдымен ертеңгі ел тұтқасын ұстар болашағымыз – жастардың санасын тәрбиелеуіміз керек, сонда ғана біз ел тағдырына, ұлт тағдырына өз үлесімізді қосамыз.

Әдебиеттер:

1. Нұрсұлтан Назарбаев, Қазақстан Республикасының Президенті «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» - атты жолдауы. // Ақиқат № 5, 2017 ж.
2. Нұрсұлтан Назарбаев, Қазақстан Республикасының Президенті «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» - атты Жолдауындағы 7 – ші бөлімі «Адами капитал – Жаңғыру негізі». 10 қаңтар 2018 жыл.
3. Жарықбаев Қ. Этнопсихология – ұлт тәрбиесінің өзегі. Алматы: «Білім», 2005.
4. Корсини Р., Ауэрбах А. Психологическая энциклопедия, М., 2011.
5. Багдасарова А. Б. Этническое сознание и самосознание. М., 2001.

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы*

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ ҚҰРЫЛУЫ

XX ғ. 80-ші жылдардың екінші жартысында күдіреті күшті КОКП адамгершілікке жат тәсілдермен жастардың бейбіт шеруін қан-жоса етіп баса отырып, өзі жіберген өкілін Қазақстандағы ең жоғарғы лауазым орындарында қалдыра алды. Қолы қанға боялған Орталық өкілі Г.Колбин шын мәнінде генерал-губернатор миссиясын атқарды. Әдеттегідей бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жаңа бастық барынша дәріптеліп, кемшіліктер бұрынғы басшыға аударыла бастады. Жаңадан сайланған КСРО халық депутаттарының І съезіне оның Халықтық бақылау комитетінің төрағасы қызметіне сайланып, Қазақстаннан кетуіне дейін осылай болды [5, 311 б.].

1987 жылы Қазақстан КП Орталық Комитеті мен Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің қазақ және орыс тілдері туралы қаулылары шықты. Осыдан бастап тіл мәселелері Қазақстанның ішкі саяси айтыстарында жиі сөз бола бастады. Жылдар бойы қордаланып қалған тілдің өзекті мәселелері баспасөзде үнемі көтерілетін болды. Нәтижесінде, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің сессиясында 1989 жылдың 22 қыркүйегінде «Қазақ КСР-ның Тіл туралы» Заңы қабылданды [12,114 б.].

1989 жылдың көктемінде Алматыда бой көтерген бұл қозғалыстың ұйымдастырушысы және идеялық жетекшісі – белгілі ақын, қоғам қайраткері Олжас Сүлейменов болды. Қозғалыс халыққа аса үлкен қасірет әкелген Семейдегі ядролық сынақ полигонын жаптыру міндетін алдына қойды. Сонымен қоса, бұл саяси ұйым “5-5” формуласы бойынша әлемдегі аса ірі полигондардың бірін жою, әскери мақсаттағы – ядролық соғыс қаупін ыдырату сияқты ғаламдық мәселелерді көтерді. Ізгі ниеті мен алға қойған мақсатының айқындығы және ұйымдастырушыларының батылдығы мен саяси көрегендігінің арқасында “Невада-Семей” аз уақыт ішінде бұқара арасында кең танымал жалпыхалықтық қозғалысқа айналды. Полигонға қатысты кұпияларды ашу, тұрғындар шеккен залалдың орнын толтыру мақсатымен қозғалыс белсенділері түрлі шаралар – митингілер, шерулер, республикалық және халықаралық шеңберде ғылыми мәслихаттар ұйымдастырды [74, 23 п.].

Семей полигоны мәселесін бірінші рет ресми деңгейде ХІХ Бүкілодақтық партия конференциясында Н.Ә. Назарбаев көтерді. “Невада-Семей” қозғалысы халықаралық бейбітсүйгіш антиядролық қозғалыстармен, ұйымдармен байланыс орнатты (АҚШ, Жапония, Германия, Венгрия, Монғолия, Франция). 1989 ж. қарашада Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің сессиясы Семей полигонын тез арада тоқтату туралы КСРО Жоғарғы Кеңесіне өтініш жасап, қаулы қабылдады. Кеңес Одағының құрсауынан босағаннан кейін, 1991 ж. Қазақстан республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев бірден, Семей полигонын жауып, елімізді «ядролық қарусыз ел» ретінде жариялады [75, 13-15 пп.].

1990 жылы жазда азаматтық «Азат» қозғалысы, «Бірлік» қозғалысы және т.б. ұйымдар саяси сахнаға шықты. «Азат» азаматтық қозғалысы саны жағынан көп ұйым болды. 80-жылдардың аяғында қазақ тілінің жанашырлары әр жерде ұйымдасқан түрде әрекет ете бастады. Мұның арты республикалық Қазақ тілі қоғамын құруға алып келді [5].

1991 жылдың күзіне қарай алғашқылардың бірі болып – «Азат» азаматтық қозғалысынан шыққан Қазақстан Республикалық партиясы (ҚРП) құрылды. Қазақстан Социал-демократиялық партиясы (ҚСДП) да осы тұста бой көтерді. Жастардың шағын тобы бірігіп, өздерін «Алаш» партиясы деп атады. 1986 жылғы Алматыдағы толқуға қатысқаны үшін жазаланғандар «Желтоқсан» партиясын құрды [76].

1990 жылдың аяғына таман Қазақстандағы саясаттанған қоғам бірлестіктерінің саны жүзден асып кетті. 1991 жылдың маусымында «Қазақ КСР-індегі қоғамдық бірлестіктер туралы заң» қабылданды. Республикада шын мәніндегі пікір алуандығы көрініс беретін, көппартиялық саяси құрылымның негізі қалана бастады.

1985 жылдан басталған қоғамдық-экономикалық өмірді қайта құру, горбачевтік социализмді «жанарту» әрекеттері ешқандай оң нәтиже бермеді, КСРО-ны төніп келе жатқан терең дағдарыстан құтқара алмады және құтқара да алмайтын еді. Керісінше, кеңестік әміршіл-әкімшіл жүйе тоқырауға ұшырап, қоғамның барлық салаларын қамтыған дағдарыс одан әрі тереңдей түсті.

Елдегі мемлекеттік өкімет билігі мен экономиканың шұғыл күйреуі жағдайында 1990 жылы 25 қазанда республика Жоғарғы Кеңесі Қазақ КСР-інің мемлекеттік егемендігі туралы декларация қабылдады [77, 3-7 бб.]. Мемлекеттік егемендіктің жариялануы – республика өміріндегі аса маңызды саяси оқиға болды. Егемендік туралы құжатта Қазақстанның алдағы уақытта ұстанатын бағыттары белгіленді. Орналасқан аумағына, оның қойнауына, суына басқа да табиғи ресурстарына республика ерекше меншік құқығын жариялады. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктері көрсетілді.

1990 жылдың жазына қарайғы кезеңдегі саяси оқиғалар тағы сол КСРО-ның тағдырына қатысты өрбіп жатты. Егеменді республикалар енді одақтық шарт қабылдау мәселесіне келіп тірелді. Одақтас республикалардың егемендікке деген жаппай ұмтылысы – 1991 жылдың сәуірінен маусымына дейін Мәскеу түбіндегі Ново-Огареводағы президент резиденциясында одақтас республика басшыларының бірнеше дүркін басқосуларына алып келді.

Ново-Огаревода 1991 жылы 23 сәуірде РКФСР, Украина, Қазақстан, Беларусь, Өзбекстан, Әзербайжан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түркменстан басшылары кездесіп, нәтижесінде «9+1» деп аталатын жаңа Одақтық шарт дайындалды. Бұл одақ енді Кеңестік Егеменді Республикалар Одағы деп аталатын болды. Құжатта мемлекеттердің егемендігі, одақтық өкімет орындарының қайта сайлануы мен одақтық жаңа Конституцияның қабылдану қажеттілігі айтылды. Мәлімдеменің мәтінінде болашақ Одақ турасында «КСРО» деген түсінік аталынбады.

Бұдан кейінгі оқиғалардың бәрі осы одақтық шарттың жасалу және қабылдану мәселелеріне байланысты өрбіді. Әсіресе, Егеменді мемлекеттер одағы тұрақтылығының кепілдіктері туралы Россия Федерациясы мен Қазақстан басшылары бірлескен мәлімдеме жасайды [78, 18-19 пп.]. Алайда тағдыр бұл одақтың бұдан былай өмір сүруін қаламапты. Шарттың жобасы Одақтың кейбір басшыларына өрескел қателік болып көрінсе керек. Осындай қайшылықты жағдайдағы Н.С.Хрущевты орнынан алғандай, мемлекеттік төңкеріс жасау жобасына итермеледі. Ақыры, олар республикалар өкілдерінің шартқа қол қоюға жиналуына үш күн қалғанда мемлекеттік төңкеріс әрекетін жасады. Тарихта тамыз бүлігі деп аталған бұл акцияны ұйымдастырушылар өздерін "Кеңес басшылығы" деп атап алдарына керегесі босап, шаңырағы шайқалған КСРО-ны қалпына келтіруді мақсат етіп қойғандарын мәлімдеді. 1991 жылы 19 тамызына қараған түні – КСРО президенті М.С.Горбачев Қырымдағы Фороста демалыста жүрген жерінде биліктен кетті [12,121 б.].

Сол жылғы 20 тамыз күні Н.Ә.Назарбаев жаңа мәлімдеме жасап, төтенше жағдай жариялау елдің негізгі заңына сәйкес емес, сондықтан да үш адамнан тұратын "басшылықтың" жарлықтары мен басқа құжаттарының заңды күші жоқ, сонымен қатар олар республикалардың мемлекеттік егемендік туралы декларацияларын аяққа басу болып табылады деп жариялады [79]. Тек жоғары шеңді әскерилер мен партиялық номенклатураның басындағы топтар ғана қолдаған, халық бұқарасы тарапынан қарсылыққа кезіккен ТЖМК 1991 жылғы 21 тамызда толық жеңіліс тапқан болатын. Бұл оқиға 70 жылдан астам өмір сүрген "қызыл империяның" біржола құлауын тездетті. 1991 жылы 20 тамызда қол қойылуға келісілген жаңа одақтық шарттың енді қажеті болмай қалды. Жекелеген республикалардың басшылары орталықтан алыстау үрдісін-күшейтіп, шын мәніндегі егемендік жолында батыл қадамдар жасай бастады. Бүлік басылған соң, тамыздың 24-і күні

республиканың Жоғарғы Кеңесі «Ағысдағы кезенді бағалау және егемендікті нығайтуға байланысты шаралар туралы» қаулы қабылдады. «Тамыз бүлігі» республика басшыларын бұдан әрі жауапкершілікті өз мойнына алудың қажеттілігіне көзін жеткізді. Тамыз оқиғаларынан соң тағы жүз күн М.С.Горбачев КСРО-ның шартты түрде Президенті болып қала бергенімен, ештеңе өзгерте алмады.

1991 жылы тамыздың 23-інде Н.Назарбаев КОКП Орталық Комитеті Саяси Бюросының құрамынан шығатыны жөнінде мәлімдеді. Кейіннен Қазақстан Компартиясының өзі де тұтастай КОКП-ның құрамынан шықты. 1991 жылы тамыздың 28-інде өткен Қазақстан КП Орталық Комитетінің пленумында сөз сөйлеген Н.Назарбаев: "КОКП өзінің орталық басшылығы арқылы халықтық абройынан айырылды, - дей келіп, - біртұтас құрылым ретінде ол енді жоқ біздің Орталық Комитетте Қазақстан Компартиясы да бұрынғы күйінде қала алмайды" [80, 142-143 бб.],- деп көрсетті. Пленум Қазақстан Компартиясының төтенше съезін шақыруды ұйғарды. Төтенше съезд 1991 жылы қыркүйектің 7-сінде болды". Ұзаққа созылған айтыс-тартыстан соң съезд Қазақстан Компартиясын тарату, оның орнына жаңа партия құру туралы шешім қабылдады. Жаңа ұйым "Социалистік партия" деп аталатын болды..

Осыған орай Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі 1991 жылы қазанның 16-сында қаулы қабылдады. Бұл қаулы бойынша президенттікке кандидаттарды тіркеу қарашаның 10-ына дейін, ал сайлау желтоқсанның 1-күні өтетін болып белгіленді"[81]. Республика тұрғындарының ішінде сайлау құқығы барлардың 88,23%-і дауыс беруге қатысып, олардың 98,78%-і Н.Назарбаевты жақтап дауыс берді [82]. Желтоқсанның 10-ы күні Н.Ә.Назарбаев Республика сарайында салтанатты түрде ант беріп, Қазақстан Республикасының халық сайлаған Президенті ретінде ресми іске кірісті [83, 22 п.].

Өмір Президент Н.Ә.Назарбаевтың алдына күрделі міндеттер қойды: Қазақстан экономикасының біржақты шикізаттық-өндірушілік бағыты, соның әсерінен өзгелерге қатты тәуелділігі, өнеркәсіпті қалалардағы экономиканың негізгі тұтқаларына ие болып отырған топтардың қысымы, нарық қатынастары тудырып отырған қиындықтар, т.б. Президент болып сайланғаннан кейін ол ұлтаралық араздықтың алдын алуға бар жігерін жұмсады. Көп ұлтты Қазақстан жағдайында бұл ең басты нысана еді.

1991 жылы 10 желтоқсан күні республика атауын өзгерту туралы заң қабылданды. Бұдан былай Қазақ Кеңестік Социалистік республикасы Қазақстан Республикасы (Қазақстан) деп аталатын болды [83, 20 п.]. Қазақ елі коммунистік тоталитарлық режим тұсында таңылған "кеңестік социалистік" айдарынан біржола құтылды. Бұл да тәуелсіздікке барар жолдағы бір маңызды баспалдақ іспетті еді.

1991 жылдың желтоқсанына дейін бұрынғы КСРО-ның қарамағында болған республикалардың бәрі мемлекеттік тәуелсіздігін жариялаған болатын. Қазақстанның саяси қайраткерлері Кеңес Одағының ыдырау, тарқау процестеріне белсенді араласты.

Осы кезеңде Қазақстанның тәуелсіздік алуына қарсы күштер белең алып, Орыс автономиясын құру немесе солтүстік облыстарды Ресейге қосу "идеялары" қылаң берді. Тәуелсіздік туралы заңды талқылау кезінде Жоғарғы Кеңес мінберінен: "Тәуелсіздік туралы заң қабылдаудың қажеті не?", "Бұрынғы империя жоқ сонда Қазақстан кімнен тәуелсіз болғысы келеді?", "Мұны халық шешсін, референдумға салайық" - деген сияқты ұсыныстар мен талаптар алға тартылды. Осындай өрепкіген саяси ахуалдың қалыптасуына диссидент жазушы А.Солженицынның "Біз Ресейді қалай құрамыз?" деген шулы мақаласы жел бере түскен еді [85].

1991 жылдың аяғына қарай Қазақстанның тәуелсіздігін жариялауға болатын қолайлы жағдай қалыптасты. Дүние жүзіндегі және бұрынғы КСРО-дағы саяси ахуал – 1991 жылғы тамыз бүлігі және оны ұйымдастырушылардың жеңілуі, КСРО-ның өмір сүруін тоқтатуы, ТМД-ның құрылуы, одақтас республикалардың жеке мемлекет болып бөлініп шығуы Қазақстанның да тәуелсіздігін жариялауын тездетті. Бұл жерде өзге республикалардың бәрінің дерлік, соның ішінде Ресейдің өзінің мемлекеттік тәуелсіздігін жариялауы шешуші рөл атқарды. Ақыры тамыз бүлігінен кейінгі төрт ай ішінде аса шиеленіскен саяси күрес

үлкен тарихи маңызы бар ұлы оқиғамен аяқталды. 1991 жылы желтоқсанның 16-сында "Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңы" қабылданды. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі жарияланды [86]. Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздігін жариялаудың тарихи маңызы өте зор. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігін жариялауы қазақ халқының тарихындағы шын мәніндегі ұлы оқиға болды. Ұлттық тіл, мәдениет, дәстүр, мораль қайта жанданып, сырттай кедергісіз, өзінің табиғи даму жолына қайта түсуіне жол ашылды. Ұлттық зиялы қауымының қалыптасуына және дамуына жағдай жасалды. Большевиктер билеген жылдарда еріксізден шет елдерге тентіреп кеткен Қазақстан азаматтарының тарихи отанына қайта оралуына жол ашылды. Қазақ ұлты қайта түледі. Әлем халықтарымен терезесі тең, іргелі ел болу құқығына қолы жетті.

Қорыпындылай келгенде, жаңа мыңжылдықтың қарсаңында Қазақстан тәуелсіздігін жариялап, егемен ел атанды. Тәуелсіздікке қол жеткізу арқылы қазақ халқы ғасырлар бойы армандаған «мәңгілік ел» орнату туралы ұлы мұратын ақиқатқа айналдырып, төрт құбыласы тең, шекарасы айқындалған, қазығы берік толыққанды мемлекет қалыптастырды. Бұл-халықтың өршіл рухы мен өшпес жігерінің жеңісі еді. Қазақ халқы дербес мемлекет құрудың сан ғасырлық сатысынан өтті. Тамырын тереңге тартқан қазақ халқы жеке ел болып, дербес мемлекет құрғанға дейін талай белестерден аман өтті. Тарихы талқыға түсіп, шындалған Ұлы дала тағдыры ортақ алуан ұлыстың құтты қонысына айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мусин Ч. Қазақстан тарихы, Алматы, 2003 ж., 327 б.
2. Аяған Б.Ғ, Әбжанов Х.М, Махат Д.А., Қазіргі Қазақстан тарихы Алматы 2010ж.,417бет.
3. ҚР ПМ. Қ.7; т.1, іс 55.
4. ҚР ПМ. Қ. 7; т.2, іс 44.
5. Қазақстан тарихы. (Көне заманнан бүгінге дейін) том 5, Алматы, 2010 ж., 365 бет.
6. Қазақ Советтік Социалистік Респ-сы Жоғарғы Советінің Ведомстары, 1990 жыл, № 44.
7. ҚР ПМ. Қ.7; т.1, іс 399.
8. //«Лениншіл жас», 20 тамыз 1991 ж.
9. Қазақтар. 9 томдық анықтамалық. 1-т., - Алматы, 2003.
- 10.// «Егеменді Қазақстан», 5 желтоқсан 1991 ж.
11. ҚР ҰМ. 2-қ., 1-т., 1-іс.
12. Қорғасбеков А, Қазақстан тәуелсіздік жолында//Заң газеті,2010жыл, 16 желтоқсан, 2 бет.
13. //«Егеменді Қазақстан», 17 желтоқсан 1991 ж

Рахымжанова С.А., ст. преподаватель, магистр филологии
Алина Г.М., ст. преподаватель, кандидат филологических наук

Государственный медицинский университет г. Семей

Нугуманова Б.Б., преподаватель

Казахский гуманитарно - юридический инновационный университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Как известно, основу инновационных образовательных технологий, применяемых в учебном процессе, должен составлять социальный заказ, профессиональные интересы будущих специалистов, учет индивидуальных, личностных особенностей студентов [1].

Поэтому при подготовке специалистов в высшей школе применение инновационных форм и методов необходимо органично сочетать с прагматическим пониманием целей и задач обучения и подготовки кадров. В современной психолого – педагогической литературе отмечается, что инновационные методы получают отражение во многих технологиях обучения, направленных на развитие и совершенствование учебно – воспитательного процесса и подготовку специалистов к профессиональной деятельности в различных сферах жизни современного общества [2].

Эффективными формами учебной работы по внедрению в образовательный процесс инновационных процессов и формированию ключевых профессиональных компетенций будущих специалистов является применение различных активных форм и методов обучения: создание проектов, подготовка публичных выступлений, дискуссионное обсуждение профессионально важных проблем, обучение в сотрудничестве, создание проблемных ситуаций, подготовка профессионально направленных видеофильмов и презентаций и т. д. Переход от информационно – объяснительного обучения к инновационно – действенному связан с применением в учебном процессе новых компьютерных и различных информационных технологий, электронных учебников, видеоматериалов, обеспечивающих свободную поисковую деятельность, а также предполагает развитие и личностную ориентацию [3].

Внедрение новых образовательных технологий является требованием современности. Современному обществу необходимы образованные, квалифицированные специалисты, отличающиеся мобильностью, динамизмом, конструктивностью, уважающие культуру, научные достижения, традиции других народов.

В структуре системы высшего медицинского образования произошли значительные изменения. Они и диктуют необходимость пересмотреть структуру и методику преподавания русского языка, то есть те способы и методы, которыми мы пользовались, уже не отвечают образовательным требованиям при новых технологиях.

Работа студентов в творческом режиме ориентирована на перевод потенциальных возможностей студента в актуальные.

Такая работа бывает успешной, если она опирается на инноватику, обеспечивающую функционирование поисково-технологической модели занятия, проводимого на организационном, материально-дидактическом и структурном уровнях.

Методика использования инновационного способа организации учебного материала и инновационных дидактических средств позволяет более интенсивно развивать креативный потенциал личности.

Исходя из вышенаписанного, можно отметить разнообразные инновационные технологии. Такие как, TBL, PBL, CBL, имитационные методы активного обучения, метод проектов, сотрудничество в обучении, креативное обучение, интегрированные занятия, которые способствуют активизации учебного процесса, эффективному использованию всех рычагов познавательной деятельности студентов. В связи с этим, преподаватели русского языка в медицинском вузе, разработали и внедрили в учебный процесс все возможные виды новых образовательных технологий. Это занятия с использованием инновационных технологий CBL и TBL с горизонтальной интеграцией (русский язык + коммуникативные навыки, русский язык + экология, русский язык + латинский язык), вертикальной интеграцией (русский язык + стоматология, русский язык + инфекционные болезни, русский язык + введение в клинику, русский язык + акушерство и гинекология, русский язык + неврология). Интеграция двух дисциплин на практическом занятии дает возможность для самореализации, самовыражения, творчества педагога, раскрытия его способностей. Форма проведения занятий нестандартна, интересна. Занятия с использованием интегрированного подхода раскрывают значительные педагогические возможности, ощутимо повышают познавательный интерес.

Таким образом, инновационные технологии, которые мы сегодня рассмотрели, существенно обогащают методы работы со студентами. На смену монотонной работе приходит интеллектуальный творческий поиск, в процессе которого формируется личность нового типа, активная и целеустремленная, ориентированная на постоянное самообразование и развитие.

Список использованной литературы:

1. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика // Народное образование. – 2010. – № 6. – С.182-188.
2. Симоненко Н.Н. Управление образовательными услугами с применением инновационных методов обучения // Вестник Тихоокеанского государственного университета. – 2012. - №2.
3. Скрипко Л.Е. Внедрение инновационных методов обучения: перспективные возможности или непреодолимые проблемы? // Менеджмент качества. – 2012. - №1. – С.76-84

УДК 334.723

Дюсембинова Ж.С., докторант
Уанова Ж.М., ст. преподаватель, магистр

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Республика Казахстан*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

Рациональное использование бюджетных средств на практике осуществляется на основе заранее определенных законом принципов. К данным принципам относятся целевое распределение бюджетных средств, высокоэффективное их использование, соблюдение режима экономии, а также бюджетной дисциплины, условия повышения их эффективности. Соблюдение этих принципов создают большие возможности для эффективного, рационального и бережного использования бюджетных средств. [1]

В данной статье, объектом исследования эффективности использования бюджетных средств, будет КГКП «Музыкальное училище имени Мукана Тулебаева», которое является

юридическим лицом в форме казенного Объекта, обладающим государственным имуществом на оперативном управлении.

Для более детального анализа деятельности Объекта следует дать оценку его основным социально-экономическим показателям. Этот анализ проведем при помощи следующей таблицы и других разделов финансового анализа.

Таблица 1 - Основные показатели деятельности Объекта

Наименование показателя	2014-2015 годы	2015-2016 годы	2016-2017 годы	Темп роста 2017 г к 2015 г, %
Общие сведения				
Контингент студентов всего, чел:	329	300	294	89,4
в т.ч. удельный вес на базе основного среднего образования, %	74,5	75,0	78,6	105,5
удельный вес на базе общего среднего образования, %	25,5	25,0	21,4	83,9
доля обучающихся на государственном языке, %	76,6	81,3	82,7	107,9
доля обучающихся на русском языке, %	23,4	18,7	17,3	74,1
Выпуск учащихся, чел	71	78	76	107,0
удельный вес, %	21,6	26,0	25,9	119,8
Доля получивших диплом с отличием, %	25,4	20,5	36,8	145,3
Доля трудоустроившихся учащихся, в выпуске, %	38,0	46,2	86,8	228,4
Численность и состав педагогических работников				
Всего работников, чел	126	126	128	101,6
удельный вес имеющих высшее образование, %	85,7	86,5	86,7	101,2
удельный вес преподавателей высшей категории, %	38,9	37,3	37,5	96,4
удельный вес преподавателей первой категории, %	11,1	12,7	11,7	105,5
удельный вес преподавателей второй категории, %	26,2	31,7	28,1	107,4
удельный вес преподавателей без категории, %	23,8	18,3	22,7	95,2
Материальная и социальная база				
Библиотечный фонд всего, экз.	38397	38466	38466	100,2
в т.ч.:				
- учебников, экз.	34572	33765	34639	100,2
-учебно-методическая литература, экз.	3758	800	3446	91,7
Полезная учебная площадь в расчете на 1 обучающегося, м2	15,2	16,6	17,0	111,9
Обеспеченность детей:				
Спортзалом	1	1	1	100,0
актовым залом	1	1	1	100,0
Столовой	1	1	1	100,0
Количество учебных кабинетов, ед	88	88	55	62,5
компьютерных классов, ед		1	1	0,0
Количество компьютеров, используемых в учебном процессе, ед	17	17	12	70,6
из них имеют доступ к сети Интернет, ед	12	12	1	8,3
Количество комплектов интерактивного оборудования	1	1	1	100,0
Численность среднего медицинского персонала, человек	1	1	1	100,0

Примечание: таблица составлена авторами на основе отчета об исполнении плана развития КГКП «Музыкальное училище имени Мукана Тулебаева» на 2015-2017 годы [2]

По данным таблицы видно, что контингент студентов за исследуемый период имеет тенденцию снижения, так в 2016-2017 учебном году по сравнению с 2015-2016 учебным годом он снизился на 1,6%. Большинство обучающихся на государственном языке, их доля составляет 82,7% при этом она растет с соответствующим уменьшением доли обучающихся на русском языке. Выпуск студентов растет, также выросло количество получивших диплом с отличием и устроившихся на работу, что свидетельствует о повышении качества оказываемых образовательных услуг и востребованности на рынке труда выпускников Объекта. Об улучшении качественных показателей также свидетельствует рост доли преподавателей с первой и второй категорией с соответствующим снижением доли преподавателей без категории. Что касается материальной и социальной базы Объекта, то виден не значительный рост обеспечения обучающихся библиотечным фондом. Все необходимые объекты инфраструктуры, а именно столовая, спортзал, медицинский кабинет - имеются. Однако, видим не значительное число компьютеров, занятых в учебном процессе, при этом их количество снижается на 5 ед. или 29,4%. Снижение количества учебных кабинетов в исследуемом периоде на 37,5% свидетельствуют о уменьшении обеспеченности учебными кабинетами обучающихся, что может негативно сказаться на качестве образовательных услуг.

Доходы Объекта в основном формируются из сумм, оплачиваемых с бюджета в рамках бюджетных программ ГУ «Управление образования Восточно-Казахстанской области».

Далее, рассмотрим некоторые экономические результаты деятельности Объекта, характеризующие динамику полученных доходов и их структуру, что позволит выявить перспективные направления деятельности.

Таблица 2 - Динамика основных показателей доходов Объекта и их структура

Показатель	2015 год		2016 год		2017 год		Темп роста 2017/2015 в %	
	тыс. тенге	уд. вес, %	тыс. тенге	уд. вес, %	тыс. тенге	уд. вес, %	тыс. тенге	уд. вес, %
Доход от реализации услуг	228465	100	325663	100	387080	100,	158615,5	169,4
в т.ч:								
Госзаказ	228465	100,0	324 064	99,5	315 160	81,4	86695,00	137,9
Прочие доходы		0,0	1 599,00	0,5	71920,50	18,6	1599,00	100,0
Всего	228465	100	325663	100	387080	100	88294	169,4

Примечание: таблица составлена авторами на основе отчета об исполнении плана развития КГКП «Музыкальное училище имени Мукана Тулебаева» на 2015-2017 годы [2]

По данным таблицы видно, что в исследуемый период доходы от реализации услуг в целом выросли на 69,4%, в том числе за счет роста доходов по государственному заданию (по бюджетной заявке) на 37,9%. Прочие доходы в 2017 году выросли по сравнению с 2015 годом 71920,5 или 100%, что является положительным, так как рост прочих доходов может способствовать уменьшению финансового бремени для государственного бюджета. Наибольший удельный вес в структуре доходов занимает государственный заказ (по бюджетной заявке) - 81,4% в 2017 году, что ниже чем в 2015 году на 18,6 %, с соответствующим ростом удельного веса прочих доходов на 18,6%. В целом, доходы Объекта растут, но имеющие расходы не дают возможности для получения стабильной

прибыли, что является не благоприятным. Поэтому необходимо детально изучить расходы Объекта.

Экономическая эффективность любого вида деятельности, в том числе и в образовании, представляет собой соизмерение полезного результата (эффекта, выигрыша, прибыли, дохода) с затратами, ценой которых он достигнут. Экономическая эффективность может быть абсолютной и относительной. Абсолютная эффективность рассчитывается как разность между полученным экономическим эффектом и затратами; относительная эффективность - как отношение экономического эффекта к затратам.

Таблица 3 - Динамика абсолютной и относительной экономической эффективности Объекта

Наименование показателя	2015 год	2016 год	2017 год	Темп роста 2017 г к 2015 г, %
Доход от реализации услуг, всего тыс.тенге	228 465,00	325 663,00	387 080,50	169,4
Себестоимость реализованных услуг, тыс.тенге	228 465,00	325 663,00	387 080,50	169,4
Абсолютная эффективность, тыс.тенге				0,0
Относительная эффективность, тенге (коэффициент)	1,00	1,00	1,00	100,0

Примечание: таблица составлена авторами на основе отчета об исполнении плана развития КГКП «Музыкальное училище имени Мукана Тулебаева» на 2015-2017 годы [2]

По данным таблицы видно, что не смотря на имеющиеся доходы, расходы предприятия равны получаемым доходам, что привело к нулевой прибыли за исследуемый период, т.е. предприятие и не прибыльно и неубыточно. Такая тенденция не благоприятна, так как нет ни абсолютной и относительной эффективности.

Анализ эффективности использования ежегодно выделяемых бюджетных средств, в рамках государственного заказа на предмет их целевого использования и освоения проведен на основе данных предоставленных 2015-2017 годы.

В следующей таблице представлены данные по использованию бюджетных средств, выделенных Объекту за 2015-2017 годы.

Из данных представленных в таблице 29 видно, что за 2015-2017 годы Объектом в целом освоение средств республиканского и местного бюджетов в совокупности составляет 100%. Бюджетные средства используются на покрытие расходов, связанных с профилем деятельности Объекта.

Таблица 29. Информация о финансировании Объекта, тыс. тенге

Показатель	2015 год			2016 год			2017 год		
	по плану	Фактически и	выполнение	по плану	фактически и	выполнение	по плану	фактически и	% выполнение
За счет средств местного бюджета									
Оплата труда	142460	142460	00	125536	125536	00	202560	202560	100
Компенсационные выплаты	5200,0	5200,0	00	8600,0	8600,0	00	8800,0	8800,0	100
Социальный налог	7050,0	7050,0	00	6500,0	6500,0	00	14200,0	14200	100

Социальные отчисления	4700,0	4700,0	00	4000,0	4000,0	00	7800,0	7800,0	100
Приобретение медикаментов	15,0	15,0	00	235,0	235,0	00	55,0	55,0	100
Приобретения прочих запасов	600,0	600,0	00	3500,0	3500,0	100	7100,0	7100,0	100
Оплата коммунальных услуг	4250,0	4250,0	00	7100,0	7100,0	00	5500,0	5500,0	100
Оплата услуг связи	350,0	350,0	00	300,0	300,0	100	300,0	300,0	100
Оплата прочих услуг и работ	1700,0	1700,0	00	5500,0	5500,0	100	8450,0	8450,0	100
Материально-техническое оснащение							10000	10000	100
Трансферты физ. лицам	2300,0	2300,0	00	2500,0	2500,0	00	2650,0	2650,0	100
Стипендия	33500,0	33500	00	48210,0	48210	00	47745	47745	100
Капитальный ремонт							71920,5	71920	100
За счет средств республиканского бюджета									
Оплата труда	15820,0	15820	00	89583,0	89583	00			
Социальный налог	2750,0	2750,0	00	5500,0	5500,0	00			
Социальные отчисления	1200,0	1200,0		3500,0	3500,0				
Стипендия	6570,0	6570,0	00	13500,0	13500	00			
Итого	228465	228465	00	324064	324064	00	387080	387080	100

Примечание: таблица составлена авторами на основе плана развития и отчета об исполнении плана развития КГКП «Музыкальное училище имени Мукана Тулебаева» на 2015-2017 годы [2,3]

По данным отчетности Объекта, расхождений в планировании с фактическими показателями по всем видам финансирования, как из местного, так и из республиканского бюджетов нет. По всем позициям план финансирования выполнен на 100%.

В целом, Объект использует бюджетные средства по назначению и согласно специфике деятельности.

Список использованной литературы:

1. Шарпова М. А. Рациональное использование бюджетных средств и условие повышения их эффективности // Молодой ученый. — 2016. — №10. — С. 937-939.
2. Отчет об исполнении плана развития КГКП «Музыкальное училище имени Мукана Тулебаева» на 2015-2017 годы
3. План развития КГКП «Музыкальное училище имени Мукана Тулебаева» на 2015-2017 годы

Сабырбай Б.Е., оқытушы, әлеуметтік ғылымдарының магистрі,
Оразғалиева Г.З., Аманбаева Д.С.

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Мемлекеттік Университеті
Қарағанды қ., Қазақстан*

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ЖОО-ДА ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Рухани жаңғыру еліміздегі білім беру жүйесінің басымдықтары мен оған жеткізетін жолдарын айқындап, көзделген жұмыстардың барынша тиімді жүзеге асыратындығын дәлелдейді. Бұл мәселелер Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында жан-жақты талқыланған [1].

Атап айтқанда, «Латын әліпбиіне көшу», «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық», «Туған жер», «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы», «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет», «Қазақстандағы 100 жаңа есім», «Цифрлы Қазақстан» жобалары қоғамнан қолдаушылық тапқан болатын. Қай жобаны алып қарасақ та ұлттық бейбітшілікті, ұлттық менталитетімізді сақтауға бағытталғаны айқын.

Қазіргі таңда жоғары білім беру саласында «үш сатылы білім беру» жүйесі енгізілді. Басты өзгерістердің бірі ретінде мемлекеттік білім мекемелерімен қатар, елімізде жеке меншік, шет мемлекеттермен бірлескен оқу орындары ашылды, академиялық-ұтқырлық бағдарламасын жүзеге асыру нәтижесінде алдыңғы қатарлы шет мемлекеттердің оқу орындарында оқуына студенттерге мүмкіндік берілді.

Жалпы бүгінде біздің қоғамымызға мемлекеттік билік ұйымдарының саяси шешімдерінің сипаты мен мазмұнына ықпал ете алатын «шығармашылық сипаттағы» мамандар қажет. Қазіргі заманғы институттар өз-өздерінен қызмет істей алмайды, себебі оларға әлеуметтік, экономикалық және саяси мінез-құлық сипаты сай келетін адамдар керек. Кез келген қоғамдағы әлеуметтік-саяси модернизацияның екінші жағы «қазіргі адам» түсінігіне сай келетін мінез-құлық моделін қалыптастыру. Дәл осындай адамды қалыптастыруда жоғары оқу орындары маңызды рөл атқарады. Демек сапалы, білімді де білікті маман дайындау міндеті осы жоғары оқу орындарының оқытушыларының мойнында. Сондықтан заман талабына сай білікті де білімді, сапалы мамандарды дайындау оқытушылардан да ізденімпаздықты, шығармашылықты талап етіп отыр.

Осы тұрғыдан алғанда, білім алушының өзіндік ізденуіне, өзіндік ой қорытып, жан-жақты дамуына, кез келген мәселені өзбетінше шешуге, сонымен қатар, ұжымда өзін-өзі ұстай білуге, жеке тұлғалық қасиеттерін айқын танытуға, өзін және өзгені әділ бағалауға, басқаның пікірімен санасуға, өзара тіл табысуға бейімдеп, кәсіби құзыреттіліктерін дамытуда оқу және тәрбие – өзара байланыста қарастырылады. Қазіргі қоғамда шынайы мәдениеттің белгісі білімділік, қарапайымдылық, ұстамдылық, қанағатшылдылық, үнемшілдік сияқты қасиеттермен жіктеліп, білім алуда салауатты өмір салтын ұстана отырып, кәсіби тұрғыдан даму барысында ғылымды ұтымды пайдалану болып табылады. Бұл заманауи әлемдегі оқу мен тәрбие үдерісіндегі бірден бір табысты үлгі.

Жалпы педагогикалық үдерістің аталған екі қызметінің арасындағы принциптік айырмашылық: оқу барысында білім алушы әртүрлі ғылымдар негізін меңгереді, ал тәрбие үдерісі білім алушының тұлғалық сапа-қасиеттерін қалыптастыруға бағытталады. Озық жетістіктерді тиімді пайдаланып, әдістердің маңызды сипаттамаларын нақтылау үшін М.Я. Бубердің тұжырымдамасы негізінде талдасақ, тәрбиені диалогтық процесс ретінде қарастыруға болады. Диалогтық білім беру оқытушы мен білім алушы арасындағы рухани байланысты білдіреді (қабылдауды қоса алғанда). Оқытушы білім алушыға жеке тұлға ретінде оның мүмкіндігі мен қабілетіне қарауы керек. Білім алушыны серіктесі ретінде

кабылдағанда ғана, оқытушы тәрбиеленушінің бойында оқытушыға деген өзіндік көзқарасын қалыптастыра алады [2].

Тәрбиелеу үдерісінде тұлғаның дамуына және қалыптасуына негізгі жағдайларды жасай отырып, ынталандыру және жұмылдыру әдістерін ұтымды үйлестіре тәрбие беру арқылы өзіне деген сенімін арттырып, өзін-өзі тәрбиелеуге икемдейміз. Болашақ кәсіби маман даярлауда бинарлық тәрбие беру арқылы, өзара бірлесіп әрекеттесу нәтижесінде, көптеген ортақ нәтижелерге жетуге болатынын айқын аңғаруға болады.

Барлық деңгейдегі білім берудің басты мақсаты негізінен, білім алушыларға шетел тілін үйрету кезінде Қазақстан Республикасының және оқытылатын тіл бойынша елдердің қоғамдық-саяси ахуалымен, әлеуметтік-экономикалық, мәдени өміріндегі тың ақпараттармен, ғылыми және инновациялық қызмет саласындағы жетістіктерімен, оқу-білім және тәрбие берудегі оң қадамдарымен салыстыра және салғастыра таныстыру болып табылады. Бір сөзбен айтқанда, бұл мақсат «Білім беру бағдарламасы» негізінде құрастырылған мемлекеттік міндетті, жеке тұлғаны қалыптастыру модульдері, кәсіби пәндер, міндетті компоненттер, пәнаралық және өзіндік оқуға берілетін пән бөліктерінің материалдары негізінде жүзеге асады.

Болашақ кәсіби маман даярлау ісінде көзделетін негізгі мәселе – оқу мен тәрбие үйлесімділігін қолдану арқылы болашақ мамандарға теория мен практиканы байланыстыра қарастырып, кәсіби бағдарға негізделген білім беру арқылы, өзбетінше шешім қабылдай алатын, кәсіби біліктілік деңгейі жоғары, ғылыми әлеуеті заман талабын қанағаттандыратын, кәсіптік қызмет бабында шет тілін оңтайлы қолдануы барысындағы іскерлік қасиеттер мен дағдыларды меңгерген маман даярлау. Білім беру жүйесіндегі ортақ мақсат – тәуелсіз Қазақстанның қауіпсіздігін қамтамасыз ететін, ұлттық дәстүрлер мен өркениет жетістіктерін сабақтастыра дарытқан, патриот, өз Отанына адал қызмет ететін, білімді де қабілетті, мамандығын шексіз сүйетін, адал, білікті кәсіби маман дайындау [3, 25-30].

Рухани жаңғыруда болашаққа бағдар ретінде тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филиология ғылымдары бойынша білім алушыларға толық қанды білім беруге қажетті жағдайлар жасау тиіс екені атап көрсетілген. Гуманитарлық зиялы қауым болашақты терең түсіне алатын білімді адамдар қажеттілігіне ерекше мән беріп, білім саласындағы жаһандық бәсекеге бейімделген мамандарды дайындаумен ерекшеленеді. Себебі, жаңа заманның жаңа мамандарын прагматизммен бәсекелік қабілет сияқты сананы жаңғыртудың негізі қағидаларын қоғамда орнықтыратын басты күшке айналады.

Бұл мәселені отансүйгіштікпен тікелей байланыста қарастыру бүгінгі білім беру саласының басты бағдары. Патриоттыққа тәрбиелеу арқылы өзінің туып өскен елін, жерін құрметтеуге, жалпы ұлттық құндылықтарды бойларына сіңіре отырып, борышын адал атқаруға және шексіз қызмет етуге баулиды. Осы орайда, «Мәңгілік Ел Ұлттық идеясы – қазіргі қазақстандық қоғамның дамуының басты бағыты» тақырыбында талқылаулар, білім алушылар арасында өзара пікірталастар өткізу өте тиімді. Сонымен қатар, қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасының концептуалды негізін түсіндіру мақсатында оқу орындарында «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласын талқылау бойынша дөңгелек үстел ұйымдастыру да өз септігін тигізеді.

Қазіргі кездегі оқытушының міндеті практикалық сабақтарды бұрынғы дәстүрлі әдіс-тәсілдермен сабақтастықта ұштастырып, теорияны міндетті түрде тәжірибемен байланыстыра отырып жүргізуді, білім алушылардың ой-өрісін кәсіби деңгейде дамытуға жетелейтін өзіндік жұмыспен байланыстырып отырудың жолдарын, ең бастысы, сабақты жаңа ақпараттық технологияны қолданып өткізу әдіс-тәсілдерін қарастыру болып табылады.

Жоғары оқу орындарында сабақ беру жылдан-жылға күрделенуде. Оқытушы өзі сабақ беретін пән саласында тек ақпаратты студенттерге жеткізуші ғана емес, сонымен бірге жан-жақты білімді, уақыт талабына сай ойлайтын адам болуы қажет. Ақпараттық-

технологиялық өсу заманында білім берудің мақсаты өзгерді. Студенттерге белгілі бір сала бойынша ақпарат, білім берумен шектелмей, оларды ақпаратты табуға, оны талдауға үйретумен қатар, ол ақпаратты қолдана білуге, оның негізінде тиімді шешімді қабылдауға үйрету керек. Білім ақпарат пен проблемаларға тола заманда адамға таңдау жасауға көмектесуі тиіс.

Өзіндік жұмыстарды жүйелі ұйымдастырып, уақытылы бақылауда ұстаумен қатар білім алушыларға қолайлы жағдайлар жасауымыз шарт. Сондықтан, оқытушы білім алушының өзіндік жұмыс тапсырмаларын ұйымдастыруда мына талаптарды ескеруі тиіс:

- БӨЖ-ді оқу жұмысының басқа түрлерімен дұрыс ұштастыра білу;
- білім алушының жеке дербестігін арттыру;
- білім алушының өзіндік білім алу қабілетін жүйелі түрде дамыту;
- шығармашылық даралығының дамуына үлес қосу;
- өзіндік жұмыс мазмұнына ағымдық ақпараттарды енгізу;
- жаңа ақпараттық технология мүмкіндіктерін кеңінен қолдану;
- білім алушының белсенді үрдіске енуіне жағдай жасау;
- ғылыми талдау негіздері туралы түсінік қалыптастыру [4].

Қазіргі таңда заманауи білім алушының білімді өзбетінше толықтыруы мен жаңартуы, мамандығына қажетті материалдар бойынша ана тілінде және шетел тілінде өзіндік ізденіс жүргізуі, шығармашыл тұлға болып қалыптасу жолында дербес қабілеттеріне деген талап қоюы – өзекті мәселе болып табылады.

Өзіндік жұмыс оқытушы шешіміне қарай жұмыстың көлемі, мақсаты және нақты тақырыбына, күрделілігіне байланысты жеке немесе тілдік топтардың ұжымдық жұмысы түрінде жүзеге асырылады. Мұндай жұмыс формасы соңғы нәтижеге жету үшін әртүрлі (жазбаша не ауызша) болып келеді.

Оқу үдерісін білім алушының өзбетінше жұмыс істеу қабілетін, белсенділігін арттыруға, өзін-өзі тәрбиелеуге, ой дербестігін дамытуға бағытталған деңгейде ұйымдастыру барысында мына мақсаттар туындайды:

Өзіндік жұмыс	Мақсаты		
Түрі	Дамытушылық	Тәжірибелік	Тәрбиелік

1) Дамытушылық мақсаттың бағытталуы:

- білім алушының жеке тұлғасын қалыптастыруға;
- оқу ынтасын арттыруға, ақыл ойын дамытуға;
- білім алушының қажеттілігі мен қызығушылығын анықтауға;
- жаңа бағыттар мен қажетті талаптарды болжауға;
- белгілі бір дәрежеде кәсіби саладағы ақпарат көздерімен (кітап, басылым) жұмыс жасауды меңгертуге;
- электрондық сөздік және компьютерлік мультимедияны, анықтамалық әдебиеттерді пайдалана білуге дағдыландыруға;
- шет тілін меңгере отырып, өз ана тілін терең дамытуға;
- шығармашылық ойлау қабілетін белсендіруге;
- ой-өрісін дамытып, жалпы дүниетанымын кеңейтуге.

2) Тәжірибелік мақсаттың көзделуі:

- оқу тәжірибесі барысында білім алушылармен жұмыс жасау дағдысын қалыптастыруға үйретуге;
- оқытуда қолданылатын негізгі оқу-зерттеу әдістемелерін меңгертуге;
- шет тілін кәсіби пәндермен байланыстыра игертуге;
- жаңа ақпараттық технологияларды қолдану әдістерін үйретуге;

• ойын жүйелі айтып, топ алдында еркін сөйлеу машықтары мен дағдыларын қалыптастыруға;

- қазіргі қоғамдық өмірге лайықты маман ретінде дайындауға;
- практикалық және ақпараттық материалдарды іріктеуге;

3) Тәрбиелік мақсаттың негізделуі:

- меңгеруге тиісті оқу материалдарымен уақытылы жұмыс істеуге дағдылануға;
- жоғары саналық пен ақпараттық мәдениеттілікке баулуға;
- бірін-бірі сыйлау мен отаншылдыққа тәрбиелеуге;
- туған елін, жерін, қоршаған ортаны құрметтеуге;
- Қазақстан мен шет елдердің тарихы мен мәдениетін тереңнен меңгертуге;
- шет тілдері мен ана тілінде таза сөйлеуге, тіл тазалығын сақтауға көмектеседі.

Қорыта айтқанда, біздің оқыту тәжірибемізде білім берумен қатар кәсіби маман тәрбиелеу білім алушылардың болашақ кәсіби мамандығына, кәсіптік біліміне, іскерлігі мен дағдыларына қажетті ақпаратты беруге негізделіп, білім алушылардың бойында болашақ мамандығын сүйеге жауапты және сапалы көзқарас қалыптастыру үшін алға қойған мақсатты белгілеп, оған жету жолдарын анықтауға негізделеді. Мұндай құзырлықтың болуы мәселені айқындап, дұрыс шешім қабылдауға, оны іске асыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // Егемен Қазақстан (12 сәуір, 2017 ж.). – Астана, 2017. – Б. 1-2.
2. Бубер М. Я и Ты / перевод В.В. Рынкеевича. – Из кн.: Мартин Бубер. Два образа веры. – М., 1995. – С. 9-16.
3. Нұрымбетова Г.Р. Рухани жаңғыру және білім беру мәселелері / Әскери, арнаулы оқу орнындағы жаңа гуманитарлық білім халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. 1-бөлім. – Астана: Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, 2018. – 325 б.
4. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития: иннов.курс. кн.1 / В.И. Андреев. – Изд-во Казанского ун-та, 1996. – С. 114.

УДК 378.1

Толысбаева М.Б.,
Казезова М.К., старший преподаватель

Қазақ инновациялық гуманитарлық- заң университеті
Семей қ., Қазақстан

РУХАНИ ЖАНҒЫРУ ТАБЫСТЫ БОЛУЫМЫЗДЫҢ КЕШІЛІ

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салиқалы пікір, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат. Бұл мақалада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат-мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріліп отыр. Онда ел Президенті Қазақстан үшін қайта түлеудің айырықша маңызды екі үдерісі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға ала отырып, Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынын және бұқаралық сананы қалай өзгертетіні жөнінде алысты болжайтын көзқарастарымен бөліседі. Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл

жаңғырудың маңыздылығына тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды». Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз – ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі – үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжытатын қозғаушы күш. Бұл – тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыс. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс. [1]

Н.Ә.Назарбаев бұл ретте, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағытына жеке-жеке тоқталады. «Сананы жаңғыртудың» мазмұнын негіздей отырып, Президент жаңғырудың алты бағытын белгілейді:

1. Бәсекеге қабілеттілік;
2. Прагматизм;
3. Ұлттық бірегейлікті сақтау;
4. Білімнің салтанат құруы;
5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы;
6. Сананың ашықтығы.

Аталмыш бағыттардың бәрі барынша өзектендірілген және уақыттың талаптарына нақты жауап береді. «Мәңгілік ел» болуымыз үшін бізге ауадай қажетті қасиеттер мен құндылықтардың қайнары тоғысып, ақыл-парасаты толысқан, ғаламдық ғылымды игерген адамдар көп болса, еліміз өркениетті, бәсекеге қабілетті болатыны ақиқат. «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады... Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы», – деп ашып көрсетеді. Бәсекеге қабілеттілік саясат пен экономикада, білім, ғылымда, технологияда, яғни барлық салада болуы тиіс. Бәсеке болған жерде әрбір тұлға өзінің ең сапалы қызмет түрін ұсынады. Білім мен тәрбиесі ғажайып түрде үндескен, ұлттық идеологиясы темірқазығына айналған табысты ел болуымыз үшін жақсылыққа ұмтылып, жаманшылықтан арылып, саналы түрде барлық қасиеттерімізді ізгілендіріп, сананы рухани жағынан үнемі жетілдіріп, дамытып отыруға тиістіміз. [2]

Болашаққа бағдар ретінде Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институтының әрбір профессор-оқытушылар құрамы, әскери қызметшілері және осы оқу орнында білім алып жатқан жастарымыз Елбасының осы сөздерін өздерінің алға қойған өмірлік мақсаттарына енгізе отырып, еліміздің рухани тұрғыдан дамып, интеллектуалдық дәрежесінің жоғарылауына үлесін қосады деген сенімдемін. Тәуелсіз еліміздің болашағы – жастарымыздың интеллектуалды көрсеткіштері олардың тек білім деңгейімен ғана емес, сонымен бірге олардың ұлттық тәрбиесімен, рухани жаңғыруымен де тікелей байланысты. Ұлттық кодтың өзегін сақтай отырып, болашаққа қадам басуымыз қажет. Білім – рухани жаңғырудың басты алғышарты. Өйткені, ой жүйесі терең, алыстан пайымдап, тереңнен тамырланған дүниетанымы кең адам ғана бәсекеге төтеп береді деген ауқымды ұғымды

білдіреді. Мен Елбасының осы сөздерін толық қолдай отырып, рухани мәдениеттің дамуы үшін тағылымды ұлттық тәрбиенің қайнарынан сусындап, биік адами құндылықтардың кемелдену барысында әрбір маман иесі кәсіби қызметін жоғары деңгейде жүзеге асыруы қажеттілігін түсінемін. Ел Президентінің рухани жаңғыруға қатысты ұстанымдары әскери салада да, яғни РӘЖБӘИИ тарапынан бірауыздан қолдау тауып, ұлттың кемелденіп дамуына әсер етуші ең маңызды фактор деп санаймын. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім жүйесі әрдайым бірінші кезектегі орында тұруы міндет деп есептеймін.

Ұлттық жаңғыру дегеніміз – ұлттық санамен тығыз байланысты. Оның түпкі мақсаты – ұлттық бірегейлікті сақтап, ел ішінде бейбітшілік пен келісім үйлесе отырып, ұлттық береке, бірлік салтанат құрған бәсекеге қабілетті, табысты ел болу. «Сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді», -дейді Н.Ә.Назарбаев. Сондықтан рухани жаңғыру үдерісін дер кезінде қабылданған оң шешім деп танимыз. Осы рухани жаңғырудың жүзеге асырылуын біз және сіз болып, «Бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып» бірлікте орындауымыз аса қажет. Бәсекеге қабілетті, әлемдік деңгейде танылған әрі дамыған рухани кемел ел болу – Елбасының асыл арманы. Ендеше, мемлекет басшысының жастарға соны серпін, тың бастама ұсынуы келешекке қамданудың әрекеті деп түсінеміз. [3]

Рухани жаңғыру – табысты ел болуымыздың кепілі Ел Президентінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарла-малық мақала-сын зер сала оқып шықтым. Елбасы елдің бүгінгі мен болашағы туралы ой толқындарын – қуатты сезім ағысымен жүректен өткізе отырып толғана, тебірене сыр шерткенде, таңданыстан бас шайқамау қиын. Оның Отанға, елге, ұлттық құндылықтарға деген сүйіспеншілігі сүйсінтеді. Ұлттық болмыс пен бірегейлікті сақтай отырып, сананы жаңғырту және білімділікке ұмтылу Елбасы мақаласының өн бойына алтын арқау болып өрілген. Тәуелсіздіктің нығаюы, дамыған елге айналуымыз үшін қазақстандықтар алға батыл қадам басып, жоғары технологияларды меңгеруі, озық стратегиялармен жарақтануы, халықаралық коммерциялық һәм концептуалды жоба-ларды ілгерілетуі маңызды. Бұл – Қазақстан көшбасшысы айтқан «бәсекеге қабілет-тіліктің» бір шарты. Тәуелсіздік ала отырып, Қазақ елі «күрес кеңістігіне» аяқ басты. Бодандықтағы ел бәріне мойынсынуы, көндігуі, ассимиляцияға ұшырап, жойылып кетуі мүмкін. Тәуелсіз елге ешқашан ертеңге енjarлық танытуға, саяси және экономикалық өмірге селқос қарауға болмайды. Оның үстіне мемлекеттілікке төнген жаһандық сын-қатерлер саны артқан сайын «күрес кеңістігі» де кеңеюде. Тәуелсіз мемлекеттер үш басты аждаһадай анталаған экстремизммен, сепаратизммен, терроризммен күресуге мәжбүр. Жас мемлекеттер тәуелсіз ел ретінде өмір сүруі үшін күресуге мәжбүр. Бұл күрестен мемлекет ешқайда қаша алмайды. Қашса, тек тарихтың қойнауына, тұңғығына ғана жол тартады. Сондықтан Мемлекет басшысы жат идеологияларға ұлттық құндылықтарымыз бен отаншылдығымыз арқылы төтеп беретінімізді атап көрсетті. Елбасы мақаласының «Прагматизм» атты бөліміне назар аудартқым келеді. Батыста, ірі державаларда болып жатқан сайлау науқандары тіпті дамыған елдерде де жұртшылықтың бос демагогия мен популизмге қарсы иммунитетінің жоқтығын, өтірік – қаңбақ, шын – салмақ екенін түсіне бермейтінін паш етті. Әлемде шын жүйріктердің емес, «тіл жүйріктердің» заманы туған ба дерсіз. Бұл халықаралық қоғамдастық кезігіп отырған кезекті «сын-қатер» болса керек. «Ұлт немесе жеке адам нақты бір межеге бет түзеп, соған мақсатты түрде ұмтылмаса, ертең іске аспақ түгілі, елді құрдымға бастайтын популистік идеологиялар пайда болады» деген Н.Назарбаев алдағы онжылдықтардың ұранына «реализм мен прагматизмді» ұсынады. «Жалғандық жарға жығады» дейді қазақ даналығы. Біз – бабалар батасы дарыған, ата аманатын аялаған елміз. Сондықтан Елбасы Тәуелсіздік жылдары қоғамды бос демагогия дертінен арылтуға күш салды. Оның орнына елді өркендетер түбегейлі жаңаруларға жұмылдырды. Білім биігіне, ғибратты ғылымға, өнімді еңбекке бағдарлады. Бұл – қалыпты өмірді қауіпті өмірге

айналдырмаудың және нақты жаңғырудың қамы. Біз ұлтымыз бойындағы тек жақсы қасиеттерді дамытсақ, озық білім мен үздік жаңалықтарды дарытсақ, жымыш күліп, жылмаң сөйлеп, жыландай жылжыған жат идеологияларға лайықты тойтарыс берсек, жерұйықтай мемлекетке айналамыз. [4]

Ел Президенті аталмыш тұғырнамасында білім, ғылымға ерекше басымдық беріп отыр. «Терең білім – тәуелсіздігіміздің тірегі», – деген Н.Ә.Назарбаев «Мәңгілік ел» болуға қадам басқан тәуелсіз Қазақстанның ендігі жаһандану алдында ұлт ретінде жойылып кетпеуі үшін ұлттық кодын сақтаған, терең білімді, бәсекеге қабілетті, ұлттық құндылықтарын бойына сіңірген ақыл-ойы кемел тұлға болуына маңыз береді. Осы бағдарда ол бабалар ұлағатымен астасып жатқан зерделі ойы мен парасатты пайымын білдіреді: «Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет. Тәуелсіздік жылдарында қыруар жұмыс жасалды. Біз он мыңдаған жасты әлемнің маңдайалды университеттерінде оқытып, дайындадық. Бұл жұмыс өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында қолға алынған «Болашақ» бағдарламасынан басталды. Елімізде өте жоғары деңгейдегі бірқатар университеттер ашылды, зияткерлік мектептер жүйесі қалыптасты. Басқа да көптеген іс тындырылды. Дегенмен, білімнің салтанаты жалпыға ортақ болуға тиіс. Оның айқын да, бұлтартпас себептері бар». Осылайша мақалада айтылған әрбір ойдың астарында терең мазмұн мен зерделі пікір жатыр. Қазіргі таңдағы әскери сала мен әскери оқу орындарындағы білім мен тәрбие жүйесі Елбасының парасатты пайымдарын негізге ала отырып, қарқынды түрде жүзеге асыруда. Ал идеология мәселесіне келер болсақ, кестелі сөз, кесек ойлары көрініс тапқан ой-толғауында Президент елес идеологияларға ермей, заманға сай амал етуге үндейді: «Өкінішке қарай, тарихта тұтас ұлттардың ешқашан орындалмайтын елес идеологияларға шырмалып, ақыры су түбіне кеткені туралы мысалдар аз емес. Өткен ғасырдың басты үш идеологиясы – коммунизм, фашизм және либерализм біздің көз алдымызда күйреді. Бүгінде радикалды идеологиялар ғасыры келмеске кетті. Енді айқын, түсінікті және болашаққа жіті көз тіккен бағдарлар керек. Адамның да, тұтас ұлттың да нақты мақсатқа жетуін көздейтін осындай бағдарлар ғана дамудың көгіне темірқазық бола алады. Ең бастысы, олар елдің мүмкіндіктері мен шама-шарқын мұқият ескеруге тиіс». Мақалада көтерілген идеологиялар туралы кесек ой да ел басқару жүйесін жаңа өзгерістер биігіне бастары айқын. Дәл осындай тәуелсіз Қазақстанды өркениет көшінің алдыңғы легіне апаратын жаңа бастамалар қашанда көпшіліктің қолдауына мен ықпалына бөленеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне көз жүгіртіп, жаңа тарихи кезеңдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің парасатты пікірлері мен көзқарасын білдірді. «Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр. Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», -деп ел келешегіне үміт артады.

Ендеше, рухани жаңару арқылы әлем мойындар табысты ел болып, жарқын болашаққа деген сенім мен үмітті үндестіре отырып, баршамыз бірлік туы астында бақытқа бірге жетейік!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар
2. <https://qazaquni.kz/2017/11/12/72175.html>
3. <https://abai.kz/post/51594>
4. <https://primeminister.kz/.../ruhani-zhangiru-ozinnen-bastaladi-15351>

ИМАНДЫЛЫҚ – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ МӘДЕНИЕТІМІЗДІҢ НЕГІЗІ

Адам - дүниедегі ең бағалы, асыл байлық. Сондай-ақ ол – еңбек әрекетімен шұғылданып, әлеуметтік қатынастарға түсетін өзара байланыс жасауға толық қабілеті бар тіршілік иесі, әлеуметтік қатынастармен саналы іс-әрекетті жүзеге асырушы, нақты қоғамның мүшесі, яғни қоғамның қозғаушы күші. Адам факторы өмірде шешуші рөл атқарады. Сондықтан адам барлық заттың өлшемі, дүние мен өмір қазығы. Адам қоғамнан тыс, тәуелсіз өмір сүре алмайды. Демек, кісінің адамдық қасиеттерін қалыптастыратын тек қоғамдық орта. Тарихты адам жасайды, ал адамды тарих тәрбиелейді. Адамды адам етіп шығаратын қоғам, еңбек. Демек адам еңбегі бүкіл материалдық және рухани мәдениет дүниесін жасайды. Адамды білу, адам мәселесі – адамзат мұраты. Өйткені адамзат болашағы –адам болашағы.

Адамның үш түрлі өлшемі бар: биологиялық, психологиялық және әлеуметтік. Адам өмір сүру үшін, ол өмір бойы өзін-өзі тәрбиелеуге, жетілдіруге ұмтылады. Бұл өмірлік қажеттілік. Түптеп келгенде адамның да, қоғамның да мақсаты – адам қамы. Сайып келгенде адам факторы қоғамның ең басты құндылығы. Қазіргі нарықты экономиканың мақсаты да адамның мүддесі мен мұқтажы.

Адам түсінігі туралы ойланғанда көбінесе сана жөнінде әңгіме қозғалады. Сана керемет құбылыс, ол тек адамға тән. Сананы тудыратын объективтік шындық, өте күрделі процесс. Адамның санасы мен дүние танымы үнемі өзгеріп, дамып, жетіліп отырған. Сондықтан адам мәселесіне жоғары ақыл-ой, парасат, ұлы гуманист, имандылық тұрғысынан қараған жөн.

Адам деген ардақты атақ, киелі сөз. Адам адамдық атаққа лайық адамдық жақсы қасиетке жету үшін өзін тұрақты түрде тәрбиелеуі керек. Адам атағы нәсіліне, ұлтына, тіліне, дініне, жынысына бөлінбейді. Барлығы да Алла жаратқан Адам Ата мен Хауа Анадан тараған. Осыдан келіп адам мәселесін адамгершіліктен бөліп қарауға болмайды.

Соңғы кезде адамгершілік, имандылық, парасаттылық деген сөздер жиі айтылады, көбіне қатар ұғымда пайдаланылып жүр. Шынында да барлығы адамға тән кең түсініктер, әрқайсысының өз орны, тіпті өмірде өзіндік маңызы бар ұғымдар. Мысалы: «имандылық» деген бір ауыз сөзде адам бойындағы қаншама ізгі қасиеттер жатса да адамгершілік қасиеттің бір қыры ғана. Бұл адам проблемасы мен адам танудың соншалықты күрделі екендігін көрсетеді. Әйгілі Сократ: «дүниедегі ең қиын нәрсе – адамның өзін-өзі тануы», - деп айтқан.

Парасаттылық – халық ұғымында ол асыл қасиет, адамгершіліктің өлшемі. Парасатты,яғни жан-жақты білімді, терең ойлы адам өзінің ісімен, сезімімен, ақыл-ой, ар-намысымен ел мақтанышына ие болмақ. Халық мұндай адамдармен кеңеседі, олардың әділ шешімін күтеді.

Кезінде Әбу Нәсір әл-Фараби: «күллі игіліктердің адалдық үшін ең ерекше мәні бар игілік – парасаттылық болып табылады, себебі, адам парасаттылықтың арқасында адам болған», -деген.

Қазіргі кезеңнің бір ерекшелігі – адамшылық, азаматтық берік қасиеттер сынға түсуде. Өмір адамға бірақ рет беріледі. Бірақ ешқашан адам ата-ананы таңдай алмайтыны сияқты, өзі өмір сүрген кезең уақытын да таңдай алмайды. Айталық Қазан төңкерісіне дейін ғұмыр кешкендердің көбі Құдайға сенсе, кеңес дәуірінде Ленин ісіне сенді.

Жылдар, ғасырлар, тарихи белестер өтіп жатады. Адамзат талай тағдырлар мен тарих көшінен өтті. Адам адам болғалы жақсылық пен жамандық, ізгілік пен зұлымдық, адалдық

пен арамдық, қымбат пен арзан, шындық пен өтірік, қымбат пен татымсыздық жарыса, тартыса өмір сүріп келген. Қоғам жаңаруы үшін адам, оның мінез-құлқы жаңаруы қажет. Экономикалық және әлеуметтік табыстардың түп-тамыры моральдық және мәдениеттілік көріністерде жатыр. Қоғамға адал да, ар-намысы жоғары адамдар қажет. Әрбір азамат адамгершілігі жоғары, ар намысы алдында, тазалық таразысы үстінде тұрғандай, уақыт пен қоғам алдында жауапкершілігін сезінуі тиіс. Ондай жандар: «малым – жаным садағасы, жаным – арым садағасы» дегенді мұрат етеді. Өйткені, тән тазалығы – денсаулық шарты, ар тазалығы – адамгершілік шарты.

Кешегі тоқырау кезеңінде адамдар бойынан көрініс тапқан рухани жүдеулік адамгершілік нормасы мен принциптерінің қалыптасуына кері әсерін тигізді. Өз-өзіне қанағаттану, масаттану, тоғышарлық, ымырашылдық, жағымпаздық, арамтамақтық, бұзақылық, алыпсатарлық, жікшілдік, рушылдық, өсек, қызғаныш, өз кемшілігін көрмеу етек алды. Бұлардың бәрі – адамгершілік тәрбиесінің қас жауы.

Сөз жоқ жаңа қоғамда бірте-бірте бұл сияқты жат әрекеттердің өрісі тарылады, қоғам өміріндегі адамгершілік қасиеттердің ықпалы барған сайын арта түседі, моральдық факторлардың әсері күшейеді. Осындай абзал қасиеттерді адам бойына еңбек, саяси, құқықтық, эстетикалық және діни сана тәрбиесі арқылы ғана дарыта алады. Адамгершілік тәлімі дұрыс қалыптасқан адам ар-ұятына кір келтірмейді.

Адам бойындағы абзал қасиеттерді қалыптастырудың басты құралы – еңбек. Еңбек материалдық игіліктің ғана емес, сонымен бірге, рухани кемелділіктің де көзіне айналды. Өйткені адам өміріндегі бақыты мен қуанышын еңбектен ғана табады. «Еңбек түбі – зейнет» деп бекер айтпаған. Еңбекпен келген бақыт пен табыс – ең баянды бақыт пен табыс. Саналы, адал өнімді еңбек адамгершілік парасатына жеткізеді, атақ пен даңққа бөлейді. Оларды ел, жұртшылық үлкен парасатты адам қатарына жатқызады. Елдің даңқын ер шығарған, ердің даңқын ел көтерген.

«Адамның басшысы – ақыл, жетекшісі – талап, шолушысы – ой, сынаушысы – халық, қорғаушысы – сабыр, таусылмайтыны – арман, ең қымбаттысы – ар, барлығынан ардақтысы – өмір». Өмір бірақ рет келеді, жарқ етіп өте шығады. Сондықтан да, әр күнін ді ардақта, әр мезетінің құнын біл. Дүниедегі ең қымбат – сыйласу. Бірақ соны түсіне тұра өкінішке орай адамдар тіршілікте бір-бірінің қадірін білмей, пенделікпен қырғи-қабақ болып жатады.

Адам болмысын анықтай келе Аристотель оны қоғамдық жануар дегені белгілі. Олай болса, адам өмір сүру ортасын өз еңбегімен өзгертеді, қайта жасайды. Мұның бәрі саналы түрде жүзеге асады. Сана – объективтік дүниенің бейнесі. Сананың негізінде оқу, білім жатыр. Ал қоғамдық сананың формаларының бірі – діни және атеистік сана.

Дін қоғамдық сана ретінде бір қоғамдық формадан екінші формацияға көшкен сайын сұрыпталып, шындалып отырған.

Орта Азияға және Қазақстан территориясына ислам VII ғасырдың екінші жартысында енді. Ислам мәдениеті қазақ даласына араб жазуымен араб тілінің қасиетті Құран тілі ретінде таралуымен танылды. Араб тілі негізінен VIII-IX ғасырларда қолданылды. Ислам мәдениеті түркі мәдениетінің негізгі бағыттарының бірі әдеби поэзияға әсерін тигізді. Мысалы IX ғасырда жазылған Жүсіп Баласағұнның «Құтты Білік» еңбегі, Қожа Ахмет Иассауидің «Диуани хикмет» («Даналық сөздер») өлеңдер жинағы ислам ілімдерін дәріптеуші ретінде бағаланды. XIV ғасырда «Мұхаббат нәме» шығармасы араб тілінде жазылды. Бұл көне түркі поэзиясының ескерткіші ретінде қабылданды. IX-XII ғасырларда Оңтүстік Қазақстанда, Жетісу өңірінде археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде мешіттер, моншалар табылған. Ең алғаш салынған мешіт ғимраттары Оңтүстік Қазақстан облысындағы Құйрық төбе елді мекенінде салынған. Әйгілі ғұламалар мүрделерінің басына кесенелер тұрғызылған. Айталық Қожа Ахмет Иассауи (XIV ғ.), Арыстанбаб, Бабашы Хатун (X ғ.), Қарахан (XI ғ.), Айша бибі (XXII ғ.) кесенелері бой көтерген.

Қазақ ойшылдары: Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев кейінгі ғалым-жазушылар ислам дінінің пайда болуы, оның мәні туралы өз көзқарастарын айтып отырды.

Дінде ертеден келе жатқан жалпы адамгершілік қағидалар басым. Оларды біз діни сана деп те айтамыз. Адамды дінге сенеді екенсің деп, оның адамгершілігін жоққа шығаруға болмайды. Дінді бір түсті қара боямен бояу диалектикалық заңға жатпайды, біржақты қате пікір. Әр заманның қоғамында өзіне тән сенім, идеал, идеология болады. Асуларды алу үшін биік мақсат, қажымас қайрат, сенім керек. Ал адамды аздыру, тоздыру үшін оның сенімі мен үмітінен айыру керек. Ал ешнәрсеге, ешкімге сенбейтін адамнан жақсылық күтуге болмайды. Осы ретте дінді алуға болады. Кеңес өкіметі тұсында дінді басымызды айналдыратын апиын деп те қарадық, оның тәрбиелік тағылымдарынан, рухани тазалықты талап етер шарттарынан қаштық, адамгершілік пен мәдениеттілікке бастайтындығына мән бермедік.

Дінсіздік, құдайсыздықпен әуреленіп жүріп өзіміздің мінез құлқымыздың бұзылғанын, ұлттық-тәрбие, сана-сезім, наным-сенімнен айырылып, мәңгірттеліп, тіліміз бен дінімізден ада бола бастағанымызды байқамай да қалдық. Шүкір делік, ғасырлар бойы армандаған тәуелсіздікке жеттік.

Қазір Қазақстан тәуелсіз мемлекет. Тәуелсіз мемлекеттің идеологиясы да оның егемендігінен, дербестігінен туындайды.

Демократия, Теңдік, Азаттық, Туыстық–Тәуелсіз елдің идеологиясының негізі.

Нарықтық экономиканы қалыптастыратын жаңа идеологияға қажеттілік туды. Адамды оған бейімдеу, тәжірибелеу үшін жаңа идеологиялық жүйе қажеттігі өмір заңдылығына айналды. Оның үстіне Қазақстанда тұратын халықтардың ұлтына қарамай бәрін тегіс қамтитын жалпы идеология қалыптасты. Бұл ретте идеологияның түп қазығы Құранда десек арттық болмас дейміз.

Идеологияда дінге қайта оралуға басқаша қарайтынымыз тегін емес. Бұл бағыт халықты біріктіретін, топтастыратын, адамгершілік пен ізгілікке бастайтын ортақ идеологиялық пікірді қалыптастыруға көмектеседі. Дін өзінше тарих, ғылым саласы, бүкіл мәдениет пен рухани өмірдің бағыттарының бірі. Діни сананың ертедегі дінмен келе жатқандығын айтқан жөн.

Шынтуайтына келсек, ислам діні адамдарға тек қана рухани білім берумен шектелмейді, сонымен қатар оларға осы дүниеде саналы түрде не істеу керектігі жөнінде түсінік береді.

Ислам діні адамдардың күнәдан пәк болып туылатынын, ақылы толған адамдардың өз ісіне жауап беретіндігін айтады.

«Ислам қандай ұлт, қандай тіл, қандай мемлекет болсын – барлық мұсылмандарды бір-біріне бауыр етіп көрсетеді. Исламда Алла тағаланың алдында барлық адам бірдей.

... Ислам тазалыққа үлкен мән беретін дін болып табылады. Ғибадатты бастамастан бұрын тәннің таза болуын бұйыратын жалғыз дін – Ислам»¹.

Сонымен қатар ислам діні алкогольді ішімдіктерді, құмар ойындарын және есірткі заттарды харам деп, адам баласы осы үш қасіреттен сақтану керектігін де ескертеді.

Ислам діні адамдарды пайдалы еңбек етуге, жаңалықты үйренуге шақырады.

Ислам – рух пен тәннің тазалығын сақтауға мән береді.

Ислам адамдарды бір-бірін жақсы көруге, жәрдемдесуге, бауырмашыл болуға тәрбиелейді. Сондай-ақ жалқаулыққа, уақытты бос өткізуге тыйым салып, ғылымға, техникаға, өнерге, жалпы тіршілікке ұмтылуға, ізденуге шақырады.

Қазақстан тәуелсіздігін алған тұста ислам дінін уағыздау һәм түсіндіру жөнінде ғылыми туындылар жоқтың қасы болғанын мойындаймыз. Сондықтан жас ұрпақ тәрбиесін жаңа ұлттық тәрбиеде тәрбиелеуде исламның туған елімізге қашан және қалай келгенін, түркі халықтарының неліктен осы дінді қабылдағанын айтып, зерттеу әр саналы азаматтың, зерттеушілердің міндеті деп білеміз.

Қазіргі ғылым мен технологияның дамудағы шырқау кезеңінде экстремизм мен терроризм мәселелерін діни бағытқа әкеп тірейді. Бұл әрине исламды көре алмаушылық және оны жағымсыз етіп көрсету.

Осыған байланысты Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев 16.03.2000 жылы Астана орталық мешітіне барғанда баспасөз өкілдеріне берген сұхбатында: «Ислам ішінде экстремистер деп айтылып жатқан сөз жөн емес. Ислам деген дүниежүзілік дін. Екі миллиардқа жақын халық мұсылман дініне бағынады. Сондықтан әлгі бандиттер мен экстремистер әр дінде болып жататын жағдай.

Таза мұсылманның, Құранның жолымен халық жүретін болса, ол елге жақсылық әкеледі, әр адамның өзіне де жақсылық әкеледі²», – деген еді. Шындығында да ислам діні Қазақстанда мемлекеттік дін болғанымен ислам дінінің жақтастары да, қолдамаушы дұшпандары да, бар екені анық. Ислам дінінің атын жамылып, өзге ниеттегілер әртүрлі әрекеттер жасауда. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғаннан кейін 1992 жылы «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» құқықтық конституция қабылданды.

«Қазіргі кезде Қазақстанда 46 конфессия мен деноминациядан өкілдік танытатын 2192 діни бірлестік құқық қорғау орындарында тіркелген. Сонымен қатар 246 шетелдік миссионер республика көлемінде әрекет етуде.

...Қазір Қазақстанда 400-ден астам протестанттық бірлестік, 20-ға тарта конфессия мен деноминация бар.

...Қазақстанда қазір 120-дан астам евангелие христиан баптистері қауымы тіркелген³. Сондықтан рухани мәдениеттің ұлттық бағытта болуына тек ислам діні ғана әсер ететіндігін жас ұрпаққа жеткізу барша қазақ зиялыларының борышы болмақ.

Атақты жазушы Ғабиден Мұстафин: «біз бұған дейін ұлтшылдыққа қарсы тұрып келдік, енді ұлтсыздыққа қарсы тұратын мезгіл жетті», – деген екен бір сөзінде. Қазір сол кісінің айтқаны келді.

Қазір Қазақстанда 24 этностан тұратын 11 миллион мұсылман бар. Мұсылмандар діни бірлестігінің саны – 1313. Қазір көптеген қалалар мен елді мекендерде мешіттер салынып, діни медреселер мен жоғары оқу орындарында жастар ислам дінін оқып, ұлттық тәрбиеде тәрбиеленуде.

Осы тұрғыдан қоғам адамдарының дінге қайтадан бетбұрыс жасай бастауы құптарлық құбылыс. Ислам дінінің қағидалары мен хадистері халқымызды ізгілік пен адалдыққа, еңбекқорлықпен ізеттілікке, рухани тазалықпен адамдыққа, яғни адамгершілік пен имандылыққа тәрбиелейтіндігіне көзіміз жетуде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ислам діні және өзгертілген діндер мен топтар (секталар). А. 2008ж 16-б.
2. Мұртаза Бұлұтай. Мұсылман қазақ еліміз. А., 2001, 154-б.
3. Дінтану негіздері. (Ғ. Есім, А. Артемьев, С. Қанаев, Г. Біләлова) А. 2003ж 127-130-131-б.
4. Назарбаев. Н.Ә. № 21. 18.01.2008ж. // Егемен Қазақстан
5. Абай. Қ. Таңдамалы. А. 1995ж. 23-б.

Айдосова М.Б., оқытушы, экономика магистрі
Омарбаева А.Қ., оқытушы, магистрант

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

ЖОҒАРҒЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУ МӘСЕЛЕРІ

Біз еліміздің бір тұлғасы ретінде заман талабына сай көштен қалмай соңғы жаңалықтарға көз жүгіртіп, назардан тыс қалдырмауға тырысамыз. Елбасымыздың осы жылғы еліміздегі рухани жаңғырудың тұжырымдамалық бағдары қарапайым азамат түсінетін, баршаға ұғынықты, бай әрі ықшам тілмен жеткізілген. Оның басты мақсаты – Ұлт жоспарын орындау аясында әлемнің ең озық 30 елінің қатарына кіру болып табылады. Рухани жаңғыру бағдарламасының білім саласына қатысты тұсы - келешек ұрпақты кемел білімге сусындататын үлкен мүмкіндік. «Білекті бірді, білімді мыңды жығады» деген қазақ мақалының мән - маңызы ешқашан кемімек емес. Керісінше, уақыт өтіп, заман өзгерген сайын халық нақылының құндылығы артып келе жатыр. Өйткені алдағы дәуір - нағыз білімділердің дәуірі болмақ.

Қазір бәсекеден тыс қалған бірде - бір сала жоқ. Ал барлық саланың қарыштап дамып, өркендеп өсуі білім мен ғылымның даму қарқынына тәуелді. Мұны «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ҚР Президенті Н. Назарбаев ерекше атап көрсетті: «Технологиялық революцияның беталысына қарасақ, таяу онжылдық уақытта қазіргі кәсіптердің жартысы жойылып кетеді. Экономиканың кәсіптік сипаты бұрын - соңды ешбір дәуірде мұншама жедел өзгермеген. Біз бүгінгі жаңа атауды ертең - ақ ескіге айналатын, жүрісі жылдам дәуірге аяқ бастық. Бұл жағдайда кәсібін неғұрлым қиналмай, жеңіл өзгертуге қабілетті, аса білімдар адамдар ғана табысқа жетеді. Осыны түсінгендіктен, біз білімге бөлінетін бюджет шығыстарының үлесі жөнінен әлемдегі ең алдыңғы қатарлы елдердің санатына қосылып отырмыз. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. [1]

Қазақстандағы ЖОО саны 2008 жылмен салыстырғанда 5-еге кеміген. Жоғары білім беру жүйесіндегі мұндай үрдісті Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігінің ЖОО қоятын талаптарының артқанын, мемлекеттік бақылау мен үйлестіру, реттеу шараларының қатаңдағанымен түсіндіре аламыз. Сонымен бірге жеке меншік ЖОО санының артуы оларға автономияның көбірек берілуінен, ал шешім қабылдау үдерісі орталықсыздандырылып, ЖОО басшылығына берілгенімен анықталады. Егер бұрын мемлекет экономикамен қатар, өз жоспарларын жүзеге асыру үшін мамандарды даярлауды да жоспарлаған болса, қазіргі күні жоғары білім жүйесі ұлттық және халықаралық еңбек рыноктарының талаптарын ескеруге тырысады. Жоғары оқу орнының бәсекеге қабілеттілігіне және білім беру сапасына ықпал етуші факторларды біз төмендегідей топтарға бөле аламыз:

1. Объектінің білім беру қызметтерін алу сапасы (абитуриент, студент, аспирант, даярлық курстарының тыңдаушылары, кәсіби біліктілікті арттыру курстарының тыңдаушылары).
2. Субъектінің білім беру қызметтерін беру сапасы (оқыту бағдарламаларының сапасы, профессор-оқытушылар құрамының сапасы, қызмет көрсету үдерісін ресурстық қамсыздандыру сапасы, материалдық-техникалық база, ақпараттық-әдістемелік қамсыздандыру, ғылыми-зерттеу сапасы).

3. Білім беру қызметтерін көрсету сапасы (білім беру қызметтерін көрсетуде қолданылатын технологияларды жүзеге асыру және оны ұйымдастыру, білім беру қызметтерін көрсету үдерісін бақылау сапасы, білім беру қызметінің нәтижесінің сапасы).

4. Тұтынушылардың қанағаттану дәрежесі (білім беру қызметтерін пайдаланушылардың сапаға қанағаттануы, білім беру қызметін көрсетушілердің өз жұмысына қанағаттануы, қоғам мүшелерінің білім дәрежесі). Қазақстан Республикасының Конституциясының 2 тармағының 30 бабы көрсететіндей, ҚР азаматы конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға құқылы, ол мемлекеттің өз азаматтарының жоғары оқу мекемелерінде оқуы үшін қомақты қаржы бөлу қажеттілігін пайымдайды. Қазақстанның жоғары білім жүйесін талдау мемлекеттің нарықтық қатынастарға көшуімен байланысты қоғамдық үрдістерге сәйкес эволюциялық үдеріспен сипатталатынын көрсетеді. Ол ең алдымен сандық көрсеткіштердің өсуінен байқалады. Қазақстандағы білім мен ғылымды мемлекет тарапынан қаржыландыру 2006 жылы тиісінше – 331,5 млрд.теңге, 14,2 млрд.теңге болса, 2008 жылы ол 627,3 және 18,6 млрд.теңгені құраған. 2006-2008 жылдардағы білім мен ғылымды қаржыландыру Осыған байланысты әлемнің дамыған елдері білім саласына тұрақты өспелі қаржы жұмсайтынын айта кеткен жөн. Әлем елдеріндегі білімге жұмсалатын мемлекеттік шығындар Елдер ЖІӨ % жоғары білімге шығындар 1 2 Дания 2,5 Финляндия 2,1 Германия 1,2 Ирландия 1,2 Корей Республикасы 2,4 Швеция 2,2 Ұлыбритания 1,1 АҚШ 1,5 ОЭСР бойынша орташа 1,7 Қазақстан 0,3 Қытай 0,8 Үндістан 0,7 Малайзия 2,8 Ресей 0,7 Таиланд 0,8 Дерек көзі: Education at a Glance: OECD Indicators 2006 Осылайша, АҚШ-та жоғары білімге ЖІӨ 1,5% жұмсайды, ол көрсеткіш Финляндиядағы осы көрсеткіштен 2,1% аз. Ал Ұлыбританиядағы аталған көрсеткіш 1,1% құрайды. Сонымен бірге, жоғары білімді қаржыландыру мәселесіне ерекше көңіл бөлініп отыр. Қазіргі күні АҚШ-та бұл мәселе өте өзекті болып табылады. Мұндай құбылыстың себебі экономикалық даму саласына қатысты және де АҚШ-тағы белгіленген әлеуметтік топтардың әлеуметтік теңсіздік мәселесінен туындаған. Алайда аталған факт АҚШ-қа қарағанда жан басына шаққандағы ЖІӨ деңгейі төмен елдерде, әрине оған Қазақстан да енеді, жоғары білім саласын жеткілікті мөлшерде қаржыландыру қажеттілігін ойландырады .[2]

Егер Қазақстанның қаржылық күштерін басқа елдермен салыстыратын болсақ, Қазақстандағы білімге жұмсалатын мемлекеттік шығындар үлесінің тым төмен екендігі айқын. Осылайша, Қазақстан ЖІӨ 0,3% жоғары білімге жұмсай отырып, Малайзия, Таиланд, Қытай сияқты елдермен салыстыруға келмейтінін және ОЭСР елдерінің орташа көрсеткішінен (1,3%) біршама төмен екендігін байқаймыз. Мемлекеттік қаржыландырудың төменгі деңгейін өтемақылау үшін үкімет үш элементтен тұратын ресурстарды шоғырландырудың көпжақты стратегиясын қабылдады: - жеке жоғары білімді жедел дамыту; - мемлекеттік университеттер мен колледждерінің шығындарына үлестік қатысу; - кей мемлекеттік университеттерді жекешелендіру. Алайда ресурстарды жай ғана арттыру әрдайым да қажетті нәтижежелер бермеуі мүмкін. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауында айтылған: «Қазақстандық ЖОО міндеті - әлемдік стандарттар деңгейінде білім беру, ал жетекші ЖОО дипломдары әлемде танылуы тиіс. Олар мұны жасауға міндетті. Біз әрбір қазақстандыққа жоғары білім алудың нақты мүмкіндігін беруіміз керек. Студенттердің оқуын қаржыландырудың бірыңғай жүйесін құру мақсатында үкіметке бюджеттен білім беру несиелерінің есебінен білім беру гранттарының көлемін 50% арттыруды тапсырамын. Сонымен қатар екінші деңгейлі банктер арқылы несиенің қайтарымын мемлекеттік кепілдемемен қамсыздандыру жолымен студенттік несиелендірудің заманауи жүйесін құру» . Қазақстандағы ЖОО білім беру бағдарламаларының санына, ғылыми-зерттеу жұмыстарының көлеміне, ғылыми-педагогикалық кадрлардың біліктілік деңгейіне байланысты бірнеше типтерге бөлінеді, атап айтатын болсақ: университеттер, академиялар және институттар. Тәуелсіздігін алғаннан бері Қазақстанда университеттер саны артып, ол көпшілікті құрап отыр. Әрбір екінші қазақстандық студент университетте білім алады. Университет – бұл жоғары білім

жүйесіндегі білім беру мекемелерінің маңызды типі болып табылады. Университет жөніндегі дәстүрлі таным яғни ғылыми-зерттеу және оқыту қызметі тең мағынада болуы, келешекте де өз маңызын сақтап қалатын тәрізді. Университеттер бүкіл әлем бойынша тараушы жаңа ғылыми мәліметтердің бұқаралық ағымынан базалық мәндегі идеяларды алудың ерекше және дербес қызметін орындауға бағытталған. Ізденіс, анықтау, өңдеу, біріктіру, тәжірибелік нәтижелерге жеткізу ғылыми-техникалық прогреске ықпал етеді. Бұл міндет университеттік біліммен біріге отырып ойтайлы шешімін табады.

Қазіргі күні Қазақстанда жоғары білімді мамандарды даярлаудың салалық жүйесі басым, ол гуманитарлық және техникалық ғылымдар саласындағы білімін үйлестіретін, жан-жақты білім алған, бірнеше шет ел тілдерін меңгерген, басқарушылық бейімі бар жаңа ғасырдың жұмысшы күшін дайындауды біршама шектейді. Даярлаудың мұндай деңгейін негізінен университеттер қамтамасыз етуге қабілетті. Мұны жоғары білім жүйесінде университеттік типтегі білім беру мекемелері басым дамыған елдер тәжірибесі көрсетеді. Білім жүйесі, оның ішінде жоғары мектеп халықты жұмыспен қамтуды ынталандырып, жұмыссыздықты қысқартуда маңызды рөл атқарады. Ол еңбек рыногынан жастардың бір бөлігін тарта отырып, әлеуметтік шиеленісті әлсіретеді. Кәсіптік білім адами капиталдың қалыптасуын қамсыздандырады. Адами капитал табыс әкеле алатын адамдағы қабілеттердің мөлшерін білдіреді. Ол тума біткен ақыл-ой мен физикалық қабілет, дарын, сыйды ғана қоспайды, сонымен бірге алынған білім мен біліктілікті қосады. Жұмысшы күшінің біліктілік деңгейі адами капиталдың жағдайын көрсетеді. Адами капиталдың артуы еңбеккерлердің кәсіптік-біліктілік деңгейінің өсуін бейнелейді. Кәсіптік білім, біліктілік алу жұмысқа орналасу мәселесін шешуде еңбеккер үшін өте маңызды болып табылады. Жұмыс беруші үшін білімі туралы дипломның болу факті, сол адамның белгіленген іріктеуден өтіп, сапалы (білікті) жұмысшы күші категориясына енгенін білдіреді. Егер еңбеккер білімі туралы дипломды көрсетпесе, оның жұмысшы күшінің сапасын жұмыс берушінің өзі бағалауы тиіс болады. Ал ол еңбексыйымды, шығынды үдеріс және де қателіктен ада емес екендігі сөзсіз. Оқу мекемелерінің түлектерінің көпшілігіне кәсіптік білім еңбекке деген қабілетін жақсартуға, оның тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Сондықтан білімнің болуы жұмыс іздеушіге еңбек рыногында жоғары бәсекеге қабілетті жұмысты қамтамасыз етеді. Алайда, кәсіптік білімді тек оқитындарда еңбекке деген қабілетті дамытуға бағытталған жүйе ретінде қарастыру дұрыс емес. Кәсіптік білім – жеке тұлғаның жан-жақты дамуына жағдайлар құруға, жекелеген мүдделер мен қажеттіліктерді, оның ішінде мамандық пен біліктілік алуды ескеретін, әлеуметтік институт болып табылады. Еңбек рыногындағы сұраныстың қарқынды өзгерісі жоғары білімнен өз қызметі экономиканың жаһандануы мен өңірленуі жағдайында өтетін жаңа кәсіптік, технологиялық, басқарушылық салаларда мамандар даярлауды талап етеді. Осыған сәйкес жоғары мектептің педагогикалық және ғылыми-зерттеу функцияларын қайта ұйымдастыру қажет, ол академиялық пәндерді әрі қарай әртараптандыру барысында пайда болатын ғылым мен техниканың көптүрлі жетістіктерін ескеруі керек. Оқу жоспарларының түрлілігі, оған енетін пәндер мен курстардың тізімі, кадрларды даярлауды әмбебаптандыру пәнаралық және көппәндік бағыттардың күшеюіне, оған қатысты оқыту әдістері мен ғылыми зерттеулерді жүргізуді күшейтеді. Жоғары білімді қайта ұйымдастыру мен бетбұрыстандыру ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың жедел дамуын және оған деген жоғары білім мекемелерінің артып отырған қажеттіліктерін басты назарда ұстауы қажет. Көптеген елдер шешуші маңызды экономикалық міндеттердің арасынан жылдам өзгеруші экономика, технология мен халықаралық сауда жағдайларына бейімделу мүмкіндіктерін күшейту қажеттілігін ерекше көрсетеді. Жоғарыда аталған үдерістердің қарқынына теңсіз әсер теріс өңірлік, ұлттық, жергілікті салдарға алып келетін тұтас бір мәселелер кешенін тудыруға қабілетті. Жоғары білім осындай көптеген теріс үрдістерді болдырмауға қабілетті болып табылады. Мұндай үрдістерден шығу жөніндегі шешімдер ұлттық, жергілікті, өңірлік, әлеуметтік және мәдени құндылықтарды ескерумен жүзеге асырылуы тиіс.

Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді. Иә, үрейлі көрінуі мүмкін, бірақ алдағы санаулы жыл ішінде бүгінгі қолданыстағы кәсіп түрлерінің тең жартысы қажетсіз болып қалары анық. Бұл мыңдаған адамға табыс көзінен айрылу қаупін тудырады. Мұндай қатер келешегін күні бұрын болжай білген мемлекеттер үшін ғана қауіпсіз. Жеткен жетістігіне тоғаймай, тың бағыт, жаңа бағдар таба білген елдер ғана осы сындарлы кезеңнен сүрінбей өтеді. Елбасы жолдауына мен де, тәрбиеші, ұстаз ретінде өз үлесімді қосу мақсатында білім жолындағы тың идеяларды іздеймін. Біздің ең биік мақсатымыз келешегі кемел білімді ұрпақ тәрбиелеу. [3]

Елбасымыздың алға қойған міндеттерінің бірі білім беру саласында ауқымды өлкетану жұмыстарын жүргізуді, экологияны жақсартуға және елді мекендерді абаттандыруға баса мән беруді көздеген. Елбасы мемлекетімізді әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енгізу туралы міндет қойған болатын. Білім беру жүйесін жетілдіру осы мақсатқа қол жеткізуде маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибе «өмір бойы білім алу» қағидасы негізінде ерте балалық шақтан ересек жасқа дейін адами капиталға, атап айтқанда, білім беруге бөлінетін инвестицияның экономика мен қоғамға елеулі қайтарымы болатынын дәлелдеп отыр. Білім беру саласына бөлінетін инвестициялар жылдам өзгертін әлемде бейімделе алатын техникалық прогрессивті, өнімді жұмыс күшін құру үшін аса қажет. Болашақтың табысты экономикасы халықтың білім алуы, кәсіби білікті дағдылары мен қабілетіне инвестицияны бөлу болмақ. Халыққа білім беруді экономикадағы әлеуметтік қажеттіліктерге жұмсалатын шығындар ретінде ғана емес, тиімді инвестициялар ретінде түсіну қажет. Білім беру мен экономикалық өсуді байланыстыратын көптеген дәлелдер ретінде экономиканың макро және микро деңгейлерінде халықаралық зерттеулерді шолу, білім берудің, табыстың және өнімділіктің арасында тығыз байланыстың бар екенін дәлелдеп отыр. Бұл ретте оқытудың бастапқы кезеңінде инвестициялаудың зор қайтарымы болатыны байқалады. Зерттеулер білім беруді дамытуға жұмсалған инвестицияның маңызды жақтарын растайды. Экономикалық пайдадан бөлек білім беру басқа да әлеуметтік пайдаларды келтіреді, әлеуметтік капиталдың – азаматтардың көп үлесінің қатысуымен құралған, әлеуметтік бірлігі мен интеграциясы жоғары, құқық бұзушылық деңгейі төмен қоғамның қалыптасуына ықпал етеді. Жастайынан білім алу әлеуметтік, эмоционалдық және басқа да өмірге қажетті дағдыларды қалыптастыруда маңызды рөлге ие. Білім беру қызметінің барлық спектрларын одан әрі дамытудың сенімді дәлелдері осында. Қазақстанның білім берусаласын жетілдіру: білім беруге салынатын инвестицияны айтарлықтай және тұрақты ұлғайтуы, оның сапасын жақсартуы қажет. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Президенті тарапынан жаңа ұлттық пайымдау ұсынылады: 2020 жылға қарай Қазақстан – білімді мемлекет, ақылмен құрылған экономика және біліктілігі жоғары жұмыс күші. Білім берудің дамуы еліміздің болашақ экономикалық, саяси және әлеуметтік-мәдени өркендеуі сүйенетін тұғырнамасы болуы тиіс. Білім беру саласындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатын іске асырудың ұйымдастырушылық негізі – қазақстандық білім беру саласын жетілдіруді жалғастырылуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы болды. Бағдарлама білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың ұйымдастырушылық негізі ретінде білім беру мен тәрбиенің, басқару жүйесінің, білім беру қызметі субъектілерінің құқықтық-ұйымдастырушылық нысандарының және қаржы-экономикалық тетіктерінің құрылымындағы, мазмұны мен технологияларындағы өзгерістерді қамтитын ресурстары мен мерзімі бойынша бір-бірімен өзара байланыстағы іс-шаралар кешені болып табылады. Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін Қазақстан жастарымен жас ұрпақтарынан бастап жоғарғы сауатты елге айналуы керек. Білім беру саласындағы басымдықтардың бірі жастар саясаты және оны мемлекеттік қолдау және реттеу болып табылады. Жастар саясатында Елбасының тапсырмасы бойынша дамудың жаңа бағыты қабылданды. Басқарудың жаңа моделі құрылды. Қазіргі таңдағы еліміздегі өзгерістер, тұрақты дамудың

жаңа стратегиялық бағыттары және қоғамның ашықтығы, оның жедел ақпараттануы, қарқындылығы білім беруге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Бұл білім беруді жаңарту педагогтардың жауапкершілікті түсінуі мен олардың кәсіби деңгейіне және білім беру үдерісіндегі көптеген мәселелерді шешуге қосқан үлесіне байланысты.

Елбасымыз «Рухани жаңғыру» мақаласында қазіргі заманды және болашақты терең түсіне алатын білімді адамдар ауадай қажет деп көрсеткен болатын. Осы бағытта алдағы уақытта атқарылатын жұмыстар мен міндеттер көп. Мағжан Жұмабаев атамыз өзінің ұлағатты бір сөзінде былай деген: «Баланы тәрбиешінің өзіндей қылып шығармай, келешек заманына лайықтап дайындау керек». Иә, Мағжан атамыз айтқан даналық ой бүгінгі күнгі білімді ұрпаққа қаратылып айтылғаны көрініп тұр. Өйткені елдің ертеңгі тірегі – біздің қазіргі жастарымыз. Олар заман талабына сай білім алып, нарықтық бәсекелесте өздерін көрсете білу керек деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 12 сәуір 2017
2. ҚР 2005-2010 жылдарға арналған білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы
3. Современное состояние высшего образования в Республике Казахстан// Вестник высшей школы- А., 2005.-С.92.
4. Нуртазина Р.А. «Глобальные тенденции и модернизация послевузовского профессионального образования Казахстана» - Астана, 2009
5. дерек көзі – www.edu.gov.kz

УДК: 378.1

Закимов Б.Т., старший преподаватель
Садабаева А.А., магистрант

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан*

МОДЕРНИЗАЦИЯ И ИННОВАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В РК

Государственная политика Казахстана в области образования после 1991 года осуществлялась в направлении реформирования законодательной базы, системы управления и финансирования образования в контексте задачи качественного преобразования системы образования. Реформирование высшего образования в Республике наиболее интенсивно стало проводиться с 1995 года, по мнению исследователей.

Принятые документы в области образования соответствуют потребностям экономической и общественной модернизации и учитывают международные требования к новым образовательным системам. Структура казахстанской системы приведена в соответствие с критериями классификации образовательных программ Международной стандартной классификации образования МСКО-1997, рекомендованной ЮНЕСКО.

Таким образом, предусмотрены: переход на 12-летнее среднее общее образование; создание системы технического и профессионального образования; обеспечение трехуровневой системы подготовки профессиональных кадров - бакалавриат-магистратура-докторантура (PhD), основанной на системе академических кредитов, соответствующей положениям Болонской декларации и международным стандартам; создание национальной системы оценки качества образования.

Так, согласно статье 8 нового закона об Образовании, образовательная система включает семь уровней - дошкольное воспитание и обучение, начальное, основное среднее, среднее, послесреднее, высшее и послевузовское образование.

Интернационализация высшего образования является важным аспектом для достижения намерений Казахстана стать более конкурентоспособной страной, которая заключается во внедрении международных аспектов во все направления обучения и исследовательской работы, как на уровне национальной политики, так и на уровне учебных заведений.

И с 2012-2013 учебного года запланировано в 35 школах РК введено полиязычие в школьную программу, помимо этого в дошкольной системе образования и с первого класса будет введено изучение английского языка. Разработана экспериментальная программа полиязычного обучения для трансляции опыта общеобразовательным школам [3]:

В результате проводимых в Казахстане социально-экономических реформ, в том числе и в высшем образовании, в последние годы наметились отдельные положительные тенденции, такие как:

- демократизация высшего образования и децентрализация управления;
- диверсификация сети и структуры высших учебных заведений;
- создание новой законодательной и нормативной правовой базы;
- внедрение новых государственных стандартов высшего образования;

Актуальность модернизации системы образования Казахстана обусловлена жизненной важностью социальной функции - выработки и трансляции знания, которую образование в качестве социального института выполняет в современном общественном разделении труда. Максимальный успех в модернизации системы образования Казахстана, может быть, достигнут лишь при условии, если все программные установки правительства положенные в образовательную политику, сумеют вобрать в себя максимум возможного из положительного потенциала, накопленного мировым опытом в области организации систем образования.

Национальная система образования во всем мире испытывает все сложности глобализации. И поэтому перед многими государствами, в особенности Центральной Азии, стоит острая проблема, каким образом модифицировать свою образовательную систему. Основные тенденции современного мира стали влиять и на образовательную политику. Образование стало рассматриваться как одно из важнейших направлений социальной политики, так как в современном мире экономические успехи государств определяются их системами образования, образованностью граждан, конкурентоспособностью специалистов [5].

Уровень квалификации специалистов является сегодня одним из наиболее важных факторов, определяющих уровень развития экономики страны. Анализ дает основание говорить о том, что республика обладает достаточно мощным кадровым потенциалом.

В своей стратегии «Казахстан-2050» Н.А. Назарбаев подчеркнул, что знания и профессиональные навыки - ключевые ориентиры современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров. В этом стратегическом документе Президент РК определил новые следующие приоритеты в сфере образования, направленные на развитие доступного и качественного образования [6]:

Предстоит произвести модернизацию методик преподавания и активно развивать онлайн-системы образования, создавая региональные школьные центры.

Мы должны интенсивно внедрять инновационные методы, решения и инструменты в отечественную систему образования, включая дистанционное обучение и обучение в режиме онлайн, доступные для всех желающих.

Необходимо избавиться от устаревших либо невостребованных научных и образовательных дисциплин, одновременно усилив востребованные и перспективные направления.

Изменить направленность и акценты учебных планов среднего и высшего образования, включив туда программы по обучению практическим навыкам и получению практической квалификации.

Создать ориентированные на предпринимательство учебные программы, образовательные курсы и институты.

Н.А. Назарбаев подчеркнул что успехи в образовании тесно связаны с развитием казахстанской науки, гуманитарным приоритетом XXI века стал процесс интеграции образования и науки. В мировой практике успешно функционируют академические конгломераты, включающие в себя учебные заведения и научно-исследовательские институты. Такое соединение служит реальной основой интеграции науки и образования и позволяет проводить единую научно-техническую и образовательную политику в стране. Наиболее эффективной формой интеграции сегодня является слияние вузов и научно-исследовательских институтов.

Произошла реорганизация ряда научных и образовательных организаций путем их присоединения, созданы 30 научно-исследовательских институтов и научных центров в составе 11 высших учебных заведений.

Президент Республики Казахстан представил новую политику развития инновационных исследований, которая состоит из трех направлений:

1. Трансферт необходимых стране технологий и обучение специалистов для их использования. ЕХРО-2017 должно дать толчок этому процессу и помочь нам отобрать новейшие технологии для развития энергетики будущего, активно участвовать в масштабных международных научно-исследовательских проектах. Это даст нам возможность интегрировать усилия наших ученых с зарубежным научно-исследовательским сообществом по стратегическим инновационным направлениям. Наша цель - стать частью глобальной технологической революции.

2. Кооперация науки и бизнеса

3. «Дорожная карта» по формированию перспективных национальных кластеров

Выше представленное новое направление стратегии образования в рамках «Казахстан-2050» в перспективе поможет преодолеть некоторые проблемные аспекты, связанные с такими моментами как высокое число нетрудоустроенных молодых специалистов, а также трудоустраивающихся не по избранной специальности. А так же существующее дублирование в подготовке кадров в государственных и негосударственных ВУЗах, которое приводит к перепроизводству и различному уровню подготовки специалистов одного профиля. Расширение сферы платных образовательных услуг часто носит нерегулируемый характер, а прием студентов в негосударственные высшие учебные заведения по ряду специальностей превышает прием по госзаказам, что порождает комплекс социальных проблем. Можно сказать, что только 30-40% выпускников ВУЗов находят работу по специальности. Многие студенты, еще не завершив первое образование, планируют второе.

Для того чтобы Республика Казахстан полноценно и дальше развивалась, необходимо подумать об интеллектуальном потенциале нации.

Президент ставит задачу - модернизировать систему образования в свете «Стратегии Казахстан-2050» и апробировать новаторские стандарты и методологии преподавания, активизировать создание единой информационно-образовательной системы, в которой активно будет использоваться электронное обучение, позволяющее автоматизировать мониторинг обучения каждого, а так же работу всех организаций образования, обеспечить доступ к лучшим образовательным ресурсам, независимо от времени и от места расположения, а также создать прямую и обратную связь внутри образовательного сообщества.

В результате исследования пришли к выводам:

Таким образом, опыт независимого развития Казахстана наглядно показывает, что состояние образования во многом определяется результативностью социально-экономического развития страны. Сегодня Казахстан является региональным лидером реализации требований Болонской конвенции. Введение новой образовательной модели позволило внедрить многоуровневую систему подготовки специалистов, значительно

повысить уровень и качество образования в целом, сделать казахстанские дипломы конкурентоспособными.

Участие Казахстана в Болонском процессе предоставляет возможность изучения программ обучения на различных уровнях высшего образования, обмен передовой практикой в исследованиях и преподавании, внедрение прогрессивных методов управления вузами. Актуальным является формирование единого образовательного пространства стран СНГ и включения его в международную образовательную систему.

Для дальнейшего развития профессионально-технического образования в настоящее время ведется строительство четырех межрегиональных центров. Так, завершается строительство Межрегионального профессионального центра по подготовке и переподготовке кадров технического и обслуживающего труда для нефтегазовой отрасли в г.Атырау. Продолжается строительство Межрегиональных профессиональных центров по подготовке и переподготовке кадров технического и обслуживающего труда для топливно-энергетической отрасли в г.Экибастузе, для машиностроительной отрасли в г.Усть-Каменогорске. В ноябре начато строительство Межрегионального центра для обрабатывающей отрасли в г. Шымкенте.

Стоит отметить, что Казахстан первый среди стран СНГ создал на базе бывшего начального и среднего профессионального образования систему технического и профессионального образования, что позволило придать подготовке кадров техническую направленность и присваивать несколько уровней квалификации.

Список литературы:

1. Концепция развития системы образования РК до 2015 - Астана, 2004.
2. com.kz,
3. Закон Республики Казахстан «Об образовании». - Астана, 2011 - с. 3.
4. Закон Республики Казахстан «Об образовании». - Астана, 2011 - с. 7.
5. Нуртазина Р.А. «Глобальные тенденции и модернизация послевузовского профессионального образования Казахстана» - Астана, 2009.
6. Назарбаев НА. Стратегия «Казахстан-2050» //Казахстанская правда. 2012 - 15 декабря.

УДК:332.12(574)

Акишева Д.М., докторант

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті

Абылкасимова Ж.А., доктор PhD

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

Семей қ., Қазақстан

ДЕПРЕССИВТІ АУДАНДАРДЫ ИНДУСТРИЯЛДЫ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ САРАЛАНҒАН ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ - ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІ

Қазақстан экономикалық даму деңгейі, инфрақұрылым объектілерін қамтамасыз ету, инвестициялық мүмкіндіктерді көрсететін табиғи және экономикалық потенциалдың болуында елеулі аймақаралық айырмашылықтары бар мемлекет болып табылады. Қазақстанның даму кеңістігінің ерекшеліктері, оның жеке аймақтарының түрлі деңгейде дамуы, шаруашылық құрылымындағы айырмашылықтар, нарықтық реформа жылдарында дағдарыстық процестердің терендеуі, оларды іске асыру формалары біздің еліміздің аймақтарын теңсіздік жағдайына әкелді, бұл өз кезегінде оларды терең дифференциациялауға әкелді. Сондықтан Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан 2050 стратегиясында мемлекеттің жаңа саяси бағыты аймақтардағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды теңестіру және оны жүзеге асырудың

жаңа тиімді механизмдерін қалыптастыру міндетін нақты айтып өтті. Экономикалық өсу жағдайында осы міндеттерді шешу үшін өңірлік саясатта жаңа науқан қажет, бұл өңірлердің экономикалық даму деңгейін ғана емес, сонымен қатар бүкіл елде халықтың әлауқатын қамтамасыз ету бағытталған.

XIX ғасырдың басы саяси өңірлерді және өңірлерді басқаруға сипаттама беру парадигмасы өңірлерді басқарудың даму жолдарының тиімділігін арттыру мен басқарудың жаңаша әдістері мен жолдарының алдыға дамыған кезі. Қазіргі таңда кез келген өңірдің экономикасы жаңа техникалық даму мен экономикалық көзқарастың ілгерлеу нәтижесінде жүзеге асуда. Яғни, өңірлердің бәсекелестік қабілетінің жоғарғы деңгейде дамуы және жахандану, ішкі өзіндік факторларды қолдану нәтижесінде жүзеге асырылып жатыр.

Қазақстанның аумақтық дамуы, табиғи географиялық және шаруашылық жағдайында әртүрлі және ілгері дамуы әр өңірдің ішкі аспектісіндегі үрдістің озық нәтижесінде болуда. Сонымен қоса жахандану үрдісі де көш ілгері дамып келеді. Бір жағынан индустрия өндірістің дамуына мүмкіндік ашады, өңірлердің жаңаруына табиғи ресурстарды әр өңірде тиімді пайдалануға негізгі фактор болып табылады.

Индустрияландыру ең бастысы, жаңа технологиялық бағыты- ол еңбекке жарамды ресурстар, қалдықсыз су, қалдықтар технологиясы, техникалық жетілдірілген қалдықтар, осының бәрі өндірістің даму факторына әсер етеді.

Индустрияландыру аралас аймақтық факторлардың ауқымы және қарқыны бойынша, екінші жағынан: технологиялық даму дәрежесі, облыс экономикасы, ғылыми негізді қамтамасыз ету, штаттық кесте қолжетімділігі және отын мен энергетика ерекшеліктері, минералды шикізат, жер, су, реакциялық ресурстары мен қоршаған ортаны қорғауға шектеулер болып табылады.

Осылайша, 2014 жылғы 14-қаңтардағы ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында инновациялық- индустрияландыру үрдісін түзету және нығайту міндеті тұр. Осыған байланысты Қазақстанның өңірлерін индустриалдық-инновациялық жаңғыртудың тиімді ұйымдастырушылық және экономикалық тетіктерін дамыту мәселесі қолға алынған. [1, б. 3]

Қазақстан экономикасын жаңғырту үшін әртүрлі жұмыстар мен экономикалық жұмыс жүйесі қарастырылған. Технологиялық даму секторын жүйелі түрде іс жүзінде асыру үшін шикізат өнімін дамыту қажет.

Осы жұмыстарды қолға алу және ілгері дамыту үшін жаңа білім ошақтары мен институттар ашу керек және қаржылай ресурстармен жаңа технология үлгісі ғана емес, сонымен қатар шетелдерде коммерциялық жағдай жасау ісін де қолға алу қажет. Бұл жұмыстарды индустриалды-инновациялық жағдайды ғана емес, өңірлік саяси жағдайда қалыптастыру керек.

Қазақстан индустриализациясы тек белгілі бір жүйеде ғана экономикалық жахандану өңірлерінде дамып қана қоймай, ол белгілі бір нақты істе жүзеге асуы тиіс. Өңірлік факторлар тек индустриалдық жахандануға ғана емес, ол Қазақстан дамуының факторына да әсер етеді.

Кеңестік индустриализация кезеңінде Қазақстан өңірлерінің көптеген аймақтарында ірі экономикалық даму орын алды. Бұл жұмыс жалпыкеңестік еңбек бөлінісі қызығушылығы кезінде өткізілгендіктен, Қазақстанның басты өңірлері экономикалық қарым-қатынаста басқа кеңестік республикалармен тығыз байланыста болды: Солтүстік Қазақстан Орал және Сібірмен, Батыс-Волга және Оралмен, Шығыс-Алтай және Сібірмен, Оңтүстік Орта Азиямен.

Бұл аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінде елеулі саралауға әкелді және интеграциялық проблемаларды тудырды. Ұлттық экономиканың тәуелсіз даму сатысында бірыңғай кешенді жұмыс жасалынды. Қазақстанның индустриялық жахандануының ең басты факторы ол аймақтық өңірлердің даму факторы. Осыдан барып аймақтың дамуы үшін индустриаландыруды дамыту жұмысының өзара байланыстылығын шешу басты мәселе болып табылады. Мысалы, индустриализацияның басты мәселесі

өңірлер ресурсын кілтін жабу, елдің инновациялық дамуын қамтамасыз ету, ол өңірдің стратегиялық дамуының бастысы артта қалып жатқан аймақтарға қолдау көрсету. Бұл индустриаландыру мен өңірлік саясаттың арасындағы ізденістің шешіміне негіз болды. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек барлық аймақтар бойынша даму нәтижесінде Қазақстан көш ілгері басып келеді.

Әлемдік тәжірибеге қарасақ, Қазақстан мемлекеті өзінің еңбекке қажетті бәсекелестік қабілеті жағынан алдыңғы елдер қатарына кіруге әбден мүмкін және аумақтық деңгейі жағынан да мүмкіншілігі бар деген пікірмен келген. Экономиканың жаһандану процесіне қарасақ, индустрияның өсу қарқыны да өңірлерде даму үстінде. Әр өңірдің индустриясы сол өңірге тән үрдіспен дамып келеді.

Өңірлердің табысқа жетуі- орналасқан ресурстардың, жердің артықшылықтарына, инфрақұрылымның қажеттілігіне, білікті адами капиталдың болуына байланысты екен. Бұл барлық ірі қалалардың ең жоғары технологиялық кәсіпорындары шоғырланған жеріне тән. Оның қатарына жоғары және орта технологиялық салаларда жұмыс жасайтын өңірлер болып табылады. Олар тиімді геоэкономикалық жағдайға ие болатын өңірлер: теңізге шығатын, экспорттық өнімдерді және еркін экономикалық аймақтарда шекара құратын тасымалдау шығындарын төмендету, ресурстары қарқынды дамып жатқан өңірлер.

Ең алдымен, ұйымдық, экономикалық жүйені қолданысқа енгізетін белгілі бір байланыстар мен элементтердің жиынтығын атап өту керек. Сонымен, индустриализациялық-инновациялық жаһандану әртүрлі экономикалық-ұйымдастырушылық механизм арқылы қалыптасады, өңірдегі экономиканың сай келмеуі, өңірдегі халықтың орналасуы әл-ауқатының белгілі жүйеде қамтамасыз етуі арқылы іске асырылады. Қазіргі заманға сай индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды жаңғырту және қалыптастыру үшін экономикалық шаруашылық іс-әрекетінің жаңа түрлерін жасау қажет, сонда өңірлердің жаһандану- жаңғырту жұмысы көш ілгері дамиды. Осы орайда облыстың саяси индустриялық-инновациялық өркендеуі үшін мынандай талаптар қажет етеді, біріншіден үкіметтің қолдауымен жәрдемдесуі арқылы инвестиция- инновациялық әрекетті белсенді түрде қалыптастыру және тиімді әдіс- тәсілдерді бірлесіп жасау, өндірістің дамуында бәсекелестік қабілетті арттыру, кәсіпорынның рентабельді жұмысын, жергілікті тұрғындардың әлеуметтік құқығын қорғау, осы арқылы өңірді жаһанданудың индустриалды-инновациялық базасын толықтай жасап жағдай тудыру керек. Біздің алдыңғы зерттеулер нәтижесінде аталып өткендей, Қазақстан өңірлері әлеуметтік-экономикалық және инновациялық-технологиялық көрсеткіштер бойынша дифференциалдық негізге тән маңызды өңір болып саналады.

Бұл дифференциация Қазақстан өңірлеріндегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың біртекті емес екенін айқындайды және индустриалды-инновациялық жұмыстардың дамуына белгілі бір ықпалын, ауыртпалығын тигізетінін көрсетеді. Елдің өңірлік жоспары жоғары деңгейде бірыңғай болмаса, ол өңірдің экономикасының дамуы қиындыққа соғады және сол өңірдің саяси ахуалына талапта жоғарылайды.

Сондықтан, бұл факторларды алпауыт мемлекеттермен қоса, әртүрлі өңіраралық және ұлтаралық қатынастағы шағын мемлекеттер де есереуі тиіс (Мысалы, Испания, Италия, Бельгия). Өңірлік теңсіздіктің өсуі әзірге белгісіздік қалпында тұрса, ол экономикалық белсенділік көптеген өңірлерде ерекше белсенділікпен шоғырланған Алматыда (18,7%), Атырау облысында (10,3%), Қарағанды облысында (8,5%), Астанада (9%) осындай көрсеткіштер бар, бұл тізімге соңғы жылдары Маңғыстау облысы да кірген. Қазақстан өңірінің бұл жүйесінде 4 қала көрсетіледі (Астана, Алматы, Атырау, және Қарағанды облыстарында ЖЕК-тің жарты бөлігі (46,5%) соңғы 2% облыста үлестің төмендеуі байқалады.

Өңірлердегі әлеуметтік теңсіздіктің өзекті басты факторы- ол демографиялық ресурстардың толықтай дамымауы.

Республикада әр жыл сайын халықтың өсіміне зер салсақ, Оңтүстік өңірлер (Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Жамбыл облыстары) осы жүйеде зор үлесін тигізіп келеді. Ал бұл кезде Солтүстік өңірлерде халық өсімі бірқалыпты сақталған.

Өңірдің әл-ауқатының тиімділігі мен жүзеге асыруын қалыптастырудың жаңа жолдары ол «білім экономикасы, яғни ғылым мен технология процесін күшейту, ақпарат, жаңа қаржылық құрылымдар мен әдістерді жүйелендіру, нарықтық қорға кіру мен қатар ұлтаралық капиталды дамыту жұмыстарын жандандыру болып табылады. Соған қоса, осы айтылған мәселерден бөлек өңірлердің бір-бірімен дамуын жұмылдыру, әртүрлі ресурстарды қолданудың тиімді жақтарын іске асыру қажет. Ол үшін саналы түрде дифференциалды ыңғайлы әрі тиімді шешімдер жасау керек.

Істің оң шешімін табу үшін өңірлердің өзіне тән ерекшеліктерін зерделеу керек, сол арқылы қажетті ресурстарды пайдаланып, істің оң шешімін табуы тиіс (жоғары экономикалық көрсеткіш, индустриясы дамыған, агроөнеркәсіптік, индустрия-инновациялық көрсеткіші жоғары өңірлер, жаһандану жүйесі толық дамымаған, күйзелісте жүрген өңірлер).

Дифференциалдық істің шешімін табу үшін:

а) инвестицияның сапасын арттыру мақсатында мотивациялық тәсілдерді қолдану, яғни жаңа жоғарғы технологиямен жұмыс істеуге ынталандыру, білімін жетілдіру, ақпарат, маркетинг ісімен жұмыс істеу;

б) өңірлерде инвестициялық жұмыс жүргізу үшін қажетті қаржылай құралдарды кең ауқымда қолдануды қамтамасыз ету;

в) инвестициялық ресурстарды қордаландыру үшін тиімді жоғары біліктілік дағдысын қалыптастыру;

г) инвестиция ісін басқарып отырған мамандардың жауапкершілігін арттыру, олардың біліктілігін арттыру үшін инвестиция жүйесін жандандыру;

д) жергілікті деңгейде саяси басқару үшін өңірдің экономикасының даму мүмкіндігін анықтау;

е) өңірге лайықталған жоба мен бағдар бойынша инвестицияны қосымша қажетті құрал-жабдықтармен жабдықтау. Сондықтан әр өңірдің экономикалық-ұйымдастырушылық механизмін іске асыру үшін істің тиімді әрі оң шешімін табу қажет. Одан әрі индустрия-инновация жұмысын жетілдіру үшін, дифференциалды экономикалық-ұйымдастырушылық механизмнің әр өңірге лайықталып жасалған жобасын ұсынамыз. [3, б.15]

Айта кететін бір жайт, әр өңірдің индустриалдық-инновациялық құрылымын жаңғырту үшін, өңірдің аумақтық және құқықтық деңгейі, ғылыми-зерттеушілік, қаржы-экономикалық, ақпараттық компоненттердің механизмін тұжырымдап осы арқылы іске асыруы керек. Осыған қарай компоненттерді жүйелейді:

Кесте1 Аймақтың индустриалды-инновациялық құрылымын жаңарту компоненттері.

Компонент	Атауы	Мазмұны
1 компонент	Институттық механизм	Мұнда өңірдің құқықтық заңға сәйкес тиісті құжаттары мен шаралары топтастырылған. Бұл заң шығарудың жүйесі жергілікті өзін-өзі басқару ұйымымен үкімет орындаушыларының арасындағы жауапкершілікті реттеу бағыты.
2 компонент	Құрылымдық-ұйымдастырушылық механизм	Бұл өңірді басқару қызметінің тиімділігін арттыру қызметі мен мекемелердің бірлесе отырып, жұмыс істеу механизмі. Бұл механизм өңірдің дамуына мемлекеттік стратегия, жекелеген қалалар мен республиканың даму стратегиясына байланысты құжаттар мен әртүрлі жоспарлардың жиынтығы.
3 компонент	Қаржылай-экономикалық	Қаржы және экономикалық рычаг жүйесіндегі бөлімдердің әр кезеңде жұмыс істеу жүйесі. Мұндай

	механизм	механизм өңірдің дамуында қаржылай қамтамасыздандыру мүмкіндігін анықтайды, соған қоса өңірдегі өнеркәсіп пен нарықтық қарым-қатынас жүйесінде қолдану қызметін реттейді.
4 компонент	ғылыми-зерттеу механизмі	Аумақтың даму стратегиясында түрлі ғылыми-әдістемелік жұмыстар, жаңа маман кадрлар даярлау, ғылыми-зерттеу және білім беру мекемелері арасында тығыз байланысты жүзеге асыру механизмі.
5 компонент	Ақпараттық механизм	Өңірдің динамикасын жедел түрде ақпараттандыру, арнайы мекеме мен қызмет орындарының арасындағы байланыс жүйесін қарастырады.

Бірінші компонентте өңірдің жағдайына сай әлеуметтік және экономикалық мәселелерді шешу актісі мен нормативтік-құқықтық актілер жиынтығы мен «ҚР өзін-өзі басқару және жергілікті мемлекеттік басқару», « Бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы Салық Кодексі», « ҚР банк және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциясы ұсынған жүйелер мен заңдар жиынтығы қарастырылған.

Бесінші компонентте тиісті ақпараттық хабарды алғаннан кейін, өңірдің экономикалық өсу және демографиялық өсуі жұмыстарына жергілікті үкімет орындары тарапынан жағдайлар жасау, тиісті шешімдер табу, шешімін таппаған жағдайлардың салдарынан хабардар беру жұмыстары қарастырылады. Осы орайда арнайы ақпараттық сервисті қолдануға болады. Бұл сервис сол өңірге, сол ортаға лайықты тиісті ақпараттық хабарды толықтай алуға болады және хабардар етеді.

Жоғарыда көрсетілген компоненттерге сүйене отырып, өңірлерді жахандандыру және жаңғырту үшін жаңа индустриалдық-инновациялық, экономикалық ұйымдастырылған механизмді өзара әрекеттеу керек, өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі жетілдіру. Әр өңірдің дамуында жетістікке жету үшін, ол өңірдің ішкі тиімді факторларын жоғары деңгейде пайдалану, өңірдің мүмкіншілігіне сай экономикалық инновациялық жаһандану жұмыстарын қолдану нәтижесінде жүзеге асады.

Сондықтан осы ұсынылып отырған жаңа инновациялық жаңғырту жобасы ресурстардың тиімді, әрі дұрыс қолдануымен қатар, тиісті нәтиже беру мақсатында әлеуметтік-экономикалық стратегияның әр өңірде лайықты нәтиже беруге оңтайлы перспективтік қорытынды көрсету үшін жоспарланатын жоба деп саналады.

Өңірдің экономикасының дамуында әртүрлі стратегия мен әдістердің қолданылғанына қарамастан, әр аумақтың әлеуметтік гүлденуі сол өңірдің экономикалық және әлеуметтік жағдайына байланысты деген пікір тұжырымдалынады.

Қазақстан өңірлеріндегі экономиканың дифференциалды әрі тиімді дамуындағы негізгі міндеттердің бірі- ол аумақтың әл-ауқатының жоғарғы деңгейде дамуы деген оймен қорытындылаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты 2014 жылғы 14-қаңтардағы ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Региональная экономика и пространственное развитие. Т.1. Региональная экономика. Теория, модели и методы: учебник для бакалавриата и магистратуры/ под общ ред. Л.Э. Лимонова.- М: Издательство Юрайт, 2016-3976- Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс.
3. Бримбетова И.Ж. Социально-экономическая дифференциация регионов Казахстана и стратегические приоритеты их развития/ Под ред. акад. О.С. Сабдена- Алматы: Институт экономики МОН РК, 2006.-с3,26.
4. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учебник для вузов. М., 2003.-С.

Борщ К.А., преподаватель, магистр гуманитарных наук
Кабдрахманова У.Б., старший преподаватель

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан*

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИОННОЙ ТАБЛИЦЕЙ НА УРОКЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ УСТНОЙ РЕЧИ

Интеграционные процессы, характерные для современной социальной, экономической и политической жизни Казахстана, активная роль Казахстана в международной жизни повышают значимость иноязычного образования, которое призвано формировать специалистов, владеющих несколькими иностранными языками на уровне, признанном международным сообществом и отвечающим потребностям общества Республики Казахстан на современном этапе. Таким образом, «стратегической задачей, стоящей перед иноязычным образованием, является его модернизация на основе моделирования профессиональных компетенций в подготовке кадров с уровневой ранжированием формируемых языковых компетенций и их целедифференцированным распределением по этапам целостной образовательной системы Республики Казахстан» [1]. Решением этой задачи является формирование межкультурно-коммуникативной компетенции.

Коммуникативная компетенция рассматривается как способность обучающегося реализовать коммуникативные намерения. Формирование коммуникативной компетенции является основной целью обучения иностранным языкам [2]. Согласно Д.Хаймсу, коммуникативная компетенция «не является врожденной способностью, а приобретает в результате взаимодействия человека с социальной средой» [3].

Формирование коммуникативной компетенции, т.е. изучение разговорного языка, находит самое яркое выражение в диалогах. Чтобы успешно справиться с данным заданием, учащимся необходимо продемонстрировать умения поддерживать и развивать беседу, осуществляя запрос информации и побуждая собеседника к обмену мнениями. То есть учащийся, а не преподаватель, как это обычно бывает, должен стать инициатором диалога [4].

Очень часто диалогическая речь на занятии сводится к воспроизведению заученных диалогов без реальной коммуникативной цели. Ответы являются «ярким примером воспроизведения, репродуктивности, но не продуктивности...» [2]. Мы же в свою очередь знаем, что коммуникация – это «целенаправленный процесс передачи при помощи языка (языкового кода) некоторого мысленного содержания...» [5]. Продуктивное общение возникает, когда субъектам необходимо обменяться определенной информацией.

Причины для обмена информацией между субъектами общения могут быть две. Первой является нехватка необходимой информации. В этом случае появляется потребность в коммуникативных средствах, чтобы найти ее и воспринять. Второй причиной является то, что мы начинаем понимать, что нам необходима информация, в основном тогда, когда мы уже имеем какую-то ее часть.

Восполнение недостающей информации называется заполнением пробелов *filling the gaps, bridging the gaps*), а сам термин «информационный пробел (*information/opinion gap*)» [6] довольно часто встречается в различных сферах человеческой деятельности.

Наиболее распространенное упражнение с информационным пробелом – заполнение таблиц. Назовем такие таблицы информационными таблицами (*information gaps*).

Рассмотрим использование информационных таблиц на уроке немецкого языка (второй иностранный язык) на начальном этапе обучения второму иностранному языку (уровень А1-А2).

Тема: Bekanntschaft

Цель: развитие умений задавать и отвечать на вопросы, закрепление лексики по данной теме, повторение и закрепление грамматических тем Настоящее время (Präsens), Количественные числительные (Kardinalzahlen), развитие навыков диалогической и монологической речи, умения работать в паре (или в группе).

Подготовительный этап: повторить правила образования вопросительных предложений в немецком языке, настоящего времени, количественных числительных.

Ход работы:

–Первый вариант работы (если группа учащихся малочисленная): Студенты делятся на пары. Участники каждой пары получают две информационные таблицы. Каждая таблица содержит различную информацию о четырех людях. Участники пары задают друг другу вопросы, чтобы заполнить пропуски и узнать недостающую информацию. Каждая информационная таблица содержит информацию, которой нет в других таблицах.

Таблица 1

Name	Alter	Wohnort	Beruf	Hobby	Sprachen
Helga	26	Berlin	Lehrerin		
Peter		Moskau			Russisch,Englisch
Herr Mayer	38			Schwimmen	Deutsch,Spanisch
Frau Sauer			Ärztin	Malen	

Таблица 2

Name	Alter	Wohnort	Beruf	Hobby	Sprachen
Helga				Musik	Deutsch,Englisch
Peter	21		Student	Sport	
Herr Mayer		Dresden	Ingenieur		
Frau Sauer	32	Tokio			Japanisch,Englisch

–Второй вариант работы (возможен как в малочисленной, так и в большой группе): Студенты делятся на группы (по 4 человека). Каждый участник получает информационную таблицу, которая содержит различную информацию о четырех людях. Участники пары задают друг другу вопросы, чтобы заполнить пропуски и узнать недостающую информацию. Каждая информационная таблица содержит информацию, которой нет в других таблицах.

Таблица 1

Name	Alter	Wohnort	Beruf	Hobby	Sprachen
Helga	26				
Peter		Moskau			
Herr Mayer				Schwimmen	Deutsch,Spanisch
Frau Sauer			Ärztin		

Таблица 2

Name	Alter	Wohnort	Beruf	Hobby	Sprachen
Helga				Musik	
Peter	21		Student		
Herr Mayer		Dresden			
Frau Sauer					Japanisch,Englisch

Таблица 3

Name	Alter	Wohnort	Beruf	Hobby	Sprachen
Helga		Berlin	Lehrerin		
Peter					Russisch,Englisch
Herr	38				

	Mayer					
	Frau Sauer				Malen	

Таблица 4

	Name	Alter	Wohnort	Beruf	Hobby	Sprachen
	Helga					Deutsch, Englisch
	Peter				Sport	
	Herr Mayer			Ingenieur		
	Frau Sauer	32	Tokio			

– Возможен и третий вариант: Участвует вся группа студентов (8, 12, 16 человек). Тогда несколько человек получают одинаковую информационную таблицу, и на вопросы могут отвечать они все.

– После выполнения заданий, желательны заполненные таблицы сверить с ответами.

– Любой из предложенных вариантов может иметь соревновательный характер. То есть выигрывает тот студент, который быстрее всех и правильно заполнил свою таблицу.

– На заключительном этапе, когда таблица полностью заполнена и все данные имеются, можно использовать еще один вид работы – монолог. Студенты могут выбрать кого-то из таблицы и рассказать полную информацию об этом человеке.

Таким образом, в процессе коммуникации учащиеся не только задают и отвечают на вопросы, но и им приходится привлекать внимание, переспрашивать, просить и благодарить за помощь. Проработав данную карточку, учащиеся совершенствуют грамматический навык, приобретают опыт взаимопомощи и толерантного отношения к ошибкам товарищей.

В заключение хотелось бы отметить, что использование различных заданий с информационным пробелом, в нашем случае информационных таблиц, в учебном процессе может проводиться:

– по причине необходимости обмена информацией на различных языках в современной трудовой деятельности;

– в связи с тем, что такие задания являются стимулом для общения на иностранном языке;

– потому что задания учат студентов быть активными собеседниками;

– при их выполнении учащиеся овладевают умениями совместной работы;

– при выполнении таких заданий формируется автоматизм использования грамматических конструкций.

Методически продуманное введение на уроке иностранного (в нашем случае, немецкого) языка работы с информационной таблицей способствует развитию речевой и языковой компетенции, помогает активизировать интерес к изучению иностранного языка, создает благоприятную атмосферу конструктивного и продуктивного общения.

Список литературы:

1. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. – Алматы, 2005.
2. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Базовый курс лекций. Пособие для студентов пед.вузов и учителей. – М.: АСТ: Астрель, 2008.
3. Тимофеева Т.И. Формирование коммуникативной компетенции студентов в коммуникативной деятельности в процессе обучения иностранному языку. – Ульяновск: УлГТУ, 2011.
4. Никитина Л.Л. Формирование грамматического навыка построения вопросительных предложений// ИЯШ, 2013. - №5. – с.35-40.
5. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. – М.: Олма-пресс, 2004.
6. Common European Framework of Reference for Languages Learning, Teaching, Assessment. – Strasbourg, 1986.

Оралова Ә.Ш., преподаватель, магистр
Үйсіпова Н.К., магистрант

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қ., Қазақстан*

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫН ДАМЫТУДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЕҢЕС БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ

Латын тілінен енген “студент” сөзі бүгінгі қоғамымызда елеулі орынға ие терминдердің бірегейі. Ежелгі Римде «студент» деп кез-келген оқуға, ғылымға жақын адамды айтатын болса, XII ғасырдан бастап «студент» сөзі, ол тек ЖОО-да білім алатын жасөспірімдерге тиесілі термин. Студент психологиясын іс-әрекет субъектісі ретінде қарастыру барысы адам қалыптасуының негізгі кезеңдерін сипаттайды. Философиядан өз бастамасын алатын студент психологиясының басты ережелерін С.Л.Рубинштейн, Б.Г.Ананьев жасаған және олар жалпы түрде тұжырымдалып психологиядағы гуманистік бағытымен анықталған. А.В.Брушлинский, К.А.Абульханова–Славская студент психологиясы негіздерін дамытқан болатын, ал С.Л.Рубинштейн оның ережелерін тұжырымдап жасайды. Студент - тұтастылықтың және автономиялықтың, өз белсенділігінің жоғары деңгейіндегі адам. Осы деңгейде адам өте жекеленіп кеткен, яғни өз мотивациясы, қабілеттері, психикасы ерекшеліктерін білдіреді. Сонымен, адам студент ретінде туылмайды, ол іс-әрекет барысында студент ретінде танылады. Әр тұлға – студент, бірақ соның өзінде ол тұлғаға теңестірілмейді. Студент - өзін-өзі ұйымдастырудың белгілі бір сапалы тәсілі, тұлғаның өзін-өзі реттеуінің, ішкі және сыртқы жағдайлардың келісуінің тәсілі, барлық психикалық процестердің, күйлердің, қасиеттердің реттеу орталығы, сонымен бірге қабілеттердің, объективті және студентивті мақсаттарға қатысты іс-әрекеттің міндеттеріне сәйкес тұлғаның мүмкіндіктері мен шектеулерінің формасы.

Студентінің тұтастылығы, бірлігі және кіріктірілуі оның психикалық қасиеттері жүйелілігінің негізі болады. А.В.Брушлинский студентінің тұтастылық проблемасын аша отырып, адам дамуының барлық кезеңдеріндегі табиғилық пен әлеуметтіктің байланыстылығын айтады. Студент категориясы үшін ең маңыздысы – қарама-қайшылықтарды шешу болып табылады. Нақты көрсеткенде, тұлғаның сапалық өзгерістерін қарастыра келе, оның студент іс-әрекетінің үш негізгі трансформациясын анықтайтынын айтуымыз керек. Біріншіден, барлық психикалық ресурстар (психикалық процесстер, қасиеттер, күйлер, қабілеттер) тұлға іс-әрекеті мен өміршендігінің қамтамасыздану тәсілдері болып табылады. Екіншіден, барлық психикалық ресурстар тұлғалық іс-әрекетке бағынатын жеке композициясын құрайды: „Іс-әрекетке қосылған сапалы өзгертулер және оны жүзеге асыру әрекеті қамтамасыздануының психикалық пен тұлғалық қасиеттерінің іс-әрекет талаптарына сәйкес тұлғаның өз өлшемдеріне қарай оның іс-әрекет студентісі ретіндегі қалыптасу барысы реорганизация процесі болып анықталады”. Үшіншіден, тұлға студент бола тұра өзінің өмірлік стратегиясына және әрекет стратегиясына сүйенеді, бар ресурстарға, қабілеттерге және мүмкіншіліктерге қарамастан. Мысалы, адам өмір сүру мәнінен айырылып, интеллектісін, қабілеттері мен өзін-өзі жетілдіру, дамыту үшін өз еркін қолданбайды.

Сонымен, студенттің өлшемі ретінде қарама - қайшылықтарды шешу қабілеттілігін айтамыз. Осы қабілет қалыптаспаған жағдайда тұлға студент ретінде өз мәртебесін жоғалтпайды. К.А.Абульханованың анықтамасы бойынша, студент, үйлесімді, иерархиялық даму сатысының ең жоғарғы баспалдағына жеткен өзін-өзі дамытып жетілдіретін тұлға болып табылады. К.А.Абульханованың жаңа еңбегінде „студент” және „тұлға” категорияларының айырмашылығы анықталады. Оның пікірінше: „Тұлға өз ерекшелігі дамуының максималды деңгейіне жетіп жеке дара болады, ал студент ретінде, ол өз адами дамуының тиімді деңгейіне жеткенде болады... Студент ретіндегі оның қасиеті осы өмірлік жолды ұйымдастырудың тәсілі болады... Студент өмірді ұйымдастырудың тұтас процесін

жүзеге асырады, оның өзгермелілігі мен төзбеушілігін есекере тұра. Тұлғаның өз өмірін реттеуге қабілеттілігі оның құндылықтарына бағынатын тәуелсіз болуға мүмкіндік береді, яғни сыртқы талаптарға қарамастан еркіндіктің болуы. Бір жағынан объективті жағдайлармен, талаптармен, оқиғалармен, дәуірмен тұлғаның өмірлік жолы оның өзімен анықталады, екінші жағынан оның оларға қатысты болуымен байланысты тұлғаның өзімен анықталады. Осы анықтаушылар бір-бірімен ешқашан да сәйкес келмейді. Сондықтан да өмірлік жол студентісі ретіндегі тұлғаның қасиеттері оның өмірлік жолында пайда болатын қарама-қайшылықтарды шешу тәсілімен анықталады. Біздің көзқарасымыз бойынша студенттің анықталған өлшемінің ерекшелігі жоқ және осы категория үшін анықталған өлшем жеткіліксіз. Қарама-қайшылықтарды шешу үшін саналы түрде ұғынбау деңгейінің өзінде соның ішінде тұлғалықтың кез келген дамудың қозғаушы күші болады. Сонымен бірге, өмірлік жолды ұйымдастырудың тиімді тәсілі туралы ережесі анық емес. Студенттің деңгейі тұлғаның операциялдық деңгейі ретінде қозғалыстың жалпы бағытын анықтайды.

Студенттердің бойына кәсіби қызығушылықтарын қалыптастыру мәселесі бойынша танымал ғалымдарымыздың бірі М.Мұқанов " мектептегі оқу-тәрбие жұмыстарын тиімді ұйымдастырып, ғылым негіздерін терең оқыту, сабақтан тыс уақытта еңбекке баулу барысында ғана студенттардың мамандық таңдауға қызығушылығын дамытып, оқу орнын таңдап, жоғары кәсіби білім беретін, болашақта оқитын оқу орнына тез бейімделуіне амандықты қабілетіне қарай қалау - әркімнің қабілетіне және еңбігіне қарай" еңбегінде ғылыми тұрғыдан негізделуі өзіндік тұрғыдан талданған.

Психологиялық зерттеулер көрсеткендей тұлғаның өзі туралы пікірі, оның өз іс-әрекетін реттеудің маңызды тірегі болады. Адекватты өзіндік бағалау арқылы адамның өз жетістіктерін шынайы бағалауы негізінде өнегелік жайлы сұрақтар теориялық-эмпирикалық деңгейде зерттелген.

Өзіндік бағалау - өзіндік сана сезімдердің бірлігі, тұлғаның қасиеттеріне, сапасына деген қатынасы. Өзіндік бағалауға икемділік, орнықтылық, адекваттылық (жағымды, теріс) сияқты сипаттамалар тән болады. Өзіндік сана сезімдердің қалыптасуы жайлы шет елдік зерттеулерде К.Роджерстің жұмыстары мәнді.

Студенттік жас 18-23 жас аралығын қамтиды, ал бұл жас кезеңі сөзсіз күш-жігері мол, ізденушілік қабілетке ие, нағыз еңбекқор кезең болып табылады. Сондықтан да, бұл кезеңде студенттерге дұрыс психологиялық кеңес көрсету өте маңызды. Психологиялық кеңес-психология ғылымының практикалық бөлімінде кеңінен қолданылатын, жеке тұлғаға психологиялық көмек, қолдау көрсету. Психологиялық кеңес беру – клиенттің жеке өмірінде, кәсіби іс-әрекетінде, оқуы мен өзге де жағдайларда кездестіретін психологиялық қиындықтарын өзі шешуіне мүмкіндік беретін әрекеттің адаптивті емес тәсілдерін анықтайтын психологиялық көмектің түрі.

Бүгінгі қоғамымыздың жастары өте белсенді, бір немесе бірнеше мамандық иелері, әр түрлі салада жұмыс атқарушы, үш тілді терең меңгерген, заман талабына сай тұлғалар. Олардың жан және дене тыныштығын сақтаулары үшін, оларға міндетті түрде психологиялық көмек, қолдау көрсетіліп отырылуы тиіс.

Болашақта ел тұтқасын ұстар азаматтардың өнегелі тәрбиесі бүгінгі күн тәртібінде тұрған маңызды мәселелердің бірі: олардың отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, асқақ адамгершілік қадір- қасиеттерін, жаңа дүниетанымдық көзқарастарын қалыптастыру қажетті екені Ел президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» жолдауында жан-жақты негізделіп көрсетілген.

Қазіргі кезеңде қоғамдағы ізгілікке, руханилыққа бетбұрыс студенттердің өзін-өзі бағалау қажеттілігін айқындайды. Студентке психологиялық кеңес беру, психологиялық көмектің маңызды бөлшегі іспеттес. Бұл түрге студенттердің жеке проблемаларына байланысты кеңес алу жатады. Мысалы, арылғысы келетін психологиялық және мінез-құлықтық кемшіліктері немесе адамдармен қарым-қатынас арасындағы жеке басына қатысты проблемалар, әр түрлі қарым-қатынастар, жолы болмаушылық, психогенді аурулар жатады. Бұл жерге сонымен қатар, студенттің өз-өзіне көңілі толмауын, интимді проблемаларды да жатқызуға болады. Екінші түріне, психологиялық кеңес беруде көп

кездесетін және өте маңызды мәселе отбасының кеңеске жүгінуі. Бұл жерге студенттің отбасындағы немесе отбасы мәселесінде туындайтын әр түрлі жағдайдағы кеңес беруді жатқызамыз. Сонымен қатар, студенттердің болашақ жарды таңдауда да психологиялық кеңес өте маңызды. Үшінші түрі педагогикалық- психологиялық кеңес беру. Бұл жерде кеңес берушінің студентпен тәрбие, оқу мәселесі жөніндегі әңгімелерін, педагогикалық біліктілігін жоғарлату педагогикалық басшылық, балалар және ересек адамдардың топтарымен басшылық жасау секілді мәселелер бойынша туындайтын проблемалардың шешімін табуға бағытталады. Арнайы практикалық психологиялық білім деп психолог-кеңес берушінің практикалық қызметіне, оның адамдармен жұмыс жасау барысындағы психологиялық әдістерді меңгеруіне байланысты білімді айтамыз. Бұл жерде арнайы практикалық психологтарды жоғарғы оқу орындарында дайындау барысында берілетін, меңгерілетін білім жайында айтуы керек.

Практикалық жұмыста психолог-кеңес берушіге өте мол тәжірибе қажет. Себебі, ғылым мен психологияны үйретумен емес, студенттердің шынайы өміріндегі қиын және күрделі проблемаларымен жұмыс жасауы қажет. Жоғарғы оқу орындарында алынған білім практикасыз, тәжірибесіз еш нәтиже бермейді. Психолог консультанттың ұшырасуы мүмкін жағдайларының ешқайсысының алдын-ала қаралынбайды, анықталмайды. Сондықтан кез-келген жағдайда психолог-кеңес берушіге тәжірибе ауадай қажет. Осы айтылғандардың барлығы психолог-кеңес берушінің жақсы-жаман болуы үшін де маңызды. Біліммен қатар психолог-кеңес берушінің жеке басының да жақсы, сапалы қасиеттерінің болуы керек. Мысалы, ол адамдарды жақсы көруі қажет, олардың жағдайын, күйін сөзсіз түсінуі, ұғына білуі да маңызды рол атқарады. Сонымен қатар, психолог-консультант шыдамды, жомарт жан болуы да оңтайлы болып табылады. Ең бастысы, нағыз психолог-кеңес берушінің қасиеті «клиентті түсінуге ұмтылу» оған өзін жақсы жағынан көрсете білуіне, жақсы қасиеттерін игере білуіне, өзін тұлға ретінде қабылдауға көмектесу.

Студенттік өмір барысында туындаған мәселеге байланысты дұрыс, әрі нақты көрсетілген психологиялық көмек алтынмен тең деп есептейміз. Өзінді бағалауы жоғары, өзіне сенімді студент, ертеңгі білікті маман.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Немировский В. Г., Григорьев С. И. В поисках смысла жизни и справедливости: студенчество России на пороге XXI века. — Барнаул: Алтайское книжное издательство, 1995. — 188 с.
2. Айви А., Айви М.Б., Саймек-Даунинг Л. Консультирование и психотерапия. Сочетание методов, теорий и практики-М.,2000.
3. Алешина Ю.Б. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование - М.,МГУ,2000.
4. Качунас Р. Основы психологического консультирование. М.,2005.

УДК 81-11

Аканова А.А., преподаватель

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет
г. Семей, Казахстан*

СЕМАНТИКА И СОЧЕТАЕМОСТЬ СЛОВА АВТОРИТЕТ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Одной из актуальных проблем современной лингвистики является проблема сочетаемости слов. В структуре языка данное свойство представляет собой возможность использования слова в предложении.

Сочетаемость регулируется системой и нормой языка и выражается во взаимодействии явлений разных языковых уровней: во-первых, лексики и синтаксиса, во-вторых, лексики и фразеологии. В зависимости от этого выделяют разные виды сочетаемости: а) синтаксическую, т.е. распространение слова синтаксическими связями и их упорядоченность; б) лексическую, т.е. распространение слова другими словами и их упорядоченность; в) семантическую, т.е. его способность вступать в сочетания с целыми классами слов, объединяемых общностью смысла; г) морфо-синтаксическую, напрямую детерминированную принадлежностью слова к той или иной части речи и его грамматической формой.

Сочетаемость – это свойство языковых единиц сочетаться при образовании единиц более высокого уровня, одно из фундаментальных свойств языковых единиц, отражающее синтагматические отношения между ними, т.е. способность всех языковых единиц соединяться друг с другом в линейном ряду. Существуют универсальные и конкретно языковые законы и тенденции сочетаемости, отступление от последних приводит к нарушению нормы или к изменению свойств языковых единиц.

Сущность сочетаемостных свойств слова предполагает их роль в реализации семантических потенций слова, а также связи с другими признаками языка (значением слова, спецификой в разных языках и т.д.). Обозначив сочетаемость слов как сугубо лингвистическую проблему, обратимся к вопросу лексической сочетаемости слов.

Слово в языковедении принадлежит к числу наиболее трудно определяемых основных лингвистических понятий. Слово – это значимая самостоятельная единица языка, служащая для называния предметов, их свойств, явлений, отношений и т.д., обладающая совокупностью фонетических, грамматических и семантических признаков, присущих словам в данном языке [1].

В словаре слову дано следующее определение: Слово – основная единица языка, служащая для наименования предметов, явлений, их свойств, обладающая фонетическими, семантическими и грамматическими признаками, на основании которых относится к определенной части речи, выполняет синтаксические функции. Слово характеризуется цельностью, выделяемостью, свободной воспроизводимостью; слово имеет лексические и грамматические значения; в слове выделяется лексема, в плане содержания – семантема (семема); слово в определенной грамматической форме – словоформа; в слове определяется основная (исходная) и производная формы; в слове формируются и выражаются понятия. Слово – носитель комплекса значений разных уровней языка (грамматический, фонетический, структурный аспекты; морфологический, синтаксический, семантический критерии). Слово как единица языковой системы и речевой деятельности имеет разный объем и признаки [2].

В. Галкин определяют слово как знак: слово – это пароль (ключ), позволяющий из области сознания войти в область подсознания (подпрограмму), связанную с некоторым объемом понятия. Слово является также командой, запускающей ту или иную программу действия человека [3].

Таким образом, слово – это слог или совокупность слогов, которые означают понятие, представление или какой-либо предмет [4].

Слово как единица лексико-семантической системы отражает действительность, и с этой точки зрения системность слов отражает системность мира. Эта системность в слове видима, воспринимаема, она лежит на поверхности.

Слово является основной единицей языка. Большинство слов имеет лексическое значение, тот главный смысл, о котором мы думаем, когда произносим (пишем) или слышим (читаем) слово. В качестве примера рассмотрим слово авторитет, его этимологию.

В историко-этимологическом словаре дано такое определение: “В русском языке слово авторитет известно с начала XVIII века”. Первоисточник – латинский *auctoritas*, род. *austoritatis* – “суждение”, “совет” > “влияние”, “воля”, “власть” (от *auctor* – “творец”, “автор” (от *anleo*, *супин auctum* – “увеличиваю”, “обогащаю”). Отсюда – в романских

языках: французский *autorite*; итальянский *auctorita*, испанский *autoridad* и другие; из латинского же – немецкий *Autorität*, откуда, по-видимому, и в русском языке [5].

Таким образом, согласно словарю, слово авторитет заимствовано из немецкого языка.

Слово авторитет в русском языке имеет два значения: 1. Общеизвестное значение, влияние. Например, пользоваться большим авторитетом, уронить авторитет, завоевать авторитет. 2. Лицо, пользующееся влиянием, признанием. Например, крупный авторитет в химии [6].

Из названных значений вытекают следующие смыслы слова авторитет: 1) влияние индивида, основанное на занимаемом им положении, должности, статусе и т.д.; 2) внутреннее признание окружающими за индивидом права на принятие ответственного решения в условиях значимой совместной деятельности.

В первом значении понятие авторитет в социальной психологии нередко соотносится с представлением о власти и с ролью руководителя. В этом смысле определенным авторитетом обладает любой индивид, который легко добивается от партнеров по взаимодействию и общению подчинения и мнение которого воспринимается ими как подлежащее немедленному и беспрекословному исполнению.

Во втором значении слово авторитет может не предполагать соотнесенность с властью – им может пользоваться индивид, не наделенный соответствующими официальными полномочиями, но обладающий, несмотря на это, подлинной “властью авторитета”. Обязательной составляющей такого личностного авторитета является высокая ценность индивида для окружающих как источника значимой для них информации, как позитивно референтного лица, чье мнение рассматривается в качестве важного ориентира, необходимого для обоснованного принятия решения.

Авторитет определяет уровень уважения человека другими людьми и группой, к которой он принадлежит. Он проявляется в способности лидера побуждать других людей к исполнению возложенных на них обязанностей. В связи с этим различают авторитет должности и реальный авторитет.

Авторитет должности – авторитет, определяемый занимаемой должностью. Авторитет должности является объективной основой авторитета руководителя [7].

Реальный авторитет – фактическое влияние, доверие и уважение.

Авторитет – форма власти, опирающаяся на престиж и другие положительно оцениваемые членами общества ценности субъекта, осуществляющего власть. По М. Веберу выделяются три вида авторитета, отождествляемого с формой власти: легальный, традиционный и харизматической.

Легальный авторитет – авторитет, поддерживаемый системой формальных законов. Легальный авторитет отличается от традиционного и харизматического авторитетов.

Традиционный авторитет – авторитет, основанный на передаче исторически сложившихся и воспринимаемых как естественные и нерушимые нормы и ценности. Традиционный авторитет отличают от легального и харизматического авторитетов.

Харизматический авторитет – авторитет, возникающий на основе исключительно личных качеств лидера и его способности внушать веру в особый, часто сверхъестественный характер собственной миссии [7].

При изучении слова авторитет в русском языке обнаруживается ряд особенностей, связанных с лексической сочетаемостью этого слова. Как известно, сочетаемость слов определяется с помощью целого ряда грамматических, лексических и семантических признаков, в соответствии с которыми выделяются: морфо-синтаксическая сочетаемость, семантическая сочетаемость, лексическая сочетаемость.

Морфо-синтаксическая сочетаемость напрямую детерминирована принадлежностью слова к той или иной части речи и его грамматической формой.

Слова в предложении связаны друг с другом грамматически и по смыслу. Грамматические связи обеспечивают грамматическую правильность речи. Примеры

грамматических связей слова авторитет: уронить авторитет, завоевать авторитет, укрепляют авторитет и т.д.

Смысловые связи обеспечивают правильность высказывания по смыслу. В отличие от грамматических связей, которые, как правило, обнаруживают себя в форме связываемых слов (например, в окончаниях), смысловые отношения слов редко выражаются в их облике. Тем не менее, употребляя слово в речи, мы должны согласовывать его по смыслу с другими словами. Это смысловое согласование выражается в двух типах словесной сочетаемости – семантической и лексической.

Семантическая сочетаемость слова – это его способность вступать в сочетания с целыми классами слов, объединяемых общностью смысла. Она основана на семантическом согласовании, когда в значении соединяемых между собой слов должна присутствовать общая сема (синтагма) [8].

Так, слово авторитет сочетается с глаголами: уронить, завоевать, потерять, укреплять, приобрести, подорвать, поднять и т.д., не сочетается с глаголами: купить, бросить, отобрать и т.д.

Сочетаемость этого слова с данными глаголами предопределено их семантикой: авторитет представляется как предмет, с которым можно производить какие-либо действия: его можно уронить, поднять, потерять, укреплять, завоевать, приобрести, подорвать. Однако его нельзя купить, бросить, отобрать, поскольку это – признание индивида окружающими, основанное на добровольности этого признания.

Лексическая сочетаемость проявляется в избирательности лексем [9]. Лексическая сочетаемость, по Н.З. Котеловой, делится на абсолютную и относительную: первая предполагает информацию о том, что данное слово сочетается только с одним-двумя словами, вторая, отражая реляционные свойства слова, является своеобразной регламентацией его сочетаемости [10].

Лексическая сочетаемость слова – это его способность вступать в сочетания не с любым словом из какого-либо семантического класса, а только с некоторыми. Например: легальный авторитет – законный авторитет; криминальный авторитет – мафиозный (бандитский) авторитет; личный авторитет – индивидуальный авторитет; профессиональный авторитет – специальностный авторитет (внутри одной специальности).

Таким образом, лексическая сочетаемость – это способность слова сочетаться с другими словами, совокупность его лексических валентностей. Выявление лексической сочетаемости слова предполагает определение круга слов, с которыми оно может сочетаться в связной речи, и условий реализации сочетаний. Лексическая сочетаемость более своеобразна и индивидуальна для слова, чем грамматическая сочетаемость и другие его свойства, а значит, более «лексикографична», т.е. ее удобнее описывать в словаре, где все характеристики даются для каждого слова отдельно [11].

Слово авторитет сочетается с различными грамматическими категориями слов. Например,

- с глаголами: уронить авторитет, завоевать авторитет, укрепляют авторитет, потерять авторитет, приобрести авторитет, подорвать авторитет, поднять авторитет, повысить авторитет, поднимать авторитет, снизили авторитет, привлечь их авторитет и т.п.;

- с прилагательными: демократический авторитет, легальный авторитет, личный авторитет, авторитет должности, авторитет руководителя, прочный авторитет, дутый авторитет, дешевый авторитет, заслуженный авторитет, традиционный авторитет, формальный авторитет, функциональный авторитет, харизматический авторитет, пользоваться большим авторитетом, крупный авторитет, признанный авторитет, международный авторитет, высокий авторитет, местный авторитет, министерский авторитет, ведущий авторитет, криминальный авторитет, значительный авторитет, профессиональный авторитет и т.п.;

- с существительными: авторитет педагога, авторитет учителей, авторитет Москвы, авторитет президента, авторитет родителей, авторитет национального лидера, авторитет

своей страны, авторитет нации, авторитет государства, авторитет власти, свидетельство авторитета, признания авторитета, укрепление авторитета и т.п.

Таким образом, слово авторитет сочетается не со всеми словами, количество слов, с которыми оно сочетается, ограничено. Например, слово авторитет сочетается со словом уронить, но не сочетается со словом бросить, его можно приобрести, но нельзя купить или продать; его можно завоевать, но нельзя отобрать.

Авторитет в русском языке может быть высоким, признанным, международным, прочным, ложным, личным и т.д.; авторитет может расти, крепнуть, укрепляться, падать и т.д.; авторитет можно использовать, привлечь, разрушить, уронить, повышать, подрывать.

Таким образом, сочетаемость – это способность слова находиться в непосредственном окружении определенных семантических классов слов без учета их грамматического оформления. Это качественное ограничение лексико-семантических (смысловых) связей слов внутри конструкции.

Литература:

1. Электронная энциклопедия Кругосвет / Под ред. Добровольского А.В. 2001-2009. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/>, свободный.
2. Словарь по языкознанию // Тіл білімі сөздігі. Под ред. Сулейменовой Э.Д. – Алматы, 1998.
3. Национальная философская энциклопедия / <http://terme.ru/dictionary>
4. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Губский Е. Ф. и др. – М., 2003.
5. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка: 13560 слов: Т. 1-2. – 2-е изд., стерео. – М.: Рус. яз., 1994. – Т. 1.
6. Ожегова С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / под. ред. Н.Ю. Шведовой. Изд. 18-е. – М.: Рус. яз., 1986г.
7. Электронный словарь / <http://www.glossary.ru/cgi>
8. Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1972.
9. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. – Москва, 1974.
10. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография, – Москва, 1977.
11. Котелова Н.З. Значение слова и его сочетаемость. – Л., 1975

УДК-373

Нуркасымов А.

*«Рымбек Байсейтов атындағы Семей қаржы –экономикалық колледжі» ҚМКК
Семей қ., Қазақстан*

АҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Егер дін көңілің өзге нәрседе болса,білім- ғылымды бір-ақ соған себеп қана қылмақ үшін үйренсең, ондай білімге көңіліңнің мейірімі асырап алған шешеннің мейірімі секілді болады. Адамның көңілі шын мейірленсе, білім-ғылымның өзі де адамға мейірленіп, тезірек қолға түседі.

Абай, «Отыз екінші қара сөз»

Ақылы білім беру бүгінде қоғамда қалыпты жағдайға айналып, ақылы түрде жоғары және орта кәсіби білім беру, тіпті ақылы түрде орта міндетті білім мен мектепке дейінгі тәрбие беру кең етек алуда. Әрине, өз азаматтарының қаржылық жағдайына қарай барлық деңгейде білім алуын қамтамасыз етіп, тиісті мамандық алып, кәсіп иесі болсын деген мемлекеттің бұл саясатында еш кінә жоқ. Бұл демократиялық мемлекетте көрініс табатын жағымды құбылыс деуге болады.

Алайда ақылы білім беру мәселесіне тереңірек үніліп қарайтын болсақ, ол өз кезегінде қоғамда әлеуметтік теңсіздік, сапасыз білім беру мен қажетсіз маман дайындау, мемлекет және қоғамның интеллектуалдық элитасының заман талабына сай емес деңгейде қалыптасуы іспетті бірқатар мәселелерге негіз болып отырғанын байқаймыз. Ақылы білімді сырттай нысанда бітірген түлектердің саны бүгінде жүз мыңдап санауға келеді. Нәтижесінде, алған дипломының мамандығы бойынша жұмыс істей алмай жүрген адамдардың саны жеткілікті. Ең қауіптісі, аталған азаматтар тиісті дипломы болғандықтан, қоғам мен мемлекеттің элитасына жаппай шоғырлануда. Бұл мәселе кез келген салада кездеседі және басқаруда жұмыс істеп жүрген азаматтарға әбден белгілі. Осы және басқа да мәселелер зерттеу тақырыбын өзекті етіп отыр.

«Осы мәселе отандық ғылымда қаншалықты зерттелген?» деген сұраққа жауап беріп көрелік. Заң ғылымында ақылы білім беру мәселесіне қатысты кешенді ғылыми жұмыстар мүлдем жүргізілмеген. Осыдан он жылдан астам уақыт алдын бұл мәселеге қатысты профессор С.Ф. Ударцев біраз мақалалар жазып, зерттеулер жүргізгені бар. Өкінішке орай, зерттеу жұмыстары жалғасын таппады. Әрине, кеңестік заманда білім саласын құқықтық тұрғыдан зерттеген белді ғалымдар болды, олар: академик Ғ. Сапарғалиев, профессор А.А. Таранов және тағы басқалар. Алайда кеңестік заманда ақылы білім беру мүлдем болған емес және бұл мәселе ғалымдардың зерттеу пәнінен тыс қалды. Басқа заңгер-ғалымдар жанама түрде өз еңбектерінде жазғандары кездеседі, бірақ жоғарыда аталған мәселелердің жауабы берілген емес.

Ақылы білім беру мәселесін талқылаудан бұрын, бұл мәселенің білімнің түрлі деңгейінде түрлі сипатта көрініс табатынын, оған ықпал ететін факторлардың өзгешелігін және мемлекет пен қоғам үшін түрлі салдар туғызатынын айтқанымыз жөн. Осы тұрғыдан қарағанда, ақылы білім беру мәселесін зерттеуде мектепке дейінгі тәрбие мен білім беруді, орта міндетті білім беруді, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді жеке-жеке қарастырғанымыз орынды.

Біріншіден, мектепке дейінгі тәрбие мен білім беру саласында ақылы қызмет көрсетуге тоқталайық. Мектепке дейінгі тәрбие беру мекемелерінің жетіспеуі және еліміздің жүз мыңдаған бүлдіршіндері тиісті тәрбие алмай жатқандығы баршаға мәлім. Елімізде адам саны кеңестік кезеңмен салыстырғанда айтарлықтай көбейген жоқ. «Тәрбие мекемелері неге жетіспейді?», «Олар қайда кетті?» деген сұрақтарға жауап беріп көрелік.

Мәселенің өршіуіне бірқатар факторлар негіз болды және мұның тамыры тереңде жатыр десек, қателеспейміз. Ең алдымен, мектепке дейінгі тәрбиенің құқықтық негізінің әлсіздігінде. Еліміздің Ата Заңында бала тәрбиелеуге қатысты не айтылғандығына тоқталып кетейік. Егер іс жүзіндегі Конституцияның 30-бабында мектепке дейінгі тәрбие және білім беру жөнінде мүлдем айтылмаған болса немесе Конституцияның 27-бабында ана мен баланың құқықтары мемлекет тарапынан кепіл етілетіндігі туралы ашып айтылмаған болса [1], 1936 жылғы 5 желтоқсанда қабылданған КСРО Конституциясының 121-бабында халықтың барлығына білім арудың барлық деңгейінде тегін білім алуына мемлекетпен кепілдік берілетіні туралы бекітілген. Сол Конституцияның 122-бабында ана мен баланың мемлекетпен ерекше қорғалатыны, тиісті көлемде перзентханалармен, балабақшалармен қамтамасыз етілетіні туралы айтылған. 1977 жылғы 7 қазанда қабылданған КСРО Конституциясының 53-бабында былай делінген: «Мемлекет балаларға арналған мекемелердің желісін жасау және дамыту, тұрмыстық қызмет пен қоғамдық тамақтануды ұйымдастыру және жетілдіру, жәрдемақы төлеу және өзге де көмек көрсету арқылы отбасына қамқорлық жасайды...» [2]. Яғни, Конституция мемлекет атынан нақты кепілдіктер беріп отыр және ол анық айтылған. Бала мен ана құқықтарының Кеңес Одағы кезінде жан-жақты қорғалып, қамтамасыз етілуі сол кездегі КСРО Конституциясымен тікелей көзделгенінің нәтижесі деп айтуға болады.

Ал енді Қазақстан Республикасы Конституциясында баланың құқықтары қаншалықты көрініс тапқан дейтін болсақ, ол, өкінішке орай, мәз емес. Қазақстан Республикасы Конституциясының 27- бабында «Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің

қорғауында болады. Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу — ата-ананың етене құқығы әрі міндеті. Кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалар еңбекке жарамсыз ата-анасына қамқорлық жасауға міндетті» деген норма- лар көрініс тапқан.

Кеңес Одағының конституциялары қоғамның төменгі табын, яғни еңбекшілер мен жұмысшыларды, ерекше қорғауға алды, оларға артықшылықтар беріп, білім алуына мүмкіндік жасап, жан-жақты жағдай жасады. Ал қазіргі қолданыстағы Конституция адам құқықтарын тең етіп, жеке меншік пен мемлекеттік меншікті теңдей қорғалады деген ұранмен, мемлекеттік меншіктің басым көпшілігінен айырылып, қоғамның тек бір бөлігіне ғана жағдай жасауда. Мемлекет және құқық теориясы ғылым тұрғысынан мұны өтпелі кезеңнің құбылыстары ретінде түсіндіруге болады. Мұндай жүйесіз жекешелендірудің негізінде мемлекеттік мүлікті талан-таражға салу құбылысы ТМД елдерінің көпшілігінде орын алды. Осындай өтпелі кезеңнің жағымсыз салдарынан балаларға арналған білім және мәдениет орталықтарының ғимараттары жеке меншікке айналып, мақсатсыз пайдалануға беріліп кетті. Мысалы, 90-жылдардың соңына дейін мемлекеттік бала-бақшалардың 87 пайызы жекешелендіріліп, жойылып кетіпті. Осының нәтижесінде қазіргі кезде бала-бақша мекемелерімен қамтамасыз ету күн тәртібіндегі мәселеге айналып, шешімін таппай отыр.

Бүгінде адами капиталды қалыптастыру мәселесі дамыған және дамушы елдердің барлығында дүниежүзілік деңгейде өзекті болып отыр. Себебі экономист-ғалымдар заман талабына сай адами капиталсыз мемлекетте ешбір алға жылжу болмайтындығын дәлелдеп қойды. Бұл мәселеге қатысты Нобель сыйлығының лауреаттары Саймон Кузнец, Гэри Беккер және Теодор Шульцтың еңбектерінде ашық айтылған. Саймон Кузнец ғылыми-техникалық прогресс болу үшін елде қажетті адами капиталдың қоры болуы тиіс, онсыз экономиканың келесі технологиялық деңгейіне өтуге мүмкіндігі жоқ деген екен. Бүгінгі таңда дамушы елдердің ішінен Сингапур, Гонконг, Тайвань және Оңтүстік Корея сияқты елдерге ғана дамыған елдердің қатарына еруге мүмкіндік туды. Мамандардың пікірінше, болашақта дамушы елдердің 5 % ғана дамыған елдердің қатарына енуі мүмкін. Өзге дамушы елдердің мұндай мүмкіндігі жоқ [3]. Яғни, дамыған 30 елдің қатарына ену үшін бізге аталған 5 %-дың ішінде болуымыз керек. Ол деген үлкен бәсекелестікті, нақтырақ айтқанда, адами әлеует бәсекесін аңғартып отыр.

2007 жылғы 27 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 3- бабында білім саласындағы мемлекеттің саясатының қағидаларының бірі ретінде халықтың барлық деңгейдегі білімге қолжетімдік және оқыту мен тәрбиенің бірлігі бекітілген. Осы баптың нормалары формалды сипатты иеленіп, іс жүзінде жұмыс істемей тұр. Орта міндетті білім туралы сөз қозғасақ, жағдайдың сәл болса да жақсы екендігін байқаймыз. Қазақстан Республикасы Конституциясының 30-бабында келесідей ережелер көрініс тапқан:

«Азаматтардың мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуына кепілдік беріледі. Орта білім алу міндетті» [1]. Қазақстан Республикасы Конституциясының 30-бабында бекітілген ережелер БҰҰ шеңберінде қабылданған 1948 жылғы «Адам құқықтары жөніндегі жалпы декларацияға», 1966 жылғы «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге» және басқа да халықаралық актілерге сай келеді. Ол дегеніміз орта білім саласындағы Республикасы Конституциясының құқықтық нормалары халықаралық стандарттарға сай етіп жасалғандығын және демократиялық өркениетті ел екендігін білдіреді.

Ақылы орта білім туралы Қазақстан Республикасы Конституциясының 30-бабында және 2007 жылғы 27 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында да айтылмаған. Бұл заңдағы олқылық ақылы орта білім беруге жанама түрде рұқсат беруді білдіреді. Осының нәтижесінде елімізде орта білім беретін «Хэйлибери», «Мирас» іспетті элитаға арналған ақылы орта мектептер пайда болды. Бұл мектептерде сабақтар ағылшын тілінде өткізіліп, білімнің сапасына деген талап өте жоғары. «Хэйлибери» мектебі — әлемге танымал мектептің филиалы. Ол мектептің ұстанатын саясатының бірінші қағидасы — сапалы білім беру. Себебі олар өздерінің беделін

жоғалтпауға тырысады. Әрине, тиісінше жылдық төлемақысы да өте жоғары, шамамен 30-40 мың АҚШ долл. құрайды.

Елімізде халықаралық білім сапасына сай келетін білім беретін мектептердің болғаны абзал, бірақ оның тек қоғам мен мемлекеттің элитасына ғана қолжетімді екендігі өкінішті жағдай. Бұл оқу орнын тәмамдаған түлектердің, жай мектептердің түлектеріне қарағанда, айырмашылығы жер мен көктей десек, қателеспейміз. Ата-анасының қамқорлығымен сапалы ақылы мектепті бітірген түлектердің жақсы жоғары оқу орнына түсуге мүмкіндігі көп. Олар шетелдің танымал жоғары оқу орындарынан білім алады. Әрине, келешекте дәл осы балалар мемлекеттің элитасын қалыптастыратыны анық. Ал Конституциямен кепілдік берілген тегін орта білімді алған балалар еліміздің жоғары оқу орындарына түсіп, оны бітіріп, сол төменгі және орта буында қала береді. Тіпті мектепті «Алтын белгімен», ал ұлттық университетті «үздік дипломмен» бітірсе де, жұмыс іздеуге мәжбүр болып, мамандығы бойынша жұмыс істей алмай күн кешеді. Бұл ақиқат және оны біз жоққа шығара алмаймыз. Мұнда біз немістің философы Шиллердің: «Ақиқатты мойындамасан, ақиқаттың түгі кетпейді, одан қоғамның өзі опық жейді», — деген сөздерін ұмытпағанымыз жөн.

Ақылы білімнің жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі мәселелері өте өзекті және үлкен пікірталастар тудыруда. Құқықтық тұрғыдан қарағанда ақылы жоғары білім берудің олқылықтарын тікелей Қазақстан Республикасы Конституциясының 30-бабынан байқауға болады. Ол бапта келесідей ереже көрініс тапқан: «Азаматтың мемлекеттік жоғары оқу орнында конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға құқығы бар. Жеке меншік оқу орындарында ақылы білім алу заңмен белгіленген негіздер мен тәртіп бойынша жүзеге асырылады. Мемлекет білім берудің жалпыға міндетті стандарттарын белгілейді. Кез келген оқу орнының қызметі осы стандарттарға сай келуі керек».

Шынайы өмірде болып жатқан жағдай бұл нормаға қарама-қайшы келеді. Себебі ұлттық және мемлекеттік жоғары оқу орындарында студенттер мен магистранттар ақылы түрде білім алуда. Тіпті ақылы түрде оқитын балалардың саны грантта оқитындардың санынан анағұрлым басым болып келеді. Ал енді жеке меншік оқу орындарында мемлекеттік грант арқылы білім алатын адамдардың да саны аз емес. Тіпті кейбір мамандықтар бойынша грант арқылы дайындалатын студенттердің санын толығымен жекелеген жеке меншік оқу орындарына берген екен деген жағдайлар да кездеседі.

1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясына осы уақытқа дейін үш мәрте өзгертулер мен толықтырулар енгізіліпті. Ал 30-баптағы ақиқатқа сай келмейтін норма әлі де өзгертін емес. Бұл жағдай елімізде білім саласындағы заңнаманы зерттейтін бірде-бір ғылыми орталық жоқтығының тағы бір дәлелі. Мәселен, қолданыстағы заңнамаға, соның ішінде білім саласындағы заңнамаға мониторинг жасап отыратын орган ретінде Әділет министрлігі немесе оның жанындағы Заңнама институты танылады. Бірақ, өкінішке орай, ол жерде білім саласындағы заңнаманың мәселелерімен айналысатын ғалымдар мен сарапшылар жоқ. Білім және ғылым министрлігінде де заңнаманы мониторинг жасайтын ғылыми кеңес беруші орган ашылмаған. Білім және ғылым министрлігі жанында жүздеген акционерлік қоғамдар мен шаруашылық серіктестіктер қызмет етіп жатыр. Тек заңнаманы зерттейтін ұйым жоқ. Осының салдарынан білім және ғылым саласында өрескел құқық бұзушылықтар орын алғанын білеміз. Айтылғанға дәлел ретінде келесідей мәліметтерге көз жүгіртейік. Қазақстан Республикасының бұрынғы Әділет министрі Р. Түсіпбековтің мәлімдеуінше, 2010 жылдың 5 ай аралығында Әділет министрлігінің қызметкерлері орталық мемлекеттік органдардың 320 нормативтік-құқықтық актілерін қолданыстағы заңнамаға қайшы келеді деп тауыпты. Соның ішінде ҚР Білім және ғылым министрлігінің № 121 бұйрығы, Денсаулық сақтау министрлігінің № 146 бұйрығы қолданыстағы заңнаманы бұзды деп танылған. Соңғы төрт жылдың ішінде ҚР Білім және ғылым министрлігі тарапынан 80 нормативтік-құқықтық акті мемлекеттік тіркеуден өтпей тәжірибеде қолданыста болған [4]. Яғни біздің талқылап отырған мәселеміз шынайы өмірден алынған және нақты дәлелдері бар.

Бүгінгі таңда жоғары білім саласындағы қолданыстағы заңнаманың олқылықтар мен карама- қайшылықтарға толы болуының нәтижесінде жоғары білім алып шыққан мыңдаған түлектер жұмысқа орналаса алмай, дипломы бар жұмыссыздардың қатарын толтыруда. Білім және ғылым министрлігінің ресми мәліметтеріне сүйенетін болсақ, 2011 жылы елімізде 148 жоғары оқу орны қызмет етіп, 620442 студент білім алды. Соның ішінде 140533 студент мемлекеттік грант бойынша білім алған екен [5]. Ал енді бір студенттің бір жылдық шығыны орташа есеппен санағанда 500 000 теңгені құрайтындығын ескерсек, мемлекеттен бөлінетін қаржының бір жылдық шығыны 70 млрд теңгені құрайтындығын байқаймыз.

. Ақылы білім беруден мемлекет қазынасына үлкен қаражат түсетінін алға тартады. Әлемдік деңгейде өзінің жоғары білім жүйесімен әйгілі болған елдер білімді сатудан үлкен ақша жасайтыны рас, бірақ олар оны шетелдік азаматтарға сатады. Шетелдік жоғары оқу орындары сыртқа сататын ақылы білімнің сапасына аса көңіл бөлмейді. Мұнда білім нарығындағы экспорт көлемі басты орында тұрады. Статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, шетелдік азаматтарға білім беретін ең ірі елдерге мыналар кіреді: АҚШ — 580 мың, Ұлыбритания — 233 мың, Германия — 200 мың, Франция — 160 мың, Австралия — 157 мың, Қытай — 141 мың, Испания — 124 мың адам. Ресей 8-ші орында екен. Бұл көрсеткіш Ресей елінің мүмкіндіктерін ескеретін болсақ, өте аз. Сондықтан да Ресей Үкіметі 2010-2020 жылдар аралығына білім қызметін экспорттауға қатысты арнайы бағдарлама қабылдап, әлемдік деңгейде лайықты орынды иелену мақсатында ауқымды жұмыстар жүргізуде. Ал Қазақстан халқы — ТМД елдерінің ішінде Ресейдің білім нарығында ірі тұтынушыларының бірі. ЕурАзЭҚ шеңберінде білім нарығы үшін Ресейдің Қазақстанмен әріптестік орнатып, ашық нарыққа түсуінің себептерінің бірі осында.

Адами капиталды қалыптастыруға инвестиция салудың ішінде тиімді элитаны қалыптастыруға инвестиция салу маңызды болып табылады. Ресейдің белгілі ғалымы Г.К. Ашин өз еңбектерінде шынайы элитаны қалыптастыру қажеттігі туралы және жалған элита қоғам мен билікті деградацияға ұшырататындығы жөнінде негіздеп айтып кеткендігі де ғылыми ортаға мәлім [6].

Жоғары білімді ақылы түрде сырттай бергеннен көрі бермеген мемлекеттің болашағы үшін тиімді. Жоғары білім деген білікті маман болудың өлшемі емес. Мәселен, әлемнің ең дамыған елдердің бірі Швейцарияда халықтың 15 %-ы ғана жоғары білім алады екен. Қалған халық кәсіпкерлік және басқа да қызмет түрімен айналысып, тіршілігін жасап жүр. Ал біздің қазақтардың бір басында 2-3 дипломнан бар және соның біреуі де оның өміріне және мемлекет үшін де қажет болып жатқан жоқ.

Ұлы ойшылдардың элитаға қатысты сөздері маңыздылығын жоғалтар емес. Біздің жағдайда басқарушы және билік етуші элита болашақ үшін қауіпті жолмен қалыптасуда. Мұндай жағдай тек біздің елге емес, ТМД елдерінің басым көпшілігіне тән деп айтуға болады. Теорияда мұндай жағдайды өтпелі мемлекетке тән құбылыс деп ақталуға тырысамыз. Алайда жалған элитаның билік басына кедергісіз шығуы бүгінгі күні де тоқтайтын емес.

Түптеп келгенде, ақылы білім беру біздің елге пайдасынан гөрі, зияны көп екендігін байқаймыз. Ақылы білім беру интеллектуалдық қабілеті жоқ адамдардың жоғары білім алуына негіз болып отыр. Бұл өте қауіпті жағдай. Жоғарыда айтқанымыздай, ақылы білім тек білім қызметін экспортқа шығаратын елдерге ғана тиімді. Ол елдер өз еліне маман дайындап жатпағандығын білгендіктен, ақылы білімді сапасыз болса да шетелдіктер сатуды жоғарылатуда.

Жалпы алғанда, білім жүйесінің мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуына негіз болып табылатын, заман талабына сай интеллектуалдық әлеуетті қалыптастырушы күш екендігін білгеніміз абзал. Білім жүйесі еңбек нарығында бәсекеге төзімді маман қалыптастыратын жоғары кәсіби білім беруді қамтамасыз етуі тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2011 жылғы 2 ақпандағы берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://ug.zanmedia.kz/index>. 06.2010 г.
2. Қазақстан: мемлекеттік кезеңдері. Конституциялық актілер / Құраст. Ж.Бәйішев. — Алматы: Жеті жарғы, 1997. — 28-б.
3. Корчагин Ю.А. Модернизация экономики России невозможна без изменения парадигмы развития и модернизации человеческого капитала. — [ЭР]. Режим доступа: <http://2020strategy.ru/data/2012/01/17/1214557339>
4. Тусупбеков Р.Т. О ходе реализации Концепции правовой политики РК. — [ЭР]. Режим доступа: <http://ug.zanmedia.kz/index>. 06.2010 г.
5. Мониторинг деятельности вузов. Официальный сайт МОН РК. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.edu.gov.kz/ru>
6. Ашин Г.К. Элитное образование // Общественные науки и современность. — № 5. — С. 28.

ӘОЖ 316.344.32

Зәмзөбай К.С.

*«№ 2 Қосшы орта мектебі» ММ
Целиноград ауданы, Ақмола облысы, Қазақстан*

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАСЫМДЫҚТАРЫ – ЖОҒАРЫ БІЛІМДІ ЖАСТАРДЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ТЕТІГІ

Қазақстан аз уақыттың ішінде экономикасы тұрақты даму жолына түскен, демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде бүкіл әлемге танымал болып үлгерді. Бұл білікті басшылықтың, дұрыс жүргізілген саяси-экономикалық реформалардың нәтижесі деп білеміз. Әлемдік экономикада «Дамудың қазақстандық моделі» деген термин қалыптасты. Әлемдік қауымдастыққа байсалды саясат, байыпты қадаммен бет бұрды.

Мемлекет Басшысы Н.Ә. Назарбаев 2017 жылғы 12 сәуірдегі «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ұрпақ болашағын толғандыратын мәселелерді қозғаған. Бұл мақалада «XXI ғасырдағы ұлттық сана» туралы неліктен мәселе қозғалған? – астарына үңіліп көрейік...

Жаһандану – XXI ғасыр феномені. Оған қарсы тұра алатын күш керек. Қалай болғанда да, тауарлардың, қызметтердің еркін алмасуы кімге болса да керек дүние. Жаһандану, сондай-ақ, ізгіліктің, ізгі құндылықтардың, әділеттіліктің, дамып келе жатқан мемлекеттердің құқықтарын әділетті негізде сақталуын қамтамасыз етілуін көздесе құба-құп болар еді. Өкінішке орай, олай болмай тұр. Геосаяси, геоэкономикалық орналасуымыз салдарынан үлкен мемлекеттердің ортасында тұрған мемлекетпіз. Сондықтан жаһандануға жұтылып кетпей, өзіндік эталонымызды сақтап қалу қажет. Жаһандануға қарсы тұра алатын бір ғана күш бар, ол ҰЛТТЫҚ САНА. Әрбір саналы адам жаһандану арқылы келген құндылықтардың ішінен нені алу керек, нені алмау керек – өзі шешу қажет. Егер әркім осы қабілетке ие болса, көп нәрсені саралауға болады. Мақалада Елбасымыз былай дейді: «XX ғасырдағы батыстық жаңғыру үлгісінің бүгінгі заманның болмысына сай келмеуінің сыры неде? Меніңше, басты кемшілігі – олардың өздеріне ғана тән қалыбы мен тәжірибесін басқа халықтар мен өркениеттердің ерекшеліктерін ескермей, бәріне жаппай еріксіз таңуында. Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу» [1,1]. Ұлттық код дегеніміз не? Ұлттық болмысынды сақтау, әдет-ғұрып, салт-дәстүрінді сақтау, ұлттық тілінді білу, өз дінінен ауытқымау, жеті атаға дейін

қан араластырмау, қазақы тектілігінді сақтау. Біз қаласақ та, қалмасақ та жаһандану процесі жүріп жатқаны анық. Тек сол процесте ұлттық мүддемізді сақтасақ, сол бізді жұтылып кетуден қорғайды. Алайда жаһандануға ұрынып жатқан толқын бар, олар – жастар. Қазіргі жаһандану «модерн» мен «постмодерн» түрлі мәдени модельдерін ұсынуда. Жастарда қазіргі ұлттық идентификация әлсіреп, өзін осы мәдени стильдерге жатқызып, өз бейнесін осыдан көріп, ризашылық табуы басым. Осындай стильдер қазір «скинхедтер», «рокерлер», «хиппилер», «байкерлер», «металлистер», «криминалитет» т.б. маргинал топтардың тізімі жалғаса береді. Жаһанданудың мұндай мәдени модельдері жастардың салауатты әлеуметтік белсенділіктерін (білім алу, еңбекке құштарлық, отбасының құндылығы, жұбайлық адалдық, бала сүю, тәрбиелеу) төмендетіп, жаппай әлеуметтік-психологиялық мәселелерге (нашақорлық, маскүнемдік, ажырасу, еңбекке, кәсіпке құштарлықтың жойылуы) батырып барады. Басқаларға қарағанда жастар әлеуметтік топ ретінде өзгеше қасиеттерге ие екені белгілі. Бұл не қасиеттер? Ең әуелі, олардың «рухының беймазальғы», болмысқа сын көзбен қарайтындығы, ешкімге кіріптар болғысы келмейтін «өзімшілдігі», ақиқаттан, тіпті қоғамнан іргесін аулақ салуға ұмтылуы, саяқ жүріп, қара басының қамын бәрінен биік қоюы. Яғни, көңіл деген – көк дөнен, өз ерік-жігерінен қиялы ұшқыр.

Алғашқы тарауда алты басымдық туралы айтады. Алғашқысы, бәсекелік қабілет. Мақалада: «Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында» [1,1]. Яғни бұл «бәсекеге қабілеттілік» деген ұғымның мәні кең. Білімдегі бәсеке, экономикадағы бәсеке, саясаттағы бәсеке, әр тарапты мағынада. Қазақстан және оның халқы бәсекеге қабілетті болу керек дегенді алға тартады. Мемлекеттің қозғаушы күші – жастар. Егер де жастар бірнеше тілді еркін білетін, цифрлы технология жетістіктерген меңгерген, оқыған, сауатты, өз ісінің білгірлері болса, ол мемлекеттің болашағы жарқын болмақ. Ақын Мағжан Жұмабаев:

Арыстандай айбатты,

Жолбарыстай қайратты,

Қырандай күшті қанатты.

Мен жастарға сенемін! [5,25] – бекер жырламаса керек.

Ал екінші басымдық – прагматизм. Бұл сөздің төркінін Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев ширатып, ашып берді: «Прагматизм – өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылдық пен астамшылыққа, даңғойлық пен кердеңдікке жол бермеу деген сөз. Қазіргі қоғамда шынайы мәдениеттің белгісі – орынсыз сән-салтанат емес. Керісінше, ұстамдылық, қанағатшылдық пен қарапайымдылық, үнемшілдік пен орынды пайдалану көргенділікті көрсетеді. Нақты мақсатқа жетуге, білім алуға, саламатты өмір салтын ұстануға, кәсіби тұрғыдан жетілуге басымдық бере отырып, осы жолда әр нәрсені ұтымды пайдалану – мінез-құлықтың прагматизмі деген осы» [1,1]. Қазіргі уақытта халқымыздың бойында байқалатын орынсыз ысырапшылдық, сән-салтанат, қанағатсыз ашкөздік, бұл індеттен тезірек құтылу қажет. Құтылмаса, үлкен қауіп әкелуі мүмкін. Сөйленер сөздің, істелер істің, кез келген дүниенің шегі, сұрауы болады.

Үшінші басымдық ретінде мақалада «ұлттық бірегейлікті сақтау» көрсетілген. «Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Оның екі қыры бар. Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Қазір салтанат құрып тұрған жаңғыру үлгілерінің қандай қатері болуы мүмкін?» [1,1].

Жастар қанша өзгеше қасиеттерге ие болмасын, ол әлеуметтік топтан тысқары өмір сүре алмайды. Сондықтан да жастар мәселесі күллі қоғамға қозғау салатын кең көлемдегі

элеуметтік проблемалардан да ауқымды һәм күрделі. Біз балалар мен жеткіншектердің интеллектуалдық өресі өздерінің жас деңгейінен асып түсіп «элеуметтік бәсеке» жолында өз балаларын жекеменшік арнаулы мектептерге орналастыруға ұмтылуда. Солай бола тұрғанымен, тәрбие ісінде мына мәселелерге мән берілмей барады: жақсылыққа сүйеніп, жамандыққа күйіне білу, қайғыны бөлісе білу, қайырымдылық, қарапайымдылық, үлкенді сыйлап, кішіге ізетпенен қарау, мейірбандық сияқты кісілік, адамгершілік қасиеттерді баланың тал бойына егіп, санасына сіңіруге жоқпыз. Соның нәтижесінде өмірде күтпеген тосын жағдайлар – парадокстар алдымыздан орағытып өтеді. Балалар қаршадайынан шет тілінде бұлбұлша сайрайды, бірақ ана тіліне шорқақ. Ана тілін білгендер, ділге жоқ. Осындай жағдайда ұлттық мәдени бет-бейнемізді сақтап қалумен қатар, оны дамытудың стратегиялық маңыздылығы мен болашақ үшін атқаратын қызметін күшейту мемлекеттік деңгейде «Рухани жаңғыру» мақаласында көтеріліп тұр. Жастардың жаһандану жағдайында өздерінің ұлттық болмысын жоғалтпау үшін басты қағида: ұлттық болмысымызды, төл мәдени мұраларымыз бен дәстүрлерімізді сақтау және мәдени құндылықтарымызды жетілдіре отырып, жаһанданудың жаппай бірегейлігіне қарсы тұру.

Бұл мақалада «Білімнің салтанат құруы» туралы да мәселе қозғалады. Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуы – жастардың міндеті. Білім табысты болудың ең басты факторы. Осыны жастар түсінуі керек. Білімнің пайдасын білген жастар, үлкен белестерді бағындырып, шыңдарды бағындыруда. Ғұлама ақын, философ Шәкәрім Құдайбердіұлы:

Не шықпас жастан
Қайтпайды тастан
Ізденуге күшің бар
Сайрандап жүріп,
Сансызды біліп,

Қалыпсыз, қызық ісің бар, - [4,29]

демекші жастардың қиялы ұшқыр, ойы жүйрік, ғылымдағы ізденістері тыңнан түре салғандай болып келеді. Жастардан күтер үміт көп, ұлттық болмысымыздан айырылып қаламыз ба деген күдік те жоқ емес.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында ұлттық кодты сақтап қалу өткір мәселе ретінде қозғалған. Мен «Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінде» 2005 жылы Филология факультеті: қазақ тілі мен әдебиеті мамандығына оқуға түсіп, 2 жыл магистратурада оқыдым. 2010 жылдан бастап Астана қаласында Тілдерді дамыту басқармасы «Зерде» орталығында мемлекеттік тілді білмейтін мемлекеттік қызметшілерге екі жыл тіл үйреттім. Бес жылдай «Астана халықаралық әуежайында» мемлекеттік тілді білмейтін 400 қызметкерге тіл үйреттім. Қазір 3500 оқушысы үлкен мектепте қазақ тілі мен әдебиетінен дәріс беремін. Білім мен тәжірибенің іргетасы мектепте екеніне көзім жетті. Ұлттық кодтың сақталуы үшін бас қаламыз – Астанада тоғыз жылдай қызмет атқарып келемін.

Бүгінгі Қазақстан – алға қойған асқақ мақсаттарын жүйелі түрде жүзеге асырып келе жатқан, қандай асуды да бағындыруға күш-құдыреті жететін қуатты мемлекет. Қазіргі кезеңде Қазақстан жастарына Барыстың бұлалығы, Қыранның қырағылығы қажет. Еліміздің тәуелсіздігі тұғырлы, халқымыз аман, жұртымыз тыныш болсын. Бабалардың қанымен, аналардың көз жасымен келген бейбітшілігіміздің бесігі шайқалмасын.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Н.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». //www.akorda.kz. 2017ж. 12 сәуір.
2. Қозыбаев М. «Өркениет және ұлт» Алматы, 2001 ж. 228-б.
3. Әшімбаев М. «Жаһандану дүниесі және Қазақстан».//Қоғам және дәуір. №2. 2004ж.2-3 б.
4. Ш. Құдайбердіұлы шығармалары. Аламты: «Жазушы», 1988. 560 б.
5. М. Жұмабаев шығармалары. Аламты: «Жазушы», 1992. 300 б.

М.Маметова атындағы орта мектебі, Ескелді ауданы, Алматы облысы, Қазақстан

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Еліміздің ұлттық білім беру жүйесінде «Қазақстандық патриотизм» ұғымы қолданылып келеді. «Қазақстандық патриотизм» арқылы Отан, туған жер, ел, атамекен, туған өлке туралы түсініктер оқу- тәрбие үрдісінде, сабақтан тыс іс- шараларда Отансүйгіштік сезімді дамытуға, ұлттық салт- дәстүрді сақтау, мемлекеттік рәміздерді құрметтеу сияқты сезімдерді оқушылар бойында қалыптастыру жүзеге асырылуда. Ең бастысы-жас ұрпақ бойында Отанға, туған еліне деген сүйіспеншілік сезімін қалыптастыру. Жастар тәрбиесіндегі басты ұстаным- өзін-өзі басқаруға мүмкіндік беріп, еркіндікті, сөз бостандығын, пікір бостандығын сездірту, олардың ұстанымдарымен санасу.

Қазіргі кезеңде білім беру саласындағы оқу бағдарламасында үлкен серпіліс пайда болуда, яғни ұлттық құндылықтар мен мақсатқа бағытталған жұмыстар жүргізілуде. Бүгін білім беру саласында барлық мәселелері мен мақсаттары рухани жаңғыру бағдарламасын іске асырумен байланысты. Бәсекелес тұлғаны – елді сүйетін оның өркендеуіне еңбек ететін, туған ауыл мектебіне көмек көрсететін азаматты қалыптастыру үшін қауымға өз қызметін бағыттау қажет. Сонда ғана қоғамның сана сезімі жаңалыққа бет бұрады [1]. Егер осыған дейін білім саласында басты мақсат оқушыға нақты білім, ғылым негіздерін оқыту болса, қазір елжандылыққа, адамгершілігі рухани жағынан қалыптасқан, құзыретті жеке тұлға, рухы биік патриот етіп тәрбиелеу басты мәселе екенін естен шығармауымыз қажет. Өйткені еліміздің болашағы қандай болатыны балаларымыздың бойына қандай тәрбиені сіңіретінімізге тікелей байланысты. Менің түсінігім бойынша патриотизм көрінісі өзінің кіндік қанын тамған жерге, өскен ауылына, қалаң мен аймағына халқының мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне деген сүйіспеншіліктен басталады. Барлық уақытта бүкіл адамзаттың өмірінде білім әр адамның өмірінің ажырамас бөлігі болды. Және, қазіргі білім берудің маңызды ерекшелігі оның басты құралы, жас ұрпаққа сабақ беретін адамзат қоғамының бөлігі, мұғалім болып табылады. Бірақ біз өзімізге және балаларымызға білім беріп, білетін мұғалімдерді ұмытпауымыз керек, сондықтан қазіргі заманғы нарық жағдайында толыққанды маман болу керек. Сананы рухани жаңғыртуға бәсекеге қабілетті, білімді елдің ғана шамасы жетеді. Сол себептен Елбасы рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірнеше міндеттерді айқындап берді. Елбасы аталған мақаладан жаңаша бастау алатын «Туған елге» ұласатын «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынып отыр [2]. Әрбір азаматтың өзінің туған жерінің гүлденуі үшін нақты үлес қосуға үндейді. Жас буын өкілдері халықтың игі дәстүрінен тәлім алып, елжандылық, патриоттық қасиеттерді бойына сіңіріп өсу үшін нақ осындай бағдардың маңыздылығы зор.

Тәуелсіз еліміздің оқушы жастарын отансүйгіштікке тәрбиелеудің сан алуан жолдары бар. Солардың бірі - тарихи өлкетану жұмыстарын пайдалану арқылы тәрбиелеу. Қазақ елінің кез келген аймағынан ежелгі, ортағасырларға және жаңа заманға қатысты тарихи жәдігерлерді немесе деректерді көптеп кездестіруге болады. Мәселе соларды танып біліп, табылған мәліметтерді жүйелеп, зерделеп, оларды жастар тәрбиесінде тиімді пайдалана білуді үйренуде. «Туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс» - деп көрсетті Елбасымыз.

Мемлекет басшысы «Туған жер» бағдарламасының мәнін түсіндіре келіп білім беру саласында ауқымды өлкетану жұмыстарын жүргізудің маңыздылығына назар аударды. Танымал тарихшы Мәмбет Қойгелдиев «Туған жер» бағдарламасын ауылдық жердегі

мектептерде ұйымдастырудың төмендегідей қызықты бағдарламасын ұсынады. Мектептегі тарихшы мұғалімдер: «Бұл ауылда қандай зират бар? Жалпы ауыл қашан пайда болған? Негізін қалаған кімдер? Бұл ауыл қандай жолдан өтті? Ауылда қандай мықты әулеттер бар? Олардың тарихы қалай жалғасты?» деген мәселелер төңірегінде зерттеулер жүргізуі керек. География пәні мұғалімдері: «Ауылдағы тау, төбе, өзен, көше қалай пайда болған? Бастауын қайдан алады, соны қайдан тұйықталады?» деген сұрақтарға жауап іздейді. Тіл және әдебиет пәні ұстаздары: «ол тау мен өзен не себепті бұлай аталады? Этимологиялық мәні қайда жатыр?» деген мәселенің тамырын ажыратады. Биология пәні мұғалімдері: «Ауылда қанша түрлі өсімдіктер өседі, оның ішінде дәрілік шөптер бар ма, бұл өсімдіктер басқа аймақтарда кездесе ме?» деген сауалды зерттейді. Осы сауалдардың негізінде елжандылыққа, ұлтжандылыққа тәрбиелеу басталады. Сонда ел туралы түсінік осылай қалыптасады [3]. Тарихшы ғалымның осы қарапайым ұсыныстарының өзі-ақ жергілікті жерде өлкетанушылық жұмыстарды қалай ұйымдастыруға бағыт беріп тұрғандай.

Елбасының патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын», - дегені жастарды патриоттық рухта тәрбиелеу ісінде баға жетпес ұсыныс. Елбасының идеясы тарихқа деген көзқарасты түзету мен ұлттық бірегейлікті сақтап, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту жайлы болып отыр. Оның «Бізге тарих туралы өздерінің субъективті пайымдарын тықпалауға ешкімнің қақысы жоқ», - деуі шешімді пікір деп санаймыз.

Өлкетану арқылы жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеудің бір жолы - туған аймақтың археологиялық ескерткіштерімен таныстыру. Даладан табылған көлемі үлкен, ауыр салмақты заттай ескерткіштерді мұражайға әкеліп қоя алмайтынымыз белгілі. Оларды сол орналасқан жерлерге барып қана көре аламыз. Әрбір жас өзінің кіші Отаны - туған аймағында тарихтан қалған қандай жәдігерлер барын, олардың мән-маңызын білгенде ғана туған өлке тарихын білуге, құрметтеуге деген сезімі оянады. Бүгінде жалпыұлттық патриотизмді қалыптастыруға, өзінің ауылына, туған жеріне деген сүйіспеншілікті арттыруға бағытталған «Туған жер» бағдарламасын іске асыру және жеткіншектер белсенділігін көтеру мақсатында білім ошақтарында «Тәрбие және білім», «Атамекен», «Рухани қазына» сынды шаралар іске асырылуда. Сондай ақ «Қазақстан тарихы», «География» және «Қазақ әдебиеті» сабақтарын мұражайларда өткізу қолға алынды. Өлкетанулық материалдар білім алушының шығармашылық қызмет түрлерін (белгілі тақырып бойынша ақпарат жинау, оның ішінде естелік жазбаларды дайындау, өлкетанулық фактілерді талдау және бағалау, оларға қатысты сыни көзқарасты негіздеу және т.б.) меңгеруге мүмкіндік береді. Білім алушыларға елінің тарихын өз көзімен көріп, сезіну үшін мүмкіндігінше мұражайларға, тарихи ескерткіш орнатылған немесе тарихи-археологиялық орындарға экскурсия ұйымдастырған орынды. Себебі «Туған жер» тарихын зерделеуде білім алушылардың білімін жаңа мәліметтермен толықтырып, нақтылайтын, теориялық білімді тәжірибемен байланыстыратын сыныптан тыс және мектептен тыс тарихи өлкетану (тақырыптық экскурсиялар, мұражайларға бару т.б.) маңызды болып табылады. Бұл оқу процесін жоғары сапалық деңгейге көтереді [4].

Алматы облысы, Ескелді ауданындағы М.Маметова атындағы орта мектепте оқушылардың патриоттық тәрбиесіне көңіл бөлу басты назарда ұсталады. 11 сыныптағы «Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт азаттық көтеріліс» тақырыбындағы сабақты көтеріліске қатысқан тұлғалармен бірлесе өткізу қолға алынған. Онда «Туған жер» бағдарламасы бойынша қысқаша түсінік беріліп, әрі қарай оқушылар 1916 жылғы көтерілістің себептері, сипаты, қозғаушы күштері және тарихи маңызы туралы сұрақтарға толымды жауап беріп, белсенділік танытуға мүмкіндік алады. Сондықтан да «Қазақстан тарихы» пәні білім алушыларды тарихи оқиғалармен таныстырып қана қоймай, оған қоса ғасырлар бойы Ұла Дала кеңістігінде қалыптасқан ұлттық құндылықтарды түсінуге жетелейді. Пән мазмұны ата-бабаларымыздың бірегей мәдениетін, әлем тарихындағы Қазақстанның алатын орны мен рөлін, оның жалпыәлемдік өркениеттің дамуына қосқан үлесін туған жер

компонентімен кіріктіре түсінуге мүмкіндік береді. Болашата мектебімізде мұражай ашу жоспарлануда. Бұл салада экскурсия сабақ әдісімен өтетін дәрістерден шәкірттер көптеген қосымша мағлұматтарға қанығады. Мұражайдағы тарихи деректер мен ақпараттар да жеткіншектердің туған өлкемізді тереңірек тануына мүмкіндік береді деп ойлаймыз.

Ұлы дала ұландарының кемел болашағы, «Мәңгілік Ел» ертеңі ұрпақтың рухани байлығы мен мәдениетіне, саналы ойлау, бәсекелік қабілеті мен біліміне, іскерлігіне байланысты. Осыған орай еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету мақсатындағы әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолданып, терең білімді, ізденімпаз, шығармашылық қағиданы ұстанатын тұлғаны тәрбиелеу ісінде «жаңа қазақстандық патриоттық тәрбие беру» мәселесінің маңыздылығы ерекшелініп тұр. «Қазақстандық патриотизм» арқылы Отан, мемлекет, атамекен (сакралді география), туған жер, туған ел, туған өлке, халқы туралы түсініктер оқу-тәрбие үрдісінде, сабақтан тыс іс-шараларда отансүйгіштік сезімді дамыту, ұлттық салт-дәстүрді сақтау, мемлекеттік рәміздерді құрметтеу, ана тілін қадірлеу сезімдерін қалыптастыру жүзеге асырылады.

Елбасының Рухани жаңғыру идеясының мектептегі оқу-тәрбие жұмысына бағдар болу бағыттарын өте кең деп түсінемін. Бұл, меніңше, тек отандық тарихты, қазақстандық мәдениетті, халықтық дәстүрлерді, рухани құндылықтарды жаңғыру тұрғысынан оқу ғана емес, сонымен бірге өз елінің тағдыры үшін жауапкершілік сезімдерін тәрбиелеуге, азаматтық және жалпыадамзаттық сапаларды қалыптастыруға, ұлттық мәдениет пен жалпы әлемдік өркениеттік құндылықтарды үйлесімді меңгеруге бағыттайды [5].

Рухани жаңғыру талабына сәйкес қазіргі қоғам мен өткенді байланыстыратын тарихи сана өскелең ұрпаққа бүгінгі күнгі оқиғалардың мәні туралы түсінік қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Тарихи сана – бұл тарихты білу, тарихи тәжірибе мен оның сабақтарын ұғынып түсіну, әлеуметтік болжау (бүгінгі күн жағдайының мәнін, өткеннің инварианттылығы мен болашақтың баламалығын түсінуден), өз іс-әрекеті үшін тарихи жауапкершілікті түсіну. Оған қоса оқу-тәрбиелік процесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын тарихи білім тұлғаның, азамат пен патриоттың қалыптасуына жәрдемдесуі тиіс. Қандай халық болмасын өзінің ұлттық болмысын мен халықтық тәлім-тәрбие қазанында қайнап, жетілуі тиіс, яғни ұлттық кодты сақтай білуі тиіс дегенді білдіреді. Тарихымыз тереңнен тамыр алатын, бабаларымыздан қалған рухани-бай мұраларымызды ұрпақтар бойына сіңіру азаматтық борышымыз.

Қорыта айтқанда Елбасымыздың рухани жаңғыру бағдарламасында жастарымызды отансүйгіштікке тәрбиелеу мақсатында жас ұрпақты ойлы да іскер, жігерлі де батыл, өзіне-өзі сенімді, интеллектуалды деңгейі биік, жан-жақты азамат ретінде қалыптастыруда жалпы ұстаздар қауымының қызметі өлшеусіз. Еліміздің жеткен жетістіктері аясында жас ұрпақты Отанын сүйуге, ол үшін аянбай қызмет етуге тәрбиелеу – біздің басты міндетіміз. Елбасшысының болашаққа бағдар «Рухани жаңғыру» бағдарламасын қолдап, халқымыздың жарқын болашағының кепілі-іліміздің ұл-қыздарын тәрбиелеп, отанымыздың бақыты үшін еңбек ету баршамыздың борышымыз деп білемін. Сондықтан әр адамның бойына Отанға, халқына шын берілгендіктен, ата-салтына, ел тарихына деген құрмет, ерлік рухы қалыптасуы керек. Патриоттық тәрбиенің объектісі мен қайнар көзі-Отан десек, оның мазмұны-байлықтары, тілі, дәстүрі, тарихи ескерткіштері, туған өлкедегі киелі орындар. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі-де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы. Олай болса, патриоттық тәрбиенің қазіргі кезде алатын орны ерекше.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күні. 02.12.2017ж. // <http://kk.wikipedia.org/wiki>.
2. Аяған Б.Ғ., Әбжанов Х.М., Махат Д.А. Қазіргі Қазақстан тарихы. Алматы: Паритет, 2010.- 448 б.
3. Сұлтанов Қ. Серпінді кезең. Астана: Елорда, 2005. -608 бет.
3. Қойгельдиев М. «Туған жер» бағдарламасы – отансүйгіштікке тәрбиелеудің тиімді құралы.10.05.2017. // http://history-state.kz/?ELEMENT_ID=948.

4. Нұрбайқызы Н., Жұмағұлов Д. Рухани жаңғыру: Туған жер –тұнған тарих!
//<http://kokshetautv.kz/kz/news/society/ruhani-zhangyru-tugan-zher-tungan-tarih>
5. Н.Ә.Назарбаев. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. //<https://aikyn.kz/2017/04/13/9894.html>.

ӘОЖ 811.512.122

Сыбанбай И.М., Габдуллина Э.М.

*«№17, №30 жалпы орта білім беретін мектеп» КММ
Семей қ., Қазақстан*

ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық» деп айтқан еді.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 2017 жылдың аяғына дейін латынша қазақ әліпбиінің жобасын әзірлеуді ұсынып, үкіметке қазақ тілін латын әліпбиіне көшірудің нақты кестесін жасауды тапсырды.

Сондай-ақ, Елбасымыз өзінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Мемлекет өз тарапынан мемлекеттік тілдің позициясын нығайту үшін көп жұмыс атқарып келеді. Қазақ тілін кеңінен қолдану жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды жалғастыру керек.[1]

Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қарпіне, латын әліпбиіне көшіруге кірісуіміз керек. Бұл – ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Бір кезде тарих бедерінде біз мұндай қадамды жасағанбыз. Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады» – деп латын әліпбиіне көшудің қажеттілігін атап өтті. Біздің қазіргі кирилл әліпбиіндегі қазақ тіліміз – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі, сонымен қатар Ресей, Өзбекстан, Қытай, Моңғолия және т.б. елдерде тұратын қазақтардың ана тілі. Қазақ тілі түркі тілдерінің қыпшақ тобына, соның ішінде қарақалпақ, ноғай, қарашай тілдерімен бірге қыпшақ-ноғай тармағына жатады. Сонымен қатар қырғыз, татар, башқұрт, қарашай-балқар, қырым, құмық тілдеріне жақын. Қазақ жазуы бірнеше рет өзгеріске ұшырады. жазу тарихында қазақ тілінің әліпби жүйесі бірнеше тарихи кезеңдерді басынан өткізіп, ұлттық әліпби деңгейіне жеткен.

Ағартушы-педагог ғалым Ахмет Байтұрсынұлы айтып кеткендей, «Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы – тілі» деген. Алаш қайраткерлері де латын әліпбиін жазу-сызуда қолданды. Бұл бізге таңсық дүние емес. Латын әліпбиі әлемде кеңінен қолданылады. Латын әліпбиі б.з.б. VII ғасырда Римде грек және этрус әліпбиінің тармағы ретінде пайда болып, б.з. I ғасырда қалыптасқан. Орта ғасырда латын әліпбиі Еуропаға тарады. Африка, Америка және Азия халықтары пайдаланады. Қазіргі латын әліпбиінде 25 әріп бар. Дауысты дыбыстар е әрпі созылыңқы және қысқа. Қазақ терминологиясының өз ана тілімізде қалыптасуы – туған тіліміз болашағының бір кепілі. Сондықтан Б.Қалиұлы, Ш.Құрманбайұлы сияқты терминология саласы мамандарының көзқарастарына ерекше назар аударған жөн деп білеміз. Негізінен барлық терминді жалпы жұрттың білуі де міндет емес, бәрін білу

де мүмкін емес, сондықтан жалпы жұртқа өз тіліндегі термин ғана қажет, ал маманға өз тіліндегі терминмен бірге халықаралық деңгейдегі терминдерді де білу қажет. Осы тұрғыда қарасақ, бізде, құдайға шүкір, өзге тілдегі, халықаралық деңгейдегі терминдерге сүрініп жығыламыз да, өз тіліміздегі, яғни А.Байтұрсынұлы ұстанымдары бойынша жасалған, терминдер, тіл-әдебиеттен басқа салада, өте аз екенін білеміз. Менің ойымша, терминология үлкен жауапкершілікті қажет етеді: барлық терминді өз тілімізде сөйлетеміз деген де, өзгертпей қабылдай береміз деген де қателеседі, осы екеуінің шегарасын таба білген ұтады. Сондықтан өзге тіл сөздеріне жармаса бермей, таза ұлттық терминология қорын жасауға ерекше мән беріп, Елбасының Жолдауында айтылған «Қазақ тілінің осы заманның биік талабына сай, бай терминологиялық қорын жасаған соң рет-ретімен, кезең-кезеңімен қоғамдық өмірдің бар саласына батыл енгізуіміз керек», - деген тапсырмасын бағдар етіп алуымыз керек [2]

«Президентке ұсынылған қазақ тілінің латын қарпіне негізделген бірыңғай стандартының жаңа жобасы халықтың күткеніне жауап болды. Алдында таныстырылған бірінші нұсқаға қатысты кейіннен көптеген ұсыныстар жасалғаны белгілі. Оның барлығы біздің әліпбиге, мемлекеттік тілге деген үлкен жанашырлықтың көрінісі. Осы орайда ғалымдар мен тіл мамандарының айтқан пікірлері қамтылып, талқылауға емін-еркін мүмкіндік берілді. Екіншіден, шынын айтқанда, мемлекеттік тілді Қазақстанда тұратын барлық азаматтардың білгенін қалаймыз ғой. Сондықтан кеше таныстырылған жоба қолайлы әрі тиімді деп ойлаймын және халықтың көңілінен шығады деген сенімдемін.

Оның сөзіне қарағанда, қазақ тілін басқа ұлт өкілдері тезірек меңгеруі үшін әліпби барынша әмбебап болуы тиіс.

Қазақ жазуын латын әліпбиі негізіне ауыстыру – әбден пісіп жетілген қазақ тілінің дамуына қажетті мәселе. Әліпбиді ауыстырудың ең маңызды, ең салмақты нәтижелері – жаңа әліпби тіліміздегі дыбыстық жүйелерді нақ анықтап, қазақ жазуының кемшіліктерін жоюға мүмкіндік береді, тілдің дамуына, қолданысын кеңейтуге күшті әсер етеді, қазақ тіліне айрықша мән беріп, қайтадан жаппай оқуға себеп болады. Сондай-ақ, тіліміздің таза табиғи қалпын сақтап қаламыз.

Қазіргі қазақ жазуында қолданылып жүрген әліпбиді латын әріптерімен ауыстыру мәселесіне аландаушылық тудырып отырғандар бар. Бірақ бұл болашаққа батыл қадам жасап, елімізді төрткүл дүниеге танытып келе жатқан Елбасының тағы бір маңызды бастамаларының бірегейі және дер кезінде қозғалған тіліміздің болашағы үшін жасалған ғылыми маңызды шара деп есептейміз. Тәуелсіз елдің негізгі белгілерінің бірі ретінде жазудың маңызы өте зор. Латын әліпбиіне көшу, сайып келгенде, ана тіліміздің болашағын ойлап, қолданыс аясын одан әрі кеңейте түсуге мүмкіндік жасап, тіліміздің ішкі табиғи әліпбиіміз арқылы жазудың айтуға жасап келе жатқан қиянатын болдырмай, қазақы айтылым (орфоэпия) мен жазылым (орфография) талаптарын жүйеге түсіру деп түсіну керек.

Қазіргі кезде латын әліпбиіне көшу мәселесіне қатысты ел арасындағы айтылып жатқан пікірлерді негізінен үш топқа біріктіріп қарауға болады: оның біріншісі, неше түрлі қиындықтар мен кедергілерді көлденең тартады, бұл «қиындықтарды» мемлекетіміз шеше алатынына сеніміміз мол, екінші біреулері, латын жазуының түрлі ақпарат кеңістігіндегі артықшылықтарын алға тартады, «латын жазуының артықшылықтарын» айтпай-ақ ел біліп, көріп отыр, ал үшінші бір топ, латын әріптерін қазақ әліпбиіне үйлестіру және кирилл әріптеріне иек артқан бұрынғы емле-ережелерімізге реформа жасауды ұсынып отыр. Латынға көшу туралы жоғарыда айтылған алғашқы екі мәселеге әр түрлі мамандық иелері белсенді пікір айтса, соңғы үшінші, яғни, латын әріптерін қазақ әліпбиіне үйлестіру ісінде негізінен тіл мамандары белсенділік танытып отыр. Бірақ тіл мамандарының да көзқарастары екі түрлі екенін байқаймыз. Оның бірі әліпбиге, негізінен, ана тіліміздің төл дыбыстарын алу арқылы қазақ тілінің табиғи ұлттық болмысын сақтауға ұмтылса, екіншісі, қазіргі оқыған жұрт бұрынғыдай өзге тілдің сөздерін бұзып айтуды оғаш көреді, сондықтан «қазақ тілі әліпбиінің құрамындағы қыруар әріпті өгейсітіп, жат дыбыстарға жатқызып,

әліпбиі құрамынан шығарып тастау емлені шешуі қиын өте күрделі түйінге айналдыратын шешім» деген пікір айтып, қазіргі әліпбидегі жуандық және жіңішкелік таңбасынан басқа қырық әріпті де қалдырмай латынға алып өтуді жақтайды.[3]

Латын әліпбиіне көшу – қазақ халқының алға жылжуына, жаңа заман талабына сай өсіп-өркендеуіне, болашақта еліміздің жан-жақты дамуына үлкен үлес қосып, жемісі мен жеңісін әкелері сөзсіз. Біз латын әліпбиіне көше отырып, өркениетті елдердің қатарына қосылып, тіліміздегі дыбыстық жүйелерді нақ анықтап, қазақ тілінің жазылуы мен дыбысталу кезінде сөздер қолданысындағы артық кірме сөздерден арыламыз.

Қорыта келгенде, латын әліпбиіне көшу – ұлтымыздың санасын бұғаудан босатады, түркі және жаһандық әлемімен ықпалдасуға, қазақ халқы ертеден қолданған әліпбиімізге қайта оралып, ұлттық санамыздың қайта жаңғыруына жол ашады демекпін. Сондықтан, латын әліпбиіне көшу біз үшін, болашақ үшін әлдеқайда маңызды мәселе.

Біз латын әліпбиіне көшу барысында не ұтамыз, латын әліпбиі бізге не береді? Латынға көшкенімізде ұтатын тұстарымызды былайша жіктеп көрсетуге болады: Ең алдымен, тіл тазалығы мәселесі, қазіргі әліпбиіміз бен жазуымыздағы халықтың өз еркімен қалап алмаған, кешегі бодандық жүйенің өктем саясатының әмірімен күшпен таңылған кейбір кірме әріптерден арылып, таза қазақ әліпбиін қалыптастыру бағытындағы игілікті қадам деп түсінеміз. Сондықтан да тіліміздегі жат дыбыстарды таңбалайтын әріптерді қысқартып, сол арқылы қазақ тілінің таза қалпын сақтауға мүмкіндік аламыз.

Екіншіден, латын әліпбиіне көшу - қазақ тілінің халықаралық дәрежеге шығуына жол ашады. Қазақ тіліне компьютерлік жаңа технологиялар арқылы халықаралық ақпарат кеңістігіне кірігуге тиімді жолдар ашылады. Қарапайым ғана мысал келтірер болсақ, қазір ұялы телефондарымыздың өзінде латын қарпінде жазу оңай, ал кириллицада қазақшаны тере алмай қиналып жататынымыз бар. Себебі, латын әліпбиінің базасы қалыптасқан, әрі ауқымы кең.

Үшіншіден, бүгінгі таңда кириллица жазуын әлемнің 12 мемлекеті ғана пайдаланады екен. Ал қалған мемлекеттердің көбі толықтай латын әліпбиіне көшкен. Түбі бір түркі дүниесі негізінен латынды қолданады. Біздерге олармен рухани, мәдени, ғылыми, экономикалық қарым-қатынасты, тығыз байланысты күшейтуіміз керек. Ол-табиғи іс. Сондай-ақ бүгінде әлемнің әр түкпірінде 5 миллионға жуық қазақтар тұратынын ескерсек, солардың 80 пайызы латын әліпбиін қолданатын көрінеді. Демек, біз болашақта латын әліпбиіне көшер болсақ, сол қандастарымызбен жақындаса түсеміз. Түсіне білген қоғам үшін мұның да маңызы зор екенін атап көрсеткім келеді. Тәуелсіз мемлекетіміз жылдан-жылға қарыштап, өсіп-өркендеп, отандық ғылым-білім саласы дамып келеді. Қуантарлығы бүгінде мектеп шәкірттері даярлық сынып, бастауыш сыныптардан-ақ ағылшынша үйренуде. Жастардың көбі ағылшын тілін жақсы меңгеруде. Әлеуметтік желілерде де ағылшынша жазатын жастардың дені күннен күнге артуда. Латын әліпбиі соған ұқсас болғандықтан, көп кешікпей көпшілік арасында кең таралып, ауқымы кеңейе түсетініне сенімдімін. Сондықтан да латын әліпбиіне көшуден қорқуға еш негіз жоқ деп ойлаймын.

Латын әліпбиіне көшудің мынадай негізгі 5 пайдасын атап көрсетуге болады.

1. Латын әліпбиі әлемдік өркениетке аяқ басуымызға септігін тигізеді. Кириллица жазуын әлемнің 12 мемлекеті ғана пайдаланады екен. Ал дүниежүзі халықтарының 80%-ы осы әліпбиге көшкен.

2. Осының есебінен басқа тілдерді үйренуге мүмкіндігіміз артады. Әрбір жаңа тіл – жаңа әлем. Оның үстіне, латын тілі – жаңа технология тілі, ғаламтор тілі.

3. 1929-1940 жылдары латын әліпбиінде жаздық. Сол замандағы ұлы тұлғаларымыздың шығармалары мен қолжазбаларын келер ұрпақ қиындықсыз оқи алуы керек.

4. Бүгінде әлемнің әр түкпірінде 5 миллионға жуық қазақ тұрады. Оның 80 пайызы латын әліпбиін қолданады. Қандастарымызбен жақындасудың маңызы айтпаса да түсінікті.

5. Әліпби өзгерту төл сөздерімізді жазуда кеткен олқылықтарды жөнге келтіруге көмектесіп, қазақ сөздерінің дұрыс айтылуына ықпал етеді. Бүгінде латын әліпбиі сәнге

айналып үлгерді десем, артық айтқандық емес. Әлеуметтік желілерде латын қаріптерімен жазатын жастар жетіп артылады. Осы уақытқа дейін ұсынылған әліпбидің бірнеше нұсқасы қазір біршама реттеліп, жөнге келді. Әлі де қосып-алуды, толықтыруды қажет етеді, әрине. Бастысы, халық болып, «бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып» жаңашылдыққа қолдау көрсетуіміз қажет деп ойлаймын.

Жазу - әрбір халықтың рухани, мәдени өсуін, даму деңгейін көрсететін әлеуметтік мәні зор құбылыс. Ол өткен мен бүгінді, бүгін мен келешекті жалғастыратын алтын көпір. Сондықтан жазу, алфавит адамзат тарихындағы құнды дүниелердің бірі ретінде ұрпақтан-ұрпаққа мирас етіп қалдыратын байлығымыз. Қазіргі орфографиямыздағы кейбір қиындықтарға қарап, «біздің жазуымыз осыншама сын көтермегені ме?» деп те ойлауға болмайды.

Осы жазуымыз аға ұрпаққа білім беріп, оларды талай биіктерге жетеледі, қазақтың әдебиетін, мәдениетін, ғылымын көтерді, егеменді мемлекетімізге де қызмет етіп келеді. Енді жағдай өзгерді, біз бұрынғыны қанағат етіп қана қалмай, алға ұмтылған, әлемдегі дамыған озық елдердің деңгейінде ғана емес, алдыңғы қатардан көрінуге мүмкіндігі мол егеменді Қазақ елі ретінде әліпбиіміз бен жазуымызға да мемлекеттік тіл дәрежесіндегі Қазақ тілін әлемге таныта алатындай жағдай жасауымыз қажет. Латын графикасы арқылы таңбаланған қазақ әліпбиі мен жазуы қазақ елін осы биіктерге бастайтынына кәміл сенеміз

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР президенті «Болашаққа бағдар: рухани жаңарту» мақаласы
2. Жүсіпұлы М. Ахмет Байтұрсынов және қазіргі қазақ тілі фонологиясы.– Алматы: Ғылым, 1998
3. Қ.Төрежан. Латын әліпбиіне көшу: уақыт талабы

ӘОК (УДК): 821.512.122

Молдабекова А.О.

Т

арих және құқықтану пәнінің жоғары санатты мұғалімі, №14 орта мектебі

Жаңаөзен қаласы, Маңғыстау облысы, Қазақстан

ТАРИХИ ТҮЛҒАЛАРДЫ ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА ТАНЫТУ ЖОЛДАРЫ

Болашақ ұрпаққа саналы тәрбие мен сапалы білім беру үрдісінде ғасырлар бойы ел тәуелсіздігі мен бостандығы жолындағы күресте кемеңгер ұлы хандар, қара қылды қақ жарған би -шешендер, қанды жорықтарда ерлік пен өрліктің үлгісін көрсеткен қол батырларымызда, ақын-жазушылардың ерен еңбегін танытып, зор құрмет көрсету қажет. Кешегі халықтың жау жағадан алып тұрғанда қабаттасқан ойран заманда Отаны, елі үшін от кешкен тарихи тұлғаларды тарих сабақтары арқылы танытып, үлгіл болар сәттерін болашақ ұрпаққа үйрету қажет. Еліміздің тәуелсіздікке ие болуы тарих пәнін оқытуды, халқымыздың ежелгісін егжей-тегжей үйренуді, терең, ауқымды мәселелерді зерделеп, талдау жасауды, тарихтағы халық бұқарасының қызметін көрсете білуді, барлық игілік пен байлықты жасаушы халық екендігін түсіндіруді талап етіп отыр.

Тарих пәнін оқытудың басты міндеті — жас ұрпақты адамзаттың шынайы тарихымен таныстыру, дүниежүзілік мәдениеттің негізгі жетістіктерімен сусындату, тарихты сын көзімен талдай отырып, келешекті бағдарлайтын, шығармашылықпен жұмыс істеп, дұрыс қорытынды жасай алатын оқушыларды тәрбиелеп шығару. Сабаққа дайындық барысында негізгі тірек болатын фактілерді анықтап, оны оқушы есінде сақтап қалатындай етіп көрсету керек. Негізгі деректер тарих пәні курсының негізгі идеясын көтеретін болғандықтан ол жан-жақты және толық қамтылып, түсіндірілуі керек. Олар маңызды

оқиғаларды жақсы есте сақтау, өзгелермен байланыстыру үшін қажет. Демек, деректі түсіндіру оның маңыздылығына байланысты.

Сабақта деректі қолдану үшін оның ғылыми дәлдігін нақтылығын, бейнелігін, эмоциялығын айқындап алған жөн. Орта буын сыныптарында дерек бейнелі, эмоциялы болса, жоғары сыныптарда ол құжатқа сүйенген, дәлелді болуы тиіс. Тарихты оқытуда дерек пен жинақтаудың арақатынасының жігін білген жөн. Тарих ғылымының құрамына кіретін

М. О. Әуезовтің еңбектері — жалпы адамзаттық және ұлттық мәдениеттің біртұтас байланыстары ұғымының аясында жазылған. Мұхаң ғылыми тұрғыдан жазған кезеңдерді тарихи-хронологиялық тәртіппен былайша жүйелеуге болады.

1. Адамзаттың пайда болуы, қалыптасуындағы ежелгі заман тарихы.
2. Түркі тайпаларының тәңірілік және исламдық діндерді тұтыну дәуірлері.
3. Қазақ халқының XV — XVII ғасырлардағы мәдениетінің тарихы.
4. Қазақ елінің ХУІІІ-ХІХ ғасырлардағы мәдениетінің тарихы.
5. Қазақстанның ХХ ғасырдағы мәдениетінің тарихи даму сипаттары мен болашаққа ұласар бағыттары.

Қазақстанның тарихына арналған осы жүйедегі еңбектерінен М. Әуезовтің мәдениет тарихын зерттеуші ретіндегі ғылыми-теориялық, әдіснамалық тұғырнамасы айқын аңғарылады. Оқиға дегеніміз жалғыз-жарым дерек. Оған шайқас, көтерілісті жатқызуға болады. Бұл оқиғалар нақты жағдайда, нақты адамдардың қатысуымен белгілі бір уақыт пен кеңістіктің шегінде болған. Осындай жекелеген қайталанбайтын оқиғаларды оқып үйрену оқушылардың тұрпатты құбылыстарды түсінуіне көмектеседі.

Құбылыс деп нақты дерекке қатыссыз, орыны қатысушылары, уақыты көрсетілмеген жалпы ұғымдарды (революция, көтеріліс) айтамыз. Бұл жағдайда революция қоғамдық дамудың сапалық өзгерісі, ал көтеріліс — бұқараның қарулы бас көтеруі. Тарихи құбылыстар белгілі бір тарихи кезеңге немесе дәуірге тән сипатты белгілерін танытады.

Ғылымда тарихи түсініктің үш түрі белгілі. Олар өткен кезең туралы түсініктер (материалдық, әлеуметтік-саяси, адамдардың рухани-мәдени өмірі және т.б.); мысалы М.Әуезов деректері бойынша, Қазақ қоғамының ХІХ ғасырдың соңғы ширегінде мейлінше күшейе түскен әлеуметтік жіктелу барысы эпопеяның бүкіл өн бойынан көрініп отырады. Мүліктік теңсіздіктің күшейе түсуі ру адамдарының бай мен кедей болып бөліне түсуіне алып барып соқты. Жазушы ақсүйектердің шаруашылықтарын суреттеп керсетумен қатар, аз ғана малы бар, ең тәуірдіегенде там-тұмдап ішіп-жерлік қана, ал көбіне бұған да жетпейтін жарлы-жақыбайлардың да шаруа жайын көрсетеді. Мәселен, ұзаққа созылған қарлы боран кезінде жайлы, шөбі шүйгін жайлымдарға қолы жетпейтін жарлы-жақыбайлардың малы қырылып қалатын. Абай осындай бір жұт кезінде Дәркембайға өздерінің малын ырғызбайлардың Мұсақұл, Жидебай қорықтарына айдауды тапсырады.

Тарихи кеңістік туралы (оқиғаның нақты өрекет ету орнына төуелділігі). мысалы М.Әуезов деректері бойынша рудың билеуші тобы өзі айырылған жерлерінің есесін әрдайым қауымдық жерді емін-еркін билеп-төстеу есебінен де, немесе өзінің жерін тартып алған рудың қанаушы тобымен мәмілеге келу арқылы да қайтарып отырды. Мәселен, бөкеншінің қыстауын тартып алған Құнанбай сол рудың басшылары Сүйіндік пен Жексенге Қарауылдан қыстау ұсынады. Ал бұлар, егер өздері Қарауылдағы қыстаулар мен екі өзенді (Көлденең мен Шалқарды) бірінші боп жайлап алатын болса, онда есесі кетпейтіні түсінеді. Бұл түсініктердің бірлігі оқушының тарихи танымына негіз қалайды. Егер оқушы оқу материалын нақты түсінікке негіздемей игеретін болса, бұл оқытудағы вербализмге ("вербалис" (лат) — ауызша, ауызекі) соқтырады. Сөз жүзінде оқыту кезінде тарихи деректер жалаң баяндалып, оның маңызы, адамдардың тағдырына ықпалы назардан тыс қалып, оқушыны қызықтармайды.

Қазіргі кезде мектептерде тарихты оқытудың басты міндеті оқушыларды өткен шындық тарихымен таныстыру. Алған білімін күнделікті өмірде қолдана алатын азамат тәрбиелеу екені үнемі назарда болуы тиіс. Қазақстан Республикасы өзінің ғылыми

техникалық, экономикалық, ресурстық және рухани дамуының жаңа деңгейіне бағытталуда. Республика өмірдегі бұл өзгерістер, білім беру саласына соның ішінде мектепте оқушыларды дара тұлға етіп тәрбиелеу ісіне басты назар аударады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы білім беру концепциясы.
2. Хазретәлі Т. Мектепте тарихты оқыту әдістемесі А.,2004.
3. Қалиев С.Қ. Оқушылардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудың педагогикалық негіздері.А.
4. Қалиев С. Халық- қапысыз тәрбиеші. А.,90.
5. Адамгершілік әліппесі. М.,1989

ӘОК (УДК):. 821.512.122

Шакарова С.С.
бастауыш сынып мұғалімі,

«Үлкен Владимировка» орта мектебі КММ, ШҚО, Қазақстан

ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ ТҮЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Қазіргі кезде еліміздің қоғамдық өмірінің әртүрлі салаларында (әлеуметтік, рухани, идеологиялық) жүріп жатқан реформалар қандай ұлтқа жататынына қарамастан кез келген адамның құқықтары мен бостандығын танытуға, этникалық-нәсілдік белгісіне қарап кемсітушілікке жол бермеуге бағыт ұстап отыр. Конституциямызда бекітілген ұлттардың тең құқықтылығы және жеке адам құқықтылығының басымдылығы негізгі жетекші орын алады; этносаралық тұрақтылықтың сақталуына, қазақстандық патриотизмнің тамыр жаюына, халықтың этникалық қайта түрлеуіне ерекше мән беріледі де этникалық теріс түсініктер мен тайталас, этникалық артықшылық идеяларына жол берілмейді және мемлекеттік мүддеге қайшылық ретінде бағалайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев: «Бізбен бірге тұрып жатқан отандас басқа халықты ғана емес, шет елден келетін азаматтарды да силағанымыз жөн. Сонда біздің мәдениет, оқыған өркениетті деп атауға болады. Егер тек біз өз қамымызды күйттеп, қазақтан басқаның бәрі құрысын десек, біздің болашағымыз болмайды», - дейді.

Этникалық мәдени білім стратегиясы өзара байланысты екі мақсатты: этникалық сәйкестендіру мен мемлекеттік интеграцияны жүзеге асыруға бағытталады. Халықтың этникалық - мәдени сәйкестілігі өз тарихында, мәдениетінде болған оқиғаларды білу, қалыптасқан рухани құндылықтарға адалдық, ұлт қаһармандарын қастерлеу нәтижесінде қалыптасады.

Этникалық - мәдени сәйкестілік жағдайы халықтың өзі тудырған әлеуметтік-мәдени жүйе арқылы қол жетеді. Бұл жүйеге отбасы, мектепке дейінгі балалар мекемелері, оқу орындары, ұлттық мәдени орталықтар, журналдар мен газеттер, көркем және ғылыми әдебиет, ғылыми-зерттеу және әкімшілік мекемелерді және тағы басқалары жатады.

Этникалық мәдени және мемлекеттік сәйкестілікке білім беру жүйесі арқылы барынша тиімді қол жеткізуге болады.

Білім беру – ұлттық сананы қалыптастырудың, мәдени-тілдік мүдделерді жүзеге асырудың құралы ретінде мынадай басты төрт функцияны атқаруға тиіс:

- таратушылық (этникалық-ұлттық қоғамдастықтың тұтастығымен жаңғыруын қамтамасыз ету);
- дамытушылық (ұлттық сананы қалыптастыру және дамыту);
- саралаушылық (адамның, этикалық топтардың ұлттық-мәдени қасиеттіліктерін айқындау);

- ынтымақтастырушылық (мәдениеттердің өзара бірлігін, өзара кіргуін, өзара байытуын, жеке тұлғаның әлемдік және ұлттық мәдениет жүйесіне бойлауын қамтамасыз ету);

Білімді, мәдениетті адам ғана тарихи және мәдени дәстүрлерді ұстана алады. Этникалық-мәдени білім-бұл ана тілі төл мәдениетінің құндылықтарын қоса игеру арқылы тұлғаның этникалық-мәдени сәйкестігін сақтауға бағытталған білім. Мұның өзі оқыту мен тәрбиелеудің ұлттық жүйесін құруды қажет етеді. Ол оқыту мен тәрбиенің ұлттық бастауларын дамыту және нығайту. Жеке адам мен қоғамның этникалық-мәдени қажеттерін іске асыра алатын болашақ мамандарды даярлау; халықтың этникалық құрамының ерекшеліктері ескерілген бағдарламаларды жасау және таңдау. Оқыту жүйесі «Қазақстан Республикасы бастауыш білімнің мемлекеттік стандарты және соған сәйкес жасалған оқу бағдарламалары мен жаңа буын оқулықтары, оқу-әдістемелік комплекстер бойынша жүргізіледі». Ал бастауыш сатыдағы білім мазмұны ең алдымен, дара тұлғаның адами ұйытқысын қалыптастырады. Бұл ұйытқыда рухани-мәдени нысандар шоғырланады да ұлттық дүние таным басты рөл атқарады. Өз мәдениеті арқылы өзге мәдениеттерге бағыт ұстаған адам жан-жақты мәдениетті тұлға деп ұғынылады.

Жан-жақты мәдениетті тұлға, этникалық мәдени кеңістікте ғана дами алады. Этникалық – мәдени кеңістік-этникалық мәдениеттер дамуының қайнар көзі, өрісі, мәдени қауымдастықтарды дамытатын материалдық жағдайы.

Этникалық-мәдени білім кеңістігі-бұл ана тәрбиесі, отбасы, мектепке дейінгі балалар мекемелері, мектептер, жоғары оқу орындары, ұлттық мәдени орталықтар, үйірмелер, курстар.

Құрылым жағынан: оқу орындарына білім-тәрбие беру (мектептер, колледждер, жоғары оқу орындары және т.б.) ресми білім беру (отбасында оқыту және тәрбиелеу, достармен, көршілермен қарым –қатынас, т.б.).

Этникалық-мәдени білім кеңістігі – ол отбасындағы хал-ахуал.

Жан-жақты мәдениетті тұлғаны тәрбиелеу отбасынан басталады.

Жас адамды есті, саналы, сергек, мәдениетті етіп тәрбиелеу отбасы мен қоғамдық тәрбие орындарының бірден бір парызы. Өйткені «Ес түзелмей, ел түзелмейді», «Әр адам өз заманының перзенті», «Туа жаман жоқ, жүре жаман бар», «Заман түзелсе жаман түзеледі», олай болса егеменді еліміздің болашағы отбасында тал бесіктен басталып, оқу-тәрбие орындарында есті ұрпақты тәрбиелеу ісімен шешіlmек. Қазан ревалюциясының жеңуіне байланысты отбасы тәрбиесі де құнды жақтарынан айрылып артқа шегінді.

Тіпті академик С.Г. Струмилин (1877-1974) демографиялық жоспарлау, экономика проблемасына арналған еңбектер жазған, автор, өзінің «Біздің дүние 20 жылдан кейін» деген еңбегінде (1964): «Әрбір совет азаматы перзентханадан балабақшаға немесе демалыссыз істейтін балабақшаға немесе балалар үйіне, одан мектеп-интернатқа, одан өнеркәсіп орнына, не оқуын жалғастыруға жолдама алады.»-деген. Шынында отбасы тәрбиесінің маңызы өте төмен болды.

Аса көрнекті педагог В.А. Сухомлинский: «Адамгершілік, мейірімділікті, қайырымдылықты тәрбиелейтін шын отбасы»-деген. Өйткені отбасы нақты тұрмыстық жағдай жасай отырып, балаға этникалық-мәдени орта тудырады, баланың тұтас дүниетанымының негізін, лингвистикалық көркемдік эстетикалық құқықтық санасын оятып тәрбиелейді.

Отбасының жеміс берер гүлі, алтын тіреу-діңгегі – бала. Сондықтан халқымыз «Бесіксіз үйде береке жоқ» - деп түйеді. Қазақ халқының: «Бір баласы бардан шығаршықпас жаны бар, көп баласы бардың үйінде жанған шамы бар», «Балалы үй базар, баласыз үй қу мазар», «Бала адамның бауыр еті»-деуі баланы бақыт санағандық. Қазақ халқының әдет-ғұрпында ұл баланың дүниеге келуін «Ұл туғанға күн туған» деп ерекше бақыт санаған, себебі ұрпақтың жалғасы, шаңырақтың иесі ұл бала болып есептелген. Қыз бала келсе, «Гүл өссе жердің көркі, қыз өссе елдің көркі», «Тегі келсе,тегін бер» - деп қуанған.

Жаңа туған балаға арнап «шілдехана» жасау, оны өлең жырмен ашу халықтың ежелгі дәстүрі болған. Осындай салттан туған өлеңнің бірі-бесік жыры. Балаға аналық тілекті бесік

жыры арқылы білдіру, оның отбасы, ел намысын, қорғауын тілеу, өнерлі еңбек сүйгіш болуын қалау қырғыз, қарақалпақ, орыс, украин, бурят, якут, эвенкі, хакас, чуваш, және кавказ халықтарында да бар. Бір-бірінен алшақ халықтар жырларының мазмұн жағынан өзара үндесуі, ұлттық ой-арман, тілектерінің бірлігі деп түсінеміз.

Атап айтқанда: әл-Хорезми, әл-Фараби, әл-Жаухари, әл-Беруни, Ибн-Сина, Абул-Вафи, әл-Ферғани, Омар Хаям, Ат-Түси, Ұлықбек осылайша тізбектеле Абай, Ыбырай, Шоқан болып жалғасады.

Әулие аталық ғалым араб, парсы, түркі тілдерінің ірі маманы Насыруллахан Мұхбаширханұлы «Бұхараның мың ғалымы» атты еңбек жазды. Орхан-Енисей (VI-VIII ғғ) әлі талай сыр ашпақ. Ғылымы мен білімі, өнері мен мәдениеті дамыған Отырар қаласының өзінде дүниежүзіне әйгілі кітапхана болған. Тәрбие адамзаттың ортақ үлесі Спартандық тәрбие, жүйесінде 7 жасқа дейін бала отбасында, 7-ден 15 жасқа дейін мемлекеттік интернатта тәрбиеленіп, 30 жаста адам толық азамат болады деп есептейді. Философ педагог Сократ адам-табиғат жемісі, оның ақыл – ойы, білімі мен тәрбиесі арқылы жасампаздық жасалатынын айтты. Нәтижесінде – оның шәкірттерінің арасынан әлемге әйгілі зиялылар Платон, Ксенофонт шықты.

Отбасындағы бала тәрбиесі туған, өскен орта, ата-анаға, үлкендерге, олардың үлгісіне байланысты. Мысалы: «Жібекті түте алмаған жүн етеді, баланы күте алмаған күң етеді», «Бала айналасына қарап өседі» - дейді халқымыз. Асырау мен тәрбие беру екі түрлі мәселе. «Жігіттің тентек болмағаны-биінен, баланың тентек болмағаны – үйінен», «Өнеге күші өлшеусіз»-деп бала тәрбиесінің өскен ортаға байланысты екенін көрсетеді. «Адамға көбінесе үш алуан адамнан мінез жұғады. Бірінші – ата-анадан, екіншісі – ұстаздан, үшіншісі – құрбысынан»-деп ойшыл Абайда дұрыс айтқан.

Отбасындағы тәрбие арқылы баланың географиялық санасы, туған өлке, кіші отан, туған жер, туған шаңырақ санасымен қарулануға тиіс. «Жері байдың елі бай», «Күте білсең жер жомарт», «Қара жер қарыз арқаламайды», «Жер ырыстың кіндігі»-деген сияқты мақал-мәтелдерден халықтың табиғатқа сезімі, аялы алақаны сезіледі. «Бабалар екен шынарды балалар саялайды», «Бағбан болсаң бақ өсір, балама деп өсір» деп, халқымыз осындай асыл қасиеттерді ұрпақтарына өнеге ете білген. Олар жан-жақты мәдениетті тұлғаның жерді ортақ мекен, Қазақстанды ортақ отан есебінде жақсы көру сезімі, ортақ үй мен елдің табмғатына деген жауапкершілік сезімі секілді қасиеттерін айқындайды.

Баланың отбасында көркемдік-эстетикалық санасы: ұшқыр қиял мен нәзік сезім, әсемдікке құштарлық пен әдемілікті бағалай білетін қасиет, көркем талғам, өнер туындыларын түсіне алатын қабілеті тәрбиеленеді. Мысалы, қазіргі отбасында шешелері қыздарына тоқылған кілем, алашалар, басылған киіз, текеметтер, сырылған сырмақ, көрпелер құрауды үйрету арқылы эстетикалық талғамды қалыптастырады.

Отбасындағы бала тәрбиесі – халықтың әлемдік тарихы бар тәрбие. Шығыс елдерінде біздің эрамызда 5-6 ғ. Бұрын Конфуций негізін қалаған бастауыш мектеп жұмыс жасаған. Конфуций педагогика негізі Қытай, Жапон, Корей және басқа елдерде осы уақытқа дейін басшылыққа алынады. Біздің Қазақстандағы корей халқының өкілдері өз балаларына этнопедагогикалық тәрбие беруде Конфуцийлық педагогиканы басшылыққа алып келеді.

Орыстың үлкен педагогі П.П. Блонский «Ата-ананы тәрбиелемей тұрып, баланы тәрбиелеу қиын» - дейді. Отбасы тәрбиесін дұрыс жолға салсақ, халқымыздың бүгінгі ұрпағынан қанішер қарақшылар, баукеспе ұрылар, нашақорлар, жезөкшелер, тастанды балалар, ұл-қызы бола тұра панасыздарға айналған қарттар болмас еді. Отбасы – тәрбиенің қайнар көзі, негізгі ұясы.

Әдебиеттер:

- 1.«Халық тәлімі-тәрбие бастауы» А. Шашақова «Рауан» 1994ж. 8-20 бет
- 2.«Иман және инабат» К.Оразбекова. Алматы «Ана тілі»-1993ж. 57-80бет
- 3.З.Көкшеева, П.Жарылғасова. «Ұлттық ойындар-бастауыш сыныпта» Қазақстан мектебі. №9 2005ж. 71-72 бет
- 4.Г.Иманова «Ата дәстүр-салтымыз» // Бастауыш мектеп. №2 2004ж. 15-16 бет

Жумашева Т.Н.

учитель русского языка и литературы,

СШ Большая Владимировка, ВКО, Казахстан

ИЗУЧЕНИЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА М.О.АУЭЗОВА

В целях формирования этнокультуроведческой компетенции учащихся актуальность приобрело использование регионального материала при обучении русскому языку и литературе в школе. Включение в программу сведений о жизни и творчестве местных авторов дает учащимся возможность приобщиться к культуре родного края, познакомиться с его литературным наследием. Семипалатинская земля – родина многих замечательных писателей, поэтов, композиторов, музыкантов, которые своим талантом прославили не только город, но и Казахстан в целом.

Имена поэтов, акынов, писателей, таких как Абай, Шакарим, Амре Кашаубаев, Мухтар Ауэзов, Каюм Мухамедханов и многих других широко известны не только в нашей республике, но далеко за ее пределами. Поэтому изучение жизни и творчества этих великих людей на уроках русского языка и литературы считаю обязательным.

Включение регионального компонента в содержание уроков и внеклассных занятий вызывает живой интерес учащихся, дает богатый материал для исследовательской творческой деятельности, нацеливает на самостоятельный поиск.

Из опыта работы хочу привести пример использования регионального компонента на уроке русской речи в 9 классе с казахским языком обучения по теме «М.О. Ауэзов» Этой теме я посвящаю 2 урока: первый – о жизни и творчестве писателя, второй – анализ отрывков из романа «Путь Абая», предлагаемых в учебнике «Русская речь». При разработке первого урока была использована технология метода проектов для развития образного воображения и творческого потенциала старшеклассников.

Использование проектного обучения способствует повышению личной уверенности в себе у каждого субъекта проектного обучения. Участники проекта активны и самостоятельны (учитель выполняет роль консультанта и координатора). Развивается фантазия и творчество учащихся, появляется возможность открыть для себя много нового и неизвестного, работа выходит за рамки класса и урока, появляется возможность привлекать к работе даже самых ленивых и нерадивых учеников.

Проведению урока по методу проектов предшествовал большой подготовительный этап, на котором учащиеся работали с литературой, периодической печатью, размышляли, анализировали, определяли ценность полученного материала. Творческим группам была предложена исследовательская работа по следующим направлениям:

1. Общая характеристика личности выдающегося человека
2. Сведения из жизни (где и когда родился, характеристика обстановки, в которой рос и т.д.)
3. Основные достижения и результаты деятельности
4. Жизнь и деятельность М.Ауэзова в Семипалатинске
5. Глазами современников
6. Дом-музей М.Ауэзова
7. История создания романа «Путь Абая»
8. Подготовка иллюстративных материалов.

Степень участия ребят в работе дифференцирована. Одни принимали участие в подготовке иллюстративных материалов, другие искали информацию, третьи делали сообщения. Разработка урока. Тема: Жизнь и творчество М.О.Ауэзова

Технология: метод проектов. Тип урока: творческий проект + ролевой проект

Цель урока:

1. Углубить знания о жизни и творчестве М.Ауэзова, проследить особенности его творчества.
2. Развивать навыки анализа и синтеза прочитанного материала, творческого подхода в решении проблемы путем использования метода проектов.
3. Воспитывать интерес к творчеству писателя путем привлечения исследования дополнительного материала, стремление обогащать свои знания.

Оборудование: 1. Выставка книг о М.Ауэзове, сборники его произведений.

2. Портрет М. Ауэзова.

3. Иллюстративный материал.

Эпиграф: «Для Казахстана Ауэзов - второй Абай...». Н. Погодин.

Ход урока: 1. Вступительное слово учителя

В этом году народы нашей страны и прогрессивные люди за рубежом отмечают 110-летие писателя – академика Мухтара Омархановича Ауэзова.

Ауэзов – тема необъятная. Поэтому его творчество продолжает быть объектом всестороннего изучения и анализа. Благодаря эпопее «Абай» и «Путь Абая» М.Ауэзова имя нашего великого земляка стало известно всему миру. Мухтар Омарханович заново открыл Абая и стал первым абаеведом в казахском литературоведении.

М.О.Ауэзов известен читающему миру как драматург, прозаик, мастер художественного перевода. Но вместе с тем он был и крупным ученым, большим педагогом и незаурядным лектором. Наиболее точное определение Ауэзова принадлежит Н.Погодину: «Для Казахстана Ауэзов – второй Абай, для нас – восточный Шолохов с его классическим открытием громадной народной жизни, почти неведомой миру до этих писателей». У всех собравшихся здесь одна цель: углубить знания о жизни и творчестве М.О.Ауэзова, прочувствовать глубже особенности его творчества.

2. Презентация творческих работ. Выступления учащихся с сообщениями по темам:

1. Детство и юность М.О.Ауэзова, 2. Образование М.Ауэзова, 3. Семипалатинские годы жизни, 4. Творческий путь писателя (основные достижения и результаты деятельности), 5. Инсценировка отрывка из пьесы-трагедии «Енлик-Кебек», 6. О романе «Путь Абая» (история создания романа, основная тема), 7. Дом-музей М.Ауэзова.

3. После выступления творческих групп «спикеры» дают анализ и оценку полученных сведений и на доске фиксируют основные биографические творческие сведения методом логико-смысловой модели

4. Слово берут «библиографы». Они знакомят с выставкой книг, дают краткую справку о подобранной литературе к уроку.

5.Словарная работа: драматург, прозаик, литературовед, классик.

Учащиеся объясняют значения слов, обращаясь к толковому словарю.

6. Выводы учащихся:

1. М.Ауэзов внес неоценимый вклад в развитие литературы.

2. Свой жизненный и творческий путь посвятил тому, чтобы «рассказать о своем народе широкому миру...».

3. Заслугой Ауэзова не только перед литературой, но и перед своим народом является то, что он раскрыл всю мощь и красоту казахского народа.

4. Создатель первого казахского романа – эпопеи, драматург, переводчик русской и европейской классики, ученый - поистине неисчерпаемо литературное наследие великого писателя.

7.Заключительное слово учителя: Известный ученый, писатель, известный пушкиновед, доктор филологических наук, профессор Иракий Андронников, знавший Мухтара Ауэзова от студента до писателя дал самую исчерпывающую ему характеристику. Он писал: «Мухтар Омарханович вошел в нашу жизнь не только как замечательный писатель. Он- явление, он –великий символ нашей жизни, человек-легенда, мудрец нового времени, истинный поэт и человек. Человек тонкий, душевный, благородный, бесконечно обаятельный, способный понять решительно все. В нашей литературе он – один из немногих был мерилom, вехой, огнем, по которому можно было соизмерить собственное движение.

Наше сегодняшнее литературное обозрение - доказательство тому.

Остается только сказать, что спустя десятилетия мы преклоняемся перед талантом великого Ауэзова. Произведения Ауэзова не перестают волновать нас своей глубиной чувств. Не найдется равнодушных к творчеству поэта.

Заканчивая урок, посвященный жизни и творчеству М.О.Ауэзова, предлагаю ребятам написать дома сочинение – рассуждение « Значение творчества М.Ауэзова».

8.Подведение итогов урока.

а) Отчет групп учащихся: какие трудности испытывали при подготовке к уроку?

б) Комментирование, оценивание ответов учащихся.

Из анализа урока следует, что поставленная цель достигнута. Прослеживалась активная самостоятельная и творческая работа.Открывая для себя много нового и неизвестного, учащиеся углубили знания о жизни и творчестве М.Ауэзова в разных ее аспектах. Урок позволил учащимся проявить себя, раскрыться, почувствовать себя полезными, значимыми. Данная работа предназначена для учителей русского языка и литературы с целью обмена опытом

Литература:

1. Карашанова Г.Д. «Использование метода проектов на уроке литературы в старших классах» Усть-каменогорск 2006 г.

2. Журнал «Педагогический вестник ВКО»

«Метод проектов как средство развития творческой и познавательной активности учащихся на уроке литературы» №4 2004 г.

3 .Алексеев Н. «После Абая»

4. Султанбеков М. «Глазами современников» «Казахстанская правда» 1999г.

*«Н. Островский атындағы орта мектеп» КММ, Бородулиха ауданы,
ШҚО, Қазақстан*

БАСҚА ҰЛТ МЕКТЕПТЕРІНДЕ ҚАЗАҚ ТІЛІН ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІС- ТӘСІЛДЕР АРҚЫЛЫ ОҚЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Білім жүйесінің дамуы көптеген елдерде мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі ретінде қарастырылатыны анық. Мектеп оқушыларын жеке тұлға ретінде дамыту мектептегі білім жүйесін жетілдірудің, оқушылардың зияткерлік әлеуетін қалыптастырудың басты міндеті болып табылады. Еліміздің әлемнің алпауыт елдерінің қатарында тұрып, ұлттық құндылықтарымыз бен тілімізді, тамырын тереңге жайған тарихымызды әлемге паш ететін зиялы, білікті ұрпақ тәрбиелеу үшін мұғалімнің алдында көкірегі ояу, ойы озық тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік туғызатын білімдік орта құру қажеттілігі басты орында тұр. Елбасы Н.Ә. Назарбаев 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында мемлекеттік тілді дамыту туралы: «Тіл туралы жауапкершілігі жоғары саясат біздің қоғамымызды одан әрі ұйыстыра түсетін басты фактор болуға тиіс. Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз. Біздің міндетіміз – оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Егер бала биыл мектепке барса, енді он-он екі жылдан соң жаппай қазақша білетін қазақстандықтардың жаңа ұрпағы қалыптасады деген сөз», - деп атап көрсеткен болатын [1]. Сонымен қатар ҚР «Білім туралы» Заңында барлық білім беру ұйымдарының білім алушылары мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін білуі атап көрсетілген [2].

Қазақстанда мемлекеттік тілдің дамуына зор көңіл бөлініп, қазіргі заманғы білім беру жүйесі, оқытудың инновациялық нысандары мен әдістерін енгізу педагог қызметкерлердің тұлғасына және кәсіби құзыреттілігіне жоғары талаптар қойып отырғандығы атап көрсетілген [3].

Қазақ тілін оқыту әдістемесі туралы сөз болғанда бұл мәселе ішінен басқа ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту мәселесін жеке бөліп қарастырмаса болмайды. Себебі қазіргі таңдағы жан жақты қарастырылып отырған мәселе–өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту мәселесі. Сонымен қатар, бұл мәселе тілдік коммуникацияның тікелей зерттеу объектісі бола келіп, қазіргі кезеңде өзекті мәселе болып отырған қазақша сөйлеуге үйретудің тиімді жолдарын табуға көмектеседі. Өзге ұлт мектептерінде қазақ тілін оқыту барысында жаңа технологияларды пайдалану оқушыларға қазақ тілін оқытудың сапасын арттыру үшін қолданылатын технологиялар, оларға ғылым мен білімді үйретуге, ынтымақ-бірліктерін арттыруға, қазақ тілін тәжірибелік тұрғыдан меңгертуге арналған технологиялар болып табылады. Педагог-психологтар оқушы өзіне бейтаныс, білмейтін сөзін сурет арқылы көрсетудің нәтижесінде сөзді жылдам үйреніп алады деп пайымдайды. Яғни, он рет айтқаннан, бір рет көрсеткеннің пайдалы екені рас. Көрнекілік көрсету барысында оқушының көру, ойлау, есту сияқты бірнеше сезімдері оянады да, оған материалды ұғыну мен есте сақтау едәуір оңайға түседі. Ақпараттық технологиялар заманында мектептерде қазақ тілін оқыту үрдісінде интерактивті тақталар мен мультимедиалық кабинеттердің рөлі айырықша. Интерактивті тақталар арқылы көрнекілік, әр түрлі слайдтарды пайдалану оқушының жаңа сөздерді саналы түрде меңгеруіне, есінде сақтап алуына ықпал жасайды және ойлау қабілеттерін арттырады. Сонымен қатар меңгерілген тапсырмаларды еске түсіру үшін уақытында қайталап отырудың да пайдасы зор. Мұғалім берілген тапсырмалардың ұмытылмауын үнемі қадағалап отырғаны жөн.

Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытуда мәтінмен жұмыс істеу үлкен рөл атқарады. Қазіргі заманда Мұсабекова Ф. Әбдікәрімова Т., Әбдіғалиева Т., Шаймерденова К.,

Рахметова С., Нұржанова Ж. [4] сияқты ғалымдардың ұсынуымен мәтінмен жұмыс жүргізу әдістемесі дамып келеді. Оқытуда тілдік қатынас мақсатын алға шақырған қатысым [коммуникативтік] әдісінің артықшылығы тәжірибеде дәлелденген. Өйткені, мәтін – сөйлеуге жаттықтыру, оқушылардың сөйлеу дағдысын қалыптастарудың басты құралы болып саналады. Мәтінмен байланысты жүргізілетін жұмыстардың бәрі де сөйлеу дағдысын қалыптастырумен байланысты болғанда ғана, тілге үйрету жұмысы нәтижелі болмақ. Оқу мәтіндегі қазақша сөйлеудің дұрыс үлгісін көрсетіп қана қоймайды, оған бірте-бірте дағдыландырады.

Соңғы жылдары оқытудың жаңа технологиялары білім беру саласында кеңінен қолданылып келеді. Олардың ішінде отандық әдіскер ғалымдар жасақтаған «Модульдік оқыту технологиясы» (М.Жанпейісова), «Деңгейлік тапсырмалар» (Ж.Қараев), әсіресе қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарына арналған «Сатылай кешенді талдау» (Н.Оразақынова) т.б. технологиялары мұғалімдердің қызығушылығын арттырып, оқу үдерістеріне кеңінен ендірілуде. [5] Мұндай әдіс – тәсілдер мен оқытудың жаңа технологиялары туралы арнайы еңбектер мен ғылыми – әдістемелік тұрғыдан баяндайтын құралдар, түрлі курстар мен білім сатысы оқулары арқылы мұғалімдердің әдіскерлік шеберліктерін ұштауларына мүмкіндіктер мол. Оқыту әрекетінде жеке, топтық, ұжымдық жұмыстарды оқу мазмұны мен мақсатқа сәйкес, үйлесімді түрде жүргізудің қажеттілігі осыдан туындайды.

Қазіргі заманның әлеуметтік экономикалық жағдайында оқушылардың білім деңгейін көтеру белгілі бір дәрежеде жеке тұлғаның өзін – өзі жан – жақты танып білуі мен қалыптасуына жағдай жасауға бағытталған.

Мен орыс тілді сыныптарға қазақ тілінен сабақ жүргізу барысында бір ғана тәсілмен шектелмей, өз сабақтарымда қазіргі таңдағы инновациялық технологияларды оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты таңдап қолданамын. Атап айтсам, модульдік технология, сын тұрғысынан ойлау, тірек-сызба, дамыта оқыту, деңгейлеп-саралап оқыту т.б. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы бойынша сабақ құрылымы қызығушылықты ояту, мағынаны ажырату, ой толғаныс кезеңдерінен тұрып, әр кезеңдегі тәрбиелік және оқу мақсаттары әр түрлі стратегияларды қолдана отырып, алға мақсат қою, мәселені зерттеу, жауап іздеу, дарынды оқушылардың өз ойларын ашық айта білуге тәрбиелейді. Мен үшін әрбір сабаққа жаңалықтарды, озық тәжірибелерді пайдалану үлкен жетістіктерге жетелейді. Көрнекілік әдісі – сабақ сайын жүргізілетін әдіс. Қай сыныпта болса да, түрлі суреттерді көрсету арқылы сөздерді үйретуге болады. Көрнекілік тақырыпқа сай, көзге тартымды яғни эстетикалық жағынан жақсы, ірі екі немесе үш түстен болуы керек. Мысалы: «Ұлттық киімдер» тақырыбында сабақ өткізу барысында қазақ халқының ұлттық киімдерінің суретін көрсету арқылы әр түрлі тірек кестелер және таблицалар мен сөздерді, сөз тіркестерін үйретуге болады. Өзімнің әрбір сабағымда озық технологияларды пайдалану жақсы нәтижелер бергенін көрудемін. Әр түрлі әдістерді сабағымда қолданып тиімді – тиімсіз жақтарын зерттеп, ізденіп жүрмін.

Бүгінгі оқыту жүйесінде өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытуда әртүрлі жаңа технологияларды пайдалану тәжірибеге еніп, өзінің нәтижелерін беруде. Әрбір қазақ тілі сабағында мұғалім оқытудың тиімді әдіс – тәсілдерін енгізіп жүрсе, білім сапасына елеулі әсер етеді. Кез келген сабақты қызықты өткізу үшін әрбір ұстаз жаңалыққа ұмтылып, ізденіс үстінде болғаны абзал деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан -2050» стратегиясы қалыптасқан жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Қазақстан Республикасыны «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы. – «Егемен Қазақстан» 2007, 15 тамыз. №254-256.

3. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы №832 Қаулысы).
4. <https://sabaqtar.kz/bayandama/31842-zge-lt-klderne-timd-ds-tsllder-paydalanu-aryly-aza-tln-yretu-zholdary.html>
5. Жанпейісова М. М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. Алматы, 2002. 246 б. 1

УДК 130.2

Камысбаева Г.Д.

Жаңызытөбе орта мектеп - балабақша кешені КММ-сі, ШҚО, Қазақстан

"РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ" БАСЫМДЫҚТАРЫ КОНТЕКСІНДЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМЫТУ

«Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді»
Н.Ә.Назарбаев

Мен еліміздің бір тұлғасы ретінде заман талабына сай көштен қалмай соңғы жаңалықтарға көз жүгіртіп, назардан тыс қалдырмауға тырысамын. Елбасымыздың осы жылғы еліміздегі рухани жаңғырудың тұжырым - дамалық бағдары қарапайым азамат түсінетін, баршаға ұғынықты, бай әрі ықшам тілмен жеткізілген. Оның басты мақсаты – Ұлт жоспарын орындау аясында әлемнің ең озық 30 елінің қатарына кіру болып табылады. Рухани жаңғыру бағдарламасының білім саласына қатысты тұсы - келешек ұрпақты кемел білімге сусындататын үлкен мүмкіндік. «Білекті бірді, білімді мыңды жығады» деген қазақ мақалының мән - маңызы ешқашан кемімек емес. Керісінше, уақыт өтіп, заман өзгерген сайын халық нақылының құндылығы артып келе жатыр. Өйткені алдағы дәуір - нағыз білімділердің дәуірі болмақ.

Қазір бәсекеден тыс қалған бірде - бір сала жоқ. Ал барлық саланың қарыштап дамып, өркендеп өсуі білім мен ғылымның даму қарқынына тәуелді. Мұны «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ҚР Президенті Н. Назарбаев ерекше атап көрсетті: «Технологиялық революцияның беталысына қарасақ, таяу онжылдық уақытта қазіргі кәсіптердің жартысы жойылып кетеді. Экономиканың кәсіптік сипаты бұрын - сонды ешбір дәуірде мұншама жедел өзгермеген. Біз бүгінгі жаңа атауды ертең - ақ ескіге айналатын, жүрісі жылдам дәуірге аяқ бастық. Бұл жағдайда кәсібін неғұрлым қиналмай, жеңіл өзгертуге қабілетті, аса білімдар адамдар ғана табысқа жетеді. Осыны түсінгендіктен, біз білімге бөлінетін бюджет шығыстарының үлесі жөнінен әлемдегі ең алдыңғы қатарлы елдердің санатына қосылып отырмыз. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт.

Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді». Иә, үрейлі көрінуі мүмкін, бірақ алдағы санаулы жыл ішінде бүгінгі қолданыстағы кәсіп түрлерінің тең жартысы қажетсіз болып қалары анық. Бұл мындаған адамға табыс көзінен айрылу қаупін тудырады. Мұндай қатер келешегін күні бұрын болжай білген мемлекеттер үшін ғана қауіпсіз. Жеткен жетістігіне тоғаймай, тың бағыт, жаңа бағдар таба білген елдер ғана осы сындарлы кезеңнен сүрінбей өтеді.

Елбасы жолдауына мен де, ұстаз ретінде өз үлесімді қосу мақсатында білім жолындағы тың идеяларды іздеймін. Біздің ең биік мақсатымыз келешегі кемел білімді

ұрпақ тәрбиелеу. Бала бойына сапалы білім мен үлгілі тәрбиені сіңіру - мұғалімнің алдына қойған басты мақсаты деп білемін. Туған жерге,оның мәдениеті мен салт-дәстүріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі.Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен,бауырында еңбектеп,қаз басқан қасиетті мекені,талай жанның өмір-бақи тұратын өлкесі.Оны қайда жүрседе жүрегінің түбінде әлдилеп өтпейтін жан баласы болмайды.Біздің бабаларымыз ғасырлар бойы ұшқан құстың қанаты талып,жүгірген аңның тұяғы тозатын ұланғайыр аумақты ғана қорғаған жоқ.Олар ұлттың болашағын,келер ұрпағын, бізді қорғады.Сан тараптан сұқтанған жат жұртқа Атамекеннің қарыс қадамын да бермей, ұрпағына мирас етті.Әр үйдің үміті болған оқушыларымызды Отансүйгіштікке, ұлттық салт - дәстүрімізді құрметтеуге, өлкеміздің табиғатын қорғауға қалыптастыру басынан бастап алу қажет. Елбасымыздың алға қойған міндеттерінің бірі білім беру саласында ауқымды өлкетану жұмыстарын жүргізуді, экологияны жақсартуға және елді мекендерді абаттандыруға баса мән беруді көздеген. Мен осы бағытта өз сыныбымдағы балаларға экологиялық білім мен тәрбие беру бағытын қосымша жоспар жасақтау арқылы алдыма мақсат қойып алдым. Менің міндетім балаларды туған табиғатқа деген сүйіспеншілікке тәрбиелеп, оның әсемдігін терең сезінуге,туған жердің әрбір сайы мен қырқасы туралы нақты жалпылама түсінік қалыптастыру болды. Осы міндеттерді жүзеге асыру барысында ең алдымен экология оқу қызметімен пәнаралық байланыс ұйымдастырдым. Алдағы уақытқа қойған бағытым: балалардың экологиялық мәдениетін құру, аймақта қоныстанғандарды бақылау, табиғат бұрышын безендіруді әрі қарай жалғастыру, экологиялық акциялар ұйымдастыру. Балаларға экологиялық сапалы білім беруге арнайы жағдай жасау негізінде бейнелеу пәні жетекшісімен бірлесіп, жас эколог үйірмесі жоспарын жасақтап жатырмын. Барлық топтар арасында апталықтар, акциялар, көрмелер ұйымдастыру жоспарымда тұр.

"Ел болам десең, бесігінді түзе" дейді ұлы ақын Мұхтар Әуезов. Әрбір адам өз жері мен оның байлығының иесі болу үшін жаңа технологияларды меңгеріп, жаңаша өмір сүруге үйренудің жолдарын білуге тиіс. Егер қоғамның даму кілті білімді адамдардыңжаңаша қызмет атқаруын керек ететін болса, сол жаңашыл адамдарды, болашақ қоғам мүшелеріне біліммен тәрбие беруді жүзеге асыратын мамандар дайындайтын біздің білім беру ұйымдары Елбасы көздеген бағыттарға лайықты болуы тиіс. Ең бастысы, білім беруге қойылып жатқан жаңа талаптарды орындауда көптеген жұмыстар жүргізіліп, жастардың үш тілде білім алуына, жаңа технологияларды білім беру жүйесіне енгізуге өңірімізде келелі жұмыстар атқарылуда. Ұлт жоспарын орындауда әр саланың өзіндік үлесі болса, ұстаздар қауымы қосатын үлес - жас ұрпақты жаңа қоғам мүшесі етіп білім мен тәрбие беруді жаңаша құру, оны осы Елбасымыз көрсетіп отырған талаптарға сай орындау деп білемін.

Рухани жаңғыру – білім мен бірліктің дамуы. Ежелден ұлы дала қойнауын мекен еткен халқымыз қашан да көзі ашық, көкірегі ояу болған. Заман ағымынан қалмай, басқалардың оң өзгерістерін бойына сіңіріп, өзге елдермен терезесін тең ұстауға тырысқан. Дана Абай айтқандай, дүниеден өз кетігін тауып, қаланған. Демек, бабалардан мирас болып, қанымызға сінген ұлттық – рухани тамырымыздан нәр алып, заман талабына сай қоғамдық санамыздың өзгеруі заңды құбылыс. Жаһандану үдерісі барысында өткен тарихымызды ұмыту, өткенімізден қол үзіп қалу адасудың басы болмақ. Дегенмен, дәстүрдің озығы бар, дәурені өткен тозығы бар екенін ескеріп, кері тартпа көзқарастардан арылудың маңызы зор. Бүгінгі таңда әлем көз ілеспес жылдамдықпен өзгеріп жатыр. Әлемнің бағыты, болашағы тұманды болып тұрған сәтте, Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру атты бағдарламалық мақаласы елді жарқын болашаққа бастайтын даңғыл жол болмақ.

Рухани жаңғыру – адам баласының оның ішкі жан дүниесінің жаңғыруы, санасы, түсінігі жаңа өзгерістерді саралап, дұрыс қабылдай білуінде. Рухани жаңғыру бастауын бүгін алған мәселе емес. Бұл бағытта атқарылып жатқан жұмыстар да аз емес. Қазір білектінің емес, білімдінің салтанат құрған уақыты. Табысты болудың кілті – білімде. Саналы ұрпақ тәрбиелеп, білім беру - Елбасы саясатының басты және негізгі бағыттарының

бірі. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап, мыңдаған жасты әлемнің маңдайалды жоғары оқу орындарында білім алуға мүмкіндік беретін Болашақ бағдарламасы жүзеге асырылуы, елімізде жоғары деңгейде бірқатар университеттердің ашылуы, зияткерлік мектептер жүйесінің қалыптасуы білім беру саласындағы жетістіктің нақты көрсеткіші бола алады.

Елдің жарқын болашағы білімді жастардың қолында. Осы тұрғыда ұстаздарға қойылатын талап та жоғарылады. Бүгінгі ұстаз шәкіртіне ғылым негіздерінен мәлімет беріп қана қоймай, алған білімін шынайы өмірмен ұштастырып, оны дүниежүзілік білім, ақпарат, экономика кеңістігіне шығуға, яғни қатаң бәсеке жағдайында өмір сүруге тәрбиелеуі керек. Ол нағыз ұстаздың ғана қолынан келеді.

Ел дамуы білім мен бірлікте. Елбасы Н. Ә. Назарбаев айтқандай: Қазақстанның бүгіні мен болашағы – халқымыздың ынтымақ – бірлігінде, ырыс – құтты тірлігінде. Бізге керегі бірлік пен ұлтаралық татулық. Бірлік бар жерде тірлік бар, даму бар. Қонақжай халқымыз қай кезде де тілің басқа, дінің басқа деп алалап, өзектен теппеген. Керісінше, өзгені өзіндей көріп, төрінен орын берген.

Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру атты бағдарламалық мақаласындағы мәселелердің барлығы дер уақытында және барынша тиімді жүзеге асуына әр біріміздің өз міндетіміз бар екенін түсінеміз. Әлемнің ең дамыған 30 елдің қатарына қосылуды мақсат еткен еліміздің болашағы жарқын боларына сеніміміз мол.

Елбасының бұл мақаласында қазіргі Қазақстанның басты рухани құндылықтары айқын көрініс тапқан. Бұл – мақала ғана емес, мазмұны терең, ауқымы өте кең, ұлт руханиятын ХХІ ғасыр биігіне көтеретін рухани жаңғыру бағдарламасыдеуге болады. Елбасы ғылым, білім, мәдениет пен тарихты тұтастай қамтитын ұлттық рухани жаңғыру бағдарламасын халық назарына ұсынып отыр. Мақалада біздің еліміз мықты, әрі жауапкершілігі жоғары Біртұтас ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынымыз, бұқаралық санамызды қалай өзгерту керектігін Елбасымыз тайға таңба басқандай даралап, саралап түсіндіріп берді. Табысқа жетудің негізгі кілті ол-құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен жоғары биікке қоятын ұлт қана жететіндігін айтты. Сондай-ақ, Елбасы өз мақаласында қазіргі жаһандану заманында ұлттық бірегейлікті сақтап қалу, өркениеттің жақсысын алып, жаманынан жирену жөнінде өте құнды пікірлер айтты. Ендігі міндет – осы айтылғандарды іске асыру жолында аянбай еңбек ету.

Қорытынды:

Сөзімді қорытындылай келе, мен өз мектебімде ізденімпаз мұғалім ретінде оқушыларға білімге деген құштарлығын арттырып, оны әрі қарай шыңдап, бүгінгі заман талабына сай етіп, жеке тұлға қалыптастыруда аянбай еңбек етуге жұмыстанамын. Мен өз кәсібімнің, жасап жүрген білім ошағын беделін арттыру мақсатында өзіндік қадамдарымды жасап келемін. Мәселен, мамандығым тарих пәнінің мұғалімі болса да, ағылшын тілі курсы оқып жатырмын. Мақсатым, ұрпақ тәрбиесінде үш тілділікке бағыт бұру. Елбасымыз «Рухани жаңғыру» мақаласында қазіргі заманды және болашақты терең түсіне алатын білімді адамдар ауадай қажет деп көрсеткен болатын. Осы бағытта алдағы уақытта атқарылатын жұмыстар мен міндеттер көп. Мағжан Жұмабаев атамыз өзінің ұлағатты бір сөзінде былай деген: «Баланы ұстазының өзіндей қылып шығармай, келешек заманына лайықтап дайындау керек». Иә, Мағжан атамыз айтқан даналық ой бүгінгі күнгі білімді ұрпаққа қаратылып айтылғаны көрініп тұр. Өйткені елдің ертеңгі тірегі – мектебіміздегі тәрбиеленіп жатқан оқушыларымыз. Олар заман талабына сай тәрбиеленуі тиіс деп есептеймін.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы.
2. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы».
3. Елбасы жолдауы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы жаһандық бәсекеге қабілеттілік» мақаласы.

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Сабақтарда түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отыра, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану білім берудегі ең маңызды әдістерінің бірі болып табылады. Қазіргі мемлекеттік тілді оқытатын мамандар арасында туындайтын бір сұрақ: оқушылары қазақ тілінде өз ойын ауызша және жазбаша еркін жеткізе алатындай деңгейге жеткізу үшін қандай технологияларды қолдану керек? Оқушыны ынталандыру үшін қандай әдіс-тәсілдерді қолданған жөн?

Әдістемелік және ғылыми материалдарды зерделей келе, сабақтарда түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отыра, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану білім берудегі ең маңызды әдістерінің бірі болып табылатына көзіміз жетті. Осы технологиялар арқылы оқушылар сабақтарда сын тұрғысынан ойлау қабілеттерін дамыта отырып, тұжырымдау, пайымдау, дәлелдеу, салыстыру дағдыларын дамыта алады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (АКТ) дамуы білімді бағалау және пайдалану жүйесін де уақтылы өзгертіп отыруды талап етеді. Осыған байланысты білім беруде қолданылатын әдіс-тәсілдер, әдістемелер, технологиялар жаңартылып отырады. Мысал үшін Ұлыбританияда мұғалім мамандығын таңдап алған бүгінгі жастардың, өздерінің болашақ оқушылары сияқты, жеткілікті дәрежеде сандық сауаты бар, себебі ол өмір жағдайларының барлық аспектілерінде жаңа технологияның бар мүмкіндіктерін пайдалана отырып, сандық технологиялармен үнемі өзара әрекеттесетін ұрпақ өкіліне жатады. АКТ оқушыларға ғылыми ұғымдарды түсіндіруді және олардың қабылдауын, түсінуін жеңілдетуге мүмкіндік беріп, мұғалімдерге сабақ беруде көмектесетін маңызды құрал болып отыр. Сондықтан оқыту барысында осы технологияларды ойланып қолдануды қажет етеді.

Білім беру саласында түрлі технологиялар енгізілуде, бірақ олардың ішінен қажеттісін таңдап, сабақтың әр кезеңінде тиімді қолдану басты талап. Мәселе технологияларды кеңінен пайдалану емес, мәселе - тұлғаны нәтижеге бағыттай білім беруде. Қазіргі таңда айтар болсақ, көрнекілік әдісі мен техникалық құралдарды қолдану әдісін ақпараттық-коммуникативтік технологияның бір өзі атқара алады.

Оқытудың ақпараттық технологиясы – бұл ақпаратпен жұмыс жасау үшін арнайы тәсілдер, педагогикалық технологиялар, бағдарламалық және техникалық құралдар (кино, аудио және видеоқұралдар, компьютерлер, телекоммуникациялық желілер) болып табылады. Бірақ, мұғалім өзі сабақ беретін пәнді ғана емес, білім беру технологияларын қолдану арқылы осы пәнді жетілдіру тәсілдерін де білуі керек. Өйткені, ақпараттық технология – ақпараттарды жинау, сақтау және өңдеу үшін бір технологиялық тізбекте біріктірілген әдістер мен өндірістік және бағдарламалық-технологиялық құралдардың жиынтығы болып табылады.

Балаға күштеп білім беруден гөрі, баланың білімге деген құштарлығын ояту ең маңызды мақсат. Баланың оқуға деген ынтасы төмендеп бара жатқан қазіргі кезде мұғалімдерге оқу мен оқыту үдерістерін білікті түсіну көрсеткіші болып табылатындығын баса айту керек.

Қазақ тілін оқытуда жаңа технологияларды, техникалық құралдарды сабақта жан-жақты қолдану, мұғалімнің көптеген қиындаған қызметтерін жеңілдетіп, осы іскерліктің ұстанымды жаңа тәсілдерінің пайда болуына мүмкіндік туғызады.

Қазақ тілі сабақтарында ақпараттық - коммуникациялық технология құралдары оқушыларға жаңа ақпарат көздеріне жол ашады, жеке жұмыс пен білім алудың нәтижелілігін, тиімділігін көтереді, кәсіби дағдыларды қабылдау және бекіту үшін мүмкіндіктер береді.

Сабақта жаңа технология ретінде ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалануда өткізілетін сабақтарды жоспарлаудың негізгі талаптары:

- психологиялық ахуал туғызу;
- оқушылардың сабаққа деген қызығушылықтарын (уәж, ынта, ұмтылыс) тудыру;
- ақпараттық-коммуникативтік технологиялармен жұмыс істей білуге үйрету;
- ақпараттық-коммуникативтік технологиялармен орындалатын жұмыстардың қызықты болуы;
- сыныптағы әр деңгейлі оқушылар ескерерілуі керек;
- өзіндік пікір, идеялар, тұжырым, түсінік келтіру;
- өз бетінше орындауға берілген жұмыстарды шығармашылықпен орындауға үйрету;
- оқушылар өзінің үйренгені мен өз білімі туралы түсініктерін ортаға салып, бірлесе талқылап, олар туралы пікір алысуға мүмкіндік жасау.

Әрине, осы айтылған мақсаттарға жету, әр мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Мұғалім сабақтың тақырыбына сай мақсатын айқын құрып, негізгі мәселені бөле көрсетуі, материалдардың өмірмен байланыстылығы әрі тәрбиелік мәнінің маңызды болуын қадағалап отыру керек. Сабақта ақпараттық-коммуникативтік технологияларды қолдану арқылы оқушылардың құнды идеялар беруін қадағалап, үнемі жаңалықтар енгізіп отыру тиіс.

Ақпараттық технологияны қолдануда, әдетте шынайы өмірлік жағдайлар келтіріліп, балалар салыстыруға, өз ойларын сол тақырыпқа сай жеткізе білуге итермелеу керек. Рольдік ойындар пайдалану, білгірлігінің қалыптасуы барысында жеке белсенді позициясын қалыптастыруға жағдай тудырады, қарым-қатынас дағдыларын орнықтырады, сыни тұрғыдан ойлауға үйретеді. Демек, ақпараттық технологияны пайдалану оқу үрдісіне енгізу тіл үйретуде тиімді. Тыңдап – түсіну, көріп – байқау құралдарының концепциясында оқыту былайша орналасады: тыңдау – сөйлеу – оқу – жазу. Оның ішінде ауызша қабылдау (тыңдау мен сөйлеу) әрдайым ілгері шығып отырады.

Ақпараттық технология арқылы біздің сабақтарды түрлендіріп, жаңаша ұйымдастыра алуға мүмкіндік туып отыр. Мысалы әр сабақтың басында тұсау кесер өткізу. Бұл міндетті түрде тақырыпқа байланысты бейнежазба көрсету арқылы балардың сабаққа деген уәжін көтеріп, белсенділігін арттыру. Ақпараттық технологияның көмегімен жүргізілетін сабақтарда – оқушы өзін белсенді және еркін ұстай алады. Қазақ тілі сабағында ақпараттық технологияны енгізу арқылы сабақтың белсенділігін арттыруға, дамыта оқыту идеясын жүзеге асыруға, сабақты шапшаң жүргізуге мүмкіндік береді. Сабақты интернет желісіне қосылған компьютер арқылы өткізу өте тиімді және қызықты. Мысалы сабақта кез-келген тақырыпты өтіп жатып, оқушыларға гиперссылка жасау арқылы қосымша материал іздеуге дағдыландыруға болады. Ұтымдылығы, оқушылардың қызығушылықтарының оянуы соншалық, деңгейі төмен шәкірттерінің өзі орындай бастайды. Сонымен қатар интернет желісіне қосылған компьютер арқылы сабақ өткізу, сөйлеу әрекетінің төрт түрінде (оқылым, айтылым, тыңдалым, жазылым) де пайдалануға болатыны белгілі. Яғни, ақпараттық технология – оқу орындарында білім жетілдіруші құрал, иллюстративтік және диалогтік мүмкіндіктері оқу үрдісінің уәждеме саласы мен әрекеттік құрылымына үлкен әсерін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Н. Ә. Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» (Елбасының халыққа жолдауы) 2007 ж;
- 2.Бәкірова Ш. Электронды оқулықтың маңызы зор// Қазақстан мектебі. – 2004. - №11. – 9-10 бет;

3. Жолдасбекова С., Махмудова Г. Болашақ мұғалімдерді дайындауда оқытудың ақпараттық технологиясын пайдалану жолдары (Мәтін)// Ізденіс. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – 2005. - №1. – 238-241 бет;
4. Медешова А. Компьютерлік жабдықтарды кешенді қолдану// Хабаршы педагогикалық ғылымдар сериясы. – 2004. - №1. – 131-132 бет;
5. Нұрмұханова Г. Жаңаша оқыту – уақыт талабы// Қазақстан мектебі. – 2004. - №10. – 53-54 бет;

УДК 372.851

Королева О.А.

*КГУ «Средняя общеобразовательная школа №41»
г. Семей, Казахстан*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТА

Одним из важных направлений специальной школы для детей с нарушением интеллекта является подготовка учащихся к жизни.

Исходя из этого, задачей школы предусмотрена практическая направленность обучения математике, которая предполагает тесную связь математики с жизнью, подготовку учащихся к профессионально-трудовым навыкам.

Математика в специальной школе для детей с нарушением интеллекта решает одну из важнейших специальных задач – преодоление недостатков познавательной деятельности у детей с нарушением интеллекта. Изучение математики направлено на формирование определенного типа мышления, развитие познавательных способностей, формирование и коррекцию операций сравнения, анализа, синтеза, обобщения и конкретизации; на создание условий для коррекции памяти, внимания и других психических процессов.

По мнению М. Н. Перовой, именно эти особенности, необходимые для успешного овладения математическими знаниями, у учащихся развиты чрезвычайно слабо. Известно, что математика является одним из самых трудных предметов для этой категории учащихся. С одной стороны, это объясняется абстрактностью математических понятий, с другой стороны, особенностями усвоения математических знаний учащимися с нарушением интеллекта.

Изучение литературных и методических источников, а также собственные исследования особенностей математических представлений и понятий у учащихся с нарушением интеллекта помогли мне выявить наличие трудностей в овладении учащимися новым для них способом деятельности и переноса его на сходное задание. Проблема обучения детей с нарушением интеллекта обусловлена недостаточной сформированностью психических процессов, и, недостатками организации обучения таких детей.

Обучая учащихся с нарушением интеллекта, надо учитывать, что усвоение необходимого материала не должно носить характера механического заучивания и тренировок. Знания, получаемые учениками, должны быть осознанными.

В связи с этим весьма актуальным является переход от предметной, наглядной основы к формированию доступных математических понятий. Необходимо подводить учащихся к обобщениям, и на их основе выполнять практические работы, используя полученные знания в реальной жизни.

Использование практических упражнений даст возможность успешней сформировать математические понятия у учащихся с нарушением интеллекта и использовать имеющиеся

знания, умения, навыки в новых жизненных ситуациях, таким образом, в определённой мере подготовить учащихся к социальной адаптации.

Для повышения интереса таких детей к процессу обучения необходимо, чтобы учебный материал был посильным и личностно значимым.

Известно, что у любого ребёнка посредством обширных ассоциативных связей, а также связей, функционально объединяющих разные отделы коры головного мозга, обеспечивается функциональное единство всех высших психических процессов. Однако, у школьников с общим интеллектуальным недоразвитием с большим трудом вырабатываются новые условные связи, особенно сложные, но, возникнув, они оказываются непрочными, хрупкими, а главное недифференцированными, что приводит к грубому уподоблению знаний. Алгоритмы решения каких-либо практических или умственных задач формируются очень медленно, причём чаще это не алгоритм, а косный стереотип, который не работает при малейшем изменении условий познавательной задачи.

С возрастом, в связи с необходимостью посещать магазины, выбирать и оплачивать разнообразные услуги и прочее, у школьников накапливается собственный жизненный опыт, но спонтанно приобретённого опыта недостаточно. После окончания школы подросткам и взрослым, с нарушением интеллекта, предстоит вступать в более сложные экономические отношения на работе, в быту. Этими обстоятельствами можно объяснить введение в программу курса математики практических упражнений экономического характера, имеющих практическую направленность.

В связи с этим Смирновой Светланой Александровной, учителем – дефектологом, был разработан комплекс различных математических занятий, способствующий развитию способностей к интеллектуальному поиску, для того, чтобы появилась возможность успешней сформировать математические понятия у учащихся с интеллектуальным недоразвитием и в определённой мере подготовить их к социальной адаптации.

На уроках математики она предлагает использовать следующую тематику занятий и примерный перечень возможной постановки задач социальной адаптации:

1. Личная гигиена.

Задача: Отработать и закрепить навыки соблюдения личной гигиены, предупреждение заболеваний. Тематика: Стоимость - цена. Необходимые и дополнительные траты на предметы личной гигиены.

Задача: Формировать возможность жить в домашних условиях, бережно относиться к собственности. Уметь пользоваться услугами различных жилищно-эксплуатационных служб. Тематика: Дороже - дешевле. Стоимость: посуда, моющие средства, холодильник, ванная, мебель.

2. Одежда и обувь.

Задача: Научить делать покупки и обосновывать свой выбор. Тематика: Год. Времена года. Месяц. Дороже - дешевле. Стоимость. Сравнение цен. Что дешевле: сохранить или купить? Нужно ли детям покупать дорогие вещи?

3. Бюджет.

Задача: Формировать умения планировать бюджет, распоряжаться деньгами и уметь их распределять. Вступать в социальные взаимоотношения, уметь вести хозяйство.

4. Торговля.

Задача: Научить вступать в социальные взаимоотношения, уметь вести хозяйство, делать покупки. Тематика: Дешевле - дороже. Выбор места покупки в зависимости от дохода семьи. Распродажа. Рыночные и магазинные цены.

Изучив предложенную тематику занятий, мною были составлены следующие практические упражнения.

1) Задача. У вас хороший урожай картофеля в этом году. Вы накопили 43 ведра картофеля. На свои нужды вам потребуется 35 ведер.

а) Сосед вам предлагает обменять 5 ведер картофеля, на 5 таких же ведер ранета.

Выгодно ли это, если:

цена 1кг картофеля - 120 тг

цена за 1кг ранета – 80тг

б) Если вы не согласны на сделку с соседом, что вы будете делать с картофелем?

- продадите по 1кг, так чтобы что-то и себе осталось?

- оставите себе, но выгодно ли это?

2) Задача. Внимательно прочитай:

Мальчик пошел в магазин и купил:

500 гр. масла, полкило колбасы, 1литр молока, 2кг картофеля, 1 булку хлеба.

Ответь на вопросы:

- Сколько сахара должен купить мальчик, чтобы общий вес продуктов был равен 5кг?

- Можно ли из продуктов, купленных мальчиком, приготовить творог? А пюре?

Какое? Расскажите, как это сделать.

- Сможет ли мальчик купить все продукты по списку, если у него есть 2000 тысячи тенге?

3) Задача. Магазин обуви объявляет о сезонной распродаже обуви. Скидка на зимние женские сапоги 20% , на мужские ботинки 25%.

- Сколько будут стоить сапоги, если до скидки они стоили 15000 тенге?

- Сколько будут стоить ботинки, если до скидки они стоили 10 000 тенге?

- Какова будет экономия семейного бюджета, если купить женскую и мужскую обувь?

4) Задача. В комнате длиной 4м и шириной 3м, необходимо заменить плитус.

- Сколько штук плитуса надо купить, если длина одно плитуса 1м 20см?

- Сколько вы заплатите за покупку, если цена одного плитуса 250 тенге?

- Сколько понадобится штук галтелей в эту же комнату? Почему?

Такие задания помогают учащимся более осмысленно решать арифметические задачи, которые являются одним из важных этапов на уроках математики. Данная работа помогает раскрыть основной смысл арифметических действий, математических понятий, отношений, закономерностей, конкретизировать их, связать с определённой жизненной ситуацией.

Велика роль решения задач в подготовке детей с нарушением интеллекта к жизни, к их дальнейшей трудовой деятельности.

Подготовку к решению арифметических задач следует начинать с обогащения и расширения практического опыта учащихся, ориентировки их в окружающей действительности. Учеников необходимо ввести в ту жизненную ситуацию, в которой приходится считать, решать задачи, производить измерения (инсценировать задачу). Необходимо широко использовать как один из приёмов обучения решению задач, составление задач самими учащимися.

Составление задач помогает школьникам с нарушением интеллекта лучше осознать жизненно-практическую значимость задачи, глубже понять её структуру, а также различать задачи различных видов, осознать приёмы их решения. Очень полезно, когда для составления задач учащиеся привлекают материал, «добываемый» ими во время экскурсий, из газет, журналов и т.д., тем самым возможно показать ученикам, что задачи ежедневно ставит сама жизнь и уметь решать такие задачи – значит подготовить себя к ориентировке в окружающей действительности.

В начале урока математики для разминки или на этапе организационного момента можно использовать следующие задания:

Попробуй назвать:

- первый день зимы;
- первый день последнего месяца зимы;
- последний день последнего месяца учебного года;
- если сегодня суббота, какой день недели будет послезавтра.

Для лучшего усвоения материала на уроках математики в условиях специальной школы для детей с нарушением интеллекта, вся информация, преподносимая учащимся

должна быть социально значима для них. Исходя из этого, для решения задач надо подбирать материал, связанный с их собственной жизнью: домашним бытом, учёбой, отдыхом, предполагаемой различной деятельностью во взрослой жизни.

Примерные варианты задач:

Скоро наступят зимние каникулы. Возможно, ты отправишься на лыжную прогулку с родителями или друзьями. Попробуй решить следующие задачи:

1. В день поездки рассвело в 9ч 30 мин утра, а стемнеет в 16ч 30 мин.

а) Сколько часов будет светло в этот день?

б) Сколько времени ты сможешь покататься, если поедешь на лыжную базу поселок «Старая крепость» в 10 часов утра? (Дорога до базы и обратно занимает 1 час 30 мин).

2. До «Дворца молодежи» можно доехать на автобусе. Автобусный билет стоит 30 тенге. У тебя три монеты по 10 тенге, две монеты по 5 тенге и одна монета 20 тенге. Хватит ли этих денег на две поездки в автобусе?

Анализ результатов решения практических упражнений, показал, что у учащихся с нарушением интеллекта незначительно, но повышается уровень сформированности умения решать задачи.

Систематически работая с такими практическими упражнениями, у учащихся повышается не только уровень сформированности умения решать задачи, но и качество усвоения учебного материала по математике.

Практические упражнения с содержанием экономического характера способствует более успешному формированию математических знаний, умений и навыков у учащихся.

Список использованной литературы:

1. Перова М.Н. Методика преподавания математики во вспомогательной школе. – М.: «Просвещение», 2003.
2. Бгажнокова И.М. Экономический практикум в школе для детей с умственной отсталостью. Программа. – М., 2001.
3. Гальперин П.Я. Психология как объективная наука. – М., 1998.
4. Луксина Л.А. Связь с жизнью – один из методов активации познавательной деятельности учащихся // Начальная школа. – 1982. - № 5.
5. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника. – М., 1979.
6. Смирнова Т.В., Проснякова Т.Н. Путешествие в компании Белки и её друзей. Задачник – рабочая тетрадь по экономике. В 2-х ч. – М. – Самара, 2001.
7. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников. – М., 1988.
8. Шепко Е.Л. Психодиагностика нарушений развития детей. – Иркутск, 2000.

УДК 372.893: 004

Тукенова А.Т.

«№41 жалпы орта білім беретін мектебі» КММ
Семей қ., Қазақстан

ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА АҚПАРАТТЫҚ – КОММУНИКАТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

XXI ғасыр – қатаң бәсеке ғасыры. Еліміздің білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне бағыт алуға. Қазақстан Республикасының «Білім заңында» «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтармен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім

беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» делінген. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының ұстаздарының негізгі мақсаты – қоғам дамуының қазіргі кезеңіне сай жастардың саналы ойлауын қалыптастыру, шығармашыл, өз мамандығын дұрыс таңдаған, ой – өрісі жоғары жеке тұлға дайындау. Қазіргі заман ағымына байланысты оқушылардың білімге қызығуын арттыру үшін мұғалімдерге жаңа талаптар қойылуда. Сол себепті оқытудың әр түрлі технологиялары жасалып, мектеп тәжірибесіне енгізілуде. Жан – жақты ізденістің нәтижесінде білім беру аясында жаңа педагогикалық технологиялардың саны да, сапасы да өсіп келеді.

Тарих сабақтарында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін жаңа технологияларды ұтымды пайдалану қажет. Оқыту технологияларының құрылымдық элементтеріне мыналар жатады: мақсат, мазмұн, әдістер, формалар, құралдар, оқушы, оқытушы, нәтиже. Оқыту технологияларына тән белгілер: негізділігі (кез келген технологияның өзіндік философиясы, өзіндік тұжырымдамасы болуы шарт); жүйелілігі (құрылымдық элементтердің біртұтастығы); басқарылмалығы (оқыту үрдісін жоспарлап, нәтижесін бастан – аяқ тексеруге болатындығы); тиімділігі(қысқа мерзімде аз шығынмен жоғары нәтижеге жеткізу тиімділігі). Барлық технологиялардың мақсаты – пәнді оқытуда оқушының жеке басының дара және дербес ерекшеліктерін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, шығармашылықтарын қалыптастыру болып табылады [1, б. 86]

Жаңа технологиялардың түрлерін тарих сабағында пайдалану – оқушылардың еркін сөйлеуін, логикалық ойлауын, тіл байлығын жетілдіреді. Пікір – сайыс, сұхбат және т.б. әдіс-тәсілдер араласқан сабақ барысы оқушыларға әсерлі болып, ізденуге шабыт береді. Жаңа технологияны жүзеге асыруда оқытушы белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз мамандығына деген сүйіспеншілігі, алдындағы шәкірттерін бағалауы ерекше орын алады. Жаңа технологияның өзі әр түрлі атқарушылардың шеберлігіне байланысты әр қилы жүзеге асырылуы мүмкін. Әр сабақтың сапалы болып, оның тиімділігін арттыру - ізденімпаз, шығармашылығы шыңдалған ұстаздың қолында.

Ұстаздың міндеті – жеке тұлғаның өзіне, қоғамға қажетті қабілеттерін қалыптастыру, дамыту және өз бетімен білім алуына, өзін-өзі дамытуға қолайлы жағдай жасау. Осыған байланысты әр педагог сапалы білім мен саналы тәрбие берудің тиімді жолдарын іздестіру қажет, себебі ХХІ – ғасыр – білім беру жүйесін ақпараттандыру ғасыры. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу. Сол себепті тарихшы ұстаз өз пәнінің терең білгірі ғана болу емес, теориялық, нормативтік – құқықтық, психологиялық – педагогикалық, дидактикалық әдістемелік тұрғыдан сауатты және ақпараттық компьютерлік технология құралдарының мүмкіндіктерін жан – жақты игерген ақпараттық құзырлығы қалыптасқан маман болуы қажет, әрі оқушылардың білімін арттыру үшін сабақта АКТ құралдарын қолдана білу керек. Ақпараттық ортада жұмыс жасау үшін кез келген педагог өз ойын жүйелі түрде жеткізе алатындай, коммуникативті және ақпараттық мәдениеті дамыған, интерактивтік тақтаны пайдалана алатын, Онлайн режимінде жұмыс жасау әдістерін меңгерген мұғалім болуы тиіс. Сабақта жаңа технология ретінде ақпараттық технолгияны пайдалану сабақтың тиімділігі мен сапасын арттырып, білім берудің табысты болуына оң ықпал етеді. Ақпараттық-коммуникативтік технологияны барлық деңгейлерде жүйелі пайдалану арқылы оқушы сабақтарда алынған ақпаратқа талдау жасай білуге, ақпаратты дұрыс таңдау жауапкершілігін қалыптастыруға және өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландырады. Мектепте компьютерлік технологияны қолдану оқушы шығармашылығын арттыруда белсенді роль атқарады. Жеке оқушының компьютерде жұмысты сауатты орындауы, ақпарат көздерін ала білуі дара тұлғаның қалыптасуына әсер етеді. Компьютер оқушы үшін қоршаған әлемді танудың табиғи құралы болып табылады. Олай болса барлық сабақтарды компьютер арқылы жүргізу– оқу үрдісін белсендіруге, проблеманы шешуге және шешім қабылдай білуге, оқушының өзін-өзі бақылауына

мүмкіндік туғызады әрі оқушы ерекшелігін ескере отырып оқытуды жүзеге асырады. Оқытушы сабақты дұрыс жоспарлап, мақсатын нақты белгілеп алмайынша көздегеніне жете алмайды. Сабақтың мазмұнын, құрылысын, дәлдігін, жұмыс жүргізу тәсілін мұқият ойластыруы қажет. Сабақта жаңа технология ретінде ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалануда өткізілетін сабақтарды жоспарлаудың талаптары:

- ақпараттық-коммуникативтік технологиялармен жұмыс істей білуге үйрету;
  - тарих пәніне деген қызығушылығын тудыру;
  - өз бетінше орындауға берілген жұмыстарға жауапкершілікпен қарауға, шығармашылықпен жұмыс істеуге үйрету;
  - өзіндік пікір, тұжырым, түсінік келтіру;
  - дайынды көшіріп алмай, салыстырмалы жұмыс істеу;
  - пікірін, тұжырымын дәлелдей және қорғай білуге дағдыландыру;
- Жоғарыда айтылған мақсатқа жету үшін оқытушының әрекеті:
- мұғалімнің білімділігі, тың идеяларды жеткізуі, компьютерлік сауаттылығы;
  - сабақтың тақырыбына сай мақсаттың айқын болуы;
  - білім мен тәрбиенің бірізділігі;
  - сабақтың жүйелілігі;
  - әр оқушының психологиялық ерекшелігін ескеру;
  - әр сабақта интерактивті тақта мүмкіндіктерін кең түрде пайдалану;
  - өз талаптарын бұйрық түрінде емес, кеңес түрінде ұсыну;
  - оқушылар пікірлерімен санасу, ерекше идеяларға қолдау жасау;
  - үйге берілетін тапсырманың уақтылы және нақтылы берілуі;
  - бағалау нормалары сақталып, әділ бағалануы

Ақпараттық технологияның көмегімен жүргізілетін сабақтарда оқушылар өзін белсенді және еркін, мұғаліммен тең дәрежеде ұстай алады. Тарих сабақтарында ақпараттық технологияны енгізу арқылы сабақтың белсенділігін арттыруға, дамыта оқыту идеясын жүзеге асыруға, сабақты шапшаң жүргізуге, өздік жұмыстың көлемін көбейтуге болады. Тарихшы ұстаз АКТ қолдану арқылы әртүрлі сабақтарға презентациялар дайындап, интерактивті тақта мүмкіндіктерін шебер қолдана білсе сабақтың тартымды әрі қызық өтетіні анық, әрі оқушы белсенділігін арттырады.

Әр сабақта интернет, электронды почта, электронды оқулық, ғаламдық ақпарат жүйесін пайдалана білуі тиіс. Кез – келген пәндік әдістеме оқушыларға сол пәнді тереңдетіп игеруге, алған білімді практика жүзінде қолдануы мен проблемалық жағдайлардан шыға алуымен айқындалады.

Ақпараттық технологиялардың бірі – интерактивтік тақта, мультимедиялық және онлайн сабақтары. Интерактивті тақтаның мүмкіндіктері мұғалімдерге баланы оқытуда бейне және ойын бағдарламаларын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Сондықтан бұл тақтамен әр сабақты қызықты өткізуді ойластырып, жоспарлаймын, себебі қолда бар мүмкіндіктерді пайдалану арқылы оқушыларды жаңа заман технологиясын игеруге үйретеміз.

Демонстрациялық материалдар даярлау, сыныппен кері байланыс жүргізу үшін интерактивті тақта мүмкіндігі шексіз. Интерактивті тақтаға термин сөздерді жазып, сөздікпен жұмыстар жүргізу оқушылардың сөздік қорын да байытып, қажетті мәліметтерді еске сақтауына мүмкіндік береді және осы тақырыпқа деген қызығушылығын арттырады. Мен тарих сабақтарында компьютерді, интерактивті тақтаны жиі пайдаланамын. Тақырыпқа байланысты суреттер, слайдтар, сызбалар, кестелер жасау, термин сөздерді жазу сабақ жүргізудің мазмұнын кеңейтіп, оқушылардың түсінігін тереңдете түседі. Кейбір сабақтарда видеофильмдер көрсетіп отырамын. Сабақты қорыту кезеңінде сынақхаттар, сөзжұмбақтар, ойталқы сұрақтарды да компьютерді, интерактивті тақтаны қолдану арқылы жүргіземін. Барлық бақылау жұмыстарының түрлерін және қорытынды тест жұмыстарын тек қана компьютер арқылы жүргіземін. Себебі бұл әдіс уақытты тиімді пайдалану үшін өте қолайлы. Оқу процесі кезінде компьютерді тиімді пайдалану және қолдану оң тәжірибе

беріп отыр. Оқушылардың өз бетімен ізденісі, пәнге деген қызығушылығын арттырып, шығармашылығын дамытуға, оқу қызметінің мәдениетін қалыптастыруға дербес жұмыстарын ұйымдастыруға ерекше қолайлы жағдай туғызып отыр. Тек сабақ кезінде ғана емес сабақтан тыс кезде де оқушылар компьютермен жұмыс жасауға арналған тапсырмалар беремін [3, б. 198]

Интерактивті тақта – басқаруға мүмкіндік беретін экран, көп функционалды, сабақ барысында қолданатын қажетті құралдардың бәрі кіреді, атап айтқанда;

- Бормен тақтаға жазылған кескінді интерактивті тақтадағы түрлі – түсті, ұқыпты кескінмен салыстыруға болмайды.

- Слайдтарда, флипчартта қателер жіберілсе, тез арада түзетуге болады.

- Сабақта Aktiv Vote тестілеу жүйесі арқылы тест алу мүмкіндігін қолдануға болады, бұл программаны мен 10-11 сыныптарды ҰБТ-ға даярлаған кезде сабақта жиі пайдалануға қажет.

Сонымен бірге өз қатеңді тап, жоқ сөздердің орнын толықтыр, есте сақта, сәйкес тендір деген тапсырмалар жиі беріп отырамын.

Өзге құралдардан компьютердің ерекшелігі – оның қатысымдық құрал бола білуі. Бұл – мәтіндерді оқу, сұхбат жасау, жазу, тыңдау әрекеттері. Мысалы 6-сынып оқушылары тарих пәні сабақтарында презентациялар жасап тақырыпты қорғауға жаттыққан. «Алғашқы адамдар өмірі» тақырыбын өткен кезде слайдтар жасалды, мәліметтер берілді, тексеру жұмыстары орындалды.

Өз жұмысымда мен көптеген электрондық ресурстарды қолданамын: мультимедиялық бағдарламалар, интернетте табылған материалдар, интерактивті тестілер, бағдарламалар. Олар сабақты түрліндіреді және қызықты етеді, балаларды әр түрлі жаңа технологияларды пайдалануға үйретеді.

Интернетте біз оқушылармен жобаларымызға түрлі керекті ақпаратты табамыз: мұражайлар жөнінде, дәстүрлі жерлерді, елдерде болып жатқан оқиғаларды. әлемдегі экологиялық жағдайларды, ұлттық мерекелерді және т.б.

Электронды оқулықты пайдаланудың мүмкіндіктері өте көп. Электронды оқулықтарындағы тапсырмаларды орындау, тест жұмыстары, картамен жұмыс, бейнефильмдерді көру арқылы оқушылардың өз бетінше білім алуға ынтасын, қызығушылығын байқадым. Мен «PINACLE», «VIDEOSTUDIO» бағдарламалары арқылы 6-сыныпта өтілген «Алғашқы адамдардың өмірі» тақырыбына әр түрлі анимацияларды, эффекттерді пайдаланып, бейне ролик жасадым

Сонымен, электронды оқулық мынадай жағдайларда тиімді: талапқа сай құрылған, кері байланыспен лезде қамтамасыз ете алады, белгілі бір бөлім бойынша білімді тексереді; қысқа мәтінмен көрсете, айта және модельдей алады. Электронды оқулық оқушының уақытын үнемдейді, оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген және оқушының ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге зор ықпал етеді. Әр оқушы қажет жағдайда үйде өз бетінше жұмыстана алады және анимацияларды көре отырып меңгерілуі қиын тапсырмаларды есте сақтай алады. Өз сабақтарыма электронды оқулықтарды жиі пайдаланамын. Қазақстан тарихы бойынша барлық сыныптарға арналған электронды оқулықтар бар. 7 сыныпта «Ұлы Жібек жолы және оның тармақтары» тақырыбын өткен кезде «Ұлы Жібек жолының пайда болу тарихынан» мәліметтер берген кезде электронды оқулықтан үзінді алынып, анықтама берілді. «Ұлы Жібек жолының шаруашылыққа тигізген әсері» тақырыпшасы бойынша берілген мәлімет, анықтамалар оқушылардың таным дағдысын қалыптастыруға ықпал етті. Сонымен қатар түрлі суреттер, кестелер мен сызбалар, слайдтар көрсетілді. Электронды оқулықты қолдану оқушылардың жоғары белсенді дүниетанымын және өзіндік жұмыс аясын кеңейтеді.

Сабақ барысында түрлі әдіс-тәсілдерді, Эдвард де Бононың «Ойлаудың алты қалпағы» технологиясын, СТО элементтерін, Пирамида әдісін қолданамын. 6-сыныпта «Жизнь древнейших людей» атты саяхат сабағын «power point», «activ студия» программаларын интерактивті тақтаны қолдану арқылы өткіздім. 7-сыныпта СТО әдісін қолдану арқылы

«Тәуке хан тұсындағы Қазақ хандығы» тақырыбына өткізілген ашық сабақта Смарт білім беру технологиясы қолданылды.

Сабақты идеялық жағынан ғылыми негізде, өмірмен байланысты ұйымдастыру оқушының қызығуын, білім құмарлығын таныту, әр сабақта оқушыларды ойлануға, өздігінен ізденіс жасауға баулып, ойын ауызша, жазбаша жинақтап баяндай білуге, мәдениетті сөйлеуге үйрету – әрбір ұстаздың абыройлы борышы. Қазіргі кездегі оқытушының басты мақсаты – білім мазмұнын игеруге және оны өзінің жеке білімдік капиталына енгізуге арналған ақпараттық ортадағы берілген мүмкіндіктерді қолдану болып саналады. Тарихты оқыту – өзара байланыста және үнемі қозғалыста болатын құрауыштардың басын біріктіретін өте күрделі үрдіс. Қазір білім беру саласында түрлі технологиялар енгізілуде, бірақ олардың ішінде қажеттілігін тандап, сабақтың әр кезеңінде тиімді қолдану – басты талап. Бұл ретте өзім тарих сабағымда оқытудың көптеген әдістерінен құралған интерактивті оқыту технологиясының тиімді әдістерін қолданамын. Интерактивті оқыту әдістері тұлғааралық қарым – қатынасқа негізделі отырып, «жеке тұлғаны дамытуға бағытталатын» қазіргі білім беру парадигмасын қанағаттандырады. Сонымен бірге, сапалы білім алудың алғышарттары болып табылатын таным белсенділігі мен ізденіс дербестігін қалыптастырып қана қоймай, ары қарай дамытады.

Интерактивті әдіс – бұл: Баланың жеке өздігінен ізденуіне мүмкіндік беру;

Топтасып оқып үйренуге жағдай жасау

Өздерін – өздеріне бағалату

Іс – әрекет барысында білім алу

1. Диагностика сәті. – «Миға шабуыл» – жаңа сабақты өтілген тақырыптармен байланыстыру үшін бірнеше сұрақ беру арқылы мұғалім студенттердің білгендерін ортаға салдыртады.

2. Ізденіс тенденциясы сәті – Мұнда оқушылар жұппен немесе топпен жұмыс істей отырып «миға шабуыл» әдісі арқылы жинақтаған түсініктерін кеңейтіп өз беттерінше оқулықпен немесе басқа қосымша әдебиеттермен жұмыс жасайды.

3. Тұсау кесер – әрбір топ белгілі бір сұрақтар бойынша өз мәліметтерін қорғайды. Осыдан кейін барып мұғалім әлі де жетіспей жатқан жағдайлардан ақпарат береді.

4. Сабақты қорыту – пікірсайыс, рольдік ойын, сөзжұмбақ шешу әдістері арқылы бекітіледі.

Бұл әдісте мұғалім 5 – 7 минут уақыт алады, қалған уақыттың бәрінде оқушылардың өздері ізденіп танымдарын арттыруға жағдай туады. Бұл әдіс бойынша оқушылар өз білімін өздері бағалайды. Жаңа әдіс – тәсілдердің бірі – СТО технологиясы. Бұл технология элементтерін де сабақта жиі қолданып отырамын. Қазақстан тарихынан «Жоңғар шапқыншылығы» тақырыбының қорытынды кезеңінде Венн диаграммасын қолдандым. Бұл оқушылардың білімін тереңдетіп қана қоймай, материалды жан – жақты меңгеруге, деректермен дәйектерді салыстыру, жүйелеу, талдау дағдыларын дамытуға негіз болды. Әр сабақта тапсырмаларды алдын ала беру арқылы студенттерге қосымша материалдарды табудың жолын көрсетіп отырамын. Жаңа сабақ барысында оқушылардың әкелген, оқыған, меңгерген материалдары негізінде оқушылар ақпараттық құзыреттілігі дамиды, пәнге деген қызығушылықтары артады, ақпаратпен жұмыс істеуді меңгереді. Нақты мәліметтер мен деректерге сүйеніп, материалды талдауға, сараптауға, дәлел келтіруге, ақпарат көздерімен ғылыми тұрғыдан жұмыс жүргізе білуге дағдыланады. Жалпы тарих пәні мұғалімі ретінде сабақтан тыс оқушылар арасында әртүрлі тақырыптарда конференциялар, дөңгелек үстелдер, зияткерлік ойындар, тарихи оқиғаларға байланысты кештер өткізіп отырамын. Бұл шараларды ұйымдастыруда мен оқушыларға тек қана бағыт беріп отырамын, ондағы мақсатым оқушылардың жан – жақты шығармашылық, терең ізденіс, логикалық ойлау қабілеттерін дамыту. Барлық шараларды өткізген кезде ақпараттық технологиялар – интерактивті тақта, компьютер, видеокамера қолданылды.

Сондай жаңа технологиялардың бірі интерактивті оқыту психолог-ғалымдардың айтуынша, бала білімді төрт түрлі жағдайда алады екен: дайын білімді қабылдап алу,

зерттеу барысында жаңалық ашу, әр түрлі жағдайда әсерді сезіну және синтез арқылы бұйым құрастыру немесе өнім жасау. Интерактивті оқыту әдістері оқушыларға рольдік ойындар арқылы әр түрлі жағдайда әсерді сезінуге жол ашады, әр түрлі білімдерді синтездеу кезінде шығармашылық өнім жасауға жағдай жасайды, дегенмен түрлі ситуациялар мен мәліметтерді талдап, сараптап, зерттеу барысында жаңалық ашуға көбірек мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, ақпараттық технологияларды тарих сабағында қолдану келесі нәтижелерге жеткізеді:

- Оқушыларға еркін ойлауға мүмкіндік береді;
- Сабақтың нақты мәнін терең ашуға көмектеседі;
- Оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туады;
- Жеке тұлғалық сипатын дамытуға, шығармашылығын шыңдауға, өзіне деген кәсіби сенімін қалыптастыруға көмектеседі;
- Тіл байлығын дамытады;
- Өз ойын жеткізуге, жан-жақты ізденуге үйретеді;
- Шығармашылық белсенділігін арттырып, ұжымда бірігіп жұмыс істеуге тәрбиелейді.
- Өз бетімен білім алатын, ақпараттық технологияларды жақсы меңгерген, білімді жеке тұлғаны қалыптастырады.

Бүгінгі шәкірт ертеңгі күнгі әр түрлі саланың маман иесі. Мұндай сабақтарда оқушылардың тапсырылған жұмыстарға іскерлігі қалыптасады. Болашақ өмірінде белгілі бір кәсіби мамандықты таңдап алуға септігін тигізеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Біздің міндетіміз- бәсекелестікке лайық ұрпақ тәрбиелеу»- деген ойын басшылыққа ала отырып жаңа заман форматындағы құзіретті тұлғаны тәрбиелеу ұстаз міндеті деп есептеймін.

Тарих сабақтарын өткенде интербелсенді тәсілдерді қолдану арқылы төмендегідей нәтижелерге қол жеткізуге болады:

- берілген ақпаратты қарастыра отырып, ондағы көрсетілмеген жақтарын анықтай алады;
- үйренген білімді дереу қолдана біледі;
- шығармашылық қабілеттері шыңдалып, өмірмен байланысы күшейді;
- нақты ақпаратты жүйелей алады;
- ынта қызығушылықтары, танымдық іс-әрекеттері, ойлау белсенділіктері, тапқырлықтары артады;
- оқушының дербестігі, өз-өзіне сенімі, өзін ұстай білу, өз ойын өзгенің ойымен салыстыру, толықтыру дағдылары, құзіреттіліктері қалыптасты;
- алған білімін өмірде пайдалануға дағдыланады;
- шығармашылық қабілеттері артады.

Қорыта келгенде, өз тәжірибемде оқыту мен оқу үдерісінде жаңа технологиялардың тиімділігі пайдалануды түрлі әдістерін пайдалану арқылы, оқушы ынтасының артқандығын, бір-біріне сыни көзбен қарауға үйренгендігін, өзіндік көзқарастарын білдіріп, ашық пікірталасқа түсе алғандықтарын, ой-өрісінің кеңейгендігі байқалады. Ел болашығын өркендетер талабы таудай, қабілеті мол, өз бетімен жұмыс жасай алатын ізденімпаз оқушыларды тәрбиелеуде қажырлы еңбек пен күш қуатымызды аямайық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.С.Т. Мұхамбетжанова, Ж.Ә. Жартынова, Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008 ж.-301бет
- 2.Ақылдың кені /Ұлағатты сөздер/-Алматы, 2008 жыл.-213бет
- 3.Қисымова.Ә.К.Оқыту технологиялары. - Алматы, 2007 жыл.-270бет
4. <http://bilim-all.kz/>
5. <http://www.bsh.kz/news/1316766022.html>
6. <http://kazustaz.kz/lessons/1009-stazdara.html>

**Абишева Б.Т.
Кудайбергенова К.С.**

*«№ 38 жалпы орта білім беретін мектеп-лицей» КММ
Семей қ., Қазақстан*

«МҰҒАЛІМ ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ЗЕРТТЕУ» ҮРДІСІН ЕНГІЗУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында бәсекеге қабілетті адамзат капиталын қалыптастыруда өскелең ұрпақтың бойына Қазақстан халықтарының ұлттық мәдени құндылықтарын дарыту, тәрбие және білім берудің сапасы мен деңгейін көтеру қажеттілігі артып отыр. Халқымыз қалыптастырған және өз жан-жүйесінен өткерген басты жалпыұлттық құндылықтарды, сондай ақ, мемлекеттің, қоғамның және азаматтардың Қазақстанның тағдыры мен оны дамыту, өркендету жолындағы өзара жауапкершілігінің өзегі саналатын рухани құндылықтарымыз бен ұмтылыстарымыздың негізгі форматын ұрпақтан ұрпаққа жеткізуіміз «Мәңгілік Ел» идеясының құндылықтары негізінде білім беру мазмұны арқылы жүзеге асады.

Жас ұрпақтың жаңа заманға сай өмір сүру дағдысын қалыптастыру мақсатында білім беру саласында білім берудің жаңа мазмұны енгізілуде. Себебі, болашақ өмірі үшін өзіндік санасы қалыптасқан, өзі атқаратын, өзі қалайтын іске жан қалауымен бара алатын тұлға тәрбиеленуі қажет. Қазіргі таңда барлық мектептерде жаңартылған білім мазмұнына сәйкес үдеріс орын алуда. Баланың білім алуы мен тәрбиеленуіне үлес қосатын мектеп мұғалімдерінің тәжірибелеріне өзгеріс енгізу үшін Өскемен қаласындағы Педагогикалық Шеберлік Орталығындағы ұстаздарға өздерінің білімін арнайы курстар арқылы жетілдіруге мүмкіншілік жасап, сондай-ақ нақты әдістер мен стратегияларды қалай және қай жағдайда қолдану қажеттілігі туралы білім берілуде. Осы орайда оқыту мен оқудағы жаңаша әдіс-тәсілдерді оқып үйреніп, оны тәжірибелеріне қолданып, жасаған тәжірибелеріне ой-толғаныс жасай отырып, алдағы жұмыстарды болжай отырып, жоспарлауға машықтануда. Курс бағдарламалардың өз мақсаттары мен күтілетін нәтижелеріне сәйкес әрекет танытқан мектеп мұғалімі ең алдымен әріптестерінің алға ілгерілеуімен қатар оқушының оқуға деген ынтасын арттырып, сапалы нәтижеге алып келетініне көз жеткізуіне мүмкіндік береді.

Яғни, атқарып отырған міндетте жүйелілік пен мазмұнының бар болуы. Осы ретте ұйымдастырылатын курстық бағдарлама – «Мұғалім тәжірибесіндегі зерттеу» әр мұғалім жасаған жұмыстарын сараптап, өзінің күшті жақтарын білуі, әлсіз тұстарын тану мен қолда бар мүмкіндіктерді тағы бір мәрте пайдаланып көруі керектігін ой-толғаныстан өткізуі – ол мұғалімнің әр қадамын зерттеуі болып табылады. Бұл бағдарламаның ерекшелігі мектеп мұғалімі сынып оқушыларының дәл осы сәттегі жағдайын зерттей отырып, берілетін пән арқылы оқушылардың ерекшелігі мен қабілеттерін ескере отырып, мұғалімнің кәсіби өсуіне және оқушының жан-жақты ашылып жетілуіне ұжымдағы мұғалімдермен бірлесе отырып зерттеу жұмысын жасайды.

Рухани құндылықтардың негізінде мектеп ұжымы да өзінің дамуы үшін жаңа қадамдарға баруда. Нәтижеге қол жеткізу үшін Педагогикалық білімнің тиімді оқыту мен оқудың тоғыз түйінді ұстанымын меңгеру қажет деп санаймын. Білім саласына инновация енгізіп, реформа жүргізуге үлес қосқан Майкл Фуллан «Білім жүйесінде шешім қабылдау үшін тек болашақты ойлау жеткіліксіз, ол үшін тұжырымдамаларды нақты жағдайға сай әзірлеп, қолданыстағы жүйені тиімді тәсілдермен өзгерту керек» деп айтылған ойдың шеңберінде, мектеп басшысы өзінің ықпалын ұлғайту үшін, мектепте бөлінген көшбасылық тетігін жолға қойды.

Педагог мамандардың ақпараттық сауаттылығын, мәдениетін және ақпараттық құзырлығы сияқты қабілеттіліктерді қалыптастыру - бүгінгі күннің өзекті мәселесінің бірі деп санап, нәтижесінде барлығымыз жұмыла іске кірісіп, мұғалімдердің жетістігін бағалап, коучинг пен тәлімгерлікті басқарып, мұғалімдердің кәсіби дамуын жоспарлап, командалық жұмысты және бірлескен оқуды күшейттік. Ең бірінші мектеп-лицейдің даму жоспарын қайта қарап, оның құндылықтары мен мақсатын анықтадық.

Мектептегі «Ізгілік» желілік қоғамдастықтағы мұғалімдердің зерттеу тәсілін ортаға салып тәжірибе алмасуы қала мектептері көлемде ұйымдастырылған шаралардан көрініс табуда. Нәтижесінде «Білім мазмұнын жаңарту тұжырымдамасындағы сабақтың негізгі аспектілері» тақырыбында магнитті мектептерге арналған қалалық семинар өтті. Семинарда:

- 1.«Квадрат теңдеулерді шешу» Алгебра 8 «Ғ» сынып
- 2.«Ауаны ластаушы заттар. Ауаны қорғау» Дүние тану 4 «Ғ» сынып
- 3.«Кремний және оның қосылыстары, силикаттар. Қазақстандағы силикат өнеркәсібі» Химия 9 «Ғ» сынып.
- 4.«Шаршы» Математика -1 «Ғ» сынып
- 5.«Параллель түзулер, олардың белгілері және қасиеттері» Геометрия 7 «Ғ» сыныптарында мектеп мұғалімдері Блум таксономиясының жаңарған үлгісімен ашық сабақтар беріп тәжірибе алмасты.

Өткізілген іс-шараларда тек қана озық тәжірибелерді ғана көрсетіп қана қоймай, одан шығу жолын іздестіруге бірлескен оқу жұмыстары да орын алады, бұл дегенімен кез келген мектептер мен әріптестер арасындағы ынтымақтастықты, білім берудегі жауапкершіліктің бар екендігін көрсетеді. «Мұғалім тәжірибесіндегі зерттеу» бағдарламасы курсы мектеп білім беру үдерісіне айтарлықтай ықпал етуде.

Мектеп-лицейдің 6-шы сынып оқушыларының қай санатқа жататынын анықтау мақсатында сауалнама жүргізіп, оқушылар деңгейі анықталды. Олар: игі қабылдайтын оқушылар; ықпал ететін оқушылар; немқұрайды қарайтын оқушылар; оқудан бас тартатын оқушылар.[4]

Сауалнама нәтижесі: игі қабылдайтын оқушылар– 23%; ықпал ететін оқушылар– 27%; немқұрайды қарайтын оқушылар –38%; оқудан бас тартатын оқушылар – 12% көрсетті. Оқушылар ықпал ететіндер санатына сәйкес болу үшін сыныпта Lesson Study сабақтарын өткізудің қысқаша сипаттамасы төмендегідей:

- сабақты зерттеу үдерісі бірнеше айналымды үдеріс болып табылады;
- зерттеу тобы құрылады;
- зерттеу тобы 3-4 адамнан құралады;
- зерттеу тобының нақты бағыты, тақырыбы, мақсаты, күтілетін нәтижелері анықталады;
- зерттеу тобының жұмыс жоспары, кестесі болады;
- зерттеу тобы құрамына тәжірибелі және тәжірибесі аз мұғалімдер мүше бола алады;
- зерттеу сабағы кезінде бақылауға алынатын оқушылар белгілі өлшемдерге сәйкестендіріліп, анықталады;
- оқушыларды бақылау жоспарланған сабақтың тиімділігін, оқушы мен мұғалімнің қарым-қатынас деңгейін анықтауға септігін тигізеді;
- зерттеу сабақтарын жоспарлауда топ мүшелеріне мұқият болып, жан-жақты әзірленгені абзал:
- зерттеу топ нормалары топ мүшелерінің ынтымақтастықта, бірлескен ортада жұмыстануына жағдай жасайды;
- зерттеу сабағын өз сабағына енгізген әрбір мұғалім жаңа нәрсені ойлап шығармай алдыңғы жинақталған тәжірибелеріне негізделуі шарт;
- сабақты жоспарлауда оқушылардың қажеттілігі нысанаға алынады;

- зерттеу тобындағы мұғалімдердің сабақты өткізуде өз міндеттері мен жауапкершіліктері бар

Сыныптың оқу үлгерімі төмен болғандықтан, оқушыларға қалай оқу керектігін үйретудің қозғаушы күші «метатану» болып табылғандықтан мұғалім оқушыға:

- білімге қоятын талаптарды түсінуге;
- жеке ойлау үдерістерін және олардың жұмыс қағидаттарын зерттеуге;
- міндеттерді орындау стратегияларын әзірлеуге және ойластыруға

Нақты міндет үшін сәйкес келетін стратегияларды әзірлеуге және таңдауға көмектеседі.

Өзін-өзі басқару, реттеу мен дамытудың ұтымды құралы ретінде LS топтары ұстаздарға бірлесе жоспарлау, тәжірибеде туындаған проблемаларды коучинг пен тәлімгерлік арқылы шешу, сабақ жоспарларын жақсарту үшін сабақтарды бірлесе талдау мен талқылау секілді тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану дағдыларын үздіксіз дамыту мүмкіндігін ұсынады.

Қорыта келгенде, жаңартылған білім берудің негізгі мақсаты еліміздегі білім беру жүйесінің құрылымы мен мазмұнын толықтай өзгерте отырып, заманына сай мектеп құру, әрі оның жан-жақты жұмыс жасауы көптеген тиімділіктерді береді деген сенімдеміз.

Қолданылған әдебиет тізімі:

1. Байғаринова Ж.К. Сабақты зерттеу (Lesson study): А-дан Я-ға дейін: әдістемелік ұсынымдар. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016. – 36 б.
2. Абдраманова Ж.Б., Биярова С.Б., Зейнолдина Г.Т. Lesson Study: өз сабағын зерттегісі келетіндер үшін: әдістемелік ұсыным. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015. – 52 б.
3. Әлімов А. Интербелсенді әдістемені мектепте қолдану. – Алматы, 2015. – 180 (http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Pedagogica/2_102215.doc.htm)
<http://www.ebiblioteka.lt>), (<http://kk.wikipedia.org>)

РЕКОМЕНДАЦИИ

участников международной научно-практической конференции «Высшая школа: традиции и инновации», посвященной 20-летию Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета

- В целях эффективного формирования профессиональных компетенций будущих специалистов необходимо в основу вузовского этапа обучения положить принципы гуманизации, гуманитаризации, интеграции и практико-ориентированную направленность процесса обучения;
- Профессиограмма выпускника университета и государственные стандарты высшего образования должны предполагать необходимость формирования профессиональной компетентности в деятельности всех участников целостного педагогического процесса высшей школы, как преподавателя, так и студента;
- В соответствии с дидактическими традициями вуза необходимо всецело реализовывать концепцию личностно-ориентированного обучения;
- Изучение всех, прежде всего, специальных дисциплин, элективных курсов должно быть профессионально ориентировано и направлено на формирование профессиональных, общекультурных и социальных компетенции.
- Для определения уровня усвоения компетенций необходимо разработать дифференцированные оценочные средства.
- Внедрение и дальнейшее развитие дуальной системы обучения при подготовке студентов технического профиля в высших учебных заведениях позволит не только повысить качество профессиональной подготовки будущих специалистов, но и позволит повысить уровень научно-исследовательских работ, проводимых в вузах посредством взаимосвязи, взаимопроникновения и взаимовлияния различных систем: наука и образование; наука и производство.
- Программированное обучение – важный шаг в развитии традиционной формы обучения, с более активным управлением процессом обучения, с большей степенью индивидуализации, с более интенсивной и оперативной обратной связью, с более высокой степенью самостоятельности и активности обучаемого.
- Участие преподавателей и учителей истории в экспериментальной работе формирует и развивает умения и навыки профессионального творчества, подготавливает их к профессиональной деятельности в условиях вариативности и альтернативности школьного и вузовского исторического образования
- Апробировать новаторские стандарты и методологии преподавания, активизировать создание единой информационно-образовательной системы, в которой активно будет использоваться электронное обучение, позволяющее автоматизировать мониторинг обучения каждого, а так же работу всех организаций образования.
- Обеспечить доступ к лучшим образовательным ресурсам, независимо от времени и от места расположения, а также создать прямую и обратную связь внутри образовательного сообщества.
- Создание качественно новой модели патриотического образования молодежи, в основе которой лежит Новый казахстанский патриотизм, требует от педагога проектирование будущего с помощью знаний прошлого, опыта деятельности в настоящем в содержательном плане, а в субъектном - формирование патриотической культуры как самовоспроизводящего начала его воспитательного потенциала.

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

Курманбаева Ш.А.
ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО.....3

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС
PLENARY SESSION
ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

T. Awwad
INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND THE MARKET - THE WAY TO
IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION AND EMPLOYMENT OF GRADUATES.....5

Dr. Punit Gaur
DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN KAZAKHSTAN:
A PERSPECTIVE TOWARDS RUHANI ZHANGYRU.....9

Васильев А.А.
ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....10

Kaliakin V. N.
CHALLENGES IN ENGINEERING EDUCATION AND RESEARCH ON A GLOBAL
SCALE FOR THE 21ST CENTURY.....16

Эдита Денст-Гарсия, Бейсембаева С.Т.
МНОГОЯЗЫЧИЕ И ПОЛИЯЗЫЧИЕ:
РАЗЛИЧИЯ И СХОДСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДАННЫХ ПОНЯТИЙ
В ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКЕ ЕС.....19

Ходус В.П.
ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ
ПОЛИЛИНГВАЛЬНОГО, ПОЛИКУЛЬТУРНОГО РЕГИОНА:
ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ.....22

Kaftandzhiev Christo, Shustova Elena
THE VERY CREATIVE, INNOVATIVE AND SOCIAL MINDED STUDENTS FROM
KAZHLIU.....25

Seyit Ali Avcu
ROLE AND SIGNIFICANCE OF KAZAKH CULTURAL-EDUCATIONAL CENTERS
ABROAD.....26

Арынов Қ.Қ.
СӘУЛЕТТІК - ТАРИХИ ҚАЗЫНА ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨТКЕНІ МЕН БОЛАШАҒЫ.....29

**1 секция: ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҮЗДІКСІЗ ДАМУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-
ӘДІСТЕМЕЛІК ЖӘНЕ ҚОЛДАНБАЛЫ ТӘСІЛДЕРІ**

**Section 1: THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND APPLIED APPROACHES TO
THE CONTINUOUS PROCESS OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION**

**1 секция: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ПОДХОДЫ К
НЕПРЕРЫВНОМУ ПРОЦЕССУ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Мағауова А.С.
ПОДГОТОВКА КОМПЕТЕНТНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ В УСЛОВИЯХ
УНИВЕРСИТЕТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....35

Есенгельдин Б.С., Жаргай Ж.М.
ТЕНДЕНЦИИ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА.....40

Мальтекбасов М.Ж., Жолтаева Г.Н. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗРАБОТКИ ПРИКЛАДНОГО БАКАЛАВРИАТА.....	45
Булатбаева К.Н. ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ДВУАЗЫЧНОГО ОБУЧЕНИЯ ПО КОГНИТИВНО-КОММУНИКАТИВНОЙ ТЕХНОЛОГИИ.....	48
Гаптар С.Л., Жарыкбасова К.С., Марат Е.Е. ДУАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.....	52
Аманбаева А.А., Тахтаева Р.Ш., Калдыбаева Д.О. ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕХОДА К КОМПЕТЕНТНОСНОМУ ПОДХОДУ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ЭКОНОМИСТОВ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	55
Тахтаева Р.Ш., Аманбаева А.А., Тлемисова Ж.М. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РК.....	58
Әбікенова Г.Т., Уалиева А.Ж. ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АРАБ ТІЛІНЕН ЕНГЕН КІРМЕ СӨЗДЕРДІҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	63
Әбікенова Г.Т., Тусупова Р.А. Ж. АЙМАУЫТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛҒАН ТІЛДІК АМАЛДАР.....	67
Абишева Ш.Ш., Исабаева Т.Д. К ВОПРОСУ О ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОМУ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ.....	72
Мұқажанова Р.М., Турсумбекова М.Е. М.ӘУЕЗОВТИҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МҰРАСЫНДАҒЫ КӨРКЕМ АУДАРМАНЫҢ ОРНЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БҮГІНГІ ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ.....	75
Табулдина А.М. КАЧЕСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РК: СЕГОДНЯ И В БУДУЩЕМ. ЛОГИЧЕСКИЕ КОНСПЕКТЫ-СХЕМЫ ЛЕКЦИЙ.....	80
Атабаев Ж.Т., Семейханова А.М., Калдыбаева Д.О. РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ВАЖНЕЙШЕГО ФАКТОРА ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА.....	84
Ақманова Ғ.Р., Какимжанова Ә.Л. ҚАЗАҚ ТІЛІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ДЕҢГЕЙДЕ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	88
Мұқажанова Р.М., Баяхметова Л.С. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ҮРДІС.....	90
Мұқажанова Р.М., Сахариева З.Д. 70-80 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫ ЖӘНЕ ОРАЛХАН БӨКЕЙ.....	93
Кокибасова Г.Т., Дюсекеева А.Т., Мамраева К.М. БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІ, ЖАҢА ҚОҒАМ МАМАНЫ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘЖІРЕБЕСІ.....	95
Дюсекеева А.Т., Кокибасова Г.Т., Кездикбаева А.Т., Мамраева К.М. ИНТЕРАКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ХИМИИ.....	99
Берикханова Г.Е., Асқар Ш.Ұ. ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ БІЛІМ АЛУЫНА ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	102
Берикханова Г.Е., Сапенова Ш.Е. ЖАҢАША ОҚЫТУ - БҮГІНГІ ЗАМАН ТАЛАБЫ.....	104
Сарбасова Г.Ж. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМПАТИИ У СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ.....	107

Лекерова А.А. ПРОБЛЕМЫ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ.....	112
Тлемисов У.Б., Тлемисова Ж.М. «НОВЫЙ МЕНЕДЖЕРИАЛИЗМ» И УПРАВЛЕНИЕ УНИВЕРСИТЕТОМ: КОНТРОЛЬ КАЧЕСТВОМ И ПРОДУКТИВНОСТЬЮ РАБОТЫ В УНИВЕРСИТЕТАХ КАЗАХСТАНА.....	114
Мауэнова А.Е. БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГ МАМАНДАРДЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНА КӘСІБИ ДАЯРЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	118
Тұрғалиева Ә.Т., Демеуова А.А. ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ БАСТАПҚЫ КЕЗЕҢІНДЕ ӘНДЕРДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ.....	122
Изатова А.Б., Оспанова А.К. ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ФИЛЬМА НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	125
Ердембекова Д.А. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ОТБАСЫНЫҢ РӨЛІ.....	130
Рахимжанова Н.А. ПОВЫШЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ В ПЕРИОД ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ.....	133
Жайрғазина Н.Т. ҚАЗІРГІ ҰЛТТЫҚ ОТБАСЫНДАҒЫ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	137
Мүрсәлім Г.О. ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ МИФТІК БАСТАУЛАР.....	142
Кабышева Р. Б., Искакова Д.Н. ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕЛЕВИЗИОННОЙ РЕЧИ.....	144
Тұрғалиева Ә.Т., Рахымханқызы Н. ШЕТЕЛ ТІЛІНДЕ ӘРПІ ПЕН ДЫБЫСТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	148
Карипбаева Ш.Т. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ТИІМДІ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	152
Рымканова Ш. БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ЖЕТІЛУІНДЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГТІ ҚОЛДАНУ.....	156
Кабылгазинова А.А. БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТ – ҚАЗАҚСТАН БОЛАШАҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕТІН САЯСАТ.....	160

**2 секция: «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАСЫМДЫҚТАРЫ КОНТЕКСТІНДЕ ЖОҒАРЫ
БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУ**

**Section 2: DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE
PRIORITIES OF «RUKHANI ZANGYRU»**

**2 секция: РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПРИОРИТЕТОВ
«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»**

Илгишева М.Д. ОСМАНЛЫ ЖАЗУЫНЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ КӨРКЕМДІГІ.....	165
--	-----

Сейітова Ш.Б., Гайнуллина Ф.А., Бияров Б.Н., Доскеева Ш.А., Оспанова Д.Т., Ерназар М., Жиенбаева А.	
ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ТАРБАҒАТАЙ АУДАНЫ РУ-ТАЙПА АТАУЛАРЫНАН ЖӘНЕ КІСІ АТТАРЫНАН ҚАЛЫПТАСҚАН ОНИМДЕРДІҢ ТАРИХИ-ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ АСПЕКТІСІ.....	168
Васильев А.А., Васильева О.В.	
ЭТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ «УМНЫХ МАШИН».....	173
Адильбаева А.С.	
ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ.....	175
Шокенов Б.С., Абдуразакова Г.А.	
РУХАНИ ЖАҒҒЫРУ - БІЛІМ САЛАСЫНЫҢ ЖАҒА КӨКЖИЕГІ.....	180
Әбікенова Г.Т., Қусманова А.Е.	
А. БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	185
Сергеева В.В., Рамазанова Н.К.	
КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ НОВОГО КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ.....	189
Долгушева Т.В., Рыбченко-Демьяненко Е.С.	
ТРАДИЦИИ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО В ТВОРЧЕСТВЕ Д.И. РУБИНОЙ (МОТИВ ИГРЫ И ПРИЁМ МАСКИ).....	194
Тлеубаева А.Б., Султанова Н.К.	
МУЗЫКА ЖЕТЕКШІСІНІҢ ЖҰМЫСЫНДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	199
Садықова Р.Т.	
СЕМЕЙДЕГІ АЛАШ ӘДЕБИ ОРТАСЫ ЖӘНЕ ХАЛЕЛ ҒАББАСҰЛЫ МҰРАСЫ: ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЫҚПАЛДАСТЫҚ.....	203
Абдуллина Г.К.	
СТУДЕНТТЕРДІҢ РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ САНАНЫҢ ЫҚПАЛЫ.....	206
Ақпанбет Н.Н.	
ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ ҚҰРЫЛУЫ.....	209
Рахымжанова С.А., Алина Г.М., Нугуманова Б.Б.	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ.....	213
Дюсембинова Ж.С., Уанова Ж.М.	
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ.....	214
Сабырбай Б.Е., Оразғалиева Г.З., Аманбаева Д.С.	
РУХАНИ ЖАҒҒЫРУ: ЖОО-ДА ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	219
Толысбаева М.Б., Казезова М.К.	
РУХАНИ ЖАНҒҒЫРУ ТАБЫСТЫ БОЛУЫМЫЗДЫҢ КЕПІЛІ.....	222
Мархаба Ә.	
ИМАНДЫЛЫҚ – РУХАНИ ЖАҒҒЫРУ МӘДЕНИЕТІМІЗДІҢ НЕГІЗІ.....	226
Айдосова М.Б., Омарбаева А.Қ.	
ЖОҒАРҒЫ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖАҒҒЫРТУ МӘСЕЛЕРІ.....	230
Закимов Б.Т., Садабаева А.А.	
МОДЕРНИЗАЦИЯ И ИННОВАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В РК.....	234

Акишева Д.М., Абылкасимова Ж.А. ДЕПРЕССИВТІ АУДАНДАРДЫ ИНДУСТРИЯЛДЫ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ САРАЛАНҒАН ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ - ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІ.....	237
Борщ К.А., Кабдрахманова У.Б. ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИОННОЙ ТАБЛИЦЕЙ НА УРОКЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ УСТНОЙ РЕЧИ.....	242
Оралова Ә.Ш., Үйсіпова Н.К. СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫН ДАМЫТУДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЕҢЕС БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ.....	245
Аканова А.А. СЕМАНТИКА И СОЧЕТАЕМОСТЬ СЛОВА АВТОРИТЕТ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	247
Нуркасымов А. АҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР.....	251
Зәмзебай К.С. РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАСЫМДЫҚТАРЫ – ЖОҒАРЫ БІЛІМДІ ЖАСТАРДЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ТЕТПІ.....	256
Таженова С.Г. РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫ НЕГІЗІНДЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ.....	259
Сыбанбай И.М., Габдуллина Ә.М. ЛАТЫН ӘЛПБИІНЕ КӨШУ – ЗАМАН ТАЛАБЫ.....	262
Молдабекова А.О. ТАРИХИ ТҮЛҒАЛАРДЫ ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА ТАНЫТУ ЖОЛДАРЫ.....	265
Шакарова С.С. ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКАНЫҢ ТҮЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ.....	267
Жумашева Т.Н. ИЗУЧЕНИЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА М.О.АУЭЗОВА.....	270
Сакенова К.Б. БАСҚА ҰЛТ МЕКТЕПТЕРІНДЕ ҚАЗАҚ ТІЛІН ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІС- ТӘСІЛДЕР АРҚЫЛЫ ОҚЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ.....	273
Камысбаева Г.Д. "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ" БАСЫМДЫҚТАРЫ КОНТЕКСТІНДЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМЫТУ.....	275
Балданбаева С.Р. АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ.....	278
Королева О.А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТА.....	280
Тукенова А.Т. ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА АҚПАРАТТЫҚ – КОММУНИКАТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	283
Абишева Б.Т., Кудайбергенова К.С. «МҰҒАЛІМ ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ЗЕРТТЕУ» ҮРДІСІН ЕНГІЗУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ.....	289

РЕКОМЕНДАЦИИ

участников международной научно-практической конференции «Высшая школа: традиции и инновации», посвященной 20-летию Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета.....	292
--	-----

**Материалы
международной научно-практической конференции
«Высшая школа: традиции и инновации»,
посвященной 20-летию Казахского гуманитарно-юридического инновационного
университета**

Том 1

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір бермейді.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Жинаққа сілтеме жасау міндетті

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает и не рецензирует рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на сборник обязательна

Published materials can not coincide with the views of the publisher.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in the publications.
The editors do not return and can not review the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with the permission of the publisher.
Link to the journal is obligatory